ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXXIII, 2015

S U M A R

ORIENTALIA

VICTOR SPINEI, *Vânătoarea la mongoli în epoca marii expansiuni în Eurasia*……..... 9
ANCA POPESCU, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârşova (sec. XVI)*…..... 85

CRUCIADĂ TÂRZIE,CONFRUNTĂRI ŞI DISCURSURI POLITICE

OVIDIU CRISTEA, *„Inonderiano tutti doi la turchia como un mare”: lumea creştină, Persia şi proiectele anti-otomane într-un episod din secolul al XVI-lea*……..... 113
MARIAN COMAN, *The Ottoman Mediterranean and the Renaissance Venetian Isolarii* ……..... 127
MARK WHELAN, ALEXANDRU SIMON, *Changes in Moldavian politics at the end of the rule of Alexander I the Good: Documentary notes*……..... 149

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXIII, 2015, p. 1-538

LIVIU CÎMPEANU, *Anul 1432: începutul conflictului dintre Ilie vodă şi Ştefan vodă, fiii lui Alexandru cel Bun. Documente inedite din arhiva Ordinului Teuton*……..... 161
ŞERBAN MARIN, *Crusades as viewed from Venice. The case of the chronicle transcribed by Gasparo Zancaruolo*..... 187
ALEXANDRA LALIBERTE DE GAGNE, «*Je vais donc narrer les grandes actions du prince Michel, dire comment il tailla les Turcs en pieces»: Michel le Brave, champion de l'Orthodoxie des chroniqueurs grecs*..... 209

FAMILIE, BISERICĂ ŞI SOCIETATE

PETRONEL ZAHARIUC, *Contribuţii privitoare la istoria mănăstirii Probota* (I)..... 223
RAMONA NEACŞA LUPU, *„Şi încă a pustiit şi sfânta mănăstire". Mănăstirea Govora și un gest de putere de la mijlocul secolului al XV-lea*..... 267
ŞTEFAN S. GOROVEI, *Voci de dincolo. Pietrele de la Dragomirna*.... 287
VIOLETA BARBU, *Cuvântul şi sabia. Patriarhul Alexandriei, Gherasim Palladas (1688-1710), un reprezentant al şcolii veneto-cretane în ţările române* (II)..... 319
MARIANA LAZĂR, *Contextul finalului domniei lui Şerban Cantacuzino şi situaţia averii sale*..... 347
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *Eseu despre copilărie în Moldova veacului al XVII-lea*..... 379

DISCUŢII

ALEXANDRU PÎNZAR, *Heraldica neamurilor boiereşti din Moldova în secolele XIV-XV. Contribuţii şi interpretări noi*..... 415

ADDENDA ET CORRIGENDA..…….. 451

RECENZII ŞI NOTIŢE BIBLIOGRAFICE……... 481
Neofit Cretanul. Jurnal de călătorie, ediție îngrijită, introducere și note de arhimandrit Nectarie Șofelea, Basilica, București, 2013, 175 p.; *Vlad Boţulescu de Mălăieşti. Scrieri*, I. *Viața lui Scanderbeg*, ed. critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de Emanuela Timotin și Ovidiu Olar, Univers Enciclopedic Gold,

București, 2013, 284 p. + 8 il; II. *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice,* ediție critică, studiu introductiv și glosar de Cristina Ioana Dima, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 215 p.; III. *Istoria universală. Asia*, ediție critică, studiu, glosar și indice de Emanuela Timotin și Andrei Timotin, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 258 p. + 5 il.; *Scrierea chirilică românească din Transilvania şi Ungaria habsburgică (sec. XVIII)*. Album de Ovidiu Ghitta, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2015, 121 p.; *Istorie în documente: Mavrocordaţii (1711-1786). History in Documents: The Mavrocordats,* întocmit de Claudiu Victor Turcitu, Arhivele Naţionale ale României & Dar Developement Association, Bucureşti, 2015, 288 p.; Nadia Manea, *Cronicarii, adevărul şi puterea. Istorie şi ideologie în cronistica moldovenească a secolului al XVII-lea*, Edit. Oscar Print, Bucureşti, 2013, 528 p.; Dan Dumitru Iacob (editor), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX,* Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015, 802 p.; Violeta Barbu, Maria Magdalena Székely, Kinga S. Tüdős, Angela Jianu, *Grădina Rozelor. Femei din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania (sec. XVII-XIX)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 381 p.; Enikő Rüsz-Fogarasi, *Egy elfeledett intézmény: a kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története* [O instituţie uitată: istoria premodernă a azilului Sf. Duh din Cluj], L'Harmattan, Budapesta, 2012, 172 p.; Boglárka Weisz, *Vásárok és lerakatok a középkori magyar királyságban* [Târguri şi locuri de depozit în regatul medieval al Ungariei], Budapesta, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012, 222 p. + hartă; *A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek* [Instituţia judelui divizoral al Clujului şi documentele emise], ed. Gyöngy Kovács Kiss, Cluj-Napoca, Edit. Korunk Komp-Press, 2012, 568 p.; *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországáról* [Din cruciați răsculați. Studii despre Ungaria anului 1514], ed. Norbert C. Tóth și Tibor Neumann, Budapesta, MTA BK Történettudományi Intézet, 2015, 375 p.; János József Gudenus, *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája* (Javított, bővített kiadás) / (*Genealogia familiilor nobile maghiare de origine armeană*, ediţie corectată şi augmentată),

editată de Asociaţia Culturală Rădăcini a Armenilor Transilvăneni (*Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*), Budapesta, 2010, 971 p. + XVII pl. cu 66 de steme; Preot Ioan Canciuc, *Protopopiatul Darabani. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, Edit. Trinitas, Iaşi, 2009, 372 p.; Idem, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, Edit. Doxologia, Iaşi, 2013, vol. I, 437 p.; vol. II, 447 p.; Ramona Neacşa Lupu, *De la Mircea cel Bătrân la Neagoe Basarab. Raporturile dintre domnie şi biserică în Ţara Românească*, cuvânt înainte de Ovidiu Cristea, prefaţă de Virgil Ciocîltan, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014, 259 p.; Bogdan-Petru Maleon, *Cercetări privind ideologia puterii și organizarea ecleziastică în Moldova Medievală,* Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 282 p.; Călin Hoinărescu, Manuela Hoinărescu, *Habitatul rural tradiţional prahovean*. Restitutio Edit, Ploieşti, 2013, 174 p., 3 anexe tabelare, 1 spiţă de neam, 101 pl., 12 hărţi, 16 pl. de moşii; Gabriella Airaldi, *Andrea Doria*, Salerno Editrice, Roma, 2015, 256 p. + 4 pl. color; Stéphane Castelluccio, *Le prince et le marchand. Le commerce de luxe chez les marchands merciers parisiens pendant le règne de Louis XIV*, Editions SPM (collection Kronos), Paris, 2014, 878 p; *Studia et Documenta Turcologica*, Cluj, nr. 1/2013, 363 p.; nr. 2/2014, 377 p; *Ege ve Balkan Araştırmaları dergisi (EBAD) / Journal of Aegean and Balkan Studies*, Izmir, 2015, vol. 1, 205 p.

CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE..……. 531

ABREVIERI…….. 535

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXXIII, 2015

SOMMAIRE

ORIENTALIA

VICTOR SPINEI, *La chasse chez les Mongols à l'époque de la grande expansion en Eurasie*..... 9

ANCA POPESCU, *Dobroudja à l'époque ottomane: la juridiction (qazā) de Hârşova (XVIe siècle)*..... 85

CROISADE, CONFRONTATIONS ET DISCOURS POLITIQUES

OVIDIU CRISTEA, *„Inonderiano tutti doi la turchia como un mare”: le monde chrétien, la Perse et les projets anti-ottomans dans un épisode du XVIe siècle*..... 113

MARIAN COMAN, *La Méditerranée ottomane et les livres des îles vénitiennes de la Renaissance*..... 127

MARK WHELAN, ALEXANDRU SIMON, *Mutations dans la politique de la Moldavie à la fin du règne du prince Alexandre le Bon. Notes documentaires*..... 149

LIVIU CÎMPEANU, *L'année 1432: le début du conflit entre le prince Ilie et le prince Etienne, les fils d'Alexandre le Bon. Documents inédits de l'archive de l'Ordre Teutonique*..... 161

„Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXIII, 2015, p. 1-538

ŞERBAN MARIN, *Les croisades vues de Vénice. Le cas de la chronique transcrite par Gasparo Zancaruolo*..... 187
ALEXANDRA LALIBERTE DE GAGNE, «*Je vais donc narrer les grandes actions du prince Michel, dire comment il tailla les Turcs en pieces*»*: Michel le Brave, champion de l'Orthodoxie des chroniqueurs grecs*..... 209

FAMILLE, EGLISE ET SOCIETE

PETRONEL ZAHARIUC, *Contributions concernant l'histoire du monastère Probota* (I)..... 223
RAMONA NEACŞA LUPU, *„Et encore le monastère a été déserté". Monastère Govora et un geste du pouvoir au milieu du XVe siècle*..... 267
ŞTEFAN GOROVEI, *Voix de l'au-delà. Les pierres de Dragomirna*..... 287
VIOLETA BARBU, *La parole et l'épée. Le patriarche d'Alexandrie, Gherasim Palladas (1688-1710), un représentant de l'école vénéto - crétoise dans les pays roumains* (II)..... 319
MARIANA LAZĂR, *La fin du règne du prince Şerban Cantacuzène et la situation de sa fortune*..... 347
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *Essai sur l'enfance dans la Moldavie du XVIIe siècle*..... 379

DISCUSSIONS

ALEXANDRU PÎNZAR, *Héraldique des familles des boyards de la Moldavie aux XIVe-XVe siècles. Contribution et nouvelles interprétations*..... 415

ADDENDA ET CORRIGENDA..... 451

COMPTES RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES..... 481
LIVRES REÇUS A LA REDACTION..... 531
ABBREVIATIONS..... 535

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE "NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE

DE

ISTORIE MEDIE

VOL. XXXIII, 2015

CONTENTS

ORIENTALIA

VICTOR SPINEI, *The Mongols' Hunting during the Conquest of Eurasia*..... 9
ANCA POPESCU, *Dobrudja in Ottoman times. The Kaza of Hârşova (16th century)*..... 85

LATER CRUSADES, CONFRONTATIONS AND POLITICAL DISCOURSES

OVIDIU CRISTEA, *„Inonderiano tutti doi la Turchia como un mare". Christendom, Safavid Persia and the projects for an anti-ottoman alliance in a 1547 document*..... 113
MARIAN COMAN, *The Ottoman Mediterranean and the Renaissance Venetian Isolarii* 127
MARK WHELAN, ALEXANDRU SIMON, *Changes in Moldavian politics at the end of the rule of Alexander I the Good. Documentary notes*..... 149

LIVIU CÎMPEANU, *1432: The Beginning of the Conflict between Alexander the Good's Sons, Elijah and Stephen. Documents from the Archive of the Teutonic Order*..... 161
ŞERBAN MARIN, *Crusades as viewed from Venice. The case of the chronicle transcribed by Gasparo Zancaruolo*..... 187
ALEXANDRA LALIBERTE DE GAGNE, *„I will tell the story of prince Michaels' great deeds, I will tell how he cut the Turks into pieces". Michael the Brave, Champion of Orthodoxie for the Greek Chroniclers*..... 209

FAMILY, CHURCH AND SOCIETY

PETRONEL ZAHARIUC*, A Contribution to the History of Probota Monastery* (I)..... 223
RAMONA NEACŞA LUPU, *„Moreover, he devastated the Holy Monastery". The Govora Monastery in mid-fifteenth century. The Meanings of Power*..... 267
ŞTEFAN GOROVEI*, Voices from Beyond. The Dragomirna Tombstones*..... 287
VIOLETA BARBU, *The word and the sword. Gherasim Palladas, Patriarch of Alexandria (1688-1710) as representative of the Veneto-Cretan school in Romanian Principalities* (II)..... 319
MARIANA LAZĂR, *The last Years of Şerban Cantacuzino's Reign and the Fate of his Fortune*..... 347
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, *An Essay on Childhood in seventeenth-century Moldavia*..... 379

DISCUSSIONS

ALEXANDRU PÎNZAR, *Heraldry of Moldavian Noble Families in the fourteenth and the fifteenth centuries. New Perspectives and Interpretations*..... 415

ADDENDA ET CORRIGENDA…… 451

BIBLIOGRAPHICAL BULLLETIN…….. 481
BOOKS RECEIVED…… 531
ABREVIATIONS…… 535

VÂNĂTOAREA LA MONGOLI ÎN EPOCA MARII EXPANSIUNI ÎN EURASIA

VICTOR SPINEI*
vspin@uaic.ro

Încă din etapele incipiente ale procesului de antropogeneză vânătoarea a constituit o ocupație esențială a comunităților umane de pretutindeni. Până în momentul domesticirii animalelor, fauna sălbatică a reprezentat o principală modalitate de procurare a hranei, asigurând necesarul de proteine, vitale pentru a se păstra vigoarea masei musculare. Pe lângă faptul că serveau drept surse alimentare, animalele sălbatice furnizau piei, blănuri, oase și coarne pentru confecționarea veșmintelor, podoabelor, adăposturilor, obiectelor de uz curent etc. Pe de altă parte, anumite specii au devenit ținte ale tentativelor de exterminare, inițiate din rațiunea de a preveni sau înlătura daunele, întrucât puneau în pericol însăși viața colectivităților umane, provocând pierderi semnificative atât turmelor și cirezilor, cât și ogoarelor.

Precum aproape toate etniile mapamondului, neamurile nomade din stepele Eurasiei au avut preocupări vânătorești constante. Vânarea animalelor sălbatice contribuia la completarea resurselor nutriționale, protejând totodată fauna domestică de la sacrificare. Imaginile iconografice, constând din gravuri pe stânci sau pe blocuri fațetate din piatră, răspândite în multe ținuturi ale Eurasiei și datând din preistorie până în perioada medievală, înfățișează în mod prioritar scene de vânătoare de o mare diversitate tipologică, în ansambluri compoziționale expresive. Prospectarea lor proiectează un orizont extrem de cuprinzător și variat din viața comunităților locale, edificându-ne în privința speciilor

* prof. univ. emeritus, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași / CS I, Institutul de Arheologie, Iași.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXIII, 2015, p. 9-84

vizate, a armamentului din dotarea urmăritorilor, a tehnicilor folosite pentru omorârea sălbăticiunilor, dar şi asupra unor cutume magico-religioase[1].

Informaţiile scrise referitoare la practicarea acestei îndeletniciri până în pragul mileniului al II-lea al erei creştine sunt în general sărăcăcioase, şi, în ceea ce ne priveşte, nu ne propunem să le evocăm în acest cadru. Rezultatele săpăturilor arheologice nu sunt nici ele deosebit de revelatoare în legătură cu tema în discuţie, dat fiind că până în prezent au fost identificate extrem de puţine locuri de staţionare ale nomazilor, de unde să se poată preleva loturi osteologice pentru analizele paleofaunistice. De asemenea, prin caracterul lor, complexele funerare nu sunt în măsură să ofere elemente sugestive, întrucât prescripţiile rituale nu presupuneau de regulă introducerea în morminte a resturilor animaliere, în afara celor de cabaline. Din investigarea inventarului funerar s-au putut identifica doar diferite piese de uz comun, accesorii vestimentare, psalii şi vârfuri de săgeată produse din oase, colţi sau coarne de animale sălbatice, desigur colectate prioritar în cursul întreprinderilor cinegetice[2].

De-abia pentru mongoli deţinem date mai numeroase şi mai concrete despre practicarea vânătorii în mediul nomad eurasiatic, fapt explicabil prin interesul deosebit suscitat pretutindeni de un popor propulsat intempestiv pe marea scenă a istoriei, care a reuşit cuceriri de o anvergură fără precedent în întinse regiuni din Asia şi Europa

[1] V. D. Kubarev, *Древние изваяния Алтая (Оленные камни)*, Novosibirsk, 1979; Idem, *Петроглифы Шивээт-Хайрхана (Монгольский Алтай),* Novosibirsk, 2009; Idem, *Results and prospects of studying ancient art monuments in Mongolia*, în *Current Archaeological Research in Mongolia*, eds. J. Bemmann, H. Parzinger, E. Pohl, D. Tseveendorzh, Bonn, 2009, p. 67-81; E. A. Novgorodova, *Мир петроглифов Монголии,* Moscova, 1984; Eadem, *Древняя Монголия (Некоторые проблемы хронологии и этнокультурной истории),* Moscova, 1989; H.-P. Francfort, D. Klodzinski, G. Mascle, *Pétroglyphes archaïques du Ladakh et du Zanskar*, în „Arts Asiatiques", XLV, 1990, p. 5-27; *Nomads of Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov, L. T. Yablonsky, Berkeley, CA, 1995; *Мировоззрение древнего населения Евразии*, ed. M. A. Devlet, Moscova, 2001; V. D. Kubarev, D. Tseveeidorzh, E. Iakobson, *Петроглифы Цагаан-Салаа и Бага-Ойгура (Монгольский Алтай),* Novosibirsk – Ulan-Bator – Iudzhin, 2005; E. Jacobson-Tepfer, V. Kubarev, D. Tseveendorj, *Répertoire des pétroglyphes d'Asie Centrale, Fascicule No 7: Mongolie du Nord-Ouest. Haut Tsagaan Gol,* Paris, 2006; A. P. Derevianko, V. T. Petrin, D. Tseveendorzh, V. P. Myl'nikov, *Святилище с наскальными рисунками Баянлиг хад в Монголии*, Novosibirsk, 2008.

[2] G. A. Fedorov-Davydov, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов,* Moscova, 1966, p. 16, 21, 29-31, 47, 62, 64, 70-71, 77; *Степи Евразии в эпоху средневековья*, red. S. A. Pletneva, Moscova, 1981; A. O. Dobroliubskii, *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья,* Kiev, 1986; S. A. Pletnëva, *Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья IV-XIII века. Учебное пособие,* Voronezh, 2003, p. 103-238.

Răsăriteană. Plusul de informaţii asupra mongolilor în comparaţie cu acelea privind triburile de migratori din perioadele anterioare se justifică şi prin aceea că în secolele XIII-XV, când cei dintâi îşi joacă cartea valenţelor militare, istoriografia progresase substanţial în raport cu aceea din mileniul I atât din punct de vedere cantativ cât şi calitativ. Aprecierea noastră vizează nu numai cronistica din ţările europene, ci şi cea orientală: chineză, arabă, persană, armeană etc. Considerăm că o retrospecţie a surselor referitoare la întreprinderile cinegetice ale triburilor mongole în cursul evului mediu ar putea fi oportună, cu atât mai mult cu cât literatura ştiinţifică elaborată până în prezent, de altfel meritorie, a ezitat să trateze anumite aspecte conexe problematicii în discuţie[3]. O abordare foarte cuprinzătoare în timp şi spaţiu a tematicii aferente „vânătorii regale" în arealul eurasiatic, prospectată din multiple unghiuri de vedere, se datorează lui Thomas T. Allsen, care a dezbătut cu competenţă şi realităţile specifice lumii mongole[4].

Dintre exponenţii marilor civilizaţii medievale, chinezii au fost cei care, datorită vecinătăţii nemijlocite cu arealul stepic, i-au cunoscut îndeaproape pe mongoli şi, în consecinţă, au oferit primele mărturii de substanţă asupra modului de viaţă, a economiei pastorale şi a traseului lor evolutiv. Astfel, un călugăr taoist, care, în primii ani din deceniul trei al

---

[3] B. Spuler, *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit, 1220-1350*, ed. a 2-a, Berlin, 1955, p. 419-421; E. Haenisch, *Die Jagdgesetze im Mongolischen Ostreich*, în *Ostasiatische Studien. Martin Ramming zum 70. Geburtstag gewidmet*, ed. I. L. Kluge, Berlin, 1959, p. 85-93; S. Jagchid, C. R. Bawden, *Notes on hunting on some nomadic peoples on Central Asia*, în *Die Jagd bei den altaischen Völkern,* Wiesbaden, 1968, p. 90-102; Ch. Commeaux, *La vie quotidienne chez les Mongols de la conquête (XIII*[e] *siècle),* Paris, 1972, p. 55-57; M. Tatár, *Die Jagd bei den Mongolen*, în *Die Mongolen*, eds. W. Heissig, C. C. Müller, Innsbruck-Frankfurt/Main, 1989, p. 150-153; T. Nagel, *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München, 1993, p. 211-217; G. N. Simakov, *Военный и хозяйственный аспекты соколиной охоты в Средней Азии*, în *Военное искусство кочевников Центральной Азии и Казахстана (эпоха древности и средневековья)*, red. şef N. Zhakhanov, Almaty, 1998, p. 178-194; A. Janzen, *Ursachen des Erfolges der mongolischen Expansion im 13. Jahrhundert. Versuch einer Analyse,* Neuried, 2003, p. 46-48.

Pentru caracteristicile practicilor vânătoreşti la mongoli în perioada modernă şi contemporană, cf. A. M. Pozdneyev, *Mongolia and the Mongols, I – 1892*, ed. J. R. Krueger, trad. J. R. Shaw şi D. Plank, Bloomington-Haga, 1971, p. 100-101; J. Schubert, *Paralipomena Mongolica. Wissenschaftliche Notizen über Land, Leute und Lebensweise in der Mongolischen Volksrepublik,* Berlin, 1971, p. 215-216; J. Thevenet, *Les Mongols de Gengis-khan et d'aujourd'hui,* Paris, 1986, p. 101-106; S. Vainshtein, *Nomads of South Siberia. The Pastoral Economies of Tuva,* Cambridge, 1990, p. 166-187; R. Bauwe, *Jagdkult und seine Reflexion in der mongolischen Dichtung*, în *Altaica Berolinensia. The Concept of Sovereignty in the Altaic World*, ed. B. Kellner-Heinkele, Wiesbaden, 1993, p. 11-22.

[4] Th. T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History,* Philadelphia, 2006.

secolului al XIII-lea, le-a străbătut teritoriile şi a avut contacte apropiate cu ei, îi desemna drept „păstori şi vânători", cu haine confecţionate din piei şi blănuri[5]. De o valoare cu totul deosebită sunt textele elaborate de emisarii Imperiului Song (Sung) la reprezentanţii administraţiei mongole din teritoriile cucerite în Imperiul Kin şi la curtea marelui-han. În cel mai vechi dintre ele – *Meng-Ta pei-lu* („Însemnări amănunţite despre tatanii <tătarii> mongolici"), redactat de Chao Hung în 1221, în urma ambasadei la reşedinţa lui Maquli (Muqali), guvernatorul mongol din China de Nord, – se relatează că mongolii practicau vânătoarea zilnic din primăvară şi până în iarnă[6]. De asemenea, trimisul Imperiului Song arată că, pe când se aflau în campanie în China, după ce nu au mai dispus de oi, ei s-ar fi preocupat să vâneze iepuri, cerbi şi mistreţi[7]. Alţi doi emisari din China meridională, P'eng Ta-ya şi Sü T'ing, care în 1233 şi, respectiv, în 1235-1236, au descins la reşedinţa marelui han Ögödai, pretind în lucrarea *Hei-Ta shih-lüeh* („Scurt raport asupra tatanilor <tătarilor> negri") că vânatul mongolilor consta din iepuri, cerbi, mistreţi, marmote, oi sălbatice, antilope şi cai sălbatici şi că, totodată, ei se ocupau de pescuit[8]. Din raportul lor rezultă că hăituiala vânatului se producea toamna şi iarna, ceea ce nu concordă integral cu datele din *Meng-Ta pei-lu.* Totodată, în *Hei-Ta shih-lüeh* se precizează că animalele sălbatice erau doborâte cu arcul sau erau capturate cu ajutorul plaselor, la fel cum se proceda în China[9]. În acelaşi scop, ei se foloseau de şoimi dresaţi, ceea ce atestă atât izvoarele mongole[10], cât şi cele chineze[11]. Comunităţile nomade erau foarte interesate să controleze terenurile cu vânat bogat, furnizoare de

[5] *The Travels of an Alchemist. The Journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un from China to the Hindukush at the Summons of Chingiz Khan Recorded by His Disciple* Li Chih-Ch'ang, trad. şi ed. A. Waley, Westport, Connecticut, 1976, p. 67.

[6] *Мэн-да бэй-лу («Полное описание монголо-татар»)*, ed. şi trad. N. Ts. Munkuev, Moscova, 1975, p. 66-67; *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh. Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen 1221 und 1237*. Nach Vorarbeitung von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu, eds. şi trad. P. Olbricht şi E. Pinks, prefaţă W. Banck, Wiesbaden, 1989, p. 53 (*Meng-Ta*).

[7] *Мэн-да бэй-лу*, p. 69; *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh*, p. 58 (*Meng-Ta*).

[8] *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh*, p. 110 (*Hei-Ta*).

[9] *Ibidem*, p. 117.

[10] *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, I, ed. I. de Rachewiltz, Leiden-Boston, 2004, p. 5; *Histoire secrète des Mongols. Chronique mongole du XIIIe siècle,* trad. şi eds. M.-D. Even şi R. Pop, Paris, 1994, p. 44.

[11] F. E. A. Krause [ed.], *Cingis Han. Die Geschichte seiners Lebens nach den chinesischen Reichannalen,* Heidelberg, 1922, p. 10-11.

blănuri și carne, astfel că uneori se declanșau dispute pentru acapararea lor chiar între membrii aceluiași clan[12].

Fiind o ocupație vitală pentru procurarea resurselor alimentare, de la practicarea vânătorii nu se eschiva nici un reprezentant al sexului bărbătesc. Așa precum a observat mesagerul papei Inocentiu IV la curtea marelui han în 1245-1247, franciscanul Giovanni di Pian di Carpine (Plano Carpini), toți membrii societății, de la cei mici la cei adulți, erau buni arcași. La numai doi sau trei ani băieții erau învățați să călărească și să tragă cu arcul. Pentru a se antrena, li se confecționa un arc potrivit cu vârsta lor, astfel că de mici deveneau agili și curajoși: *Omnes enim a parvo usque ad magnum sagitarii sunt boni, et statim pueri eorum, quando sunt duorum vel trium annorum, incipiunt equitare et equos regunt et currunt in eis, et dantur eis arcus secundum suam etatem, et instruuntur ad sagitandum; agiles enim sunt valde necnon et audaces*[13]. Aceste aprecieri legate de călărit își găsesc confirmarea în izvoarele chineze, unde întâlnim și informația potrivit căreia, la patru-cinci ani, băieții primeau un arc de dimensiuni reduse și săgeți scurte, pentru a se obișnui cu utilizarea acestei arme[14]. Chiar dacă principalele lor atribuții convergeau spre sfera casnică, fetele și femeile călăreau cu aceeași dexteritate ca și bărbații și purtau tolbe pentru săgeți și arcuri, fiind în măsură să le folosească, de asemenea, cu abilitate[15]. Cu aproape jumătate de mileniu mai târziu aceste observații, datorate lui Giovanni di Pian di Carpine, aveau să fie reiterate de către Jean Baptiste du Halde (1674-1743), care colectase și rezumase rapoartele iezuiților trimiși ca misionari în Orientul Îndepărtat. Referindu-se la ramura tătarilor răsăriteni, cărturarul francez consemna și el că femeile călăreau, trăgeau cu arcul și vânau cerbi și alte animale sălbatice[16]. La aceste deprinderi le-a obligat modul lor de viață nomad, specific tuturor comunităților din stepele Eurasiei.

---

[12] *The Secret History of the Mongols*, p. 2; *Histoire secrète des Mongols*, p. 42.

[13] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. van den Wyngaert, Ad Claras Aquas / Quaracchi-Firenze, 1929, p. 50; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, ed. E. Menestò, trad. M. C. Lungarotti, Spoleto, 1989, p. 251, 350-351.

[14] *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh*, p. 165 (*Hei-Ta*).

[15] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, p. 50-51; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, p. 251, 351.

[16] J. B. du Halde, *Description géographique, historique, chronologique, politique et physique de l'Empire de la Chine et de la Tartarie chinoise*, IV, Haga, 1736, p. 20.

Fig. 1. Călăreț mongol redat într-o gravură chineză pe lemn din secolele XV-XVI [apud W. Heissig, *Die Mongolen. Ein Volk sucht seine Geschichte*, ed. a 2-a, München, 1978, p. 197].

Considerația deosebită de care se bucura vânătoarea la triburile mongole rezultă, între altele, dintr-un fragment din *Istoria secretă a mongolilor*, în care se relatează despre angajamentul solemn luat de Altan, Qučar și Sača-Beki față de Temugin, viitorul Genghis-han, de a-l sprijini cu toată ardoarea ca să devină han suprem. Spre a-și motiva devotamentul, cei trei susținători promiteau că, atunci când vor întreprinde expediții împotriva triburilor străine, o să-i aducă pe cele mai frumoase femei și fete și, pe de altă parte, o să organizeze partide de vânătoare, la care să hăituiască profitabil vânatul mare și sălbatic[17]. Acest legământ – agreat și rememorat de Genghis-han[18] – exprima explicit două din idealurile războinicilor nomazi și poate nu numai ale lor. Direct sau indirect, *Istoria secretă* oferă și alte mărturii de unde transpare creditul deținut de îndeletnicirea în discuție. Atunci când, în anul 1202, Temugin / Genghis-han și Togrul / To'oril (Ong / Wang-han) și-au reconfirmat atașamentul și alianța, ei s-au angajat nu numai să lupte în comun, ci și să vâneze împreună:

„Când atacăm mulțimea dușmailor,
Vom ataca împreună precum unul;
Când vom vâna fiare sălbatice viclene,
Vom vâna de asemenea împreună precum unul!"[19].

În consonanță cu aceste date sunt și relatările lui Marco Polo (1254?-1324), potrivit căruia, în afară de treburile ostășești, bărbații mongoli nu se pricepeau decât la vânătoare, în vreme ce femeilor le reveneau atribuțiile gospodărești casnice. Erau vânate atât animale, cât și păsări, iar pentru o eficiență sporită se foloseau șoimii. Hrana lor consta din carne, lapte și vânat[20]. Chiar în timpul campaniilor militare erau constrânși să practice vânătoarea, pentru a-și asigura aprovizionarea. Despre mongolii care invadaseră țările caucaziene în anul 670 al erei armene (=1221) (în realitate în 669=1220), cronicarul armean David Bagishetsi pretindea că se hrăneau cu carne de cai, șobolani și șoareci[21], ceea ce înseamnă că, pe lângă sacrificarea cailor din dotare sau a celor

[17] *The Secret History of the Mongols*, p. 49; *Histoire secrète des Mongols*, p. 87.
[18] *The Secret History of the Mongols*, p. 102; *Histoire secrète des Mongols*, p. 138.
[19] *The Secret History of the Mongols*, p. 83; *Histoire secrète des Mongols*, p. 119.
[20] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, Firenze, 1928, p. 54; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, Bari, 1928, p. 62.
[21] *Выдержки из «Истории» Давида Багишеци,* în *Армянские источники о монголах. Извлечения из рукописей XIII-XIV вв.*, ed. și trad. A. G. Galstian, Moscova, 1962, p. 103.

capturați de la localnici, erau nevoiți să apeleze la disponibilitățile faunei din regiune.

Recurgerea la vânătoare și la jafuri în timpul expedițiilor este confirmată și de Hethum din Corycus (Hayton / Hetoum din Korykos), care și-a redactat opera *La Flor des Estoires d'Orient* („Floarea istoriilor din Orient") în franceza veche în primii ani ai secolului al XIV-lea, în vremea sejurului său în sudul Franței. Prelatul și cronicarul armean le motiva practicile prin faptul că nu primeau nici un fel de subvenții de la propriii conducători: *Leur seignor ne leur done gages ne soldées, ains puet prendre de eaus ce que il veut quanc qu'il ont. Ne por ost, ne por chevauchée, le seignor ne lur est tenuz de rien doner, ains covient que il vivent de chace e de proie, que il gaaignent sur les enemis*[22]. Fragilitatea acestei justificări este prea evidentă pentru a comporta dezbateri. Când o întreagă suită din campaniile declanșate de primii genghishanizi se desfășura pe parcursul mai multor ani, era și firesc că nici cel mai eficient serviciu de intendență n-ar fi fost capabil să garanteze o aprovizionare adecvată cu alimente a combatanților, nevoiți în consecință să se descurce prin propriile mijloace. Preocuparea constantă pentru vânătoare se reflectă și în faptul că, atunci când au obținut supunerea conducătorilor georgieni și armeni – în anii în care la nord de Caucaz se derula marea invazie condusă de Batu –, mongolii ar fi pretins drept tribut de la unii îmbrăcăminte de aur, de la alții șoimi, iar de la alții câini de rasă și cai[23]. În general, vânătoarea era destinată nu numai pentru completarea resurselor nutriționale, ci viza și confecționarea îmbrăcămintei, pentru aceasta având căutare blănurile de zibelină, hermină, jder și vulpe[24].

Notificări succinte despre preocupările cotidiene ale mongolilor se datorează și misionarului italian Riccoldo da Monte Croce (c. 1243-1320), prezent în Hanatul ilhanid în ultimii ani ai secolului al XIII-lea și primele luni ale veacului următor: „[Tătarii] trăiau în locuri pustii precum

[22] Hayton, *La flor des estoires de la terre d'Orient*, în *Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens*, II, *Documents latins et français relatifs à l'Arménie,* Paris, 1906, p. 217. Cf. și S. Dörper (ed.), *Die Geschichte der Mongolen des Hethum von Korykos (1307) in der Rückübersetzung durch Jean le Long*, Traitiez des estas et des conditions de quatorze royaumes de Aise *(1351),* Frankfurt am Main, 1998, p. 336; Hetoum, *A Lytell Cronycle. Richard Pynson's Translation (c 1520) of La Fleur des histoires de la terre d'Orient (c 1307)*, ed. G. Burger, Toronto-Buffalo-Londra, 1988, p. 63.

[23] Grigor of Akancʿ, *History of the Nation of the Archers (the Mongols)*, eds. și trad. R. P. Blake și R. N. Frye, în „Harvard Journal of Asiatic Studies", 12, 1949, 2, p. 321.

[24] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 54-55; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 63.

animalele, erau [un popor de] păstori și se ocupau cu vânătoarea" *[Tartari] essent in desertis locis quasi bestie, erant pastores et intendebant uenationi*[25]. Considerații în parte similare se regăsesc la dominicanul Simon de Saint-Quentin, care avusese ocazia să ia contact direct cu mongolii în 1247, când l-a însoțit pe fratele Ascelin în misiunea sa la căpetenia Baiju. Pe lângă referirile la ocupația lor principală, constând din păstorit, călugărul francez le relevă dexteritatea la vânătoare, facilitată de faptul că erau arcași foarte îndemânatici[26]. În ceea ce privește alimentația, acesta pretindea – în spiritul denigrărilor colportate de toți cei care suferiseră de pe urma invaziilor – că ei consumau orice fel de carne, inclusiv cea de șobolan, câine și pisică, exceptând-o pe cea de cal[27]. La fel de aspru în judecarea atrocităților comise de mongoli, marele cronicar islamic Ibn al-Athir (1160-1233) arăta că nutriția le era asigurată de propriile turme – oi, vite, cai – și că nu aveau restricții alimentare, consumând carnea oricăror animale, chiar și cea de câine sau porc[28]. De asemenea, deținem mărturia potrivit căreia, la începutul secolului al XVIII-lea, tonguși din Siberia, învecinați cu mongolii, mâncau carne de urs, vulpe și lup, iar, în circumstanțe deosebite, chiar și de hermină[29]. Desigur că, în cazuri de penurie extremă – când nu dispuneau de vânat și nici nu aveau un surplus de cabaline –, se poate accepta că mongolii, dar nu numai ei, au fost nevoiți să se hrănească și cu carnea cotată drept necomestibilă. Este însă puțin plauzibil ca o asemenea practică să fi fost curentă.

Surse de proveniență chineză – din motive întemeiate, deloc binevoitoare față de mongoli –, confirmate ulterior și de acelea europene, susțin că aceștia consumau carnea crudă a animalelor vânate și că, în situații deosebite, recurgeau și la antropofagie[30]. O mărturie ce inspiră încredere în această privință ne este furnizată de Giovanni di Pian di

[25] Riccold de Monte Croce, *Pérégrination en Terre Sainte et au Proche Orient. Lettres sur la chute de Saint-Jean d'Acre,* ed. și trad. R. Kappler, Paris, 1997, p. 98-99 (*Pérégrination*).

[26] Simon de Saint-Quentin, *Histoire des Tartares*, ed. J. Richard, Paris, 1965, p. 32.

[27] *Ibidem*, p. 40.

[28] *The Chronicle of* Ibn al-Athīr *for the Crusading Period from* al-Kāmil fī'l-ta'rīkh, 3, *The Years 589-629 / 1193-1231. The Ayyūbids after Saladin and the Mongol Menace*, trad. D. S. Richards, Aldershot-Burlington, 2008, p. 203-204.

[29] John Bell, în M. Jan, *Le voyage en Asie Centrale et au Tibet. Anthologie des voyageurs occidentaux du Moyen Age a la première moitié du XXe siècle,* Paris, 1992, p. 170.

[30] L. Hambis, *L'histoire des Mongols avant Gengis-khan d'après les sources chinoises et mongoles, et la documentation conservée par Rašīdu-d-'Dīn*, în „Central Asiatic Journal", XIV, 1970, 1-3, p. 125-129.

Fig. 2. Reprezentări chinezești (1, 2, 4-6) și japoneze (3, 7-13) din secolele XIII-XIV ale războinicilor mongoli [apud M. V. Gorelik, *Ранний монгольский доспех (IX-первая половина XIV в.)*, în *Археология, этнография и антропология Монголии*, red. A. P. Derevianko, Sh. Natsagdorzh, Novosibirsk, 1987, p. 177, fig. 6].

Carpine, care afirma că hrana lor nu excludea carnea de câine, lup, vulpe și cal, iar la nevoie chiar cea de om: *Cibi eorum sunt omnia que mandi possunt. Comedunt enim canes, lupos, vulpes et equos, et in necessitate carnes humanas manducant*[31]. Într-o formă foarte apropiată aceste notificări au fost redate și în lucrarea dedicată mongolilor elaborată în vara anului 1247 de franciscanul C. de Bridia, care a mai făcut scurte adaosuri la textul lui Pian di Carpine: *Item omnia immunda commedunt absque modo, lupos, uulpes, canes, morticina, adluu<i>ones, mures, et in necessitate carnes humanas. Similiter et inter volatilia nulla reiciunt sed commedunt munda pariter cum <im>mundis*[32]. Un astfel de meniu era impus doar în momente de grea cumpănă, când flagelul foametei destabiliza cursul firesc al vieții nomazilor din stepă.

În afara păstorilor nomazi, din conglomeratul tribal mongol făceau parte și triburile forestiere, răspândite în ținuturile de tundră, care locuiau în iurte și se îmbrăcau în haine confecționate din piei de animale. Dat fiind că nu posedau turme și cirezi, ocupația lor principală era vânătoarea[33]. Învecinați spre est cu mongolii și răspândiți la nord de Munții Altai, naimanii erau crescători nomazi de animale, dar și vânători. Originea lor rămâne controversată, în sensul că nu este sigur dacă erau un trib turcic mongolizat sau dacă erau de neam mongol, având o elită de sorginte turcică, propulsată drept pătură dominantă în perioada când etniile turcice își impuseseră supremația politică în Asia Centrală în ultimele secole ale mileniului I al erei creștine[34]. În momentele când Temugin / Genghis-han nu tranșase încă hegemonia în lumea stepelor, cei din anturajul tânărului său rival Tayang, han al naimanilor, își exprimau

[31] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, p. 47; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, p. 248, 349.

[32] C. de Bridia monachi, *Hystoria Tartarorum*, ed. A. Önnerfors, Berlin, 1967, p. 33. Cf. și G. D. Painter, *The Tartar Relation*, în R. A. Skelton, Th. E. Marston și G. D. Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation,* New Haven și Londra, 1965, p. 96-97.

[33] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles. A History of the Mongols,* trad. W. M. Thackston, I, Harvard [Cambridge, Massachusetts], 1998, p. 59. Cf. și B. Vladimirtsov, *Le régime social des Mongols. Le féodalisme nomade*, trad. M. Carsow, Paris, 1948, p. 39-42; P. B. Golden, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East,* Wiesbaden, 1992, p. 284.

[34] R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila. Gengis-Khan. Tamerlan*, ed. a 4-a, Paris, 1982, p. 244; P. Poucha, *Die Geheime Geschichte der Mongolen als Geschichtsquelle und Literaturdenkmal. Ein Beitrag zu ihrer Erklärung*, Praga, 1956, p. 59-60; P. B. Golden, *Inner Asia c. 1200*, în *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*, eds. N. Di Cosmo, A. J. Frank și P. B. Golden, Cambridge, 2009, p. 23-24.

îngrijorarea privind soarta tribului şi i se adresau cu o nuanţă de reproş: „Tu nu ai alt gând sau altă pricepere în afară de vânătoarea cu şoimi şi vânătoarea [cu hăitaşi]”[35]. Desprindem de aici că elementele responsabile ale comunităţii nu agreau un ataşament exagerat pentru întreprinderile cinegetice, în condiţiile în care planau grave pericole externe.

În cursul adolescenţei – după suprimarea perfidă a tatălui său Yesugai de către tătari şi destrămarea propriului clan – Temugin a fost confruntat cu multe împrejurări în care viaţa i-a fost primejduită şi a fost supus la mari privaţiuni. Confesiunea plastică a mamei sale Hö'elün este cât se poate de sugestivă: „nu avem alt prieten decât umbra noastră”[36]. În această situaţie, ea fusese nevoită să-şi hrănească copiii cu plante şi fructe sălbatice, trimiţându-i totodată să pescuiască în râul Onon[37]. Aşa cum au constatat călătorii străini şi etnografii, peştele şi păsările nu intrau în meniul agreat de mongoli, fiind consumate mai cu seamă în momente de penurie alimentară ori de către cei săraci[38]. În aceeaşi perioadă de constrângeri, Temugin şi fratele său Jöci-Qasar au avut un conflict cu unul dintre fraţii lor vitregi, Bekter. Într-un moment de mânie nestăpânită, l-au ucis pe acesta pentru motivul că le furase o ciocârlie şi un peşte prins de ei[39]. Foarte probabil că acest gest impardonabil de violenţă extremă ascundea disensiuni familiale mai vechi. Pe de altă parte, însă, însuşirea unei păsări mici şi a unui peşte nu i-ar fi susceptibilizat pe cei doi tineri dacă n-ar fi trecut atunci prin pregnante dificultăţi în asigurarea mijloacelor de subzistenţă. Pentru a putea supravieţui, atunci când era urmărit de adversarii din tribul taic'uz, Temugin fusese nevoit să vâneze marmote şi şoareci de câmp pe versanţii muntelui Burqan-Qaldun[40].

În anii când făcea primele încercări pentru a dobândi un statut marcant printre comunităţile nomade, Temugin este semnalat la o scurtă partidă de vânătoare împreună cu Chao-lieh (Torgan Šara), cu care era

[35] *The Secret History of the Mongols*, p. 111; *Histoire secrète des Mongols*, p. 148.

[36] *The Secret History of the Mongols*, p. 20; *Histoire secrète des Mongols*, p. 59. Cf. şi *The Mongol Chronicle Altan Tobči*, ed. şi trad. Ch. Bawden, Wiesbaden, 1955, p. 120.

[37] *The Secret History of the Mongols*, p. 18-20; *Histoire secrète des Mongols*, p. 58-59.

[38] N. Prjévalski, *Mongolie et Pays des Tangoutes*, trad. G. du Laurens, Paris, 1880, p. 40; S. Szynkiewicz, *Nahrungsmittel und ihre Zubereitung*, în *Die Mongolen*, p. 147; M. Tatár, *op. cit.*, p. 152.

[39] *The Secret History of the Mongols*, p. 20-21; *Histoire secrète des Mongols*, p. 59-60; E. Haenisch, *Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi. Die Geheime Geschichte der Mongolen* (Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, XLI, 4), Leipzig, 1931, p. 37-38. Cf. şi *The Mongol Chronicle Altan Tobči*, p. 120.

[40] *The Secret History of the Mongols*, p. 26; *Histoire secrète des Mongols*, p. 65.

înrudit. Informația se află consemnată în primul capitol din *Yüan-shih*[41], lucrare fundamentală pentru cunoașterea perioadei de început a statalității mongolilor, întocmită, la foarte scurt timp după instalarea dinastiei Ming, de către cancelarul Han-lin, istoriograful Sung Lien și alți colaboratori, pe baza documentației acumulate în decursul stăpânirii dinastiei Yuan. În condițiile în care confruntările cu conducătorii triburilor rivale erau acerbe, înainte de a obține supremația în lumea stepelor, Temugin / Genghis-han nu-și putea permite angajarea unor expediții cinegetice de anvergură, pe parcursul mai multor săptămâni, căci de o astfel de întreprindere puteau profita dușmanii. Numai după înfrângerea fostului său aliat Togrul (To'oril) / Ong-han, conducătorul tribului kerait, Temugin și-a oferit în iarna anului 1203 o partidă mare de vânătoare și a organizat sărbătorirea victoriei[42]. Nu există certitudinea dacă *Istoria secretă* se referă la această partidă, menționată în izvoarele chineze și persane, sau la alta, atunci când relatează descinderea lui Temugin la vânătoarea din Stepa Teme'en (Stepa Cămilei), în preziua înfruntării cu naimanii, care a avut loc tot în 1203[43]. La rândul său, aceeași modalitate de relaxare și-a permis-o anterior Togrul / Ong-han, după ce, împreună cu Temugin și Jamuqa, devastase teritoriile tribului merkit și se afla pe drumul de întoarcere spre propriile domenii[44].

Participarea lui Temugin / Genghis-han la expediții vânătorești a fost semnalată și cu alte ocazii. Tot în perioada în care era preocupat să-și subordoneze grupurile nomade din stepe, la o dată neprecizată în izvoare, Temugin l-a întâlnit pe viitorul mare strateg Jäbä din clanul Besüt, pe când pornise să vâneze[45]. Din rațiunea de a-și asigura aprovizionarea oștilor, viitorul mare han recurgea la vânătoare simultan cu derularea unor înfruntări războinice[46]. Atunci când Genghis-han l-a trimis pe Sübütäi / Subudai / Sübe'etei împotriva merkitilor, care se răzvrătiseră, i-a dat mai multe instrucțiuni. Între acestea figura interdicția ca oștenii să vâneze peste măsură și pedeapsa aspră pentru cei care încălcau dispozițiile. Din câte se pare, mesajul nu viza protejarea vânatului din teritoriile străbătute, ci era menit să prevină sporirea excesivă a bagajului corpului expedițional,

[41] F. E. A. Krause [ed.], *Cingis Han*, p. 13, 53.
[42] *Ibidem*, p. 24; Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, I, p. 192.
[43] *The Secret History of the Mongols*, p. 112-113; *Histoire secrète des Mongols*, p. 149-150.
[44] *The Secret History of the Mongols*, p. 43-44; *Histoire secrète des Mongols*, p. 82.
[45] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, I, p. 109-110.
[46] *The Secret History of the Mongols*, p. 95, 108; *Histoire secrète des Mongols*, p. 132, 145.

Fig. 3. Războinici mongoli cu arme specifice, potrivit reconstituirii făcute de Mikhail Viktorovich Gorelik după vestigiile descoperite la est de Marea de Azov, în necropola de la Kollektorskii: mormântul 1 din kurganul 1 și, respectiv, mormântul 14 din kurganul 2 [apud V. M. Gorelik, *Золотоордынские латники Восточного Приазовья по материалам В. Н. Чхаидзе и И. А. Дружининой*, în „Батыр", 1, 2010, p. 141-142, fig. 6, 7].

care i-ar fi diminuat mobilitatea. În *Istoria secretă* campania lui Sübütäi, evocată între evenimentele anterioare quriltai-ului din 2006, este datată în Anul Boului[47], corespunzând cu anul 1205 al erei creștine. Exegeții moderni ai pasajului evocat consideră însă că incursiunea s-ar fi

[47] *The Secret History of the Mongols*, p. 126-127; *Histoire secrète des Mongols*, p. 164-165.

desfășurat în 1217, tot într-un An al Boului[48], ceea ce ar fi mai credibil[49]. Într-o lucrare redactată în secolul al XVII-lea de un descendent al clanului genghishanid pe baza textelor mongole mai vechi și a tradițiilor păstrate în cercurile familiale, se consemnează că Genghis a primit în dar un vultur și ar fi plecat să vâneze cu el în 1190[50], la numai un an după ce ar fi fost recunoscut *qaghan* de către celelalte căpetenii nomade[51]. În condițiile în care autorul comite multiplele erori de ordin cronologic, datarea propusă pentru pasajul evocat nu inspiră încredere. În realitate, momentul respectiv avea să se consume cu 16 ani mai târziu.

Pe măsura consolidării Imperiului mongol, Genghis-han și-a putut consacra mai mult timp îndeletnicirilor vânătorești, cu tradiții ancestrale în lumea stepelor Eurasiei. O mărturie sugestivă în această privință ne-a parvenit pe filiera taoistă. Textul avut în vedere evocă accidentul suferit de marele han în martie 1223, când, urmărind un mistreț, calul i s-a împiedicat. Atunci când prestigiosul ierarh taoist Ch'ang-ch'un l-a sfătuit să evite pe cât posibil vânătorile, dat fiind vârsta înaintată, Genghis-han i-ar fi replicat: „Din nefericire, noi mongolii suntem inițiați din copilărie cu lansarea săgeților și cu călăria. De un astfel de obicei nu ne este ușor să ne debarasăm". Cu toate că pe moment a admis oportunitatea recomandării, după numai două luni de convalescență conducătorul suprem al mongolilor pleca din nou spre a se deda plăcerii vânatului[52].

Accidentele fatale produse în urma exceselor vânătorești nu reprezentau evenimente neobișnuite în lumea nomazilor din stepe. Chiar Genghis-han fusese martorul unei astfel de întâmplări nefericite în tinerețe, când unul din acoliții săi, Quyildar, aflat în stare de convalescență, după ce suferise răni grave, nu i-a ascultat sfatul și s-a avântat în urmărirea vânatului mare pe valea râului Qalqa din estul Mongoliei. Quyildar nu-și propusese să se relaxeze, ci era interesat de asigurarea proviziilor. Din cauza eforturilor depuse, starea sa s-a înrăutățit și nu a putut fi salvat[53]. Marele han nu a tras însă învățăminte din consecințele nesăbuinței aliatului său. În iarna din 1223-1224, pe când se

[48] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, I, p. 226; *Ibidem*, II, 1999, p. 290.

[49] P. Pelliot, *À propos des Comans*, în „Journal Asiatique", 11e série, XV, 1920, 2, p. 162-164; I. de Rachewiltz, *Commentary*, în *The Secret History of the Mongols*, I, p. 735.

[50] Saanang Ssetsen Chungtaidschi, *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses*, trad. și ed. I. J. Schmidt, St. Petersburg, 1829, p. 75.

[51] *Ibidem*, p. 71.

[52] *The Travels of an Alchemist*, p. 118.

[53] *The Secret History of the Mongols*, p. 95; *Histoire secrète des Mongols*, p. 132.

afla în regiunea Samarkandului, Genghis-han a trimis mesageri pentru a-l chema la sine pe fiul său mai mare Jochi (Ĵoči), în scopul de a-i încredința stăpânirea în Desht-i-Qipchaq (Stepa Qipchaq-ilor / cumanilor), dar și pentru a-i oferi calitatea de antemergător la o partidă de vânătoare a măgarilor sălbatici, la care el însuși lua parte[54]. În cursul anului 1224, marele han este menționat în aceeași ipostază destinsă la hotarele teritoriilor naimanilor și în apropiere de domeniile uigurilor[55]. Nici nu avea de ce să nu se relaxeze: de curând zdrobise puternicul Hanat Horezmian, iar corpul expediționar condus de Jäbä și Sübödai obținuse o suită de victorii eclatante în Desht-i Qipchaq. După întoarcerea din campania din Horezm și înainte de a porni să-i pedepsească pe tanguții care ignoraseră veleitățile hegemonice ale mongolilor – prin urmare în anii 1225-1226 –, Genghis-han își exprimase preferința pentru un loc de înmormântare pe muntele Burqan Qaldun, tot cu prilejul descinderii la o partidă de vânătoare[56]. Fervoarea cu care își satisfăcea pasiunea era cât pe ce să-i fie fatală atunci când – în iarna lui 1226, la începutul campaniei împotriva tanguților (Hsi-Hsia) –, pornit în urmărirea unei turme de măgari sălbatici, s-a răsturnat de pe cal, accidentându-se atât de grav, încât principii din comandamentul oștilor preconizau întreruperea temporară a expediției[57]. Utilizarea șoimilor de vânătoare de către Ginghis-han este rememorată într-o rugăciune (*öčig*) adresată ilustrului qaghan cu mai multe secole după moarte, în care i se celebra originea celestă și strălucitele victorii militare[58].

Reputatul cronicar persan ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini (1226?-1283) pune pe seama lui Genghis-han instituirea unei discipline riguroase în privința organizării expedițiilor cinegetice colective, subliniind că marele han întrevedea în ele un mijloc eficient de antrenament militar, o formă de pregătire a campaniilor războinice: „El [Genghis-han] dădea o mare atenție vânătorii și obișnuia să spună că vânarea fiarelor sălbatice era o activitate potrivită pentru comandanții armatelor; iar asemenea instruire și antrenament era de datoria războinicilor și a oamenilor

[54] ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini, *Genghis Khan. The History of the the World Conqueror,* trans. from the text of Mizra Muhammad Qazvini by J. A. Boyle, ed. D. O. Morgan, Manchester, 1997, p. 139-140.

[55] Rashiduddin Fazlullah’s *Jami’u’t-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 260.

[56] *Ibidem*, p. 263-264.

[57] *The Secret History of the Mongols*, p. 196; *Histoire secrète des Mongols*, p. 231.

[58] E. Chiodo, *Praising Činggis Qaγan and his campaigns*, în „Ural-Altaische Jahrbücher”, NF, 17, 2001-2002, p. 208-209.

înarmați"[59]. Într-o fază preliminară a acțiunii se făceau prospectări în privința efectivelor de animale disponibile în zona vizată și în legătură cu starea vremii. Descinderile vânătorești erau programate la începutul iernii, fiind prevăzute să dureze una, două sau chiar trei luni. Participanții, reuniți în jurul cartierului general, erau distribuiți, la fel ca și în cazul înfruntărilor războinice, în trei compartimente: aripa dreaptă, aripa stângă și centrul armatei. Durata îndelungată a expedițiilor și numărul mare de participanți impuneau măsuri speciale de aprovizionare cu merinde și băutură, cu atât mai mult cu cât protipendada tribală era însoțită de soții și concubine. După ce erau dotate cu echipamentul adecvat, grupurile de participanți înconjurau perimetrul ales pentru vânătoare și mânau animalele într-un cerc care se comprima permanent. Când spațiul înconjurat devenea suficient de restrâns și era înțesat de viețuitoare, în interiorul său se lansa marele han însoțit de suită, beneficiind de privilegiul de a-și alege trofeele cele mai râvnite. Potrivit unei rânduieli prestabilite, marele han era urmat după un anumit timp de prinții din propria familie, de demnitarii înalți și apoi de restul trupei. În situația în care cei însărcinați cu hăituirea vânatului nu-și îndeplineau riguros sarcinile și animalele scăpau din încercuire, deveneau pasibili de pedepse corporale dure și puteau fi chiar executați[60]. Într-o formă rezumativă, toate aceste date au fost preluate și în *Compendiul cronicilor* a lui Rashid od-Din (1248-1318), care mai adaugă că vânatul era împărțit tuturor participanților la hăituială și că întreaga acțiune se încheia printr-un banchet ce dura nouă zile[61].

Înconjurarea perimetrelor vizate pentru vânătoare de către echipe numeroase și mânarea animalelor sălbatice într-un cerc minimizat gradual, pentru a fi lesne săgetate cu arcul, a fost constatată și de franciscanul William de Rubruck (Willem van Ruysbroeck), emisarul regelui Franței Ludovic IX la reședința marelui han Möngke în 1253-1255: *Quando volunt venari feras, conveniunt in magna multitudine, et circumdant regionem in qua sciunt feras esse, et paulatim appropinquant sibi, donec concludant feras inter se quasi infra circulum, et tunc sagitant ad eas*[62]. Retrospecția tuturor acestor date conturează concluzia că vânătoarea

[59] Juvaini, p. 27.
[60] *Ibidem*, p. 27-28.
[61] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 329.
[62] Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium*, în *Sinica Franciscana*, I, *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, ed. A. van den Wyngaert, Ad Claras Aquas / Quaracchi-

Fig. 4. Călăreț mongol cu armură din plăci de zale, potrivit reconstruirii făcute pe baza armamentului descoperit în Asia Centrală [apud Iu. S. Khudiakov, *Защитное вооружение номадов Центральной Азии,* Novosibirsk, 2003, p. 188, fig. 49].

Firenze, 1929, p. 181; *The Mission of* Friar William of Rubruck. *His Journey to the Court of the Great Khan Möngke 1253-1255*, trad. P. Jackson, eds. P. Jackson și D. Morgan, Londra, 1990, p. 85.

polariza un interes general, presupunând organizare riguroasă, efort fizic, vigoare, perspicacitate și curaj, calități indispensabile pentru tot cinul războinicilor.

Relevanța majoră a activităților cinegetice pentru societatea nomadă rezultă expres din faptul că ele deținеau o pondere însemnată în cadrul stipulațiilor din principalul cod legislativ al mongolilor – *yasa (Ich Zasag)* –, elaborat sub supravegherea lui Genghis-han. Codul fusese adoptat în mod oficial la *quriltai*-ul din 1206, iar conducătorii Imperiului mongol au pretins o respectare strictă a tuturor prescripțiilor sale[63]. Din păcate, *yasa* nu ne-a parvenit în original, ci doar în forme redate rezumativ și selectiv, inserate în diverse scrieri orientale cu caracter istoric din secolele XIII-XIV. Referindu-se la conținutul ei, Gregorios Abu'l Faraj (Bar Hebraeus) (1225/6-1286) pretindea că, atunci când nu se aflau angajați în războaie, mongolii erau preocupați de vânătoare și își instruiau fiii ca să deprindă abilități în acest sens. Prin acest antrenament ei dobândeau rezistență, capacitatea de a îndura oboseala și de a înfrunta dușmanii și fiarele sălbatice[64].

În cadrul unui paragraf, care conținea o enumerare cu mult mai amplă și mai amănunțită a prevederilor legislației mongole, dintr-o lucrare cu caracter enciclopedic elaborată de Shihāb al-dīn Ahmad ibn Fadl Allāh al-'Umari (1301-1349), se amintește despre atașamentul pătimaș al lui Genghis-han pentru vânătoare și se precizează că astfel de acțiuni se prelungeau uneori pe durata a trei luni. Eruditul originar din

---

[63] G. Vernadsky, *A History of Russia*, III, *The Mongols and Russia,* New Haven, 1953, p. 99-110; P. Poucha, *Über den Inhalt und die Rekonstruktion des ersten mongolischen Gesetzbuches*, în *Mongolian Studies*, ed. L. Ligeti, Amsterdam, 1970, p. 377-415; D. Ayalon, *The Great Yāsa of Chingiz Khān. A reexamination*, în „Studia Islamica", XXXIII, 1971, p. 97-140; XXXIV, 1971, p. 151-180; XXXVI, 1972, p. 113-158; XXXVIII, 1973, p. 107-156; M. Haider, *The Mongol traditions and their survival in Central Asia (XIV-XV centuries)*, în „Central Asiatic Journal", 28, 1984, p. 57-79; P. Ratchnevsky, *Die Rechtsverhältnisse bei den Mongolen im 12.-13. Jahrhundert*, în „Central Asiatic Journal", 31, 1987, p. 64-110; I. de Rachewiltz, *Some reflections on Činggis Qan jasaγ*, în „East Asian History", 6, 1993, p. 91-104; D. Aigle, *Le grand* jasaq *de Gengis-khan, l'Empire, la culture mongole et la* sharī'a, în „Journal of the Economic and Social History of the Orient", XLVII, 2004, p. 31-79; D. Morgan, *The «Great Yasa of Chinggis Khan» revisited*, în *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, eds. R. Amitai și M. Biran, Leiden-Boston, 2005, p. 291-308; F. F. Mukhametov, *Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана*, în „Вопросы истории", 2007, 5, p. 150-155; R. Wolfram, *Das Recht der Nomadenvölker*, în *Чингис хаан хийгээд тууний өв. Монголчуудын дэлхийн их гурэн / Čingis Chaan und sein Erbe. Das Weltreich der Mongolen*, ed. U. B. Barkmann, Ulaanbaatar, 2007, p. 266-276.

[64] Gregory Abû'l-Faraj (Bar Hebraeus), *The Chronography, 1225-1286*, I, ed. E. A. Wallis Budge, Londra, 1932 [reimprimat Amsterdam, 1976], p. 354.

Damasc probează acuitate când relevă că scopul urmărit de marele han consta nu numai în omorârea animalelor, ci şi în instruirea oştilor sale, obligate să deprindă mânuirea armelor şi vărsarea de sânge, într-o asemenea măsură încât „puterea brută să domine, iar trăirile sufleteşti să fie înăbuşite". Cei cărora le scăpau animalele riscau sancţiuni aspre, mergând până la pedeapsa capitală. Vânatul era hăituit într-un cerc înconjurat de războinici, devenind ţinta facilă a hanului, fiilor şi anturajului său[65]. Detaliile consemnate de al-'Umari trădează numeroase împrumuturi factologice din cronica lui Juvaini, la care a considerat util să adauge anumite consideraţii personale. Toţi cei patru fii ai lui Genghis-han – rezultaţi din căsătoria cu Börtä –, având statut privilegiat în uniunea tribală mongolă, au moştenit propensiunea ardentă pentru vânătoare, îndeletnicire care constituia un prerogativ al statutului lor social. Potrivit cronicii universale elaborată în siriacă de înaltul ierarh monofizit Gregorios Abu'l Faraj (Bar Hebraeus), Genghis-han l-ar fi investit pe cel mai mare dintre fiii săi, Tûshî (Jochi), drept „şef peste vânat, pentru că iubea vânătoarea mai mult decât orice şi îşi respecta vânătorii". Celorlalţi trei fii li s-ar fi concedat alte atribuiţii: legislative, administrative şi militare[66]. Câteva decenii mai târziu, aceste aserţiuni au fost reiterate în opera lui al-'Umari, care susţinea că Tūšī (Jochi) ar fi primit însărcinarea de la Ğinkiz Hān (Genghis-han) să se ocupe de vânătoare, „domeniu foarte iubit şi preţuit" de mongoli. Celorlalţi fii – toţi consideraţi „stâlpi ai tronului" – li s-ar fi încredinţat, de asemenea, îndatoriri majore: Ğaġatāi (Chagatai) trebuia să vegheze la respectarea codurilor legislative (*yāsa* şi *bilig*), Ūkatāi (Ögödai) să asigure conducerea şi administrarea statului, incluzând numirea şi destituirea demnitarilor, iar mezinul Tūlī (Tului) să inspecteze şi să doteze armata[67]. În realitate, o asemenea separare a responsabilităţilor la nivel global nu era în concordanţă cu structurile ierarhice ale Imperiului genghishanid, astfel că din textele lui Gregorios Abu'l Faraj şi al-'Umari putem reţine doar ipostaza privilegiată a întreprinderilor cinegetice în societatea mongolă şi apetenţa lui Jochi pentru ele. Pasiunea sa în această direcţie a rămas constantă, iar când starea de sănătate îi devenise precară şi i se apropia obştescul sfârşit şi-a autorizat supuşii să vâneze în arealul montan unde îşi avea rezervaţia de

[65] *Das mongolische Weltreich*. Al-'Umarī's *Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-abṣār fī mamālik al-amṣār*, ed. K. Lech, Wiesbaden, 1968, p. 98-99.

[66] Gregory Abû'l-Faraj (Bar Hebraeus), p. 353.

[67] *Das mongolische Weltreich*. Al-'Umarī, p. 99.

vânătoare, fără ca el însuşi să fie în măsură să se implice în mod direct în derularea acţiunilor[68].

Vitalitatea şi stabilitatea asigurată Imperiului mongol în ultimii ani de domnie ai lui Genghis-han, i-au permis fiului şi urmaşului său la tron Ögödai (1229-1241) să fie în mai mică măsură angajat în mod direct în marile înfruntări războinice ale consângenilor. Chiar dacă anvergura şi dinamica campaniilor nu s-au diminuat, noua conjunctură politică nu l-a obligat pe Ögödai să fie prezent pe câmpul de luptă, în fruntea oştilor sale, şi nici să se implice personal în soluţionarea problemelor administrative în diversele provincii ale uriaşului organism statal în fruntea căruia se afla. În aceste condiţii, el a beneficiat de răgaz spre a-şi oferi satisfacţia de a se angaja în expediţii cinegetice de amploare. În capitolul dedicat celor 13 ani de domnie, în *Yüan-shih*, între importantele evenimente din Imperiu, se enumeră zece partide de vânătoare la care a luat parte marele han. Detaliile furnizate în acest sens de cronica chineză nu sunt lipsite de interes. Din aceste partide, derulate pe parcursul a opt ani, patru au avut loc primăvara şi iarna, iar câte una vara şi toamna. Şase dintre ele s-au desfăşurat în arealuri relativ apropiate de principala reşedinţă a marelui han de la Qaraqorum, iar pentru celorlalte patru zona nu a putut fi localizată, dar este de presupus că şi aceasta se afla tot în vecinătatea capitalei. Din faptul că autorul sau autorii capitolului au menţionat descinderile cinegetice alături de evenimentele majore de pe scena politică[69], rezultă că ele nu au fost simple întreprinderi vânătoreşti, ci adevărare expediţii de anvergură, cu participarea întregii curţi a marelui han şi a numeroşi supuşi.

O confirmare a acestor informaţii se găseşte în ampla sinteză istorică a lui Rashid od-Din, unde se arată că marele han Ögödai obişnuia să petreacă trei luni pe an la vânătoare în vreme de iarnă[70]. Atunci când a iniţiat reorganizarea riguroasă a atribuţiilor gărzilor de noapte – detaşament de elită din propria subordine –, Ögödai a decis ca, în situaţia marilor întreprinderi cinegetice, jumătate din efective să-l însoţească, iar o altă jumătate să rămână pentru supravegherea taberei hanului[71]. Din

[68] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 359.

[69] W. Abramowski [ed.], *Die chinesischen Annalen von Ögödei und Güyük – Übersetzung des 2. Kapitels des Yüan-shih*, în „Zentralasiatische Studien des Seminars für Sprach- und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn", 10, 1976, p. 125, 127-128, 130, 132-135.

[70] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 339.

[71] *The Secret History of the Mongols*, p. 210; *Histoire secrète des Mongols*, p. 242.

cronica lui Juvaini rezultă că Ögödai ar fi dispus împrejmuirea unui teren special, destinat propriilor partide de vânătoare[72]. O asemenea procedură, menită să concentreze vânatul în perimetrul respectiv, a provocat nemulțumirea și reproșurile locuitorilor din vecinătate, rămase desigur fără repercusiuni[73]. O inițitivă similară ar fi luat și fratele său Chagatai[74] pe domeniile care îi fuseseră concedate în centrul Asiei în ultimii ani de domnie ai lui Genghis-han. Dat fiind raporturile lor amiabile deosebite, pe Chagatai și pe Ögödai îi întâlnim luând parte împreună nu numai la campanii militare, ci și la descinderi cinegetice[75]. Într-o astfel de situație, cei doi s-au distrat doborând un număr masiv de lebede la Qara-Köl („Lacul negru") (în prezent acest nume este purtat de orașul Karakul din Uzbekistan și de o renumită rasă ovicolă), astfel că mai multe săptămâni au fost în măsură să-i trimită tatălui lor câte 50 de încărcături de cămilă din păsările capturate[76].

Inițiativele lui Ögödai și Chagatai de a crea rezervații pentru animale sălbatice nu au constituit premiere în lumea stepelor central-asiatice. Potrivit mărturiei unui pelerin budist venit din Imperiul Tang, cu mult timp înaintea celor doi hani, qaghanul turcilor occidentali, T'ong che-hu (Ton-yabghu) (618-630), a impus măsuri speciale de protecție pentru o turmă de cerbi domesticiți în vecinătatea reședinței sale de vară, a căror vânare era pedepsită cu moartea[77]. Nu suntem pe deplin edificați dacă, în acest caz, demersul respectiv avea ca obiectiv crearea unui perimetru cu rostul de grădină zoologică sau dacă qaghanul îl destina drept teren privat de vânătoare. Cerbi domesticiți sunt semnalați și în anul 1720, ierbivorele aflându-se în posesia tătarilor din bazinul Irtyshului. Informația, datorată medicului scoțian John Bell, membru într-o misiune diplomatică rusească, nu relevă existența unui parc de vânătoare, ci doar prezența unor cervide domesticite de o populație care își asigura traiul în principal prin vânătoare și pescuit[78]. Asemenea practici nu puteau avea o proliferare prea mare, dat fiind că menținerea mamiferelor sălbatice în stare de domesticire implica inconveniente și nu se solda cu rezultate

[72] Juvaini, p. 29.

[73] *The Secret History of the Mongols*, p. 218; *Histoire secrète des Mongols*, p. 248.

[74] Juvaini, p. 29.

[75] Juvaini, p. 140, 205; Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 335.

[76] Juvaini, p. 140.

[77] É. Chavannes, *Documents sur Tou-kiue (Turcs) occidentaux,* Paris, 1900 [reimprimat Paris, 2003], p. 195.

[78] John Bell, în M. Jan, *op. cit.*, p. 161.

economice profitabile. Pentru aristocrația contaminată de febra îndeletnicirilor cinegetice soluția rezervațiilor era cea mai convenabilă. Astfel de rezervații privilegiate de vânătoare, instituite încă de principii genghishanizi, sunt atestate la protipendada mongolă până în prima parte a secolului al XIX-lea, într-o perioadă când suzeranitatea imperială chineză se extinsese dincolo de Marele Zid[79].

Dintre urmașii lui Ögödai, o mare pasiune pentru vânătoare a manifestat nepotul său Möngke (1251-1259), fiul lui Tului, mezinul lui Genghis-han. În cei nouă ani de domnie, în *Yüan-shih* sunt enumerate cinci descinderi cinegetice: trei primăvara și două iarna, adică în aceleași anotimpuri preferate și de Ögödai. Cele mai multe din aceste partide de vânătoare au avut loc tot în vecinătatea Qaraqorumului și numai una singură – cea din 1258 – în ținutul tanguților[80]. Făcându-se un bilanț al domniei, în *Yüan-shih* se consemnează că Möngke nu agrea sărbătoririle, banchetele, luxul și risipa, dar că „iubea vânătoarea”[81]. În lucrare se relatează, de asemenea, un episod sugestiv din biografia marelui han. Avem în vedere atitudinea sa atunci când a aflat că la o vânătoare, desfășurată în vara anului 1258, cel de-al doilea fiu al său, Asudai, ar fi distrus semănăturile țăranilor, pe când se găsea în campanie împotriva Imperiului Song. Faptul că Möngke și-ar fi mustrat fiul și i-ar fi pedepsit pe însoțitorii săi pentru cauzarea respectivelor daune[82] reflectă, pe de o parte, conduita mult schimbată a mongolilor în raport cu populațiile supuse comparativ cu acea brutalitate excesivă adoptată în epoca lui Ginghis-han, iar, pe de altă parte, instituirea anumitor restricții de vânătoare chiar pentru membrii clanului conducător. Interdicții temporare pentru vânătoare fuseseră stipulate anterior și în Imperiul Kin / Jin (1115-1234), fondat în jumătatea nordică a Chinei de dinastia jurchenilor de neam tungus. Între altele, aceste măsuri urmăreau să prevină perturbarea muncilor agricole și disfuncționalitățile întreprinderilor războinice, în sensul ca oștenii să nu fie deturnați de la misiunile lor operaționale. Aceasta a fost și rațiunea de se a interzice vânătoarea în timpul invaziilor

[79] [E. F.] Timkowski, *Voyage a Pékin par la Mongolie (1820-1821)* (Bibliothèque universelle des voyages, effectués par mer ou par terre dans les diverses parties du monde, depuis les premières découvertes jusqu'a nos jours, XXXIII, ed. și trad. A. Montémont), Paris, 1835, p. 52.

[80] W. Abramowski [ed.], *Die chinesischen Annalen des Möngke. Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih*, în „Zentralasiatische Studien des Seminars für Sprach - und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn”, 13, 1979, p. 21-23, 28.

[81] *Ibidem*, p. 33.

[82] *Ibidem*, p. 29.

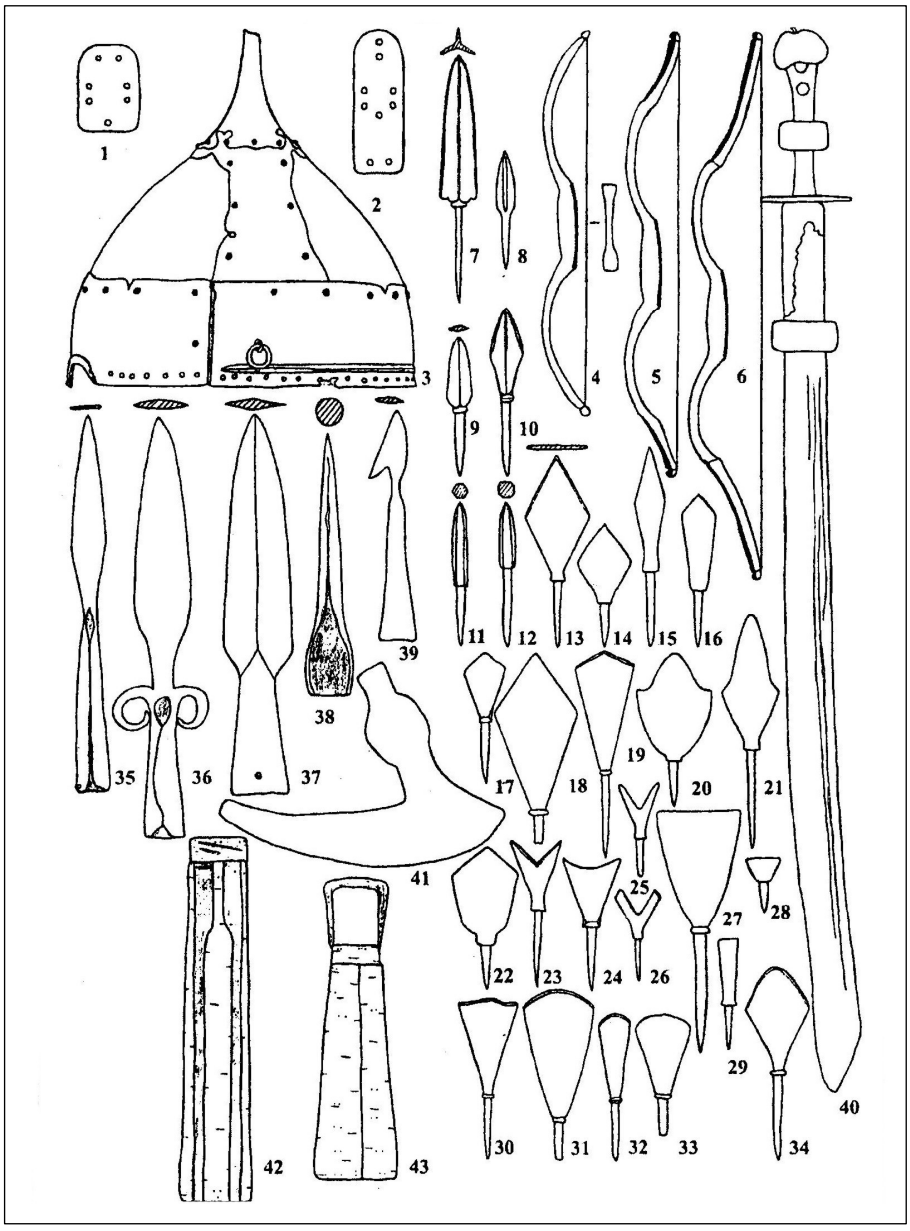

Fig. 5. Armament din secolele XIII-XIV, descoperit în regiunea de silvo-stepă a Altaiului [apud A. A. Tishkin, *Алтай в монгольское время по материалам археологических памятников,* Barnaul, 2009, p. 31, fig. 4].

declanşate de mongoli în 1214 şi 1215[83]. Atunci când, mai târziu, budismul tibetan a pătruns în teritoriile locuite de mongoli, s-au promulgat hotărâri care interziceau practicarea vânătorii în apropierea mănăstirilor[84]. Decizia nu avea însă menirea de a proteja fondul de vânătoare, ci reprezenta o măsură aptă să asigure derularea neperturbată a practicilor de cult şi o formă de venerare a lăcaşelor cu rosturi confesionale.

În virtutea tradiţiilor aristocraţiei nomade, fraţii marelui han Möngke – Qubilai şi Hülegü – au manifestat, de asemenea, mult interes pentru îndeletnicirile cinegetice. Fondatorul dinastiei mongole Yuan din China, Qubilai (1260-1294), nu numai că era prezent la partide de vânătoare derulate pe parcursul mai multor zile[85], dar a şi iniţiat amenajarea unui teren populat cu diverse specii de animale sălbatice[86]. Perimetrul împrejmuit avea probabil menirea de rezervaţie de vânătoare sau o destinaţie asemănătoare cu aceea a grădinilor zoologice de mai târziu. Darurile constând dintr-un şoim alb cu ciocul roşu şi un vultur alb, pe care nişte negustori musulmani i le-au oferit lui Qubilai, în încercarea de a-i obţine bunăvoinţa, reprezentau dovezi că pasiunile sale erau de notorietate şi dincolo de fruntariile Imperiului[87].

Petrecând în jur de 17 ani la curtea lui Qubilai de la Cambaluc (Khanbaliq =„Oraşul hanului") (Beijing de astăzi), aproximativ între 1275 şi 1292, Marco Polo a avut prilejul să cunoască multe din resorturile intime ale guvernării mongole din China, astfel că a fost în măsură să ofere amănunte relevante despre marile întreprinderi cinegetice colective şi apetenţa marelui han pentru asemenea activităţi. Aşa cum se ştie, atunci când fusese întemniţat la Genova în 1298-1299, comerciantul veneţian a convenit ca tovarăşul de celulă, literatul Rusticello da Pisa, să-i consemneze amintirile din perioada călătoriei şi sejurului în China şi în alte ţări din Orient. Datele transmise prezintă mult interes prin ineditul lor, dar unele din ele impun o receptare circumstanţiată, întrucât conţin pe alocuri inadvertenţe şi exagerări, de altfel specifice pentru o operă extrem

[83] H. Franke, *Zur Jagd im Chin-Reich der Djurdjen (1115-1234)*, în „Saeculum", 50, 1999, 1, p. 62-64.

[84] *Die Weisse Geschichte (Čaγan teüke). Eine mongolische Quelle zur Lehre von den Beiden Ordnungen. Religion und Staat in Tibet und der Mongolei*, ed. şi trad. K. Sagaster, Wiesbaden, 1976, p. 149.

[85] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 436.

[86] *Ibidem*, p. 442.

[87] *Ibidem*, p. 451.

de atractivă pentru cititorul nescrupulos. Potrivit acestora, marele han descindea la vânătoare cu curtea în luna martie și se înapoia la reședința permanentă aproximativ în vremea Paștelui romano-catolic[88]. Dat fiind că marea sărbătoare creștină nu se celebrează la o dată fixă, nu putem deduce cu mare precizie cât timp era afectat descinderilor cinegetice, dar este de presupus că durata lor oscila între o lună și două luni. Terenul ales pentru vânătoare se afla la sud de Cambaluc, la o distanță considerabilă de capitală și la două zile de mers de la țărmul „oceanului”[89] (Marea Chinei de Est).

Marele han era însoțit de o suită imensă, compusă din membrii familiei, slugi, vraci, astrologi, șoimari, demnitari și concubine, adăpostită în corturi somptuoase (în număr de peste 10000!?), cele ale protipendadei fiind căptușite cu piei și blănuri prețioase. În cortegiu ar fi fost integrați peste zece mii de șoimari și două cete a câte zece mii de oameni, înveșmântați în uniforme diferențiate prin culori, având în total zece mii de câini (!?), ceea ce ar însemna un personal de peste 30000 de oameni, cifre ce par desprinse din zodia neverosimilului. Grupul expediționar ar mai fi fost dotat cu o mulțime de leoparzi, lincși și chiar lei (!?). Utilizarea leilor pentru vânătoare rămâne cel puțin suspectă, cu atât mai mult cu cât despre aceste fiare se relatează că aveau blana cu dungi negre, roșii și albe, detaliu ce ar corespunde mai curând cu imaginea unor tigri. În schimb, se poate acorda încredere specificării potrivit căreia acvilele marelui han ar fi fost capabile să prindă lupi, vulpi și căprioare. Marele han se deplasa la vânătoare într-o încăpere de lemn confortabilă, transportată de patru elefanți, dirijând atacul șoimilor împotriva șirurile de cocori. Concomitent, se ocupa în mod direct de vânarea păsărilor din zonele lacustre, primind totodată numeroase exemplare trimise în dar de supuși[90]. Marco Polo nu precizează explicit dacă arealul cu vânat era înconjurat de suita marelui han, dar practicarea acestei metode – eventual coroborată cu altele – pare foarte probabilă, de vreme ce curtea era urmată de un număr atât de mare de însoțitori și se preconiza ca nici o

[88] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 87, 89; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 97, 99.

[89] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 87; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 97.

[90] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 85-89; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 95-99. Cf. și V. Chklovski, *Le voyage de Marco Polo*, trad. M. Slonim, Paris, 1938, p. 129-132; Marco Polo, în N. Boothroyd, M. Détrie, *Le voyage en Chine. Anthologie des voyageurs occidentaux du Moyen Age à la chute de l'Empire chinois,* Paris, 1992, p. 44-47; G. N. Simakov, *Военный и хозяйственный аспекты*..., p. 178-181.

sălbăticiune să nu poată scăpa. Despre împresurarea și hăituirea animalelor se vorbește doar în cazul cârmuitorilor provinciilor din China, care vânau pe cont propriu și cărora le incumba obligația de a trimite la curte o parte din animalele vânate – mistreți, urși, căprioare, cerbi etc. –, sau, în situația când reședințele lor se aflau foarte departe, doar pieile acestora. În afară de aceasta, demnitarii departamentali aveau îndatorirea de a remite păsări și pește la curte. Ei porneau la vânătoare din dispoziția marelui han doar pe durata celor trei luni de iarnă: decembrie, ianuarie și februarie. Începând din martie și până în octombrie vânătoarea iepurilor, căprioarelor, cerbilor și a altor animale era prohibită pentru toți locuitorii, indiferent de rangul lor, în scopul ca fauna să aibă răgazul de a se înmulți[91]. Stârnește oarecare nedumerire faptul că, în pofida acestor reglementări judicioase, cel care le încălca flagrant ar fi fost chiar marele han, de vreme ce el declanșa operațiunile de factură cinegetică, pe o durată de o lună sau două, de-abia în martie. Este și motivul de a ne întreba dacă nu cumva Marco Polo nu a indicat în mod eronat momentul plecării curții la vânătoare la începutul primăverii, cu atât mai mult cu cât cârmuitorii regionali vânau doar în anotimpul friguros. Pe de o parte, restricții drastice de a vâna erau impuse tuturor celor care locuiau în apropierea terenurilor destinate partidelor de vânătoare ale marelui han. Pe de altă parte, fuseseră legiferate interdicții ca negustorii, meșteșugarii și țăranii să crească șoimi și alte păsări de pradă și câini de vânătoare pe întinderea întregului imperiu în care își exercita autoritatea marele han. Vânătoarea cu câini și păsări de pradă era însă permisă protipendadei sociale[92], compusă prioritar din etnici mongoli. Luând notă de consemnarea tuturor acestor date, nu ne surprinde faptul că negustorul originar din Veneția conchidea că pentru marele han Qubilai cea mai mare desfătare și plăcere o constituiau descinderile cinegetice[93].

Câteva din relatările lui Marco Polo privind organizarea vânătorilor colective fastuoase de către reprezentanții dinastiei Yuan își găsesc paralele în însemnările de călătorie ale călugărului franciscan Odoric de Pordenone (Odorico Mattiussi da Pordenone) (1286?-1331), care, în cadrul unei îndelungate misiuni cu rosturi confesionale și

[91] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 85, 89; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 94-95, 100.

[92] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 89; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 100.

[93] Marco Polo, *Il Milione*, ed. L. F. Benedetto, p. 88; Marco Polo, *Il Milione*, ed. a 2-a D. Olivieri, p. 98.

diplomatice, a poposit și în China timp de trei ani, probabil în intervalul cuprins între 1322 și 1328. Trimisul Scaunului apostolic a fost impresionat de opulența palatului și de alaiurile somptuoase ale marelui han Yesün Temür, denumit de chinezi împăratul Taiding (1323-1328). Despre partidele cinegetice el pretinde că se desfășurau într-o zonă împădurită, aflată la circa 20 de zile de mers de Cambaluc (Khanbaliq), a cărei circumferință se străbătea pe parcursul a opt zile. Acest perimetru, unde se găsea un număr foarte mare de animale și păsări, de specii variate – lei, bivoli, urși, cerbi etc.–, era înconjurat de hăitași, care într-un anumit moment eliberau câinii și șoimii și mânau gradual, cu mare zgomot, vânatul spre centrul pădurii. Semnalul începerii vânătorii era dat de marele han, atunci când pătrundea în arealul încercuit cu trei elefanți și trăgea cinci săgeți. Acesta era urmat de suită, iar ceea ce scăpa curtenilor era vânat de restul însoțitorilor, până când marele han decidea încetarea acțiunii. Hăitașii rechemau câinii și șoimii, iar animalele rămase erau lăsate să se întoarcă în hățișurile pădurii. Dat fiind că săgețile purtau însemnele proprietarilor, viețuitoarele doborâte reveneau echitabil celor care le cauzaseră moartea. Pentru refacerea fondului faunistic din zonă, marele han nu revenea acolo decât o dată la trei sau patru ani[94]. Mărturiile fratelui Odoric de Pardenone confirmă în mare măsură informațiile colportate în deceniile anterioare de către erudiții persani Juvaini și Rashid od-Din. Vânătorile colective organizate de suveranii dinastiei Yuan au păstrat în mare parte sistemul operațional tradițional din lumea stepelor mongole, dar l-au augmentat consensual cu elemente de fast și confort pentru elite, adoptate din luxuriantul ceremonial imperial din China.

Odoric de Pordenone a avut ocazia să ia cunoștință și de altă modalitate a marelui han de a practica vânătoarea. Lângă reședința sa de la Dadu (Beijing), întinsă pe o suprafață de patru mile, fusese construit un palat cochet pe un deal plantat cu copaci, la poalele căruia se găsea un lac populat cu gâște sălbatice, lebede și rațe. Totodată, în imediata vecinătate se aflau, împrejmuite între ziduri, numeroase animale sălbatice. Atunci când suveranul dorea să se distreze, fără a se mai deplasa de la curte, avea

[94] Odoricus de Portu Naonis, *Relatio*, în *Sinica Franciscana*, I, p. 478-479. Cf. și *The Journal of Friar Odoric*, în *Contemporanies of Marco Polo*, ed. M. Komroff, Londra, 1929, p. 241; Odoric de Pardenone, în N. Boothroyd, M. Détrie, *op. cit.*, p. 72; G. Lane, *Genghis Khan and Mongol Rule,* Westport, Connecticut-Londra, 2004, p. 160.

posibilitatea să vâneze în ambianța privată din perimetrul reședinței[95]: o întreprindere cu reușite certe, dar lipsită de inedit și spectaculos.

Examinarea actelor din codicele imperiale, redactate în chineză în perioada 1268-1339, evidențiază o serie de măsuri ale autorităților Yuan în legătură cu practicile cinegetice. Astfel, în 1268 – la câțiva ani după ce tronul fusese ocupat de Qubilai și înainte de cucerirea integrală a Imperiului Song – s-a emis o ordonanță care interzicea vânzarea șoimilor și a uliilor. Nerespectarea dispozițiilor atrăgea sancțiuni atât pentru comercianți, cât și pentru cumpărători, numai notabilitățile de la curte rezervându-și prerogativul de a dispune de aceste păsări. Persoanele particulare care intrau în posesia lor aveau obligația de a le preda autorităților locale. Trei ani mai târziu erau instituite pedepse foarte aspre pentru capturarea și folosirea păsărilor respective. Cei care încălcau dispozițiile riscau ca soțiile și copiii lor să fie transformați în sclavi. Poporul de rând avea permisiunea să vâneze doar rațe și gâște sălbatice. O ordonanță din 1294 stipula ca mai multe specii de păsări sălbatice – precum rațele, ereții, găile și fazanii –, capturate în stare bună să fie livrate la curte[96].

Cu totul alte măsuri se preconizau față de tigri, ceea ce era pe deplin justificat, deoarece aceștia puneau în pericol viața oamenilor și cauzau daune crescătorilor de animale. Împotriva lor se organizau vânători colective, iar pentru suprimarea carnasierelor autoritățile ofereau substanțiale recompense pecuniare. Persoanele private care doborau un tigru puteau reține blana și carnea fiarei. În anumite situații, blănurile de tigri trebuiau însă expediate la curte. Unele acte de la sfârșitul secolului al XIII-lea menționau faptul că, atunci când vânătorile colective nu erau suficient de bine organizate, se produceau pagube sătenilor din zonele operaționale. Cu toate că localnicii chinezi aveau interdicția de a poseda arme de atac, s-a acceptat totuși tacit să dispună de arc și săgeți, în cazul când erau implicați în partidele de vânătoare colectivă[97]. Nu numai suveranii Yuan emiteau decrete care reglementau normele de vânătoare, ci și autoritățile regionale. Astfel, în 1316, guvernanții provinciali din Kiang-che reconfirmau o decizie mai veche, adoptată în perioada domniei împăratului Secen (Qubilai), prin care se interzicea vânarea cerbilor, mistreților, căprioarelor, iepurilor și a altor mamifere cu ajutorul șoimilor

[95] Odoricus de Portu Naonis, *Relatio*, p. 472.
[96] E. Haenisch, *Die Jagdgesetze im Mongolischen Ostreich*, p. 88.
[97] *Ibidem*, p. 89-90.

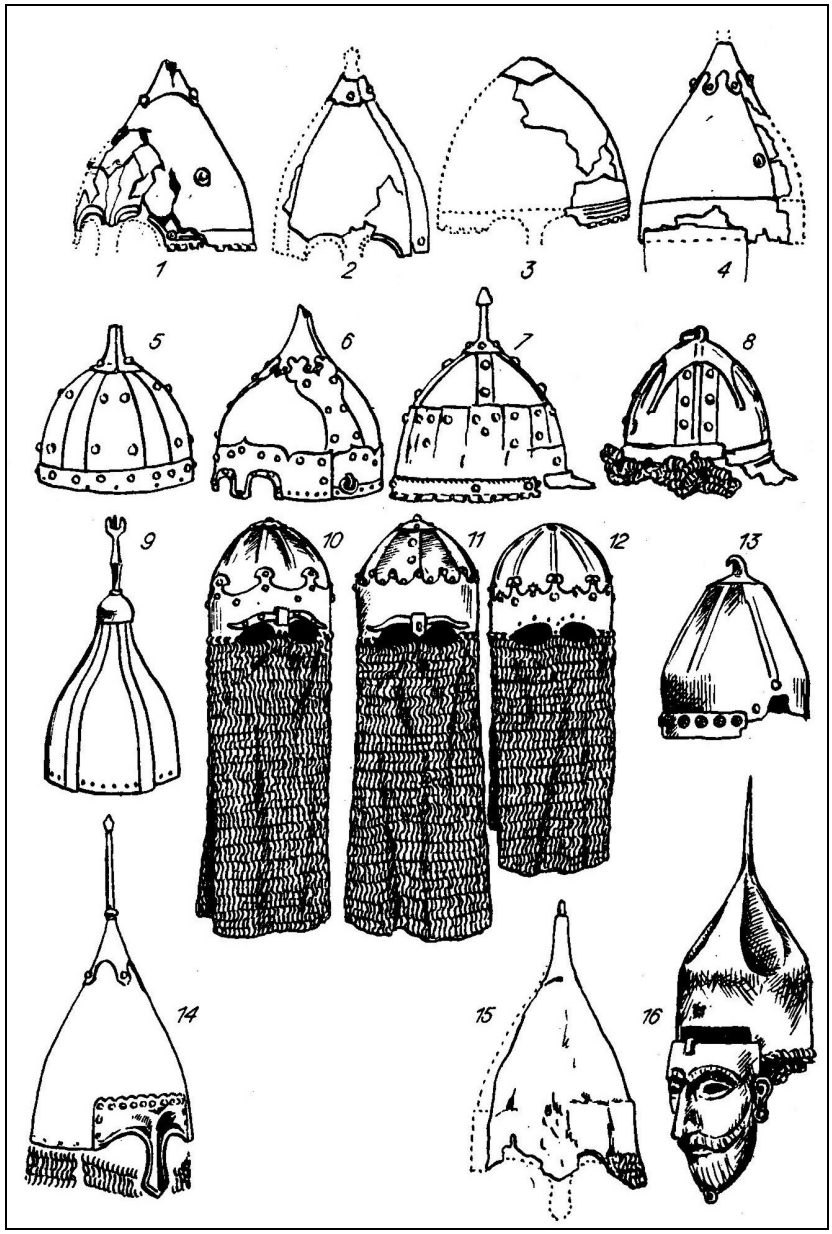

Fig. 6. Coifuri din fier din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mijlocul secolului al XIV-lea, descoperite în regiunile cucerite de mongoli în zona meridională a Europei Răsăritene și în Asia Centrală [apud M. V. Gorelik, *Ранний монгольский доспех (IX-первая половина XIV в.)*, în *Археология, этнография и антропология Монголии*, red. A. P. Derevianko, Sh. Natsagdorzh, Novosibirsk, 1987, p. 190, fig. 11].

și câinilor. Celor găsiți vinovați li se confiscau caii, veșmintele, arcurile, șoimii și câinii și li se aplicau lovituri corporale. Un decret imperial din 1270 preconiza căderea în sclavie pentru persoanele care nu respectau interdicțiile de vânătoare pe parcelele interzise și în rezervații. În aceste zone era permisă doar omorârea lupilor, tigrilor și vulpilor. Câteva luni mai târziu dispozițiile erau extinse și asupra oștenilor mongoli refractari măsurilor prohibitive, dar ei erau pedepsiți doar cu lovituri, fără să li se sechestreze calul, șaua și armamentul. Un decret din 1273, cu aplicabilitate regională, îi viza pe mahomedani și chinezi, cărora, în caz de nerespectarea interdicțiilor de vânătoare, li se confiscau soțiile, copiii, vitele, caii și averile. Decrete punitive au continuat să fie emise și în anii următori. În unele situații reglementările au devenit mai flexibile, așa cum s-a întâmplat în 1297. Atunci s-a abrogat decizia lui Qubilai de a se interzice vânătoarea absolut pentru toată lumea pe timp de primăvară și vară[98].

Din exemplificările legislative privitoare la întreprinderile cinegetice din Imperiul Yuan rezultă preocuparea de a se adopta măsuri pentru ocrotirea faunei, deoarece în ținuturile cu mare densitate demografică aceasta era mult mai rarefiată decât în regiunile situate la nord de Marele Zid chinezesc. Demersurile pentru protejarea unor specii faunistice aveau și importanta menire de a asigura condiții propice de vânătoare pentru familia imperială și aristocrația mongolă. Reglementările oficiale conțineau diverse stipulații discriminatorii, fiind nerestrictive față de pătura militară mongolă, dar intransigente în raport cu populația locală și cu unele minorități etnico-religioase.

În vreme ce vechile obiceiuri cinegetice s-au menținut constant în cadrul elitei dinastiei Yuan, unele grupuri de mongoli și de tanguți stabilite în regiunile anexate din Imperiul Song au abandonat îndeletnicirile vânătorești în favoarea celor agricole[99]. Dat fiind tradiționalismul societăților nomade, este însă greu de crezut că acest fenomen ar fi avut o extensie prea mare.

Precaritatea informațiilor disponibile ne împiedică să stabilim cu precizie în ce măsură cucerirea Chinei de către mongoli a determinat sau nu dinamizarea întreprinderilor cinegetice și dacă le-au imprimat

[98] *Ibidem*, p. 91-92.

[99] Chen Gaohua, *The immigrant Alimali (Almaliq) family of the Yuan dynasty: new materials of the Yelikewen (Ārkāgüns)*, în *Eurasian Studies*, III, eds. Yu Taishan & Li Jinxiu, Beijing, 2015, p. 262-263.

particularități inexistente anterior. Intense preocupări vânătorești sunt atestate cu peste două milenii mai înainte de fulminanta ofensivă a lui Genghis-han, date revelatoare în acest sens fiind consemnate pentru perioada târzie a dinastiei Shang (c. 1200-1045 î.Hr.), parțial sincronă cronologic cu etapa mijlocie și târzie a Epocii bronzului din Eurasia și jumătatea occidentală a Europei. Dinastia Shang și-a extins hegemonia în partea est-centrală a Chinei, în bazinul Fluviului Galben (Huang He). Câteva sute de inscripții, cele mai multe cu conținut lapidar, fac referiri la descinderile vânătorești (*tian, shou*) ale capetelor încoronate și ale aristocrației, care vizau atât carnasiere, cât și ierbivore și păsări. Curtea se deplasa în care de luptă însoțită de oșteni pedeștri, formându-se lanțuri umane pentru dirijarea și încercuirea animalelor. Pentru hăituirea lor se proceda la incendierea câtorva copaci, focul provocând panică în întreaga faună. Animalele erau doborâte mai cu seamă prin lansarea de săgeți cu vârful din os, corn, scoică sau bronz, precum și prin lovirea cu lăncile și topoarele-pumnal. Pentru capturarea vânatului se foloseau și capcanele, dar la asemenea operațiuni probabil că regii nu se implicau în mod direct[100]. Partidele de vânătoare regală se derulau în perimetre diferite, pe parcursul mai multor săptămâni, soldându-se cu capturi bogate. Rațiunea inițierii lor era legată în mai mică măsură de latura economică, adică de procurarea resurselor nutritive, prioritar fiind antrenamentul sportiv și militar[101]. Textele inscripțiilor datând din perioada Shang relevă explicit vechimea și amploarea întreprinderilor cinegetice din teritoriile chineze, utilizarea unor practici de vânătoare de largă proliferare, dar și aplicarea anumitor metode de direcționare și doborâre a faunei sălbatice (de exemplu prin incendierea arborilor etc), care nu intrau în cutumele curente ale mongolilor și ale altor nomazi de stepă. Statornicia și fervoarea pasiunii pentru descinderile vânătorești a fost comună pentru elitele politice despărțite de Marele Zid chinezesc, existând însă diferențieri în privința practicilor cinegetice concrete, determinate de condițiile oferite de ambianța peisagistică proprie – implicând realitățile reliefului, climei, faunei, florei –, de arsenalul tehnologic aflat în dotare și de alți factori.

Cu anumite experiențe relevante de natură cinegetică fusese confruntat, la rândul său, și Hülegü, întemeietorul Ilhanatului persan. În

[100] M. Fiskesjö, *Rising from blood-stained fields: royal hunting and state formation in Shang China*, în „Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities", 73, 2001, p. 48-191.

[101] *Ibidem*, p. 134-136.

timpul campaniei ce viza cucerirea Iranului şi Irakului, acesta a reperat un grup de lei în pădurile de pe malurile fluviului Oxus (Amu Darya). Cum în regiunea respectivă nu se profilau angajări militare, Hülegü a ordonat încercuirea arealului populat de fiare, acţiunea – desfăşurată în ianuarie 1256 – soldându-se cu omorârea a zece lei[102]. Iniţiativa hanului fusese desigur demarată de satisfacţia de se vâna nişte carnasiere feroce şi nu pentru că acestea ar fi cutezat să aducă prejudicii uriaşelor efective armate pe care le comanda. O altă informaţie despre modul de relaxare a lui Hülegü după marile sale succese militare din Orient este raportată anului 1264: în luna februarie el ar fi irosit mai multe zile pentru petreceri şi vânătoare, nu cu mult timp înainte de a muri[103].

Tradiţia vânătorilor somptuoase de la curtea ilhanilor s-a menţinut viabilă până spre etapele crepusculare ale dinastiei mongole din Iran. Cadourile cu care se gratulau reciproc ilhanii şi suveranii din teritoriile învecinate oglindesc preţuirea acordată unor specii de păsări şi animale: Abaqa (1265-1282), fiul lui Hülegü, primea şoimi şi vulturi de la Möngke Temür (1267-1281), hanul Hoardei de Aur[104], Ghaikhatu (1291-1295), fiul lui Abaqa, accepta în dar un tigru de la nepotul său Ghazan[105], Öljeitü (1304-1316), fiul lui Arghun şi nepotul lui Abaqa, primea şoimi şi alte daruri preţioase de la Temür Öljeitü (1294-1307), marele han din dinastia Yuan[106]. Atunci când, într-un acces de generozitate, ilhanul Öljeitü i-a trimis marelui han din China lei, pantere, râşi şi alte cadouri de valoare, toate acestea au fost capturate de hanul chagataid Esen Buqa (1309?-1318?), cu care era în rivalitate acerbă[107]. Specificul acestor schimburi de daruri arată că dinaştii mongoli deţineau menajerii ce adăposteau animale exotice, care făceau deliciul vizitatorilor de la curte. Capturarea lor se realiza probabil în special atunci când se aflau la o vârstă inofensivă sau prin plasarea de capcane (plase, gropi etc.), spre a se evita rănirea animalelor. Traficul cu animale exotice avea vechi tradiţii în tot Orientul încă la nivelul antichităţii, menţinându-se şi în evul mediu mai cu seamă în perioadele de relativă stabilitate politică[108].

---

[102] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 480.
[103] *Ibidem*, p. 514.
[104] *Ibidem*, III, 1999, p. 535.
[105] *Ibidem*, p. 606.
[106] *Die Chronik des* Qāšānī *über des Ilchan Ölğäitü (1304-1316)*, ed. şi trad. M. Parsivi-Berger, Göttingen, 1968, p. 54.
[107] *Ibidem*, p. 179.
[108] Th. T. Allsen, *op. cit*., p. 233-238.

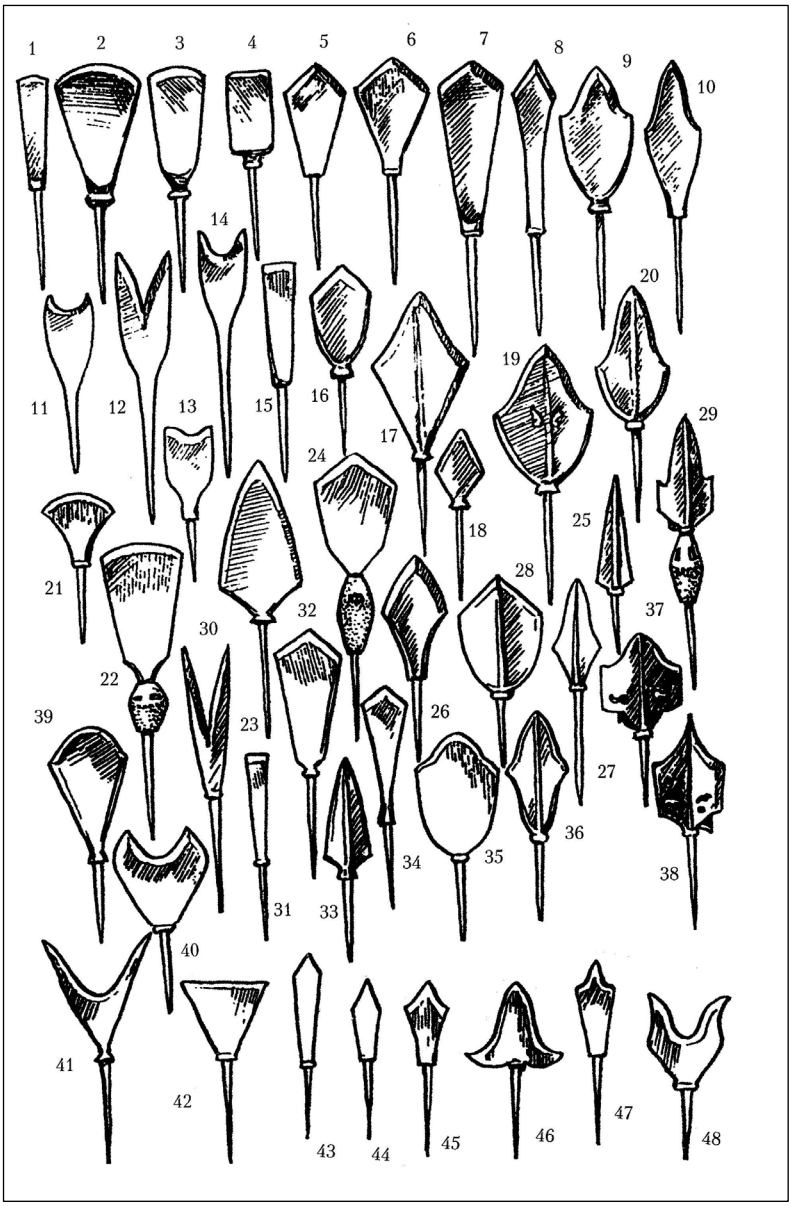

Fig. 7. Vârfuri de săgeată utilizate de mongoli în secolele XIII-XIV în diferite regiuni ale Eurasiei, provenind de la Qaraqorum (1-18) și din Mongolia (19-24, 37), Uzbekistan (25-36), sudul Ucrainei (38-45) și zona Kubanului (46-48) [apud M. V. Gorelik, I. A. Druzhinina, *Уникальное погребение воина золотоордынского времени на реке Белой*, în „Батыр”, 1, 2011, 2, p. 48, fig. 6].

Despre ilhanul Ghazan (1295-1304) deținem informația că în 1290, înainte de a prelua tronul, mergea la vânătoare atât vara cât și toamna[109]. Nu este câtuși de puțin surprinzător că în timpul domniei sale s-a îngrijit de asigurarea resurselor nutritiționale ale participanților la partidele de vânătoare[110] și de reorganizarea corpurilor de șoimari și îngrijitori de leoparzi, patronând elaborarea unor reglementări birocratice detaliate. Prin aceste stipulații s-a încercat să se pună capăt constrângerilor, molestărilor și altor abuzuri ale șoimarilor pe seama populației și s-au preconizat estimări exacte asupra cheltuielilor necesare salarizării personalului și întreținerii animalelor și păsărilor, spre a se eradica excesele și neregulile. Totodată, s-a decis limitarea numărului de șoimi la o mie de exemplare, iar al celor de leoparzi la 300 de exemplare[111]. Cifrele evocate, asupra exactității cărora nu avem motive să ne îndoim, sunt sugestive pentru anvergura și fastul întreprinderilor cinegetice orchestrate la curtea ilhanilor. În perioada respectivă pare să se fi inoculat – măcar și unilateral – preceptul că de administrarea imperială și de problemele fiscale trebuiau să se ocupe funcționarii și miniștrii, în vreme ce suveranii ar fi fost absolviți de asemenea responsabilități, astfel că aveau latitudinea să-și consacre majoritatea timpului vânătorii și distracțiilor[112].

Fratele și urmașul lui Ghazan, Öljeitü (după convertirea la islamism: Muhammad Khudabandeh), a moștenit preocuparea pentru partidele de vânătoare, participările la asemenea activități fiind menționate aproape anual și uneori chiar de două ori pe an pe parcursul domniei sale[113]. Ele nu par să fi avut însă o grandoare deosebită, derulându-se cel mult pe durata câtorva zile. Amănuntele furnizate de Qāšānī (?-1336), biograful ilhanului, pentru una din descinderile sale vânătorești, ni se par extrem de sugestive. În anul 1306, în drum spre reședința de iarnă de la Arran, „sultanul" (ilhanul) ar fi petrecut o vreme pe un teren special de vânătoare, folosindu-se de șoimi și pantere, dar îndeletnicindu-se și cu călăria, jocurile cu mingea și aruncările cu sulița[114]. Îmbinarea acestor activități indică faptul indubitabil că pentru suveranul ilhanid vânătoarea nu reprezenta decât o simplă digresiune și

[109] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, III, p. 599.
[110] *Ibidem*, p. 713-714.
[111] *Ibidem*, p. 663, 751-754. Cf. și B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, p. 421.
[112] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, III, p. 669.
[113] *Die Chronik des* Qāšānī, p. 54, 79, 83, 125, 145, 146, 171, 191.
[114] *Ibidem*, p. 57.

relaxare, componenta sa productivă şi pragmatică căzând în desuetudine, ceea ce nu avea să se întâmple la nord de Marele Zid chinezesc. Cu toate acestea, neşansa a făcut ca sfârşitul lui Öljeitü să fi fost urmarea unei vânători întreprinsă în toamna lui 1316, când a contactat o maladie căreia nici cei mai experimentaţi doctori de la curte nu i-au găsit remediul[115]. Desigur nu fără o legătură nemijlocită cu acest episod nefericit, Qāšānī citează în partea concluzivă a cronicii sale opiniile „înţelepţilor" privind patru lucruri pe care un suveran n-ar trebui să le ignore. În afară de recomandările privind comportamentul cu femeile, reţinerea în consumul vinului şi angagarea în acţiuni războinice soldate cu vărsare de sânge, „înţelepţii" pretindeau – înainte de toate chiar – prudenţă deosebită faţă de „sursa de pericole" reprezentată de vânătoare[116].

Cum era şi firesc, ultimul mare stăpânitor din „Imperiul stepelor", Timur Lenk (cel Şchiop) (Tamerlan) (1370-1405), având strămoşi nomazi cu ascendenţă turco-mongolă[117], a manifestat, de asemenea, interes pentru vânătoare, cu toate că încă din tinereţe acuza o infirmitate la piciorul drept. Ipostazele diferite în care şi-a exteriorizat această pasiune – atât în vreme de pace, cât şi parcursul campaniilor militare – sunt oglindite elocvent cu prioritate în scrierea persanului Sharaf ad-Din Ali Yazdi (Şerefüddin Ali Yezdi) (?-1454) cunoscută sub numele de *Zafername* („Cartea victoriei"), prototip la numeroase alte lucrări orientale dedicate ilustrului cuceritor. În iarna dintre 1389 şi 1390, Timur s-a lansat în urmărirea stolurilor de păsări, mai ales de lebede, dirijate prin strigăte şi bătăi de tobă, în apropiere de Bukhara[118]. Curând după aceasta, în primăvara anului 1390, după ce şi-a părăsit capitala de la Samarkand, Timur era semnalat vânând într-o zonă din preajma oraşului[119]. O factură aparte au avut descinderile cinegetice iniţiate în 1391, în timpul primei

[115] *Ibidem*, p. 191. Cu circa un secol mai târziu, un reputat cronicar person din epoca timuridă, Hâfiz-i Abrû (?-1430), pretindea că moartea ilhanului Öljeitü s-ar fi datorat deficienţelor circulaţiei sanguine. Cf. Hâfiz-i Abrû, *Chronique des rois mongols en Iran*, II, ed. şi trad. K. Bayani, Paris, 1936, p. 48-49.

[116] *Die Chronik des* Qāšānī, p. 191-192.

[117] Despre ascendenţa lui Timur Lenk, cf. B. F. Manz, *The legacy of Timur*, în „Asian Art", II, 1989, 2, p. 12-13; Eadem, *Family and ruler in Timurid historiography*, în *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel*, ed. D. DeWeese, Bloomington, Indiana, 2001, p. 57-78.

[118] Cherefeddin-Ali, *History of Timur-bec, Known by the Name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars*, I, ed. J. Darby, Londra, 1723, p. 340.

[119] *Ibidem*, p. 342.

sale campanii împotriva lui Tokhtamysh, hanul Hoardei de Aur[120]. După ce a pătruns în teritoriile inamice, Timur a întreprins o partidă de vânătoare în valea râului Ilanchuq[121]. Chiar dacă în etapa incipientă a campaniei nu au avut avut loc înfruntări, oștenii lui Timur au întâmpinat dificultăți în privința procurării hranei, fiind nevoiți să consume ouă de pasăre, diferite animale de stepă și ierburi comestibile[122]. Pentru a reglementa problemele vitale de aprovizionare, la începutul lui mai 1391, Timur a organizat o vânătoare generală în regiunile de la răsărit de fluviul Iaik (=Ural). Impreună cu emirii ce comandau flancurile armatei, a înconjurat o întinsă circumferință, unde a surprins numeroase cervide și alte animale și păsări sălbatice, care vreme de două zile au fost supuse masacrului[123]. Atunci când efective compacte mărșăluiau în expediții militare, șansele de a intercepta vânatul erau destul de limitate, căci acesta era speriat și se retrăgea de pe traseul combatanților, astfel că soluția cea mai eficientă pentru a captura exemplarele râvnite din faună era de regulă împresurarea lor progresivă.

---

[120] Pentru marea confruntare dintre Timur Lenk și Tokhtamysh din anul 1391, cf. B. D. Grekov, A. Iu. Iakubovskii, *Золотая Орда и ее падение,* Moscova-Leningrad, 1950, p. 336-361; L. Kehren, *Tamerlan,* Paris, 1978, p. 67-72; T. Nagel, *Timur der Eroberer...*, p. 193-201; I. M. Mirgaleev, *Политическая история Золотой Орды периода правления Тохтамыш-хана,* Kazan, 2003, p. 109-125; A. G. Bakhtin, *Образование Казанского и Касимовского ханств*, Ioshkar-Ola, 2008, p. 60 și urm.; V. P. Kostiukov, *Несколько замечаний к походу Тимура 1391 г.*, în *Золотоордынская цивилизация*, 3, red. I. M. Mirgaleev, Kazan, 2010, p. 172-183.

[121] Cherefeddin-Ali, I, p. 354; *Extrait du* Zèfèr name *de Chéref-ou'd-dîn 'Aly Yezdy*, în [F.-B.] Charmoy (ed. și trad.), *Expédition de Timoûr-i-lènk ou Tamerlane contre Toqtamiche, Khân de l'Ouloûs de Djoûtchy, en 793 de l'hegire ou 1391 de notre ére*, în „Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg", VIeme Série, 2-5, Sciences politique, Histoire, Philologie, St.-Pétersbourg, 1835, p. 370; Extrait du *Mèthla'-ou's-sa'dèïni wè mèdjma'-oul-ba'hreïni* de ʿAbd-airʿ-Rèzzâq Sèmèrqandy, în *ibidem*, p. 425; *Extrait du* Raouzèt-ou'-Szèfà *de Mîr-Khaund*, în *ibidem*, pp. 444-445; Sharaf ad-Din Ali Iazdi / Шараф ад-Дин Али Йазди, *Зафар-наме*, ed. și trad. A. Akhmedov, Tashkent, 2008, p. 141.

[122] Cherefeddin-Ali, I, p. 355; *Extrait du* Zèfèr name *de Chéref-ou'd-dîn 'Aly Yezdy*, p. 371; *Extrait du* Raouzèt-ou'-Szèfà *de Mîr-Khaund*, p. 445; *Extrait du tome 3 de l'*Ami des biographies *ou* ʿHabîb ou's sièr *de Khaund-émir*, în [F.-B.] Charmoy (ed. și trad.), *op. cit.*, p. 479; Khondemir / Хондемир, *Отрывок из 3 тома «Хабиб ас-сияр» - «Друг биографий»*, trad. A. A. Ismagilov, I. M. Mirgaleev, în I. M. Mirgaleev, *Материалы по истории войн Золотой Орды с империей Тимура,* Kazan, 2007, p. 44; Sharaf ad-Din Ali Iazdi / Шараф ад-Дин Али Йазди, *Зафар-наме*, p. 142; *Les «Grands Desseins» de Tamerlan, d'après le Livre de ses* Instituts, în M. Brion, *Tamerlan. Présentation de Tamerlan*, Paris, 1963, p. 179.

[123] Cherefeddin-Ali, I, p. 355; *Extrait du* Zèfèr name *de Chéref-ou'd-dîn 'Aly Yezdy*, p. 371-372; *Extrait du* Mèthlaʿ-ou's-saʿdèïni wè mèdjmaʿ-oul-baʿhreïni *de 'Abd-air'-Rèzzâq Sèmèrqandy*, p. 427; *Extrait du* Raouzèt-ou'-Szèfà *de Mîr-Khaund*, p. 447; *Extrait du tome 3 de l'*Ami des biographies ou ʿHabîb ou's sièr *de Khaund-émir*, p. 480; Khondemir / Хондемир, *Отрывок из 3 тома «Хабиб ас-сияр» - «Друг биографий»*, p. 45-46; Sharaf ad-Din Ali Iazdi / Шараф ад-Дин Али Йазди, *Зафар-наме*, p. 142.

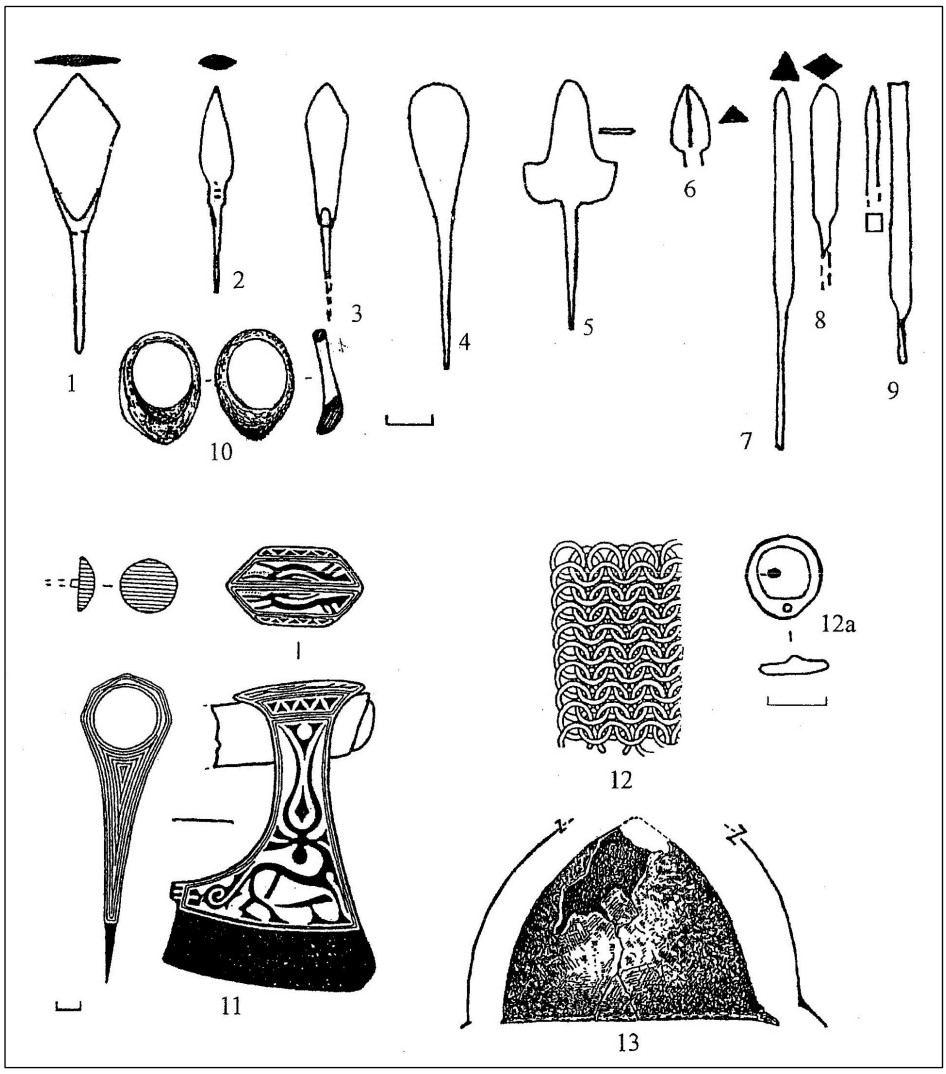

Fig. 8. Prototipuri ale armamentului descoperit în complexele arheologice ale nomazilor din bazinul mijlociu al Donului din perioada stăpânirii Hoardei de Aur [apud V. V. Kravets, *Кочевники Среднего Дона в эпоху Золотой Орды,* Voronezh, 2005, fig. 5].

După revenirea din campanie și staționarea în reședința de iarnă de lângă Tashkent, în primăvara anului 1392, Timur și-a oferit agrementul unei vânători împreună cu emirii și oștenii săi, omorând numeroase

animale[124]. De data aceasta era o partidă de vânătoare relaxantă, detașată de responsabilități militare. În anul următor, în cursul lunii noiembrie, atunci când își fixase tabăra la Bendasar, în valea fluviului Tigru, Timur a fost absorbit de vânătoarea leilor și a altor vietăți din pădurile învecinate[125]. Expediția militară din Georgia din 1394 a prilejuit ilustrului strateg o altă întreprindere vânătorească în luna septembrie, soldată cu uciderea unui mare număr de animale, după ce o zonă întinsă fusese împrejmuită[126]. Același procedeu a fost aplicat pe traseul dintre Hamadan și Samarkand în vara anului 1396, când demnitarii de la curte au primit dispoziția să formeze un cerc mare într-un areal de câmpie, spre a încercui cât mai multe animale[127]. În calitatea sa de ambasador al regelui Castiliei și Leonului, Henric III (1379-1406), la reședința lui Timur în 1404, Ruy Gonzáles de Clavijo (?-1412) nu ne descrie nici o partidă de vânătoare a fondatorului Imperiului timurid, aflat atunci într-o stare de sănătate destul de precară. În schimb, ne-a lăsat o descriere sugestivă a vieții de curte de la Samarkand, unde corturile protipendadei erau garnisite cu blănuri foarte scumpe de mamifere mici[128]. Aceste blănuri prețioase proveneau fie din expedițiile vânătorești ale supușilor lui Timur, fie fuseseră oferite drept tribut de triburile răspândite în proximitatea taigalei siberiene.

Pasiunea pentru vânătoare a lui Timur fiind de notorietate, emisarii unor dinești din teritoriile învecinate îi remiteau daruri de natură să-i atragă bunăvoința. Oferirea de cadouri între suveranii orientali din evul mediu intra în uzajul diplomatic în circumstanțele schimburilor de mesaje, chiar atunci când raporturile bilaterale nu traversau momente amiabile. Astfel, în tentativa de a-l determina pe Timur să renunțe la invadarea Hoardei de Aur, la începutul lui 1391, hanul Tokhamysh și-a prezentat prin mesagerii săi scuze umile pentru supărările cauzate în anii anteriori și i-a făgăduit că nu se va abate în viitor „nici cât un fir de păr de la cărarea supunerii”. Totodată, pentru a-l îmbuna, i-a oferit în dar un

[124] Cherefeddin-Ali, I, p. 384; *Extrait du* Zèfèr name *de Chéref-ou'd-dîn 'Aly Yezdy*, p. 419; *Extrait du* Raouzèt-ou'-Szèfà *de Mîr-Khaund*, p. 470; Sharaf ad-Din Ali Iazdi / Шараф ад-Дин Али Йазди, *Зафар-наме*, p. 151.

[125] Cherefeddin-Ali, I, p. 442.

[126] *Ibidem*, p. 479-480.

[127] *Ibidem*, p. 525.

[128] *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A.D. 1403-6*, trad. și ed. C. R. Markham, Londra, 1859, p. 162; Ruy Gonzáles de Clavijo, *La route de Samarkand au temps de Tamerlan. Relation du voyage de l'ambassade de Castille à la cour de Timour Beg, 1403-1406*, trad. și ed. L. Kehren, Paris, 1990, p. 242.

şoim şi nouă cai de curse[129], cifra nouă având o semnificaţie specială în situaţiile de acest fel[130]. Tot din raţiunea de a preveni pătrunderea oştilor lui Timur în Anatolia, sultanul Bayezid I Ilderim (1389-1402) şi-a trimis ambasadorii în tabăra sa, oferindu-i zece cai de preţ, animale destinate vânătorii (probabil câini sau leoparzi dresaţi) şi alte lucruri deosebite[131]. În acest caz, cadourile au fost refuzate, iar ofensiva împotriva otomanilor a continuat, soldându-se prin înfrângerea lor dezastruoasă în bătălia angajată la Ankara, la 28 iulie 1402. Doi ani mai târziu, Timur primea de la trimişii unei ţări din vecinătatea Chinei piei de jder şi samur, vulpi albe şi şoimi[132].

Într-o anumită antinomie cu datele evocate mai sus, din care transpare ataşamentul său pentru activităţile vânătoreşti, sunt informaţiile consemnate de cronicarii bizantini privind întrevederea dintre Timur şi Bayezid de după înfruntarea de la Ankara. Dacă ar fi să dăm crezare relatărilor lui Laonikos Chalkokondylas[133] şi Pseudo-Phrantzes (Macarios Melissenos)[134], consemnate la peste o jumătate de secol după consumarea evenimentelor, Timur i-ar fi reproşat învinsului său grija excesivă purtată personal câinilor şi şoimilor de vânătoare, ceea ce pare surprinzător, întrucât imputarea venea din partea unui pasionat vânător. Deranjat de admonestare, sultanul i-ar fi replicat interlocutorului că originea lui modestă nu îi permitea să aprecieze elevaţia respectivei îndeletniciri, ce reprezenta apanajul dinaştilor de viţă imperială. Aroganţa şi cutezanţa sa s-ar fi soldat cu represalii umilitoare, fapt contrazis însă de biograful lui Timur Lenk, care pretindea că Bayezid s-ar fi bucurat de un tratament

[129] Cherefeddin-Ali, I, p. 349-350; *Extrait du* Zèfèr name *de Chéref-ou'd-dîn 'Aly Yezdy*, p. 366; *Extrait du* Mèthlaʿ-ou's-saʿdèïni wè mèdjmaʿ-oul-baʿhreïni *de 'Abd-air'-Rèzzâq Sèmèrqandy*, p. 423; *Extrait du* Raouzèt-ou'-Szèfà *de Mîr-Khaund*, p. 442; *Extrait du tome 3 de l'*Ami des biographies *ou* ʿHabîb ou's sièr *de Khaund-émir*, p. 477; *Extrait des* Joyaux des Annales *du Sécretaire d'Etat Boudâq de Qazwîn*, în [F.-B.] Charmoy (ed. şi trad.), *op. cit.*, p. 493; Sharaf ad-Din Ali Iazdi / Шараф ад-Дин Али Йазди, *Зафар-наме*, p. 140; Khondemir / Хондемир, *Отрывок из 3 тома «Хабиб ас-сияр» - «Друг биографий»*, p. 44.

[130] Ahmed Ibn Arabshah, *Tamerlan or Timur, the Great Amir*, trad. J. H. Sanders, Londra, 1936, p. 74.

[131] Cherefeddin-Ali, II, 1723, p. 242.

[132] *Narrative of the Embassy of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timour at Samarcand A.D. 1403-6*, p. 141.

[133] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. şi trad. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 106.

[134] Pseudo-Phrantzes adică Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481*, în Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477. În anexă:* Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica 1258-1481* / Georgios Sphrantzes, *Τὰ καϑ' ἑαυτὸν καί τινα γεγονότα ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ 1401-1477*, *cum* Pseudo-Phrantzes *in appendice sive* Macarii Melisseni *Chronicon 1258-1481*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, p. 225.

condescendent[135]. Juxtapunând cele două categorii de surse ce colportează date contradictorii, păstrăm reticențe în a acredita drept verosimilă narațiunea erudiților bizantini, dar avem rezerve și referitor la aprecierea privind culanța manifestată față de sultanul captiv, mai ales dacă ținem cont că acesta nu avea să supraviețuiască în prizonierat nici măcar un an, suicidul izbăvindu-l de toate vexațiunile. Bayezid I avea în adevăr de ce să fie mândru de tradițiile cinegetice ale predecesorilor. Despre propriul tată, Murad I Hüdavendigâr (1359-1389), dispunem de informația – furnizată de Laonikos Chalkokondylas – potrivit căreia sultanul, atunci când nu se afla în campanii, participa cu fervoare la partidele de vânătoare[136]. Aceeași sursă pretinde că, la rândul său, Bayezid ar fi avut în subordine 7000 de purtători de șoimi și 6000 de purtători de câini de vânătoare[137], cifre ce comportă o perceptibilă doză de exagerare. Cronicarul bizantin Dukas (c. 1400-c. 1465), deloc binevoitor în raport cu turcii – și din acest motiv subiectiv – relatează că, în zilele premergătoare bătăliei hotărâtoare de la Ankara, Bayezid, infatuat și sigur de victorie, ar fi poruncit ca întreaga sa oaste să se angajeze la o partidă de vânătoare timp de trei zile, imprudență speculată de inamici, care ar fi ocupat o poziție avantajoasă din preajma unor surse de apă[138]. Dacă avem în vedere reconcilierea pe care urmau să o medieze ambasadorii trimiși în tabăra lui Timur, expusă de Sharaf ad-Din Ali Yazdi în *Zafername*[139], sultanul otoman nu manifesta totuși o încredere atât de mare în privința potențialului său militar încât să-și desconsidere adversarii.

Potrivit aceluiași Dukas, fiul mai mare al lui Bayezid, Mehmed I Çelebi (1413-1421), ar fi păstrat habitudinile strămoșilor, dar, spre neșansa sa, și-ar fi găsit sfârșitul din cauza unei căzături de pe cal în timp ce urmărea un mistreț[140]. Aceeași pasiune a moștenit-o și urmașul său la tron Murad II (1421-1451). Ajuns în 1417 la curtea sa de la Adrianopol,

---

[135] Cherefeddin-Ali, II, p. 255-258. În cronistica otomană se pretinde că înfruntarea tensionată dintre Timur și prizonierul său s-ar fi declanșat din cu totul alte motive, susținându-se totodată că Bayezid ar fi fost suprimat prin otrăvire (cf. *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, ed. și trad. Fr. Giese, II, *Übersetzung* (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XVII, 1), Leipzig, 1925, p. 58-63), în vreme ce egipteanul Ibn Taghribirdi (1410-1470) susținea că ar fi murit ferecat în lanțuri în captivitate (cf. Abu l-Mahasin ibn Taghrî Birdî, *History of Egypt, 1382-1469 A.D.*, II, *1399-1411 A.D.*, trad. W. Popper, Berkeley și Los Angeles, 1954, p. 62.

[136] Laonic Chalcocondil, p. 51.

[137] *Ibidem*, p. 106.

[138] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* / Ducae *Historia Turcobyzantina (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 92-93.

[139] Cherefeddin-Ali, II, p. 242.

[140] Ducas, p. 162-163.

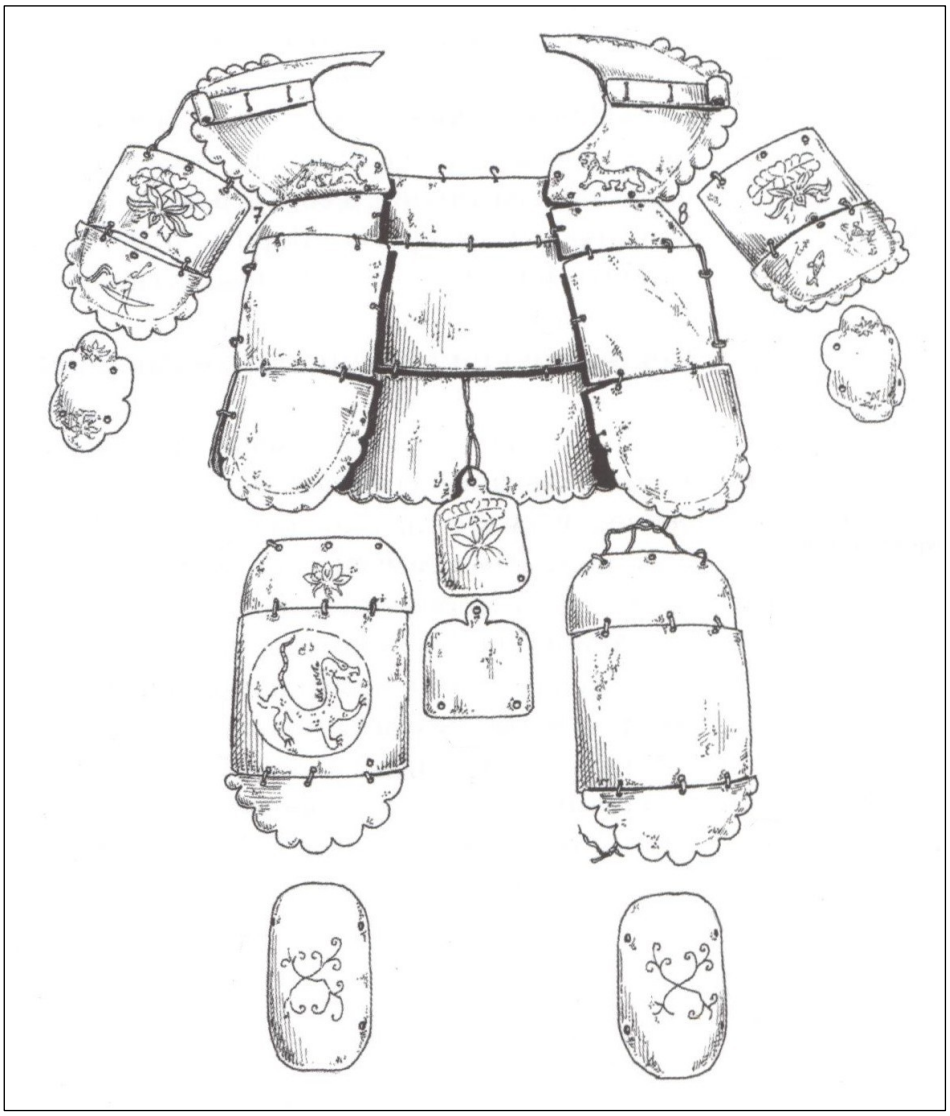

Fig. 9. Armură din plăci de aramă din secolele XIII-XIV, descoperită în raionul Chufen (Ulan-Khad) din Regiunea autonomă Mongolia Interioară din China [apud L. A. Bobrov, M. V. Gorelik, *«Медный» панцирь XIII-XIV вв. из Внутренней Монголии*, în „Батыр", 1, 2010, p. 129, fig. 1].

mesagerul regelui Juan II al Castiliei și Leonului, Pero (Pedro) Tafur (c. 1410-c. 1484), a avut ocazia ca, prin mijlocirea unor bogați și influenți negustori genovezi, să asiste la două partide de vânătoare ale energicului sultan. Acesta avea să consemneze că la acțiune participau mulți călăreți dispunând de șoimi, ulii, leoparzi și de multe echipamente de vânătoare, care constau dintr-o prăjină de fier și un tambur cu arcuri și tolbe cu săgeți, atașate de șa: *é levava grant gente de cavallo, é muchos falcones é azores é leones pardos, é toda artelleria de caça; é los turcos an por uso todos de traer en la silla una porra de fierro é un tamborino é su arco é cabarcho de frechas*[141]. Trimisul spaniol a fost impresionat de fastul vestimentar etalat de oamenii de la curte, ei purtând mantii din țesături din lână, mătase și brocart, ornate cu blănuri de preț de la diferite animale[142]. Tot acest ceremonial amintește de acela relatat de Marco Polo pentru curtea lui Qubilai din China.

Atașamentul sultanilor pentru îndeletnicirile cinegetice este reflectat nu numai în sursele narative, ci și în acelea iconografice. În numeroase manuscrise otomane medievale târzii sunt înfățișate scene de vânătoare cu participarea sultanilor călări însoțiți de suită[143]. Una din paginile ilustrate ale manuscrisului lucrării *Sulāimān-nāmah*, dedicată lui Suleyman Magnificul (1520-1566), îl înfățișează pe faimosul suveran călare, purtând un șoim în mâna dreaptă, într-un perimetru populat de câteva mamifere și păsări, înconjurat de slujitori înarmați cu arcuri sau cu buzdugane. Manuscrisul, datând din 1568 și păstrat la Muzeul palatului Topkapi din Istanbul, ne oferă o mărturie asupra practicilor cinegetice din epocă[144], constând din încercuirea vânatului de către mari efective de oșteni, pentru ca ocupantul tronului și fiii săi să aibă prioritatea de a-și dovedi iscusința în lansarea săgeților asupra pradei. Turcii otomani adoptaseră o procedură pe care strămoșii lor o cunoșteau desigur din vremea când sălășluiseră în arealul central-asiatic. De altfel, atunci când s-au stabilit în Anatolia și în Balcani, otomanii au păstrat multe din

[141] Pero Tafur, *Andanças é viajes por diversas partes del mundo avidos (1435-1439),* Madrid, 1874, p. 154.

[142] *Ibidem*, p. 154-157. Cf. și Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435-1439*, trad. și ed. M. Letts, New York și Londra, 1926, p. 127-129; *Muslim and Christian Contact in the Middle Ages. A Reader*, ed. J. Rodriguez, Toronto, 2015, p. 316.

[143] E. Esin, *The hunter prince in Turkish iconography*, în *Die Jagd bei den altaischen Völkern,* Wiesbaden, 1968, p. 35-76.

[144] *Ibidem*, p. 55, 76, fig. 20.

tradiţiile moştenite de la etniile turco-mongole din Asia Centrală şi Anterioară[145].

Un număr relativ redus de surse iconografice medievale oglindesc şi interesul mongolilor pentru vânătoare. Între acestea, menţionăm pentru calităţile sale artistice desenul color, de 18x27 cm, datând de la sfârşitul secolului al XIV-lea, aşadar din perioada timuridă, inclus în aşa-numitul „Saray-Album" aflat în patrimoniul Muzeului Topkapi. Desenul redă o scenă de vânătoare la care erau angajaţi patru călăreţi mongoli, însoţiţi de un câine. Doi dintre ei poartă în mâini şoimi de vânătoare. Nu este pe deplin limpede dacă cele două pantere culcate, despărţite de călăreţi de ramurile unui copac, se aflau în postura de participante sau de ţinte ale acţiunii vânătoreşti[146].

Majoritatea surselor narative medievale referitoare la ocupaţiile mongolilor consemnează cu prioritate amplele descinderi cinegetice patronate de elitele tribale, sugerându-se că interesul acestora ar fi constat în doborârea mamiferelor de talie impozantă. Din datele înregistrate în perioada modernă rezultă că, la populaţiile răspândite în ţinuturile Siberiei şi Europei de Nord-Est, un domeniu special al preocupărilor cinegetice l-a constituit vânătoarea animalelor cu blănuri preţioase – precum vulpile, zibelinele, veveriţele, nevăstuicile etc. –, care populau abundent întinsele arealuri forestiere din regiunile respective. Pentru epoca medievală informaţiile în această privinţă sunt în cea mai mare parte indirecte. *Istoria secretă a mongolilor* se dovedeşte sugestivă pentru aspectul la care ne referim. Într-un pasaj ce relatează evenimente consumate înainte de unificarea triburilor mongole se menţionează întâlnirea avută de Genghis-han cu Asan Sartaq atunci când a poposit pe malul lacului Balǰuna. Asan (Hasan) călătorea pe o cămilă albă, mânând o turmă de o mie de oi, şi era interesat să achiziţioneze blănuri de zibeline şi veveriţe[147]. Prezenţa acestui negustor, provenind probabil din ţările islamice, nu era întâmplătoare, el fiind desigur informat că în zonă exista oportunitatea de a intra în contact cu localnici dispuşi să-i vândă blănurile

[145] J. F. Fletcher, *Turco-Mongolian monarchic tradition in the Ottoman Empire*, în „Harvard Ukrainian Studies", III-IV, 1979-1980, 1 (*Eucharisterion. Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, eds. I. Ševčenko şi F. E. Sysyn), p. 236-251 [reimprimat în idem, *Studies on Chinese and Islamic Inner Asia*, ed. B. Forbes Manz (Variorum), Aldershot-Brookfield, 1995, VII, pp. 236-251]; K. Fleet, *The Turkish economy, 1071-1453*, în *The Cambridge History of Turkey*, I, *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, ed. K. Fleet, Cambridge, 2009, p. 230-234.

[146] M. S. Ispiroglu, *Malerei der Mongolen,* München, 1965, p. 87 (fig. 51) şi 103.

[147] *The Secret History of the Mongols*, p. 104; *Histoire secrète des Mongols*, p. 140.

animalelor pe care le vânaseră. Genghis-han agrea fără îndoială acest demers comercial și, precum alți potentați din regiunile euroasiatice, era dispus să acorde protecție negustorilor în schimbul anumitor subvenții. Prin aceasta se stimula vânătoarea în ținuturile păduroase din vecinătatea stepelor.

Cererea internă pentru blănuri se menținea de regulă constantă, în schimb cererea externă fluctua, antrenând un număr destul de mare de vânători specializați, pentru care blănurile reprezentau principalul, dacă nu chiar singurul produs destinat comerțului. Totodată, ele erau remise adesea în calitate de tribut potentaților politici cu ambiții hegemonice sau erau oferite drept cadou pentru *captatio benevolensis*. În decursul timpului s-au configurat trasee negustorești și piețe de schimb destinate cu deosebire comercializării blănurilor, distribuirea presupunând uneori un lanț lung de intermediari. Pentru populațiile Eurasiei procurarea blănurilor nu necesita cheltuieli de capital, ci doar de timp și energie. În epoca modernă a început acapararea treptată de către cazaci a comerțului cu blănuri din Siberia, care inițial a avut un caracter privat, până când guvernarea țaristă a conștientizat că impunerea monopolului în distribuirea acestor mărfuri este de natură să furnizeze venituri consistente, întrucât ele aveau un debușeu foarte larg și profitabil în vestul Europei[148]. În secolul al XIX-lea, firme rusești, chinezești și ulterior mongole exportau zeci de mii de blănuri de samur, veveriță, marmotă, lup și alte animale, achiziționate din Mongolia, obținând profituri foarte mari[149]. Fără îndoială că acest interes special pentru procurarea blănurilor necesare confecționării veșmintelor, dar și comercializării, trebuie să se fi manifestat cu mult timp înainte, atât la comunitățile mongoloide, cât și la predecesorii acestora.

Dacă reprezentanții păturilor sărace ale societății vânau individual sau în grupuri infime, conducătorii de clanuri și triburi întreprindeau partide de vânătoare colective, ceea ce însemna concentrarea unui număr foarte mare de subordonați. Pentru vânătoarea individuală mongolii foloseau termenul *an* (în idiomul clasic *ang*) sau *agnuur*, iar pentru cea colectivă *av* (în idiomul clasic *aba*)[150]. La asemenea partide de anvergură

[148] D. Sinor, *Some remarks on the economic aspects of hunting in Central Eurasia*, în *Die Jagd bei den altaischen Völkern*, p. 122-125 [reimprimat în idem, *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe* (Variorum reprints), Londra, 1977, III, p. 122-125].

[149] M. Tatár, *op. cit.*, p. 153.

[150] S. Jagchid, C. R. Bawden, *op. cit.*, p. 90; H. Göckenjan, *Die Berichte der Jesuiten über die Mongolen im 17. und 18. Jahrhundert*, în *Die Mongolen*, p. 79; M. Tatár, *op. cit.*, p. 151;

se referă cronicile chineze care au evocat domniile lui Ögödai şi Möngke. Tot vânători colective au fost fără nici o îndoială cele întreprinse de Togrul după victoria împotriva keraiților şi de Temugin / Genghis-han după ce şi-a anihilat principalii rivali din lumea stepelor.

Despre diversitatea îndeletnicirilor cinegetice ale mongolilor din perioada modernă şi contemporană există numeroase mărturii, dar acestea depăşesc perimetrul cronologic pe care ne-am propus să-l abordăm în textul de faţă. De aceea, ne vom permite doar câteva exemplificări selective ale informațiilor din care rezultă perenitatea anumitor habitudini. Detalii extrem de sugestive pentru derularea partidelor de vânătoare sunt consemnate în rapoatele misionarului iezuit francez Jean-François Gerbillon, care în 1691 a avut prilejul să se afle în preajma împăratului Kangxi (1661-1722) din dinastia manchiuriană Qing. Timp de peste două săptămâni, cât a durat deplasarea sa de la Beijing până în ținutul tătarilor qalqa, care îi deveniseră vasali, pornea aproape zilnic la vânătoare, indiferent de conformația reliefului străbătut. Întrucât nu dispunea de timpul necesar şi nici de efective suficiente pentru a încercui arealuri întinse, Kangxi se mulțumea să trimită slujbaşii să dirijeze animalele spre tărâmuri restrânse, supravegheate fără rigoare deosebită, unde îşi rezerva întâietatea de a săgeta viețuitoarele. Încercuirea realizându-se în pripă, multe dintre acestea reuşeau să se sustragă vigilenței hăitaşilor[151]. În anumite situații, la divertismentul imperial erau antrenați şi tătarii indigeni, astfel că la acțiune participau efective de peste 2000 de oameni[152]. Este foarte posibil ca asemenea încercuiri sumare şi instantanee ale faunei să fi fost practicate încă în vremea primilor genghishanizi sau chiar mai înainte.

Regiunile mongole erau preferate pentru descinderile cinegetice colective nu numai de localnici, ci şi de împăratul chinez, care îi adusese

---

Th. T. Allsen, *op. cit*., p. 215-216. Terminologia mongolă referitoare la vânătoare prezenta asemănări cu aceea veche turcică din Eurasia. Astfel, în idiomurile turcice timpurii, pentru „vânătoare" se folosea *a:v*, pentru „vânător" *a:vci*, pentru „a vâna" *avea*, iar pentru „a merge la vânătoare" *a:v avla*. Cf. G. Clauson, *Some old Turkish words connected with hunting*, în *Die Jagd bei den altaischen Völkern*, p. 13.

[151] *Voyages en Tartarie du père Gerbillon, missionaire François, de la Compagnie de Jésus, à la Chine*, în J. B. du Halde, *op. cit.*, p. 306-315.

[152] *Ibidem*, p. 311; H. Göckenjan, *op. cit*., p. 79. Pentru modul de desfăşurare a expedițiilor cinegetice şi statutul lor social în cadrul Imperiului Qing, cf. M. C. Elliott şi N. Chia, *The Qing hunt at Mulan*, în *New Qing Imperial History. The Making of the Inner Asian Empire at Qing Chengde*, eds. J. A. Millward, R. W. Dunnell, M. C. Elliott şi Ph. Forêt, Londra şi New York, 2004, p. 66-83.

în stare tributară. La o astfel de expediție vânătorească, desfășurată în 1820, împăratul venise însoțit de 500 de călăreți[153]. Prezența sa în Mongolia se explică probabil prin faptul că acolo fauna sălbatică era mai abundentă decât în China, fiind disipată în regiuni necultivate, astfel că se evitau distrugerile recoltelor de pe ogoare. Scene de vânătoare colectivă cuprind imaginile pictate și incizate din vecinătatea Lacului Baikal, datate în secolele XVI-XVIII. În acea perioadă vânătoarea pare să-și fi diminuat parțial importanța deținută anterior, vânătorile comune fiind înlocuite treptat cu cele individuale, mai cu seamă că aristocrația locală începuse să manifeste interes pentru extinderea propriilor reședințe, pentru ridicarea ansamblurilor monastice budiste și chiar a unor mici centre de factură urbană[154]. Coexistența partidelor de vânătoare colective cu acelea individuale s-a menținut la comunitățile nomade din Tuva până în zorii epocii contemporane[155]. De asemenea, expediții cinegetice în comun au fost semnalate până în secolul al XIX-lea la buriați, populație de neam mongol din sudul Siberiei. Buriații din vest le numeau *zègèté aba*, iar consângenii lor din est *aba xajda*. La aceste descinderi vânătorești puteau participa până aproape o mie de persoane călări, repartizați în mai multe grupuri. Un rol important în cadrul partidelor vânătorești era asumat de șamani, care, înainte de lansarea gonacilor, oficiau ritualuri specifice[156].

Mari hăituieli comune au organizat în trecut și mongolii ordos – colectivitate răspândită în Mongolia Interioară, regiune situate în nordul Chinei –, ei denumindu-le *miŋgan awa* („hăituială făcută cu mii de vânători"). Cu timpul ei au renunțat la acest sistem în favoarea descinderilor vânătorești individuale sau în grupuri mici, practicate cu predilecţie în vreme de iarnă, când multe din animalele vizate erau mai grase şi cu blana mai stufoasă. Cu toate acestea, nu erau în vigoare perioade de prohibiţie în nici un anotimp. Vânatul – gazele, iepuri, fazani, dropii etc. – era capturat prin împuşcare ori cu ajutorul plaselor sau a capcanelor, uneori fiind utilizaţi şoimii şi câinii antrenaţi special. Ca şi alte comunităţi învecinate, mongolii ordos venerau un spirit-stăpân al vânatului, denumit *вajã mãni*, căruia îi ofereau ofrande[157]. Tradiția

[153] [E. F.] Timkowski, *op. cit.*, p. 53.
[154] B. Vladimirtsov, *op. cit.*, p. 167-168.
[155] S. Vainshtein, *op. cit.*, p. 177-183.
[156] T. Musch, *Espaces nomades bouriates. L'éleveur face à ses environnements en Sibérie et Mongolie,* Paris, 2008, p. 59.
[157] A. Mostaert, *Matériaux ethnographiques relatifs aux Mongols Ordos*, în „Central Asiatic Journal", II, 1956, p. 263, 286, 287.

dedicării ofrandelor divinității supreme, constând din părți ale animalelor vânate, este atestată la numeroase grupuri etnice din Eurasia. Una din cele mai vechi consemnări ale acestei practici este inserată în relatarea călătoriei întreprinsă în 1675-1677 de Nicolae Milescu, în calitate de emisar al țarului Alexei Mihailovich la curtea imperială a Chinei. Referindu-se la ostiaci – populație aparținând grupului lingvistic finno-ugric –, pe care i-a întâlnit pe valea fluviului Obi, acesta preciza: „Primul vânat ucis, de orice fel, îl aduc jertfă idolilor”[158].

Satisfacția pe care o încerca protipendada tribală când participa la partidele de vânătoare se oglindește și în scrierile literare mongole din epoca modernă, în care se parafrazează texte pierdute sau se consemnează date transmise pe cale orală din secolele anterioare[159]. Nu mai puțin mulțumiți erau membrii de rând ai societății atunci când reușeau să vâneze mamifere comestibile. Precum rezultă dintr-un text folcloric cules la comunitățile oiraților, tinerii plecau în bună dispoziție la vânătoare, acompaniind jupuirea și consumul cerbului doborât cu cântece și fluierături[160].

Partidele de vânătoare nu se limitau numai la capturarea exemplarelor faunistice, ci implicau o suită de ritualuri. Unele din acestea datează încă din cultura Aurignaciană din Paleoliticul Superior, după cum relevă reprezentările parietale din peșterile din vestul Europei[161]. Pentru epoca bronzului și perioadele ulterioare sunt sugestive, între altele, figurările de pe stânci și de pe pietrele fațetate, răspândite mai cu seamă în Eurasia Centrală și nordul Chinei[162]. Toate aceste imagini erau destinate în mod prioritar captării bunăvoinței spiritelor celeste, în scopul asigurării succesului în întreprinderile cinegetice. Potrivit observațiilor etnografice

---

[158] Nicolaie Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie în China*, ed. C. Bărbulescu, București, 1956, p. 60.

[159] *Wie der beste der Männer, König Finster, um die schöne Toli Gō Dagina warb*, trad. N. Poppe, în *Die Geheime Geschichte der Mongole*, ed. W. Heissig, Düsseldorf-Köln, 1981, p. 193, 195, 196, 206, 208, 232.

[160] G. Kara, *Chant de chasseur oïrates dans la recueil de Vladimirtsov*, în *Collectana Mongolica. Festschrift für Professor Dr. Rintchen zum 60. Geburtstag*, ed. W. Heissig, Wiesbaden, 1966, p. 102.

[161] M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Christi*, ed. a 3-a O. Menghin, Viena, 1925; J. Martinez Santa-Olalla, *Neues über prähistorische Felsmalereien in Frankreich, Spanien und Marokko*, în „Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst”, 15-16, 1941-1942, p. 1-24; H. Breuil, *Quatre cents siècles d'art pariétal. Les cavernes ornées de d'Age du Renne,* ed. F. Windels, Paris, 1952; R. Lantier, *L'art préhistorique,* Paris, 1961; S. Giedion, *Die Entstehung der Kunst,* Köln, 1964.

[162] Cf. nota 1.

târzii, aceeași menire o aveau ceremonialurile patronate de șamanii din Eurasia. În ceea ce privește ritualurile vânătorești din lumea mongolă medievală dispunem de notificările de cel mai mare interes datorate lui Rashid od-Din. Ilustrul cronicar persan consemnează că, atunci când au luat parte la prima lor vânătoare, Qubilai și Hülegü, nepoții lui Genghis-han, au trebuit să-și ungă degetele cu grăsimea și carnea animalelor ucise chiar de ei[163]. Prima victimă animală al lui Ghazan, viitor ilhan al Persiei, fiul lui Arghun, a fost însoțită, de asemenea, de un ceremonial special[164]. În ambele cazuri avem de-a face cu un ritual de inițiere desemnat de Rashid od-Din prin termenul *yaghlamishi / yaγlamīšī*, având sensul de *ungere* sau *oncțiune (annointing* or *unction)*. În forme relativ apropiate, acest ritual își găsește paralele în Anglia, Rusia și Osetia, în secolele XIX-XX[165].

Interesul mongolilor pentru vânătoare nu este oglindit numai în scrierile referitoare la propriul mod de viață, ci și în acelea care înfățișează secvențe din orizontul lor mitologic. Între textele din această categorie, de altfel puțin numeroase, se numără relatarea călătoriei întreprinsă în Orient de călugărul dominican florentin Riccoldo da Monte Croce. Petrecând mai mulți ani în Imperiul ilhanid și însușindu-și limba arabă, s-a putut familiariza cu realitățile etnografice și confesionale din zonă. Evocând momentele incipiente mitice ale expansiunii mongolilor, el consemnează faptul că aceștia nu îndrăzneau să înainteze în direcția unui ținut muntos din cauza zgomotelor sinistre ce răzbăteau dintr-o cetate aflată în zonă. Reticențele li s-au spulberat atunci când un conațional de-al lor, pornit împreună cu câinii în urmărirea unui iepure, a observat că animalul hăituit și-a găsit adăpost chiar în interiorul cetății. Totodată, el a remarcat prezența unei bufnițe la poarta fortificației, semn că era nelocuită. În urma acestei constatări, mongolii au cutezat să străbată munții pe lângă cetate, deschizându-li-se calea spre cucerirea de noi teritorii. Satisfacția pentru oportunitatea respectivă a generat venerarea mamiferului ierbivor și a păsării răpitoare, imaginea iepurelui fiind redată pe arme și corturi[166]. În cadrul pasajului din scrierea lui Riccoldo da Monte Croce, preluat dintr-o narațiune folclorică detemporalizată, surprindem o variantă din ciclul mitic al vânătorii rituale a animalului-

[163] Rashiduddin Fazlullah's *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, p. 260.
[164] *Ibidem,* III, p. 591.
[165] J. A. Boyle, *A Mongol hunting ritual*, în *Die Jagd bei den altaischen Völkern*, p. 1-7.
[166] Riccold de Monte Croce, *Pérégrination...*, p. 99-100.

călăuză, având o largă proliferare în spațiul euroasiatic și în teritoriile învecinate în antichitate și în evul mediu. Potrivit legendelor amintite, urmărirea și eventual sacrificarea unui animal sălbatic în urma întreprinderilor cinegetice, adesea prin implicarea forțelor divine, se solda prin ctitorirea unei cetăți, crearea unei entități statale, cucerirea unui teritoriu propice vieții etc. Legende aferente aceluiași ciclu legendar au fost înregistrate și la anumite triburi (huni, uiguri, oghuzi, turci selgiucizi etc.) care și-au impus hegemonia în Eurasia în secolele anterioare propulsării mongolilor pe scena politică transcontinentală[167].

Un statut special în mitologia nomazilor de stepă deținеau lupul și cerbul / căprioara. Nu întâmplător, strămoșul totemic al dinastiei genghishanide, născut din voința divină, era socotit Lupul albastru / cenușiu, a cărui soție era Căprioara roșcată. După ce a străbătut o întinsă suprafață acvatică, acest cuplu s-a stabilit la izvoarele râului Onon, pe muntele Burqan Qaldun, din partea centrală a Mongoliei, locul de origine al familiei lui Genghis-han[168]. Prădător viguros și redutabil, considerat mesager al Cerului, lupul se bucura de venerarea etniilor de sorginte turcică și mongolă. Adoptarea sa drept totem ancestral al clanului lui Temugin / Genghis era menită să contribuie la legitimarea acestuia în fruntea confederației tribale[169]. Pe de altă parte, cultul cerbului a avut o largă proliferare la triburile nomade din Eurasia, fiind asociat cu dinastia conducătoare a qaghanatelor turcice constituite în a doua jumătate a mileniului I în Asia Centrală și Mongolia[170]. La comunitățile uralo-altaice

[167] A. H. Krappe, *Guiding animals*, în „The Journal of American Folklore”, 55, 1942, p. 228-246; J.-P. Roux, *Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques,* Paris, 1966, p. 119-150; M. Eliade, *Dragoş et la «chasse rituelle»*, în „Revue des études roumaines”, XI-XII, 1969, p. 31-59; C. Donà, *Per le vie dell'altro mondo. L'animale guida e il mito del viaggio*, Soveria Mannelli (Catanzaro), 2003; V. Spinei, *Substanța epică a legendei vânătorii rituale a animalului-călăuză la triburile eurasiatice și la popoarele învecinate din evul mediu*, în „Arheologia Moldovei”, XXXVII, 2014, p. 73-134.

[168] *The Secret History of the Mongols*, p. 1; *Histoire secrète des Mongols*, p. 41.

[169] J.-P. Roux, *op. cit.*, p. 319-325; Iu. Boldbaatar, *Chinggis Khaan's ancestral totem: wolf as object of reverence*, în *The 9th International Congress of Mongolists Devoted to the 800th Anniversary of the Yeke Mongol Ulus. Summaries of Congress Papers,* Ulaanbaatar, 2006, p. 42; A. Ochir, *Origin of the Borjigin clan of Chinggis khaan and about its totem and seal*, în *ibidem*, p. 120-121; T. Skrynnikova, *The old Turkish roots of Chinggis Khan's „Golden clan". Continuity of genesis. Typology of power*, în *Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE*, eds. J. Bemmann, M. Schmauder, Bonn, 2015, p. 623-626.

[170] V. S. Ol'khovskii, *Оленные камни (к семантике образа)*, în „Советская археология”, 1989, 1, p. 48-62; E. Jacobson-Tepfer, *Cultural riddles: stylized deer and deer stones of the Mongolian Altai*”, în „Bulletin of the Asia Institute”, NS, 15, 2001, p. 31-56;

lupul era asociat cu forțele celeste și cu fecunditatea, în vreme ce căprioara simboliza principiul feminin, încarnarea purității originale[171]. Fără să dețină un rol tot atât de important ca la populațiile siberiene, cultul ursului avea o anumită relevanță și la mongoli. Voluminosul mamifer era denumit printr-o vocabulă tabu, iar omorârea sa pretindea derularea unui ceremonial special, în urma căruia vânătorul solicita iertarea animalului doborât[172].

Credințele și practicile religioase ale mongolilor prezintă numeroase corelații cu universul faunistic din stepele Eurasiei. Această realitate era pe deplin firească, dat fiind conexiunile polivalente și perene dintre factorul antropic și lumea animală. Repertoriul artistic al populațiilor din Asia Centrală și Siberia, începând din preistorie și până în evul mediu, s-a inspirat în mod frecvent din fauna locală. O predilecție deosebită au manifestat artiștii stepelor pentru imaginile de cervide și carnasieri, turnate în metal sau incizate pe roci masive[173]. Într-o etapă inițială, redarea lor indică legături cu anumite practici de cult, între care și cu acelea totemice. Așa cum au dovedit investigațiile etnografice întreprinse în mai multe continente, între sacrificarea unor specii de animale în cadrul întreprinderilor cinegetice și venerarea lor în ceremonialuri colective sau familiale nu exista o stare de incompatibilitate. În semn de cinstire și pentru a evita ca spiritul animalului ucis la vânătoare să se răzbune, acestuia i se organiza un ritual cu tentă funerară[174]. Printr-un limbaj criptic se încerca să se intre în dialog cu spiritul mamiferului doborât, pentru a i se oferi justificarea sacrificării. Coordonate de șamani, ritualurile erau de mare diversitate și aveau note specifice de la regiune la regiune[175]. Nu lipsit de relevanță este și faptul că în vechea beletristică a mongolilor temele animaliere erau omniprezente,

---

T. Osawa, *The cultural relationship between Old Turkic kingship and deer image*, în *Current Archaeological Research in Mongolia*, p. 401-416.

[171] C. Levalois, *Le symbolisme du Loup*, Milano, 1986, p. 31-34.

[172] Á. Birtalan, *Die Mythologie der mongolischen Volksreligion* (*Wörterbuch der Mythologie*, I. Abteilung, *Die alten Kulturvölker*, VII, 2, Lieferung 34, eds. E. Schmaltzriedt și H. W. Haussig), Höchberg bei Würzburg, 2001, p. 947.

[173] Cf. nota 1.

[174] J. G. Frazer, *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*, I, Abridged edition, Londra-Basingstoke, 1925, p. 499-532; J.-P. Roux, *op. cit.*, p. 87-150; Idem, *La religion des Turcs et des Mongols*, în *Mythes et croyances du monde entier*, IV, *Les mondes asiatiques,* ed. A. Akoun, Paris, 1985, p. 44-45; Á. Birtalan, *op. cit*., p. 998-999.

[175] A. Sárközy, *A Mongolian hunting ritual*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", XXV, 1972, p. 191-208.

având conexiuni cu tradiţiile totemice[176], iar în basmele lor populare contemporane animalele sălbatice ocupă un loc foarte important[177].

Relaţia omului cu animalul hăituit avea o doză delimitativă şi antagonică în planul vieţii reale, dar în universul său spiritual abstract, în abisurile lumii sale lăuntrice, fiinţa umană, odată recompensată de succesul la vânătoare, tindea spre o reconciliere cu speciile faunei. Adoptarea acestei atitudini mentale îşi avea probabil justificarea în faptul că omul conştientiza dependenţa de mamiferele ierbivore, care contribuiau la asigurarea subzistenţei sale şi prin aceasta meritau întreaga comprehensiune. Pe de altă parte, acţiunile întreprinse trebuiau să fie consonante cu preceptele divinităţii garante ale echilibrului vieţii terestre, întrucât desconsiderarea lor ar fi antrenat consecinţe nefaste imprevizibile pentru societatea tribală.

Exemplificările privind preocupările vânătoreşti ardente şi constante ale protipendadei mongole, preluate preponderent din scrierile elaborate în lumea stepelor, precum şi din operele autorilor orientali şi occidentali, care inspiră încredere prin diversitatea şi minuţiozitatea informaţiilor, ar putea fi bineînţeles mult multiplicate, dar considerăm că, în pofida caracterului lor selectiv, ele sunt suficient de sugestive pentru argumentarea evaluărilor concluzive pe care am dorit să le expunem.

*

O extensie de orizont asupra îndeletnicirii vânătorii la triburile mongole este în măsură să proiecteze prospectarea armamentului cu care erau dotate. Izvoarele disponibile nu se referă de regulă la armele folosite în cadrul întreprinderilor cinegetice. În schimb, ele oferă anumite informaţii în privinţa armelor utilizate de mongoli pe parcursul expediţiilor războinice. Este de presupus că echipamentul destinat campaniilor militare, exceptând cel aferent operaţiunilor speciale, era în mare parte similar cu acela întrebuinţat în acţiunile cinegetice (Fig. 10, 11).

În legătură cu arsenalul aflat la îndemâna mongolilor, vom cita doar câteva texte narative din secolul al XIII-lea, a căror veridicitate nu intră sub incidenţa dubiilor. Extrem de sugestive în acest sens sunt mărturile lui P'eng Ta-ya, mesager al Imperiului Song la curtea marelui han mongol în anul 1233, inserate în *Hei-Ta shih-lüeh* ("Scurt raport

[176] J. Legrand, *L'animal dans la tradition litteraire mongole*, în *L'epopée animale, fable, fablian*, eds. G. Bianciotto, M. Salvat, Paris, 1981, p. 281-290.

[177] *Volksmärchen der Mongolen. Aus dem Mongolischen, Russischen und Chinesischen*, trad. şi ed. E. Taube, München, 2004, *passim*.

asupra tatanilor <tătarilor> negri"): „Ei au platoşe din coajă de răchită şi cuirase complexe pentru brâu [din şase straturi de piele]. Au arcuri din corn de oaie sălbatică [întinderea arcului însumează în total trei picioare]. Ei posedă săgeţi sonore [acestea sunt săgeţi şuierătoare], au săgeţi din os de cămilă şi săgeţi ascuţite precum acul. Peduncului săgeţilor îl cioplesc din lemn şi îl împănează cu (penele) şoimilor doborâţi. Au săbii curbate asemănătoare cu acelea ale uigurilor. Ele sunt uşoare şi simplu de mânuit şi în plus foarte ascuţite. Mânerul lor este mic şi subţire, astfel se poate duela uşor cu ele. Apoi mai au lănci lungi cu lame scurte. Cu ele îi prind (pe adversari) precum cu un burghiu, astfel că cel atacat nu poate să le scape; cu ele pot străpunge o platoşă cu două straturi. Au scuturi în formă de coşuri, care sunt împletite din piele sau chiar din coajă de răchită; sunt late de treizeci de ţoli şi lungi de încă o dată şi jumătate. Apoi mai au scuturi rotunde; acestea sunt purtate doar de cei din avangardă şi sunt folosite când se avântau în special pentru dispersarea duşmanilor. Au scuturi rotunde din fier, care înlocuiesc coifurile. Acestea au un avantaj special, căci se pot învârti şi întoarce uşor la pătrunderea în dispozitivele de luptă inamice. Au scuturi din lemn cu capac, pe care le folosesc pentru a se apăra de proiectilele inamice în atacurile asupra oraşelor întărite. ... Din ce mai posedă ca echipament de război, nu mai este nimic demn de a fi menţionat. (Dintre armele, cu care) sunt cei mai dibaci, săgeata şi arcul sunt pe primul loc, iar sabia curbă pe al doilea"[178].

Notificările lui P'eng Ta-ya sunt completate în cadrul aceleiaşi lucrări de un alt emisar chinez, Sü T'ing, ajuns în Mongolia în 1235-1236: „Tatanii <tătarii / mongolii> erau iniţial cu desăvârşire primitivi, iar din sute de meserii nu stăpâneau nici una. Ce puteau face în ţara lor altceva în afară de creşterea vitelor? Aceşti oameni erau mult prea grosolani şi rudimentari, pentru a putea dobândi vreo îndemânare. În cel mai bun caz puteau face şei din lemn simplu şi să le îmbrace cu piele de oaie. Şi scara de şa o ciopleau din lemn. Pentru vârfurile de săgeată foloseau oase; nu aveau nici o posibilitate de a procura de undeva fier pentru ele. Doar mult mai târziu, după ce i-au învins pe uiguri, de atunci se găsesc (la ei) produse locale, de atunci există (la ei) meşteşugari, de atunci există (la ei) unelte. Căci meşteşugarii uiguri sunt mari meşteri în toate meseriile. Uneltele lor pentru atacul asupra oraşelor întărite sunt deosebit de rafinate. Iar de când (tatanii) i-au învins şi pe barbarii Kin, au

[178] *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh*, p. 174 (*Hei-Ta*).

la dispoziție serviciile tuturor categoriilor de meșteșuguri”[179]. Textul citat înregistrează cu acuitate precaritatea nivelului cultural ancestral al mongolilor, poate cu o anumită exagerare, și marile beneficii pe care le-au dobândit în domeniul meșteșugăresc odată cu supunerea uigurilor și a Imperiului Kin. Între altele, au putut depăși embargoul instituit de vecini pentru împiedicarea livrării fierului și a armelor din metal și, în același timp, i-au obligat să le producă armament de calitate superioară. Prin aceasta și-au sporit în mod consistent potențialul militar și, implicit, eficiența în întreprinderile vânătorești.

Date revelatoare despre dotarea oștilor mongole a înregistrat și episcopul Thoma de Spalato (c. 1200-1268), unul din izvoarele cele mai demne de încredere referitoare la marea lor invazie întreprinsă asupra Europei Centrale în 1241-1242. Înaltul prelat din Dalmația consemnează faptul că mongolii dispuneau de platoșe realizate din bucăți de piei de bovideu strâns legate și îmbinate, că purtau coifuri din fier și piele de bou, spade scurte, tolba și arcul fiind atârnate de curea. Săgețile lor, cu patru degete mai lungi decât cele folosite în regiunea de obârșie a autorului, aveau vârful din fier, os sau corn și veriga foarte subțire. Stindardele erau de dimensiuni reduse și de culoare albă sau neagră, având în vârf o sferă din lână. Călăreau la fel precum țăranii, pe cai mici, dar puternici, deprinși cu privațiunile și oboseala, care galopau fără să fie potcoviți peste stânci și terenuri pietroase, precum caprele negre: *Arma eorum sunt quedam tegmina ex taurinis coriis laminarum more compacta, impenetrabilia tamen et ualde secura. Cassides gerunt ferreas, et ex coriis factas, falcatos enses, faretras et arcus militaliter cingunt. Sagitte eorum nostris sunt quatuor digitis longiores; ferrea, ossea et cornea cuspide conspicate. Teni uero sagittarum ita stricti sunt, ut cordas nostrorum arcuum minime capiant. Uexilla breuia, nigro alboque colore distincta, quendam lane globum in summitate habentia. Equos breues sed fortes, patientes inedie ac laboris, more equitant rusticano. Per rupes uero et lapides absque ferramentis ita discurrunt, ac si capre forent siluestres*[180].

[179] *Ibidem*, p. 175.

[180] Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, în *Monumenta spectantia historiarum Slavorum Meridionalium*, XXVI, *Scriptores*, III, ed. Fr. Rački, Zagrabiae, 1894, p. 170. Cf. și Thomas von Spalato, *Geschichte der Bischöfe von Salona und Spalato vom hl. Domnius bis auf Rogerius († 1266) (cap. 36-39)*, în *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen, 1235-1250*, trad. și eds. H. Göckenjan și J. R. Sweeney (Ungarn Geschichtsschreiber, 3), Graz-Viena-Köln, 1985, p. 252.

Unul dintre europenii care i-au cunoscut cel mai bine pe mongoli, Giovanni di Pian di Carpine, completează informațiile citate mai sus cu amănunte nu lipsite de importanță. În timpul îndelungatei călătorii întreprinse în Imperiul mongol și a staționării la reședința marelui han, mesagerul Scaunului apostolic avea să remarce că războinicii mongoli erau prevăzuți fie cu cel puțin două sau trei arcuri, fie numai cu unul singur de calitate superioară. La acestea se adăugau trei tolbe pline cu săgeți, un topor și o frânghie pentru tractarea vehicolelor de război. Săbiile ușor curbate, cu vârful ascuțit și un singur tăiș, intrau numai în dotarea celor cu un standard de viață mai ridicat: *Arma autem ista ad minus omnes debent habere: duos arcus vel tres, vel unum bonum ad minus, et tres pharetras magnas plenas sagittis, et unam securim, et funes ad machinas trahendas. Divites autem habent gladios accutos in fine, ex una parte tantum incidentes, et aliquantulum curvos, et habent equum armatum, crura etiam tecta, galeas et loricas*[181]. Călugărul italian oferă numeroase alte date despre caracteristicile coifurilor, armurilor, săgeților, săbiilor, sulițelor cu cârlig, lăncilor, scuturilor, ca și despre strategia utilizată în luptă[182]. Acesta mai relevă faptul că pentru vânarea păsărilor și fiarelor, ca și împotriva oamenilor neînarmați, se foloseau săgeți de un alt tip – late de trei degete – decât cele din echipamentul de război: *Sagittas etiam alias habent ad sagittandum aves et bestias et homines inermes, ad trium digitorum latitudinem; sagittas autem alias habent diversimodas ad aves et bestias sagitandas*[183].

Numeroase izvoare narative și iconografice atestă predilecția folosirii arcului și săgeților de către mongoli în confruntările cu adversarii (Fig. 1, 2, 12, 13). Șarjele inopinate și vigoarea atacurilor de cavalerie, combinate cu marea dexteritate și eficiență în lansarea săgeților, au

[181] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, p. 77; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, p. 276, 363.

[182] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, p. 76-84; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, p. 275-284, 362-168. Cf. și Johann de Plano Carpini, *Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245-1247*, trad. și ed. Fr. Risch, Leipzig, 1930, p. 160-182; Johannes von Piano Carpine, *Die Mongolengeschichte*, trad. și ed. J. Giessauf, Graz, 1995, p. 182-190; Johannes von Piano Carpine, *Kunde von den Mongolen, 1245-1247*, trad. și ed. F. Schmieder, Sigmaringen, 1997, p. 77-84.

[183] Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, p. 80; Giovanni di Pian di Carpine, *Storia dei mongoli*, p. 279, 365.

înclinat adesea balanța succeselor de partea lor, permițându-le să comită jafuri terifiante și să acapareze teritorii întinse[184].

Imaginea asupra echipamentului militar al triburilor mongole este completată în mod consistent prin prospectarea inventarului arheologic recuperat în așezările și necropolele descoperite în regiunile din Eurasia care au intrat în componența Imperiului mongol (Fig. 3, 4). Din păcate, în actualul stadiu al cercetărilor vestigiile depistate nu pot fi atribuite în multe cazuri cu precizie din punct de vedere etnico-cultural. După cum se știe, în decursul expansiunii lor, mongolii și-au asociat numeroase alte populații, care în decursul timpului au dobândit prerogative semnificative în cadrul piramidei sociale. Între mongoli și grupurile etnice aservite s-au produs fenomene complexe de aculturație, ceea ce îngreunează diferențierea materialelor care au aparținut uneia sau alteia din comunități. În principiu, însă, se poate accepta că structurile militare din Imperiul genghishanid dispuneau de un echipament militar în multe privințe comun, indiferent de apartenența lor etnică inițială.

Între piesele de armament din secolele XIII-XIV recuperate în complexele arheologice din Asia Centrală și zona meridională a Europei

[184] Pentru organizarea sistemului militar, tactica de luptă și dotarea cu armament a mongolilor, cf. Ch. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, II, *1278-1485*, ed. a 2-a, New York, 1924, p. 315-335; H. D. Martin, *The Mongol army*, în „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland", 1943, 1-2, p. 46-85; F. Lot, *L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, II, Paris, 1946, p. 323-352; G. Vernadsky, *op. cit*., p. 110-120; P. Poucha, *Die Geheime Geschichte…*, p. 110-145; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223-1502*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 373-384; L. de Hartog, *Genghis Khan, Conqueror of the World,* Londra, 1989, p. 42-54; E. Khara-Davan, *Чингис-хан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи XII-XIV вв.*, ed. a 2-a, Elista, 1991, p. 63-89; A. Martyniouk, *Die Mongolen im Bild. Orientalische, westeuropäische und russische Bildquellen zur Geschichte des Mongolischen Weltreiches und seiner Nachfolgestaaten im 13.-16. Jahrhundert,* Hamburg, 2002; Th. T. Allsen, *The circulation of military technology in the Mongolian Empire*, în *Warfare in Inner Asian History (500-1800)*, ed. N. Di Cosmo, Leiden-Boston-Köln, 2002, p. 265-293; H. Kennedy, *Mongols, Huns and Vikings. Nomads at War,* Londra, 2002, p. 109-171; A. Janzen, *op. cit.*, p. 91-157; C. P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire,* New York, 2004, p. 348-354; G. Lane, *Daily Life in the Mongol Empire,* Westport, Connecticut, 2006, p. 95-134; M. Weiers, *Zweitausend Jahre Krieg und Drangsal und Tschinggis Khans Vermächtnis,* Wiesbaden, 2006; D. Morgan, *The Mongols*, ed. a 2-a, Malden, MA-Oxford-Carlton, Victoria, 2007, p. 74-82; T. May, *The Mongol Art of War. Chinggis Khan and the Mongol Military System,* Yardley, Pennsylvania, 2007; D. Nicolle, *Crusader Warfare,* II, *Muslims, Mongols and the Struggle against the Crusades, 1050-1300 AD,* Londra-New York, 2007, p. 271-291; M. Gorelik, *Военная организация и вооружение войск Чингиз-хана*, în *История татар с дрейших времен*, III, *Улус Джучи (Золотая Орда) XIII-середина XV в.,* Kazan, 2009, p. 111-124; M. Gorelik, I. Izmailov, A. Gubaidullin, *Военное дело Улуса Джучи*, în *ibidem*, p. 396-431; *Военное дело Золотой Орды: проблемы и перспективы изучения*, red. șef I. M. Mirgaleev, Kazan, 2011.

Răsăritene, cea mai mare frecvență o au vârfurile de săgeată, produse din fier sau din corn (Fig. 5/7-34; 7; 8/1-9). La acestea se adaugă săbiile (Fig. 5/40), lăncile (Fig. 5/35-39), topoarele (Fig. 5/41; 8/11), ca arme de atac, şi platoşele (Fig. 9), coifurile (Fig. 5/3; 6; 8/13; 15), scuturile din metal sau din piele, ca arme de apărare. Toate aceste piese sunt de o largă diversitate tipologică, excelând din acest punct de vedere vârfurile de săgeată din fier[185]. Ele au fost produse în numeroase centre meşteşugăreşti, fără ca până în prezent să se poată stabili întotdeauna locul lor de proveniență. În chip firesc se poate accepta că cele mai multe din piesele de armament enumerate aveau o dublă funcționalitate, fiind utilizate atât în ciocnirile războinice, cât şi în descinderile cinegetice.

Anumite trăsături specifice ale vânătorii la mongoli au fost conferite de modul lor de viață, caracterizat prin practicarea nomadismului ecvestru. Acesta consta din deplasările sezoniere ale întregii colectivități în căutarea de păşuni adecvate furajării turmelor şi hergheliilor. Cu tot ataşamentul pentru acest mod de trai, elita nomadă nu a ezitat ca, atunci când a gestionat largi acaparări teritoriale, să tindă spre amenajarea unor reşedințe vremelnice, cu confortul reclamat de poziția sa socială[186]. În funcție de traseele urmate în cursul deplasărilor

[185] M. V. Gorelik, *Ранний монгольский доспех (IX-первая половина XIV в.)*, în *Археология, этнография и антропология Монголии*, red. A. P. Derevianko, Sh. Natsagdorzh, Novosibirsk, 1987, p. 163-208; Idem, *Шлемы и фальшьоны: два аспекта взаимовлияния монгольского и европейского оружейного дела*, în *Степи Европы в эпоху средневековья*, 3, *Половецко-золотоордынское время*, red. resp. A. V. Evglevskii, Donetsk, 2003, p. 231-244; Idem, *Монгольский костюм и оружие в XIII-XIV веках: традиции имперской культуры*, în *Золотоордынское наследие*, 1, red. şef I. M. Mirgaleev, Kazan, 2009, p. 450-462; Iu. S. Khudiakov, *Защитное вооружение номадов Центральной Азии,* Novosibirsk, 2003, p. 78-97; A. I. Solov'ev, *Оружие и доспехи. Сибирское вооружение: от каменного века до средневековья,* Novosibirsk, 2003, p. 156-175; L.-J. Bord, J.-P. Mugg, *L'arc des steppes. Étude historique et technique de l'archerie des peuples nomades d'Eurasie,* Paris, 2005, p. 95-131; I. Lebedynsky, *De l'épée scythe au sabre mongol. Les armes blanches des nomades de la steppe. IXe siècle av. J.-C.-XIXe siècle apr. J.-C.,* Paris, 2008, p. 185-196; A. A. Tishkin, *Алтай в монгольское время по материалам археологических памятников,* Barnaul, 2009, p. 50-195; S. A. Nefedov, *Монгольский лук и монгольские завоевания*, în *Роль номадов Евразийских степей в развитии мирового военного искусства. Научные чтения памяти Н. Э. Масанова,* Almaty, 2010, p. 110-126; *Военное дело Золотой Орды: проблемы и перспективы изучения,* Kazan, 2011.

[186] E. Turri, *Gli uomini delle tende. I pastori nomadi tra ecologia e storia, tra deserto e bidonville,* Milano, 1983; A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, trad. J. Crookenden, Cambridge, 1984; R. Murphey, *An ecological history of Central Asian nomadism*, în *Ecology and Empire. Nomads in the Cultural Evolution of the Old World*, ed. G. Seaman, Los Angeles, CA, 1989, p. 41-58; *Nomades et sédentaires en Asie Centrale. Apports de l'archéologie et de l'ethnologie*, ed. H.-P. Francfort, Paris, 1990; K. Chabros, S. Dulam, *La nomadisation mongole: techniques et symbolique,* Bloomington, Indiana, 1990; J. Legrand, *Mongol nomadic pastoralism.*

cvasipermanente prin diferite zone de relief, vegetație, climă și faună, trebuiau funcționalizate modalitățile de derulare a operațiunilor cinegetice. Acestea au constituit o permanență în modul de viață al tuturor registrelor sociale ale mongolilor, inclusiv pe parcursul confruntărilor războinice. În acest sens, formulările concluzive ale reputatului mongolist american Thomas T. Allsen sunt revelatoare: „Pentru elitele de pe întinderea Eurasiei, vânătoarea și războiul erau interdependente, complementare și îngemănate în modalități variate și neașteptate. Vânătorii erau războinici, iar războinicii vânau chiar în timpul perioadelor de conflict”[187].

Practicile vânătorești nu au rămas imuabile în decursul evoluției societății mongole în evul mediu. Realitățile politice apărute după unificarea triburilor de stepă și după crearea Imperiului lui Genghis-han s-au soldat cu repercusiuni mai cu seamă la nivelul protipendadei. Acțiunile vânătorești colective s-au putut desfășura în teritorii mult mai extinse, cu angajarea unui număr impozant de participanți și pe o durată mult mai largă. Totodată, prin adoptarea unui armament mai perfecționat de la populațiile supuse cu un nivel cultural elevat a sporit eficiența în doborârea și capturarea vânatului. Standardul de viață mai înalt al elitelor și sporirea autorității sale pe plan social-politic au permis crearea unor rezervații de vânătoare. În schimb, în teritoriile ancestrale ale mongolilor, situate în stepele central-asiatice, ca și în zonele periferice ale imperiului lor plurietnic, s-au menținut vechile tradiții ale îndeletnicirilor vânătorești, cu reticențe la adoptarea unor elemente înnoitoare.

*

Pe lângă particularitățile partidelor de vânătoare din cadrul societății mongole, decurgând din caracteristicile reliefului și climei, componența elementului faunistic și stadiul evolutiv al structurilor social-

A tradition between nature and history, în *The Silk Roads. Highways of Culture and Commerce*, ed. V. Elisseeff, New York-Oxford, 2000, p. 304-317; B.-O. Bold, *Mongolian Nomadic Society. A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia,* Richmond, Surrey, 2001; B. Enkhtuvshin, *Nomads: culture, civilizations and development*, în „Nomadic Studies, Bulletin”, Ulaanbaator, 2001, 2, p. 16-23; K. Ariunchimeg, *Alltag in der Steppe. Nomadenleben damals und heute*, în *Die Mongolen. Im Reich des Dschingis Khan*, eds. G. Ziegler și A. Hogh, Stuttgart, 2005, p. 115-131; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the the Ninth to the Thirteenth Century,* II, *Cumans and Mongols,* ed. a 2-a engleză, trad. D. Bădulescu, Amsterdam, 2006, p. 510-526, 699-739; W. Honeychurch, *Pastoral nomadic voices: a Mongolian archaeology for the future*, în „World Archaeology”, 42, 2010, 3, p. 405-417; N. N. Kradin, *Nomads of Inner Asia in Transition,* Moscova, 2014, p. 163-172; Idem, *Nomadic empires in Inner Asia*, în *Complexity of Interaction...*, p. 11-48.

[187] Th. T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History*, p. 228.

politice, existau diverse caracteristici comune cu practicarea acestei îndeletniciri în alte arealuri etnico-culturale. Spațiul disponibil nu ne permite decât o relevare lapidară și selectivă a respectivelor aspecte comune în regiunile învecinate cu teritoriile care au intrat în orbita expansiunii hanilor mongoli. Ca și în cazul mongolilor, majoritatea izvoarelor medievale referitoare la aceste arealuri proiectează prioritar realități aferente elitelor. Cantitatea de informații transmise de sursele respective este extrem de mare, ele fiind valorificate în numerose lucrări erudite, ale căror concluzii nu ne permitem să le expunem în acest cadru decât într-un mod extrem de succint.

Astfel, califii arabi și-au permis satisfacția de a organiza partide de vânătoare fastuoase, implicând participarea întregii curți și a sute de persoane cu atribuții diverse. Pregătirea descinderilor cinegetice pe parcursul mai multor săptămâni presupunea asigurarea unor condiții de trai luxos pentru întreaga familie a dinastului și pentru protipendada demnitarilor, echiparea corespunzătoare a oștenilor, grăjdarilor, hăitașilor și a îngrijitorilor animalelor și păsărilor dresate, localizarea și încercuirea prăzilor, pentru facilitarea intervențiilor decisive ale califului și prinților. Din carnea animalelor omorâte se preparau mese opulente pentru calif și oaspeții săi. Cumpărarea, dresajul și întreținerea animalelor și păsărilor de pradă utilizate la vânătoare presupuneau cheltuieli uriașe[188]. Pregătiri minuțioase și un fast deosebit caracterizau și partidele cinegetice organizate în Imperiul Kin[189]. Interesul deosebit manifestat în această privință decurgea desigur și din faptul că elita politică a statului, alcătuită din jurcheni, își avea locurile de obârșie în Manciuria, unde tradițiile vânătorești se bucurau de prețuire perenă.

Ca pretutindeni în Europa, în Imperiul bizantin vânătoarea rustică era individuală și viza păsările și animalele mici. Vânătorul din mediul urban și-a cedat treptat și ireversibil prerogativele păturilor aristocratice, ale căror veleități s-au extins în decursul anilor. În descinderile lor cinegetice împărații plecau însoțiți, după caz, de o suită mai mare sau mai mică și dispuneau de propriile rezervații de vânătoare. Această ocupație a dobândit o dimensiune publică, iar rațiunea ei era de a oferi o destindere practicantului, exteriorizându-i dexteritatea și vigoarea. Biserica a căutat să-și impună propriile criterii de apreciere asupra întreprinderilor

[188] A. Clot, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, trad. M. Berza, București, 1989, p. 292-293.

[189] H. Franke, *op. cit.*, p. 56-62.

vânătorești, neagreând vărsarea de sânge, la fel cum a dezavuat violențele comise în spectacolele din amfiteatre și hipodromuri, moștenite din perioadele anterioare oficializării cultului creștin. Totuși, vocile sacerdotale nu au avut decât o penetrabilitate estompată și nici n-au fost persuasive, în condițiile în care beneficiarii de vază ai activităților cinegetice erau chiar vârfurile puterii temporale. Explorarea surselor scrise, datorate în mare parte exponenților cinului bisericesc, dezvăluie multiple grile de interpretare pentru pasiunile suveranilor. În legătură cu semnificația naturii confesionale și sociale ale acestei practici este perceptibilă o dihotomie: vânătoarea practicată cu regularitate de un împărat pios comportă o conotație pozitivă, accentuând bravura suveranului, pe când cea desfășurată într-un mod abuziv de bazileii cu porniri tiranice evocă componenta sa negativă[190].

Rolul important al vânătorii în economia populațiilor slave, fino-ugrice și germanice din jumătatea răsăriteană a Europei se oglindește în procentajul relativ ridicat al resturilor de faună sălbatică din așezările rurale și urbane medievale cercetate prin săpături arheologice[191]. De asemenea, analizele efectuate pe eșantioanele arheozoologice recuperate în satele din spațiul românesc din evul mediu au condus spre concluzii în multe privințe similare[192]. Dacă pentru Eurasia și Occident dispunem de numeroase texte și de reprezentări iconografice privind întreprinderile cinegetice ale dinaștilor și ale aristocrației, pentru estul Europei asemenea informații sunt în general rare și lipsite de detalii. O excepție notabilă în acest sens o reprezintă *Învățătura* (*Поученье*) atribuită lui Vladimir Monomahul[193] – succesiv cneaz la Smolensk, Chernigov și Pereiaslavl și mare cneaz la Kiev (1113-1125) –, în care presupusul ei autor, după ce oferă detalii asupra campaniilor războinice purtate împotriva cumanilor (*половцы*) și a altor adversari, își evidențiază performanțele vânătorești din perioada când deținea puterea la Chernigov. În mai multe rânduri

[190] E. Patlagean, *De la chasse et du souverain*, în **DOP**, 46, 1992, p. 257-263.

[191] S. Bökönyi, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe,* Budapesta, 1988.

[192] L. Bejenaru, *Arheozoologia spațiului românesc medieval,* Iași, 2003; Eadem, *Arheozoologia Moldovei medievale,* Iași, 2006.

[193] *Поученье*, în *Повесть временных лет*, I, ed. D. S. Likhachev, red. V. P. Adrianova-Peretts, Moscova-Leningrad, 1950, p. 153-167. Cf. și *Die Schriften des Vladimir Monomach. Belehrung*, în *Die Nestorchronik. Die altrussische Chronik, zugeschrieben dem Mönch des Kiever Höhlenklosters Nestor, in der Redaktion des Abtes Sil'vestr aus dem Jahre 1116, rekonstruiert nach den Handschriften Lavrent'evskaja, Radzivilovskaja, Akademičeskaja, Troickaja, Ipat'evskaja und Chlebnikovskaja*, trad. L. Müller, München, 2001, p. 340-360.

sălbăticiunile i-au pricinuit răni, fiind în pericol de a-şi pierde viaţa. Cneazul enumeră cu vădită mândrie situaţiile critice cu care s-a confruntat atunci când s-a lansat în capturarea cailor sălbatici şi vânătoarea animalelor viguroase. Alăturarea relatărilor asupra expediţiilor militare de acelea privind acţiunile vânătoreşti sugerează că acestea din urmă – desfăşurate „noapte şi zi, pe arşiţă şi pe ger, fără răgaz" (*дѣла на войнѣ и на ловѣхъ, ночь и день, на зною и на зимѣ, не дая собѣ упокоя*)[194] – nu erau percepute drept agremente, ci erau cotate ca îndatoriri imprescriptibile ale ocupantului jilţului cnezial.

Diverse surse narative şi iconografice înfăţişează frecvent dinaştii din antichitate angrenaţi cu fervoare în expediţii de vânătoare, iar zeii şi semizeii din mitologia orientală şi mediteraneană sunt imaginaţi ca având confruntări cu fiarele pădurilor şi stepelor[195]. Cu toată febrilitatea şi dinamica fluctuantă specifică, în epoca marilor migraţii interesul şefilor triburilor barbare pentru acţiunile cinegetice nu pare să se fi diminuat. Semnificative în acest sens sunt stipulaţiile privind vânătoarea din câteva coduri legislative din a doua jumătate a mileniului I al erei creştine, adoptate în lumea germanică. Mai mult chiar, în aceste *leges* sunt inserate reglementări restrictive pentru sacrificarea unor specii de animale sălbatice în anumite perioade ale anului[196]. În general, însă, la comunităţile rurale europene din perioada prefeudală nu existau îngrădiri în privinţa dreptului de vânătoare în pădurile şi păşunile folosite în devălmăşie, cu atât mai mult cu cât terenurile necultivate din preajma satelor erau foarte întinse. Cu timpul, creşterea demografică înregistrată după atenuarea revărsărilor valurilor migratoare şi intensificarea îndeletnicirilor agricole a determinat sporirea şi amplificarea aşezărilor şi a câmpurilor cultivate în detrimentul arealurilor silvice, ceea ce s-a soldat cu o diminuare graduală a potenţialului faunistic. Structurarea societăţii şi întărirea autorităţii regale a condus la acapararea teritoriilor împădurite

[194] *Поученье*, p. 162-163.

[195] M. Miller, *Das Jagdwesen der alten Griechen und Römer,* München, 1883; J. Aymard, *Essai sur les chasses romaines des origins à la fin du siècle des Antonins (Cynegetica),* Paris, 1951; [F.] Orth, *Jagd*, în *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa, ed. W. Kroll, XVII, Stuttgart-Weimar, 1997, col. 558-604.

[196] Th. Szabó, *Die Kritik der Jagd – Von der Antike zum Mittelalter*, în *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, ed. W. Rösener, Göttingen, 1997, p. 167-230; M. Giese, *Legal regulations on hunting in the barbarian law codes of the Early Middle Ages*, în *Hunting in Northern Europe until 1500 AD. Old Traditions and Regional Developments, Continental Sources and Continental Influences*, eds. O. Grimm şi U. Schmölcke, Neumünster, 2013, p. 485-504.

sau neîmpădurite dintre localități, intrate în proprietatea coroanei, care le păstra în administrare proprie sau le conceda vasalilor. Funcționarii însărcinați cu întreținerea și exploatarea pădurilor aveau prerogative și în ceea ce privește protejarea vânatului și stârpirea animalelor dăunătoare, potrivit unor norme care au dobândit coerență mai cu seamă în vremea domniei lui Carol cel Mare (768-814). Spre a stăvili actele de braconaj, proprietarii domeniilor au instituit măsuri punitive foarte drastice, constând de obicei din amendarea, schingiuirea, încarcerarea sau exilarea delincvenților, iar în unele situații din mutilarea fizică sau chiar condamnarea lor la moarte.

Rigorile juridice impuse în cursul evului mediu au afectat și domeniul cinegetic, fiind acordate drepturi și facilități păturilor aristocratice, în paralel cu introducerea restricțiilor de a captura și omorî sălbăticiuni pentru populația de rând. Diferite forme de privilegii pentru nobilime au început să fie implementate în jumătatea vestică a Europei mai cu seamă începând din secolul al X-lea, fără însă ca ele să fie similare pentru toate regiunile continentului. De la arogarea dreptului exclusiv de vânătoare de către suveran pe propriile domenii și pe pământurile fără proprietar, acesta și-a extins prerogativele asupra întregii entități politice unde își exercita hegemonia. În anumite teritorii dinastul și-a rezervat numai pentru sine vânatul mare, constând îndeosebi din cerbi și mistreți, în vreme ce vânatul mic a fost lăsat pe seama nobililor și a altor pături privilegiate. Abolirea privilegiilor caselor regale și ale aristocrației s-a produs în cursul epocii moderne, mai întâi prin decretele adoptate de Revoluția franceză din 1789 și apoi prin acelea însușite de alte guverne europene[197]. Restricțiile mai mult sau mai puțin riguroase de a vâna au

[197] K. Lindner, *Die Jagd im frühen Mittelalter,* Berlin, 1940, *passim*; Gh. Nedici, *Istoria vânătoarei și a dreptului de vânătoare,* București, 1940, p. 223-242; D. Dalby, *Lexicon of the Mediaeval German Hunt. A Lexicon of Middle German Terms (1050-1500) Associated with the Chase, Hunting with Bows, Falconry, Trapping and Fowling,* Berlin, 1965; M. Thiébaux, *The mediaeval chase*, în „Speculum", 42, 2, 1967, p. 260-274; *La chasse au Moyen Age,* Nice, 1980, *passim*; G. J. Brault, *Hunting and fowling, Western European*, în *Dictionary of the Middle Ages*, ed. in chief J. R. Strayer, 6, New York, 1985, p. 356-363; R. Delort, *Der Elefant, die Biene und der heilige Wolf. Die wahre Geschichte der Tiere*, trad. J. Winiger, München-Viena, 1987, p. 104-110; J. Cummins, *The Art of Medieval Hunting: The Hound and the Hawk,* Londra, 1988; L. Fenske, *Jagd und Jäger im frühen Mittelalter. Aspekte ihres Verhältnisses*, în *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, p. 29-93; W. Rösener, *Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter*, în *ibidem*, p. 123-148; B. Bulitta, H. Reichstein, J. P. Lamm, H. Steuer, I. Schneider, J. Jarnut, *Jagd*, în Johannes Hoops, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, ed. a 2-a augmentată, XVI, red. R. Müller, eds. H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, Berlin-New York, 2000, p. 2-12; R. Almond, *Medieval Hunting,* Stroud, Gloucestershire, 2003.

rămas însă în vigoare, dar ele au putut fi legal escamotate de persoanele cu venituri consistente sau de protipendada politico-administrativă.

Vânătoarea a devenit nu numai un prilej de satisfacții sportive, ci o reală îndatorire socială, o modalitate de reliefare a vanităților și autorității clasei conducătoare, o reconfirmare a prestigiului ei în societate, inoculându-se în practicile vieții cotidiene. De aceea, aceasta nu era percepută drept o extravaganță a păturilor privilegiate, ci era privită cu o anumită doză de respect de populația de rând. În afară de aceasta, participările la partidele de vânătoare erau cotate drept modalități de antrenament și prilejuri de exersare a aptitudinilor de luptător ale elitei sociale, căci presupuneau efort fizic de durată, exerciții pentru mânuirea armelor, perfecționarea tehnicii de călărit în regim de viteză, parcurgerea formelor variate de relief, cu înveliș vegetal divers, coordonarea coerentă a deplasării efectivelor umane din subordine, angajarea înfruntărilor directe cu animale robuste și cu posibilități imprevizibile de ripostă. De aceea, expedițiile de acest fel nu erau lipsite de riscuri, astfel că nu rareori s-au soldat cu rănirea ori chiar cu decesul întreprinzătorilor, doborâți de fiare agresive sau victime ale accidentelor de călărie.

Apreciind posibilitățile notabilităților de a se instrui pentru eventualitatea angajării în campaniile militare, diverși autori cu propensiuni în strategia războaielor le-au recomandat implicarea în incursiuni cinegetice. Ne mărginim ca în această privință să evocăm sugestiile unui diplomat și gânditor politic pragmatic și cinic, cu incontestabilă maturitate de gândire, precum florentinul Niccolò Machiavelli (1469-1527), care preconiza că, în cadrul pregătirii pentru purtarea războaielor, principii trebuie, între altele, să dispună de practici vânătorești, utile ca să-și deprindă corpul cu capacitatea de a face față greutăților și oboselii[198]. O concepție similară exprima cu aproape două secole mai târziu eruditul domn al Moldovei Dimitrie Cantemir (1673-1723), care considera că vânătoarea reprezenta cel mai bun exercițiu fizic în vederea eventualelor preparative pentru război[199]. În același diapazon cu astfel de opinii de largă proliferare, dar raportându-le la realitățile din lumea nomadă din Asia Centrală, Sechen Jagchid și Charles Roskelley Bawden au formulat conceptul de „aspect politic al vânătorii”[200]. În

[198] N. Machiavelli, *Il Principe*, ed. G. Lisio, Firenze, 1927, p. 89-90.

[199] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* / Demetrii Cantemiri Moldaviae principis, *Descriptio antique et hodierni status Moldaviae*, trad. Gh. Guțu, București, 1973, p. 236-237.

[200] S. Jagchid, C. R. Bawden, *op. cit.*, p. 95.

același sens s-a exprimat ulterior Thomas T. Allsen, care diferența „vânătoarea politică" de cea „economică". Aceasta din urmă viza prioritar asigurarea necesarului proteic din alimentație, în vreme ce „vânătoarea politică" avea menirea la care s-au referit cărturarii menționați în rândurile de mai sus[201]. Din exemplificările evocate rezultă că nu întotdeauna între cele două categorii s-a conturat o cezură, căci nu numai în domeniul cinegetic, ci și în alte paliere ale existenței umane, factorii economici s-au îmbinat cu cei de ordin politic.

În scopul creării de facilități pentru îndeletnicirile cinegetice, curțile regale și princiare europene au instituit terenuri speciale în vederea exercitării lor în condiții propice. Unele din aceste zone erau adevărate rezervații pentru sălbăticiuni, mai cu seamă pentru creșterea cervidelor. Asemenea parcuri naturale pentru cerbi au fost semnalate pe proprietățile regale din mai multe țări europene la începutul mileniului II, în vreme ce în statele din Peninsula Scandinavă și din jumătatea răsăriteană a continentului ele au apărut de-abia spre mijlocul mileniului amintit, dat fiind că acolo se dispunea de un areal forestier foarte întins, beneficiind de o faună bogată, astfel că zonele împrejmuite pentru protejarea animalelor sălbatice nu au reprezentat o necesitate atât timp cât concentrația demografică a populației a fost circumscrisă unor parametri moderați[202]. Domenii pentru vânătoare existaseră mai înainte în Orientul Mijlociu, aparținând monarhilor asirieni și persani, începând din secolul al VII-lea î.Hr., iar apoi în Orientul Îndepărtat la chinezi și în America de Sud la incași[203]. În decursul evului mediu, pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei au existat numeroase așa-numite „branițe" (termen de origine slavă, având sensul de „loc oprit"), care erau de trei categorii principale: domnești, mănăstirești și boierești. Pe suprafața lor, proprietarii dețineau dreptul exclusiv să vâneze, să pescuiască, să-și pășuneze vitele și să exploateze lemnul, contravenienții riscând pedepse aspre[204]. Pe de altă parte, unii suveranii occidentali s-au preocupat de organizarea unor menajerii pe lângă propriile reședințe, unde erau crescute animale exotice cumpărate sau primite cadou. Asemenea menajerii au existat încă din antichitate, modelul lor fiind preluat și în

[201] Th. T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History*, p. 9.

[202] Å. Ahrland, *Vert and venison – High status hunting and parks in medieval Sweden*, în *Hunting in Northern Europe until 1500 AD,* p. 439-464.

[203] R. Delort, *Der Elefant, die Biene und der heilige Wolf*, p. 109.

[204] I. Nania, *Istoria vânătorii în România (din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii de vânătoare – 1891),* București, 1977, p. 209-219.

evul mediu, între altele, precum am menționat mai sus, în cadrul curților hanilor din Orient[205].

Unii dinaști au devenit atât de ahtiați după vânătoare, încât nu au ezitat să angajeze un personal specializat extrem de numeros pentru a facilita asemenea întreprinderi, întreținând din aceleași rațiuni zeci sau chiar sute de câini și de șoimi, adesea procurați cu sume exorbitante. Ardoarea cu care se exercita această pasiune presupunea uneori neglijarea îndatoririlor de stat, în condițiile în care preocuparea pentru hăituirea fiarelor precumpănea în fața problemelor administrative și politice.

Cadrul legislativ il favoriza pe feudal în activitățile cinegetice, fiind în consonanță cu disponibilitățile sale materiale. Acesta poseda un armament performant și un harnașament adecvat, avea priceperea de a-și conduce calul, era în măsură să-și alăture însoțitori pricepuți, să întrețină câini de vânătoare, să dreseze șoimi, să remunereze gonaci, să inițieze urmărirea călare a prăzii pe distanțe mari și în timp îndelungat, să ofere despăgubiri în situația în care aducea daune câmpurilor cultivate. Toate aceste lucruri nu erau la îndemâna unui simplu sătean, care era nevoit să se mulțumească doar cu capturarea individuală a vânatului de pe propriile proprietăți și din luncile și pădurile din proximitate, folosindu-se mai cu seamă de capcane, de arc și săgeată etc.

Deosebirile structurale și incompatibilitățile dintre modul de trai nomad al mongolilor și acela al popoarelor sedentare, profilul lor economic și social diferit, eterogenitatea tradițiilor, ca și ambianța de relief și climă în care au evoluat respectivele entități etnice, au conturat inerente particularități în privința cadrului, amplitudinii și modalităților de desfășurare a operațiunilor de factură cinegetică. Precumpănitoare au fost însă aspectele comune, necantonate în perimetre geografice sau demografice restrânse, esențiale fiind convergențele și similitudinile de

[205] Th. T. Allsen, *The Royal Hunt in Eurasian History*, pp. 34-45; S. Kinoshita, *Animals and the medieval culture of Empire*, în *Animal, Vegetable, Mineral. Ethics and Objects*, ed. J. J. Cohen, Washington, DC, 2012, p. 35-63; M. Pastoureau, *Le signes et les songes. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales,* Firenze, 2013, p. 43-72; N. Sykes, *Hunting and hunting landscapes*, în *Encyclopedia of Global Archaeology*, ed. C. Smith, 5, New York, 2014, p. 3604-3607. Între alții, o asemenea preocupare a manifestat și Mehmed II imediat după cucerirea Constantinopolului, când, concomitent cu lucrările de amenajare a palatului și a grădinilor adiacente, a concedat spațiu pentru o menajerie, unde erau adăpostite păsări comestibile și animale domestice și sălbatice. Cf. Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451-1467* / Critobuli Imbriotae *De rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II gestis*, ed. V. Grecu, București, 1963, p. 332-335.

atitudine şi interese ale branşei vânătorilor în raport cu fauna, viabile în timp şi spaţiu.

Potrivit unui *consensus omnium*, vânătoarea şi creşterea animalelor au reprezentat două stadii diferite şi succesive din cursul evolutiv al etniilor disipate pe întregul mapamond. Nu întotdeauna s-a înregistrat însă o tranziţie integrală şi ireversibilă de la un sistem economic la altul. Îndeosebi în cazul exponenţilor nomadismului ecvestru, specializaţi în păstoritul extensiv, habitudinile cinegetice s-au menţinut destul de constant. Între cele două ocupaţii nu au existat incompatibilităţi, precum se constată între agricultură şi păstoritul nomad. Procentajul comunităţilor nomade angajate în întreprinderi cinegetice era mult superior celui al societăţilor agricole, dat fiind că aproape toţi reprezentanţii etniilor crescătoare de animale aveau reale disponibilităţi în acest sens, decurgând din însuşi modul lor de trai. Era exceptat de la practicarea acestei ocupaţii doar cinul sacerdotal, compus iniţial din şamani, al căror număr era foarte limitat. În lumea nomadă împărţirea membrilor societăţii în *bellatores* şi *laboratores*, precum în vestul Europei, nu-şi păstrează valabilitatea, dat fiind că toţi bărbaţii valizi, indiferent de rangul social, cumulau în mod constant atribuţii militare. Practicarea nomadismului ecvestru era de natură să le confere mobilitate, esenţială pentru eficientizarea demersurilor vânătoreşti. Arta călăritului şi cea a utilizării cu dexteritate a arcului erau deprinse din fragedă copilărie, perfecţionându-se pe măsura avansării în vârstă. Colectivităţile specializate în păstoritul extensiv nu erau legate de locuri fixe şi se deplasau cvasipermanent în căutare de păşuni adecvate, astfel că, în mod firesc, aveau şansa să repereze zone cu o faună bogată şi variată. În schimb, agricultorul sedentar nu-şi putea permite să se îndepărteze prea mult de propria gospodărie, astfel că trebuia să se mulţumească doar cu fauna din proximitatea aşezărilor. În societăţile agricole *laboratores* vânau în general păsări şi animale mici, iar *bellatores* aveau acces la toate speciile, atât pentru faptul că deţineau un armament adecvat, cât şi pentru că au impus reglementări legislative avantajoase pentru clasa lor şi prohibitive pentru categoriile inferioare ale populaţiei. Ducându-şi existenţa în ţinuturi cu o densitate demografică destul de ridicată şi împânzite cu terenuri agricole extinse, aristocraţia occidentală nu era în măsură să organizeze partide de vânătoare colective de anvergura celor dirijate de hanii, califii şi principii din Eurasia şi Asia Anterioară.

În stadiile sale incipiente vânătoarea era menită doar să contribuie la procurarea hranei și a îmbrăcămintei, precum și la înlăturarea impedimentelor cauzate de speciile faunistice derulării satisfăcătoare a traiului entităților antropice. Cu timpul, pe măsura ce evoluția universului uman s-a înscris într-o dinamică polivalentă, antrenând corelații materiale și spirituale complexe, această ocupație a dobândit și alte valențe. Vânătoarea a fost o modalitate de antrenament și instruire nu numai în înfruntările cu fiarele periculoase, ci și cu colectivitățile umane. Pentru categoriile sociale privilegiate ea a reprezentat, totodată, un sport bărbătesc, un element de destindere, de multe ori dur și primejdios, implicând riscuri pentru integritatea corporală a practicanților, care trebuiau adesea să plătească pentru ambiția și determinarea excesivă. La fel ca și sporturile moderne, care propulsează eroi glorificați pretutindeni, vânătoarea a devenit și un spectacol cu o recuzită definitorie, un spectacol cu deznodământ imprevizibil, ce conferea actorilor distincție, glorie și legitimare.

Fig. 10. Placă ceramică smălțuită din friza unui palat din Iran (Kashan sau Rayy) din secolul al XIII-lea, reprezentând vânarea unei căprioare de doi călăreți (Berlin, Pergamon Museum) [Foto V. Spinei, 2013].

Fig. 11. Bol emailat decorat cu o scenă de vânătoare, de la începutul secolului al XIV-lea, provenind de la Sultanabad (în prezent Arak), din Iranul ilhanizilor (Ierusalim, Muzeul de Artă Islamică) [Foto V. Spinei, 2010].

Fig. 12. Tablou (thangka) din secolul al XIX-lea, reprezentând pe Dalha Paten Magpön, Zeul Războiului, înarmat cu arc, provenind din Mongolia (Sankt-Petersburg, Muzeul Ermitaj) [Foto V. Spinei, 2013].

Fig. 13. Țesătură brodată (thangka) cu reprezentarea Zeului Muntelui, cu atribute de călăreț războinic, purtând spadă, arc și tolbă cu săgeți (Mongolia, secolul al XIX-lea) (Viena, Museum für Völkerkunde) [Foto V. Spinei, 2012].

Fig. 14. Fragment de decor arhitectural al unei construcții de la Kubachi, Daghestan, reprezentând un arcaș călare, din secolele XIV-XV (Sankt-Petersburg, Muzeul Ermitaj) [Foto V. Spinei, 2013].

Fig. 15. Coif din fier cu incrustații de argint, din secolul al XIV-lea, descoperit în Mongolia (Sankt-Petersburg, Muzeul Ermitaj) [Foto V. Spinei, 2013].

Fig. 16. Ploscă aurită de campanie cu reprezentarea unei scene de vânătoare, produsă în Persia în secolul al XVI-lea (Viena, Hofjagd- und Rüstkammer) [Foto V. Spinei, 2014].

LA CHASSE CHEZ LES MONGOLS À L'ÉPOQUE DE LA GRANDE EXPANSION EN EURASIE

Résumé

Comme presque toutes les ethnies de la mappemonde, les peuples nomades des steppes de l'Eurasie se sont constamment livrés à des préoccupations ayant trait à la chasse. La chasse des animaux sauvages contribuait à compléter les ressources alimentaires, tout en protégeant par là la faune domestique à ne pas être sacrifiée. Les informations écrites concernant la pratique de cette occupation jusqu'au seuil du II-e millénaire de l'ère chrétienne sont généralement modestes. Ce n'est qu'à peine pour les Mongols qu'on détient des données plus nombreuses et concrètes concernant la pratique de la chasse dans le milieu nomade eurasiatique, fait explicable par l'intérêt à part suscité partout par un peuple qui s'était propulsé de manière intempestive sur la grande scène de l'histoire, et qui avait remporté des succès éclatants suivis de conquêtes, d'une envergure sans précédent dans des régions étendues d'Asie et de l'Europe Orientale. L'excédent d'informations sur les Mongols comparativement à celles se rapportant aux tribus de migrateurs des périodes antérieures peut être expliqué par le fait qu'aux XIII-XV-e siècles, quand les premiers jouent la carte des valences militaires, l'historiographie avait progressé substantiellement face à celle du premier millénaire, du point de vue quantitatif et qualitatif également. Notre appréciation vise non seulement les chroniques des pays européens, mais aussi celles dressées dans les pays orientaux: chinoises, arabes, persanes, arméniennes etc. Nous considérons qu'une rétrospection des sources concernant les exploits cynégétiques des tribus mongoles au cours du Moyen Âge pourrait être opportune, d'autant plus que la littérature scientifique élaborée jusqu'à présent, méritoire d'ailleurs, a hésité de traiter certains aspects connexes à la problématique en question.

Les pratiques de chasse ne sont pas restées immuables durant l'évolution de la société mongole au Moyen Âge. Les réalités politiques parues après l'unification des tribus de steppe et après la création de l'Empire de Gengis-Khan se sont soldées avec des répercussions surtout au niveau des élites. Les actions de chasse collective ont pu se déployer dans des territoires de beaucoup plus étendus, avec le support d'un nombre imposant de participants et dans un plus grand laps de temps. Cependant, par l'adoption d'un armement plus perfectionné emprunté aux populations soumises, ayant un niveau de culture élevé, l'efficience pour abattre et capturer le gibier fut augmentée. Le niveau de vie plus élevé des élites et l'accroissement de son autorité sur le plan social et

politique ont permis la création de réservations destinées à la chasse. En revanche, dans les territoires ancestraux des Mongols, situés dans les steppes centrales asiatiques, tout comme dans les zones de périphérie de leur empire pluriethnique, pour les préoccupations liées à la chasse se sont maintenues les anciennes traditions, puisqu'on gardait des réticences quant à adopter des éléments novateurs.

Une extension de la perspective sur l'occupation de la chasse chez les tribus mongoles est en mesure de projeter une prospection de l'armement dont elles étaient munies. Les sources disponibles ne se rapportent pas de règle aux armes dont on se servait pendant les entreprises cynégétiques. En revanche, elles offrent certaines informations concernant les armes utilisées par les Mongols tout au long de leurs expéditions guerrières. Il est à supposer que l'équipement destiné aux campagnes militaires, à l'exception de celui affecté aux opérations spéciales, était en grand similaire à celui utilisé dans les actions cynégétiques.

A ses débuts la chasse était vouée seulement à contribuer à l'acquisition de la nourriture et des vêtements, de même qu'à entraver les dégâts causés par les espèces faunistiques en vue d'un déroulement satisfaisant du mode de vie des entités anthropiques. Avec le temps, au fur et à mesure que l'évolution de l'univers humain s'est inscrite dans une dynamique polyvalente, entraînant des corrélations matérielles et spirituelles complexes, cette occupation gagna d'autres valences aussi. La chasse fut une modalité d'entraînement et d'instruction non seulement dans les affrontements avec les bêtes sauvages, mais aussi avec les collectivités humaines. Pour les catégories sociales privilégiées elle a représenté, cependant, un sport viril, un élément de détente, souvent dur et dangereux, impliquant des risques pour l'intégrité corporelle de ceux qui le pratiquaient, qui devaient maintes fois payer pour leur ambition et détermination excessives. Tout comme les sports modernes, qui propulsent des héros qu'on glorifie partout, la chasse devenait alors un spectacle avec des accessoires définitoires, un spectacle à dénouement imprévisible, qui conférait à ses actants distinction, gloire et légitimation.

Mots-clés: chasse, Mongols, Eurasie, Horde d'Or, Moyen Age.

DOBROGEA ÎN EPOCA OTOMANĂ: KAZAUA HÂRŞOVA (SEC. XVI)

ANCA POPESCU*
amilo49@yahoo.fr

Consecinţă a integrării întregului spaţiu nord-dobrogean (la nord de valea Carasu) în împărăţia osmană, prin înstăpânirea deplină asupra malului drept al Dunării, cea mai veche expresie teritorială cunoscută a kazalei Hârşova (subunitate administrativă sub jurisdicţia unui cadiu) datează de la sfârșitul domniei sultanului Bayazid II, și se găsește într-un defter (registru) pentru perceperea taxei specifice creștinilor din imperiul otoman – *cizye*[1]. Sunt înregistrate aici, într-un laconism nu lipsit de unele neclarităţi, doar 16 localităţi din „vilâyet-ul" Hârşova, sate, schele și cetăţi. Dar, cartografierea acestora oferă conturul complet al primei organizări administrative otomane a Dobrogei de nord (v. Fig. 1): Boğaz-köy/ Cernavoda, Topolu /Topalu, Hârşova, Daya/Dăieni, Peçenek/Peceneaga, Igliç/Igliţa, Măcin, Vakar/Văcăreni, Likviçe/Luncaviţa, Isaccea, Tulcea, Babadag, Enisala, Ester, Karasu/Medgidia (la care se adaugă un toponim neidentificat).

*dr., CS II, Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti.

[1] Registrul "*vilâyet*"-ului Hârşova, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Istanbul, fond *Maliyeden Müdevver Defterler*, nr. 39. Datat în cataloagele Arhivelor de la *Başbakanlık*, la anul 1502, pentru regiunea kazalei Hârşova se dovedește a nu cuprinde o dată mai timpurie de anul 1507/8. În studii anterioare l-am invocat sub data de 1502, nesesizând această contradicţie, v. despre cucerirea spaţiului Dobrogei de către otomani, în etape diferite, în intervalul domniilor sultanilor Mehmed I și Bayazid II, și amenajarea lui în epoca sultanului Süleyman Legiuitorul (*Kanunî*), Anca Popescu, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530,* în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (coord.), *Vocaţia istoriei. Prinos Profesorului Şerban Papacostea*, Brăila, 2008, p. 505-530 și Eadem, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI). Disocieri teritorial-administrative şi cronologice*, în vol. *Românii în Europa medievală. Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, coord. Dumitru Ţeicu, Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 633-653. Termenul *vilâyet* are și sensul general de ţinut, regiune, și pe cel administrativ de echivalent al kazalei sau, uneori, formă de organizare precursoare acesteia.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 85-112

Defterele următoare, care privesc această regiune, aparţin epocii sultanului Süleyman Legiuitorul (*Kanunî*). Primul, în ordine cronologică, datat de editorul său între 1526-1529, menţionează kazalele sangeacului Silistra la acea dată, și între ele, în Dobrogea, Hârșova, alături de kazalele Silistra și Varna[2]. Veniturile Hârșovei, ca reședință a kazalei omonime, conform acestui registru, erau modeste – 15 429 de accele – în comparaţie cu ale Silistrei (117 831 accele) sau Varnei (61 134). Următorul dintre registrele cunoscute în care este inclusă Dobrogea, din anul 1530, aduce prima evidenţă consistentă a localităţilor din acest spaţiu geografic, în cadrul organizării administrative de la acea dată, respectiv din kazalele Hârșova, Silistra și Varna[3]. Registrul din 1530 îngăduie întocmirea unei liste de aproximativ 240 de toponime reprezentând sate, schele, târguri și *mezra'a*-le[4] din cuprinsul kazalei Hârșova. Un registru detaliat (*mufassal*), din anul 1570, menţionează un număr de 270 de toponime în kazaua Hârșova de la acea dată[5].

[2] Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları*, „Belleten", t. XX, nr. 78, 1956, p. 254-255.

[3] *370 Numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530)*, vol. II, Ankara, 2002, p. 406-417. Un alt registru, mai timpuriu (din anul 1518), nu mi-a fost accesibil dar am preluat informaţiile, citate din acesta, în ediţia de mai sus. În privinţa organizării administrative a Dobrogei în deceniul 4 al secolului al XVI-lea, aceasta consta (încă) doar în cele trei kazale menţionate anterior : Hârșova, la nord de actuala vale Carasu, Silistra, cuprinzând partea dinspre Dunăre a regiunii de la sud de valea Carasu, și Varna, acoperind teritoriul dinspre mare din același spaţiu, v. Anca Popescu, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane*, p. 513-514.

[4] *Mezra'a,* termen al administraţiei otomane desemnând un teren de agricultură situat în afara unui sat, lucrat cu oameni din satele învecinate, dar care nu sunt posesori de loturi pe această suprafaţă (nu sunt înscriși în defter pentru acest teren).

[5] De la mijlocul secolului al XVI-lea apar noi kazale pe teritoriul „kazalei Hârșova", așa cum o cunoaștem din registrele primei jumătăţi a secolului al XVI-lea: kazaua Tekfurgölü, atestată pe la 1543-1544 (v. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*, Istanbul, 1957, p. 218), cunoscută și sub numele de kazaua Tekfurgölü/Karasu/Gönçi-pazarı, în ultimul sfert al secolului al XVI-lea (v. Anca Popescu, *Toponimii multiple în sancak-ul Silistra (sec. XVI)*, în **SMIM**, t. XXIX, 2011, p. 169-170), și a cărei limită nordică se sprijinea pe zona „valurilor" dintre Cernavoda și Constanţa; kazalele Tulcea, Măcin, Isaccea, cu menţiunile cele mai vechi la 1566 (v. *370 Numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili,* p. 20); kazaua Babadag, cu cea mai timpurie menţiune cunoscută, deplasată de la 1594 (v. Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din Sud-Estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București, 2013, p. 65) la 1586, graţie registrului de acângii publicat recent, v. Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na ait 1586 tarihli akıncı defteri*, Ankara, 2015.

Cu intenţia de a alcătui un tezaur toponimc, datat şi cartografiat, al aşezărilor din Dobrogea primelor două secole de stăpânire otomană, ca punct de plecare şi bază de confruntare pentru viitoarele cercetări şi revelaţii documentare, am compilat informaţiile din mai multe registre de natură diversă din secolul al XVI-lea (de recensământ, de *cizye*, de gelepi, de acângii), unele publicate, altele inedite[6]. Am considerat ca arie geografică de referinţă kazaua Hârşova, în prima ei configuraţie, adică partea Dobrogei cuprinsă între Dunăre, până la limita braţului Sf. Gheorghe, şi valea Carasu. Se înţelege că pentru registrele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, toponimele provin din toate circumscripţiile administrative care apăruseră între timp în spaţiul primitiv al kazalei Hârşova (kazalele Isaccea, Măcin, Babadag precum şi o mica margine a kazalei Tekfurgölü / Karasu). Cum nici un gen de registru otoman nu conţine totalitatea absolută a aşezărilor existente la

[6] În ordine cronologică, aceste registre sunt următoarele: 1507/8 (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Istanbul/BOA, fond *Maliyeden Müdevver Defterler*, nr. 39, inedit, în curs de publicare, în colaborare cu Dr. Ayşe Kayapınar); 1518 (BOA, fond *Tahrir Defterleri*/TD, nr. 65, inedit); 1530 (*370 Numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defteri,* vol. II, p. 406-417); 1542 (BOA TD, nr. 215, inedit); 1543 (*Başvekâlet Arşivi*/BA, TD 222, nr. 222/*Kocacık yürükleri defteri*, în Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler,* p. 123-128, 150-152, 218-225, 243, folosit de Anca Ghiaţă în *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală şi modernă*, „Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice", seria IV, t. V, 1980, p. 56-59; 1570 (BOA, TD, nr. 483, inedit pentru kazaua Hârşova, cu excepţia reglementărilor comerciale – *kanunnâme*, v. Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană* p. 25-27); 1573 (Narodna Biblioteka „Kiril i Metodii"/ NBKM, *Orientalskia Otdel*/ Or. Ot., fond 20, dos. 261/15b, kazaua Hârşova-Babadag, în Bistra A. Ţvetkova, *Ţenen osmanski iztocinik za istoriata na Dobrudja prez XVI v*, din „Izvestia na Narodnaia Muzei Varna", Varna, VIII, 1972, p. 209-231; NBKM, Or. Ot., fond 20, dos. 261/19b, kazaua Isaccea, în Bistra A. Ţvetkova, *Ţenen osmanski iztocinik za istoriata na Dobrudja prez XVI v*, p. 209-231; NBKM, Or, Ot., fond 20, dos. 261, a, b, d, kazaua Tekfurgölü, în Bistra A. Ţvetkova, A. P. Ghiaţa, *Novonameren otkăs ot djelepkeşanskia registăr za severoiztocina Bălgaria i Dobrudja ot 1573 g.*, în „Izvestia na Narodnata Biblioteka „Kiril i Metodii", XIV (XXI), 1976, p. 349-358; BA fond *Maliye Defterleri*, nr. 1604 (*Gelepkeşan defterleri*), p. 51-58, 83-93, inedit, dar identificat şi folosit de Anca Ghiaţă în *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea,* p. 56-59); 1584 (BA TD, nr. 614/*Kocacık yürükleri defteri*, în Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler,* p. 123-128, 150-152, folosit şi de Anca Ghiaţă, în *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea,* p. 56-59); 1586 (Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na ait 1586 tarihli akıncı defteri*, Ankara, 2015, p. 109-111 şi 196-207). Reînnoiesc aici mulţumirile către Doamna Stoyanka Kenderova şi colegii Ayşe Kayapınar, Rıfat Günalan şi Rumen Kovacev cu care am putut confrunta anumite lecţiuni, verificându-le totodată cu ajutorul unor mostre din diferite alte registre.

data respectivă[7], combinarea mai multor liste, în spaţiul unui secol, chiar dacă nu dă o imagine exactă asupra sincronicităţii (sau a limitelor cronologice ale existenţei aşezărilor), rămâne o bază de date toponimice utilă, cu repere cronologice nu exhaustiv determinate, dar orientative, în limita materialului documentar avut la dispoziţie în această etapă a cercetării. Din cca. 450 de toponime, adunate pentru întreg secolul al XVI-lea, am localizat 123. Numărul, aparent mic de identificări, din totalul rezultat al toponimelor (puţin peste un sfert pentru întreg secolul al XVI-lea şi, cca. jumătate din lista unui singur registru), are, pe lângă motivele naturale ale lacunelor oricărei cercetări, şi explicaţia evoluţiei istorice a aşezărilor dobrogene[8]. Teritoriul Dobrogei a suferit mari devastări în timpul multor campanii militare dar mai ales în vremea războaielor ruso-otomane, începând cu cel din 1768-1774 şi până la războiul ruso-româno-otoman din 1877-1878, în aceste condiţii având loc dislocări şi deplasări de populaţii. În timp, multe localităţi au dispărut, s-au risipit sau dimpotrivă s-au grupat, lăsând uneori ca amintire doar urme în toponimia minoră (dealuri, ape, văi, piscuri). Alte aşezări au avut

[7] Registrele otomane erau concepute cu un scop fiscal definit: stabilirea cuantumului veniturilor imperiului (pe categorii de venituri), operaţie vitală pentru orice stat, iar pentru statul otoman, baza atribuirii „timarelor", în sensul generic de alocaţii de venituri către demnitarii civili şi clasa militarilor (spahiii). Pe de-o parte, motive obiective (principile fiscale otomane, respectiv categoriile de producători, de beneficiari şi de scutiţi), iar pe de altă parte, factori subiectivi (acurateţea înregistrărilor), afectau completitudinea înregistrării în raport cu realitatea globală, v. Irène Beldiceanu-Steinherr, Nicoară Beldiceanu, *Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle)*, **SOF**, 1978, t. 37, p. 6-11.

[8] Am folosit ca instrumente de lucru, în primul rând marile dicţionare pentru Dobrogea: Constantin Dănescu, *Dicţionar geografic, statistic şi istoric al judeţelor Tulcea* (1896) şi Constanţa (1895), *Marele Dicţionar Geografic al României* (Bucureşti, 1898-1902, 5 vol.), lucrare realizată, pe baza dicţionarelor parţiale pe judeţe, de George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu şi Grigore Tocilescu. Apoi importanta monografie datorată lui Marin Ionescu Dobrogianu, *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fisică, politică, economică şi militară* (Bucureşti, 1904), precum şi volumul de documente întocmit de Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, Bucureşti, 1975. De asemenea, repertoriile mai recente de toponimie dobrogeană, în primul rând: Anca Ghiaţă, *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea,* p. 29-61 şi Petre Covacef, *Catalogul numelor de locuri din Dobrogea de la Evlia Celebi la Ion Ionescu de la Brad, prima parte*, **AnD**, serie nouă, 2000, nr. 1, p. 163-194. Şi, bineînţeles, am consultat cât de mult mi-a stat în putinţă, studiile particulare referitoare la editarea de izvoare sau clarificarea unor probleme toponimice şi topografice dobrogene, precum şi lucrări cartografice.

o existenţă efemeră prin natura lor: locuri de iernat sau de păşunat, aşezări ale unor populaţii în mişcare, ca de exemplu musulmanii *yürük*[9], sau aşezări foarte mici, cătune de câteva gospodării, care, de-a lungul timpului fie au dispărut, fie s-au contopit cu altele, sau aşezări apărute din necesitatea de a îndeplini o anumită funcţie, şi care au dispărut după ce această funcţie a încetat (de ex. păzitorii la trecători/*derbend*, acângiii), ş.a. Ceea ce a supravieţuit până în zilele noastre a fost reţeaua de aşezări stabile din secolul al XVI-lea[10], cât a scăpat de sub tăvălugul războaielor, aceste localităţi prelungind, în nu puţine cazuri, mai vechi locuiri pre-otomane şi chiar pre-medievale (v. Fig. 1).

Cele mai vechi menţiuni ale toponimelor din aceste deftere rectifică notabil ceea ce se ştia până acum despre vechimea aşezărilor. Astfel Slava, considerată a fi rezultatul imigrării unui grup etnic din Rusia în urma persecuţiilor religioase din secolul al XVII-lea[11], apare sub forma Islava cu mult înainte, anume în registrul din anul 1530. Localităţi a căror existenţă se considera că începe în secolul al XIX-lea îşi dezvăluie o vechime apreciabilă, de exemplu Peceneaga (1502), Trestenic, Atmagea sau Zebil (1530), Parcheş şi Nalbant (1573), Gargalâc (1586), etc[12]. Datele recente considerate pentru apariţia acestor aşezări sunt doar etape de repopulare, după distrugeri din varii cauze. Registrul din 1530 ne arată ca fiind mai timpurii decât s-a considerat până acum cca. 70 de localităţi; dintre acestea, 15 sunt cel puţin din primul deceniu al secolului al XVI-lea (v. Fig. 1).

Harta generală, întocmită pe baza toponimelor identificate, reflectă doar stadiul actual al localizării toponimelor dobrogene, rezultat al acestei etape a cercetării. După cum am putut corecta, în anumite locuri, în lumina noului material documentar, anumite identificări din repertoriile mai vechi, este natural ca şi soluţiile propuse aici, unele cu titlu de

[9] V. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân.*

[10] Pentru comparaţie, în judeţul Tulcea, în anul 1941, erau 154 de localităţi; kazaua Hârşova în expresia din prima jumătate a sec. al XVI-lea, îngloba şi o fâşie din nordul actualului jud. Constanţa, v. fig. 1 şi *Indicatorul localităţilor din România. Datele recensământului general din 8 aprilie 1941*, Bucureşti, 1943, p. 665-671, lucrare pe care am consultat-o prin amabilitatea Domnului Virgil Coman (Direcţia Judeţeană a Arhivelor Statului Constanţa).

[11] Anca Ghiaţă, *Toponime şi geografie istorică în Dobrogea,* p. 37.

[12] Exemplele sunt doar ilustrative, nu exhaustive, iar datările în sec. XIX le-am preluat după Marin Ionescu Dobrogianu, *Dobrogia*, *passim*.

ipoteză, să fie cu timpul îndreptate[13]. Motivul păstrării unor identificări (strict) ipotetice a fost gândul că cineva va face asociaţia de idei fericită şi va găsi cheia problemei. Lista *in extenso* a toponimelor neidentificate nu o publicăm deocamdată aici, din motive de spaţiu tipografic, deşi, ar fi utilă cu siguranţă celor interesaţi de aceste probleme[14].

Rezultatul cartografierii aşezărilor otomane din secolul al XVI-lea, comparat cu cel al cartării principalelor descoperiri arheologice de epocă romană, acesta din urmă chiar şi incomplet în raport cu ultimele rezultate ale săpăturilor[15], arată indiscutabil o importantă continuitate de locuire (v. Fig. 1). Faptul transpare în unele cazuri şi din forma şi sensul toponimelor: de exemplu, slavul Camena (nr. 57), transliterat în registrul otoman sub forma Kamne, este *Vicus Petra* din antichitate; sau Yeni Sala (nr. 123) din registrul otoman, Enisala actuală, este traducerea slavului Novoe Selo, fiinţând pe locul lui Novovicus din epoca romană[16]. De asemenea, o serie de toponime arată continuităţi cu vechi aşezări medievale ante-otomane (unele dintre acestea, mai ales cele riverane Dunării, fiind sate româneşti): Vakar/Văcăreni, Rıbnik/Râmnic, Prislav/Prislava, Măcin, Tulcea/Trestenic, Somova, Isaccea, Lukaviç /Luncaviţa, Lozova, Kenisa/Bisericuţa, Cataloi, Kasımça/Casimcea, Igliçe/Igliţa, Hârşova, Garvăn, Daya/Dăeni, Çerne/Cerna, Çardak /Ciardac, Ester, Karasu/Medgidia, Peçenek /Peceneaga, Babadag, Enisala.

Pe de altă parte, cartografierea aşezărilor din Dobrogea şi studierea nomenclaturii lor permit şi sesizarea fenomenului topografico-demografic opus, anume un remarcabil dinamism rural. În esenţă, schimbările demografice se datorează venirii unor grupuri etnico-religioase, luării în stăpânire a siliştilor[17] (*mezra'a*) şi alăturarea acestora la sate deja existente, sau dimpotrivă, plecării, roirii unor comunităţi, întemeierii de noi aşezări, sau părăsirii depline a unor sate care devin astfel silişti.

---

[13] Am renunţat eu însămi la câteva identificări din studiile precedente (*Vestigii ale organizării Dobrogei*, reluat în *Integrarea imperială otomană,* v. *supra*), sau le-am nuanţat pe cele vechi, datorită noilor indicii documentare.

[14] O republicare în volum a celor trei kazale dobrogene, într-o formulă lărgită cuprinzând şi rezultatele cercetării arheologice este în proiect, în colaborare.

[15] Am folosit datele din Ion Barnea, Radu Vulpe *Din istoria Dobrogei* (= DID), vol. II, Bucureşti, 1968, Harta II.

[16] DID, vol. II, p. 421 şi 445.

[17] Traducerea tc. *mezra'a* prin silişte este convenţională. Pentru definiţia tehnică v. *supra*, nota 4.

Apariţia de noi sate e semnalată (când nu e o traducere) prin adjectivul „nou” (tc. „yeni”): Yenisöğütçük, Yeni-derbend, Yeniköy. Fenomenul de roire se reflectă în toponimele prin care se subînţeleg alterităţi, formate cu ajutorul adjectivelor „mic” (tc. „küçük”), „mare” (tc. „büyük”, ar. „kebir”). De exemplu: Küçük Ester şi Ester-i Kebir, Çamurlu-yı Küçük, Büyük Çamurlı, Küçük Rıbnik, Büyük Beş-Depe, Büyük/Baş Katoloy, Topalova-i Kebir, Peçenek-i Kebir; sau prin diminutivare ca în Yaylacık faţă de Yayla; prin adverbele de loc precum „de sus” (ar. *fevkani*) şi „de jos” (tc. *aşağı*), ca în Gargalık Fevkani şi Gargalık Tahtani/Aşağı, Taşağıl Fevkani; prin adjectivul demonstrativ „celălalt” sat (tc. „diğer”), de ex. Tañrıverdi-i diğer; prin sufixul „lu” ca în Hırsovalu în raport de Hırsova, sau Bazarlu/Pazarlu faţă de Bazar/Pazar-köy (v. nota 28).

Separarea comunităţilor creştine (tc. „gebr/gebrân”) de cele musulmane (tc. „müslim/müsülmân”), oricum locuind în cartiere distincte în cadrul unei aşezări, duce uneori la crearea de localităţi distincte: Karaharmanlık-ı müslim şi Karaharmanlık gebrân (defterul din 1570 consemnează că în registrul precedent ambele aşezări Karaharmanlık fuseseră înregistrate la un loc), sau Çerna-müsülman, Çerna-gebrân, Boğaz-kesen gebrân, Ester gebrân.

Foarte interesant este fenomenul extinderii unei aşezări prin înglobarea unei „plombe”: un cartier (tc. *mahalle*) marginaş, un cătun creat de un nou grup etnico-religios stabilit aici. O vreme aşezarea va fi înregistrată în defter cu nume dublu (sau multiplu), prin toponime de forma „cu alt nume/tc. „nam-ı diğer”. Cu timpul, raportul între cele două (sau mai multe) comunităţi juxtapuse, respectiv dominanţa uneia dintre ele, va impune numele acesteia, aşezării „compozite”. De exemplu, Ak Punar (Mircea-vodă, jud. Tulcea): la 1570 exista un catun în marginea satului Ak Punar, numit Sait -oğulları; în 1586 găsim satul Ak Punar „cu alt nume” Sait Oğulları; sau Kargalık/Gargalık care apare la 1570 „cu mahalaua” Sadı, iar la 1586 avem menţiunea „Sadı-köy, cu alt nume, Kargalık”. Două sau mai multe sate/cătune se puteau contopi: Kölemen-yurdu la 1530 şi Davud-bey atestat la 1543 devin împreună, la 1570, „Kölemen-yurdu cu alt nume Bey-Davud”, pentru ca, ulterior, toponimul Bey-Davud să se impună. Satul Küçük Çamurlu se mai numea şi Sağır Sofu Yurdu şi avea în dependenţă cătunul Musa Oğulları şi satul Dîvâne Ali (erau considerate „împreună”, v. nr. 26 şi 35). Dimensiunea cătunelor şi satelor varia de la 2-4 la maximum 500 de gospodării.

Uneori siliştile (*mezra'a*) se transformă în sate, dar şi satele pot dispărea, se pustiiesc (catastrofe naturale, recolte proaste, războaie, invazii, deportări, fuga) şi devin *mezra'a*-le. Ali-Halife, cu alt nume Kara Hamza, era *mezra'a* la 1570, dar în defterul precedent fusese înscris ca sat. *Mezra'a*-ua Çamurlu-sazlığı din 1530 apare ca satul Çamurlu în înregistrările posterioare, etc.

Asemenea aglutinări de entităţi (sate, căune, cartiere, silişti) sunt frecvent atestate producând adesea în deftere o toponimie compusă cu sintagma „cu alt nume". Aceste toponime compuse trebuie interpretate, prin urmare, nu atât ca o strictă succesiune în timp cât mai ales ca o coexistenţă în spaţiu (cu anumite variaţii în timp). După expresia fericită a lui André Miquel, unul din bunii cunoscători ai civilizaţiei Isalmului: pentru arheolog, trecutul „în aceste oraşe, spre deosebire de ale noastre, nu se citeşte pe verticală, în straturi suprapuse, ci pe orizontală, după aşezările succesive, în care (..) fiecare dintre ele s-a deplasat de mai multe ori.. "[18].

Strămutări, contopiri de sate, adiţionări de populaţii, cuceriri de spaţii agricole, migraţii, produc un tablou toponimic extrem de complex, aratând o viaţă rurală intensă, adesea imprevizibilă în dinamismul ei, niciodată în afara controlului fiscal al statului: chiar şi locurile pustiite (*mezra'a*-lele) erau înregistrate conştiincios în deftere şi puse în valoare cu lucrători din satele învecinate.

În lumina noilor date din aceste deftere, saga Esterului continuă totuşi, deoarece nu avem încă certitudinea localizării acestuia[19]. Dar, între Histria propusă de Franz Babinger şi Pazarlia/Târguşor stabilit de Tudor Mateescu, avem acum mult mai multe indicii provenind din registrele otomane care, chiar dacă nu permit elucidarea definitivă a întregii probleme, aduc importante lămuriri parţiale. Registrul din 1570 oferă o serie de consemnări foarte valoroase. Există mai multe aşezări cu numele Ester, contemporane: Esterul Mic (*küçük*) care era, cu alt nume, Târguşor (*Pazarlu*). Aşadar, demonstraţia lui Tudor Mateescu asupra identităţii Ester-Târguşor e confirmată, dar numai pentru Esterul Mic[20]. Esterul Mic

[18] André Miquel, *Islamul şi civilizaţia sa*, Bucureşti, 1994, trad. de Gloria Ceacalopol şi Radu Florescu, p. 20-21.

[19] Pentru istoricul problemei şi noi date documentare, v. Anca Popescu, *Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, **RESEE**, L, 1-4, 2012, p. 191-202.

[20] V. Tudor Mateescu, *Un oraş dobrogean dispărut – Ester*, în „Pontice", II/1969.

era cunoscut şi sub numele de Ester Halife?/Dana?/Tana?/Hacı[21]. Mai era însă şi un Ester *derbend* (probabil acelaşi cu Esir Giran/Ester Gebran (lect.n.) din registrul de gelepi din 1573). Existau de asemenea, un Ester-Kürekçüği (?)[22], dar şi o *mezra'a* Esterlü/Esterler. Esterul *derbend* este mai mare (după numărul de gospodării) decât Esterul Mic/Târguşor. Toate menţiunile referitoare la Ester se încadrează în spaţiul kazalei Hârşova, fără posibilitatea de a le discrimina gografico-administrativ.

Reluând firul cronologic: prima menţiune cunoscută a Esterului este la 1507/8; după onomastica locuitorilor este o aşezare creştină. La 1530 este menţionat prima oară Esterul cu regimul fiscal şi atribuţiile statutului „*derbend*" (ei păzesc „drumul Kiliei şi Akkermanului"), fiind în continuare o aşezare creştină (90 de gospodării) în care se aflau şi 4 gospodării musulmane[23]. Dar apare şi *mezra'a*-ua Esterler[24]. Textele care detaliază scutirile de care beneficiază Esterul *derbend*, menţionează şi obligaţia „*resm-i kürekçi*" adică sarcina de a furniza vâslaşi[25]. Toate registrele cunoscute indică la Ester *derbend* o populaţie creştină, sau prepondrent creştină, în vreme ce la Micul Ester este preponderentă comunitatea musulmană; ca dimensiune, cel puţin la începuturi, Ester-*derbend* este mai mare decât Micul Ester[26]. Pentru Bazarlı/Pazarlı-köy, cea mai veche menţiune este la 1543, aşadar, după Ester *derbend* (1507/8). Pe de altă parte, Micul Ester, cunoscut din registrul din 1570, nu putea fi numit astfel decât cu referire la un alt Ester.

---

[21] Lecţiuni incerte.

[22] Descifrarea acestui din urmă determinant al Esterului e problematică: *gökçüğü*? *kürekçüği*? Am ales a doua variantă pentru că este atestat un sat Kürekçik (vâslă/lopată mică) în kazaua Hârşova conform registrului din 1530 (p. 410) şi pentru că ar putea da o lămurire pentru obligaţia „*resm-i kürekçi*" din scutirile „statutului *derbend*" al Esterului. De asemenea, cu aceleaşi incertitudini grafice, pare să fie în defterul din 1570, „valea Topalova *kürekçüği*" (p. 587).

[23] V. Anca Popescu, *Ester au XVIe siècle,* p. 193.

[24] *370 Numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defter,* p. 409.

[25] Porunca din 2 iunie 1572, v. Anca Popescu, *Ester au XVIe siècle,* p. 198-199; şi BOA TD 483, p. 496.

[26] De exemplu, la 1570 erau la Ester-*derbend* 108 gospodării (*hane*) şi 49 celibatari (*mücerred*) populaţie creştină (p. 496-498), iar la Micul Ester erau 44 gospodării şi 13 celibatari (p. 613-614), populaţie musulmană. După un registru din anul 1597 (*Tapu Kadastro Arşivi*, Ankara, nr. 83), la Ester-*derbend* erau 54 gospodării şi 37 de celibatari (p. 218), populaţie creştină, iar la Micul Ester erau 75 de gospodării şi 2 celibatari, populaţie musulmană (p. 268).

După cum se prezintă lucrurile în acest stadiu al cunoştinţelor, un sat Ester, al cărui nume a fost pus în legătură cu Istru[27], a existat foarte probabil dinainte de ocuparea otomană a Dobrogei, întrucât prima menţiune este în cel mai vechi registru cunoscut pentru această regiune, din primul deceniu al secolului al XVI-lea (1507/8). Otomanii îi conferă, sau îi reconfirmă, funcţia de gardian al unui loc de trecere (*derbend*), populaţia rămânând preponderent creştină pe toată durata cunoscută a existenţei sale. După cca. 20 de ani avem menţiunea satului Bazarlı/Pazarlı, cunoscut în românește ca Târgușor, despre care aflăm, în registrul din anul 1570, că se mai numea și Micul Ester[28]. Unde era cu certitudine Esterul, adică Marele Ester[29], în raport cu care și-a luat numele comunitatea din Micul Ester, încă nu se poate spune. Dar este limpede că o parte a populaţiei Esterului (Mare) s-a stabilit undeva în marginea satului Târgușor, formând „cătunul" Esterul Mic, iar numele localităţii începe să fie pomenit în dublet, cum se întâmpla în atâtea cazuri similare amintite mai sus. Defterul care menţionează prima oară „Micul Ester cu alt nume satul Pazarlı" (1570) înregistrează, separat, și Ester *derbend*. Cu alte cuvinte avem indubitabil două localităţi distincte și contemporane la această dată, iar pentru Pazarlı/ Târgușor avem încă o certitudine: era totodată (și) Micul Ester. Această situaţie este valabilă nu numai pentru secolul al XVI-lea, ci se prelungește până pe la 1864-77, Pazarlı și Ester fiind menţionate concomitent și în fondul de tapiuri ale acestei perioade[30]. Similar poveștii Esterului, un sat creștin de pescari, Sălcioara/Söğütçük[31], în vecinătatea ţărmului mării, dar și a celei mai sudice guri a Dunării, la Karaharman, azi Vadu, cu siguranţă fiinţând din timpurile dinainte de stăpânirea otomană, atrage stabilirea în vecinătatea portului maritim deschizător de perspective largi comerciale, nu numai a unei comunităţi

[27] V. Franz Babinger, *Histria (Istros) au XVIIe siècle*, **RHSEE**, 1942, XIX/2.

[28] Defterul din 1570 face menţiunea unui sat Bazarköy lângă satul Başpınâr, în identificarea acceptată azi, Fântâna Mare, com. Ciucurova, jud. Tulcea. Forma toponimlui, Bazarlu, indică apartenenţa locuitorilor la un loc numit „Bazar" (ca Anadollu, Ankaralu etc.). Dar mai poate să îi desemneze pe aceștia ca fiind „târgoveţi" (cum este „köylü" pentru săteni), echivalent cu persanul *bazergân*.

[29] Evlya Çelebi, în sec. XVII, îl numește Ester-i Azim, *Călători străini despre ţările române*, VI, București, 1976, p. 390.

[30] Anca Ghiaţă, *Toponime și geografie istorică în Dobrogea,* p. 52.

[31] Arbustul „*sălcioara*" se mai numește popular *salcia mirositoare* (*Elaeagnus angustifolia*). I se mai spune măslin rusesc datorită asemănării cu măslinul, dar acesta din urma face parte din altă familie. Se întâlnește din abundenţă pe marginea plajei Mamaia dar și mai la Nord, la Vadu/Karaharman.

de trapezuntini (*Trabzonluyân*), probabil tot creştini, dar şi a unui grup de musulmani otomani care întemeiază alături, mai spre miază-zi, Noua Sălcioara/Yeni-Söğütçük sau Armanul Negru musulman/ Karaharmanlık-ı müslim (cu alt nume Dânişmend-Mustafa). Locul pe care se afla „vechea Sălcioara" rămâne cunoscut ca „satul creştinilor" sau Ghiaurchioi, sau Karaharman Gebr, sat *derbend*. Cele două aşezări erau apropiate ca distanţă: registrul din 1570 face menţiunea că în registrul precedent ambele localităţi au fost înregistrate la un loc[32]. În cazul Esterului însă, localizarea Esterului primordial (de aceasta depinzând şi problema semnificaţiei numelui: o nouă Histrie? şi atunci, unul din jaloanele drumului maritim al înaintării armatei lui Süleyman Magnificul, în 1538, spre Babadag şi vadul de la Isaccea, împotriva Moldovei lui Petru Rareş? sau doar o reminiscenţă a numelui districtului administrativ al vestitei cetăţi antice, a cărui limită occidentală mergea de la lacul Taşaul, de-a lungul văii Casimcei, înglobând Gura Dobrogei, Cheia, Cogealac şi Tariverde?)[33] rămâne mai departe o provocare pentru istorici şi arheologi.

O privire, fie şi sumară, asupra harţii aşezărilor din Dobrogea otomană surprinde o altă caracteristică a primei configuraţii a kazalei Hârşova: limita ei sudică „îmbracă" valurile aşa-zise ale lui Traian, paralele văii Carasu. Astfel, de la Est la Vest: Boğaz-köy/Cernavoda (nr. 24), Aziz/Azizia, (nr. 16), Kara-su/Medgidia (nr. 68), Nazar/Nazarcea? (nr. 91a), Kara Mürüvvet/Murfatlar (nr. 61); Hasancea/Valul lui Traian (nr. 47); Omurgea/Valea Seacă (nr.119), Evrenos/Ivrinezu Mare (nr. 41), Dokuzoğulları/Cuza-vodă, (nr. 86). Valea Seacă şi Valu lui Traian sunt aşezate pe cel mai important dintre valuri, valul de piatră, faţă de care, la cca. 1–2 km Nord se întinde marele val de pământ, iar la Sud, cu intermitenţe, valul cel mic de pământ.

Câteva sate grupate în Nordul şi NV lacului Razelm poartă numele unor faimoşi heterodocşi islamici, doi din secolul al XIII-lea: Saru Saltuk Baba şi Ahmed Fakih (ultimul, discipol al poetului şi misticului anatolian lui Mevlâna Celal-ed-Din Rumî) iar, al treilea, Sarunasuh, un gazi derviş al sultanului Mehmed II. Gruparea acestor sate în acest spaţiu ar indica poate o arie compactă de veche infiltrare musulmană în Dobrogea, prin intermediul dervişilor.

---

[32] BOA TD 483, p. 493.

[33] V. Alexandru Avram, *The territories of Istros and Kallatis*, în P. Guldager Bilde & V. F. Stolba (ed.): *Surveying the Greek Chora. Black Sea Region in a Comparative Perspective* (Aarhus), p. 65.

Cartografierea registrului de acângii pentru regiunea Dobrogei de la Nord de valea Carasu (v. Fig. 2) arată pe de-o parte că Dobrogea, ca provincie de frontieră, era încă un vârf de lance al ofensivei otomane. Pe de altă parte, aceste sate ale acângiilor, corelate cu localităţile mai vechi (atestate în defterul din 1530) cu nume compuse cu „tovice" (şefi de *akıncı*), *yiğit* (participanţi la expediţiile de jaf numite *akın*) dar şi *baba*, *dede*, *ahî*, *derviş* (indicând al doilea element al cuceriritorilor turco-otomani în NE peninsulei balcanice – confreriile heterodoxe islamice), oferă o imagine sugestivă a avansării „uc-ului" turcesc, apoi otoman, dinspre versanţii Balcanilor Maritimi şi regiunea Silistrei, în etape şi episoade distanţate cronologic – cum ştim acum, spre deosebire de teza cuceririi instantanee a Dobrogei – spre partea centrală a Dobrogei; întâi, până la „bariera" văii Carasu, şi apoi, dincolo de ea, până spre marginile dunărene ale viitoarei kazale a Hârşovei. Probabil acângiii au fost instalaţi aici imediat după cucerirea acestor regiuni, iar răspândirea satelor lor jalonează progresul acestei cuceriri. Din registrul din anul 1586 aflăm că în aceste sate au fost stabiliţi acângiii familiei Mihaloğlu (*Mihallu'ya tâbi*), care, în secolul al XV-lea fuseseră ostaşi veritabili dar acum, în secolul al XVI-lea, aveau statutul de forţe auxiliare, beneficiind de un regim fiscal privilegiat, cu funcţia de păzi locurile, de a prospecta regiunile învecinate şi de a hărţui forţele inamice[34].

În sistemul militar otoman din Dobrogea, misiunea principală de apărare teritorială nu o au cetăţile (spre deosebire lanţul castrelor romane, dintre care mai importante: Axiopolis, Capidava, Carsium, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogeţia, Noviodunum, Aegyssus, Thalamonium, Salsovia, Halmyris, Argamum, Histria, v. Fig. 2) ci elementele militare locale. În afară de acângii, erau şi derbendgiii[35]. Astfel, coborârea pe braţul Sf. Gheorghe era păzită de derbendgiii de la Prislava. La Ester, Cerna/Yeniderbend, Garvăn, Parcheş, Yeni-köy şi Karasu/Medgidia existau „pichete" de derbendgii cu funcţia de a menţine ordinea şi a facilita traficul. Derbendgiii de la Karaharman păzeau intrarea dinspre mare, pe braţul omonim.

În secolul al XVI-lea, potrivit registrelor amintite, existau doar două cetăţi funcţionale pe teritoriul kazalei Hârşova: Hârşova şi Enisala

[34] V. Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na ait 1586 tarihli akıncı defteri,* p. 12-23.

[35] V. pentru prezenţa şi organizarea derbendgiilor în spaţiul istro-pontic, Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană,* cap. IV: Derventele (*derbend*).

(menţionată numai în registrul din 1507/8). Acestora le erau afectate, în afară de garnizoane, și formaţiuni militare de sorginte cutumiară, cum erau *müsellem*-ii[36] (Hârșova, Yenisala, dar și Ester și Isaccea), *ellici*-ii (Hârșova), ș.a.[37]. Aceste cetăţi păzeau fie punctele de comunicaţie „cu exteriorul" (cetatea Hârșovei controla vadul Hârșovei – legătura cu Ţara Românească. Un alt vad important, al Brăilei, era păzit de cetatea omonimă, dar aceasta făcea parte din altă kaza. Isaccea nu e menţionată cu funcţia de cetate pentru că în secolul al XVI-lea ea era într-o „zonă interioară", mărginită de provincia Kilia-Bender-Akkerman; apărarea în acest punct era asigurată prin structuri militare locale), fie, intrarea pe braţele Dunării: cetatea Yenisala controla accesul în lacul Babadag şi navigaţia între Dunavăţ, lacul Razelm şi mare, prin gura Portiţa. Cealaltă gură, Karaharman, era deocamdată apărată doar prin structurile teritoriale recrutate dintre localnici ale derbendgiilor[38]. Abia în secolul al XVII, în contextul provocărilor repetate din partea cazacilor, sultanul Murad IV va ridica o cetate la Karaharman[39].

Şi din punct de vedere economic/comercial era organizat un sistem de control exercitat prin emini, ghiumrucgii, vozari, în porturile Dunării sau ale mării (v. fig. 2), relee ale circulaţiei comerciale, „schele" în sensul legal (adică porturi amenajate, dotate cu regulamente vamale și aparat funcţionăresc de control; astfel, în acest înţeles, de exemplu, Hârșova era o schelă, dar nu și Boğazköy, deși, topografic, și acesta era port). Schelele (în speţă, în această epocă, de la Hârșova, Măcin, Tulcea, Isaccea și Karaharman), adică punctele obligatorii ale circulaţiei mărfurilor, dotate

[36] Detașamente de oșteni călare, dotaţi cu loturi de pământ și beneficiind de scutiri fiscale în schimbul serviciului militar local, v. *Encyclopédie de l'Islam*, serie nouă, t. VII, p. 665.

[37] Asupra problemei structurilor militare locale vom reveni într-un studiu în pregătire. Pentru *ellici*, v. Anca Popescu, *The* Ellici *of the* Kaza *of Hârşova (16th c). Observations on an Ottoman Institution*, în „Istros", XX, 2014, *In Honorem Professoris Ionel Cândea*, p. 529-545.

[38] Anca Popescu, *Străjuirea navigaţiei*, p. 164-165.

[39] V. Tudor Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja – Karaharman*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi", 1971, nr. 20, p. 297-343; pentru rezultatele mai noi ale cercetării arheologice și istorice în legătură cu cetatea, portul și satul Karaharman, v. Sergiu Iosipescu, *Portul și castelul Qaraharman. O contribuţie la navigaţia pontică în secolele XIV-XIX,* în vol. *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, coord. Valentin Ciorbea, Constanţa, 2008, p. 115-124. Domnului Iosipescu îi exprim de asemenea mulţumiri pentru sugestiile de topografie și cartografie istorică la ipotezele din acest studiu.

cu „vozarii" vadurilor[40] (pentru transport) şi cu vameşii (tc. *gümrükçi*), constituiau reţeaua de amenajări teritoriale civile care, alături de apărarea militară şi de încrengătura satelor, cătunelor şi sălaşelor, musulmane şi creştine, alcătuiau realitatea împărăţiei osmane pe aceste locuri, cu alte cuvinte stăpânirea otomană, definită condensat de Halil Inalcık prin indicatorii „timar, defter, cadiu". Realitatea stăpânirii otomane din dreapta Dunării este explicită şi, totodată, radical distinctă de situaţia din stânga fluviului, din ţările române, asupra cărora sultanii, mai ales odată cu Süleyman Magnificul, vor emite pretenţia deţinerii lor în aceleaşi condiţii, fără însă ca aceste afirmaţii ale ideologiei puterii să aibă vreodată acoperire în conţinutul real al organizării interne a principatelor româneşti (şi nici în percepţia cercurilor diplomatice ale Europei acelor vremuri). Controlul efectiv şi absolut asupra spaţiului imperial otoman era un obiectiv sultanal a cărui pitorească expresie se găseşte, reiterată, în preambulul tuturor ordinelor de declanşare a recensămintelor periodice – instrumentele administrative fundamentale ale guvernării otomane: „cunoaşterea Mea Augustă trebuie să îmbrăţişeze toate locurile şi aşezările tuturor fiinţelor şi supuşilor din ţinuturile şi regiunile ţării"[41].

ANEXĂ
Localităţile din Dobrogea de Nord (kazaua Hârşova) după registre din secolul al XVI-lea

1. **Abdurrahman-bey**, **1573**[42] (kz. Hârşova-Babadag): Ahmet Abdurahman?, pe teritoriul com. Ostrov (lângă Taşburun, v. mai jos, nr. 114, şi fostul cătun Ahmet Aigăr), jud. Tulcea.

[40] Nicoară Beldiceanu, *Le vozarlıq: une institution ponto-danubienne*, SOF, 1973, t. 32, p. 73-90. V. şi Sergiu Iosipescu, recenzie la N. Beldiceanu *Le monde ottoman des Balkans* (*1402-1566*), **AIIX**, 1979, p. 579-584, pentru ipoteza etimonului romanic/românesc al termenului „vozar", şi anume "vad", de la latinul *vadum*, din care ar fi derivat "vădar", transformat apoi în *vozar*.

[41] Irène Beldiceanu-Steinherr, Nicoară Beldiceanu, *Règlement ottoman concernant le recensement,* p. 18.

[42] Materialul a fost ordonat alfabetic, după forma toponimului consemnată în izvorul otoman. Menţiunile documentare sunt aşezate cronologic, ceea ce permite sesizarea rapidă a noutăţilor absolute privind vechimea localităţilor dobrogene. La fiecare an, între paranteze, e indicată diviziunea administrativă, *kaza*/*nahiye*, în care se încadra toponimul respectiv. *Nahiye* şi *kaza* sunt echivalente pentru secolul al XVI-lea, mai ales pentru prima jumătate a secolului, dar am lăsat terminologia specifică fiecărui

2. **Acı-göl**, **1518 (**cu alt nume[43], **Emir-Ali**, nah. Hârşova**)**, **1530** (kz. Hârşova**)**, **1570 (**cu alt nume, **Emir-Ali**, kz. Hârşova): Hagighiol, azi Agighiol, com. Valea Nucarilor, jud. Tulcea.
3. **Ahmed Fakih (Fakı)**, **1570 (**Ahmed Fakih, „în/pendinte de, Beştepe", kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Ahmed Fakih, localitate desfiinţată, azi grupul piscicol Calica, com. Valea Nucarilor, jud. Tulcea.
4. **Ak-bınar/ pınar/punar**, **1570** („cătunul/*mahalle* **Sait -oğulları** lângă satul **Akpınar**", kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea), **1586** (cu alt nume, **Sait Oğulları**, kz. Măcin): Acpunar, azi Mircea-vodă, com. Cerna, jud. Tulcea.
5. **Akkadın**, **1570 (**kz. Hârşova**)**, **1584** (kz. Isaccea), **1586** (kz. Isaccea): Accadân, azi satul Alba, com. Izvoarele, jud Tulcea.
6. **Ali-bey**, **1543** (nah. Hârşova), **1570** (Ali Bey „în vecinătatea lacului Akkadın", kz. Hârşova), **1584** (nah. Hârşova), **1586** (kz. Isaccea): Alibeichioi, com. Izvoarele, jud. Tulcea.
7. **Ali Fakih (Fakı)**, **1570** (cu alt nume, **Murad Suyu**, kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Alifacâ, azi sat Războieni, com. Casimcea, jud. Tulcea.
8. **Ali-Halife**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Kara Hamza**, mezr., „în vechiul defter a fost înscris ca sat", kz. Hârşova**), 1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Hârşova): Kalfachioi, azi satul Calfa, com. Topolog, jud. Tulcea.
9. **Ali-Kulağı**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (Ali Kulağı „pe valea Ester", kz. Hârşova): neidentificat ca sat, dar există hidronimul Ali-kulak-dere, o apă care se varsă în Casimcea, trecând pe lângă satele Pazarlu/Târgşor, Şeremet/Casian, Caraharman/Vadu, jud. Constanţa.
10. **Alvalı Musa**, **1570** (kz. Hârşova), **1573** (cu alt nume, **Terzi Fakih**, kz. Hârşova-Babadag): Terzichioi?, azi Runcu, com. Pantelimon, jud. Constanţa.

---

izvor. De asemenea s-au mai notat alte specificaţii din documente relevante pentru localitatea respectivă, de ex., un alt nume, vecinătăţi, apropieri, categoria economico-administrativă; am redat între ghilimele anumite sintagme din document. Toponimele reprezintă în marea majoritate sate; unde e vorba de altceva (*mezra'a*, *kasaba, iskele*, *kale*), s-a menţionat la referinţa documentară respectivă. Localizările incerte au fost marcate cu semnul ?. Prescurtările speciale utilizate: kz.= *kaza*, ksb.=*kasaba* (târg), nah.= *nahiye,* mezr. = *mezra'a*.

[43] Tc. "*nâm-ı diğe*r" .

11. **Alvan**, **1570** (Kara Alvan, kz. Hârşova), **1586** (Kara Elvan, kz. Hârşova): sat neidentificat, dar există valea Alvăneşti, pe teritoriul com. Topalu, jud. Constanţa, care se deschide în Dunăre.
12. **Armudlu**, **1584 (**nah. Hârşova): Armutlia, azi Turda, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.
13. **Atmaca-köy**, **1530** (kz. Hârşova): Atmagea, azi Atmagea, com. Ciucurova, jud. Tulcea. De asemenea **Atmaca-yurdu**, cu alt nume, **Islava** (Slava), **1570** (kz. Hârşova), v. mai jos, nr. 54.
14. **Aygır-Ahmed**, 1**570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Hârşova): Aigăr Ahmet, azi Măgurele, com. Topolog, jud Tulcea.
15. **Ayu-orman, 1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Gün-görmez**, mezr., kz. Hârşova): Ai Orman, azi Dorobanţu, jud. Tulcea.
16. **Aziz**, **1530** (sat şi mezr., kz. Hârşova), **1570** (**Kara Aziz Yurdu** „cu mahalaua/cartierul/cătunul" **Aziz**, kz. Hârşova): Azizia?, lângă Saligny, jud. Constanţa.
17. **Baba**, **Babadağı**, **1507/8** (Baba, vil. Hârşova), **1530** (ksb. Babadağı, kz. Hârşova), **1570** (ksb., kz. Hârşova[44]), **1573** (Baba, kz. Hârşova-Babadag): Babadag, jud. Tulcea. Şi un « sat Baba » (Babaköyü) lângă satul **Sebil Ilyas**, 1570 (kz. Hârşova).
18. **Bahşa**yış, **1573** (**Budala-Bahşayış**, kz. Hârşova-Babadag**), 1570 (Sarı-Bahşayış**, „în vecinătatea" satului **Atmaca Yurdu** (v. mai jos, nr. 54, **Islava**)**:** desfiinţat, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.
19. **Balabança**, **1570** (cu alt nume, **Uzun Seydi**, kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea): Balabancea, com. Hamcearca, jud. Tulcea. **Balaban**, **1530** (kz. Hârşova), neidentificat[45].
20. **Baş-Bınar/Punar**, **1518** (nah. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Celâl-Seydi**, kz. Hârşova**; „**satul Baş-Pınar e lângă/contiguu cu satul Bazarköy"**)**, **1586** (kz. Babadag)**:** Başpunar, azi Fântâna Mare, com. Ciucurova, jud. Tulcea.
21. **Bazarlı/Pazarlı-köy**, **1543** (nah. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Küçük Ester**, kz. Hârşova), **1584** (nah. Hârşova), **1586** (kz. Babadag): Pazarlia, azi sat Târguşor, com. Târguşor, jud, Constanţa, v. mai jos **Ester** (nr. 40).
22. **Beşdepe**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Hacı Hızır**, kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea), **1584** (nah. Hârşova); **Büyük Beşdepe**

[44] Se mai menţionează şi un « sat Baba » (Babaköyü).
[45] Un ostrov al Dunării, pe lângă Topalu, v. Mateescu, *Documente*, 307.

(**1586**, kz. Isaccea): Beştepe turcesc?: a) Beştepe, com. Beştepe, jud. Tulcea; b) **Eflâk** „lângă Beştepe" (**1573**, kz. Isaccea): Mahmudia, com. Mahmudia, jud. Tulcea (Beştepe românesc).

23. **Bey-Davud**, **1530 (Kölemen-yurdu**, kz. Hârşova**)**, **1543** (**Davud-bey**, nah. Hârşova), **1570** (**Kölemen-yurdu**, cu alt nume, **Bey-Davud**, kz. Hârşova), **1573** (**Bey-Davud**, kz. Hârşova-Babadag), **1584** (**Davud-bey**, nah. Hârşova)**:** Beidaud, com. Beidaud, jud. Tulcea.

24. **Boğaz-köy, 1507/8** (vil. Hârşova), **Boğaz-kesen gebrân**, **1573** (kz. Tekfurgölü): Cernavoda, jud. Constanţa. Poate şi: **Karasu-boğazı**, cu alt nume, **Gırlu, 1518** (nah. Hârşova**), Karasu-boğazı, 1530** (kz. Hârşova**)**, **Karasu-boğazı**, cu alt nume, **Kuru-geçüd, 1542** (kz. Hârşova).

25. **Büyük-Orman**, **1518** (nah. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (Büyük-Orman „în vecinătatea" satului Saraca, kz. Hârşova): dispărut (v. mai jos, nr. 102, Saraca), azi Gălbiori, com. Crucea, jud. Constanţa.

26. **Çamurlu**, **1530** (**Çamurlu-sazlığı**, mezr., kz. Hârşova), **1543** (**Çamurlu**, nah. Hârşova**), 1570** (**Çamurlı**, kz. Hârşova), **1573** (**Çamurlu**, kz. Hârşova-Babdag): Ceamurlia, jud. Tulcea. a) **Bıyıklu-Ibrâhim**, **1530 (Bıyıklu-Ibrâhim**, kz. Hârşova**), 1570** (**Bıyıklu İbrahim**, cu alt nume, **Büyük Çamurlı**, kz. Hârşova): **Ceamurlia de Sus**, com. Baia, jud. Tulcea (**Ceamurlia Turcească**?); b) **Küçük Çamurlu**, **1530** (kz. Hârşova), **1570 (**cu alt nume, **Sağır Sofu Yurdu**; pendinte de **Küçük Çamurlu** erau cătunul Musa Oğulları şi satul Dîvâne Ali, v. mai jos, nr. 35), **1586 (Çamurlu-yı Küçük**, kz. Babadag): Ceamurlia de Jos, jud. Tulcea.

27. **Çardak**, **1543** (nah. Hârşova)**:** Ciardac, sat părăsit, lângă mănăstirea Cocoş, jud. Tulcea.

28. **Çatal-orman**, **1518** (cu alt nume, **Ak-Rasûl**, nah. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Arık Rasûl**, kz. Hârşova), **1586** (**Çatal-orman**, kz. Hârşova): Ceatalorman, azi Pantelimonul de Sus, com. Pantelimon, jud. Constanţa.

29. **Çerna**, **1573 (Çerna-gebran**, cu alt nume, **Yeni-derbend**, kz. **Isaccea)**: Cerna, com. Cerna, jud. Tulcea; **Çerna-müsülman**, **1573 (**kz. **Isaccea)**, neidentificat; **Çerne**, **Çerniçe**, **1530** (kz. Hârşova), **1542** (**Çerniçe**, cu alt nume, **Karacalar**, kz. Hârşova): neidentificat.

30. **Çıkrıkcı, 1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Çıkrıkcı-Ali,** kz. Hârşova): Cicrâcci, azi, Sibioara, com. Sibioara, jud. Constanţa.

31. **Çinelü, 1530 (Karagöz-oğlu**, kz. Hârşova**), 1542, 1570** (**Çinelü**, cu alt nume, **Karagöz-oğlu**, nah. Hârşova): Cineli, azi Iulia, com. Izvoarele, jud. Tulcea.

32. **Cüce-i Delü-Bey/ Divce-i Delü-Köpek**, **1530** (kz. Hârşova), **1573** (**Devcea**, kz. Tekfurgölü): Devcea ?, azi Gherghina, jud. Constanţa.
33. **Davudçu**, **1586** (kz. Isaccea): Dautcea, azi Cloşca, com. Horia, jud. Tucea; **Daudçalar**, **1573** (kz. Isaccea): un sat Dautlar se găseşte în lista celor dispărute la 1850[46].
34. **Daya**, **1507/8** (vil. Hârşova**), 1570 (**Daya „în vecinătatea Hârşovei", kz. Hârşova), **1573** (Daya-köy, kz. Hârşova-Babadag): Daia, azi Dăeni, com. Dăeni, jud Tulcea.
35. **Divâne Ali**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1570** („pendinte de Küçük Çamurlı", kz. Hârşova), **1584** (nah. Hârşova), **1586** (kz. Hârşova)**:** Delianchioi, sat desfiinţat, fost IAS Baia, com. Baia, jud. Tulcea.
36. **Dokuzoğulları**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** („în registrul vechi era în nah. Tekfurgölü"): Cuza-vodă, jud. Constanţa.
37. **Düğünci**, **1530** (**Düğünciler**, kz.Hârşova), **1570** (Düğünciler, în valea Tañrıverdi, kz. Hârşova), **1573** (**Düğenci**, kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**"celălalt Tariverde"/** ***Tañrıverdi-i diğer***, cu alt nume**, Düğünci,** kz. **Babadag): ** Duiumgi, Duiungi, azi Nuntaşi, com. Istria, jud. Constanţa.
38. **Dülger-pınarı**, **1530**, **1570** (kz. Hârşova): este un curs de apă cu acest nume în com. Ciucurova, jud. Tulcea.
39. **Eski Baba** (**Eski Dede**), **1543** (**Eski Dede**, nah. Hârşova), **1570** (**Eski Dede** „în vecinătatea" satului **Isa Bey Pınarı**, cu alt nume, **Selçuklar**, kz. Hârşova), **1573** (**Eski Dede**, kz. Hârşova-Babdag), **1586** (**Eski Baba**, cu alt nume, **Mustihoflu** (?), kz. Babadag): Eschi Baba, azi Stejaru, com. Stejaru, jud. Tulcea.
40. **Ester**, **1507/8** (**Ester** vil. Hârşova), **1518** (**Esir/Ester?-Kürekçüği**, nah. Hârşova**) 1530 (Ester** *derbend*; **Esterler**, mezr. **Esir/Ester?-kürekçüği**, kz. Hârşova**), 1570 (Ester** *derbend*; **Ester Halife?/Dana?/Tana?/ Hacı**, cu alt nume, **Küçük Ester**; **Küçük Ester**, cu alt nume, **Bazarlu Köy,** v. mai sus nr. 21; **Ester-Kürekçüği;** mezra'a-i **Ester, 1573** (**Esir Giran/Ester Gebran**?, kz. Hârşova-Babadag).
41. **Evrenos**, **1530** (kz. Hârşova), **1586** (**Evrenos** pe lângă **Elbiz-köyu** (?), kz. Tekfurgölü/ Karasu/: Ivrinezu Mare?, jud. Constanţa.
42. **Garvan**, **1570** (**Karvan Eski Hisarlık**, *derbendci*, kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea): Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea. **Eski Hisarlık** indică cetatea Dinogeţia.
43. Gavgacı, 1530 (**Kavacık**, kz. Hârşova), **1570** (**Kavacık;** Kızıl Hisarlık „în vecinătatea satului" Kavgacı/Caugagia, kz. Hârşova), **1573**

[46] Ionescu Dobrogianu, *Dobrogia,* p. 350.

(**Kovacık,** kz. Hârşova-Babadag**), 1586 (Kavacık**, cu alt nume, **Gavgacı Oğulları**, kz. Babadag): Caugagia, jud Tulcea.

44. **Hacı Ömer**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Hagi Omer, azi Cerbu, com. Topolog, jud. Tulcea.

45. **Hacılar**, **1570** (kz. Hârşova): Hagilar, azi Lăstuni, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Tulcea.

46. **Hamamcı**, **1570** (*çiftlik*-ul **Hamamcı Ramazan**?, pendinte de Babadag, kz. Hârşova): Hamangia?, azi Baia, com. Baia, jud. Tulcea.

47. **Hasançı**, **1530** (mezr., kz. Hârşova), **1543** (Hasan-Fakih?, nah. Tekfurgölü), **1573** (**Hasança**, kz. Tekfurgölü): Hasancea, azi Valul lui Traian, jud. Constanţa.

48. **Hasanlar**, **1530** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Măcin)**:** Hasanlar, azi Ardealu, com. Dorobanţu, jud. Tulcea.

49. **Haydar**, **1570 („**lângă **Kasuna",** kz. Hârşova**), 1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Hârşova): Haidar, com. Casimcea, jud. Tulcea.

50. Hırsova, **1507/8** (cetate, schelă, sat, vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cetate, schelă, kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Hârşova, jud. Tulcea.

51. **Igliçe**, **1507/8** (vil. Hârşova): Igliţa, azi înglobat în satul Turcoaia, com. Turcoaia, jud. Tulcea (antichitate: Troesmis).

52. **Isakça Isakça**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Isaccea), **1573** (târg, kz. Isaccea): Isaccea, jud. Tulcea (antichitate: Noviodunum).

53. **Islâm**, **1584** (nah. Hârşova): Islam-Geaferca? sau Geaferca Turcească, azi Floreşti, com. Horia, jud. Tulcea.

54. **Islava**, **1530** (**Islava** şi **Kızıl-Hisarlık**, kz. Hârşova), **1570** (**Islava**, cu alt nume, **Atmaca-yurdu,** kz. Hârşova**;** Kızıl Hisarlık „în vecinătatea satului" Kavgacı/Caugagia), jud. Tulcea), **1586** (**Kızıl-Hisarlık**, cu alt nume, **Isliva**, kz. Babadag: Slava Rusă, jud. Tulcea (în antichitate: cetatea Ibida).

55. **Istralca**, **1586** (kz. Hârşova): Stragea?, sat dispărut, între Topalu şi Terzichioi (azi Runcu), jud Constanţa.

56. **Kaçamak**, **1530** (**Dursun-yurdu**, kz. Hârşova), **1570** (**Dursun-yurdu**, cu alt nume, **Kaçamak**, kz. Hârşova), **1573** (**Kaçmak**, kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**Kaçamak**, kz. Hârşova): Caciamac?, azi Călugăreni, com. Pantelimon, jud. Constanţa.

57. **Kamne**, **1543** (nah. Hârşova): Camena, com. Baia, jud. Tulcea (*Vicus Petra*).

58. **Kanber-köy**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1584** (nah. Hârşova): Camber, com. Mihai Bravu, jud. Tulcea.
59. **Kara Harmanluğı**, **1518** (nah. Hârşova), **1530 (Karaharmanluğı**, kz. Hârşova**), 1570** (**Haraharmanlık-ı Gebr**, kz. Hârşova*, derbend*, există o comunitate / *cemâ'at* de trapezuntini / Trabzonluyân; **Karaharmanlık-ı müslim**, cu alt nume **Dânışmend Mustafa**, cu alt nume **Yenisöğütcük /** Noul Söğüdçük/Sălcioara; „a fost înscris în defterul vechi la un loc cu satul **Karaharmanluk gebrânı**"), **Harmanlık, 1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**Karaharmanlu**, schelă, kz. Babadag): Karaharman, azi Vadu, com. Corbu, jud. Constanţa.
60. **Kara Kâsım**, **1570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Casian?, fost Şeremet, jud. Constanţa (o etimologie populară de la Cassian?)[47].
61. **Küçük Mürüvvetler**, **1586** (kz. Tekfurgölü/Karasu): Siminoc, jud. Constanţa, aflat azi în componenţa oraşului Murfatlar a purtat şi numele de „Turc-Murfat".
62. **Kara Nasuh**, **1570** (kz. Hârşova**), 1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Babadag): Cara Nasuf, azi Istria, com. Istria, jud. Constanţa.
63. **Kara-pelid**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Karapelid**, lângă Lozava", kz. Hârşova), **1573** (**Kara-bulud**, Isaccea), **1586** (**Kara-pelid**, cu alt nume, **Eş-şehriyye Hüseyin Hoca**, kz. Hârşova): Carapelit, azi Stejaru, jud. Tulcea.
64. **Kara-burun**, **1530** (kz. Hârşova**), 1570** (cu alt nume, **Seydi-Fâkih**, kz. Hârşova**); Kara-burun**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Caraburun?, deal cu acest nume în partea de apus a limanului Zmeica.
65. **Kara-Hâbil**, **1584** (nah. Hârşova**)**: Caraibil, azi Colina, com. Murighiol, jud. Tulcea.
66. **Kara-Murad**, **1570** (**Kara-Murad**, cu alt nume, **Uzun Bahadır Cemâ'atı**), **1584** (nah. Hârşova**)**: Caramurat, azi Mihail Kogălniceanu, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Constanţa.
67. **Kara Saltuk**, **1530** (kz. Hârşova), **1518** (**Kara Saltuk**, cu alt nume, **Tuzla-pınarı**, nah. Hârşova), **1570** (**Kara Saltuk**, cu alt nume,

[47] Tc. *Kasım*, este numele lunii noiembrie, începutul iernii, care popular se situa pe 8 noiembrie, adică 26 octombrie pe stil vechi, şi, de aceea, omologat cu Sf. Dumitru; de aici, prin extensie, ar putea să desemneze „un sfânt", în cazul locurilor lui *vicus Cassiani* (de lângă Peştera Casian, pe valea Casimcei, lângă satul Şeremet, azi Casian), pe Sf. Ioan Cassianus; Kasımça/Casimcea care ar putea fi „locul/ţinutul Sfântului Cassian", v. Valentina Voinea, Bartlomiej Szmoniewski, *Din nou despre peştera Casian*, în „Pontica", 2011, t. 44, p. 221- 238.

Turna?-pınarcığı, kz. Hârşova): localitate pe lângă lacul Tuzla? (Nuntaşi), jud. Constanţa.

68. **Kara-su**, **1507/8** (*derbend*, vil. Hârşova), **1530 (**kz. Silistra ?), **1573 (**kz. Tekfurgölü**)**: Karasu, azi Medgidia, jud. Constanţa.

69. **Kargalık**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Kargalık** „lângă **Südköyü**, sunt două, cu cătunul Sadı", kz. Hârşova**), 1586 (Sadı-köy**, cu alt nume, **Kargalık**, kz. Babadag**)**: Gargalâc, azi Corbu, com. Corbu, jud. Constanţa; a) **Kargalık Tahtani (de Jos)** cu alt nume, **Isaca**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Corbu de Jos, fost Gargalâcul Mic, com. Corbu, jud. Constanţa. **Isaca** „pe lângă satul Kargalık", cu alt nume, **Aşağı Kargalık**, **1586** (kz. Babadag); b) **Kargalık Fevkani (de Sus)**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Corbu de Sus, fost Gargalâcul Mare, com. Corbu, jud. Constanţa.

70. Kartal, **1530** (kz. Hârşova**), 1570** (kz. Hârşova): Cartal, probabil Vulturul?, com. Pantelimon, jud. Constanţa[48]. **Kartal-başı**, cu alt nume, **Yarakcı, 1518 (**nah. Hârşova**), Kartal-başı, 1530** (kz. Hârşova**). Nasuh Duica**, cu alt nume, **Baş Kartal**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag). **Uzun Köy**, cu alt nume, **Orta Kartal**, **1586** (kz. Hârşova): neidentificat.

71. **Kasımça**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu un cătun, Mehmed, kz. Hârşova), **1586** (kz. Babadag): azi Casimcea, jud. Tulcea (v. *supra*, nr. 60). **Kasımça Derzilik**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): neidentificat.

72. **Kasuna**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Kasna**, „învecinat cu **Haydar"**), **1586** (**Kasna Deresi**, cu alt nume, **Ramazan Bey,** kz. Hârşova**)**: Ramazan, azi Cişmeaua Nouă, com. Casimcea, jud. Tulcea.

73. **Kassâb**, cu alt nume, **Kuyucuk, 1586** (kz. Babadag): Casapchioi? Azi Sinoe, com. Mihai Viteazu, jud. Constanţa.

74. **Kataloy**, **1573** (kz. Isaccea). **Büyük Katoloy**, **1586** (kz. Isaccea): azi Cataloi, com. Frecăţei, jud Tulcea.

75. **Kaylu/Kayalu-dere**, **1530** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Babadag)**:** Caildere, azi Neatârnarea, com. Beidaud, jud. Tulcea.

76. Kenisa, **Keslese**?, **1518** (nah. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova): a) Bisericuţa-Capul Dolojman?, com. Jurilovca, jud. Tulcea; sau b) Bisericuţa-Garvăn?, jud. Tulcea. **Kilisecik-pınarı, 1530** (kz. Hârşova): spre miază-zi, lângă capul Midia, era o biserică spre care ducea o şosea pietruită şi ale cărei urme se văd şi astăzi. Locul unde a fost biserica se

[48] Defterul de la 1570 (p. 624) localizează apropiat satele Kartal şi Dokuz-Oğulları, cu referire la *nahiya*-ua Tekfurgölü, ceea ce ar face improbabilă identificarea, pentru Kartal, cu Vulturul.

numeşte şi acum Kilisegic (Bisericuţă). Dealul, care se află şa miază-noapte şi răsărit de Caraharman (Vadu, jud. Constanţa), poartă numele de Ghiaurchioi, adică „satul creştinilor", v. *Legenda Dobrogei povestită de moş Abil*, http://www.ziuaconstanta.ro/stiri/social/legenda-dobrogei-de-aur-povestita-de-mos-abil-480337.html]

77. **Kırcalar**, **1570** (kz. Hârşova), **Kırcalı**, **1586** (kz. Măcin): Cargelar, azi Cârjelari, com. Dorobanţu, jud Tulcea.

78. **Kireçlik**, 1518 (cu alt nume, **Kara-Musa-oğulları**, nah. Hârşova), **1530** (**Kireçlik**, kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Kara-Musa-oğulları**, kz. Hârşova): Chirişlic-Cheia?, jud. Constanţa.

79. **Kongaz**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Konkaz**, kz. Hârşova): Congaz, azi sat Rândunica, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Tulcea.

80. **Koyun-pınarı**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (kz. Hârşova): Coium Punar, azi Fântâna Oilor, com. Dorobanţu, jud Tulcea.

81. **Kuruca**, **1518 (Kuruca-Kaçuna**, nah. Hârşova**), 1530 (Kuruca-vodine**, kz. Hârşova**), 1570 (Kuruca-Kasna**, kz. Hârşova**)**: Curudgea, azi Corugea, com. Casimcea, jud. Tulcea.

82. **Lozava/Lozova**, **1530** (kz. Hârşova**), 1570** (Lozve, kz. Hârşova): există o vale Lozova care taie satul Balabancea, com. Hamcearca, jud. Tulcea, sau, Lozova, la N. de satul Cloşca? şi la SE de Balabancea, *apud* Anca Ghiaţă. Defterul din 1570 conţine un alt indiciu: „Lozova lângă Karapelid" (v. *supra*, nr. 63).

83. **Lukaviç/Lokviç**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1518 (**nah. Hârşova**)**, **1530** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea): azi sat Luncaviţa, com. Luncaviţa, jud. Tulcea.

84. **Maçin**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), 1**570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea)**:** Măcin, jud. Tulcea.

85. **Maden-köy**, **1543** (nah. Hârşova): Mina Altântepe, com. Stejaru, jud. Tulcea.

86. **Mehmedçe**, **1570 (**kz. Hârşova**), 1573** (kz. Hârşova-Babadag): Mehmetcea, Mahometcea, fost satul Straja?, jud. Constanţa, desfiinţat prin traseul Canalului Dunărea-Marea Neagră.

87. **Mehmed-tekkecik**, **1543** (nah. Hârşova): Techea?, sat desfiinţat, com. Slava Rusă, jud. Tulcea.

88. **Meydan**, **1586** (kz. Isaccea): Meidan Chioi, azi Valea Teilor, com. Valea Teilor, jud. Tulcea.

89. **Mor-Kasım**, **1543** (nah. Hârşova): Moru-göl?, azi Murighiol, com. Murighiol, jud. Tulcea.

90. **Nalband**, **1570** (cu alt nume, **Hüdâverdi Fakih**; „lângă Trestenik", kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**Na'lbandlar**, cu alt nume, **Mükerrer**, cu alt nume, **Tırıstenik**, kz. Babadag): a) **Nalbant**, jud. Tulcea. b) **Trestenic**, com. Nalbant, jud. Tulcea (Trestenik este atestat la 1530).
91. **Nazar**, **1530** (kz. Hârşova): a) Nazarcea?, Poarta Albă, jud. Constanţa. b) Exista o comunitate (*cema^{c}at*) **Nazar Gâzi** la **Kartal**[49] (**1570**, kz. Hârşova).
92. **Orta-köy**, **1584** (nah. Hârşova): Ortachioi, azi Horia, com. Horia, jud. Tulcea.
93. **Partık/Parkaş**, **1570 (**Parkaş, "în vecinătatea fluviului Dunărea", *derbendci*, kz. Hârşova**), 1573** (kz. Isaccea)**:** Parkeş, azi Parcheş, com. Somova, jud. Tulcea.
94. **Peçenek**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1570** (**Peçenek-i Kebîr,** kz. Hârşova): Picineaga, azi sat Peceneaga, com. Peceneaga, jud. Tulcea.
95. **Pelidlü**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Köse Kâsım Yurdı**, yanında **Timur Fakih**, kz. Hârşova), **1586** (**Pelidli**, cu alt nume, **Mahalleteş**, kz. Babadag): Peletlia, azi Săcele, com. Săcele, jud. Constanţa.
96. **Prislav, 1565** (poruncă din 10 august 1565, fără precizarea kazalei): Prislava, azi Nufărul, com. Nufărul, jud. Tulcea[50].
97. **Rahman-köy**, **1586** (kz. Hârşova): Rahman, com. Casimcea, jud. Tulcea.
98. **Rıbnik**, **1518 (Küçük Rıbnik**, cu alt nume, **Süleyman-Fakih**, nah. Hârşova), **1530 (Rıbnik** şi **Küçük Rıbnik,** kz. Hârşova**), 1542**, **1570** (**Küçük Rıbnik**, cu alt nume, **Divâne-Nasuh**, kz. Hârşova), **1573** (**Divâne Nasuh**, kz. Hârşova-Babadag): Râmnic, azi Râmnicul de Sus (98a, cunoscut ca Râmnicul turcesc) și Râmnicul de Jos (98b, cunoscut ca Râmnicul tătăresc)[51], com. Cogealac, jud Constanţa.
99. **Rum-Beyi**, **1518** (**Rum-Beyi** în **Topalovo kürekçiği**, cu alt nume, **Burakca**, nah. Hârşova), **1530** (**Rum-Beyi**, kz. Hârşova), **1570** (**Rum-Beyi** în **Topalovo kürekçiği**, cu alt nume, **Burakca**, kz. Hârşova), **1584** (**Rum-beyi**/**Rum-Ali**, nah. Hârşova): Urumbei, azi Luminiţa, com. Topolog, jud. Tulcea.

---

[49] V. nota 48.
[50] Doc. publicat de Anca Popescu, *Străjuirea navigaţiei pe Dunăre în epoca otomană:* derbendcilik-*ul*, în **SMIM**, t. XXVIII, 2010, p. 162-163.
[51] Ionescu Dobrogianu, *Dobrogia*, p. 378.

100. **Sarak**, **1573** (kz. Hârşova-Babadag): Sarica?, azi deal de lângă Niculiţel, jud. Tulcea.
101. **Sarı-göllü**, **1518** (**Aydınca**, cu alt nume, **Sarı-göllü,** nah. Hârşova), **1542** (**Ahmed kuyusu**, cu alt nume, **Saru-göllü**), **1543** (**Kara-Tolça**, cu alt nume, **Sarı-göllü**, nah. Hârşova**), 1570** (**Aydınca**, cu alt nume, **Sarı-göllü; Sarı** „în partea" satului Beşdepe, kz. Hârşova**), 1573 (Sarı, Sarı-göller**, cu alt nume, **Kara Duyca,** kz. Hârşova-Babadag**)**: Sarighiol de Vale? (101a), azi Valea Nucarilor, jud. Tulcea, Sarighilolul românesc (**Kara-Tolça**); Sarighiol din Deal (101b), com. Beidaud, jud Tulcea[52].
102. **Saraca**, **1518** (**Saruca,** nah. Hârşova), **1530 (Sarce**, kz. Hârşova), **1570 (Baş Sarâc**; „Büyük-Orman lângă Sarrâce", kz. Hârşova), **1573** (**Baş Saraca**, **Orta Saraca**, kz. Hârşova-Babadag): Sarâgea, azi Gălbiori, com. Crucea, jud. Constanţa.
103. **Sarı-köy, 1530** (kz. Hârşva), **1570** (kz. Hârşva), **1586** (kz. Babadag): azi sat Sarichioi com. Sarichioi, jud. Tulcea.
104. **Sarı-Nasuh**, **1530** (**Sarı-Nasuh**, kz. Hârşova), **1542** (**Sarı-Nasuh**, cu alt nume, **Özer-oğulları**, kz. **Hârşova), 1570** (**Sarı-Nasuh**, kz. Hârşova), **1573** (**Sarı-Nasuh**, kz. Hârşova-Babadag): Sarinasuf, com. Murighiol, jud. Tulcea.
105. **Satıca, 1570** (kz. Hârşova), **1573** ("lângă Saraca", kz. Hârşova-Babadag): Crucea, jud Constanţa.
106. **Sebil**, **1530** (**Sebil-oğlu**, **Sebil Ilyas**, kz. Hârşova), **1570** (**Sebil Ilyas** „la marginea lui **Babaköyü**", **Sebil-oğulları**, cu alt nume, Turhan, kz. Hârşova): Sebil, azi sat Zebil, com. Sarichioi, jud. Tulcea.
107. **Şems**, **1530** (**Şems-üd-Din**?, kz. Hârşova), **1573** (**Şems**, kz. Hârşova-Babadag): **Şemseler?** sat desfiinţat, înglobat în satul Ostrov - Piatra-Frecăţei (Beroe), com. Ostrov, jud. Tulcea.
108. **Sofular**, **1530** (**Bin-Sofu**, kz. Hârşova), **1570** (cu alt nume, **Kanber cemâ'atı**, kz. Hârşova), **1586** (Sofular, kz. Babadag; **Saru Mahmud**, cu alt nume, **Sofula**r, kz. Isaccea): Sofular, o vale în fosta plasă a Tulcei.
109. **Soğanlık**, **1570** (kz. Hârşova), **1573 (**kz. Isaccea**), 1584** (nah. Hârşova): Greci, com. Greci, jud. Tulcea.
110. **Somova**, **1570** („lângă fluviul Dunărea"): Somova, jud. Tulcea.

[52] *Călători străini despre ţările române*, VI, București, 1976, p. 389, n. 306.

111. **Süle-/Sula-köy, 1530** (**Süle**, kz. Hârşova), **1570** (**Süle** kz. Hârşova), **1573** (**Sula**, kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**Süle**, kz. Babadag): a. Sulina? (Sülüne); b. Uzlina?, jud. Tulcea[53].
112. **Tañrıverdi, 1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Hârşova-Babadag); **1586 (**cu alt nume, **Doğancı Ali-deresi**, kz. Babadag): Tariverde**,** com. Cogealac, jud. Constanţa. V. **Tañrıverdi-i diğer** la nr. 37.
113. **Taşağıl**, **1530** (kz. Hârşova), **1570** (**Taşağıl,** kz. Hârşova), **1573** (**Taşağıl**; **Taşağıl Fevkani/de Sus,** kz. Hârşova-Babadag): Taşaul, azi Piatra, com. Mihail Kogălniceanu, Constanţa. **Taşağıl Fevkani**: Taşaulul de Sus, înglobat în Taşaulul de Jos, azi Taşaul.
114. **Taşburun**, **1570** (kz. Hârşova**), 1573** (kz. Hârşova-Babadag): sat desfiinţat, com Ostrov. jud. Tulcea.
115. **Topal**, **1507/8** (Topolu, vil. Hârşova), **1573** (**Topal-Ak**, kz. Hârşova-Babadag): Topal, com. Topalu, jud. Constanţa.
116. **Topalova**, **1530** (**Topalova**, kz. Hârşova), **1570** (**Topalova,** „valea **Topalova**", kz. Hârşova): Topolog, jud. Tulcea.
117. **Tulça**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Hârşova), **1573** (kz. Isaccea): Tulcea, jud. Tulcea.
118. **Tuzla-başı, 1530** (kz. Hârşova): „Capul Tuzlei"? (cu sensul de „începutul" Tuzlei, poate un sat în vecinătatea lacului Tuzla, la N de Vadu, jud. Constanţa).
119. **Umurca**, **1530 (Umur,** kz. Hârşova**), 1453 (Umurca**, nah. Hârşova), **1570** (**Umurca,** kz. Hârşova): Omurgea (Umurgea), satul Valea Seacă, înglobat în satul Valul lui Traian (fost Hasancea), com. Valul lui Traian, jud. Constanţa.
120. **Vakar**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Hârşova): Văcăreni, com. Luncaviţa, jud. Tulcea.
121. **Yayla**, 1518 (**Yayla-kulağcı** cu alt nume **Helvacı-Durmuş**?, nah. Hârşova), **1530** (**Yayla-kulağıcı**?, kz. Hârşova), **1573** (**Yayla**, kz. Hârşova-Babadag), **1586** (**Yayla**, kz. Babadag): Iaila, azi, General Praporgescu, com. Cerna, jud. Tulcea. Yaylacık, "lângă Trestenik" (1570, kz. Hârşova).
122. **Yeni-köy**, **1530 (Sinançi**, kz. Hârşova**), 1570 (Yeniköy** „lângă Beşdepe"; **Sinançi**, cu alt nume, **Yeniköy**, *derbend*, kz. Hârşova)**:** Mihail Kogalniceanu, jud Tulcea, fost Enichioi.
123. **Yenisala**, **1507/8** (vil. Hârşova), **1530** (kz. Hârşova), **1570** (kz. Hârşova): Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea.

[53] V. Covacef, *Catalogul numelor de locuri,* p. 283.

DOBRUDJA IN OTTOMAN TIMES: THE *KAZA* OF HÂRŞOVA (16th C)

Abstract

The Ottoman chancery documents, such as *defters*, orders, regulations, are a key source for studying Dobrudja under Ottoman rule, revealing its administrative, military and economic structures. This paper draws on toponymical, topographical and administrative information taken from eight Ottoman registers, all dating from the sixteenth century. The toponymy and the rural habitat are interpreted from a long-time perspective, assessing the continuity between the Ottoman and the pre-Ottoman structures. The Dobrudja case is also placed in the larger image of the dynamics of the Ottoman rural landscape. This article identifies both military and non-military Ottoman institutions in Dobrudja, such a *vozar*, *derbendci*, *ellici*, *gümrükç*i, *müsellem*, *akıncı*. Consequently, it proposes a comparative analysis between the Ottoman power structures and the previous, imperial, Byzantine ones. A chronological and cartographic inventory of the human settlements in Ottoman Dobrudja argues for a reconsideration of their synchronic and diachronic evolution.

Keywords: Dobrudja, sixteenth century, Hârşova *kaza*, Ottoman *defters,* toponimy.

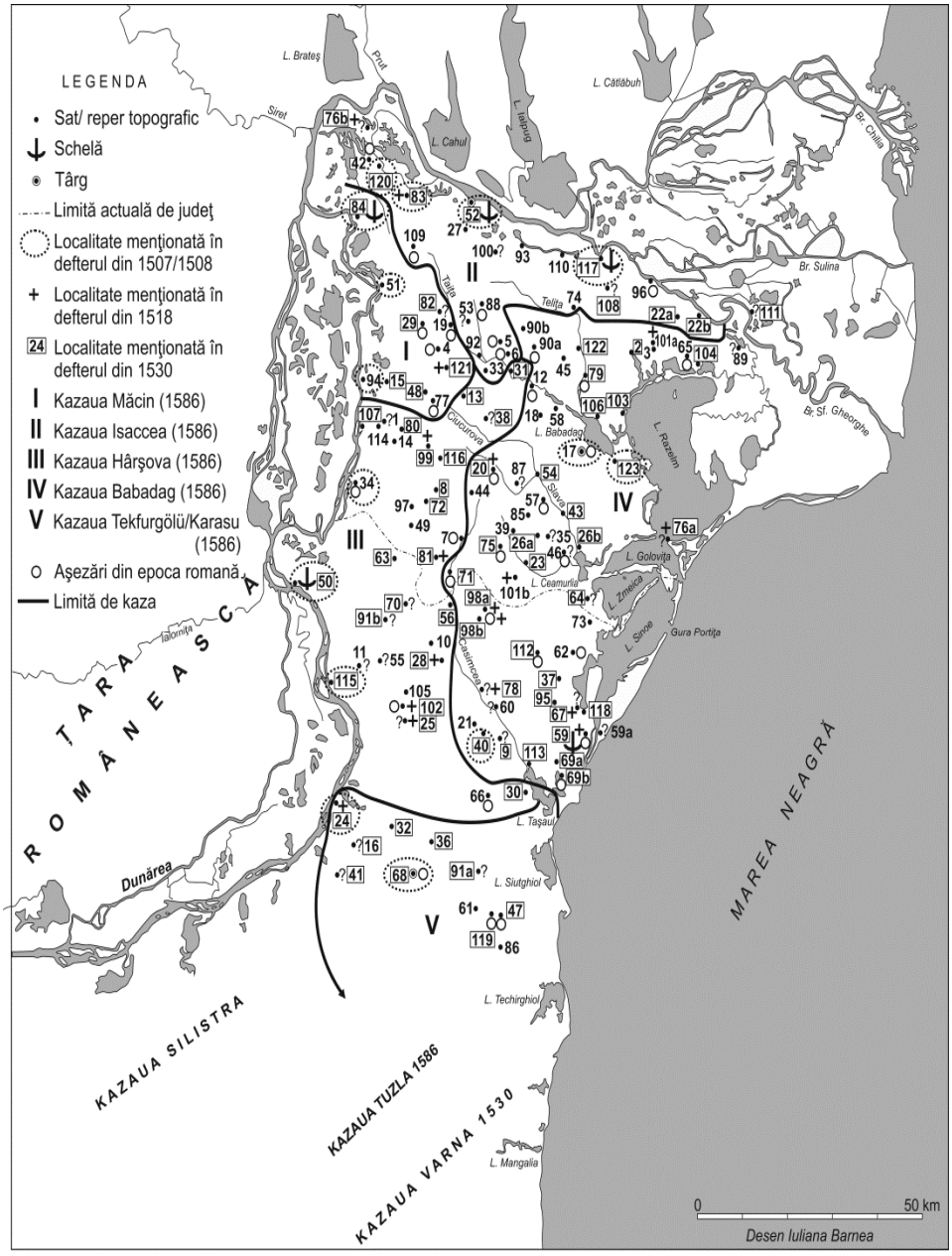

Fig. 1. Kazaua Hârşova: hartă generală (sec. XVI)

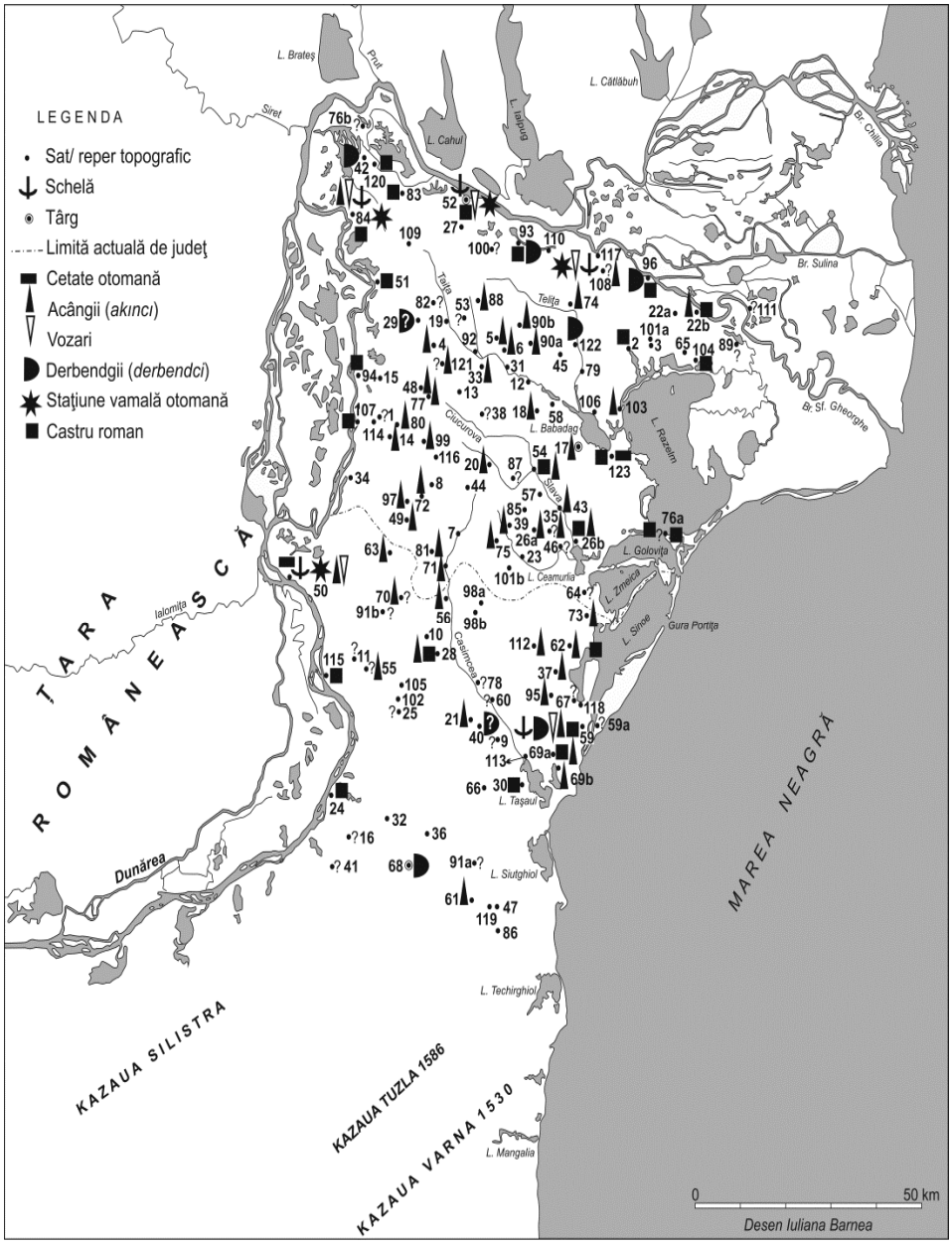

Fig. 2. Kazaua Hârșova (sec. XVI): control teritorial

CRUCIADA TÂRZIE: CONFRUNTĂRI ŞI DISCURSURI POLITICE

„INONDERIANO TUTTI DOI LA TURCHIA COMO UN MARE”: LUMEA CREȘTINĂ, PERSIA ȘI PROIECTELE ANTI-OTOMANE ÎNTR-UN EPISOD DIN SECOLUL AL XVI-LEA

OVIDIU CRISTEA*
cristeao@gmail.com

Istoriografia cruciadei târzii** a pus în evidență repetatele eforturi ale puterilor creștine de a închega o alianță cu adversari musulmani ai otomanilor. Amintirea succesului lui Timur Lenk la Ankara, care a acordat Bizanțului un răgaz de o jumătate de secol, precum și ideea strategică simplă, de a slăbi forțele otomane prin angajarea simultană pe două fronturi a făcut ca în secolele XV-XVI forțele cruciadei să stabilească, rând pe rând, legături diplomatice cu emirul Caramaniei[1], cu hanul Ak Koyunlu, Uzun Hasan[2], iar, mai apoi, cu Persia Safavidă[3].

* dr., CS I, Institutul de Istorie N. Iorga, București.

** Studiul de față a fost elaborat în cadrul proiectului de cercetare CNCS – UEFISCDI, IDEI, PN-II-ID PCE–2011–3–0309: *Romanian Principalities as Frontier Societies and the Late Crusades (15th-16th Centuries)*.

[1] György Szekely, *La Caramanie anatolienne dans les projets antiottomans à deux fronts*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, a cura di Laura Baletto, vol. II, G. Brigati Editore, Genova, 1997, p. 1187-1197; Gabor Agoston, *Karamania, the anti-ottoman Christian diplomacy and the non-existing Hungarian-Karamanid diplomatic relations of 1428*, în „Acta Orientalia Academiae Scientarum Hungaricae”, 48, 1995, 3, p. 267-274.

[2] John E. Woods, *The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 1999, p. 114; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571).* II. *The Fifteenth Century,*The American Philosophical Society, Philadelphia, 1978, p. 272.

[3] Giorgio Rota, *Safavid Envoys in Venice*, în vol. *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, hg. Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan

Mult mai puțin s-a încercat să se deslușească reacția otomană față de aceste tratative. Au fost sultanii nepăsători față de amenințarea conjugării eforturilor diverșilor adversari sau, dimpotrivă, au fost conștienți de negocierile purtate de puterile occidentale cu rivalii lor din lumea musulmană? În plus, dacă la ultima întrebare un răspuns afirmativ ar fi de așteptat, ar rămâne să deslușim măsurile adoptate de Imperiul Otoman pentru contracararea amenințării.

Până când răspunsuri mai precise la aceste chestiuni vor putea fi formulate pe baza analizei surselor otomane, va trebui să ne mulțumim cu datele oferite de izvoarele occidentale[4]. Acestea prezintă nu puține probleme metodologice întrucât ele par să reflecte, adeseori, mai degrabă părerea ambasadorului unei anumite puteri creștine despre intențiile, proiectele, reacțiile otomane, decât ceea ce padișahul și dregătorii săi urmăreau cu adevărat. Chiar și nenumăratele exemple din istoria Veneției, considerată în secolele XV-XVII cea mai avizată cunoscătoare a realităților din Imperiul Otoman, ne spun mai mult despre politica Veneției, decât despre cea a otomanilor. În 1580, solul safavid Xwaje Mohammad era primit la Veneția în apartamentele private ale dogelui, nu într-o audiență oficială[5]. În plus, dogele nu a acceptat să dea un răspuns scris soliei, motivându-și refuzul prin păstrarea secretului misiunii și prin invocarea siguranței emisarului safavid pe drumul de întoarcere[6]. Dacă acesta ar fi fost victima unui atac, o scrisoare oficială a Veneției către suveranul Persiei i-ar fi putut crea solului mari neplăceri. În 1601, prudența venețiană era împinsă și mai departe; o ambasadă safavidă condusă de Hoseyn-Ali Xan Bayat și de aventurierul englez Anthony Sherley nu a primit permisiunea să treacă dincolo de Verona, din cauza prezenței unei ambasade otomane în lagună[7]. Aceste exemple converg

Paul Niederkorn, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 2009, p. 213-249.

[4] Asupra acestei probleme a atras atenția Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World aroud it,* I. B. Tauris, London-New York, 2004, p. 42-43.

[5] G. Rota, *Safavid Envoys*, p. 219.

[6] *Ibidem*, p. 221.

[7] Este motivul care a circulat în epocă și care a fost acceptat de istorici. G. Rota, *Safavid Envoys*, p. 223-224 propune o altă interpretare, potrivit căreia refuzul primirii ambasadei trebuie pus în legătură cu presiunile papalității și ale habsburgilor pentru ca *Serenissima* să adere la războiul anti-otoman. Personal, cred că ambele puncte de vedere trebuie reținute. Chiar dacă solia otomană plecase din lagună la momentul sosirii celei persane, otomanii puteau afla de derularea unor negocieri. Pentru rolul lui Anthony

spre aceeaşi idee: aflată în pace cu Imperiul Otoman, *Serenisima* Republică nu a vrut să îşi asume riscul unor negocieri, fie şi formale, cu un adversar redutabil al otomanilor. Nu ştim dacă otomanii au aflat despre iniţiativele diplomaţiei safavide însă putem să ne formăm o imagine destul de limpede despre prudenţa excesivă din tabăra veneţiană. Teama de otomani a constituit un pretext ideal pentru a curma orice negocieri, veneţienii lăsând destul de limpede să se înţeleagă că nu doreau să rişte relaţia, fie şi tensionată, cu sultanul otoman, în favoarea unei iluzorii alianţe cu şahul persan.

În fapt, cu riscul unei generalizări, se poate afirma că doar în momentele de dificultate puterile creştine au fost interesate de o alianţă anti-otomană cu safavizii. În plus, chiar şi în situaţiile respective s-a dorit mai mult crearea unei diversiuni şi a angajării forţelor otomane pe frontul asiatic, decât o alianţă în sensul strict al cuvântului care ar fi presupus un plan coerent şi o coordonare a acţiunilor. Desigur, date fiind distanţele uriaşe şi problemele logistice considerabile o astfel de coordonare ar fi fost greu de pus în practică. Exemplul flotei veneţiene care, în 1472 a navigat spre Candeloro şi Sattalia în speranţa joncţiunii cu forţele lui Uzun Hasan este elocvent. Distanţa uriaşă şi evoluţia situaţiei militare pe frontul anatolian au făcut imposibilă conjugarea forţelor. Obligată de vremea nefavorabilă să se retragă spre Cipru, flota veneţiană a pornit apoi spre casă contribuind în mare măsură la respingerea asediului otoman de la Scutari[8].

Exemplului veneţian i se poate adăuga cel portughez. În 1510 amiralul Afonso de Albuquerque, primea la Goa pe un emisar al şahului Ismail, contact diplomatic reluat apoi în 1513 şi 1515. De fiecare dată iniţiativa a aparţinut safavizilor care, pe lângă solicitarea unor privilegii pentru negustorii şahului în teritoriile cucerite de portughezi, au dorit stabilirea unei alianţe ofensive împotriva Imperiului Otoman. Aşa cum remarca Jean Louis Bacqué Grammont negocierile nu au dus la nici un rezultat concret din cauza intereselor divergente şi „de a totale incapacité militaire du chah à jouer le rôle qui aurait dû être le sien dans les projets

Sherley în serviciul şahului Persiei v. Franz Babinger, *Sherleiana* I. *Sir Anthony Sherley persische Botschaftsreise (1599-1601)* II. *Sir Anthony Sherley's marokkanische Sendung (1605-1606)*, Berlin, 1932.

[8] Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia 1470-1474. Documenti cavati dall'archivio di Frari in Venezia*, Tendler & Comp., Vienna, 1856, p. 45.

évoqués”[9]. Contactele diplomatice lusitano-persane par, mai degrabă, un episod dintr-un dialog al surzilor decât o încercare de a stabili un plan coerent de acțiune împotriva otomanilor. Într-adevăr, o solie portugheză condusă de Fernão Gomez de Lemos care, în mai 1515, l-a însoțit pe ambasadorul safavid Ebrahim pe drumul spre Tabriz, nu făcea nicio referire la demersul diplomatic precedent al șahului Ismail mulțumindu-se să amintească doar necesitatea trimiterii unei solii la Lisabona[10]. Singurul lucru care a putut trezi interesul șahului au fost cele două tunuri de calibru mic și cele șase archebuze oferite cadou de ambasada portugheză.

Cazul habsburgilor nu face notă discordantă. Ca și în situația veneților sau a portughezilor, în ciuda unui adversar comun și în pofida unor contacte diplomatice cu safavizii, proiectele de alianță nu au depășit niciodată stadiul unor intenții[11]. În 1525 împăratul Carol al V-lea îl primea la Toledo pe maronitul Petru din Liban care ar fi avut asupra lui scrisori din partea șahului Persiei datând din octombrie 1518. Fusese nevoie de un răstimp de șapte ani pentru ca solia să ajungă la destinație ceea ce spune destul de mult despre perspectivele unei alianțe între habsburgi și safavizi. Mai mult decât atât, scrisoarea nu era nici semnată, nici sigilată ceea ce punea sub semnul întrebării conținutul referitor la o acțiune conjugată împotriva otomanilor ce ar fi trebuit să aibă loc în aprilie 1519[12]! În sfârșit, între timp, Ismail I murise ceea ce punea sub semnul întrebării actualitatea demersului diplomatic.

---

[9] Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524*, Nederlands Historisch-Achaeologisch Institut, Istanbul, 1987, p. 128.

[10] Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides*, p. 133.

[11] Lipsește un studiu de ansamblu al contactelor diplomatice între habsburgi și safavizi. Perioada șahului Abbas a fost studiată de Nagy Pienaru, *La Porte ottomane et la Mer Noire. Un projet pontique du shah Abbas*, în „Studia et Documenta Turcologica”, II, 2014, p. 183-194.

[12] *Correspondenz des Kaiser Karl V*, I (1513-1532), ed. Karl Lanz, Leipzig, 1844, p. 294: „contenans, que voulsissions dung commung accord ennvahir le Turcq, et que a ce fussions prestz pour le mois davril suigant (sic) la date desdictes lectres (sic), desia passe a la reception dicelles que nous tindrent en doubte, pour ce mesmement quelles auoient este si longuemenent en chemin, et nestoient signees ne scelles, et encoires qui nous survint lors nouuelles tresdeplaisantes, que ledict seigneur roj fast trespasse”. Pentru problema credibilității unor ambasadori ce se prezentau drept emisari ai suveranilor Persiei v. Giorgio Rota, *Real, Fake or Megalomaniacs? Three suspicious ambassadors, 1450-1600*, în Miriam Eliav-Feldon, Tamar Herzig (eds.), *Disimulation*

În ciuda numeroaselor semne de întrebare misiunea safavidă nu a rămas fără răspuns. În februarie 1529, Carol Quintul îl trimitea spre curtea şahului pe ospitalierul Jean de Balby însărcinat să prezinte punctul de vedere a împăratului în faţa celui desemnat drept „nostre treschier et tresame frere"(sic)[13]. Deşi îşi afirma sprijinul pentru un atac conjugat împotriva adversarului comun, Carol Quintul dădea glas şi motivelor care l-ar fi împiedicat să pornească prea curând în campanie. Războiul cvasi-permanent cu Franţa şi situaţia destul de complicată din Italia impuneau o concentrare a eforturilor militare şi financiare ale imperiului pe acele probleme, amânând în fapt *sine die* orice atac împotriva Imperiului Otoman.

Tot de un atac din două direcţii vorbeşte şi documentul care constituie punctul de plecare al rândurilor de faţă. Textul, redactat la 20 februarie 1547 de ambasadorul habsburgilor la Poartă, Gerhard Veltwyck[14], este mai puţin important pentru deslușirea proiectelor concrete de acţiune anti-otomană, cât pentru a ilustra felul în care presupusa alianţă cu suveranul Persiei era folosită ca armă diplomatică în timpul negocierilor.

Parcurgând textul acestui raport atenţia este atrasă, aproape inevitabil, de un pasaj care conţine o ameninţare făţişă: „Perche – disse (n.m. Rustem paşa) – lui vene a bravare qua, dicendo che se non dessimo Buda in man dil Re de'Romani, l'Imperator faria calar il *Sophy* con tutto il suo campo et lui veneria in Hongeria con tutto il potere della Christianità – et inonderiano tutti doi la Turchia como un mare". Potrivit spuselor marelui vizir, Rustem paşa, replica ar fi aparţinut lui Hieronymus Laski, la acel moment în serviciul lui Ferdinand I şi ar fi avut drept consecinţă dizgraţierea solului care, pe lângă decăderea din drepturile

and Deceit in Early Modern Europe, Palgrave Macmillan, 2015, p. 165-183. Studiul discută cazurile lui Lodovico da Baologna, Anthony Sherley şi Hakob Margarian.

[13] *Correspondenz des Kaiser Karl V*, I (1513-1532), ed. Karl Lanz, Ed. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1844, p. 293-296.

[14] Pentru cariera lui Veltwyck v. Bart Severi, *„Denari in loco delle terre". Imperial Envoy Gerard Veltwyck and Hahbsurg Policy towards the Ottoman Empire*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", 54, 2001, 2-3, p. 211-256; Idem, *Diplomats from the Low Countries in Istanbul: Astuteness, Pragmatism and Professionalization in Habsburg-Ottoman Diplomacy of the Sixteenth Century*, consultat pe site-ul https://www.academia.edu/14632123/Diplomats_from_the_Low_Countries_in_Istanbul_Astuteness_Pragmatism_and_Professionalization_in_Habsburg-Ottoman_Diplomacy_of_the_Sixteenth_Century (ultima accesare 29.01. 2016)

unui ambasador, ar fi fost în pericol să îşi piardă nasul şi urechile. A fost nevoie de intervenţia personală a marelui vizir pe lângă padişah pentru a împiedica acest lucru, fără ca asta să însemne şi o acceptare pe viitor a statutului diplomatic al lui Laski. Potrivit aceluiaşi Rustem paşa, ameninţarea cu invadarea imperiului fusese o simplă bravadă, dacă nu chiar o dovadă de nesăbuinţă. Nu numai că solul solicitase ultimativ cedarea cetăţii Buda, dar afirmase că, în caz contrar, împăratul Carol Quintul îl va pune în mişcare pe şahul Persiei, iar el însuşi va veni în Ungaria cu toată puterea creştinătăţii „inundând" – potrivit textului – asemenea unor mări provinciile otomane. Imaginea este într-adevăr spectaculoasă. Ea schiţează un Imperiu Otoman incapabil să se apere în faţa unei duble ameninţări; totodată conturează portretul unui suveran creştin atotputernic, capabil nu numai să mobilizeze forţele întregii creştinătăţi, dar să-l determine şi pe şahul Tahmasp I să năvălească în Asia Minor în fruntea redutabilelor sale unităţi de cavalerie. Este însă această imagine realistă? Iar dacă răspunsul este negativ cui îi aparţine distorsionarea?

La prima întrebare răspunsul este uşor de presupus. Cum am încercat să sugerez şi în preambulul rândurilor de faţă existenţa unui duşman comun nu era suficientă pentru încheierea unei alianţe şi, încă şi mai puţin, pentru punerea ei în practică. Chiar în cazul habsburgilor contactele diplomatice nu duseseră la acţiuni concrete şi era puţin probabil ca pornindu-se de la aceleaşi premise şi cu aceleaşi mijloace să se obţină rezultate diferite.

La a doua întrebare răspunsul este ceva mai complicat. Cum nu am reuşit să găsesc în alte surse referiri la presupusul dialog dintre Rustem paşa şi Hieronymus Laski, soluţia poate rezulta doar din analiza contextului în care replica a fost inserată, în identificarea mizelor jocului diplomatic dintre habsburgi şi otomani în acel moment şi din sesizarea eventualelor consecinţe pe termen scurt.

Documentul reprezintă în fapt o sinteză a negocierilor purtate în divanul otoman în perioada decembrie 1546 – februarie 1547, Gerhard Veltwyck prezentând în detaliu stăpânilor săi evoluţia situaţiei[15]. Raportul însumează un număr semnificativ de pagini şi reflectă destul de bine

[15] *Austro-Turcica 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prachtigen*, bearbeitet von Srecko M. Dzaja unter Mitarbeitet von Günther Weiss, R. Oldenbourg Verlag, München, 1995, doc. 41, p. 131-150.

strategia diplomatică utilizată de Veltwyck; evitarea deopotrivă a iritării inutile a partenerilor de dialog, dar şi a adoptării unei atitudini prea umile care să fi sugerat că habsburgii doresc pacea cu orice preţ. Atunci când dregătorii otomani au sugerat că Ungaria era un teritoriu prea mare pentru a fi cedat, Veltwyck a răspuns că era un teritoriu mic comparativ cu stăpânirile Imperiului Otoman[16]. Când i s-a explicat apoi că Ungaria aparţinea de drept sultanului Suleyman în urma victoriei de la Mohacs şi a morţii regelui Ludovic al II-lea, ambasadorul a explicat că Ferdinand I fusese ales de stările regatului şi că, pentru creştini, *ius electivum* prevala faţă de *ius belli*. Dincolo de două culturi diferite şi două viziuni diferite, strategiile diplomatice ale celor două tabere par să fi fost într-un vizibil contrast. Faţă de obişnuita agresivitate a marelui vizir Rustem paşa[17], Gerhard Veltwyck a contrapus o atitudine flexibilă, nici prea umilă, dar nici provocatoare al cărui scop ultim era încheierea păcii. Scopul declarat al lui Veltwyck era ca atunci când ar fi fost gata să accepte o condiţie, otomanilor să li se pară mai favorabile cele propuse de habsburgi[18]. „Nu am venit aici să mă cert" – îi răspundea marelui vizir Gerhard Veltwyck la acuza că stăpânii săi vor să ocupe ţinuturi cu forţa „ci să închei pace şi să încerc să put capăt tuturor litigiilor"[19]. În fapt, în acest punct, cele două strategii coincideau. Ca şi habsburgii, otomanii doreau să încheie pace pentru a se concentra asupra problemelor de la hotarele răsăritene ale imperiului. Deja înainte de o nouă audienţă în divan, ce a avut loc la

[16] *Austro-Turcica 1541-1552*, p. 132: „Io li disse che mi pareva molto piccolo rispetto alle altre gran parte dil Regno". Formula conţine o ambiguitate pentru că nu reiese limpede la ce imperiu se referă Veltwyck. Dacă ţinem cont de logica textului ar fi vorba de teritoriul supus sultanului, dar şi varianta inversă poate fi validă. Oricum, pentru ceea ce ne interesează, mai important este răspunsul negativ formulat de ambasador.

[17] Pentru acest dregător vezi teza de doctorat elaborată de Muhammet Zahit Atçil, *State and Government in the mid-Sixteenth century Ottoman empire: the grand vizierates of Rüstem pasha (1544-1561)*, University of Chicago, 2015 consultabilă pe academia.edu (ultima accesare 16.01.2016). Pentru negocierile din 1545-1547 v. mai ales p. 59-76. Marele vizir obişnuia să ridice vocea şi să-şi intrerupă interlocutorii în mijlocul unei propoziţii dacă nu era mulţumit de ce auzea, v. Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration. The Habsburg Empire confronts Islam 1526-1850*, Reaktion Books, London, 2008, p. 38.

[18] *Austro-Turcica 1541-1552*, p. 133 „acciò che, quando io calasse, li paresino più dolce le mie offerte."

[19] *Ibidem*: „io non era venuto per disputare qua ma per concludere la pace et veder se si potesse far cesare tutte le querele."

2 ianuarie 1546, emisarul Casei de Austria aflase că *Sophy* se afla la Basra cu un mare număr de călăreți. Era o veste bună, dar care nu schimba nici obiectivul soliei și nici mijloacele utilizate. Raportul sublinia că negocierile trebuiau urmate fără nicio provocare inutilă.

În acest context la începutul audienței din 2 ianuarie marele vizir a încercat să sondeze intențiile taberei adverse. După o scurtă introducere în care Rustem pașa a vorbit despre vânătoarea padișahului și a dorit să cunoască amănunte despre obiceiurile de la curtea lui Carol Quintul, marele vizir a trecut brusc la problema Persiei care se pregătea de război adunând 80 000 de călăreți și 3000 de archebuzieri. Mai exact, dregătorul dorea informații precise despre ce știau creștinii în legătură cu șahul Persiei. În scrimă o astfel de lovitură se numește *tiempo incierto* joc de cuvinte ce se traduce prin vremuri nesigure, dar care desemnează totodată o lovitură primejdioasă prin care se încearcă citirea intențiilor adversarului. Eschiva lui Veltwyck a fost pe măsură. Potrivit ambasadorului doar negustorii aveau cunoștințe ceva mai solide despre acele ținuturi îndepărtate și că, de fapt, nu se știa mai nimic despre puterea militară a suveranului respectiv.

Duelul diplomatic nu s-a oprit în acest punct. Pentru a-l pune în dificultate pe emisarul Casei de Austria, Rustem pașa a continuat folosind un nou argument. Potrivit ambasadorului Franței, Gabriel de Luetz, baron și senior d'Aramon, habsburgii aveau date foarte amănunțite și foarte precise despre persani. În același sens ar fi pledat și o replică a lui Hieronymus Laski care pretindea că împăratul avea încheiată o alianță fermă cu suveranul safavid.

Invocarea spuselor altor ambasadori constituia o manieră destul de eficientă de a-l pune în dificultate pe Veltwyck. Acesta era acuzat implicit de minciună și de intenții ascunse, ceea ce ar fi provocat sistarea negocierilor. Parada a fost însă, din nou, la înălțimea atacului. Veltwyck a răspuns cu ironie că francezii păreau să știe despre politica habsburgilor mai multe decât știa el, un supus al lui Carol Quintul, iar Laski putea să spună lucruri neadevărate, sau – pentru a respecta litera textului – ceea ce dorea (*quello ch'el voleva*). Această manieră de a testa abilitățile diplomatice ale unui interlocutor a fost utilizată frecvent de Rustem pașa, cel puțin aceasta este imaginea reflectată de izvoarele occidentale. În martie 1548 Rustem pașa reproșa altui ambasador al Casei de Austria, Giovanni Maria Malvezzi, că stăpânul său a trimis arme de foc persanilor, informație ce fusese oferită de solul Franței, Michel de Codignac.

Păstrându-şi sângele rece Malvezzi l-a rugat pe demnitarul otoman să se întrebe pe ce cale ar fi putut fi trimise armele de foc. Mulţumit de replică marele vizir a răspuns că francezii vorbesc mult, dar că nu tot ceea ce spuneau era demn de încredere[20].

Dincolo de asemănarea dintre cele două episoade este de sesizat abilitatea cu care Poarta încerca să exploateze, pe durata unor negocieri, rivalitatea şi neîncrederea dintre puterile creştine[21]. Desigur, Rustem paşa profita de poziţia de autoritate pe care o deţinea, niciunul dintre partenerii de dialog neputându-i pune la îndoială veridicitatea afirmaţiilor[22]. În ciuda acestui dezavantaj, Veltwyck şi, un an mai târziu, Malvezzi au arătat o abilitate ce merită subliniată. Răspunsul nu s-a bazat pe încercarea de a denigra pe cel ce oferise informaţia (cel mult Veltwyck a folosit o foarte fină ironie) ci pe un apel la raţiune. Nimic din ceea ce era unanim acceptat nu ar fi pledat pentru a alianţă între habsburgi şi safavizi. Răspunsurile celor doi emisari imperiali arată că amândoi erau în măsură să înţeleagă şi să se adapteze jocului diplomatic al Porţii, în contrast puternic cu primii ambasadori ai habsburgilor[23].

Ca şi în cazul răspunsului lui Malvezzi, replica dată de Veltwyck a părut să fie pe placul marelui vizir, dialogul luând în acel punct o altă

---

[20] *Austro-Turcica 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prachtigen*, bearbeitet von Srecko M. Dzaja unter Mitarbeitet von Günther Weiss, R. Oldenbourg Verlag, München, 1995, doc. 72, p. 224.

[21] Bart Severi, *Diplomats from the Low Countries*, p. 5 menţionează chiar încercarea de mai târziu a marelui vizir Mehmed Sokollu de a provoca fricţiuni între doi reprezentanţi ai habsburgilor, catolicul Karel Rijm şi preotestantul David Ungnad.

[22] O excepţie pare să fi constituit Giovanni Maria Malvezzi. În faţa acestuia ar fi fost aduşi, în 1551, soldaţi ai Habsburgilor care fuseseră capturaţi în timp ce jefuiau teritoriul otoman. Bănuin că e vorba de un vicleşug Malvezzi a respins acuzaţia şi, în cele din urmă l-a făcut pe Rustem paşa să recunoască că era vorba de tâlhari de rând v. *Austro-Turcica*, doc. 215, p. 565-566; pentru analiza episodului v. Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration*, p. 37; cf. Opinia exprimată de Malvezzi după ce un sol polon a fost pur şi simplu zvârlit afară din divan *Austro-Turcica*, doc. 189, p. 503; comentariul sumar al episodului la Ovidiu Cristea, *Puterea cuvintelor. Ştiri şi război în secolele XV-XVI*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014, p. 27.

[23] Dintre multele lucrări consecrate de Ileana Căzan acestui subiect v. *Condiţiile istorice ale stabilirii contactelor habsburgo-otomane*, Eadem, *Imaginea Imperiului Otoman în viziunea lumii germane în secolul al XVI-lea*, Edit. Dorul, Aalborg, 2001, p. 35-56 (în special p. 42-43 pentru anii 1545-1547); eadem, *Habsburgi şi otomani la linia Dunării. Tratate şi negocieri de pace 1526-1576*, Edit. Oscar Print, Bucureşti, 2000, p. 162-183.

întorsătură. Rustem pașa a părut să încuviințeze situația caracterizând în termeni prea puțin măgulitori bravada lui Laski. Simțind momentul favorabil Veltwyck a ținut să sublinieze că împăratul nu punea preț decât pe propriile forțe, că nu luase niciodată în calcul o alianță cu *Sophy* (în acest sens pleda chiar lipsa de reacție a habsburgilor la precedentele expediții otomane în Persia) și că suveranul său nu ar fi încălcat niciodată un tratat pentru a porni un război. Se poate spune că genul acesta de răspunsuri ar fi fost de așteptat din partea unui supus fidel care încerca, prin orice mijloc, să își ducă la îndeplinire instrucțiunile primite. Numai că, în chip surprinzător, Veltwyck a făcut un pas mai departe amintind de contactele diplomatice ce ar fi avut loc între safavizi și curtea imperială. Manevra era menită să dejoace o eventuală „scurgere de informații" dinspre partea franceză și să prezinte marelui vizir o versiune a faptelor acceptabilă atât pentru habsburgi, cât – mai ales – pentru otomani. În plus, adăuga ambasadorul, Rustem pașa ar fi putut înțelege pe ce cale ar fi putut afla șahul Persiei de puterea militară a lui Carol Quintul[24].

Gerhard Veltwyck recunoștea că un sirian ar fi ajuns la Regensburg, dar că, după părerea lui, fusese trimis mai degrabă să spioneze decât să încheie tratate. Oricum misiunea sa oficială se limitase să ceară intervenția împăratului pentru câteva mănăstiri creștine aflate în teritoriile șahului. Răspunsul împăratului nu ar fi solicitat altceva decât protecția șahului pentru acele așezăminte monastice, împăratul invocând în sprijinul solicitării bunăvoința care trebuia să domnească între toți suveranii lumii indiferent de religia lor.

Rustem pașa pare să fi acceptat explicațiile primite pentru că, în răspunsul său, a oferit și alte argumente favorabile lui Veltwyck. O altă afirmație a lui Laski care pretindea că meșteri imperiali fuseseră trimiși la curtea șahului pentru a făuri arme de foc era la fel de puțin credibilă. Existau asemenea meșteri, a spus marele vizir, în ținuturile învecinate Persiei. Rustem pașa părea să accepte astfel bunele intenții ale Habsburgilor, iar Veltwyck l-a asigurat pe dregătorul otoman că viitorul va dovedi buna credință a stăpânilor săi care vor respecta cu strictețe pacea chiar și în situația în care *Sophy* ar fi strâns 100 000 de oameni[25]. Finalul discuției pare să fi fost favorabil tot lui Veltwyck; după ce a ascultat critici dure formulate la adresa regelui Franței și a reprezentanților acestuia, emisarul Casei de Austria a replicat că dacă ar fi

[24] *Austro-Turcica*, p. 136.
[25] *Ibidem*, p. 136.

rostit astfel de vorbe în faţa împăratului său ar fi fost pedepsit. Rustem paşa a replicat că, în acest caz, Carol Quintul arată că este inteligent.

Aparent succesul diplomatic al lui Veltwyck a fost incontestabil. Restul documentului ilustrează însă cât de precară era poziţia sa şi a tratatului de pace pe care era împuternicit să îl negocieze. Intrigilor reprezentanţilor Franţei li se adăugau luptele pentru influenţă şi putere din interiorul divanului otoman şi, nu în ultimul rând, evoluţiile politice din Europa creştină şi din Imperiul Otoman. Ştirile despre pregătirile de război ale şahului Persiei erau urmărite cu aceeaşi atenţie cu cele despre rivalitatea habsburgilor cu Franţa sau cu disputa între împărat şi luterani. Orice eveniment care ar fi afectat una dintre părţile implicate în negocierea tratatului de pace s-ar fi răsfrânt implicit şi asupra tratativelor.

În tot acest context ce şanse avea folosirea ameninţării cu o alianţă cu Persia ca mijloc de presiune în negocierile cu Poarta? Marele vizir a considerat-o o dovadă de insolenţă, dar – cu toate acestea – nu a ezitat să testeze reacţia lui Gerhard Veltwyck în raport cu presupusul proiect al invadării Imperiului Otoman din două direcţii. Răspunsul lui Veltwyck, întărit practic de toate acţiunile pe care le-a derulat pe durata negocierilor, a ilustrat nu numai pragmatism, dar şi o bună înţelegere a manierei marelui vizir de a purta tratativele[26]. Pentru Gerhard Veltwyck subiectul alianţei cu Persia safavidă constituia o diversiune şi, în consecinţă, trebuia tratat ca atare. Rapoartele redactate de ambasador, apoi de succesorul său, Giovanni Maria Malvezzi, sprijină acest punct de vedere. Deşi reprezentanţii diplomatici ai Casei de Austria fac dese referiri la confruntările dintre otomani şi safavizi ele par să aparţină categoriei ştirilor diverse[27]. Nici Veltwyck, nici Malvezzi nu au sugerat vreodată

[26] Pentru activitatea lui Veltwyck la Constantinopol şi adaptarea acestuia la modul otomanilor de a purta negocieri v. Ileana Căzan, *Habsburgi şi otomani*, p. 176-177. Pentru modul în care trimişii habsburgilor percepeau realităţile otomane v. Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration*, p. 36; cf. observaţia justă a lui Bart Severi, *Diplomats from the Low Countries*, p. 8 care remarcă că emisarii Habsburgilor au avut nevoie de ceva timp până când au sesizat duplicitatea dragomanilor Porţii.

[27] Există o certă deosebire între modul cum este descrisă evoluţia conflictului otomano-safavid în rapoartele ambasadorilor şi situaţia de fapt. Un rezumat al confruntărilor militare la Andrew J. Newman, *Safavid Iran. Rebirth of a Persan Empire*, I. B. Tauris, London-New York, 2009, p. 27-28. Pentru această chestiune lucrarea lui Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, UCL Press, London, 1999 este dezamăgitoare pentru domnia lui Tahmasp I fiind menţionat doar tratatul de la Amasia (mai 1555).

suveranilor lor inițierea unui demers diplomatic pe lângă curtea șahului, după cum știrile concrete despre puterea militară a safavizilor și despre evenimentele militare sunt destul de vagi și de imprecise. Cetatea Van apare ca asediată în nu mai puțin de 7 rapoarte cuprinse în intervalul 19 iunie 1550 - 8 aprilie 1551 fără alte detalii[28]. Efectivele oștilor șahului sunt estimate o singură dată, în rest fiind utilizată formula generică „ben al'ordine". Este drept, acest caracter al informațiilor era datorat și posibilităților limitate de strângere a știrilor, ambasadorii habsburgilor fiind ținuți sub o strictă supraveghere; dacă ar fi să îl credem pe Malvezzi, marele vizir dăduse ordine precise ca ambasadorul să nu primească vreo veste despre evoluția conflictului cu Persia[29].

Detaliul sugerează că problema Persiei avea o oarecare miză în tratativele purtate între împăratul creștin și cel musulman, doar că ponderea acestui element a variat în funcție de context și de abilitățile diplomatice ale negociatorilor. Dacă Rustem pașa desfășura toate mijloacele pentru a limita ambasadorilor creștini accesul la informație, de partea cealaltă tema conflictului otomano-safavid era folosită pentru încheierea și apoi prelungirea păcii. La argumentele lui Veltwyck putem adăuga cuvintele lui Carol Quintul care, la 11 iunie 1551, îi cerea lui Giovanni Maria Malvezzi să amintească la Poartă că, în ciuda dificultăților Porții în conflictul cu Persia și a acțiunilor navale ostile conduse de Dorgut reis, habsburgii respectaseră cu strictețe tratatul încheiat în 1547[30].

Concluzia rândurilor de față este una previzibilă. Deși alianța cu Persia a fost un obiectiv al tuturor teoreticienilor cruciadei târzii, deși contacte diplomatice au existat, ele nu au depășit niciodată faza unui schimb protocolar de mesaje și de daruri. Formula din documentul analizat, extrem de expresivă, poate fi înțeleasă doar ca o metaforă, un artificiu dintr-un joc diplomatic foarte complex în care ambele părți încercau să identifice punctele tari și punctele slabe ale adversarului.

[28] *Austro-Turcica*, doc. 187, p. 495; doc. 194, p. 516; doc. 199, p. 528; doc. 201, p. 533; doc. 203, p. 538; doc. 215, p. 566; 217, p. 571.

[29] *Austro-Turcica*, doc. 184, p. 477; doc. 187, p. 496; doc. 189, p. 502: Malvezzi spune despre sine că se găsea destul de închis „assai serrato".

[30] *Austro-Turcica*, doc. 232, p. 598: „exortando al Turco con las razones que para ello hay, a que guarde la tregua, pues de n.ra partenon se le ha dado causa de romperla, y que quiera considerar lo que se diria si haviendosela nos guardado en tiempo que el stava tan embarcado en lo de *Persia* viniesse a romperla en favor de un tan mal hombre como es *Dragut*...."

Pentru habsburgi, angrenați în acel moment în proiecte politice grandioase, puterea militară a șahului Persiei putea constitui, cel mult, o diversiune fericită care le-ar fi facilitat îndeplinirea propriilor obiective, decât premisele încheierii unei alianțe care să pună la încercare tăria Imperiului Otoman.

„INONDERIANO TUTTI DOI LA TURCHIA COMO UN MARE”. CHRISTENDOM, SAFAVID PERSIA AND THE PROJECTS FOR AN ANTI-OTTOMAN ALLIANCE IN A 1547 DOCUMENT

Abstract

The starting point of this paper is a dialogue between the grand vizier, Rüstem pasha, and the Habsburg ambassador to Constantinople, Gerhard Veltwyck. During Veltwyck's audience, the grand vizier recalled an unpleasant memory of a previous encounter with another Habsburg emissary, the Polish nobleman Hieronymus Laski. Laski tried to gain the upper hand in negotiations by claiming that the Habsburg emperor had already sealed a treaty with the shah of Persia. As a result, the two emperors were going to attack the Ottomans from both sides, at the same time. To make his threat more vivid, Laski used the metaphor of the sea: "*inonderiano tutti doi la Turchia como un mare.*" Taking this visual image, the article analysis how the supposed alliance between Christendom and Safavid Persia was used as a diplomatic tool during the 1545-1547 Habsburg-Ottoman negotiations. On one side, the Habsburgs had the option to emphasise the Safavid card, as Laski had done, or to play it down, which was Veltwyck's more diplomatic approach. On the other side, the Ottomans were rather less intimated by this alleged alliance and more curious to find out what the Western Christians knew about the shah's military strength.

Keywords: Later Crusades, Habsburgs, Ottoman Empire, Persia, Gerhard Veltwyck, Rüstem pasha.

THE OTTOMAN MEDITERRANEAN AND THE RENAISSANCE VENETIAN ISOLARII[*]

MARIAN COMAN[**]
commarian@gmail.com

In 1572, a somewhat curious woodcut entitled *Miracolo apparso in Constantinopoli* was printed in Venice by Giovanni Francesco Camocio. The image depicts the miraculous appearance of a cross in Constantinople on the top of two mosques, one of them explicitly identified as a former church. At the sight of the cross, the Turks react angrily by shooting arrows and firing guns, but their display of rage is ineffective and, it ultimately emphasizes their powerlessness. The flaming crosses who surmount the crescents continue to glow unharmed as a striking visual representation of Christian dominance. Modern scholars have linked this image to the sixteenth-century widespread stories of miraculous events, divine signs predicting the Christian victory over the Ottomans. Anastasia Stouraiti points out the twofold function of this image, which served not only as an illustration of the miracle, but also as visual proof of its authenticity[1]. Palmira Brummett, in her most recent book, highlights the significance of depicting Constantinople as a Christian space in the year after Lepanto, arguing that the viewers were

[*] This research was financed by the project „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală", contract code: POSDRU/ 159/1.5/S/137832, co-financed by the European Social Fund, Sectorial Operational Programme Human Resources Development Human Resources 2007-2013. A first version of this paper was delivered at the conference *Venezia e l'Europa Orientale tra il tardo Medioevo e l'Eta moderna,* organized by the Romanian Institute of Culture and Humanistic Research from Venice in April 2015. I would like to give special thanks to Cristian Luca and Şerban Marin, the organizers of this conference, and to Rudolf Dinu, the Head of the Romanian Institute in Venice.

[**] Researcher, Institute of History „Nicolae Iorga", Bucharest.

[1] See Anastasia Stouraiti, *Talk, script and print: the making of island books in early modern Venice*, „Historical Research", 86, 2013, p. 223-224.

invited to look at the city as to an "ancient and familiar place", a part of their own history[2]. Nonetheless, although both readings of the woodcut are convincingly argued, there are still some puzzling features worth further inquiry.

Firstly, the engraver's choice of staging this Constantinople miracle is topographically surprising. Although the cartouche refers to four different locations where the miraculous cross made its appearance – an unnamed mosque, Hagia Sophia, the Patriarchal Church and the Church of Saint Andrew in Galata[3] – the woodcut is split only into two frames. On the left is portrayed a mosque that is specifically identified as the Piyale Pasha Mosque[4]. On the right is depicted a smaller basilica turned into a mosque, labelled as the first church built in Constantinople and dedicated to the Virgin Mary[5]. The topographical incongruity between the story in the cartouche and the image itself is striking. The engraver had taken the liberty to illustrate the miracle by two less known Constantinopolitan buildings, instead of remaining faithful to the tale and of using an iconic image of the city, such as Hagia Sophia. A detailed map of Constantinople, printed in Venice by the same Giovanni Francesco Camocio and included in the same booklet as the miracle woodcut, gives us a clear image of his view of the city[6]. And, considering that Camocio based his map on the most famous Renaissance bird's eye view of Constantinople by Andrea Vavassore, also of Venetian origin[7],

[2] See Palmira Brummett, *Mapping the Ottomans. Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean,* Cambridge University Press, 2015, p. 117-118.

[3] The horizontal cartouche at the bottom reads: „Questa miraculosa apparicione fu prima sopra le punte moschee dipoi trei giorni continui andorno ad un altra sopra Sancto Sophia doue trei altri giorni vi stete poi sen andorno ad un altra apresso il Patriarcato et ivi stetero trei altri giorni, finalmente redutte in Gallata cioe Pera sopra la chiesa di Christiani detta Sancto Andrea, et ivi sta".

[4] „Moschea di Piali Bassa in Constantinopoli."

[5] „Prima chiesa fabricate in Constantinopoli detta la Madona et hora moschea."

[6] For a high resolution reproduction of this map see URL: http://www.vintage-maps.com/en/antique-maps/europe/turkey/camocio-turkey-istanbul-constantinople-1566-71::1144. [Accessed 11 December 2015]

[7] For an analysis of Vavassore's map and its dating see Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital,* The Pennsylvania State University Press, 2009, p. 154-164. For a brief discussion on Vavassore's map as a model for all later Renaissance maps of the city, see Nirit Ben-Aryeh Debby, *Crusade Propaganda in Word and Image in Early Modern Italy: Niccolò Guidalotto's Panorama of Constantinople (1662),* „Renaissance Quarterly", 67, 2014, p. 503-543.

one might safely assume that this image was relatively well known to his townsmen and prospective clients. Amongst the sixty place names identified on Camocio's city map and explained in the legend, one can find both Hagia Sophia and the Patriarchate; however, neither Piyale Pasha Mosque, nor the enigmatic Church of the Virgin[8] is included. Therefore, Giovanni Francesco Camocio's depiction of the Constantinopolitan miracle is certainly puzzling, especially if one bears in mind the miracle tale from the cartouche and the Venetian Renaissance mapping of the city.

Incomprehensible from a topographical point of view, Camocio's woodcut makes perfect sense from a chronological standpoint. The church on the right was included not because of its significance for Renaissance Constantinople, but simply because it was considered to be the first church of the city, as the engraved legend highlights. The mosque on the left was chosen for a similar reason: it was the most recently built[9]. And, as the miraculous sign predicted, it was going to be the last mosque erected in the Ottoman Constantinople. Thus, Camocio encapsulated in the woodcut the symbolic first and, presumably, the last stage in the Islamization of Constantinople under the Ottomans, hinting at the imminent Christian redemption of the city. In addition, the reference to the Piyale Pasha Mosque struck a sensitive chord with the Venetian audience. The mosque had been erected by no other than Piyale Pasha, the fearsome kapudan pasha, the archenemy of Venice, the conqueror of the Duchy of the Archipelago and of Cyprus[10]. Thus, Camocio's 1572 woodcut, not only provided a visual account of this prophetic miracle and revealed its meaning, but it also indulged the Venetians in some fantasy vengeance[11].

---

[8] A possible identification might be the Chora Church with its impressive Byzantine mosaics depicting the life of the Virgin. The church was turned into a mosque in 1511, see Engin Akyürek, *Funeral ritual in the parekklesion of the Chora church*, in Nevra Necipoğlu, ed., *Byzantine Constantinople: monuments, topography and everyday life*, Leiden, Brill, 2001, p. 89.

[9] The Piyale Pasha Mosque was built between 1565 and 1573, while Camocio printed his woodcut in 1572. For the mosque see Günter Martiny, *Die Piyale Pasha Moschee*, „Ars Islamica", 3, 1968, p. 131-171.

[10] For Piyale Pasha's role in the mid-sixteenth century Ottoman-Venetian maritime clash see Roger Crowley, *Empires of the Sea: The Final Battle for the Mediterranean (1521-1580),* London, Faber & Faber, 2009.

[11] The visual complexity of Camocio's woodcut recalls the representations of the most popular sixteenth century prophecy of the fall of the Ottoman Empire, that of

And this is precisely how it was intended to be read, as this woodcut had been included in a composite atlas entitled *Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di Venetia, ad altri Principi Christiani, et al Signor Turco*[12]. The title explicitly places this booklet within the isolario genre. However, its martial content, as well as the title page adorned with two vignettes depicting a land battle and a naval confrontation, point in a rather different direction, to some kind of war atlas. Apparently, the Constantinopolitan miracle woodcut and the numerous views of fortresses and battles have nothing in common with the Renaissance cartographic genre of the book of islands. It would seem that the publisher of this composite atlas, who was either Giovanni Francesco Camocio himself, or his commercial successor, Donato Bertelli[13], wanted to take advantage of the genre popularity and used its label to frame a rather loose and randomly ordered cartographic material. Stretching the limits of the genre in the early 1570's Venetian commercial printing has been interpreted as a sign of decay. George Tolias described the isolarii illustrating the Ottoman-Venetian War as an „utter deterioration"[14] of the genre, while Anastasia Stouraiti considered them examples of „early modern visual journalism", more related to the printed news than to the traditional book

Bartholomaeus Georgievicz; see Massimo Moretti, *Profezie scritte e figurate. La lettera di Bartolomeo Georgijević a Massimiliano II alla vigilia di Lepanto*, „Giornale di storia", 8, 2012, p. 1-19.

[12] For a detailed description of its content, based on the copy of the atlas now at the Biblioteca Nazionale Marciana, see Camillo Tonini and Pierro Lucchi, ed., *Navigare e descrivere. Isolari e portolani del Museo Correr di Venezia. XV-XVIII secolo*, Venezia, Marsilio, 2001, p. 102-104.

[13] The main arguments for Camocio's authorship are the twelve woodcuts signed by him, which are included in the *Isolario*. However, the address on the page title - *alla libraria del segno di S. Marco* - is that of Bertelli's workshop; for a discussion on the authorship see Anastasia Stouraiti, *Talk, script and print*, p. 218. For Camocio as map-maker, see Rodolfo Gallo, *Gioan Francesco Camocio and his large map of Europe,* „Imago Mundi", 7, 1950, p. 93-102.

[14] See George Tolias, *Isolarii, fifteenth to seventeenth century*, in John Brian Harley and David Woodward, eds., *The History of Cartography*. Vol. 3. *Cartography in the European Renaissance,* Chicago University Press, 2007, p. 263-284 and George Tolias, *The Politics of the Isolario: Maritime Cosmography and Overseas Expansion During the Renaissance*, „The Historical Review/La Revue Historique", 9, 2013, p. 27-52. According to Tolias „the utter deterioration of the island books came with the Venetian topical isolarii inspired by the Turko-Venetian War", see *The Politics of the Isolario*, p. 48.

of islands[15]. Moreover, some other scholars, such as Marziano Guglielminetti, viewed the entire sixteenth-century Venetian history of the isolario genre as a progressive decline, especially due to the increasing alienation between the book of islands and the travel narratives[16].

In this paper, I will argue for a different approach to what was previously viewed as a degeneration of the genre: the post-Lepanto Venetian *isolarii* [17]. By exploring its successive adaptations in Renaissance Venice, from the end of the fifteenth century to the post-Lepanto years, I will argue that this cartographic genre preserved an inner coherence and continuity. My main contention is that the Serenissima's fortunes and misfortunes of the Eastern Mediterranean war directly shaped the content of the Venetian printed isolarii. Before Lepanto, mapmakers adjusted the content of their books of islands, taking into account the Ottoman steady dismantling of *stato da mar.* After Lepanto, they encapsulated the illusory hopes of a resurgent Venice. Therefore, I suggest that instead of breaking with the cartographic conventions of the genre, the late sixteenth-century Venetian mapmakers were simply fully exploring an underlying theme, which had been there all along.

The Renaissance *isolarii* are very similar to dot-to-dot puzzles. By using their imagination, the readers were asked to draw a line between the islands, in order of pages, and to shape a mental map out of a fragmented territorial network. Just like any another network, this one also has the capacity to change its shape, to extend by absorbing new lines or, on the contrary, to contract by cutting out old ones[18]. When making this mental picture, the readers were not only connecting the printed dots, but also the ones that already existed in their minds. Hence, when interpreting the Venetian isolarii, the silences shared by the mapmaker and his audience,

---

[15] See Anastasia Stouraiti, *Talk, script and print*, p. 220.

[16] See Marziano Guglielminetti, „Per un sottogenere della letteratura di viaggio: Gl'isolari fra quattro e cinquecento," in Silvia Benso, ed. *La letteratura di viaggio dal Medioevo al Rinascimento: Generi e problemi*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1989, p. 107-117.

[17] For an overview of the genre see Chet van Duzer, *From Odysseus to Robinson Crusoe: A Survey of Early Western Island Literature*, "Island Studies Journal," 1, 2006, p. 143-162.

[18] For a seductive interpretation of the Renaissance isolarii as a mixture of different networks see Bronwen Wilson, *Assembling the Archipelago. Isolarii and the Horizons of Early Modern Public Making*, in Angela Vanhaelen and Joseph P. Ward, eds., *Making space public in early modern Europe: geography, performance, privacy*, New York, Routledge, 2013, p. 101-126.

pointing to these invisible dots, are as important as the printed book itself. The Renaissances readers were not passive recipients of a ready-made book, but they acted instead as partners in an intellectual dialogue, actively contributing to the on-going production of the isolario[19].

One of the best examples of cooperation between the author and his readers is the first Venetian isolario, printed by Bartolommeo dalli Sonetti in 1485[20]. The book comprises a lengthy introduction in verse, including a few autobiographical references, followed by forty-nine maps of the Aegean islands, accompanied each by a literary description in the form of a sonnet; hence the author's nickname[21]. The maps are rather sketchy and do not mention any place names. It was the reader who was expected to fill in this kind of details, when using the isolario[22]. Massimo Donattini and Wouter Bracke compared the *editio princeps* with the manuscript tradition and analyzed the annotations made on the printed maps. They concluded, soundly, that the author expected his readers to make their own notes on the isolario[23]. Therefore, Bartolommeo, a former Venetian sailor and shipmaster with firsthand experience in the Aegean,

[19] For the reading of isolario as a virtual space see Tom Conley, *Virtual Reality and the Isolario*, „Annali d'Italianistica," 14, 1996, p. 121-130.

[20] Bartolommeo dalli Sonetti's *Isolario* was reprinted in the *Theatrum Orbis Terrarum* collection, with an introduction by Frederick R. Goff, see Bartolomeo dalli Sonetti, *Isolario (Venice 1585),* Amsterdam, Theatrum Orbis Terrarum, 1972.

[21] Bartolommeo dalli Sonetti's impact on Renaissance cartography cannot be underestimated. To quote Tony Campbell, his Isolario „breaks new ground in a number of ways. It is the first printed island-book; it is the earliest printed collection of charts ... it contains the first printed maps supposedly based on actual observation; and it is the first printed collection of maps to owe no debt to Ptolemy", in Tony Campbell, *Earliest Printed Maps 1472-1500*, Berkley, University of California Press, 1987, p. 90. For Bartolommeo dalli Sonetti see also George Tolias, *Isolarii,* 268-269 and George Tolias, *The Politics of the Isolario*, p. 31-32.

[22] For two examples of Bartolomeo's incunabulum with hand-written place names on the printed maps see the Bibliothèque Nationale de France copy, available online on Gallica, and the Boston Public Library copy, available online on Internet Archive. See URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55007621n and https://archive.org/details/isolario00bart [Accessed: 15 December 2015].

[23] See Massimo Donattini, *Bartolomeo dalli Sonetti, il suo Isolario e un viaggio di Giovanni Bembo, 1525-1530*, „Geografia Antiqua" 3-4 (1994-1995), p. 211-236 and Wouter Bracke, *Une Note sur l'Isolario de Bartolomeo da li sonetti dans le manuscrit de Bruxelles, BR, CP, 17874 (7379),* „Imago Mundi", 53, 2001, p. 125-129.

was writing for knowledgeable readers[24]. One such reader was Giovanni Bembo, who had a copy of Bartolommeo's isolario and heavily annotated it[25]. The notes, dating from the late 1520's, are surprisingly diverse, ranging from place names and navigation instructions to demographic observations and references to the classics. The result is an isolario co-authored by two Venetian experts on the Aegean in the span of forty years, from 1485 to 1525. Both, the author and the reader, if such a distinction still makes sense, had been directly acquainted with the Levant and had an in-depth knowledge of stato da mar. Bartolommeo dalli Sonetti evoked the fifteen trips he had taken in the Aegean and his intimate knowledge of every island, while Giovanni Bembo was the Venetian rector of the islands of Skiathos and Skopelos[26].

It is worth recalling that, at that time, the Aegean was at the forefront of the Ottoman expansion in the Mediterranean. The first manuscripts of Bartolomeo's *Isolario* date from around 1480, which means that the Venetian mapmaker designed his book of islands in the aftermath of the sixteen year war between the Serenissima and the Ottoman Empire[27]. In 1478, a weakened and humiliated Venice agreed to the sultan's harsh conditions and signed the peace of Constantinople, giving up the city of Shkodër, the island of Lemnos and some lands in the Peloponnese[28]. However, the most painful territorial loss, Negroponte, was not even mentioned in the treaty, as Mehmed II considered its

[24] In the introduction, Bartolomeo dalli Sonetti identifies his audience as: „Et a contemplation de marinari/ Et a piacere de tuti coloro/ Che legerano i mei bassi vulgari."

[25] Giovanni Bembo's copy of the *Isolario* was thoroughly analysed by Massimo Donattini, *Bartolomeo dalli Sonetti*, p. 211-236.

[26] Bartolomeo emphasises his on-the-ground knowledge: „Et se ho piu volte ogninsula calchatta/ e porti e vale e scogli i sporchi e i neti/ col bosolo per venti ho i capi retti/ con stilo in charte ciaschuna segnatta/ Quindece volte in trireme son statto/ oficiale e poi padrone in nave/ merce di mei signor che onor ma fatto". For Bembo's career in the Venetian government see Erin Maglaque, *Humanism and Colonial Governance in the Venetian Aegean: The Case of Giovanni Bembo,* „Journal of Early Modern History", 19 (2015), p. 45-70.

[27] For the larger context see Kate Fleet, *Ottoman expansion in the Mediterranean*, in Suraiya Faroqhi and Kate Fleet, eds., *The Cambridge History of Turkey.* Vol. 2. *The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603*, Cambridge University Press, 2013, p. 144-145.

[28] See Diana Gilliand Wright and Pierre A. MacKay, *When the Serenissima and the Gran Turco Made Love: the Peace Treaty of 1478*, „Studi Veneziani", 53, 2007, p. 261-277.

annexation a legitimate act of vengeance[29]. The doge that applied this severe treaty was no other than Giovanni Mocenigo, the person to whom Bartolommeo dalli Sonetti dedicated his isolario[30]. Actually, the only ray of light, in the otherwise gloomy image of the Venetian Levant, came from the Mocenigo family. Pierro Mocenigo, former dodge and Giovanni's brother, had managed to annex Cyprus in 1475[31]. When browsing through Bartolomeo's isolario, it is important to bear in mind the Ottoman pressure on the Venetian Levant, as well as the cooperation required by the author from his readers, in order to sketch a mental map of the region and to fill out the canvas.

Scholars have long debated Bartolommeo dalli Sonetti's originality and his debt to the founder of the isolario genre, the Florentine humanist Cristoforo Buondelmonti[32]. Certainly, Bartolommeo drew his inspiration from Buondelmonti's *Liber insularum*, but he adapted and adjusted it to fit his own purposes. Significantly, Bartolomeo choose to depart from his model precisely on the topic of the Ottoman expansion in the Eastern Mediterranean. Cristoforo Buondelmonti had discussed openly the Ottoman threat, making a distinction between the islands exposed to their attacks and those protected by the Venetians and Genoese; and he even included a flattering anecdote about the sultan in his text[33]. In stark contrast, Bartolomeo dalli Sonetti made no reference whatsoever to the Ottoman invasion of the Archipelago. Evidently, the

[29] The reason was Nicolo da Canale's sack of Ainos, see Diana Gilliand Wright and Pierre A. MacKay, *When the Serenissima and the Gran Turco Made Love*, p. 264.

[30] The dedication was hidden in a cryptogram of the first three lines of the poem (*dux Xuan Mozenico*) see Curt F. Bühler, „Variants in the First Atlas of the Mediterranean", *Gutenberg Jahrbuch* 32 (1957), p. 94.

[31] For Pietro Mocenigo's role in the Ottoman-Venetian war, see the recent English edition of Coriolano Cippico's chronicle by Kiril Petkov, *The Deeds of Commander Pietro Mocenigo in Three Books*, New York, Italica Press, 2014.

[32] For a balanced discussion on Buondelmonti's influence on Bartolomeo dalli Sonetti, see George Tolias, *Isolarii,* p. 269.

[33] For an interpretation of Buondelmonti's *Isolario* as a „pragmatic realist" with regard to the Ottoman-Genoese-Venetian struggle in Eastern Mediterranean see Michel Balard, *Buondelmonti and the Holy* War, in Ruthy Gertwagen and Elizabeth Jeffreys, eds., *Shiping, Trade and Crusade in the Medieval Mediterranean. Studies in Honor of John Pryo*r, Ashgate, 2013, p. 387-396. According to George Tolias, „the strategic penetration of the Ottoman Turks into the Levant is one of the isolario's primary raison d'être" and Buondelmonti offers a good example of this political agenda, in G. Tolias, *The Politics of Isolario,* p. 28. For a modern translation of Buondelmondi's text see Émile Legrand, *Description des îles de l'Archipel par Christophe Buondelmonti*, Paris, E. Leroux, 1897.

Venetian audience for whom Bartolomeo was writing needed no reminder of the Ottomans' threatening presence in the Levant. Only by restoring the image of a threatened, defeated and struggling for confidence Venice in the background, Bartolomeo's adjustments to the Buondelmonti's isolario template[34] are beginning to make sense.

The most striking difference between Buondelmonti's and Bartolomeo's isolarii is the geographical framework. Unlike Buondelmonti, whose atlas included both Ionian and Aegean islands along with significant costal places, such as Constantinople or Athens, Bartolomeo narrowed down his focus to the Archipelago. As a result, he left out of his *Isolario* not only the city of Constantinople[35], but also the Venetian possessions in the Ionian Sea, such as Corfu, Modon and Coron[36]. Apparently, the Venetian mapmaker was keen to preserve the geographical coherence of his work. However, Bartolomeo made an important exception, as he included in his book of islands the map of Cyprus[37]. The addition of Cyprus, whose annexation by Venice was

[34] I am fully aware that the manuscript tradition of Buondelmonti's *Liber insularum* continues to be a bone of contention in scholarly debates, as the dating of the four different versions is still controversial, see G. Tolias, *Isolarii,* p. 265-266, especially footnote 20 and W. Sidney Allen, *Kalóyeros: An Atlantis in Microcosm?,* „Imago Mundi", 29, 1977, p. 54-71. Nonetheless, the variation between the different manuscript versions does not affect my point.

[35] Toni Veneri suggested that the removal of Constantinople from the first Venetian printed *isolario* was due to the fact that the city is not an island, see *Geografia di stato. Il viaggio rinascimentale da Venezia a Constantinopoli fra letteratura e cartografia*, PhD thesis, Universita degli studi di Trieste, 2010, available on-line on the University website, URL: http://www.openstarts.units.it/dspace/, page 220. [Accessed: 05.12.2016]. However, the Greek word used by Bartolomeo in his first sonnet, *nisos*, covers both islands and peninsulas and he did include in his *isolario* such woodcuts as the map of Mount Athos, which actually comprises the entire Chalkidiki peninsula. It seems more likely that Bartolomeo preserved Athos, as it fitted his mixture of moral, erudite and practical information – see Veronica Della Dora, „Mapping a Holy-Quasi Island: Mount Athos in Early Renaissance Isolarii", „Imago Mundi" 60 (2008), p. 139-145, especially p. 157 – while he preferred not to include Constantinople precisely to avoid the complexities of mapping a city that was increasingly becaming an Ottoman one. For the changes between the pre- and the post-1453 maps of the city included in the manuscripts of Buoldelmonti's isolario see Ian Manners, *Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's Liber Insularum Archipelagi*, „Annals of the Association of American Geographers", 87, 1997, p. 72-102.

[36] All of which have been included in Buondelmonti's isolario.

[37] For a comparative discussion of the late fifteenth century cartographic image of Cyprus, including Bartolomeo dalli Sonetti's, see Chet Van Duzer, *The Image of Cyprus*

Pierro Mocenigo's great achievement and the sole recent success of the Serenissima in the Levant, gives us an important clue to Bartolomeo's intended meaning of his *Isolario*. I suggest that Bartolomeo explicitly designed it as a book of the Aegean islands, but also, implicitly, as an atlas of the Venetian-Ottoman war, a *theatrum belli*. For instance, Buondelmondi placed at the end of his isolario the maps of Athens, Thebe and Aegina and his humanist audience, familiar with Herodotus, could easily supply the stories for this classical setting[38]. Bartolomeo instead had chosen a completely different ending. The last map of his *isolario* is that of Cyprus, which simultaneously broke with the geographical unity of the atlas and departed from the original Florentine model. The second last map of Bartolomeo's atlas is that of the Saronic islands and of the Argolic coastline. This map must have stirred mixed feelings amongst the Venetian readers, as it incorporates some islands and costal castles that the Serenissima barely managed to save from the Ottomans, such as Napoli di Romania, Damala or Monemvasia, but also the lost fortress of Argos[39]. Actually, this map of the Peloponnese coastline captures best the sense of frontier and hostile vicinity between Venice and the Ottoman Empire, in a way anticipating the future conflicts[40]. As for the map before that, an impressive double-page cartographic sketch of Negroponte[41], this could have a sole significance for a Venetian reader in the 1480's. It was a commemorative map, lamenting the most painful Levantine loss suffered by Venice. Thus, although the Ottomans were ostensibly absent from Bartolomeo's text, they were implicitly present in his maps and in the overall structure of his isolario. By using this strategy, Bartolomeo

in a Late Medieval Illustrated Encyclopaedia of Geography, 'Les merveilles du monde', in Gilles Grivaud and George Tolias, eds., *Cyprus at the Crossroads: Geographical Perceptions and Representations from the Fifteenth Century*, Athens, Sylvia Ioannou, Foundations, 2014, p. 39-54.

[38] For the Humanists' interest in Herodotus, see E. B. Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography*, London, The Hambledon Press, 1984, p. 92-98.

[39] According to the peace treaty, all the boundaries in the Peloponnese should have returned to the pre-war state. However, Argos was kept by the Ottomans as it had been taken before war was formally declared; see Diana Gilliand Wright and Pierre A. MacKay, *When the Serenissima and the Gran Turco Made Love*, p. 264.

[40] These fortresses continued to be disputed during the next two Ottoman-Venetian wars, between 1499-1503 and 1537-1540. In 1501 the Venetians gave up Damala, and in 1540 they finally conceded Napoli and Monemvasia.

[41] There are only two double-page maps in Bartolomeo dalli Sonetti's isolario: Crete and Negroponte.

dalli Sonetti had placed the Venetian-Ottoman Levantine *theatrum belli* in the background of his work, without, however, tackling directly the sensitive subject of defeat. His readers were called upon to fill in the military and political details of the ongoing struggle in the Eastern Mediterranean. The long-term success of Bartolomeo's isolario, with a second edition being issued in 1532 and manuscript luxury copies made as late as mid-sixteenth-century[42], suggests the benefits of this silence strategy and its appeal to the Venetian audience. Moreover, the second Venetian isolario printed in the Renaissance adopted precisely the same approach to the Ottoman menace, despite its rather different structure and much broader scope.

In 1528 Benedetto Bordone, a manuscript illuminator converted to printing, published his *Libro de tutte l'isole del mondo*[43]. The new book of islands was an instant commercial success and it was reprinted three more times during the following two decades[44]. Actually, it was Bordone's second edition that used for the first time the word *isolario* in its title. Unlike Bartolomeo dalli Sonetti, his Venetian predecessor, who had worked on a narrow scale, Bordone thought big. His book of islands was designed to include the entire known world. The first book comprised the Atlantic islands, the second the Mediterranean ones, while the third included maps of the islands from the Pacific and Indian Oceans[45].

[42] For Battista Agnese's manuscript copies of Bartolomeo dalli Sonetti's isolario, see *Piero Falchetta, Bartolomeo 'da li Sonetti' e Battista Agnese: due autori per un isolario*, in Camillo Tonini and Piero Lucchi, eds. *Navigare e descrivere. Isolari e portolani del Museo Correr di Venezia, XV-XVIII secolo,* Venice, Marsilio, 2001, p. 45-48.

[43] See Lilian Amstrong, *Benedetto Bordon, Miniator, and cartography in early sixteenth-century Venice*, "Imago Mundi", 48, 1996, p. 65-92 and Anthony Grafton, *Benedetto Bordon, a Life in the World of Books*, URL http://www.philobiblon.org/news.php?nid=18. [Accessed: 20.12.2015].

[44] The 1528 edition has the title *Libro di Benedetto Bordone nel quali si ragiona de tutte l'isole del mondo*; while the 1534, 1537 and 1547 editions are entitled *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona de tutte l'isole del mondo*. There are no significant differences between the editions, the first two Zappino and the last two Aldine, except for the "Copia delle Lettere de Perfetto della India la Nova Spagna detta alla Cesarea Maesta", included from the second edition onwards. For my analysis I used the 1528 and 1534 editions available on Gallica – URL: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550078540.r=benedetto%20bordone;http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55007844k.r=isolario%20benedetto%20bordone. [Accessed: 21.12.2015].

[45] This extension of the genre, from a Mediterranean regional book to a world atlas was not unprecedented, as the first steps in this direction had already been made by a late

However, despite this world-wide approach, Benedetto Bordone's preserved a solid Levantine core to his isolario, as more than half of his maps were of the Eastern Mediterranean islands. Most of these were copied from Buondelmonti's and Bartolomeo dalli Sonetti's isolarii and Bordone seems to have lacked a direct knowledge of the region. However, it was not his cartographic proficiency, but rather his publishing expertise that turned his book of islands into such a commercial success.

Bordone used a small format for his book, sacrificing thus the cartographic clarity for the benefit of increasing his potential audience. In order to smooth his readers' way amongst the more than one hundred islands and archipelagos, Bordone added a few regional maps. The first one was a double-page woodblock map of Europe that extends to the Atlantic islands and northern Africa. However, the map is significant not so much for what it includes, but rather for what it lefts out: the Ottoman Europe. Greece, Thrace and the Levantine islands have a map of their own, an impressive two page map, at a considerably larger scale than the previous one. Thus, both the centrality of the Eastern Mediterranean to the isolario, and its marginality in relation to „Europe" was emphasised from the very first pages. As for the text accompanying the maps, Bordone preserved both Buondelmonti's classical references and Bartolommeo dalli Sonneti's veneto-centric perspective, to which he added a significant number of curiosities and anecdotes. Saints, emperors, pagan gods, ancient heroes, giants, wild animals or locusts, all find their way in Bordone's Levantine world; all but the Turks. The Turks are barely mentioned in Bordone's isolario and, it is important to emphasize, are never referred to in connection with the Venetian possessions in the Mediterranean.

Bordone, just like Bartolomeo dalli Sonetti before him, refused to tackle the subject of the Ottoman political and military menace to the Venetian interests in the Eastern Mediterranean. Nonetheless, the Ottoman expansion is implicitly present and, sometimes, even breaks into

fifteenth century continuator of Buondelmonti, Henricus Martellus, a Florentine-based cartographer, by Valentim Fernandes, and even by Antonio Pigaffeta, if we accept Theodore Cachey's thesis that the original manuscript of *Primo viaggio intorno al mondo* was originally an *isolario*; see G. Tolias, „The Politics of the Isolario", p. 32-38 and Theodore Cachey, „From the Mediterranean to the World: A Note on the Italian Book of islands (isolario)," *California Italian Studies* 1 (2010). URL: https://escholarship.org/uc/item/4wv7j9jc. [Accessed: 21.12.2015].

the narrative[46]. For instance, when mapping Zante (Zakyrthos), Bordone makes no reference to the Ottomans, although this Ioanian Island was an important piece in what Monique O'Connell calls the second wave of Venetian Imperial growth[47]. However, on the next page, when describing the neighbouring islets of Strophades and Strivoli, Bordone reminds his readers that the monks who were living there were frightened by the Turks and had to take refuge in a small castle[48]. A few pages later, Bordone maps the Ciclades and tells the story of the sole inhabitant of the islet of Policandro (Folengadros), a hermit. When the hermit was killed by some Turks, who had arrived on the island, the divine punishment was swift and terrible: a sword came down from the sky and slaughtered them all[49]. A very similar story of divine vengeance accompanies the description of the Monks' island, Kaloyeros[50]. Once again, the sole inhabitants of the islands are monks and, once again, some Turks decided to rob it. Instilled by the devil, the Turks deceived the monks to grant them access to the monastery and killed them all. However, their joy was short-lived, as God revenged his servants and sent over a storm to sink the ship[51]. Bordone's last reference to the Ottomans' invasion of the Levant

[46] For the Ottoman conquest of the Eastern Mediterranean islands see Machiel Kiel, *The Smaller Aegean Islands in the 16th-18th Centuries According to Ottoman Administrative Documents,* in Siriol Davies, Jack Davis, eds., *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece.* Vol. 40, *Hesperia Supplements,* Athens, American School of Classical Studies, 2007, p. 35-54 and Nicolas Vatin, *Iles grecques? Iles ottomanes? L'insertion des îles de l'Égée dans l'Empire ottoman à la fin du XVIe siècle*, in Nicolas Vatin and Gilles Veinstein, eds., *Insularités ottomanes*, Paris, Institut Français d'Études Anatoliennes, 2004, p. 71-89.

[47] Monique O'Connell, *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, John Hopkins University Press, 2009, p. 36.

[48] *Al presente questi scogli, che di crudelissimi animali erano albergo, sono habitati da huomini ottimi, li quali sono caloieri, che di pane di orzo & pesci vivono [...] & per tema de turchi detro ad uno castello che quivi e posto, rechiusi stano,* in *Libro di Benedetto Bordone*, Venice, 1528, XXXVI verso.

[49] *Et videro eo gliocchi del corpo una spada, dal ciel descendere, laquale tutti gli uccise,* in *Libro di Benedetto Bordone*, Venice, 1528, XLV verso.

[50] For this island in the isolario literature, see W. Sidney Allen, *Kalóyeros: An Atlantis in microcosm?,* „Imago Mundi," 29, 1977, p. 54-71.

[51] *Ma il diavolo che sempre cerca di sturbare quelli che stanno al servitio de Iddio, messe ne cuori ad alguni turchi di prenderli [...] tutti gli caloieri uccisero et tolte quelle poche robbe chi ritrovarono, se nandorono, ma alla fine, non molto quindi fatti lontani, dal mare affocati furono et cosi Iddio fece vendetta de soi servi,* in *Libro di Benedetto Bordone*, Venice, 1528, LIIII recto.

fits the same pattern of confrontation between monks and Turks. However, this time the monks are no longer the eastern Christians *caloieri*, but the knights of Saint John from Rhodes. Despite the numerous merchants and artisans living in Rhodes, Bordone emphasises the monasticism of the island by drawing a wall that visually divides the land in two. The name Rhodes is written on the right side, above the monastic half of the island, dominated by a fortified monastery[52]. Thus, all four references to the Ottomans' infiltration in the Eastern Mediterranean are in connection with a monastic, sacred space[53]. It seems as monasticism, both Eastern and Western, both hesychast and crusading, was the last barrier standing in the Ottomans' way[54]. In contrast, the Serenissima played no role in the textual and cartographic confrontation between Turks and Christians. Remaining discreetly in the background, Venice was waiting for her moment to come[55].

The victory of Lepanto, the most visually celebrated Venetian triumph in the Renaissance[56], gave a new impetus to this cartographic genre. Only a few months after the news of the victory had reached Venice, the publisher Tomasso Porcacchi and the engraver Girolamo

[52] The map depicts the entire island cut in two by the wall, while the text reads: *E da uno muro in due parti divisa, in una delle quali il gran maestro, con suoi cavalleri habita, che alla parte dall citta verso greco e posta, nellaltra parte, i mercatati & artesani stano*, in *Libro di Benedetto Bordone*, Venice, 1528, LII recto. Bordone describes the heroic defence of the island, after a seven month, day and night, siege, and highlights the honourable terms of surrender.

[53] Bordone refers one more time to the Turks, when he describes the Crimean Tartars, which *al presente sono sotto posti a turchi*, in *Libro di Benedetto Bordone*, Venice, 1528, LXIIII verso.

[54] For an analysis on the impact of the Ottoman conquest on the relations between the Latin and the Greek churches in the Levantine islands see B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonization latine et occupation ottoman c. 1500-1718*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Istanbul, 1982, p. 80-83 and p. 107-113.

[55] The mid-sixteenth-century commercial success of the *isolario*, visible both in Bordone's popular editions, as in Agnese's expensive manuscripts, suggests that the transition of focus in Venetian cartography from the historical Levant to Terraferma was slower than Denis Cosgrove presumed, see *Mapping new worlds: Culture and cartography in sixteenth-century Venice,* „Imago mundi", 44, 1992, p. 65-89.

[56] See Palmira Brummett, *The Lepanto Paradigm Revisited: Knowing the Ottomans in the Sixteenth Century,* in Anna Contadini and Claire Norton, eds., *The Renaissance and the Ottoman Words*, Ashgate, 2013, p. 63-96.

Porro printed what was to become the best sold Renaissance *isolario*[57]. Evidently, much of the lengthy text and most of the maps hand-etched on copper plates had been prepared long before the battle. Nevertheless, a good publisher knows an opportunity when he sees one. Thus, to a probably ready-made volume, Porcacchi added a dedication letter to no other than the victor of Lepanto, don Giovanni d'Austria[58]. Placed at the beginning and occupying roughly one third of the volume, the Levant was still at the core of the volume. The isolario started with Venice and continued with Corfu, Morea, Candia, Cyprus, Rhodes, the Archipelago and Negroponte, heading afterwards towards the Western Mediterranean, the Atlantic and the New World[59]. There was a remarkable continuity with the previous isolarii, printed by Bartolomeo dalli Sonetti and Benedetto Bordone. One thing had changed, however: the Ottoman expansion into the Mediterranean was brought into the forefront. Unlike his predecessors, meaningfully silent and allusive, Porcacchi explicitly described, step by step, the Ottoman conquest of the Levant. Moreover, he viewed the Ottoman-Venetian wars within the larger frame of the historical formation and preservation of the stato da mar.

For instance, when listing the important people in the Venetian history, Porcacchi included a section on the sea captains. The ones who got themselves a place in this hall of fame gallery were those who had either added a new possession to the Venetian Mediterranean Empire or had successfully defeated Serenissima's enemies, amongst which the most prominently stood out the Genoese and the Turks[60]. On the top of the list of the captains who fought valiantly against the Ottomans was Piero Zeno, followed by Marino Faliero, Andrea Cornaro, Pietro Canale,

[57] Subsequent, augmented editions were printed in 1576 (Venice), 1590 (Venice), 1605 (Venice), 1620 (Padova), 1686 (Venice). For Porcacchi's Isolario see George Tolias, *Isolarii*, p. 271-272 and Chiara Lastraioli, *Un monde en forme d'île: espace géographique et espace imaginaire dans l'isolario de Tommaso Porcacchi*, 43-67 in Alain Godard, Marie-Françoise Piéjus, eds., *Espace, histoire et imaginaire dans la culture italienne de la Renaissance*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2007, p. 43-67. Both the 1572 and the 1576 editions are available on Gallica – http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k58789f and http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k58790n.chemindefer [Accessed: 28.12.2015].

[58] The dedication letter is entitled: *Al Serenissimo Principe et Signore Il Signore Don Giovanni d'Austria, general della Santissima Lega contra gl'infedeli.*

[59] The princeps edition is 117 pages long, half of which are dedicated to the Mediterranean islands.

[60] See Thomaso Porcacchi, *L'isole piu famose del mondo,* Venice, 1572, p. 7-8.

Marco Canale, Marco Giustiniano, Andrea Moresini, Simon Dandolo, Nicolo Gradenico, Pancratio Giustiniano, Luigi Loredano and Girolamo Zane[61]. Beginning in mid-fourteenth century and continuing until the early 1570, Porcacchi's list condensed for his readers the long history of Venetian-Ottoman conflicts in Eastern Mediterranean. However, it was not the history, but rather the present that interested his readers the most. Porcacchi ends almost each description of the Levantine islands with a briefing on the current status of the rivalry between *Signori Vinitiani* and *i Turchi*[62]. In the aftermath of Lepanto, the Venetian isolarii continued to be shaped around the Ottoman expansion in the Eastern Mediterranean and its direct threat to the stato da mar. The only significant difference is that Porcacchi discussed the topic openly, while Bartolomeo dalli Sonetti and Benedetto Bordone expected their audience to read between the lines. This development of the genre, which maintained both its inner structure and its central ideas, becomes even more visible in the second edition of Porcacchi's isolario.

The 1576 edition was almost double in size and, once again, the Levant was placed, both metaphorically and literally, at the centre of the isolario[63]. There were no fewer than fourteen new chapters on the Eastern

---

[61] *Pietro Zeno il primo mandato contra i Turchi, riporto a casa molte vittorie & dopo lui Marino Faliero [...] & Luigi Loredano contr i Turchi hebbe molte vittorie, havendo seco le galee di Papa Eugenio & del Duca di Borgogna [...]; Girolamo Zane Procuratore & primo general di questa santissima impresa, contra l'empio Turco Selim,* in Thomaso Porcacchi, *L'isole piu famose del mondo,* Venice, 1572, p. 7-8.

[62] The description of Corfu ends with these words: *ma hoggi e dominate da Signori Vinitiani [...] & essi Signori l'hanno piu volte difesa contra molti offensori & particolarmente contra i Turchi*. The memory of the Venetian rule in Negroponte was still carefully preserved: *Fu l'isola di Negroponte alcuna volta soggetta a' Signori Vinitiani: et massimamente all'hora che Rabano Carcerio signor di quest'isola, temendo di non poter con le sue forze tenerla; volontariamente la sottomise all'imperio loro: ma in ultimo venne l'anno di nostra salute MCCCCLXX sotto l'imperio di Macometto Imperator di Turchi, che l'espugnò: et dall'hora in poi sempre è stata soggetta al Turco*. The relatively recent Ottoman conquest of Naxos was briefly mentioned: *ma pochi anni a dietro n'è stato cacciato da Selim presente gran Turco;* while the description of Cyprus ended with a prayer for victory in the ongoing war: *Dio gli doni gratia et favore di conservarla a questa Republica, et di recuperarle il perduto,* in Thomaso Porcacchi, *L'isole piu famose del mondo,* Venice, 1572, p. 11, 23, 34 and 36.

[63] Porcacchi adopted Bordone's structure and placed the Atlantic islands at the beginning, from Iceland to Zeeland (from page 1 to page 28). Accordingly, the Mediterranean occupies the core of the isolario, with Venice in the central position (pages 65-74), followed by the Levantine islands (pages 74-153). The isolario also

Mediterranean islands, including the ones on the Venetian dominions of Zante (Zakynthos), Cerigo (Kythira) and Kephalonia. Moreover, they were all grouped around the most important new addition to the isolario: the chapter on Lepanto[64]. Significantly, the victory of Lepanto and the lengthy account of the Venetian heroic defence of Zante were placed immediately after the chapter on Venice and detached from the descriptions of Negroponte and Cyprus, which were moved at the end of book two[65]. Thus, the 1576 edition fully exploited the post-Lepanto hopes of a resurgent Venice in the Levant. Apparently, the stream of news incorporated in the textual descriptions of islands and the inclusion of a distinct chapter on the naval battle of Lepanto broke with the tradition of the genre. Actually, it did not. Tomasso Porcacchi simply continued on the line already suggested in the 1572 princeps edition, which, in its turn, was just making explicit what the Venetian mapmakers and their readers already knew: the isolarii were mapping a network of islands that had been fractured by the Ottomans.

Thus, the Renaissance Venetian isolarii were neither a neutral encyclopedia of islands, nor compensating dreams, expressions of the fading influence of the Serenissima in the Levant[66]. Instead, from the very beginning of their Venetian history, the isolarii were primarily, although not exclusively, cartographic visions of war. A war that Bartolomeo dalli Sonetti preferred to pass over in silence, leaving his readers to fill in the blank spaces. A war viewed by Benedetto Bordone as a battleground between the Turks, who were fulfilling the Devil's will and the Christian monks who were serving God. A several centuries long war that Thomaso Porcacchi abridged in a few pages, providing his readers with the necessary information to understand its most recent developments. By the early 1570's, the association of the isolario genre with the cartographic representation of the war was already well established in Venice.

---

comprises a third book, on the New World islands (pages 154-192) and it ends with a discussion on a world-map and on a world navigation chart (pages 192-201).

[64] See Thomaso Porcacchi, *L'isole piu famose del mondo,* Venice, 1576, p. 87-94.

[65] The chapter on Venice (pages 65-73) was followed by the ones on Archipelago (pages 71-81), on Corfu (pages 82-84), on Curzolari/Lepanto (pages 85-94), on Cefalonia (pages 95-97) and on Zante (pages 98-100). Book two ended with the chapters on Constantinople, Stalimene, Negroponte and Cyprus (pages 131-156); see Thomaso Porcacchi, *L'isole piu famose del mondo,* Venice, 1576.

[66] For this suggestion see Bronwen Wilson, *Assembling the Archipelago. Isolarii and the Horizons of Early Modern Public Making*, p. 117.

Therefore, when Giovanni Camocio and Simon Pinargenti decided to put on the market two composite atlases of war under the label of isolarii, they only took one step further[67].

Probably the best argument that the genre, despite its adaptations, continued to have inner coherence, is the publishers' effort to shape a heterogeneous material into an *isolario*. Remarkably, the two Venetian publishers, Camocio/Bertelli and Pinargenti did not simply add a catchy title page to a composite atlas, but they carefully edited and selected the maps within the volume[68]. Instead of reflecting a deterioration of the genre, these martial isolarii preserved its traditional structure and simply updated it. As they comprised only maps, without text, the visual readers were required to fill in the story accompanying each image. Both publishers highlighted the confrontation between Venice and the Ottoman Empire in their titles, but they took a different stance. Camocio or Bertelli explicitly referred to the Ottoman Sultan, while Pinargenti made no mention of the Turks. Instead, he provided a clear geographical frame for his atlas, while Camocio/Bertelli refused to do so. In consequence, Pinargenti's atlas is more geographically coherent, as the few surviving copies show[69]. Amongst the 50 maps bound together in a single volume

[67] For this type of atlases see David Woodward, *Italian Composite Atlases of the Sixteenth Century*, in John A. Wolter and Ronald E. Grim, eds., *Images of the World: The Atlas through History*, Washington, 1997, p. 51-70. The idea of printing a title page for a compilation of maps is considered an innovation that belonged to the Roman publisher Antonio Lafreri, see Jean Marc Besse, *The Birth of the modern atlas - Rome, Lafreri, Ortelius,* in Maria Pia Donato and Jill Kraye, eds., *Conflicting duties: Science, Medicine and Religion in Rome 1550-1750,* London: Warburg Institute, 2009, p. 63-85.

[68] See Giovanni Francesco Camocio, *Isole famose porti, fortezze, e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di Venetia, ad altri Principi Christiani, et al Signor Turco novamente poste in luce,* Venice, [1572] and Simon Pinargenti, *Isole che son da Venetia nella Dalmatia, et per tutto l'Arcipelago, sino à Costantinopoli, con le loro fortezze, e con le terre più notabili di Dalmatia: nuouamente poste in disegno a beneficio de gli studio si di geografia, V*enice, 1573.

[69] I primarily used for my analysis the 53 page copy digitized by the Stanford University Library, conveniently available on line: URL - https://searchworks.stanford.edu/view/10239859. [Accessed: 10.12.2015]. I could compared it with the 50 page copy sold at a Sotheby's auction in 2005. URL: http://www.sothebys.com/es/auctions/ecatalogue/lot.47.html/2005/travel-atlas-natural-history-l05403. [Accessed: 05.12.2015]. Unfortunately, I did not have access to Silvia Fabrizio-Costa's article on Pinargenti's atlas, based on the 52 page copy held by the Library of the University of Caen, see Silvia Fabrizio-Costa, *Sull'uso politico dell'edizione di carte geografiche: Simone Pinargenti (1573),* in Pérette-Cécile Buffaria,

under the title *Isole che son da Venetia nella Dalmatia, et per tutto l'Arcipelago, sino à Costantinopoli,* Pinargenti included images of Venice, followed by maps of Cyclades, Sporades, Dodecanese and Ionian islands. Therefore, in designing his composite isolario, Simon Pinargenti continued the line of Bartolomeo dalli Sonetti, Benedetto Bordone and Tomasso Porcacchi. And, just like Bordone and Porcacchi, Pinargenti made room in his atlas for larger, regional maps, as well as for woodcuts of Western Mediterranean islands[70]. The only difference was that most of his maps consisted of specific war scenes that the title cartouches helped the readers to identify[71]. The addition of several views of Albanian and Dalmatian ports and fortresses came naturally, as the theatre of war was moving closer to Venice[72].

Camocio/Bertelli's *Isole famose,* which probably predated Pinargenti's isolario, also remained mostly within the genre's limits. It contained more Western Mediterranean and Atlantic islands, but the core was, nevertheless, still Levantine[73]. Of the 85 maps included in the atlas, no fewer than 65 depicted Eastern Mediterranean islands and fortresses and, once again, most of them referred to recent confrontations. The most spectacular woodcuts were, inevitably, the ones illustrating the Lepanto victory and, as I suggested at the beginning of the article, the view of the Constantinopolitan miracle falls within this category. There was,

ed., *Diplomatie et Littérature, textes offerts à Paolo Grossi*, Paris, 2011, p. 65-84. The different copies of Pinargenti's isolario contain approximately the same maps, but their order varies considerably.

[70] Both the Stanford and the Sotheby's copies include the map of Sicily (map 27, respectively map 32). In addition, the Stanford copy ends with two maps of Europe and Africa (map 52 and 53).

[71] See for instance, the cartouche title on the map of Preveza: *S. Maura co il golfo della preveza posti nella provincia di Achaia, possedutta da infideli et ora ochupata da l'armata della Santa Lega Christiana 1571* or the one on the map of Margaritin: *Margaritin, 8 miglia fra tera 10 miglia da Corfu qual possederia il turcho presa alli 8 novembrio 1571 de ordine del Clar.Sabastian Venier, General dell'armata.*

[72] See the maps of Scutari, Sebenico or Zara.

[73] For my analysis I used the two identical copies digitized by the Stanford University Library and by the Biblioteca Nazionale Marciana: https://searchworks.stanford.edu/view/10170418 and http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0005601&mode=all&teca=GeoWeb+-+Marciana [Accessed: 05.12.2015]. I also compared them with the composite atlas that lacks a title page, digitized by the Bayerische Staats Bibliothek. URL: http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&lv=1&bandnummer=bsb00003944&pimage=00001 &suchbegriff=&l=en. [Accessed: 03.12.2015].

however, a point when Camocio/Bertelli clearly broke with the genre's tradition. The last four maps of the atlas, which followed the ones of the Atlantic islands, depicted the Habsburg-Ottoman conflict in central Europe[74]. The Venetian publisher felt visibly unease, hence his decision to add these maps at the end of his composite atlas. Most likely, Camocio or Bertelli's decision to extend their gaze to include not only the maritime, but also the terrestrial route from Constantinople to Venice was directly influenced by the innovative cartographic frames of regional maps designed by the Venetian mapmaker Giacomo Gastaldi[75]. However, this is the closest the Venetian mapmakers got to fully transforming the isolarii into topical atlases of war[76]. Later on, Antonio Millo, Francesco Lupazolo and Vicenzo Corronelli continued the tradition of the Venetian isolarii, preserving the Ottoman expansion in the Levant at their core[77].

The Renaissance Venetian *isolarii* illustrate both the enduring format of this cartographic genre and its adaptability. From the very beginning of the genre to its very end, the Venetian *isolarii* viewed the

[74] The maps of the Atlantic islands are those of England and Scotlant (plate 79), Ireland (plate 80) and Iceland (plate 81). The last four maps (plates 82-85) are entitled: *Vienna, Città principal d' Ongheria, in modo che al presente é fortificata; Fortezza di Iavarin dove si trova hora il campo de l'impator; Vero disegno di Giula and Ziget, fortezza innespugnabile*.

[75] Gastaldi printed in 1560 a map entitled *Geographia particolare d'una gran parte dell'Europa nuovamete descritta coi confine suoi, e prima verso levate e il meridiano di Constatinopoli, e da ponete il meridiano delia magna cita di Venetia, et da tramotana il parallelo di Vienna in Austria, e verso ostro il parallelo che passa per il mezzo dell'isola di Candia.* This was the first attempt to merge cartographically the two theatres of war against the Ottomans: the Eastern Mediterranean and Central Europe. In 1571 Simon Pinargenti reprinted an older map of Paolo Forlani under a similar title: *Descrittione Particolare di tutti i luoghi, cosi maritimi, come fra terra che son da Venetia al mar maggiore compranedoci il Golfo, Corfu, la Cefalonia, il Zante, tutta, la Morea, l'isola du Candia, et di Negroponte, l'Arcipelago, il golfo di Salonico, lo stretto di Costantinoploi, fino al mar maggiore; et poi tutta la Caramania, l'isola di Cipro, la Soria, l'Egitto, la costa di Barbaria fino alle Gerbe con l'isola di Malta et di Sicilia et fra terra tutti il corso del Danubio* .

[76] Cf. George Tolias, *Isolarii,* p. 273-274 and *The Politics of the Isolario*, p. 48.

[77] On Antonio Millo see F. W. Hasluck*, Depopulation in the Aegean Islands and the Turkish Conques*, „The Annual of the British School at Athens," 17, 1910, p. 151-81. On Lupzaolo see Bronwen Wilson, *Francesco Lupazzolo's Isolario of 1638: The Aegean Archipelago and Early Modern Historical Anthropology* in Mary Frank, Blake de Maria, eds., *Reflections on Renaissance Venice: A Celebration of Patricia Fortini Brown*, Milan, 2013, p. 187-199. For Coronelli's Isolario see Palmira Brummett, *Mapping the Ottomans*, p. 183-186.

Levant as a network of islands fractured by the Ottomans' conquest. Cartographical narratives of a historical trauma, the Venetian *isolarii* adopted different, one might even say therapeutic, strategies for tackling a highly sensitive topic. As the Ottomans were steadily advancing along the Eastern Mediterranean archipelagos, the Venetian cartographers were carefully editing the content of their isolarii, expecting from their readers to mentally map the invisible confrontation between the Sultan's army and the Serenissima. The Lepanto victory brought a radical change of tone, and the mapmakers manifestly joined the choir of those who were looking forward to the Venetian resurgence in the Levant. The fracture of the Eastern Mediterranean space was no longer suggested, but visibly exposed. However, it was only a change of tone, as the mapmakers continued to convey the same fundamental ideas. Bartolomeo dalli Sonetti and Simon Pinargenti, although one century apart, shared similar views on the role and function of isolarii. They both invited their readers to a visual dialogue on the fate of the Venetian maritime empire in the Eastern Mediterranean. Thus, the Venetian *isolarii* display a remarkable continuity through time, from its beginnings to the post-Lepanto era.

THE OTTOMAN MEDITERRANEAN AND THE RENAISSANCE VENETIAN ISOLARII

Abstract

The main contention of this article is that from the very beginning of the genre to its very end, the Venetian *isolarii* viewed the Levant as a network of islands fractured by the Ottomans' conquest. Cartographical narratives of a historical trauma, the Venetian *isolarii* adopted different strategies for tackling a highly sensitive topic. As the Ottomans were steadily advancing along the Eastern Mediterranean archipelagos, the Venetian cartographers, such as Bartolomeo dalli Sonetti and Benedetto Bordone, were carefully editing the content of their isolarii, expecting from their readers to mentally map the invisible confrontation between the Sultan's army and the Serenissima. The Lepanto victory brought a radical change of tone, and the mapmakers, such as Tomasso Porcacchi, Giovanni Camocio or Simon Pinargenti, manifestly joined the choir of those who were looking forward to the Venetian resurgence in the Levant. The fracture of the Eastern Mediterranean space was no longer

suggested, but visibly exposed. However, it was only a change of tone, as the mapmakers continued to convey the same fundamental ideas. Thus, the Venetian *isolarii* display a remarkable continuity through time, from its beginnings to the post-Lepanto era and illustrate both the enduring format of this cartographic genre and its adaptability.

Keywords: Venice, Eastern Mediterranean, Isolario, Ottoman Empire, Renaissance cartography.

CHANGES IN MOLDAVIAN POLITICS AT THE END OF THE RULE OF ALEXANDER I *THE GOOD*: DOCUMENTARY NOTES[*]

MARK WHELAN[**]
mark.whelan.2010@live.rhul.ac.uk
ALEXANDRU SIMON[***]
alexandrusimon2003@gmail.com

The last three years of Alexander I *the Good*'s three decades of rule witnessed a major change in Moldavian politics[1]. After years of anti-Hungarian and – predominantly – pro-Ottoman politics[2], Alexander I sided with Sigismund of Luxemburg, following the path of his regional protector Witold of Lithuania[3], and turned against both Wladislaw II Jagiello of Poland, his traditional suzerain[4], and Sultan Murad II[5]. The

[*] Study supported in part (Simon) through ANCS, PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153, *GENESIS* (2012-2016) research grant.

[**] lect., Royal Holloway, London.

[***] dr., CS I, Centrul de Studiere a Populației, Universitatea „Babeş-Bolyai".

[1] In relation to Wallachia as well, see the outline by Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 269-270.

[2] Florin Constantiniu, Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XVI-lea* [The Treaty of Lublau (15th of March 1412) and Moldavia's International Situation in the Early 15th Century], in Studii, XVII, 1964, 10, p. 1129-1140.

[3] E.g. Giedrė Mickūnaitė, *Making a Great Ruler. Grand Duke Vytautas of Lithuania,* Budapest, 2006, p. 67-70, 72-75.

[4] In relation to the Moldavian situation, see also the contemporary sources published by Ioan-Aurel Pop, Adinel Dincă, *Témoignages sur les relations de suzeraineté-vassalité polono-moldaves à la fin du règne du premier roi Jagellon*, in *The Age of the Jagiellonians* (*=Eastern and Central-European Studies*, II), edited by Florin Ardelean, Christopher Nicholson, Johannes Preiser-Kapeller, New-York-Oxford-Frankfurt-am-Main-Basel-Vienna, 2013, p. 157-196, at p. 188-196.

[5] Alexander abandoned his Ottoman arrangement, established mainly after Mircea I's death (1418), his „Wallachian suzerain" (for the rivalry between Moldavia and Wallachia: Ş. Papacostea, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare: opţiunea polonă (1459-1472)* [The Foreign Policy of Stephen the Great: The Polish Option (1459-1472)], in **SMIM**, XV, 2007,

main profits for Alexander I lay at the mouths of the Danube, in Wallachia, and in Podolia[6]. An anonymous report sent probably to Peter von Schaumberg, Bishop of Augsburg, in late March 1431 (after Witold's death in October 1430)[7], when Svidrigiello and Alexander I were seizing Podolia as a result of Witold's last plans[8], summarized the situation[9]:

---

p. 13-28, at p. 18-19, 22-23), and after the failed Ottoman attack on Cetatea Albă in 1420 (V. Ciocîltan, *Competiţia pentru controlul Dunării inferioare (1412-1420)* [The Competition for the Control of the Lower Danube (1412-1420)] (I-II), **RdI**, XXV, 1982, 10, p. 1090-1100; 11, p. 1191-1203, at p. 1193, 1201), in view of the – eventually successful – recovery of Moldavia's former Danubian parts (after his enthronement, Alexander had handed them over to Mircea; Ş. Papacostea, *Aux débuts de l'état moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, in **RRH**, XII, 1973, 1, p. 139-158, at p. 150-155) controlled by the pro-Hungarian crusader Dan II (for the "international crusade" in Wallachia: Nicolae Iorga, *Un prinţ cruciat portughez în Ţara Românească a secolului XV* [A Portugese Crusader Prince in 15th Century Wallachia], in **AARMSI**, 3rd series, IV, 1925, p. 333-337).

[6] See in these matters also Ilona Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* [Moldavia and Wallachia between Poles, Hungarians and Turks in the 14th and 15th Centuries], Poznań, 1996, p. 82-88.

[7] The „appendix" *in una cedula* to this report also read: *Item von konigs wegen zu polan der ist auß komen mit grosse gedinge und als ich vernome, waz hertzog wytold sich mit dem konige und konigreich von polan verschreiben hette, daz ist alles annulliret et volunt et liber et dominum suum Swidergal hern regem et hern ius imperialis ich weis nit anders news*.

[8] After the above-quoted passage, the report reads further […] *Item der Byschoff von Crakow. der Byschoff von der kone, Ostrorag woyewoda und her Jan lichynsky, die ziehen gen littawen in bottschaft von des gantzen konigreichs wegen zu polan umb iren hern den kung uff ein solichs daz der grossfurste hertzog Swidergril und die litwan ire botschaft hirauß gehabt haben ber den Bischoven und polonischen hern, wir iren hern zerhe den großfursten oder sye, daz herden kunig gefangen hette oder hilde, der tete im und in ungutlich und luge sie an. Sunder der Großfurste, huelde sinen liven bruder by im und reitet mit im iagen als er vorgepflogen hat mit synen liebter bruder hertzog Witold der got gnade und halden im auch dorumb, daz nicht zwnrecht wurd zwischen der großfurschin[8] und dem kongreich zu polan. Auch hat her hertzog Swydrigil zum kunge und zum heren von polan gefordet die podolei zu großfurstehn* [...] (on the source see note 15).

[9] The preserved contemporary copy of the report does not mention the year it was issued, but only the place and date of issue: *Geben zur Olsen am dinirstag nehst noch dem jonestag* [i.e. St. Jonas <and St. Barachisius> (29th of March)]. In order to facilitate the understanding of the source, majuscules were inserted in compliance with modern German. The original text of the copy read: [...] *Czum erst daz hertzog Synke aus der masaw daz konigreich zu polan uffgeworfen hat zu einen hauptmann im felde und hertzog fedusto* [!] *der under der konige zu polan sitzet, crieget ytzund allzit mit dem lande zu lawtzk, daz zu der grossen fursterthum gehort, gen litwan und die polan im hellfon. Item so heldet man die podolen zu hilff gesant wol drey hundert spisse, so hat hertzog Allexander den man nennet noss, mit den litwan und rewszen eyn haus gewonnen daz heisset Bakotha gelogen in der podolei, und den hat der großfurst lossen kileyen, und ligen im vor kempintz in der podoleii,*

[...] *Czum erst daz Hertzog Synke* [(?) Siemowit V] *aus der Masaw* [Masovia][10] *daz Konigreich zu Polan uffgeworfen hat zu einen Hauptmann im Felde und Hertzog Fedusto* [(?) Boleslaw IV] *der under der Konige zu Polan* [Wladislaw II Jagiello] *sitzet, crieget ytzund allzit mit dem Lande zu Lawtzk* [Lutsk], *daz zu der Grossen Fursterthum gehort, gen Litwan und die Polan im hellfon. Item so heldet man die Podolen* [Podolia] *zu hilff gesant wol Drey Hundert Spisse, so hat Hertzog Allexander* ***den man nennet Noss***[11] [Alexander I] *mit den Litwan und Rewszen eyn Haus gewonnen daz heisset Bakotha gelogen in der Podolei*[12], *und den hat der Großfurst* [Witold/ Svidrigiello[13]] *lossen* ***kileyen***[14], *und ligen im vor Kempintz*

---

nemlich herczog Allexander mit des großen fursten luten.[...] (for further data on the source see note 15).

[10] On contemporary Masovian affairs: Anna Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374-1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku* [The Environement of the Duke of Masovia Siemovit IV (1374-1426): A Study of the Masovian Political Elite at the Turn of the 14th and 15th Centuries], Warsaw, 1998.

[11] *Noss* could be most easily associated with *Nase* (German for nose), as well as with Russian *nos* (meaning also nose). However, this would be a rather simplistic solution under these circumstances (albeit the fact that a physical explanation would be an adequate option due to common medieval practices). At any rate, the designation deserves a special analysis.

[12] This difficult to locate fortification, bearing a name of apparent Oriental origin, is interesting for two other reasons: 1. The County of *Borkoth* listed outside of Hungary proper next to the *Principality of the Szeklers* (distinct from the County of the Szeklers included in the same list) by Pope John XXII in 1327 (Al. Simon, *Principele Dominic, secuii şi Ţara de Jos a Moldovei* [*Prince* Dominic, the Szeklers and the *Lower Country* of Moldavia], in **AIIX**, LI, 2014, suppl., p. 59-76. In 1386, when Vasili, Dimitri Donskoi's son, escaped from Tartar captivity and found shelter at Peter I's court, Moldavia apparently controlled a significant part of Podolia (Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV* [Moldavia in the 11th-14th Centuries], Khishinev, 1994^2, p. 334). Given also the lasting issue of Pokutia, Moldavia seemingly had a vested interest in Podolian lands.

[13] Both have to be factored in because of the time span covered by the report and because of the information in note 15.

[14] This is probably the most intriguing part, also in terms of grammar, in the otherwise difficult to read, copy of the report. Given also the fact that we are not dealing with the original letter but with a – albeit contemporary – copy, it this difficult to assert that in exchange for his support of Witold's royal cause, the late Lithuanian power figure had granted Chilia to Alexander I. Nevertheless, it is a hypothesis that cannot be ruled out and requires further investigation. The hypothesis is most alluring if we take into account the Moldavian-Lithuanian matrimonial project between Svidrigiello and Alexander's daughter presented below. As a wedding gift Svidrigiello (not the late Witold) could have handed over Chilia to Alexander and – perhaps – even confirmed his authority over Cetatea Albă at the Dniestr Mounds, targeted also by Lithuania (in these delicate matters, see also Ştefan Andreescu, *Une ville disputée. Kilia pendant la première moitié du XVe siècle*, in **RRH**,

[Kamenice] *in der Podoleii, nemlich Herczog Allexander mit des Großen Fursten Luten.*[...][15]

Alexander I then took control over Wallachia enthroning boyar Aldea as his puppet-ruler by June 1431[16]. Other – major – developments occurred almost simultaneously with the quoted letter[17].

Alexander I's designs – late in his life – seemed great and apparently blossomed after Witold's death[18]. In autumn 1425, his designated heir, Elias, had wed –not without Witold's aid – Mary, the sister of Sofia, Wladislaw II's last wife[19]. Alexander had Wallachia under his grip[20], with Aldea also

XXIV, 1985, 3, p. 217-230; Idem, *Cetatea Albă – cheia Lituaniei?* [Cetatea Albă: *The Key of Lithuania*?), **RI**, XIV, 2003, 1-2, p. 111-119).

[15] Bayerische Staatsbibliothek, Munich (BStB), Abenländische Handschriften, Codices Latini Monacenses (CLM), [mss.] 22.372, f. 467[r]. The manuscript contains mainly the correspondence of Peter von Schaumberg, Bishop of Augsburg (1424-1469). The first lines of the cited report read: *Erwirdiger ~~herr~~ in got vatter lieber her und bruder, uwer liebe wir schreiben die leuste die wir habin erfiren von solichen worhaftige luten, den es wol zuglobin stet und die uns nicht lugen sagen noch empieten*. Hence the letter was most likely addressed to the abovementioned prelate (for further references on the future cardinal, see the entry authored by Georg Petel, *Peter* (*Petrus)* von *Schaumberg* (*Schamburg, Schawemberg, Schawenberg(h), Schawmberg, Schoenperg*), in *Neue Deutsche Biographie*, XX, Berlin, 2001, p. 218-219.

[16] Officially an anti-Ottoman action, Alexander's intervention was also intended to limit Sigismund's influence, who had granted in late January-early February 1431 the rule over Wallachia to Vlad II *Dracul*, a Knight of the Order of the Dragon, as well as one of Mircea I's numerous illegitimate sons (in this respect, see V. Ciocîltan, *La campagne ottomanne de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international*, in **RRH**, XV, 1976, 3, p. 437-445).

[17] We should add that the letter concluded with extensive passages on the negotiations that King Wladislaw II had been compelled to initiate with the Hussites following the Lithuanian and Moldavian offensive, supported by Sigismund.

[18] For the main known data, also in relation to Svidrigiello's designs, see the literature cited by Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova (a. 1324-1881)* [The Critical Chronology of the Rulers of Wallachia and Moldavia (a. 1324-1881)], I. *Secolele XIV-XVI* [14th-16th Centuries], Bucharest, 2001, p. 474-475, 477.

[19] The marriage was of paramount importance for Moldavia during the 1430s-1450s (Edward Rudzki, *Polskie królowe. Zony Piastów I Jagiełłonów* [Polish Queens: The Wives of the Piasts and Jagiellonians], I, Warsaw, 1990[2], p. 98-99).

[20] Aldea (who took on the name Alexander as a ruler) became Murad II's vassal (June 1432) after Alexander I's death.

seemingly married to a daughter of his[21]. Sigismund's ambitions and the Lithuanian turmoil equally collected Alexander's attention[22]. In effect, Svidrigiello – through his association with Sigismund –opened the southern road for Alexander, as illustrated by the talks between Sigismund, Teutonic Grand-Master Paul von Rusdorf[23], and Sigmund Roth, Svidrigiello's envoy[24], in spring 1431[25].

Werbung an den Homeister zu Preussen von unsers Herren des Romischen Kunigs wegen[26]

[...] *Item er hat Ewern Gnaden emboten. Als er euch zugesagt hat, nach Ewern Rat, das er sich mit beweiben wolle, also hat er das bißher gehalden, und sint demmal in der Almechtig Got, nü erhohet hat, so wer er wol geneigt, durch mamcherley Sache willen, des Wayvoda Tochter, uß der Molda zunemen, ob es mit Ewern Gnaden willen wer. Wann er hoft, wurd dieselb heyeret fur sich geen, das er damit denselben*

[21] Ilie Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund* [The Romanian Principalities and the Oriental Policy of Emperor Sigismund], Bucharest, 1919, p. 207-208. New researches on this issue are much needed.

[22] The traditional perspective on the ties between Alexander and Svidrigiello is illustrated by Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI* [The Wallachias and Poland. 14th-16th Centuries], Bucharest, 1985, p. 43-46.

[23] Carl Augustus Lückerath, *Paul von Rusdorf: Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441* (Bad Godesberg, 1969).

[24] Unfortunately, additional information on this–important under the circumstances–figure is not available at present.

[25] The text was written after Witold's death and Svidrigiello's election (October 1430) and prior to Alexander's anti-Ottoman campaign in Wallachia (before June 14, 1431, when Aldea issued his first known charter as ruler for the city of Braşov; **DRH, D**, I. *1222-1456*, edited by Ştefan Pascu, C. Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, Bucharest, 1977, no. 180, p. 281). Because Vlad *Dracul* had been appointed ruler of Wallachia by Sigismund prior to February 8 (**DRH, D**, I, no. 179, p. 280), unless we presume deliberate Wallachian „foul-play" on Alexander's behalf (which his usual „conduct", the nevertheless *ab ovo* mistrusted Hungarian rumour of early July, after Aldea's enthronement, that Alexander's host might even move against Braşov, and Vlad's subsequent–yet undated–reactions could substantiate; e.g. **DRH, D**, I, nos. 181-185, p. 282-286), we must presume that the text dated from spring 1431 (the preparations involved by Alexander's campaign and the distances that had to be covered in this diplomatic network could narrow down the interval to March-April).

[26] Geheimes Staatsarchiv (GStA), Preußischer Kulturbesitz, Ordensbriefarchiv (ODA), Berlin, no. 5542 [ff. 1^{r}-3^{r}]. In order to facilitate the understanding of this source as well, majuscules were inserted in compliance with modern German (source published in M. Whelan, Al. Simon, *The Moldavian Lady and the Elder Lords of the East*, in **TR**, XXIV, 2015, 3, p. 62-70; with further references on the contemporary context and its implications).

Wayvoda beyd den Turcken, ouch den Polan wol entziehen wolt, das er nicht mit in, Sunder ewer gnaden und sein getruer dyener sein wurde.[...]// *Item. Als dann der Grosfurst sich gern verheyraten wolde, mit des von Moldaw Tochter, ob es mit unsers Herrn des Kunigs willen were, also sol der Meister, den Grosfursten bitten, daz er das ansteen lasse, biß unser Herre mit im zusamen komet, So wil im sein Gnad in den und andern Sachen getrulich sein bestes raten, als seinen lieben Bruder,und danckt im unser Herre der Romisch Kunig, daz er die sache mit dem von Moldaw in von Turken und Polan zutziehen so wol und fruntlich unserm Herrn und seinen Landen zu Nutz fur sich genomen und betrachtet hat*. [...][27]

The negotiations were successful: by June the Teutonic Knights entered Poland (though their war with Krakow officially started only in mid-August), pushing Svidrigiello (under considerable Polish pressure) towards Lithuanian victory, while in the South, Alexander of Moldavia had expelled the Ottomans from Wallachia[28]. Sigismund, who –given also his Hussite problem – avoided an "official attack" on Wladislaw II[29], seemed to be

[27] Because the source was calendared in *Regesta historico diplomatica ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, edited by Erich Joachim, Walther Hubatsch, I-2. *1198-1454*, Göttingen, 1948, no. 5542), the Romanian historiography was aware – or so it seems – of the existence of the source (e.g. Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate* [The Foundation of Moldavia: Controversial Issues], Iaşi, 2014^2, p. 164), but clearly failed to search for it, like in the case of the matrimonial ties between Grand-Duke Witold and Mircea I, recorded in late July 1416 (see *Regesta historico diplomatica*, I-2, no. 2354; *Zsigmondkori Oklevéltár* [The Charter Collection of the Age of Sigismund], general-editor<s> Elemér Mályusz <and Iván Borsa>, V. *1415-1416*, edited by I. Borsa, Budapest, 1997, no. 2023, p. 545-546).

[28] E.g. GStA, ODA, nos. 5636-5639, 5649, 5657, 5660, 5665-5667, 5672, 5674, 5678, 5684, 5700-5701, 5705, 5711, 5719, 5723, 5738-5739, 5760-5761 (4th-9th of May, 4th, 20th, 25th of June, 3rd, 11th, 14th, 15th, 21st of July, 1st, 2nd, 6th, 7th, 14th, <16th-21st>, 17th, 20th of August, 2nd of September); **DRH, D**, I, nos. 180-181, p. 281-283 (14th of June, 2nd of July).

[29] On this Polish-Imperial matter, see recently M. Whelan, *Walter von Schwarzenberg and the Fifth Hussite Crusade reconsidered (1431)*, in *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, CXXII, 2014, 2, p. 322-335.

drawing closer to victory in the East (in the North- and South-East)[30], while Alexander I asserted his regional influence to an unprecedented level[31].

The military and political failures of Teutonic-Lithuanian coalition and Alexander I's death at the start of 1432 put however an abrupt end to these vast designs and possibly brought to an end the projected matrimonial union, approved by Sigismund of Luxemburg, between Svidrigiello and Alexander I's – unnamed – daughter[32]. Consequently, the family of Alexander I deserves special attention, given the stakes and motivations of the changes in his policy at the end of his rule[33]. First, because Svidrigiello

[30] To which one – certainly – has to add the Hussite question, as Sigismund's aim – at that time (unlike during Witold's final years) – seems to have been to coerce – by using Lithuanian, Teutonic and even Moldavian means – Wladislaw to come to terms with him on the Hussite and Ottoman issues (as revealed also by his letter sent to Wladislaw "just after" the Teutonic Knights officially declared war on Poland; GStA, ODA, nos. 5723, 5739; <16th-21st of August>, 17th of August).

[31] Throughout his first two decades of rule (until the Wallachian crisis of 1418-1420), Alexander largely moved in the shadow of Wladislaw II, Witold and Mircea I, while over the next decade (until the Congress of Lutsk) his primary concern was to secure his southern parts, using Hussite refugees as well, a practice he pursued during his alliance with Svidrigiello, and with Sigismund (Ş. Papacostea, *Moldova: desăvârşirea unui stat. Ţara de Sus şi Ţara de Jos* [Moldavia, Completing a State: The Upper and the Lower Country], in **SMIM**, XXIX, 2011, p. 9-26).

[32] Yet, because of the useful Wallachian connections retained by Svidrigiello until the late 1430s (he found shelter in divided Moldavia in 1438, probably near Elias; William Urban, *Tannenberg and after: Lithuania, Poland, and the Teutonic Order in search of immortality*, Chicago, 1999[1], p. 310) and in the absence of further researches (In addition to the Teutonic documents, new data could be found in Italian archives given the „*Turkish* implications"), it would perilous to ascribe with certainty a similar fate to the matrimonial project of 1431 brokered by Sigismund of Luxemburg and Paul von Rusdorf (Irrespective of the actual outcome of the matrimonial plan, we must refute the mid-16th century Muscovite dating (1430) of Svidrigiello's marriage to Anna, Ivan of Tver's daughter (*The Nikonian Chronicle*, edited by Serge A., Betty J. Zenkovsky, V. *From the Year 1425 to the Year 1520*, Princeton, NJ, 1989, p. 22-25), as the project of spring 1431 made no reference to the divorce logically implied by the future wedding between Svidrigiello and Alexander's daughter. Given also that Svidrigiello easily found refuge in Moldavia (see Jan Długosz, *Annales seu cronici incliti Regni Poloniae* (=*Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, XIII-XIV), edited by Alexander Przezdziecki, I, Krakow, 1883, p. 568-571, 578-581), the Lithuanian-Russian marriage (if real at all, or – given the extant uncertainties – unless the bride had not died soon after) either predated –by a couple of years– the proposal of 1431 or was concluded after 1438-1439).

[33] See also Alexandru Pînzar, *Câteva lămuriri cu privire la înrudirile primilor domni ai Moldovei cu dinastia lituaniană* [A Few Clarifications on the Family Relations between the First Rulers of Moldavia and the Lithuanian Dynasty], in *Analele Universităţii*

was at that time in his sixties and had no heirs, Alexander's daughter should have been at least 14 years old, being thus born at the latest in 1417, when however Alexander was married to the ageing Anna-Ringalla, Witold's sister, as well as Svidrigiello's cousin, who apparently remained childless until the end of her life[34]. In the absence of other details, but given Sigismund's approval of the union[35] and contemporary debates surrounding Alexander's "confessional options"[36], we cannot rule out a "*Latin* rite touch" to the planned political marriage and hence also in relation to the daughter of Alexander[37]. This in effect directs our attention towards earlier connections, given also that Alexander ended his rule as he had started it: as an anti-

Alexandru Ioan Cuza. Istorie, Iaşi, XLVI-XVLIII, 2010-2012, p. 117-128 (issue closely connected to the question of Alexander's <second?> wife Anna-Neacşa).

[34] See chiefly Kazimierz Jasiński, *Henryk Siemowitowic i jego żona Ryngałła. Studium historyczno-genealogiczne* [Henryk Siemowitowic and his Wife Ringalla: Historical-Genealogical Study], in *Słowianie w dziejach Europy: studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego* [The Slavs in the History of Europe: *Festschrift* for Henryk Lowmiański on his 75th Birthday], edited by Jerzy Ochmański, Poznań, 1974, p. 159-165; C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relaţiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun* [Ringalla-Anna: A Dynastic Episode in Moldavian-Polish-Lithuanian Relations in the Time of Alexander the Just], in **RdI**, XXXV, 1982, 8, p. 917-923. The marriage is commonly dated to c. 1414-1415.

[35] A most noteworthy aspect as Sigismund had mad disliked Witold's attempts to coerce Alexander in to re-marrying Ringalla *Codex epistolaris Vitoldi*, no. 1002, p. 550; no. 1013, pp. 556.Sigismund's main concern was that Witold's –potentially military – pressure might drive Alexander closer to the *Turk*, in an endeavour that was not even canonical for Witold's *cousin* (!), and Alexander's wife-to-be, and the lord were closely related. Unless, Witold pushed forward another (younger) relative for Alexander, Sigismund's complaint can be viewed also as proof for the confusing Lithuanian puzzle

[36] See also *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430* (=*Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, VI), ed. Antoni Prohaska, Krakow, 1882, no. 1002, p. 550; no. 1013, p. 556; Appendix, no. 6, p. 1027; Ioan C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului* [From the Vatican Archives], I, Bucharest, 1913, nos. 20-21, p. 34-36.

[37] It must therefore be stressed out also that–apparently (alike Mircea's wife at the time)–Alexander's first (?) wife was a Transylvanian *Latin* rite lady, named – interestingly enough in connection to the following source – *Margaret* (Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor de rit roman din Provincia Moldova. 1646-1648* [Codex: The General Visitation of All the Roman Rite Churches in the Provinces of Moldavia. 1646-1648], edited by Traian Diaconescu, Iaşi, 2006, p. 212; Laurenţiu Rădvan, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities* (=*East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, VII), Leiden-Cologne-Boston, 2010, p. 461-462.

Ottoman lord close to Sigismund (for this purpose he had been enthroned in 1400 by Mircea I of Wallachia[38], Vlad's II illegitimate father, and ally of Alexander I's father, Roman I who had ended his short rule in the Hungarian camp[39]).

According to Długosz[40], when he finally won Wallachia in late 1436 (deposing the pro-Ottoman Aldea, Stephen II's ally), Vlad II *Dracul* was married to Elias' daughter (aged around 9-10) from his marriage to the sister of Wladislaw III's mother (king since 1434)[41] . A contemporary note, in margin of a report on Murad II's Transylvanian campaign[42], stated however that he was the *sororius* of the half-brothers Elias and Stephen, both the *consanguinei regis Polonie*, which made Vlad Wladislaw III's *affinis* (1438). The latter record was quite biased (the note, not the report, claimed that Vlad II's Polish blood-ties had led to the Ottoman attack)[43]. The former was rather

[38] In connection to both the alliance between Roman I and Mircea I (c. 1392-1394), and the relation between Mircea and Alexander I (c. 1399-1418), we note that an anonymous apocalyptical text (early 1470s), listed Mircea, whose successful resistance against Bayezid, *the fourth* Ottoman *regulus,* was recorded, as the lord of Moldavia and Wallachia, although it confused Mircea (*Dracola de Molda et Walachia*) with his nephew, Vlad III *Dracula* (BstB, CLM 14.668, f. 23^{v}).

[39] This aspect was usually downplayed in Romanian historiography. We therefore note only that King Sigismund's first action after the new ruler of Moldavia, Stephen I, was enthroned, was to attack Moldavia, and that Stephen requested Wladislaw II's protection against Hungary and Walahia (Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)* [Sigismund of Luxemburg's Campaign in Moldavia (1395)'], in *Analele Universităţii Bucureşti. Istorie*, XV, 1965, p. 65-72; Marius Diaconescu, Erika Kató, *Incursiunea moldovenilor în Maramureş în 1395. Un aspect al relaţiilor moldo-polone* [The Moldavian Raid in Maramureş in 1395: An Aspect of Moldavian-Polish Relations], in **AIIX**, XXXII, 1995, p. 147-156.

[40] *Annales*, I, p. 561. An English (not to mention a Romanian) edition of Długosz's work would be most beneficial.

[41] The marriage was of paramount importance for Moldavia during the 1430s-1450s (Edward Rudzki, *Polskie królowe. Zony Piastów I Jagiełłonów* [Polish Queens: The Wives of the Piasts and Jagiellonians], I, Warsaw, 1990^{2}, p. 98-99.

[42] *Deutsche Reichtagsakten unter König Albrecht II.* (=*Regesta Imperii*, XIII), edited by Gustav Beckmann, I. *1438*, Göttingen, 1957, no. 283, p. 524. In all likelihood, the number of such notable, yet overlooked sources, is greater.

[43] The source was first discussed by V. Ciocîltan, *Între sultan şi împărat: Vlad Dracul în 1438* [Between Sultan and Emperor: Vlad Dracul in 1438], in **RdI**, XXIX, 1976, 11, p. 1767-1790, in particular at p. 1782-1783.

subjective (Jan Długosz favoured Stephen II[44]; hence he too was viewed as the brother of Vlad II's wife). Still the report and the note do not necessarily have to be regarded as adverse (unless we presume that Stephen's pro-Ottoman stand and Moldavia's partition led to the "expansion" of Elias' Polish and Wallachian ties). Yet, in order to accommodate the "roots" of both Elias I and Stephen II, this would mean that Alexander I's mother (Roman I's second wife) was Mircea I's relative and that either Roman I's mother (Margaret) or father (*Costea*?) was related to Wladislaw II, Wladislaw III's father[45].

This last question redraws attention upon a otherwise well-known passage in the "Eastern report" drafted towards 1405 by John, Archbishop of Sultanieh [46], "crusader diplomat" in direct contact later as well with both Mircea I of Wallachia and Alexander I of Moldavia[47]. The text read:

[...] *Dominus ipsorum* [of the Wallachians in Moldavia] *aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem Predicatorem vicarium generalem illarum partium* [irrespective of Margaret's true identity, most likely Elie Pétit] [...][48].

Two aspects are obvious: the prelate referred to the acting ruler of Moldavia, whom he had met in person, and to his mother named Margaret. However the editor of the text[49], as well as consequently Romanian

[44] See also I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz* [The Romanian Information in the Chronicle of Jan Długosz], Iaşi, 1926, p. 20-27; Pop-Dincă, *Témoignages sur les relations de suzeraineté-vassalité*, p. 159-164.

[45] See more recently in these matters Lia, Adrian Bătrîna, *Biserica* Sfântul Nicolae *din Rădăuţi. Cercetări arheologice şi interpretări istorice asupra începuturilor Ţării Moldovei* [The Rădăuţi *St. Nicholas*: Archaeological Researches and Historical Interpretations on the Genesis of the Land of Moldavia], Piatra Neamţ, 2012, p. 121-168, 191, 208.

[46] Anton Kern, *Der Libellus de notitia Orbis Johannes III (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, in *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Rome, VIII, 1938, p. 82-123. World War II and its aftermath delayed the reception.

[47] With emphasis on anti-Ottoman crusading and on the relations with Byzantium: Ş. Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire ottoman (1402-1413)*, in **RRH**, XXV, 1986, 1-2, p. 23-33, at p. 32; Idem, *Byzance et la croisade au Bas-Danube à la fin du XIVe siècle*, in **RRH**, XXX, 1991, 1-2, p. 3-21.

[48] For the quoted passage (part of a larger focus on the Wallachians): Kern, 'Der *Libellus de notitia Orbis*', p. 104.

[49] Kern, Der *Libellus de notitia Orbis*, p. 104 (note 12). In our opinion: an honest – eventually prolonged – mistake.

historiography[50], assumed – based on the name of the mother – that the ruler was in fact Peter I († c. 1391)[51], whose influential mother, Margaret *of Siret* had been a devout *Latin* rite lady[52]. The only – possible – confusion in the report regarded the association between the powerful lady Margaret (the grand-mother, not the mother of Alexander I, as Roman I and Peter I were brothers)[53] and Alexander (her grand-son, not her son), and not the identity of the ruler of Moldavia. As the evidence from the end of his rule directs our attention towards much earlier events, it seems that, at the end of his life, Alexander I of Moldavia, named *Noss*, completed the circle in more than one respect.

[50] See for instance Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la începuturile veacului al XV-lea* [A Traveller in the Wallachias at the Beginning of the 15th Century], in Studii, XVIII, 1965, 1, p. 171-174, here at p. 173.

[51] Jan Tęgowski, *Powiązania genealogiczne wojewodów mołdawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV i XV wieku* [Genealogical Ties between the Bogdan Moldavian Voivodes and the House of Gedyminas], *Genealogia. Studia i materiały historyczne* [Historical Studies and Materials], Wrocław), III, 1993, p. 45-66, at p. 53.

[52] See the sources discovered already by Ştefan Pascu, *Contribuţii documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV* [Documentary Contributions to the History of the Romanians in the 13th-14th Centuries], in **AIINC**, X, 1945, p. 149-220, here at p. 191-194.

[53] Besides, there is no indication in the – otherwise often mentioned – Papal indulgence (1378) for Margaret, the mother of Peter I and Roman I, that she was a convert. On the contrary, she appeared as a *Latin* rite Christian since birth (Archvio Segreto Vaticano, Vatican City, Registra Vaticana, [reg.] 287, f. 211r (26th of January 1378; edited also in *Acta Gregorii P.P. XI (1370-1378)* (=*Fontes*, III, 12), edited by Aloisie L. Tăutu, Roma, 1966, no. 248, pp. 493-494).

CHANGES IN MOLDAVIAN POLITICS AT THE END OF THE RULE OF ALEXANDER I THE GOOD. DOCUMENTARY NOTES.

Abstract

This article aims to reassess the last years of Alexander I's reign in Moldavia by using two German sources. The first is an anonymous report, most likely written by the bishop of Augsburg in March 1431, which documents Alexander's change of allegiance from Poland to Hungary. The second document comes from the Archives of the Teutonic Orders and refers to the negotiations between Sigismund de Luxemburg, the Teutonic Grand-Master and Svidrigiello in the spring of 1431. According to these documents, Alexander was actively involved in an ambitious political design that brought together the Teutonic Order, Lithuania and Moldavia, having Sigismund of Luxembourg's tacit support. The main contention of this article is that the matrimonial alliances played a key role in this political design.

Keywords: Moldavia, Alexander I, Lithuania, Poland, Hungary, fifteenth-century.

ANUL 1432: ÎNCEPUTUL CONFLICTULUI DINTRE ILIE VODĂ ŞI ŞTEFAN VODĂ, FIII LUI ALEXANDRU CEL BUN. DOCUMENTE INEDITE DIN ARHIVA ORDINULUI TEUTON.

LIVIU CÎMPEANU[*]
liviucimpeanu@yahoo.com

Istoria Moldovei în perioada 1432-1457, de la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun până la începutul domniei lui Ştefan cel Mare, este marcată de războaiele civile dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun, fiecare cu proprii susţinători interni şi externi. Deşi reprezintă un sfert de secol din istoria medievală a Moldovei, există foarte puţine izvoare documentare şi narative relative la personalităţile şi evenimentele perioadei menţionate, izvoare exploatate integral de istoriografia românească[1]. Astfel, discursul despre acest subiect istoric este lacunar şi prezintă multe aspecte controversate sau de-a dreptul necunoscute. Un complex de teme interdependente, cunoscute foarte vag, este: moartea lui Alexandru cel Bun – începutul domniei lui Ilie Vodă – începutul conflictului dintre Ilie Vodă şi fratele său vitreg, Ştefan Vodă. Primele

[*] dr., expert paleograf în cadrul proiectului „Digitalizarea documentelor medievale din Arhivele Naţionale ale României", desfăşurat la Universitatea din Bucureşti, sub coordonarea conf. univ. dr. Marius Diaconescu.

[1] Ilie Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund – note istorice*, Bucureşti, 1919, p. 207-245 (cu contextul politic) (în continuare, I. Minea, *Principatele române*); idem, *Vlad Dracul şi vremea sa*, în **CI**, anul IV-I, Iaşi, 1928, p. 118 sqq. (subiectul este urmărit în context politic, până la moartea lui Vlad Dracul) (în continuare: I. Minea, *Vlad Dracul*); Nicolae Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432-1457)*, Iaşi, 1948, *passim* (în continuare: N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei*); Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1974, p. 49-57; Nicolae Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1978, p. 123-201 (în continuare: N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*); Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldva, a. 1324-1881*, vol. I, *sec. XIV-XVI*, Bucureşti, 2001, p. 476-534 (în continuare: C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I); ultimul punct de vedere exprimat în Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, ed. a II-a, Bucureşti, 2002, coord. Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşanu, Ioan-Aurel Pop, Bucureşti, 2012, p. 344-357 (în continuare: Academia Română, *Istoria Românilor*, IV).

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 161-186

două teme şi-au găsit rezolvarea, istoriografia recentă stabilind că Alexandru cel Bun a murit la 1 ianuarie 1432, urmându-i la domnie fiul mai mare, Ilie Vodă, alături de care a domnit încă din 1414[2]. În ceea ce priveşte conflictul izbucnit între noul domn al Moldovei Ilie Vodă şi fratele său vitreg Ştefan Vodă, istoricii mai vechi şi mai noi sunt de părere că acesta trebuie plasat în vara-toamna anului 1433, potrivit izvorului principal al epocii, cronica Poloniei a lui Jan Dlugosz[3].

Documente inedite, pe care le-am descoperit în martie 2012 în Arhiva Ordinului Teuton, cuprinsă în cadrul Arhivei Secrete a Moştenirii Culturale Prusace din Berlin-Dahlem, aduc detalii cronologice şi evenimenţiale noi despre începutul conflictului dintre fiii lui Alexandru cel Bun. Aceste documente, pe care le analizăm în context istoric în studiul de faţă, vin în completarea cronicii polone a lui Jan Dlugosz, şi permit o mai bună înţelegere a ei, precum şi o rectificare cronologică a evenimentelor expuse.

Până acum nu se ştia aproape nimic despre primul an de domnie a lui Ilie voievod din Moldova. Din 1432 s-au păstrat numai şapte documente interne, dintre care patru sunt din ianuarie, unul din aprilie, unul din august şi unul ce poate fi datat şi în anul 1433[4]. Acestea nu conţin niciun fel de ştiri politice, în afară de menţiunea fraţilor domneşti, ca martori ai unor danii. Însă, asupra acestor informaţii o să revenim mai jos. Documente externe nu s-au păstrat iar izvoarele narative cunoscute păstrează o tăcere desăvârşită. Câteva însemnări răzleţe în documentele domnului Ţării Româneşti, Alexandru Aldea (1431-1436), şi într-o relatare raguzană sugerează operaţiuni militare de amploare la graniţa Moldovei cu Ţara Românească şi Imperiul Otoman. Iată despre ce este vorba: în vara anului 1431 a izbucnit un conflict armat între Polonia şi Lituania, în timpul căruia marele duce lituan, Boleslav Swidrigaillo (1430-1432), a încercat să se elibereze de stăpânirea regelui polon Vladislav Jagiello (1386-1434). Ameninţate de puterea crescândă a

[2] *Ibidem*, p. 330, 345-346; C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 474-475;

[3] Ilie Minea, *Infromaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 22: Dlugosz înregistrează moartea lui Alexandru cel Bun şi începutul conflictului în 1433 (cit. în continuare: I. Minea, *Informaţii româneşti I. Dlugosz*); idem, *Principatele române*, p. 234-236; idem, *Vlad Dracul*, p. 128-129; N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei*, p. 41-45; Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 50-51; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*, p. 132-133; C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 479-483; Academia Română, *Istoria Românilor*, IV, p. 346-347.

[4] Ultima ediţie: **DRH, A**, I, p. 156-163.

Poloniei jagiellone, statele şi popoarele învecinate s-au aliat cu Lituania împotriva Poloniei. Astfel, în jurul lui Vladislav Jagiello s-a încins un adevărat cerc de foc, format din Ordinul Teuton la Marea Baltică, Lituania în răsărit, Moldova, Ţara Românească şi Ungaria la sud[5]. La 1431 în Moldova a avut loc o adevărată răsturnare de situaţie: voievodul Alexandru cel Bun, aliatul tradiţional a lui Vladislav Jagiello, a intrat în coaliţia antipolonă alături de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg[6]. În acest context, în luna septembrie a aceluiaş an, voievodul Moldovei a organizat o expediţie militară antipolonă în Podolia. După ce a devastat provincia în lung şi-n lat, voievodul Moldovei şi războinicii săi au fost interceptaţi şi înfrânţi de oastea Rusiei Roşii, în frunte cu fraţii Teodor şi Mihail Buczacky. Învins, Alexandru cel Bun s-a întors în Moldova unde, potrivit lui Jan Dlugosz, a murit în scurt timp, de supărare[7] (1 ianuarie 1432). Fiul şi urmaşul său, Ilie Vodă, a mers pe aceeaşi linie politică până în vara anului 1433.

Tânărul prinţ moldav a vizitat Curtea ducelui Witold de la Vilna (1420), iar apoi s-a căsătorit cu lituaniana Maria Holszanski (1425), sora Sofiei, regina Poloniei[8]. Aceste legături, precum şi pragmatismul politic (încercarea de anulare a suzeranităţii polone asupra Moldovei)[9] a făcut din Ilie Vodă un aliat fidel al marelui duce lituanian, Boleslav Swidrigaillo. Acesta din urmă declara în 2 februarie 1432 că nu vrea să poarte tratative de pace cu polonii, fără prezenţa cavalerilor teutoni şi a trimişilor Moldovei. Legăturile dintre cele trei entităţi politice au fost foarte strânse: tot în prima parte a lunii februarie solii Ordinului Teuton au fost foarte bine primiţi la Curtea Moldovei[10]. La 6 aprilie ducele Swirdigaillo îi scria marelui maestru al Ordinului Teuton, Paul v. Rusdorf (1422-1441), că îl aşteaptă pe „solul puternicului domn, Iliaş Vodă din Moldova". În sfârşit, mult aşteptatul sol moldovean, boierul Buhuş, a sosit iar în 18 mai marele

[5] Christian Schiemann, *Rußland, Polen und Livland bis im 17. Jahrhundert*, vol. I, Berlin, 1886, p. 552-553; Constantin Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 268.

[6] *Ibidem*.

[7] Dlvgossi Ioannis, *Historiae Polonicae*, tomvs primvs, Lipsiae, MDCCXI, col. 595-596; Mechow Mathiae de, *Chronica Polonorum*, Craccouiae, MDXXI, p. CCLXXXIX; Cromeri Martini, *De origine et rebvs gestis Polonorvm, Libri XXX*, Basel, 1568, p. 300 (plasează evenimentele în 1432); Chromer Martin, *Mitnaechtischer Voelckeren Historien*, Basel, 1562, p. CLXII-CLXIII.

[8] C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 477-478.

[9] Academia Română, *Istoria Românilor*, IV, p. 346.

[10] I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 109.

maestru a încheiat o nouă alianţă cu ducele Lituaniei, în prezenţa acestui trimis al Moldovei[11]. Deja la sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie alianţa era funcţională: în 11 iunie regele polon Vladislav Jagiello se plângea că moldovenii, lituanienii şi teutonii făceau zilnic incursiuni în Polonia, provocând pagube mari[12].

Între timp, s-au răspândit tot felul de zvonuri despre situaţia din Moldova. La 7 aprilie 1432 maestrul Livoniei, Cysse von dem Rutenberg (1424-1433)[13], îi cerea marelui maestru al Ordinului Teuton diferite informaţii despre războiul din Polonia şi îl întreba dacă situaţia din Moldova este, într-adevăr, aşa cum a auzit el: că domnul Moldovei a murit şi că în urma lui au rămas doi fii, care sunt învrăjbiţi între ei. Mai mult, în Livonia circula zvonul că unul dintre fii ţine cu lituanienii iar celălalt cu polonii[14], ceea ce pare să exprime teama maestrului livonian de o defecţiune a Moldovei din cadrul sistemului de alianţe antipolon.

Răspunsul marelui maestru nu a întârziat. Paul v. Russdorf i-a scris maestrului Livonian la 17 aprilie, comunicându-i situaţia politică din Polonia şi Moldova. Despre treburile moldoveneşti îi scria că, într-adevăr, bătrânul voievod al Moldovei a murit şi a lăsat în urma lui doi fii maturi, „care acum au neveste şi copii", dar că aceştia sunt uniţi între ei. Cei doi s-au aliat cu Boleslav Swidrigaillo şi au încheiat înscrisuri cu el. Mai mult decât atât, marele maestru scria că îl aşteaptă pe solul Moldovei „chiar astăzi" (17 aprilie 1432), alături de solii voievodului de Wilna, Gedygold. În încheiere, marele maestru confirmă că solii săi au fost trataţi cum se cuvine în Moldova şi arată, iarăşi, că aşteaptă solia noilor voievozi moldoveneşti[15]. Această solie a fost purtată chiar de boierul Buhuş care, aşa cum arătam mai sus, a luat parte la tratativele de pace din ziua următoare (18 aprilie 1432) dintre cavalerii teutoni şi lituanieni.

Înainte de a merge mai departe, se cuvine să formulăm câteva concluzii privitoare la textele de mai sus: vestea morţii lui Alexandru cel

[11] *Ibidem*, p. 109-110.

[12] Idem, *Principatele române*, p. 232.

[13] Livonia, întemeiată de Cavalerii Gladiferi, a intrat sub autoritatea Cavalerilor Teutoni după fuziunea celor două ordine în 1236-1237. Livonia şi-a păstrat propriile structuri şi un maestru separat, care se afla sub autoritatea directă a marelui maestru al teutonilor.

[14] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6040. Vezi Anexa, doc. 01.

[15] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6052. Vezi Anexa, doc. 02.

Bun a ajuns în îndepărtata Livonie înainte de 7 aprilie 1432. În primăvara acelui an, marele maestru Paul v. Rusdorf, care avea legături diplomatice directe cu Moldova, infirma temerile lui Cysse von dem Rutenberg în legătură cu o criză dinastică moldovenească şi, eventual, cu o defecţiune din alianţa antipolonă. Potrivit marelui maestru, noii voievozi ai Moldovei se înţelegeau bine, fapt confirmat şi de două hrisoave interne păstrate: în 13 şi 17 ianuarie, în care Ilie Vodă menţionează credinţa fratelui său „Steţco", adică Ştefan[16]. Grigore Ureche scrie în secolul al XVII-lea că: „După moartea lui Alixandru vodă celui Bun au stătut la domnie fiiu-său cel mai mare, Iliaş vodă, carile au priimitu şi pre frati-său, pre Ştefan vodă la domnie[17]". Totuşi, zvonul înregistrat de maestrul Livoniei în legătură cu simpatiile polone ale unuia dintre fiii lui Alexandru cel Bun pare să fi avut un temei real. În toamna anului 1433 Ştefan al II-lea l-a alungat pe fratele său şi a ocupat tronul Moldovei, fiind confirmat şi întărit în domnie de regele Poloniei, Vladislav Jagiello (vezi infra!). Printr-un document special, emis în 13 decembrie 1433, regele l-a iertat pe voievodul Moldovei de greşelile înaintaşilor săi, motivând că „numitul Ştefan Voevod n-a făcut şi nici n-a dat nici ajutor şi nici sfat în contra noastră şi a Coroanei noastre, după cum ne-a arătat-o şi dovedit-o prin solii săi"[18]. Acest document al regelui atestă fără echivoc atitudinea filopolonă a lui Ştefan al II-lea care, potrivit epistolei lui Cysse von dem Rutenberg, s-a manifestat imediat după moartea lui Alexandru cel Bun (în primăvara anului 1432). Nu se poate şti cum şi cât de intens s-a manifestat această atitudine a lui Ştefan Vodă, dar este clar că zvonurile ajunse în Livonia au fost întemeiate şi nu este exclus ca cel care le-a răspândit să fi fost Ilie Vodă, pentru a-şi sublinia loialitatea faţă de liga antipolonă.

Interesante sunt şi ştirile privitoare la persoanele celor doi voievozi: la începutul anului 1432 ei erau maturi, având neveste şi copii. Despre Ilie Vodă se ştie că era căsătorit, încă din 1425, cu Maria Holszanski, cu care a avut doi fii: Roman Vodă (născ. 1427) şi Alexăndrel Vodă (născut mai târziu, în 1438). Şi despre Ştefan Vodă se ştia că era căsătorit cu Maria, urmaşă a boierilor Limbădulce, cu care a avut doi

[16] **DRH, A**., I, p. 160-162.

[17] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia a II-a îngrijită de P. P. Panaitescu, [Bucureşti, 1958], p. 80 (în continuare: Gr. Ureche, *Letopiseţul*).

[18] Mihail Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 656.

copii, pe Alexandru şi Alexandra[19]. Până acum, cea mai veche atestare a familiei lui Ştefan al II-lea data din anul 1435[20]. Însă, marele maestru al Ordinului Teuton, care avea legături diplomatice directe cu mediul aulic moldovenesc, menţionează la 17 aprilie 1432 familiile celor doi fraţi-voievozi din Moldova, aceasta fiind cea mai timpurie atestare a familiei lui Ştefan al II-lea.

Soliile şi corespondenţa diplomatică dintre Ilie Vodă şi Boleslav Swidrigaillo, menţionate de izvoarele teutone, au restabilit legăturile tradiţionale moldo-lituaniene, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea[21].

Evoluţia ulterioară a evenimentelor din Moldova, din primăvara-vara anului 1432, ne este relevată de o epistolă a marelui duce lituanian Boleslav Swidrigaillo, trimisă marelui maestru al Ordinului Teuton, Paul v. Rusdorf, la 29 iunie 1432. Marele duce descrie, cu destul de multe detalii, conflictul iscat între Ilie Vodă şi Ştefan Vodă din Moldova, însă nu dă niciun detaliu despre cauza lui. Cauza conflictului ne este oferită de cronica lui Jan Dlugosz şi, în parte, de vechile letopiseţe moldoveneşti. De aceea, înainte de a expune informaţiile cuprinse în epistola menţionată, se impune o analiză a acestor surse narative.

Jan Dlugosz consemnează că după moartea lui Alexandru cel Bun *Helias natu erat maior et per patrem, dum adhunc viueret, ad gubernandum Dominium designatus, facile sibi Dominium totius Valachiae vendicans et fratrem Stephanum eiecit, et matrem eius vndis suffocauit*[22]. Istoriografia a stabilit că Ilie Vodă a încercat să-l impună pe fiul său minor, Roman Vodă (care avea cinci ani) şi să-l înlăture pe fratele său, Ştefan Vodă. Acesta din urmă, împreună cu mama sa, Stanca, au pus la cale un complot pe care voievodul l-a deconspirat. Ştefan a fugit la munteni iar mama sa a căzut victimă. Factorul generator al complotului

[19] Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 52.

[20] *Ibidem*.

[21] Despre legăturile tradiţionale moldo-lituaniene, în context istoric vezi Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 147-161; idem, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti, 1973, p. 140-149.

[22] Dlvgossi Ioannis, *Historiae Polonicae*, tomvs primvs, Lipsiae, MDCCXI, col. 640; Mechow Mathiae de, *Chronica Polonorum*, Craccouiae, MDXXI, p. CCXCIX-CCC: *Anno domini in aestate, Alexander Voievoda Moldauie morte absumptus est, duos filios diuersis matribus genitos, Heliam et Stephanum alias Steczkonem relinquens. Helias maior natu per patre dum uiueret ad Voieuodatum et dominium Valachiae designatus et sublimatus, Steczkonem fratrem eiecit et matrem ipsius aquis suffocauit*.

pare a fi identificat de Grigore Ureche: după ce au domnit o vreme împreună, Ilie Vodă „legându priiteneşug cu leşii, le-au întors Pocutia cu toate târgurile şi le-au iertat şi banii. Deci au dat vrajba între fraţi, că Iliaş vodă vrându să omoare pre frate-său, Ştefan vodă, deci Ştefan vodă au fugit la munteni”[23]. Potrivit acestui pasaj, motivul conflictului dintre ce doi voievozi nu au fost numai concesiile materiale şi teritoriale ale lui Ilie Vodă faţă de poloni, ci şi apropierea sa faţă de Polonia care, în cele din urmă, ar fi dus la părăsirea alianţei cu Ungaria, Lituania şi Ordinul Teuton. Aceasta interpretare ne face să ne gândim dacă nu cumva zvonurile ajunse în îndepărtata Livonie la urechile lui Cysse von dem Rutenberg, potrivit cărora unul dintre voievozii Moldovei ar înclina către Polonia[24], aveau un sâmbure de adevăr şi se refereau la Ilie Vodă. Numai că Grigore Ureche nu a consemnat nicăieri data la care s-au învrăjbit cei doi voievozi, iar menţiunea „priieteneşugului” lui Ilie Vodă cu polonii se poate referi la pacea moldo-polonă din vara anului 1433. Astfel, conflictul dintre Ilie Vodă şi Ştefan Vodă consemnat de Gr. Ureche ar putea fi cel din septembrie 1433 (vezi infra!).

În aceste circumstanţe, cauza imediată a conflictului rămâne necunoscută. Cert este că, potrivit lui Jan Dlugosz, *Stephanus autem a fraterno conspectu fugiens ad montanosque perueniens, sibi illos in breui [erat enim ingenio ad omnia promptus] conciliavit; Sed a Turcorum Caesare, petito et obtento in gentibus subsidio, in Valachiam rediit*[25]. Cronicarul polon plasează cearta dintre cei doi fraţi, fuga lui Ştefan la munteni şi întoarcerea lui cu ajutoare munteneşti şi turceşti imediat după moartea lui Alexandru cel Bun, dar în anul 1433. După cum arătam la

[23] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, *loc. cit*. Textul face referire la împrumuturile alocate de Petru Muşat şi Alexandru cel Bun lui Vladislav Jagiello în schimbul Pocuţiei şi a unor largi stăpâniri în Rusia Roşie (inclusiv cetatea Haliciului).

[24] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6040. Vezi Anexa, doc. 01.

[25] Dlvgossi Ioannis, *Historiae Polonicae*, tomvs primvs, Lipsiae, MDCCXI, col. 640; Mechow Mathiae de, *Chronica Polonorum*, Craccouiae, MDXXI, p. CCC: *Steczko uero faciem fratris fugiens, quom montanos sibi conciliaret, et a Caesare Thurcorum subsidium obtineret, Heliam expulit, qui in Poloniam ueniens*; Într-un document nedatat, voievodul Ţării Româneşti, Alexandru Aldea arăta că, în contextul invaziei otomane din Transilvania, în primăvara-vara anului 1432, „Din Moldova au cerut ajutor; până acuma, ceea ce gândesc eu domnului crai, tot aceea şi domnul Moldovei” vezi **DRH, D,** I, p. 292. Dincolo de caracterul ambiguu al acestei afirmaţii, documentul are şi neajunsul de a fi fără dată, editorii datându-l aproximativ, după conţinut. De aceea, trebuie folosit cu mare precauţie.

începutul acestui studiu, istoriografia română a separat arbitrar cele trei momente ca şi cum între moartea lui Alexandru cel Bun (1 ianuarie 1432) şi conflictul dintre cei doi fii ai săi (septembrie 1433) nu ar fi trecut aproape doi ani[26]! Concluzia a fost formulată pe baza vechiului Letopiseţ moldovenesc, păstrat în cópii fragmentare şi rezumative, care consemnează: „şi a fost întâiul război între fii lui Alexandru voievod la Loloni şi a biruit Ştefan voievod pe Ilia voievod. Şi a stăpânit Ilia voievod, după moartea tatălui său, Alexandru voievod, singur 21 de luni. Iar după războiul de la Loloni [Ştefan Vodă] a stăpânit singur ţara 22 luni"[27]. Copistul pare să fi înregistrat, destul de ambiguu, faza finală a conflictului. Sus-menţionata epistolă a marelui duce lituanian Boleslav Swidrigaillo către marele maestru, emisă şi expediată în 29 iunie 1432 cuprinde, pe lîngă felurite ştiri despre războiul cu Polonia, o anexă doar despre situaţia din Moldova. Ducele Lituaniei arată că voievodul Moldovei i-a cerut ajutor militar împotriva fratelui său, care a venit împotriva lui cu ajutor de la munteni[28]. Astfel, este confirmată fără echivoc informaţia din cronica lui Jan Dlugosz, potrivit căreia Ştefan a fugit la munteni şi s-a întors cu ajutorul lor. Acest document plasează însă evenimentele pe la jumătatea anului 1432.

Boleslav Swidrigaillo arată că Ilie Vodă i-a cerut în ajutor cele câteva mii de mercenari tătari care se aflau în serviciul său. Fără să întârzie, ducele Lituaniei i-a trimis pe tătari în ajutorul aliatului său din Moldova. Ceambulul tătăresc a întâlnit în cale un sol de-al ducelui Lituanian, care se îndrepta şi el spre Moldova, şi au mers împreună la voievodul moldovenesc. La scurt timp, Boleslaw Swidrigaillo a primit veşti atât de la solul său cât şi de la voievodul Moldovei. Ambii îi scriau că voievodul, cu ajutorul mercenarilor tătari, „a isprăvit" cu fratele său (*das her mit seinen Bruder sich vorricht hette*) şi că i-a învins, separat, pe munteni care au venit cu şaizeci şi şase de corăbii, provocând stricăciuni Moldovei[29]. Deşi nu se menţionează în chip explicit, „locul separat" (*am anderm orte*) atacat de munteni ar putea fi cetatea Chilia, punct strategic

[26] Toată discuţia la C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 479-482.

[27] *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 15 (în continuare: *Cronicile slavo-române*).

[28] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6138. Vezi Anexa, doc. 03.

[29] *Ibidem*.

disputat[30], situat pe malul Dunării, în vecinătatea Ţării Româneşti, cu posibilitatea de a fi atacat cu corăbiile. Copleşit de oastea otomană, voievodul Ţării Româneşti, Alexandru Aldea, a trebuit să se supună turcilor[31] şi, simultan cu invazia acestora din Transilvania, a intervenit în Moldova aflată în tabăra antiotomană. De o colaborare moldo-munteană în primăvara-vara anului 1432[32], nu poate fi vorba. În încheiere, ducele Lituaniei îi comunică marelui maestru că oastea turcească a atacat „ţara dinspre Ungaria, pe la Porţile de Fier", aşadar Banatul de Severin, dar a fost învinsă de „domnii" [= nobilii] ungureşti[33].

Toate aceste informaţii au ajuns la noi prin intermediul epistolei lui Boleslav Swidrigaillo, însă ele provin direct de la Ilie Vodă din Moldova, fiind confirmate de solul lituanian aflat la Curtea Moldovei. De remarcat faptul că izvorul discutat nu pomeneşte absolut nimic despre participarea turcilor la luptele moldo-muntene din primăvara-vara anului 1432. Ecourile acestora se regăsesc într-un raport raguzan care înregistrează la 22 iunie o „mare bătălie" în care moldovenii i-au învins pe turci[34]. Din acest raport merită reţinută ideea de confruntare armată mare şi data (22 iunie). Imediat după aceea, voievodul Moldovei l-a înştiinţat despre evenimete pe aliatul său lituanian care, la rândul său, îi trimitea „veşti noi" (*neweczeithunge*) maestrului teuton, Paul v. Rusdorf.

Revenind la Ilie Vodă, acesta l-a înştiinţat Boleslaw Swidrigaillo că l-a învins pe fratele său, Ştefan Vodă, dar nu i-a transmis nici un

---

[30] Şerban Papacostea, *Destinul politic al unei aşezări strategice: Chilia în secolul al XV-lea*, în vol. *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 ani,* ed. Radu Păun şi Ovidiu Cristea, Iaşi, 2013, p. 209-217 (în special p. 212-213).

[31] **DRH, D**, I, p. 291-292.

[32] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*, p. 128-129. Scrisoare în care Alexandru Aldea pomeneşte cele patru steaguri de moldoveni nu are dată, datarea (mai 1432) aparţine editorilor. Vezi **DRH, D**, I, p. 293-294; chiar dacă s-ar putea demonstra că data scrisorii este cea propusă de editori, cele patru steaguri de moldoveni ar putea fi din oastea lui Ştefan al II-lea sau chiar mercenari.

[33] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6138. Vezi Anexa, doc. 03.

[34] Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expensiunea otomană, sec. XIV-XVI,* Bucureşti, 2001, p. 189 (incl. nota 164); N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*, p. 128-129. Cum epistola lui Boleslaw Swidrigaillo nu a fost cunoscută până acum, cei doi autori au condsiderat Ilie Vodă şi oastea Moldovei s-au confruntat cu turcii. Am văzut că protagonistul acestei bătălii, Ilie Vodă, nu-i aminteşte deloc pe turci.

detaliu despre soarta rivalului său. În acest loc informaţia este completată de cronica polonă a lui Jan Dlugosz. Am citat mai sus un fragment în care renumitul cronicar polon arăta că după fuga sa, Steczko/Ştefan Vodă a fugit la munteni, pe care i-a câştigat de partea sa, după care a mers la împăratul turcesc, Murad al II-lea (1421-1451), de la care a primit ajutoare cu care s-a întors în „Valahia" [= Moldova][35]. Acest pasaj comprimă două episoade diferite. În primul rând fuga lui Ştefan Vodă la munteni, întoarcerea sa cu ajutoare „basarabeşti" şi înfrângerea sa de către Ilie Vodă. În al doilea rând fuga lui Steczko/Ştefan la sultan, care i-a acordat ajutoare militare pentru a se întoarece în Moldova. Cu alte cuvinte, după ce el şi aliaţii săi munteni au fost înfrânţi, Ştefan Vodă „a cerut şi obţinut" ajutor de la turci, împotriva fratelui său. Conflictul a continuat în vara-toamna aceluiaşi an, după cum reiese dintr-o scrisoare a comturului de Osterrode, Wolf v. Sansheim, emisă şi trimisă marelui maestru al Ordinului Teuton în 12 decembrie 1432. Printre informaţii despre războiul cu Polonia, epistola cuprinde şi ştirea că „cei doi fraţi din Valahia [= Moldova] se războiesc între ei, iar unul l-a alungat pe celălalt şi [acela] s-a dus la turci, care l-au ajutat [să se întoarcă] în Valahia Mare [= Moldova], astfel încât s-ar mai război unul cu celălalt" (*die czwene bruder vsz der Walachie vndirn ander kriegen, vnd eyner den andirn hatte vortreben, vnd czu den törken ist gekomen, die jm jn die grosze Walachie haben geholfen, so das noch eyner mit dem andirn sal krigen*)[36]. În încheiere, comturul îi scrie marelui maestru că Banatul de Severin, aflat la vremea aceea sub autoritatea Ordinului Teuton[37], a fost atacat şi pustiit de turci[38].

Acest document completează şi lămureşte succesiunea evenimentelor din Moldova: după moartea lui Alexandru cel Bun (1 ianuarie 1432), voievozii Ilie şi Ştefan au domnit aproape o jumătate de an împreună. Din motive dinastice şi politice au apărut disensiuni între cei doi fraţi, Ştefan Vodă şi mama sa, Stanca, punând la cale chiar un

[35] Dlvgossi Ioannis, *Historiae Polonicae*, tomvs primvs, Lipsiae, MDCCXI, col. 640; Cf. I. Minea, *Informaţii româneşti I. Dlugosz*, p. 22.

[36] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6276. Vezi Anexa, doc. 04.

[37] Erich Joachim, *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429-1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung", vol. XXXIII, Innsburck, 1912, p. 87-107.

[38] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6276. Vezi Anexa, doc. 04.

complot, care a fost deconspirat de Ilie Vodă. Stanca a căzut victimă iar Ştefan s-a refugiat în Ţara Românească, la Alexandru Aldea. Cu ajutor militar de la acesta, Ştefan Vodă a pornit împotriva fratelui său din Moldova în iunie 1432. Ilie Vodă, cu ajutor militar de la ducele Lituaniei, l-a învins pe fratele său Ştefan al II-lea, care s-a refugiat la turci. Sultanul Murad al II-lea i-a acordat acestuia ajutor militar cu care s-a întors în Moldova, dând o serie de lupte cu fratele său, imposibil de plasat spaţial şi temporal. Aceste lupte au durat cel puţin până la sfârşitul anului 1432, când au fost înregistrate de comturul de Osterrode. Alianţa (funcţională!) dintre Ştefan al II-lea şi Murad al II-lea, încheiată în vara-toamna anului 1432, coboară, din punct de vedere cronologic, începutul relaţiilor moldo-otomane cu 23 de ani, faţă de închinarea de la Vaslui din 1455.

Ilie Vodă a reuşit să respingă toate atacurile lansate de fratele său din Ţara Românească sau din teritoriile otomane, reuşind să se menţină în domnie 21 de luni, aşa cum consemnează Letopiseţul anonim al Moldovei[39]. Poziţiile sale au fost puternice atât timp cât, după toate luptele cu muntenii şi turcii, la sfârşitul anului 1432 se pregătea să atace Polonia[40].

În urma repetatelor înfrângeri din 1432, Ştefan Vodă s-a împăcat (vremelnic) cu fratele său, la începutul anului 1433, în condiţii necunoscute. Cert este că în 7 aprilie 1433 Ilie Vodă a emis un privilegiu comerical pentru negustorii saşi din Transilvania, în care este menţionată credinţa „preascumpului nostru frate, Steţcu”[41]. După împăcarea între fraţi a urmat şi împăcarea Moldovei cu Polonia[42]. Marele duce al Lituaniei Swidrigaillo, fusese înlăturat de la putere în septembrie 1432, printr-un complot, şi înlocuit cu vărul său, Sigismund de Starodub (1432-1440) - fratele răposatului Vitold. Boleslaw Swidrigaillo a continuat lupta, dar cu timpul şi-a pierdut susţinătorii, puterea lui devenind din ce în ce mai fragilă[43]. Pe de altă parte, teutonii erau atacaţi în permanenţă de poloni şi de aliaţii lor eretici din Boemia[44]. Ungaria, la rândul ei, se confrunta cu atacuri otomane tot mai violente, la graniţele sudice şi sud-estice. De aceea, voievozii şi boierii Moldovei au considerat vechea alianţă depăşită,

[39] *Cronicile slavo-române*, p. 15.
[40] I. Minea, *Principatele române*, p. 232-233.
[41] **DRH, D**, vol. I, p. 304-306.
[42] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei*, p. 131.
[43] Chr. Schiemann, *op. cit*., p. 552-553.
[44] *Ibidem*; Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6276, vezi Anexa, doc. 04.

iar şansa de a scoate Moldova de sub autoritatea polonă, ratată. Astfel, au hotărât să treacă de partea Poloniei trimiţând o solie, cel mai târziu în luna mai, la bătrânul rege al Poloniei, Vladislav Jagiello. Acesta, la rândul său, şi-a trimis solii la Suceava unde, în 3 iunie, primeau jurământul de credinţă din partea lui Ilie Vodă, a fiului său Roman Vodă şi a fraţilor săi Ştefcu Voievod şi Petru Voievod[45]. A doua zi, în 4 iunie, boierii Moldovei garantau printr-un document separat, credinţa jurată de voievodul lor[46]. În 5 iunie, Ilie Vodă a mai prestat odată jurământul de fidelitate, singur[47]. Despre încheierea păcii dintre Moldova şi Polonia, şi defectarea primeia din alianţa lituano-teutonă, s-a aflat imediat şi în Prusia teutonă. La 17 iulie 1433, comturul de Osterrode, Wolf v. Sansheim, îi scria marelui maestru, Paul v. Rusdorf, că „polonii au lansat zvonul că valahii [= moldovenii] s-ar fi unit cu ei; dacă este aşa, milostive maestru, eu nu pot să ştiu”[48]. La 6 august 1433, acelaşi comtur i-a trimis marelui maestru încă o epistolă în care era atinsă şi problema păcii moldo-polone, însă nota că veştile potrivit cărora „valahii [= moldovenii] s-ar fi unit cu polonii nu sunt adevărate şi nu am aflat [aceasta] doar de la el [= omul de legătură], ci şi de la alţii”[49]. În concluzie, în vara anului 1433, teutonii nu ştiau încă de alianţa moldo-polonă încheiată în luna iunie a aceluiaşi an.

După încheierea păcii cu Polonia, cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun au ajuns la ceartă în condiţii necunoscute[50]. Nu se ştie când şi unde a fugit Ştefan Vodă, nici cine l-a ajutat să-şi redobândească tronul părintesc.

---

[45] Mihail Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 648-650.

[46] *Ibidem*, p. 650-652.

[47] *Ibidem*, p. 652-654.

[48] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6578; vezi Anexa, doc. 05.

[49] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6611; Vezi Anexa, doc. 06.

[50] Arătam mai sus că circumstanţele reconstituite de istoriografie pentru vara toamna anului 1433 aparţin de fapt anului 1432. Dovada peremptorie este scrisoarea lui Boleslav Swidrigaillo din 29 iunie 1432, ce cuprinde informaţii trimise chiar de Ilie Vodă, din Moldova. Motivul conflictului dintre Ilie Vodă şi Ştefan Vodă în vara-toamna anului 1433 ar putea fi cel invocat de Gr. Ureche în sec. XVII: generoasele concesii materiale şi teritoriale pe care Ilie Vodă le-a făcut polonilor: „legându priiteneşug cu leşii, le-au întors Pocutia cu toate târgurile şi le-au iertat şi banii. Deci au dat vrajba între fraţi, că Iliaş vodă vrându să omoare pre frate-său, Ştefan vodă, deci Ştefan vodă au fugit la munteni”, vezi Gr. Ureche, Letopiseţul, p. 80.

Cert este că în septembrie 1433[51] „a fost primul [?] război între fii lui Alexandru voievod la Loloni şi a biruit Ştefan voievod pe Ilia voievod”[52]. De la Jan Dlugosz aflăm detaliul că în timpul bătăliei hotărâtoare de la Loloni, Ilie Vodă a fost părăsit de toată oastea, care a trecut de partea lui Ştefan Vodă[53] (aceasta presupune preexistenţa unui complot la Curtea Moldovei, pus la cale de prinţul fugar). Învins, Ilie Vodă şi familia lui au fost siliţi să se refugieze în Polonia, unde l-au întâlnit pe rege la Nyepolomicze, în 11 noiembrie. Pribegii au fost bine primiţi dar chiar când se aflau la Curte, regele a primit de la noul voievod al Moldovei o solie impunătoare, cu daruri bogate, care îi oferea credinţa. După ce a chibzuit situaţia, sfatul regal a hotărât să-l recunoască pe Ştefan Vodă ca domn în Moldova şi să-i accepte jurământul de credinţă iar lui Ilie Vodă să-i dea domenii în Polonia[54]. Între bătrânul rege al Poloniei şi Ştefan al II-lea s-a încheiat un raport de vasalitate pe care stările Poloniei îl garantau înainte de 13 decembrie 1433[55]. La acea dată Vladislav Jagiello emitea un document separat prin care îl ierta pe Ştefan Voievod din Moldova de greşeala tatălui său (alianţa anti-polonă), intrând astfel sub protecţia regelui. Cu aceste înţelegeri, s-a consolidat domnia voievodului cu cea mai puternică personalitate, care a reuşit să se menţină la domnie cca. 14 ani (1432/1433-1447), în acele vremuri tulburi. Ilie Vodă a rămas în Polonia până în 1435 şi a reuşit să ajungă la domnia Moldovei numai împreună cu fratele său (1435, 1436-1442).

---

[51] Cf. C-tin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 479-482.

[52] *Cronicile slavo-române*, p. 15; cf. Gr. Ureche, *Letopiseţul*, p. 80-81; folosind ca izvoare cronicile polone, Ureche a comprimat şi el evenimentele din 1432 cu cele din 1433.

[53] Dlvgossi Ioannis, *Historiae Polonicae*, tomvs primvs, Lipsiae, MDCCXI, col. 641.

[54] *Ibidem*. Cf. Mechow Mathiae de, *Chronica Polonorum*, Craccouiae, MDXXI, p. CCC*;* Chromer Martin, *Mitnaechtischer Voelckeren Historien*, Basel, 1562, p. CLXXV-CLXXVI.

[55] Ioan-Aurel Pop, Adinel Ciprian Dincă, *Témoignages sur les relations de suzeranité-vassalité polono-moldaves à la fin du règne du premier roi Jagellon*, în *Between Worlds: The Age of the Jagiellonians*, ed. Florin Ardelean, Christopher Nicholson, Johannes Preiser-Kapeller, Frankfurt am Main, 2013, p. 157-176 (documentul la p. 173-175).

Anexa[56]

Doc. 1

Wenden[57]. 1432, aprilie 7.
Maestrul Livoniei, Cysse von dem Rutenberg[58], îi cere marelui maestru, Paul v. Rusdorf[59], ştiri despre situaţia din Polonia şi din Moldova.
/f./Unsern gar demutigen, willigen, gehorsam stetes zcuuorn. Erwirdiger, gnediger lieber Her Meister, vsz euwren gnoden briue vns gesant, jn der ene euwer gnode berurte das is mit den Polen gancz salle were etc., vornomen wir nicht app och der krick mit jn vff den zcukomenden zomer sulle genczlichen senen vortgangh haben; alz von euwer gnode wie nehst mit etczlichen vnsren Gebittigern scheideten wente erwirdiger, gnediger, lieber her Meister sulden wir vns dor zcu mit allen dingen[60] (?) genczlichen richten, alz wir das vor haben, vnd sulde deme das gescheen vff ene zweiuell app douon ichtz wurde adir nicht, sulde vns jn groszen trefflichen schaden brengen wie douon nicht wurde; hierume, euwer erwirdige gnode, wir bitten mit demutiger fliesze (sic!) beger das vns die eigentliche douon wolle schreiben, wor noch wir vns sullen richten adir nicht; das is vnser alen beger vnd das vns so die selben euwer gnoden schriffte vnuorczogelichen moge komen, vor der zceit er wir zcu Beuall komen, daz wir, app got will denken, zcu sien, alz euwer gnoden wir och nehst schreben, vff den nehsten Suntagh noch dessen Ostern nehstuol etc.; vort gnediger, lieber her Meister, so haben wir wol zceitungen gehat vsz Littouwen von den vnsern die gevangen sien (sic!) jn Polen, zcu den doch keyn gelobe is zcuberende. Och das der Herre[61] vsz der[62] Walachie sall sien (sic!) gestoruen vnd sall zcwene

[56] Documentele din *Anexă* au fost transcrise şi traduse de Liviu Cîmpeanu, după originalele păstrate la *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* din Berlin-Dahlem, fondul *Staatsarchiv Königsberg*, sub-fondul *Ordensbriefarchiv* (OBA). Documentele 01-04 au fost transcrise integral iar documentele 05 şi 06 au fost transcrise parţial, întrucât nu conţin decât informaţii sumare despre Moldova. Din economie de spaţiu am tradus rezumativ informaţiile privitoare la Ordinul Teuton, la Polonia, la Lituania şi la Boemia, sub forma unor regeste mai ample. Informaţiile despre Moldova le-am tradus integral, încercând să păstrăm cât mai fidel spiritul textelor. În conformitate cu normele de editare a documentelor istorice, am specifiat la fiecare document locul şi data emiterii. De asemenea, am întocmit câte un scurt regest şi am prevăzut fiecare document cu câte o casetă cu informaţii bibliografice. Pe coloana albă din stânga textului am indicat poziţia filei (faţă, verso). Toate intervenţiile noastre sunt marcate de paranteze drepte [...].

[57] Astăzi Cenin, oraş în nordul Letoniei.

[58] Cysse von dem Rutenberg, maestru al Livoniei (1424-1433).

[59] Paul v. Rusdorf, mare maestru al Ordinului Teuton (1422-1441).

[60] Lectură aproximativă, lizibil doar *din...n.*

[61] Urmează trei cuvinte tăiate: *vsz der her*.

sone hinder sich gelassen habben, vnd sie sullen vnder jn zcwe archtich [= zwietrachtig] sien; der ene sall [ilizibil, document rupt] halden[63] (?) mit den Polen der ander mit den Littouwer; vort so sien aller koffmanes zceitungen die wir doch usz euwren gnoden briue vns negest gesant, och nicht vornomen wie das die Polen in das land zcu Pruszen sullen zcugetastet (sic!) haben, worume euwer Erwirdige gnode wir demutllichen bitte das vns die och wolle schreiben von den vnsir vorben app euwer gnode von den eynige zceitunge habe wie is vmb sie moge gestalt sien (sic!)[64]; Och wis dor ane sie das der Herr von der[65] Walachie sulle todt sien vnd och app eynige zcutastunge von den Polen jn das landt zcu Pruszen gescheen sien, douon alhie mancherleie gerichte loufet. Gegeben zcu Wenden, der Montag nehst noch dem Suntage Judica me dne. Anno etc. XXXII.

Gebittiger zcu Liefflande.

/v./ Lieffland gebietiger.
Dem Erwirdigen, Geistlichen meinen Homeister Dutschs Odern vnt ganz Erwirdik Verandwort am grunendonerstagk ddto[66].
vnd gekomen wider die etc.

[Anexă, pe o fâşie de hârtie separată]

Och gnediger, lieber her Meister, alz wir och nehst scheideren (?) von euwren gnden das die den Bisschoffen alhir zcu lande, alz Rige vnd Drupte vmb hulffe widder die polen vnd ketczer schreiben[67] vnd bitten wolde etc. Is das geschen ader nicht von euwer gnoden, wir haben von der douon noch keyne schriffte entpfangen; hierume, gnediger, lieber her Meister würdis[68] (?) zcuge scheffet komen mit den Polen vnd deme euwer gnoden den vorben[anten] Bisschoffen vmbe hulffe schicken vnd sie bitte wurde; so bitten wir mit demutigen beger euwir gnade das die die selben briue[69] mit euren abeschrifften vns wolle sende vnd das sie vnd och ew. amt den josten mochten komen.

Traducere (fragment):

Wenden. 1432, aprilie 7.
/f./ [Cysse von dem Rutenberg, maestrul Livoniei, îl întreabă pe Paul v. Rusdorf, marele maestru al Ordinului Teuton, dacă în vara anului în curs (1432) o să fie război cu polonii, pentru a se pregăti împreună cu ai săi. În continuare, maestrul

[62] Urmează un cuvânt tăiat: *Groszen*.
[63] Lectură aproximativă, lizibil doar *...lden*.
[64] Notă marginală: *vnd wer von jn lebet adir tot sie*.
[65] Urmează un cuvânt tăiat: *Groszen*.
[66] Răspunsul este documentul următor. Vezi infra!
[67] Umrează un cuvânt tăiat: *wolde*.
[68] Lectură aproximativă, pată de cerneală pe acest cuvânt.
[69] Cuvântul *briue* este scris deasupra rândului.

Livoniei arată că a primit din Lituania ştiri îndoielnice despre supuşii lor, prizonieri în Polonia]; „De asemenea, că domnul din Valahia [= Moldova][70] ar fi murit şi ar fi lăsat după el doi fii[71], iar aceia ar fi învrăjbiţi între ei; unul ar ţine cu polonii, celălalt cu lituanienii" [În continuare, maestrul Prusiei arată că negustorii au adus ştirea că polonii din Prusia ar fi ostili, fapt pentru care marelui maestru amănunte] „şi dacă este adevărat că domnul din Valahia [= Moldova] ar fi murit". [Într-o anexă, pe o foaie separată de hârtie, maestrul Livoniei îl întreabă pe marele maestru dacă a cerut ajutor de la episcopii din Livonia împotriva polonilor şi a ereticilor boemi].

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6040. Original, pe hârtie, cu urmele pecetei aplicate pe verso.
Ediţii: inedit.
Regest: *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525. Pars I: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv,* vol. I: 1198-1454, ed. Walther Hubatsch, Erich Joachim *et alii*, Göttingen, 1948, p. 375 (în continuare: *Regesta Ordinis*, Pars I, vol. I).

Doc. 2

Marienburg[72]. 1432, aprilie 17.
Marele maestru, Paul v. Rusdorf, îi comunică maestrului Livoniei,Cysse von dem Rutenberg, ştirile cerute despre Polonia şi despre Moldova.
/f./ Gebietiger jn Liffland.
Ersamer, lieber her Gebietiger. Als Jr vns habet geschreben, Bittende euch eigendlich widerczuschreiben ap es dessen somer czu gewislich czu krigen vnd gescheften komen werde, Vff das jr euch mit den euwren gentzlich dor nach mochtet richten etc. So erkonnen wir vff dis mal keyn endlich besteen nach ende euch[73] dauon schreiben, sunder nach deme als es itzunt vmb alle ding ist gelegen, vnd sich auch mit allen sachen synd der cziet als disser der[74] beifrede ist beteidinget bis an dissen hewtigen tag, hat erfulget haben, so vormuten wir vns vil mer das es czu krige denn czu friede sich schicken[75] werde[76]. Wir haben

[70] Alexandru cel Bun (1400-1432).
[71] Iliaş Vodă şi Ştefan Vodă.
[72] Astăzi Malbork, capitala ţinutului omonim din voievodatul Pomerania, din nordul Poloniei. Oraşul Malbork este situat în zona deltei Vistulei.
[73] Cuvântul *euch* a fost scris deasupra rândului.
[74] Cuvântul *der* a fost scris deasupra rândului.
[75] Cuvâtnul *schicken* a fost scris deasupra rândului, în locul său a fost scris iniţial cuvântu *fugen*, tăiat ulterior cu o linie.
[76] Urmează patru cuvinte tăiate: *wir mogen auch keynerley*.

dem Grosfursten durch vile vnsre Bodschafter vnd mancherley schriften angelegen das her doch eyn sicherunge vns machte [= möge] bewerben von den Polan durch die[77] wir endlich varsteen (sic!) machten, wie es die Polan halden welden, dar jnne her sich auch getrewlich genug hat bearbeit; Aber wir haben dennach keynerley schrifte, nach Badschaft von im gehaben mogen, do haben[78] haben (sic!) sie die Jren bey nachte vnd auch[79] am tage gefach abir das eys lawffen vnd den vnsern an den grentczen mit Seelen Rawben, morden vnd brenen, edlich schaden czu cziehen lassen vnd alles vff eyn loyken; desgleichen die vnseren widder gethan haben, nemlich so faren sie[80] den vnseren, die sie gefangen haben, als Jr wisset, so uncristlichen metrj (?) das es alczu cleglich ist czu horen; Eyne cziet geben sie en hand vnd lassen sie jn den herbergen geen und[81] vfs hagste [= höchste] besweren vnd beschatczen, darnach so smeden sie sie wider herdlich jn die Eysen vnd halden sie als gar vnmenschlich, das sulch Jamer ny vromals ist gehoret. Dach (sic!) vornemen wir anders nicht denn das sie, von gotes gnaden[82], nach alle leben; wir haben durch den Grosfursten vnd auch vnser schifer als nur allergetrewlichste konden[83] vorsucht vnd gearbeit das[84] en vff eyne cziet hant gegeben wurde. Es hat alles nicht gehulffen, wie wol es jn fredelichen tagen steen sulde. Baken (?) das alles, so bewerben sie sich vmb hulffe vnd beysteer jn allen landen wo sie konnen vnd sunderlich an dem ketczern, die auch vff eyn sulchs sien vsgeczogen vnd mochten sie wurd obir die Oder komen, so wurden sie von staden czuenander rucken; ouch halden sie es nicht sere vorsweigen sunder sie schreyen vnd ruwmen sichs jn allen landen, Sie wollen wol gelanken vnd verheissen den beifrede czu halden. Aber so schier als sie bereit worden[85], so wollen sie vns mit den ketczern vngewarnet obirfallen. Was Beyfrede das nu ist, vnd was gutes wir vns czu frede vorschen moge, Beynamen wie feerlich vnd sorglich wir sitzen[86], das konnet jr uwer hiervs[87] eigendlich merken vnd wol erkennen; vnd als balde als wir ichts hie uon forder[88]

---

[77] Cuvintele *durch die* sunt adăugate într-o notă marginală. În locul lor au fost scrise iniţiel cuvintele *so das*, tăiate ulterior cu o line orizontală.

[78] Urmează un cuvânt tăiat: *sie*.

[79] După *auch* a mai fost scris odată cuvântul *auch*, pe care l-am eludat pentru evitarea repetiţiei.

[80] Urmează un cuvânt tăiat: *vnsren*.

[81] Cuvintele geen vnd au fost scrise într-o notă marginală.

[82] *Von gotes gnaden* într-o notă marginală.

[83] Urmează un cuvânt şters: *vns*.

[84] Urmează trei cuvinte şterse: *sie hant kr*.

[85] Urmează un cuvânt şters: werden.

[86] Cuvintele *Beynamen wie feerlich vnd sorglich wir sitzen* într-o notă marginală.

[87] Urmează un cuvât tăiat: *mit*.

[88] *Forder* scris deasupra rândului.

werden vornemen, das wollen becziten gnug vorkunden euwer[89] ersamkeit. Da wir thun czu wissen das der houbtman von der Wille [= Wilna], Her[90] Gedygout, vnd auch des woyewoden vs der Walachien Bodschaft, als hewte czu vns komen werden, was vns die Jnbrengen vnd wie sie von vns werden scheiden, das wellen wir euch alles eigendlich vnd ane s[a]umen schreiben. Es auch suchen das wir mit den selben sendeboten nicht beslyssen werden wie wir es off dessen Somer halden sollen, so sien (sic!) wir gancz jn dem willen das wir so schier als die abenberurten Herren von vns scheiden[91], vnser czog selbst czu den Grosfursten fugen vnd solch sachen mit em endlich abereynkomen vnd abereden wellen[92]. Vnd wie es sich damit wirt erfolgen, das sal euch vnges[e]umet, wol czu wissen werden. Jr schreibet vns auch von den Prelaten jn Lieffland, ap wir den vmb hulffe widder die Polan vnd ketczer geschrieben hetten etc. Lieber Her gebietiger, wir haben es Jreerlden (sic!) willen gehabet, aber vmb[93] des willen das wir keyn Besthend [Beistand] nach[94] gancz steen, desser gescheften han gewissen[95] magen, so haben wir es[96] damit bestehen lassen, vnd wenn nu die oben benanpten (sic!) Herren vnd sendeboten von vns sien gescheiden, so wollen wir denn en dar umb schreiben vnd sem[t]liche vnser brieffe, mit sampt Jren abeschriften[97] jn eyne czerate vorslossen senden euwer liebe. Die auch beruret von dem woyewoden jn der Walachien, wie der sulle sien varsturben etc. vnd nach deme als auch ist gesaget von sienie (sic!) tode, also ist es auch gescheen; der alde woyewode, dem got gnade, ist verscheiden vnd hat gelassen czwene sone die itczunt weib vnd kynd haben, vnd sien beide Jrer sachen gancz wol eyns vnd haben sich czu male herdlich ken dem Grosfursten vorschreben vnd vorbunden das sie beide bey em wollen bleiben, mit aller Jrer macht czu ewigen cziten, vnd ap auch jemant anders vorgebet, do bedurfft jn key[n] glauben an czu koren.

/v./ Wir haben euch vormals wol geschreben von vnser bodschaft die wir czu dem woyewoden jn die Walachien sandten; die selben vnsere boten sien aldort frundlich ufgenomen, erlich gehandelt, kastlich begobet vnd mit eyne guten ende widder heym gekomen. Nu senden desse nuwen Herren Jre bodschaft wider czu

---

[89] Urmează un cuvânt tăiat: *liebe*.

[90] Urmează un cuvânt tăiat: *Gedygold*.

[91] Urmează un cuvânt tăiat: *vns*.

[92] Urmează şapte cuvinte tăiate: *das wir auch auch (sic!) verwarczogen wollen [ilizibil]*.

[93] Urmează un cuvânt tăiat: *eyn*.

[94] Urmează un început de cuvânt tăiat: *st*.

[95] *Gewissen* scris în afara rândului, în locul său a fost scris iniţial *gehaben*, cuvânt şters cu o linie orizontală.

[96] Urmează un cuvânt tăiat: *bestehen*.

[97] Urmează două cuvinte tăiate: *euch senden*.

vns vnd wie wir alle ding mit en lassen werden das wollen wir euch alsampt thun czu wissen, als wir erste mogen.

[De o altă mână, din secolul al XVI-lea]
Hochmeister schreibett an den Gepietiger in Lieflandt das er nicht wisse ob der Orden diesen sommer mit den Polen kriegen werde oder nicht; kenne auch keinen nutzlichen bescheidt desfals von den Polen haben; beschwert sich daneben das die Polen des Ordens Leutte, an den Grenczen gesessen, im Beyfriedt vorleczen mitt stelen, morden, schanden vnnd Brennen; so vormerke er auch wol das wen die Keczer wurt uber die Oder komen, sie den Beifriedt nicht lange halten wurdenm 1432 [de o lată mână din sec. XVIII] am grünen Donnerstage.
[De aceeaşi mână din sec. XV] Gebietiger Liefland. Gegeben von Marienburg, am grwnendonnersagen, jm XXXII iaren.

Traducere (fragment):

Marienburg. 1432, aprilie 17.
/f./ [Paul v. Rusdorf, marele maestru al Ordinului Teuton îi trimite lui Cysse von dem Rutenberg ştirile solicitate despre Polonia, Lituania şi Moldova. În primul rând îi arată că nu ştie dacă în vara anului în curs (1432) o să fie război cu Polonia sau nu. În ciuda intervenţiei pe lângă marele duce al Lituaniei, Swidrigaillo, care, la rândul său a intervenit pentru pace pe lângă poloni, aceştia din urmă dau semne care îl fac pe marele maestru să creadă că va fi, totuşi, război. Aceste semne ar fi expediţiile de pradă şi jaf ale polonilor asupra supuşilor Ordinului Teuton de la graniţă şi purtarea neomenească a polonilor faţă de pupulaţia dusă în robie. De asemenea, Paul v. Rusdorf îi arată maestrului Livoniei că deşi polonii vorbesc în gura mare despre pace (armistiţiul încheiat în toamna anului 1431), s-au aliat cu ereticii boemi, pe care îi instigă să atace ţinuturile ordinului. Şi, dacă aceştia ar mai trece odată Oderul, teutonii sunt hotărâţi să rupă pacea]. „În acest loc Vă aducem la cunoştinţă că solia comandantului de Wilna, domnul Gedygold, şi cea a voievodului din Valahia [= Moldova] o să ajungă la noi chiar astăzi; ce [veşti] o să ne aducă şi cum o să plece de la noi o să vă scriem fără întârziere". [Marele maestru mai scrie că încearcă să înţeleagă de la solii lituanieni şi moldoveni care o să fie situaţia în vara care urmează; în ceea ce priveşte ajutorul pe care l-ar fi solicitat de la episcopii din Livonia, marele maestru arată că nu o să întreprindă nimic fără ştirea maestrului Livoniei]. „În ceea ce-l priveşte pe voievodul din Valahia [= Moldova], că ar fi murit etc. şi după cum s-a vorbit despre moartea lui, aşa s-a şi întâmplat; bătrânul voievod[98] a murit, din mila Lui Dumnezeu, şi a lăsat doi fii[99]

[98] Alexandru cel Bun.
[99] Iliaş Vodă şi Ştefan Vodă.

care acum au neveste şi copii, şi amândoi sunt uniţi în treburile lor şi împreună s-au aliat şi au încheiat înscrisuri cu marele duce[100], că ei, amândoi, o să rămână la el cu toată puterea lor, pentru toate timpurile; iar dacă cineva va spune altfel, aceluia să nu i se dea crezare.
/v./ V-am scris mai înainte despre solia noastră pe care am trimis-o la voievodul din Valahia [= Moldova]; aceeaşi soli ai noştri au fost primiţi acolo cu prietenie, au fost trataţi cu cinste şi au primit daruri bogate şi s-au întors acasă cu o rezolvare bună. Acum, domnii aceştia noi îşi trimit solia iarăşi la noi şi cum o să tratăm toate lucrurile cu ei o să vă aducem la cunoştinţă, aşa ca mai înainte.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6052. Concept[101], pe hârtie.
Ediţii: inedit.
Regest: *Regesta Ordinis*, Pars I, vol. I, p. 376.

Doc. 3

Novgorod. 1432, iunie 29[102].
Boleslaw Swidrigaillo către marele maestru, Paul v. Rusdorf, despre situaţia din Polonia, Lituania şi Moldova.
/f./ Boleslaus anders Switrigal von gots gnaden Grosfurste czu Lithawen vnd Rewssen etc. Dem Erwirdigem Herren, Herrn Pawel von Russdorff, homeister Deutsches Orden, vnserm besundern lieber frund, ffruntschafft mit mermige (?) alles guttes. Erwirdiger Herre, vnser besunder lieber frunth, Ewer Brieff der vns no neheste geanthwort ist, haben wir wol vornomen, dorynne Jr schreibet wie das die Polan manchfeldige schaden die sie euch vnd den ewren offte vnd dicke czuczien mit eren schrifften vor eren konig von Polan vnd vor vns gewonth seynt dempen (?) vnd sich selbes beschauen etc. Erwirdiger Herr, als balde als vns die ewer Brieffe qwomen warth vns auch geantworth, des selben konig Brieff dorch seinen Boten mit sem[t]lichen[103] vnd[104] den gleichen clagen; dorch den selben boten haben wir geschreben dem konig, nach ewren begeren, vnd nach des Kumpthuren von Thauchel Boeffes [?], lawth des wir em ey[ne] apeschrifft mite gesant haben, vnd den selben Kumpthures Brieff, mit einen anderen Romischen Brieffe hyrynne vorslossen wedir senden ew. Erwirdikeit.

[100] Swidrigaillo, marele duce al Lituaniei (1430-1432).
[101] Numeroasele corecturi şi modificări ale textului arată clar că este vorba despru un concept şi nu despre o copie.
[102] În *Regesta Ordinis*, vol. I/1 data greşită: 1432, iunie 22.
[103] Urmează un început de cuvânt şters cu o line oblică: *vo*.
[104] Urmează un început de cuvânt şters cu o linie oblică: *sel*.

Der wir thuen czuwissen das die Herczogen[105] von der Masen haben no newlich bey vns Jn der Botschafft eren Schreiber gehat, begerende von vns das wir vns mit en geruchen czuschen (sic!) vnd welden sie Jn eyne Ebige [= ewige] Vorbindungen czu vns, sampt mit euch Eynem; zo haben wir en den tagen czusammen komunge vorrameth von hewte obir fir woche, ken Garthen [?] vnd wer is sache das sie nicht als fer czu vns komen mochten zo ist vnser vorsacz czu en vns negen bas ken Gonyandz [?]. Hyrumb denket vns beqweme sein, ap Ew. Herlichkeit Both[e] dorczu ist[106] das Jr dem orden zende bote den Jr czuuns sendet sulche macht woldet geben, ap is no mit egedachten ffursten czu jrkeyn vorbindunge qweme, als wir vns des wol vornenthen, das der selbe Ew. Bote[107] gewaldik wer jn die selbige vorschreibunge vnd befestunge vorbunden, Ew. Erwirdikeit, vor der wir nicht vorbergenwellen, das die Grosfurste von Odryaw [?] gebruder sent no vorgestern[108] zu vns komen mit manchfeldigen goben, begerende vnd sunderlich bethend das wir Jr genediger Herre vnd beschirmer sein gerucheten, bey dem eyde globinde vns czu dinen czu ewigen czeithen. Gegeben czu Nowegrodke, am Sontag *infra octauas Corporis Christi, Anno Domnini etc. tricesimo secundo.*

/v./ Dem Erwirdigen Herren, Herrn Pawel von Rusdorff, homeister Deutsches Ordens, vnserm besundern lieben frunden.

[Anexă pe o foaie de hârtie separată, de aceeaşi mână]

/f./ Auch Erwirdiger Herre, vnser besunder frunth, we neweczeithunge schreiben wir euch das vns woyewode von der Walachey gebeten hatte vmb die Tatthern die czu vns czogen, der ist gewesz ettlich Tawsit, das wir sie em czu holffe wedir seinen Bruder vnd die Bessirraben die mit seinen Bruder worn, gesanth hetten; zo waren die selbe Tatthern vnserm Sendboten begenend am wege den wir ken der Walachey gesanth hatte haben, der sie mit em hen genomen hat; zo schreibet der woyewoda vnd vnser Sendbote das her mit seinen Bruder sich vorricht hette, abir ettliche der Besseraben, die am anderm orte mit sechs vnd sechczik schiffe czu wasser Jn des wayewode land, das czubeschedigen, waren komen; die her mit seinem folke mitenandir off dem wassir nedir hot geslagen, das nyrkeyn von en entkemen.

Auch schreibet vns der egedachte wayewoda wie das der Torken vil Jn das lanth ken Vngern vmb Eyseryn Thor, das czubeschedigen, geruckt warn, die gleicherweise die vngerischen Herrn tot slugen das Jre mit leben wenik entgangen sein; vnd schreiben wir euch czu eyner sunderlichen trustunge wenn is von gots gnad den vnsern obiral wol geth.

---

[105] Urmează un început de cuvât şters: *w*.

[106] Urmează un cuvânt tăiat: *dem*.

[107] Urmează un cuvânt şters, ilizibil.

[108] Prefixul *vor* este scris deasupra cuvântului *gestern*.

[Notă: Această anexă, deşi pe o foaie de hârtie separată, face parte din document. Grafia arată, fără îndoială, că este unul şi acelaşi document prin care ducele Lituaniei îi transmitea marelui maestru diverse ştiri politice şi militare].

Traducere (fragment):

Novgorod. 1432, iunie 29

/f. – v./ [Boleslaw Swidrigaillo îi scrie marelui maestru al Ordinului Teuton, Paul v. Rusdorf, că a primit atât scrisoarea trimisă de el cât şi cea trimisă de regele Poloniei, Vladislav Jagiello, ambele conţinând plângeri despre pagubele provocate de-o parte şi de alta. De asemenea, marele duce al Lituaniei îi mai scrie lui Paul v. Rusdorf că ducele Mazoviei i-a trimis o solie prin care îi propunea să încheie o „Pace Veşnică", care să includă şi Ordinul Teuton; de aceea a convocat peste patru săptămâni o adunare la care îl invită şi pe marele maestru să-şi trimită un sol plenipotenţiar care să ia parte la tratativele cu mazovienii. Nu în ultimul rând, Swidrigaillo îi transmite marelui maestru că a venit la el fratele marelui duce de „Odryaw" (= Odry, în Cehia)[109], care l-a rugat să-l ia sub protecţia sa şi să-i devină vasal, jurându-i credinţă veşnică].

[Anexa]

/f./ „De asemenea, cinstite domn, prietenul nostru ales, ca ştire nouă Vă scriem că voievodul din Valahia [= Moldova][110] ne-a rugat să-i trimitem în ajutor pe tătarii care au venit la noi în număr de câteva mii, împotriva fratelui său[111] şi a „basarabilor" care erau împreună cu fratele său; astfel, acei tătari l-au întâlnit în cale pe solul nostru pe care l-am trimis în Valahia [= Moldova], [şi] care i-a luat cu el acolo; astfel, [ne] scrie voievodul şi solul nostru că a isprăvit cu fratele său însă mai mulţi dintre „basarabi" au venit prin alt loc, pe apă cu şaizeci şi şase de corăbii, în ţara voievodului, pentru a o strica; pe aceia i-a învins cu oastea sa pe apă, încât nu a scăpat niciunul dintre ei.

De asemenea, sus-numitul voievod ne scrie că mulţi turci au mers în ţara dinspre Ungaria, pe la Porţile de Fier[112], pentru a o strica; pe aceia, de asemenea, i-au omorât domnii ungureşti, încât puţini dintre ei au scăpat cu viaţă; şi Vă scriem cu nădejde că, din mila lui Dumnezeu, alor noştri le merge bine peste tot".

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6138. Original, pe hârtie cu pecete

[109] Oraşul ceh Odry a devenit, între 1428-1432, reşedinţa ducelui lituanian Sigismund Korybut, pe care ereticii boemi l-au cerut ca rege. Prin urmare, fratele marelui duce de „Odryaw" este chiar fratele lui Sigismund Korybut.

[110] Iliaş Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun.

[111] Ştefan Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun.

[112] Este vorba, fără îndoială, despre Banatul de Severin, aflat la acea vreme sub autoritatea cavalerilor teutoni.

timbrată. Documentul cuprinde şi o anexă, pe o foaie de hârtie separată, scrisă de aceeaşi mână.
Ediţii: inedit.
Regest: Regest: *Regesta Ordinis*, Pars I, vol. I, p. 381.

Doc. 4

Hohenstein[113]. 1432, decembrie 12.
Comturul de Osterrode/Ostroda, Wolf v. Sansheim, îi scrie marelui maestru, Paul v. Rusdorf despre alianaţa polono-husită şi diverse ştiri politice şi militare despre Lituania şi Moldova.
/f./ Meynen gar willigen, vnderthanigen gehorsam mit demutiger beuelunge czuuorn. Erwirdiger, gnediger, lieber Her Meyster, euwern gnaden, ich thue czuwissen, wie das ich eynen boten bie her Joen vom Stangenberge gehat habe, der mir jngebunge disses briffes jn ist gekomen, vnd her mir, durch den selbien (sic!) Boten entpoten hot, das sich die Huwszen mit den Polen vmb Senthe Mertyns tag vsz gancz gefrundt vnd geeyneth haben, also here dene hot vornomen vnd [cuvânt ilizibil, pată de umezeală] dinges also eyns sienth geworden, wen die Polen bereyth mogen werde, das en dene die Hussen folgen, euwer gnade czubeschedigen, vnd dach bas czugrasze[114] [?] sich wellen enthalden, wie wol etliche von den Polen gerne sagen das is se geschege; ouch so hot her mir laszen sagen, wie das euwer gnade gar eben vffen greniczen czulosze sehen, wen her sich wol vormuth, so die Weyszel vnd andir wasser gefrysten; die Polen czuwerden greyffen, das ich mich wolbesorge, wirth do wynther, als sich das wether noch anleth, euwer gnade vor en nicht bliebet gerueth. Ouch so hot her mir loszen sagen das die Polen, mit groszer betrigelichkeit, vffs nuwe dem Herrn Groszfursten vorgeen, mit was weysze sie en von euwern gnaden mochten brengen, mogen sie yo das nicht czuwege treyben, so steen sie doch dor noch das jm werde vorgeen, so das sie en vom leben czum tode brengen; ouch wie das sich lawczke das Huwsz sich den Polen hot dirgeben. Ouch so hot her mir loszen sagen, wie das die czwene bruder vsz der Walachie vndirn ander kriegen, vnd eyner den andirn hatte vortreben, vnd czu den törken ist gekomen, die jm jn die grosze Walachie haben geholfen, so das noch eyner mit dem andirn sal krigen; nemlich lysz her mir sagen, wie das die torken jn dem lande das euwer gnade Orden ist gegeben, sienth gewesch, vnd das bas vff drey slosser haben vorhert, daczu lewthe vnd gut haben weg loszen treyben. Ouch so sienth die Polen mit sampth den Maszern ers dinges noch[115] eyns, das sie dem herczog Segemunde eyne merkliche hulfe werden senden, vnd

[113] Astăzi Olsztynek, în voievodatul Varmia şi Mazuria, din nordul Poloniei.
[114] Toponim.
[115] *Noch* scris deasupra rândului.

en meynen czuretthen[116]. Ouch so haben die Herczogen vsz der Maszaw alle er manschafft vmb disse czukomftiger (sic!) weynachten vsz, mit harnische vnd mit pferden loszen vorboten; ap sie alleyne hersthalb wellen halden addir ap si sust eyns anders willen das kan jch noch nicht dirfaren. Geben czum Hoensteyne, am freytage vor lucie, jm XXXII-ten jare.

Kompthur czu Osterrode.

/v./ Dem Erwirdigen homeyster mit allir erwirdigkeit.
Tag vnd nacht Grosze macht leyth hir ane.
Segan vom Hoensteyne, am freytage vor lucie, noch mittag, ho[ra] VI.
Gekon vnd gegen [ilizibil, pată de umezeală], am tage lucie czu myttag, ho[ra] XII.
[De altă mână, din secolul al XVI-lea]
Von vereinigung der Polann mit den Böhmen und andere.

Traducere (fragment):

Hohenstein. 1432, decembrie 12.
/f./ [Wolf v. Sansheim, comturul de Osterrode/Ostroda, îi scrie marelui maestru, Paul v. Rusdorf, că a primit ştiri despre poloni care s-au aliat cu husiţii cehi „pe la Sf. Martin" (11 noiembrie) şi s-au înţeles să păgubească ţinuturile Ordinului Teuton. Comturul îşi exprimă teama că polonii o să atace chiar „în această iarnă", dacă vremea ţine cu ei şi îi arată marelui maestru că polonii ar încerca să creeze disensiuni între teutoni şi marele duce al Lituaniei, Swidrigaillo, pe care ar şi încerca să-l asasineze]. „De asemenea, [omul de legătură] mi-a adus la cunoştinţă că cei doi fraţi din Valahia [= Moldova] se războiesc între ei, iar unul l-a alungat pe celălalt şi [acela] s-a dus la turci, care l-au ajutat [să se întoarcă] în Valahia Mare [= Moldova], astfel încât s-ar mai război unul cu celălalt; acelaşi [om de legătură] mi-a adus la cunoştinţă că turcii au fost în ţara care a fost dată ordinului Milostivirii Voastre[117] şi au pustiit-o [pe toată] în afara a trei cetăţi, pe lângă aceasta au luat cu ei oameni şi bunuri". [În continuare, comturul de Osterrode/Ostrode îi arată marelui maestru că polonii şi mazovienii vor să-i dea ajutor ducelui Sigismund de Starodub[118], rivalul lui Swidrigaillo, şi că mazovienii şi-au pregătit caii şi armurile, dar nu ştie încă în ce scop].

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6276. Original, pe hârtie cu pecete aplicată.
Ediţii: Regest: *Regesta Ordinis*, Pars I, vol. I, p. 390.

[116] Notă marginală*: js were dene daz sie ers Rothesvleis?* [lectură aproximativă, pată de umezeală] *worden czurothe*.
[117] Este vorba despre Banatul de Severin, vezi documentul anterior.
[118] Duce al Lituaniei între 1432-1440. A fost suţinut de poloni împotriva lui Swidrigaillo care a încercat să desprindă Lituania de Polonia.

Doc. 5

Soldau[119]. 1433, iulie 17.
Comturul de Osterrode,Wolf v. Sansheim, îi scrie marelui maestru, Paul v. Russdorf, diferite ştiri despre mişcările ameninţătoare ale polonilor. Printre altele, îi transmite că: *Och lassen dy Polan rede aws gen wy das dy Walachen sich sulden geeynet haben mit jn; ab dem also sey, gnediger meyster, dasz kan ich nicht gewissen.*

Traducere (fragment):
Soldau. 1433, iulie 17.
„De asemenea, polonii au lansat zvonul că valahii [= moldovenii] s-ar fi unit cu ei; dacă este aşa, milostive maestru, eu nu pot să ştiu".

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6578. Original, pe hârtie cu pecete aplicată ale cărei urme se păstrează pe verso.

Doc. 6

Soldau. 1433, august 6.
Comturul de Osterrode/Ostroda,Wolf v. Sansheim, îi scrie marelui maestru, Paul v. Russdorf, diverse ştiri despre mişcările polonilor. Scrisoarea începe [după salutul obişnuit]: *Erwirdiger, gnediger, lieber her homeister, als ich euwren gnaden von den czeitungen dy mir her Jan* [Sweinchen] *gesaget hat, habe geschreben wy herczog Noske vnd herczog Fetkaw vnd die Walachen mit den Polan sulden sich haben geeyniget, so hoffe ich das sich dy cyeitungen nicht jn der Warheyt durfolgen; wenn der man der dy sachen czwuschen vns furet also gestern bey der geistlichen personen ist gewest, der mir hat lassen empieten das an dessen czeitunge das herczog Fetkaw, herczog Noske vnd die Walachen sich mit den Polen geeyniget sulden haben nichts warhaftig seyn sulde vnd auch nicht alleyne von em habe dirfaren, sunder auch von anderen* [urmează ştiri despre poloni şi lituanieni].

Traducere (fragment):
„Cinstite, milostive, dragă domnule mare maestru, după cum v-am scris Milostivirii Voastre despre veştile pe care mi le-a spus domnul Jan [Sweinchen], că ducele Noske (?) şi ducele Fedko[120] şi valahii [= moldovenii] s-ar fi unit cu

[119] Astăzi Działdowo, în voievodatul Varmia şi Mazuria, din nordul Poloniei.
[120] Fedko de Ostrog, stăpânitorul câtorva cetăţi din Podolia, aliat a lui Swidrigaillo, vezi I. MInea, *Vlad Dracul*, p. 110.

polonii, sper ca veştile [acestea] să nu se adeverească; când omul de legătură[121] a fost ieri la cleric, acela mi-a adus la cunoştinţă că veştile sale, că ducele Fedko, ducele Noske (?) şi valahii [= moldovenii] s-ar fi unit cu polonii nu sunt adevărate şi nu am aflat [aceasta] doar de la el, ci şi de la alţii".

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 6611. Original, pe hârtie cu pecete aplicată ale cărei urme se păstrează pe verso.

1432: THE BEGINNING OF THE CONFLICT BETWEEN ALEXANDER THE GOOD'S SONS, ELIJAH AND STEPHEN DOCUMENTS FROM THE ARCHIVE OF THE TEUTONIC ORDER

Abstract

The fratricide war between Alexander the Good's descendants is difficult to reconstruct due to the lack of sources. Thus, until now, historians dated the beginning of the conflict between Alexander's sons, Elijah and Stephen, using Jan Dlugosz's *Chronicle*. According to the Polish chronicler, the war started in the autumn of 1433, when Stephen received Ottoman and Wallachian support. However, documents from the archive of the Teutonic Order from Berlin-Dahlem shed a new light on these events. It seems that the first conflict between Elijah and Stephen broke in mid-1432, after a joint rule that lasted half a year. Although Stephen was helped by the Wallachians, he was defeated by Elijah, who in his turn was assisted by the Tatars mercenaries sent by his Lithuanian ally, Boleslav Swidrigaillo. As a result, Stephen fled to the Ottomans. Later that year, he once again tried to gain the throne, but he failed despite having the Ottomans' support. Next spring, in 1433, the two brothers made a short lived peace. The second was ended with Stephen's victory, which was recognized by the Polish king as the legitimate ruler of Moldavia, while Elijah fled the country. Thus, it seems that Dlugosz compressed the two fratricidal wars, from 1432 and 1433, in a single one.

Keywords: Moldavia, war, Elijah, Stephen II, Teutonic Order, Poland.

[121] Textual: „omul care poartă treburile dintre noi".

CRUSADES AS VIEWED FROM VENICE. THE CASE OF THE CHRONICLE TRANSCRIBED BY GASPARO ZANCARUOLO

ŞERBAN MARIN[*]
serbmarin@gmail.com

Manuscript:

The former catalogue of Marciana National Library presented manuscript It. VII. 2570 (12462) simply as „*Cronaca di Venezia fino al 1446*". The story of this manuscript was followed thoroughly by Giulio Zorzanello, who mentioned it among the numerous codices – 4,345 in 1748[1] – in the library of the Venetian senator Jacopo Soranzo, where it was noted as belonging to in the 18th century[2]. After a short period when in the ownership of Abbot Matteo Luigi Canonici[3], the codex would pass in the British territory in the first years of the 19th century, first in the

[*] dr., Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.

[1] Giovanni Antonio Moschini, *Della letteratura veneziana nel secolo XVIII*, II, Venice, 1806 [previous ed., Padua, 1752], p. 59-60; V[ittorio] Rossi, *La biblioteca manoscritta del senatore veneziano Jacopo Soranzo*, „Il Libro e la Stampa", new series, 1 (1907), p. 122-133 [reprinted in Idem, *Scritti di critica letteraria*, Florence, 1930, p. 251-271] apud Giulio Zorzanello, *La cronaca veneziana trascritta da Gasparo Zancaruolo (codice Marciano It. VII. 2570, già Phillipps 5215)*, „Archivio Veneto", 5th series, 114 (1980), p. 37-66 (53-54 and note 42). For the catalogue of the Soranzo library, see Jacopo Morelli, Venice, Marciana National Library, manuscript It. X. 137-139 (6568-6570) apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 53-54.

[2] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 38, 53-54, 55-56; Susy Marcon, in Elisabetta Barile, Piero Falchetta, Alessia Giachery, Piero Lucchi, S. Marcon, Helena Szépe, Camillo Tonini, Viola Venturini, *Catalogo*, in *Grado, Venezia, i Gradenigo* (ed. by Marino Zorzi, S. Marcon), [Venice], 2001, p. 337-403 (351). It is about Jacopo Soranzo (1688-1761), count and senator.

[3] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 38; S. Marcon, in *loc. cit.*, p. 351. For the manuscripts in the collection of Jesuit Matteo Luigi Canonici (1727-1805), which reached the Bodleian Library in Oxford, and for its history, see http:// www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/medieval/mss/canonici.htm.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 187-207

possession of Lord Guilford[4], and since 1830 in the library of Sir Thomas Phillipps[5], where it received no 5215. It was in 1972 when, consequent to the auction at Sotheby's in London, it returned to Venice by passing in the custody of Marciana Library along with other 58 manuscripts of the former Phillipps collection[6].

According to Giulio Zorzanello, the chronicle inserted in this codex would cover 180 leaves[7], but personally we have counted a number of one leaf less. Henceforth, the scholar noted that the chronicle is preceded by 15 separated leaves[8], which contain the chronicle's summary[9]. We have personally noted that the last leaf of this extremely detailed summary is XIIII b. Its title, written initially with capital letters, is as follows: "*Tabvla del prexente volume – che e la Cronicha de Venetia*". Afterwards, with normal writing, the incipit is as follows: "*E tuto quelo in eso volume e descrito qui brevemente seguendo, a cosa per cosa, sera notado, e mandado al numero dele Carte, e al luoco doue tratera dela materia qui descrita, et prima Laus Deo semper.*" The inscription of "*IS XS*" is inserted prior to this title. The emphasizing of the titles is noted[10], along with the marginal additions that illustrate especially the unfortunate events referring to fires, earthquakes, epidemics, betrayals, shipwrecks, and so on[11], in the same note with the illustrations that follow the main text and in which the capital punishments of the 'traitors' (Marino Falier, Carmagnola, etc.) are described[12]. On the whole,

[4] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 38. The interior of the codex includes the *ex libris* of Frederick North, the fifth earl of Guilford, cf. *Ibidem*, p. 46-47.

[5] *Ibidem*, p. 38, 46-47; S. Marcon, in *lo. cit.*, p. 351. The existence is confirmed by the catalogue of Phillipps library, see *Catalogus librorum mannuscriptorum in Bibliotheca D. Thomae Phillipps, Bart., A. D. 1837* ..., London, 1968 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 39 note 4. Also listed in C[arlo] Castellani, *I manoscritti Veneti contenuti nella collezione Phillipps in Cheltenham (contea di Glocester)*, "Archivio Veneto" 37 (1889), p. 199-248 (219). As G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 39, note 5, noted, the nowadays M 2570 is not mentioned in the list delivered by C[esare] Foligno, *Codici di materia veneta nelle biblioteche inglesi (continua)*", „Nuovo Archivio Veneto", new series, 5, tom X, part I (1905), p. 89-128.

[6] For the catalogue of the sale, see G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 37-38 and note 4.

[7] *Ibidem*, p. 46.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*, p. 47.

[10] See also *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

it is about an easily legible text, which numbering is placed by the copier in the top right of the leaf. The use of the red ink is not for titles only, but also for various terms in the text. On the other side, many words are separated by breaks, while others are linked between them, while in other cases capital letters are even inserted in the middle of various words. A blank not numbered leaf is inserted after the summary, followed by another one also not numbered, containing three epitaphs referring to the city of Padua, including the one supposed to belong to Anthenor as founder of that city. Separately numbered, the world chronicle presents the following incipit: „*Qui comenza la cronicha de Veniexia et come la fu edificata e in che tempo e per chi.*[13] *Al nome de Dio padre et del fio et del spirito santo et ala gloria del vangelista miser san Marcho protetor et governador nostro che dio per longo tenpo la conservi da qui avanti serà notado a che modo fu principiado ad habitar la provincia de Venecia et per chi e como. Io trovato nele croniche antique et ho leto e inparato dali nostri antiqui passadi li qual per bone pestimonianza et santa scritura pò eser manifesto ...*" (p. 1a)[14]. It continues with the episode of the origins, the Marcian mission, the mention of various bishops, holy relics settled in Venice, and so on. Page 8a is blank and followed by the chronicle itself that begins as follows: „*El primo doxe che fo fato in la citade grande de Rachinea*[15] *la qual mo viene chiamata zitade nuova nomeva Polucio*". (p. 8b)[16]. The last paragraph of the narration speaks about the failure of the diplomatic mission sent to Venice by Filippo Maria Visconti: „*Adi XXVI dezembrio 1446 ... a dio piazendo vel farò inttender*". (p. 179a)[17] Following the chronicle, several independent materials are inserted. Not numbered, they include prayers and certainly belong to another handwriting. Not noticing them, G. Zorzanello spoke in exchange about eight leaves at the end of the codex, which would contain an alphabetic list of the Venetian noble houses[18]. We must confess that we have not been able to distinguish these elements when running throught the text[19].

[13] This passage represents a title, separated from the remainder of the text, detail not noticed in *Ibidem*, p. 49.

[14] See also *Ibidem*, p. 48-49.

[15] Up to this point, the text is represented as title.

[16] See also *Ibidem*, p. 49.

[17] See also *Ibidem*.

[18] *Ibidem*, p. 47.

[19] For a detailed description of the codex, see *Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, XCI: *Venezia – Biblioteca Marciana – Mss. Italiani – Classe VII*

As a matter of fact, the chronicle comes to an end by presenting the long presentation provided by the copier (p. 179a). Talking about the manuscript, it has been proved that it had been consulted by several scholars in the 18th century, beginning with the librarian of the Soranzo house himself, that is Fr. Melchiori[20] and continuing with Giambattista Gallicciolli or Cristoforo Tentori[21], or with Marco Foscarini[22].

The list provided by Giorgio Castellani referring to the manuscripts in the Phillipps collection presents at no 5215 the name of "*Cronica veneta per Zancaruoli*" and mentions the previous ownership of Lord Guilford. The Italian scholar made also a reference to the codex – inventoried at those times as It. VII. 1274 from Marciana – and also Marco Foscarini's work[23].

Paternity:

A fortunate element is represented by the note that the copier provides regarding his own person and the date of his work, placed exactly to the end of the chronicle: „*Lettorj carissimj, non imputtatte la negligenzia mia se piu oltra non o seguitto mala caxom essata che neanche io scritor non o trouato piu oltra de copiar, promettandouj de far tutto el forzo mio inzercar el seguimento se per algun altro el fose sta seguitto per deletarmj de simel anttigita ne piu oltra per ora so andar saluo ueder le Deche composte per lo Excellentissimo messer Marco Anttonio Sabelicho uulgarizatte & astampa qual zertamente dise bene el tutore & io rengracio el padre el fiol el sspirito santto che mi ano conzeso gracia che dal prinzipio al fine. El forzo di questo volume o scritto de man mia propria come apar e con grande apiazer e deletacion per esser cose bele da intender e o maxime ad ognj sui serato patrioto pregando misser Iexu Xpo e la glorioxa uerzene Maria e tutta la Cortte zelestial ch'io troua altre bele cose anttique che non mi rencresera el tempo a far due artanto uolume qual tuto sia o laude dela uerzene Maria & del beatto*

(nn. 2101-2604) (ed. by Pietro Zorzanello, Giulio Zorzanello), Florence, 1979, p. 130-132 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 39 and note 6.

[20] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 54. It is about Francesco Melchiori (1671-after 1735).

[21] *Ibidem*, p. 38. See Giovanni Battista Gallicciolli, *Delle memorie venete antiche: profane ed ecclesiastiche*, Venice, 1795; Cristoforo Tentori, *Raccolta cronologico-ragionata di documenti inediti che formano la storia diplomatica della rivoluzione e caduta della Repubblica di Venezia*, Augusta, 1799.

[22] *Ibidem*, p. 54-55.

[23] C. Castellani, *op. cit.*, p. 219.

Santto Nicola da Ttolentino confesor che ozi e la sua festa che o compitto ut infra. 1519, adj X settembrio de sabado in Ueniexia.

De man propria de mj Gasparo Zancharuol fo de messer Marcho de eta de anj 35" (p. 179a)[24].

The certitude regarding the autography of the codex has been underlined[25], by confronting it with the handwriting of the will of the named Gasparo Zancaruolo[26]. In addition, G. Zorzanello noted that the copier's name presents a sign similar to those used by the notaries[27]. Therefore, the copier should be Gasparo Zancaruolo, the son of Marco. Prior to G. Zorzanello's study, many things had not been known about this character, except for M. Foscarini's note saying that, by relying upon Marco Barbaro's genealogies, the name of Gasparo is not mentioned; hereafer, it was a false conclusion that emerged, referring to a possible belonging of our copier to the citizen family of Zancaruolos, and not to the patrician one[28]. One could also add F. Thiriet's considerations towards the Zancaruolos, a family that provided many Venetian colonists in Crete since the 13th century, thus the French scholar making an attempt to forcely 'displace' our copier in the Cretan milieu. Indeed, Thiriet identified some members of the family established in the area, presenting some documents from the archives of Candia moved then to Venice as evidence[29]. However, all these documents refer generally to the family, and Thiriet was not able to identify Gasparo as a person. Actually, in order to clarify the ascription of the chronicle in codices It. VII. 49 and It.

[24] See also G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 49-51; see also partially Christiane Neerfeld, «Historia per forma di Diaria». *La cronachistica veneziana contemporanea a cavallo tra il Quattro e il Cinquecento*, Venice, 2006, p. 23 note 42.

[25] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 39, 66.

[26] *Ibidem*, p. 39, 47.

[27] *Ibidem*, p. 51.

[28] Marco Foscarini, *Della Letteratura Veneziana ed altri scritti intorno ad essa* (ed. by Ugo Stefanutti), [Bologna], [1976] [reprinted of Venice, 1854] [first ed.: 1752], p. 164 note 1.

[29] Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, „Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, publiés par l'École Française de Rome", 1954, p. 241-292 (281 and note 3); Idem, *Encore sur le pseudo (?) Zancaruolo*, in *Memoria Antoniadis*, Venice, 1974, p. 58-64 (62-63).

VII. 50[30] to this Zancaruolo, the main argument offered by Thiriet was another one, that is the great importance given to Crete in the chronicle in It. VII. 49-It. VII. 50.

It would be only once with Zorzanello's study when more concrete data about Gasparo Zancaruolo as character would be brought to the light. The Italian scholar reconstructs Zancaruolo's life by mainly relying upon the data in the autograph will preserved at the State Archives[31]. Its autography was certified by notary Girolamo Canal, along with other three witnesses[32]. It was also about another document, edited in *Campidoglio Veneto* of the genealogist G. A. Cappellari Vivaro[33], to certify it and first and foremost about Marino Sanudo's diary. By consulting all these documents, it results that Gasparo Zancaruolo was born in 1484 in the *contrada* of Sant'Angelo[34]. Thus, the statement in the end of our manuscript, according to which he was 35 in 1519 so that his year of birth would have been 1484, is confirmed by the detail in the will that, being written on February 2, 1521 – *more veneto*, that is 1522 –, mentions the age of "*trentasette over trentaotto*"[35]. He was the son of Marco Zancaruolo and Castellana Soranzo, which *sier Marco Zancharuol quondam sier Francesco* is mentioned by Sanudo[36]. Gasparo married Isabetta Belegno, daughter of Alvise, with whom he had nine children,

[30] Anon., *Chronica de la nobel cità de Venexia e de la sua Provincia e destretto*, now at Milan, Braidense National Library, manuscript AG X 15-16, end of the 15th-beginning of the 16th century.

[31] Cf. ASV, *Sezione notarile*, *Testamenti*: *Atti Giacomo Grasolario*, busta 1183, act no 215 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 40 note 7. See also *Ibidem*, p. 43-45.

[32] *Ibidem*, p. 40 note 7.

[33] Cf. Girolamo Alessandro Cappellari Vivaro, *Il Campidoglio Veneto*, Venice, Marciana National Library, manuscripts It. VII. 15-18 [= 8304-8307], IV, f. 201v-204v apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 40 note 8. It is about *Campidoglio Veneto* of Girolamo Alessandro Cappellari Vivaro (1664, Vicenza-1748, Vicenza). The acuracy of its genealogies has been rejected by Juergen Schulz, *The Houses of the Dandolo: A Family Compound in Medieval Venice*, „Journal of the Society of Architectural Historians", 52 (1993), 4, p. 391-415 (392 note 2). As a detail, for the Venetian genealogies see also http://www.geocities.com/families_history/.

[34] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 40; see also Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23 note 42.

[35] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 40.

[36] Cf. *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciana Ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII* (ed. by Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Niccolò Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri), 58 volumes, Venice, 1879-1902, IV, p. 215 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 41; for Gasparo's father, see G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 41.

but in February 1522 only two daughters were alive, according to the will[37]. He accomplished various public offices, while candidating unsuccessfulyy for others. Zancaruolo participated in the war against the League of Cambrai, being mentioned in the list of „*zentilomeni posti a la guardia di la piaza* [emphasis mine, Padua's]"[38], and took effectively part in the defending of Padua against Emperor Maximilian I[39], and then he was encharged as podestà of Marostica[40]. In the period between 1512 and 1516, he is mentioned four times by Sanudo[41], and in 1521, as member of the Great Council, he participated in the election of Doge Marino [sic! = Antonio] Grimani[42] (1521-1523). Gasparo deceased on January 3, 1524[43]. By taking his state positions into consideration and mainly due to his

[37] *Ibidem*, p. 41 and note 13.

[38] *I diarii di Marino Sanuto*, IX, p. 147 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 41.

[39] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 42, with references to Girolamo Priuli's diary. See Girolamo Priuli, *I diarii (1494-1512)* (ed. by Arturo Segre, Roberto Cessi), in *Rerum Italicarum Scriptores*, 2nd ed., XXIV, 3, Città di Castello-Bologna, 1912-1941. For Girolamo Priuli (1476-1547), son of Lorenzo, see the notes of the two editors, p. V-XIII, but also Polibio Zanetti, *I Diarii di Girolamo Priuli riassunti da Pietro Foscarini*, Padua, 1891; Achille Olivieri, *Un momento della sensibilità religiosa e culturale del Cinquecento veneziano: „I diarii" di Girolamo Priuli e gli orizzonti della "esperientia"*, "Critica storica" 10 (1973), p. 397-414; Lester J. Libby Jr., *The Reconquest of Padua in 1509 according to the Diary of Girolamo Priuli*, „Renaissance Quarterly" 28 (1975), 3, p. 323-331; Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 46-64; the following codices are regarded as autographs: Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 213 (8836) that includes only the diary's first volume (cf. *Ibidem*, p. 232), Venice, Correr Civic Museum, manuscript Provenienze Diverse c252, including volumes II and IV-VIII (cf. *Ibidem*). For the defense of Padua in the war against the League of Cambrai, see *La obsidione de Padua ne la quale se tractano tutte le cose che sono occorse dal giorno che per Andrea Gritti proveditore generale fu reacquistata, che fu a di 17 luio 1509, per insino che Maximiliano imperatore da quella si levo*, Venice, 1510 (reprinted in Venice, 1515); Andrea Gloria, *Di Padova dopo la lega stretta in Cambrai dal maggio all'ottobre 1509. Cenni storici con documenti*, Padua 1863; Polibio Zanetti, *L'assedio di Padova del 1509 in correlazione alla guerra combattuta nel veneto dal maggio all'ottobre*, „Nuovo Archivio Veneto" 2 (1891), p. 5-168; Angiolo Lenci, *L'assedio di Padova del 1509: questioni militari e implicazioni urbanistiche nella strategia difensiva veneziana all'indomani di Agnadello*, „Bollettino del Museo Civico di Padova" 63 (1974), p. 123-155; Lester J. Libby jr., *The Reconquest of Padua in 1509 according to the Diary of Girolamo Priuli*, „Renaissance Quarterly" 28 (1975), p. 323-331.

[40] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 42-43.

[41] *Ibidem*, p. 43.

[42] *Ibidem*.

[43] *I diarii di Marino Sanuto*, XXXV, p. 311 apud G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 45; for this year, see also Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23 note 42.

presence among the dogal electors, M. Foscarini's opinion about the citizen and not the patrician Gasparo Zancaruolo is definitely rejected.

As we mentioned above, it has been another chronicle to be ascribed to this character. It has been about the one contained in codices It. VII. 49-It. VII. 50 from Marciana Library, then in AG X 15-16 from Braidense National Library in Milan, and now returned to Marciana with inventory It. VII. 1274-It. VII. 1275, the scholars having often been inclined to ascribe the latter to Zancaruolo. However, as rightly G. Zorzanello stated, it was It. VII. 2570 the only manuscript known and cited as „Zancaruolo's chronicle" by the last years of the 18th century[44], a fact strenghthened by the 18th century mention on the back of our manuscript, saying that: „*Cronaca N. H. s. Gasparo Zancharuol*"[45]. Afterwards, Foscarini's note referring to our manuscript, „*o composta, o solo trascritta da Gasparo Zancaruolo, nostro cittadino*"[46], has misled a part of the subsequent scholars (especially F. Carta, F. Thiriet, S. Antoniadis), who came to the conviction that Foscarini would have had manuscripts It. VII. 49-It. VII. 50 into account. Certainly, Zorzanello's conclusion, which coincided with the premise, was that Zancaruolo would have not been able to surpass his position of simple copier[47], while the discovery of manuscript It. VII. 2570 and the final statement of the copier became the long searched arguments to defend the scholar's own thesis. Anyhow, we mention that, as a matter of principle, the fact of copying one work or another should not definitely exclude the possibility that the copier would have also written his own chronicle. The example of Pietro Dolfin[48] (copier of Matteo Palmieri's chronicle and of P. P. Vergerio's

[44] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 38, 57.

[45] *Ibidem*, p. 46.

[46] M. Foscarini, *op. cit.*, p. 164.

[47] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 66. In the same sense, we note the position taken by Stanley Chojnacki, *Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice*, „American Historical Review", 91 (1986), p. 791-810, who, although usually refers to „*cronaca Zancaruol*" (p. 796 note 21, 805 note 65, 809 note 83), expresses prudence since the very beginning, mentioning our manuscript as „*Cronaca copiata da Gasparo Zancaruol*" (p. 791).

[48] See Pietro Dolfin, *Cronaca di Venezia fino al 1422*, Venice, Marciana National Library, manuscripts It. VII. 2557-2558 [= 12449-12450], 18th century. For this work, see Şerban Marin, *Crusades seen through Venetian Eyes. The Case of Pietro Dolfin*, **AIRCRUV**, 10-11 (2008-2009), p. 207-259 (207-239).

treaty, etc.) is not singular for these cases of double function: copier and author at the same time.

As from our viewpoint, the key element of G. Zorzanello's demonstration matters less, as long as we intend to propose a reevaluation of the part taken by the copier and the possibility – so many times verified – that the one who copied one work would have intervened in the main text, by bringing new elements and information or giving others up.

Dating:

Gasparo Zancaruolo's signature at the end of the chronicle also finishes up the matter of dating the codex It. VII. 2570: that is, year 1519, according also to the mention in the Marcian catalogue: „*1519 c.*". However, one should take into account the fact that September 10, 1519 represents strictly the moment when the writing of the chronicle came to an end, while it is still unknown the moment when this activity began.

As for the year that the narration finishes with, it is about 1446[49].

Sources and influences:

The notes at the end of the chronicle also allow the conclusion that Zancaruolo was aware of Marcantonio Sabellico's *Decades*[50]. Giulio Zorzanello notes the fact that this manner to refer to Sabellico would have been promoted also by other copiers and exemplifies by codices It. VII. 53[51] and It. VII. 2573[52], both dated in the 16th century and containing a chronicle regarded by Zorzanello as very similar with ours until the narration refers to the events in December 1446, after which they retake the material originating in Sabellico's third Decade referring to the events between 1447 and 1479[53].

On his turn, Zancaruolo himself expresses his apologies to the readers for the fact that he follows a chronicle chosen by chance. For its identification, G. Zorzanello starts by putting our manuscript in connection with others[54], such as It. VII. 48[55] (transcribed in 1494 by

[49] See also Chr. Neerfeld, *op. cit.*, p. 23 note 42, 233.

[50] See also G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 50 note 35.

[51] See Anon., *Cronaca Veneziana dalla fondazione della Città fino al 1479*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 53 [= 7419], 16th century.

[52] See Anon., *Cronaca di Venezia fino al 1478*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2573 [= 12465], around year 1553.

[53] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 50 note 35.

[54] *Ibidem*, p. 51-52.

Bernardino Cavalli), It. VII. 2568[56], It. VII. 2569[57], It. Zanetti 21[58], It. VII. 47[59], along with others from Correr Civic Museum in Venice (Ci 2606[60], Co 1046[61], PD 236c[62]), British Museum (now, British Library) in London (Additional 8577[63]), and National Library in Paris (Italien 318[64]). The scholar supposes then the existence of a common chronicle, which would have been written during the 15th century[65] and source of inspiration for all those above along with It. VII. 2570. The same hypothetical work would have been the basis for the pseudo-Zancaruola chronicle in It. VII. 49-50, regarded as the most ancient copy of this group and whose text would have been abridged by the others' copiers[66].

Relying upon the texts and classifications provided by A. Carile, G. Zorzanello also inserts this group of chronicles in the third recension of 'C' family[67], while It. VII. 49-50 would belong to the first recension of the same family[68], in comparison with which our codex would represent

[55] See Anon., *Cronaca Veneta dall'origine della Città fino al 1446*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 48 [= 7143], 16th century. For this work, see Ş. Marin, *The Crusading Elements in Venice. Fragments from the Chronicle transcribed by Bernardino Cavalli – Manuscript It. VII. 48 (7143) at Marciana National Library*, **AIRCRUV**, 14 (2012) [forthcoming].

[56] See Anon., *Cronaca di Venezia fino al 1444, con una breve cronaca fino al 1369*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2568 [= 12460], around year 1550.

[57] See Anon., *Cronaca di Venezia fino al 1446*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2569 [= 12461], 15th century.

[58] See Anon., *Cronica de Venexia*, Venice, Marciana National Library, manuscript Zan. It. 21 [= 4763], 16th century.

[59] See Anon., *Cronaca Veneziana dall'origine della Città fino all'anno 1446*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 47 [= 8139], 16th century.

[60] See Anon., *Cronaca veneziana*, Venice, Correr Civic Museum, manuscript Cicogna 2606 [= 592], 15th century.

[61] See Anon., *Cronaca di Venezia dalle origini al 1446*, Venice, Correr Civic Museum, manuscript Correr 1046, years 1501-1516.

[62] See Anon., *Cronica de Veniexia*, Venice, Correr Civic Museum, manuscript Provenienze Diverse 236c, end of the 15th-beginning of the 16th century.

[63] See Anon., *Chronicle of Venice, 703-1457*, London, British Museum [now, British Library], manuscript Additional 8577, end of the 15th century.

[64] See Anon., *Croniche de Venetia fina al 1446*, Paris, National Library of France, manuscript Italien 318, end of the 15th century.

[65] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 66.

[66] *Ibidem*, p. 52.

[67] *Ibidem*.

[68] *Ibidem*.

nothing but an abridged version[69]. Anyway, both recensions reach a common ending: the date of December 26, 1446, despite the differences in the excipit[70].

As for our own classifications, we integrated the chronicle of this codex in category 6, in a first instance along only with codex It. VII. 2544[71], when referring to the arrival of the envoys of the non-Venetian participants to the Fourth Crusade and the supposed decease of Hugh of St. Pol[72], and then also with It. VII. 2028[73], for Tommaso Morosini's campaign in the Ionian Sea in 1205[74]. In the end, the three manuscripts were completed by other two: It. VII. 47 and It. VII. 48, when dealing with the election of Baldwin of Flanders as Latin emperor of Constantinople[75], the anti-Byzantine action of Doge Domenico Michiel[76], and the reconquest of Constantinople by the Byzantines in 1261[77]. For the representation of Charles the Great[78], we included our codex in category 2c, along with codices It. VII. 2544 and It. VII. 2581[79].

---

[69] *Ibidem*; see also S. Marcon, in *loc. cit.*, p. 351.

[70] G. Zorzanello, *op. cit.*, p. 53.

[71] See Anon., *Cronaca di Venezia fino al 1382*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2544 [= 12436], 16th century.

[72] Ş. Marin, *Venetian and non-Venetian Crusaders in the Fourth Crusade, According to the Venetian Chronicles' Tradition*, **AIRCRUV**, 4 (2002), p. 111-171 (127, 144).

[73] See Anon., *Cronica Veneta, dal 703 al 1420*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2028 [= 8559], 18th century.

[74] Ş. Marin, *The First Venetian on the Patriarchal Throne of Constantinople. The Representation of Tommaso Morosini in the Venetian Chronicles*, „Quaderni della Casa Romena" 2 (2002), p. 49-90 (80-81).

[75] Idem, *The Venetian 'Empire'. The Imperial Elections in Constantinople on 1204 in the Representation of the Venetian Chronicles*, **AIRCRUV**, 5 (2003), p. 185-245 (220).

[76] Idem, *A Precedent to the Fourth Crusade. The anti-Byzantine Campaign of Doge Domenico Michiel in 1122-1126 according to the Venetian Chronicles*, **AIRCRUV**, 6-7 (2004-2005), p. 239-266 (258).

[77] Idem, *Veneţia şi căderea unui imperiu. Reprezentarea momentului 1261 în cronistica veneţiană*, **RI**, new series, 14 (2003), 3-4, p. 211-254 (221).

[78] Idem, *Veneţia – între Carol cel Mare şi Bizanţ. Reprezentarea momentului 800 în tradiţia cronicistică veneţiană*, **AUBI**, 47 (1998), p. 3-44 (22).

[79] See Anon., *Cronaca di Venezia fino al 1570*, Venice, Marciana National Library, manuscript It. VII. 2581 [= 12473], around year 1570.

Crusades:
According to our viewpoint, the term of 'crusade' does not refer exclusively to the so-called 'classical crusades' (1095-1270), but also to various military confrontations between Christians and Muslims both previous and after the period between the First and the Eighth crusades. Depending on our investigation area, it thus includes the interval between the 9th and the middle of the 14th.

(p. xi a, under Doge Pietro Tradonico, 837-864):
In questo tempo ad instanzia de Theodoxio Inperadore li Uenicianj ando con 60 nauilij sora Sarazinj et come fo volonta de Dio li Cristianj fo sconfitti et li ditj Sarazinj vene fina in Romania et in Dalmacia fazendo grandissimj danj onde li Uenicianj fo renchiuxe [sic!] da ognj parte per le dite guere.

(p. xi b, under Doge Orso Partecipazio I, 864-881):
In questo ttenpo i Saracinj uene con grande stuolo in Dalmacia et infina in Istria e puo ritorna per la prima et el ditto Doxe li ando in contra per muodo che li feze retornar in driedo senza dano de Venicianj.

(p. 15a, under Doge Vitale Michiel I, 1096-1102):
In questo tenpo fo fato in Ueniexia una grandissima armada per andar a conquistar le Tere Sante et fo fato capetanio dela dita armada messer Andrea Contarinj Vescouo de Ueniexia e fo per numero nauilj 200 tra grandj e pizolj et prexe uno forte castelo che nomeua Canifax e dapuo el Semire et la i tolse j corpj benedetj de messer San Nicholo Vescouo et de San Teodaro. El corpo de messer San Nicolo fo posto nel monestier de San Nicolo del Lido et quelo de San Teodaro il mese in nel monestier de San Saluador donde in li ditj luogi el nostro messer Jexu Xpisto fa de grandj miracholj.

(p. 16b-18a, under Doge Domenico Michiel, 1117-1130):
[...] e in suo tenpo siando stado prexo lo Re Baldouin Re de Jeruxalem li mando a dimandar socorso a tuttj li Cristiani ma non fo alcun che li uolese dar secorso se non li Uenicianj et fexe subitamente armar 14 grandissime naue e dele mior e galie 40 e moltj altrj asae nauilij per portar caualj e vituarie e tutte queste cose siando ben aparechiade con el nome de messer Jexu Xpisto e con el segno dela Croxe li se partj fuora del porto

de Veniexia con grande deuocion et con bon animo per andar a recatar le Tere Sante e fo del ano del nostro Signor messer Jexu Xp^o 1117 a dj 8 Auosto.
E siando zonto sul ixola de Zipro li sape come larmada de i Saracinj tegniua a mente questa nostra armada et sapudo questo el dito messer lo Doxe che iera capetanio dela dita armada ma da luj ando inuerso Scalona doue el [17a] sape che jera la dita armada el predito messer lo Doxe fexe metter le dite galie ben in ponto per che la matina el uete per tenpo la dita armada. E chiamandolo aiuttorio delo onipottentte i Dio li ando contra larmada de Saracinj che gera ben cento bone vele.
E uezando cusi li Sarazinj perche i giera una grandisima quantita de zentte et asaissimi arzieri Turchi suxo uigoroxisimamente li uigniua contra lo nostro stuolo cridando con grande uoxe e chiamando Machometo. Eli nostri chiamaua Santo Marco Euangelista. Et siando zonttj insieme subitamente cominzio una grande batagia e dura per spazio de 19 hore continue ma come piaxe al altisimo Signor Dio et al Uanzelista messer San Marcho la nostra armada sconfise larmada di Sar̲icinj [sic!] e prexe la mazor partte de quele galie di Saracinj el nostro Doxe fexe subitamente tagiar la testa al capettanio di Saracinj con tutti quelj altrj Saracinj che li aueua prexo et fu si grande la dita battagia che tuto el mar era couerto de sangue.
Et daposa fata la dita bataglia e uargadi tre di la grande armada troua diexe naue de Sarasinj carge de marchadantia dele qual linde [sic!] prexe viij e partj lo bottin tra loro che fo uno grandisimo auer. E fatte tutte queste cose la nostra armada ando in Acre e la fo mandado per messer lo Patriarcha de Jeruxalem et quelj signori che iera in quele parte i de ambasadorj al nostro Doxe laudando Dio e messer Sam Marcho Euanzelista.
E daposa el ditto Doxe chiamo el suo zeneral conseglio nel qual dapoj moltj altrj raxonamentj el fo deliberado de andar a conbater el Suro e fata questa determinacion el fo meso tutta larmada ben in ponto e per el simel le zente da pie e da caualo. E fatto questo li fexe moltj patj e condicion e zuramentj tra loro j qualj io mi paso da scriuer per che el saria tropo longa cossa.
E fattj tuttj questj pattj si parti uigoroxamente et quelj de tera circonda la dita citade de Suro per uia da tera, e la nostra armada per la uia de mar et comenzola molto a strenzerla si da tera come da mar e di e note maj feua altro cha darlj bataglia ma la ditta zittade jera molto fortte e ben murada

ett spesa de tore et jera asaisime persone e quantita de zentte che jera scanpade de tutte le tere de le marine e qui li credeua stare piu segure che in altro locho e questj se defendeua molto uigoroxamente si per lo suo auere come per li fiolj e due brigatte [sic!].
[17b] E perche j sentiua che lo Re de Damascho con el Califa che xe el suo Papa del qual gera questa zittade loro se aparechiaua con una grandisima quantitade de zentte da pie e da caualo per uenir a secorer la dita zitte, honde li Cristianj de dj e de note feua far grandissime uarde et fexe uno grandissimo fosso intorno la ditta zitta de [lacună] Ma pur li Cristianj sapiando di tanta zentte che lo Re Dotton e Balac che giera el grande signor de Turchj haueua fatta tante zentte per uignir adoso di Cristianj molto li comenza a ttemer e fo dito questo dentro lo canpo del Patriarcha da ttera se questa gran quanttitta de zente ne vegnise asaltarne li Venicianj se nanderia con Dio et ne la sera le brige a nuj e tuttj saremo morttj.
E vegnando queste parole a orechie de messer lo Doxe subitamente luj fexe batter fuora uno magier per cadavna galia. Et sapudo questo lo ditto Patriarcha e lo canpo di Cristianj quelo che aueua fatto far lo ditto Doxe molto se ne maraueglio et uolse sauer per che chaxon lo ditto Doxe haueua fatto far simel cosse.
El Doxe li rispoxe che luj haueua fatto per sua segurtade et azioche i uedesse che i uoleua star a morir con loro in conpagnia.
E sapudo questo messer lo Pattriarcha et quelj signorj molto li rengracia lo ditto messer lo Doxe et stette tuttj de bona uoglia.
Jn questo mezo el Re de Damasco luj se aueua meso in pontto con tutta la sua zente et i uene fina ala fiumera et siando zontto la luj mando uno colombo segondo sua uxanza e ligolj uno brieve sotto le ale et mandaualo a quelj del Suro co[n]forttandolj che li douesse star fortte et constanttj che lo i uegniua a secorerlj et che luj destruzeria ttutto loste de Xpistianj et che loro non se dubitasse de alguna cossa.
Et abiando uisto el campo di Xpistianj lo ditto colonbo li comenza a cridar ad alta uoze tuttj per modo chel ditto colonbo se smarj et caze in lo campo et fo prexo e letta la ditta scritta che laueua sotto lala ne fu fatta una alttra et ligada ale ale del ditto colonbo et fo lassatto andare enttro dal Suro lo uitte elese quelo che dixeua quela scritta zoe chel giera uegnudo fin ala fiumera e sapiando come che steua el canpo di Cristianj luj uedeua non li poder socorer et che lj se uedese acordar al megio che i podeua.
[18a] Et aldando de si fatte nuove et habiando puoche vittuarie da uiuer et

jera mancha dala speranza del socorso li comenzo a tratare pattj con li Cristianj. Et manda sua ambasada dauantj al Patriarcha et el Doxe et se acordono in questo modo zoe quelj che uolese vsir fuora loro e sue mogier et robe fose segurj.
Et fatto questo acordo subittamente subittamente [sic!] fo meso lo confalon del Re de Jeruxalem † suxo la tore de Suro e suso le tore verde fo messo el confalon de San Marco et in la tera el confalon del contte da Tripolj. Nota chel dito asedio duro anj 3 mexj 5 et tre fiade fo mandado a tuor zentte a Veniexia e questo fo del ano del n[ost]ro [sic!] Signor messer Jexu Xpisto del M^{o} C XVIJ.
Et dapossa fo parttida la dita tera in tre parte zoe do partte fo del Re de Jeruxalem et laltra partte del Doxe de Veniexia et in la parte di Uenizianj fo meso vno bailo per nome dela Signoria de Veniexia. Et fatte queste cose messer lo Doxe tolse conbiatto da messer lo Patriarcha et da quelj signorj con grande piantto et devocion regraciandolj moltto.

(p. 21b, under Doge Orio Mastropiero, 1178-1192):
In questo tenpo el fo prexo per lo Soldan Saledim de Constanttinopolj molte Tere Sante e prexe lo Re Baldoim et fexe uno grandissimo dano ali Cristianj. E per questa caxom fo aparechiado una nobelissima armada per andar aquistar le ditte Terre Santte. [...].

(p. 21b-23a, under Doge Enrico Dandolo, 1192-1205):
Del armada che se fexe per andar aquistar Constatinnopolj e le Tere santte Abiando nuj ditto dauantj per la prexa de Constantinnopolj e dele Tere Sante et per la Signoria de Veniexia li fo profresso [sic!] galie 50 con tutte uituarie e munizion che bixognaua per menar quelj signorj conttj e marchexi che doueua uignir suxo la ditta armada i qual signorj doueua dar ala signoria ducati 2000^{m} doro houer lo tterzo de tutto quelo se conquistaua e tolse i dittj signorj a vegnir a Veniexia fin a uno ano proximo.
Et siando venutto el ditto tenpo el uene a Veniexia lo Contte de Betuel[,] messer Zuan Friges et messer Arbal Marchuale et moltj altrj asaississimj prinzipi et signorj che fono in suma 450 signorj et 2200 Caualierj 20000^{m} scudierj molto ben in pontto et armadj.
[22a] E siando zonttj quj in Ueniexia li se scuxa che per la mortte del signor Contte de San Polo li non haueua ne podeua obtegnire quelo che

per li soi mesazi i gera sta promeso de tanti danarj ma che loro se buttaua in le sue man.
Aldendo queste parole messer lo Doxe et tutto lo populo de Veniexia dise che li uoleua andare ardittamentte a conquistare le Tere Santte benche i dittj signorj non li hauesse attexo de darlj tanttj danarj quanto eli aueua promesso de darlj. Et che con el nome de messer Jexu Xpisto se douesse tuttj metersj in pontto et in hordine et ttuor el segno dela Santta Croxe † per suo confalon e andare de bona voglia a questo pasazo.
Et dapossia el fo ditto per messer lo Pattriarcha una deuotta messa del Spiritto Santo al altar grande de messer San Marcho et messer lo Doxe tolse la Croxe in man et ando uerso le galie che gera con la pope in ttera et tutta laltra zentte li andaua driedo con grande deuozion pianzendo de alegreza et partisse in bona gracia da San Nicholo de Ljo a dj primo Marzo 1203.
Siando per parttirse tutta questa armada per andar a conquistar le Tere Sante lo uene che per messer lo Papa li fo mandatto uno zouene che nomeua Alexio fio che fo delo Inperador de Costantinnopolj et disse che se lor uoleua andar a Costantinnopolj luj uoleua dar tutta la spexa che li aueua fatto zoe marche 200 milia doro fin et oltra dezio deser Catolicho e cusi li rimaxe dacordo.

Como fo conquistado Zara per la dita armada

Partandose la ditta armada la hando a Zara e per forza de bataglia i la regroua [sic!=regoura] e pressela. Et dapoj partida la ditta armada tantto la nauega che la zonsse a Constanttinnopolj e zonttj che i fo la ironpette la cadena del portto e intra denttro e fexese fortte a uno luogo che se chiamaua Bel Monte et de la i comenzo a conbatter la ttera uigoroxamente per mar e per tera per modo che in pocho tenpo se haue la ttera et caziaua fuogo et alcixe asaisimj Griegi et poj li uene ala Porta Romana et ando fino a la Portta Blancheria et la li troua loste delo Inperador che giera innumerabelj[,] honde li Francexi e li Uenicianj pur determena ale fin de andare contra de lorj [sic!] et lo capettanio da mar zoe messer lo Dose fexe metter XX galie molto ben in ponto et uene con le tronbe con grande animo donde che giera loste et uedando quelj delo oste tanto osidio li se confortta moltto et rengracia moltto messer lo Doxe et dete la battaglia per modo che i prexeno una partte dela ditta cittade de Constanttinnopolj et uedendo [22b] cusi lo Inperadore el se messe a scanpar in uerso Andrinoponj [sic!] per paura e uedando cussi li baronj i tratto pattj con messer lo doxe e con lo marchexe et el Contte de Fiandra e con li alttrj

baronj per la tal muodo che i romaxe dacordo de tuor lo ditto Alesio zouene per suo inperador.

Come fo fatto Alexio zouene fio che fo de Orsatto orbo Inperador de Romania 1204

E fatto el ditto acordo li mena questo Alexio in la giexia de Santa Sophia con grandisimo honor et la el fo incoronado per suo Inperdor e dapossa lo ditto Inperador fexe chiamar de prexon uno suo parente che giera uno sauio homo che aueua nome Marsiflio et fexelo el mazor baron che luj auesse.

Fato che fo queste cosse messer lo Doxe et quelj signorj disse a questo Inperador: Como uuj saue nuj ui auemo attexo a ttutto quelo che nuj ui auemo promesso, si che piaxeue ancor a uuj de attenderne quelo che a nuj gauettj [sic!] in promesso in pero come uuj saue semo per andar a far mazor fazende si che nuj ue pregemo che ne dixe spazare.

Aldido lo Inperador uoleua dar a li dittj signorj quelo che luj li aueua promeso, ma questo suo parentte non uoleua et uoleualj menar per longeza digando che al suo rittorno i faria el suo douer et siando per lo ditto Inperador stimulado luj uoleua atender quelo che li aueua promesso.

Vedando questo Marsiflio che jera stado cauado de prexon luj fexe strangolar lo ditto Alexio Inperador et disse al Doxe et a quelj signorj che lo Inperador iera amalado et che elj non li podeua parlare et el ditto Doxe e quelj signorj se acorsse che loro haueua mortto et dise dapossa che li Griegi hano morto el suo signor et e pezo che i xe Infidelj et fano ancora beffe de la fede e dela Giexia Romana et de nuj alttrj.

Et per questa caxon loro se delibera de conbater la ditta tera de Constanttinnopolj da nuouo e cussi loro fexe ma fono fattj prouedimentj si de una parte come de laltra et ale per fin la fo prexa la ditta zittade de Constanttinopolj per forza per li dittj Latinj con grandissima quanttittade de homenj mortj e feridj ma pur ale fin loro la uadagna per forza e per prodeza.

Andando li Lattinj scorsizando la ttera e lor se scontra in lo ditto Marsiflio et amazolo inpero che luj aueua fatto morir el suo signor Alexio Inperador.

E la doue fo gittado lo suo corpo che se chiama Cholonna la xe inttagiado moltte profecie de San Daniel et infin a quelo tenpo ninsun [sic!] non lintendeua se non dapuo chele xe auegnude.

[23a] Como per la segonda prexa de Constanttinopolj fo determinado de far uno Inperador: 1204

Et deprexa la cittade de Constanttinopolj et messa a sachomano el fo deliberado de far uno consegio zeneral azio el fosse determinado quelo i auesse a far per suo Inperador e la el fo concluxo de elezer xij li qual hauesse a elezer uno Inperador de li qual ne fo 6 Uenicianj do Lonbardj et 4 Oltramontanj.
Et coluj che sara fatto Inperador hauera la quarta parte et laltra partte uoleua eser i Lattinj a quela medema condicion che giera al ttempo di Grezi et tutta la zustixia che se fara in criminal li Uenizianj die auer 3 zudexi et li altrj 3 per la partte de Tramontanj.
E fatto ttuttj li pattj hordinattamente come apar per i priuilegij apertamente i qual non i scriuo altramente per non esser tropo longo.
E siando determina de volonta de ttuttj li inttra nel suo consegio secretto et fexe dir la messa del Spiritto Santto. E la i se messe a elezer linperador de Costantinopolj.
Subittamente per li quatro Oltramontanj uoleua elezer li soj Oltramontanj e quelj do Lonbardj uoleua el Marchexe de Monfera[,] li Uenicianj uoleua lo Doxe de Veniexia. Et aldide le ditte desputacion el se leua susso uno de quelj da Ueniexia che aueua nome messer Panttalion Barbo digando Signorj uuj douetj moltto ben creder che io uoria piu tosto che fose Inperador el nostro Doxe de Veniexia cha altrj. Ma segondo el consegio e la openion mia non se die uoler per moltte raxone che luj la exsposse [sic!], ma ben femo el Contte de Fiandra e fazandolo li Franzexi rimagnerano conttenttj et sostegnera el ditto Inperio con altre asaissime raxon per modo chel piaxette a ttuttj. Et fo eletto per Inperador de Constanttinnopolj el ditto Conte de Fiandra.
Como fo eletto per Inperador de Constanttinnopolj el Conte de Fiandra et li pattj chel fexe et fo del 1204 a dj 14 setenbrio et fo fatti molttj priuilegij li qual io mi paso per non esser tropo longo e tuttj fo zuradj e prouadj per tutte le nazionm [sic!]

(p. 23b, under Doge Pietro Ziani, 1205-1229):
In questo tenpo fo armado 3j[a] galia dele qual fo fatto capettanio de esse messer Renier Dandolo e messer Renier Permarin dele qual 31[a] galia ando ando [sic!] ale partte de Coron e Modon e per forza darme i prexe le ditte do ttere li qual luogi tigniua li Turchj et fo taiadj tuttj a pezj.

(p. 24b, under Doge Pietro Ziani):

In questo tenpo fo prexo la cittade de Damiatta per li Saraxinj per grande bataglia che li fo dada et fo prexonj Cristianj XXX milia[,] fo a dj XI Novenbrio zoe el dj de San Martin queso sconfitta fo caxi [sic!] caxon de far perder ttutto el resto dele ttere che i Cristianj ttegniua in Leuante.

(p. xxx a, under Doge Lorenzo Tiepolo, 1268-1275):
Del 1280. El Re de Ragon comenzo a far lo pasazio oltra el mar.
Et meno cun si sua mogier et soj fiolj et mile caualiarj de Aragon e de Catelogna et aueua con sj XXXI grande nave et infinitti navilij pizolj molto ben in ponto de tutto quele che li feva de mestiero.
E siando andado in fine in Sardegna lo soravene li una grande fortuna per modo chel crede morir et per la dita caxom lo retorna a Monpolier et luj la rimaxe in ttera e mando suo fiolo suso la dita armada in fina in Acre et dismontadj che li fo in tera el comenzo una grande bataglia et una innumerabele zente de Saracinj, che li Cristianj non li puote sustegnir la bataglia per modo che al megio che i puote li co[n]uene [sic!] ritornar nele sue nave et ne fo morttj assaissimj de vna partte e de laltra.

(p. xxx a, under Doge Lorenzo Tiepolo):
Del 1281. Lo Re de Franza prexe Cartazine per forza e la luj morj.

(p. 31a-31b, under Doge Giovanni Dandolo, 1280-1289):
Dela citta de Tripollj come i la prexe che fo el Soldam Chaleff
In questo medesimo tenpo per el Soldan Chaleff fo prexo la citta de Tripolj de Soria et dapossia de ordene del ditto Soldan lo la fexe spianar tutta et tuttj li Venicianj che fo trovado in la ditta citta tuttj fono morttj per la grande fexa che li fo fatta inperoche li era sta morto asaisissimj Saracinj.
Et daposa auutta la ditta cittade fo fatto a sauer a messer lo Papa de la prexa de Tripolj per quelj nostri ambasadorj che iera messer Marcho Querinj et messer Marcho Benbo de la cha mazior [31b] et folj oferto per nome dela Signoria gallie XX al suo bon piazer fornide de tute cosse.
Et messer lo Papa acetta la proferta et mando a Veniexia per suo legatto larziuesco[uo] da Tripolj et li Uenicianj ge armo altre galie V dei suj danarj.
Et fo fatto capetanio dela ditta armada messer Jachomo Tiepolo et messer lo arziuescouo de Tripolj.

E avantj che la ditta armada insisse de Veniexia lo ditto Doxe che fo messer Zuan Dandolo habiando dogado [...].

(p. 32a, under Doge Pietro Gradenigo, 1289-1311):

Acre fo prexo per el Soldam nominatto Ministrador del 1290

In questo tenpo Soldan Ministrador cusi se chiamava el vene con ij^{m} homenj a caualo e trenta milia a pie e per forza el prexe la cittade de Acre e quantj Cristianj che li trouaua tuttj li fexe morir et ruina tutta la cittade infina a li fondamentj che non lasa altro saluo solamente vna soa moschea in pie et quelj che puotte scanpare se scanpo in li nauilij et andono a saluamento uia et quelj che rimaxe si fo per manchamento de nauilij e tuttj fono morttj e tagiatti a pezi si femene e puttj e vechj.

Queste sono le caxade che vene de Acre a Venexia et fo del 1292.

Per la ditta caxon de la presa de Acre el uene a Veniexia le sottoscritte caxade suxo i nauilij et con lo suo grande aver et per quelj de Veniexia li fono azetadi e rezeuudj gracioxiximamente nel numero di soj zentilomenj et messj nel suo Consegio.

Cha Liom	Cha Benedeto	Cha Suriam
Cha Bondomier	Cha Briasonnj	Cha Foscolo
Cha Mal mora	Cha Da Molin dal Molin doro	Cha Alberto

[...].

(p. 35b, under Doge Francesco Dandolo, 1328-1339):

In questo tempo del 1331 zoe 1331 [sic!] el Comun de Veniexia per zelo dela Santta Fede fexe liga et union contra Turchj et acordosse con Papa Zuane Vigessimo Secondo et con lo Re de Franza et con lo Inperador de Constanttinopolj & con lo gran maistro da Rodi.

Et fatto capettanio delo ditto exercitto messer Piero Zem, el qual se porto valentissimamentte et prexe molttj nauilij e barche de Turchj et infina che quela liga dura el fo fatto de grandissimj danj et prexe asaisime tere e luogi de Turchj et questo fo de grande segurtade a tutte [sic!] Leuantte.

(p. 38a-38b, under Doge Andrea Dandolo, 1343-1354):

La liga fatta contra el Turcho per honor de la Santta Fede

In questa liga si fo el Santtissimo Signor e Padre nostro messer lo Papa Chimento e lo grande maistro de Rodj e lo Re de Cipro et el Comun de Veniexia.

El fo armado quj in Vennexia gallie XV et fo capetanio messer Piero Zem loqual prexe asaissimj luog[h]i [sic!] de Turchi et fexe grandissimo dano e daposa el se reduse a uno castelo che se chiamaua le Smire e quelo el conbatte valentemente e per forza darme elj lo prexe e quantj Turchj che li fo trovado dentro tuttj fo tagiattj a pezj. E siando stadi algunj zorni in quelo castelo et insiando asaissime fiatte fuora del ditto castelo combatando con loro a man a man con li archj e balestre vno di siando mandatti fuora del ditto castelo lo capetanio del Re de Zipro et quelo de Rodi per voler bruxar algune manganele de Turchj che getaua che gittaua [sic!] dentro el castelo preditto e li Turchj che giera in aguaitto [sic!] intro dentro el castelo per laltra porta e la fu una grandissima e crudel batagia e qua fo morto grandissima quantitade de Cristianj et quelj puochj [38b] che rimaxe scampa in lo ditto castelo al megio che i potte et messer lo capetanio che fo messer Piero Zem et messer lo Patriarcha e moltj altrj zenttilomenj che giera ad aldir messa et non se uolse partir de aldir la messa che la lj fo tagiadi tuttj a pezi et dapossia li fo portadj a Negroponte et fo sepelidi in lo vescoado.

CRUSADES AS VIEWED FROM VENICE. THE CASE OF THE CHRONICLE TRANSCRIBED BY GASPARO ZANCARUOLO

Abstract

Among the around 2,000 codices representing the Venetian chronicles written between the 11th and 18th centuries, we selected the chronicle transcribed by Gasparo Zancaruolo around 1519. The present paper focuses upon manuscript M 2570 at Marciana National Library in Venice, presenting a history of this codex and getting involved in the clarifications referring to the paternity and the dating of it. It also insists upon the sources and influences that this work had in connection with other Venetian chronicles.

This paper presents *in extenso* the fragments in the chronicle that deal with the crusading phenomenon, with the mention that the term of 'crusade' does not refer exclusively to the so-called 'classical crusades', but also to the various military confrontations between Christians and Muslims both previously and afterwards.

Keywords: Venice, chronicles, crusade, manuscript, Gasparo Zancaruolo.

« JE VAIS DONC NARRER LES GRANDES ACTIONS DU PRINCE MICHEL, DIRE COMMENT IL TAILLA LES TURCS EN PIECES »: MICHEL LE BRAVE, CHAMPION DE L'ORTHODOXIE DES CHRONIQUEURS GRECS

ALEXANDRA LALIBERTE DE GAGNE*
alexandradgl@hotmail.com

Introduction

« Ce sont des barbares qui nous gouvernent, qui ont ceint notre couronne de perles et de pierreries, que nous n'étions plus dignes de porter » (Legrand, 1874, p. LXXXV), écrivait Matthieu de Myre dans sa chronique portant sur les voïvodes (princes) roumains et leur lutte contre le pouvoir ottoman[1]. Désespérant d'obtenir une aide étrangère pour la libération des Grecs du joug turc, le chroniqueur encourageait plutôt l'émergence d'une solidarité[2] orthodoxe, notamment entre Grecs et Roumains (issus des principautés de la Valachie et de la Moldavie). C'est donc sous la bannière d'un prince valaque, Michel le Brave, du fait de son orthodoxie et de ses origines grecques, que Matthieu de Myre encouragea à lutter contre les Ottomans : « Mais nous, nous espérons que Michel le Brave va tirer l'épée pour nous restituer notre sceptre ! » (Legrand, 1874, p. LXXXV). Il convient de noter que le terme « grec » doit être utilisé et analysé avec précaution. Il a pu servir à désigner les chrétiens orthodoxes sous domination ottomane aussi bien que les marchands balkaniques. Par conséquent, cette expression ne fait référence ni à une identité nationale définie, ni à une ethnie homogène, du fait de la prégnance d'identités

* Doctorante, FRAMESPA, Université de Toulouse – Jean Jaurès.

[1] Cette idée de décadence qui aurait mené à la domination ottomane, ici reprise par ce supérieur épirote d'un monastère valaque, est omniprésente dans les chroniques qui suivent la chute de Constantinople (Legrand, 1874, p. LXXXV).

[2] Le terme de solidarité renvoie à un certain rapport social entre des personnes issues d'un même groupe ou liées par une communauté de destin, comme les chrétiens sous domination ottomane.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 209-222

régionales fortes (crétoise, épirote). Ce terme désigne ici les populations issues de l'ancien territoire byzantin du XVe siècle, partageant un héritage, une foi et une langue.

Entre la fin du XVIe et le tout début du XVIIe siècle, de nombreuses révoltes eurent lieu dans les Balkans contre la domination turque, suscitées tantôt par l'espoir d'une aide extérieure, notamment à partir de la bataille de Lépante (1571), tantôt par une situation économique difficile. Selon le spécialiste du sud-est européen sous les Ottomans Andrei Pippidi, bien loin de ne se résumer qu'à quelques escarmouches isolées au sein des Balkans, le synchronisme des mouvements de révolte vers la fin du XVIe siècle avec le soulèvement de Michel le Brave, prince valaque, donne lieu à un véritable projet de libération (Pippidi, 2006, p. 123)[3]. Le prince valaque, né en 1558 et mort en 1601, fut auréolé d'une image de libérateur, et sa révolte aurait contribué à divers soulèvements au sein des provinces chrétiennes de l'Empire ottoman.

Ce dernier représente une figure essentielle pour comprendre la construction identitaire au sein des Balkans dès les XVIe et XVIIe siècles. En effet, c'est sous son autorité que furent réunies pour la première fois les trois principautés de la Transylvanie, de la Valachie ainsi que de la Moldavie, faisant de lui l'un des « pères » de la nation roumaine. À sa révolte se sont jointes différentes populations, dont les Bulgares et les Grecs. Son cas est également très évocateur quant à l'usage, dans la littérature néo-hellénique, de héros symbolisant la lutte contre le pouvoir ottoman.

Si le combat est mené par un héros avant tout valaque, cette figure fut réappropriée par les Grecs, pourtant peu appréciés en Valachie, et utilisée comme symbole de libération. On est donc en droit de s'interroger sur la portée de l'héroïsation par les auteurs grecs de ce prince valaque; représenterait-il une figure emblématique d'un espace balkanique unifié par une forme de communauté de destin, si ce n'est une identité orthodoxe, face à un Autre menaçant, ou un simple allié possible dans une lutte commune face à un ennemi ? Son héroïsation par les Grecs mérite d'être abordée par le biais de trois chroniques majeures: celles de Matthieu de Myre, de Stavrinos le Vestiar et de George Palamadès.

[3] Voir également Floristan (1988) où sont éditées des sources issues d'Épire, du Magne, de Crète et d'Ohrid. Ces documents, conservés aux archives générales de Simancas, étaient adressés à la couronne espagnole afin de quérir une aide militaire. On y constate une augmentation des échanges durant la révolte de Michel le Brave.

L'étude des éléments présents dans ces textes (à travers des thématiques comme celles des réseaux[4] grecs ou la figure mythique incarnée par le prince) permet de dessiner les contours d'une image mouvante de Michel le Brave, dans laquelle chacun des auteurs peut puiser ce qui sert son propos idéologique, au-delà des points sur lesquels tous semblent s'accorder, permettant de mieux saisir les liens unissant le voïvode (du moins ce qu'il représente) à l'espace balkanique.

I. Aux origines du mythe, trois chroniqueurs grecs

Parmi la masse d'écrits consacrés à Michel le Brave qui nous sont parvenus, trois chroniques issues de l'espace danubien méritent une attention particulière de par leur diffusion massive dans toute l'Europe, la richesse de leur contenu et les origines grecques de leurs auteurs : il s'agit de celles de Matthieu de Myre, de Stavrinos le Vestiar et de Georges Palamadès.

Matthieu de Myre

Matthieu de Myre, natif de Pogoniani en Épire (Knös, 1962), était l'hégoumène du couvent de Dealu, à proximité de Târgovişte, la nécropole traditionnelle des princes valaques (Iorga, 1921). Il se propose de rédiger en grec vulgaire l'histoire de son pays d'accueil. Si sa chronique tend à porter davantage sur les actions et les vies de quatre princes roumains (Şerban Basarab, Radu l'Apostat, Alexandre Illiaş et Gabriel Movilă, dont les règnes de 1601 à 1617 succèdent immédiatement à la mort de Michel le Brave), elle fait tout de même mention de ce dernier, témoignant de l'impact de celui-ci dans les Balkans, ainsi que du désir qu'avait l'auteur de faire perdurer sa mémoire. Il était à la fois proche du pouvoir central de Constantinople, et notamment du patriarche Cyrille Loukaris (farouche défenseur de l'orthodoxie), ainsi que des voïvodes roumains, dont il prétendait être le conseiller, notamment Alexandre Iliaş (Legrand, 1874). Proche des princes valaques, il n'est donc pas étonnant qu'il ait fait l'éloge de Michel le Brave, présenté comme un champion de l'orthodoxie et à qui l'auteur conférait le dessin de libérer les Grecs, et de recréer l'Empire.

[4] Ces réseaux désignent, dans le cadre de ce travail, un ensemble d'éléments organisés autour d'un centre qui communiquent et s'entrecroisent. Ceux-ci peuvent s'articuler sous forme de liens, d'influences, d'attaches ou de contacts commerciaux, intellectuels, familiaux et diplomatiques.

Stavrinos le Vestiar

Stavrinos le Vestiar, originaire du village de Malsiani de la région de Delvinon en Épire[5], était un petit dignitaire au service du prince Michel le Brave : « Ma vue s'est troublée par les larmes que j'ai versées /en me rappelant les exploits du prince Michel. / Car, comme d'autres gens, j'étais son serviteur fidèle » (Legrand, 1877, p. 127)[6]. Nous n'avons que très peu d'informations sur le poème écrit en grec vulgaire par Stavrinos : son récit aurait été trouvé et édité conjointement avec celui de Matthieu de Myre par le seigneur Panos Pépanos de Pogoniani (issu de la même région que Matthieu de Myre, et, selon les dires du moine Néophyte dans la préface du poème, ami intime du prélat):

> « tant pour perpétuer la mémoire du bienheureux et très-chrétien seigneur Michel, que pour exalter les hommes qui délivrèrent leur patrie des maux qui l'accablaient, et pour glorifier ceux qui composèrent les épigrammes, car il est juste de combler d'éloges la vertu et la vaillance des gens qui s'en servent contre les ennemis de la foi, afin que d'autres aiment à devenir ses zélateurs [...] » (Falangas, 1992, p. 21)

Témoin oculaire de la guerre qui opposa le voïvode aux Turcs, l'auteur aurait même suivi l'armée de Michel (Falangas, 1992). La fidélité du serviteur envers son maître aurait été la cause de son emprisonnement à la forteresse de Bistrita à la mort de Michel le Brave, comme le précise le moine Néophyte, ce qui expliquerait sa présence en Transylvanie. L'historien Andronikos Falangas en déduit donc que le poème a probablement dû être écrit autour de 1601, peu de temps après la mort de Michel (Falangas, 1992).

Georges Palamadès

On retrouve dans la chronique de Georges Palamadès certains idiomatismes crétois qui trahissent ses origines. La première version du texte aurait été rédigée vers 1607 à la cour de l'Illustrissime Constantin Basile, prince polono-lituanien orthodoxe d'Ostrog, dont les états étaient voisins de l'ancienne Moldavie (Legrand, 1881). En effet, le chroniqueur aurait été maître d'une école grecque en leur sein. Selon une lettre sur l'école de théologie de Chalki, le patriarche Mélétius Pégas désirait

[5] Il s'agit de l'évêché de Delvinon (aujourd'hui Delvinë, en Albanie), suffragant du métropolite épirote d'Ioannina.

[6] Toutes les traductions de cette source sont de mon fait, sauf indication contraire, et sont issues de l'édition de Legrand, 1877.

développer la solidarité entre peuples orthodoxes et ne cessait d'encourager le prince d'Ostrog à ouvrir une école grecque dans la correspondance qu'il échangea avec lui (Legrand, 1881). La présence de commerçants et de religieux grecs en Pologne-Lituanie assurait à Georges Palamadès un auditoire attentif aux exploits de l'héroïque Michel le Brave en révolte contre le Turc. En outre, l'espace est-européen étant constamment menacé par la Sublime Porte, le sentiment anti-ottoman ne pouvait que croître. Ainsi, la présence de Georges Palamadès à Ostrog, au cœur de territoires contestés entre Pologne-Lituanie et états vassaux des Ottomans, s'inscrit dans la politique de création d'une solidarité orthodoxe contrant les conversions au catholicisme et l'expansion turco-tatare. Par ailleurs, étant d'origine crétoise, Georges Palamadès bénéficiait de certains contacts avec le monde latin, notamment avec les Vénitiens : son statut de sujet de Venise explique l'édition de son ouvrage dans la Sérénissime (Legrand, 1881).

II. Michel le Brave, figure fédératrice: l'importance des réseaux grecs.

Ces auteurs ne partagent pas que des origines helléniques. Il est intéressant de constater que ces histoires, toutes écrites de la plume de Grecs vivant en région danubienne, furent imprimées dans des centres d'édition en Occident, notamment à Venise, où tous les auteurs semblaient avoir un réseau de contacts solidement établi. Néanmoins, ces œuvres semblent avoir été particulièrement diffusées dans les territoires balkaniques. Le cas de la chronique de Matthieu de Myre, coéditée avec celle de Stavrinos, permet bien d'illustrer la complexité des vastes réseaux grecs qui se mirent en place avant même la chute de Constantinople, et témoigne également d'une solidarité hellénique, ou plus largement orthodoxe ; en effet, c'est par des liens familiaux, politiques et commerciaux que cette chronique, écrite en Valachie, fut éditée à Venise, et diffusée en Épire et jusqu'en Moldavie à partir du XVIIe siècle. Ce n'est pas un hasard si les trois auteurs sont issus de foyers de révoltes particulièrement virulents contre l'Empire Ottoman, l'Épire faisant de plus office de relais entre Venise et les Balkans pour la diffusion d'ouvrages. L'appropriation par ces chroniqueurs, constamment réédités, de la figure de Michel le Brave, pourtant davantage liée aux principautés roumaines, montre bien l'incarnation par le voïvode d'un

espace balkanique unifié par la foi orthodoxe et la lutte contre l'ennemi commun.

Ces réseaux unissant des Grecs de divers territoires en Europe par des liens familiaux, intellectuels, commerciaux ou politiques, sont le résultat d'un processus d'émigration des élites grecques politiques, intellectuelles et religieuses en cours depuis le XIVe siècle. La pénétration de l'influence hellénique dans les principautés roumaines de Valachie et de Moldavie, connexe à l'émergence d'une élite constantinopolitaine proche du pouvoir ottoman, joue un rôle majeur dans l'épopée de Michel le Brave. Ce prince, quoique roumain, possédait un entourage largement hellénophone. L'historien Stephane Andreescu souligne les liens d'affiliation qui relieraient les Grecs de Constantinople aux familles post-byzantines des territoires roumains (Andreescu, 2003). Dans le cas de Michel le Brave, il s'agirait des Cantacuzène. Ce lignage impérial d'origine byzantine constituait l'une des plus puissantes familles de la Sublime Porte. Michel le Brave, dont la mère appartenait à leur lignée[7], était lui-même entouré d'autres membres de cette dynastie, dont Andronique Cantacuzène, fils de Michel Cantacuzène (l'un des Grecs les plus influents de l'Empire ottoman), ou le métropolite de Târnovo, Dionysos Paléologue Rhallys, l'un de ses principaux conseillers et fils de la sœur de Michel Cantacuzène. Le prélat joua un rôle non négligeable auprès des Bulgares, les soulevant pour la cause du voïvode valaque (Hurmuzaki, 1900 et 1903) [8] . Andronique Cantacuzène, surnommé littéralement « faiseur de prince » par les historiens, utilisa son influence pour permettre à son protégé, Michel le Brave, d'accéder au trône de Valachie en payant une somme très importante. Il aida également le prince Aaron à se coiffer de la couronne de Moldavie. Celui-ci avait épousé Stanca Cantacuzène, la fille d'Andronique, et avait rejoint la cause de Michel le Brave dans sa révolte contre les Ottomans (Picot, 1879)[9]. Il apparait probable que le lien d'affiliation entre le voïvode Aaron et les Cantacuzène joua un rôle dans son adhésion à la révolte. En effet, un *dispacci* de 1594 de l'envoyé impérial Giovani de Marini Polli à destination de l'empereur Rodolphe atteste des négociations avec la

[7] Son nom serait Théodora Cantacuzène (selon Andreescu, 2003, p. 56-66).

[8] Hurmuzaki, 1900, t. XI, doc. CCCCXXXIV, p. 290-291 ; doc. CCCCXXXV, p. 292-293 ; *ibid.*, 1903, t. XII, p. 1267.

[9] Voir la chronique de Grégoire d'Ureche, intitulé *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594* (Picot, 1879, p. 567).

Transylvanie, la Moldavie et la Valachie pour la conclusion de l'alliance anti-ottomane (Ardeleanu *et al*., 1983, p. 74-75). Michel le Brave bénéficiait ainsi du soutien actif de l'une des plus puissantes familles levantines d'origine byzantine[10].

Une figure mythifiée

Le choix des chroniqueurs grecs de défendre la figure de Michel le Brave s'explique d'autant mieux du fait de ces réseaux. Il s'agit bien d'un choix délibéré, particulièrement revendiqué par Georges Palamadès, qui affirme vouloir donner un exemple édifiant, à l'image des auteurs grecs anciens:

> « moi aussi, imitateur de cette ancienne tradition, / j'ai décidé d'écrire en rimes / la vérité sur les exploits et les combats / du seigneur de la Valachie, le voïvode Michel. / Et même si nous avons dans tout le monde beaucoup d'exemples dignes / De chefs célèbres et de généraux, / Entre eux tous j'ai voulu louer ses exploit à lui [Michel] / et les diffuser partout » (Legrand, 1881, p.184)[11].

L'usage de références antiques ou mythiques est l'un des leviers permettant aux chroniqueurs de glorifier mais aussi d'helléniser d'une certaine manière la figure de Michel le Brave. Palamadès se montre particulièrement audacieux, comparant tour à tour le voïvode valaque à Hector, à Achille, à Moïse ou encore, inévitablement, à Alexandre le Grand:

> « en effet cela ne serait guère une erreur de le comparer/ avec n'importe quel vaillant homme du passé;/ voire avec Moïse, qui fit face à de nombreux périls/ pour le peuple de Dieu, les chrétiens./ Cela ne serait pas même une erreur de le comparer avec Alexandre,/ si l'on regarde bien les exploits héroïques de Michel,/ […] / Même avec Hector il a beaucoup de choses en commun,/ puisque lui aussi lutta beaucoup pour sa patrie,/ et c'est pareil pour Achille, redouté de par son courage,/ car à cause de lui les Troyens perdirent nombre d'hommes » (Legrand, 1881, p. 184) [12].

[10] Certains auteurs n'hésitent pas à voir derrière les manœuvres des Cantacuzène un projet politique impérial, comme: Cazacu, 1995-1996, p. 176, Păun, 2003, p. 97, ou Maltezou, 1989, p. 74.

[11] Legrand, 1881, t. II, p. 184, v. 15-26.

[12] *Ibidem*, v. 31-42.

Stavrinos ne manque pas, lui non plus, de lier la mémoire des exploits du Macédonien à celle du prince de Valachie. Tout comme Palamadès, il relate en effet un évènement particulier de l'épopée de Michel le Brave. Dans un extrait où l'auteur narre une incursion tatare en Valachie, il décrit la mobilisation d'une troupe constituée de 300 soldats grecs (chiffre hautement évocateur), lesquels auraient réussi à mettre en déroute 80 000 Tatars[13]. L'auteur use de références issues du passé glorieux de la Grèce antique pour décrire un évènement contemporain, comparant les Grecs aux phalanges d'Alexandre le Grand, associant les Tatars aux Perses, et par la même occasion, renvoyant ses compatriotes à leur gloire passée. Cet extrait témoigne surtout, plus vraisemblablement, de la présence de mercenaires grecs au cours de la révolte de Michel le Brave, mais l'usage idéologique qui en est fait montre les revendications identitaires pouvant affleurer dans ces chroniques. Cette héroïsation de combattants grecs danubiens, venant d'auteurs grecs eux-mêmes issus de la diaspora hellène, ne saurait être neutre.

La figure unificatrice de Michel le Brave permet cependant aux chroniqueurs grecs d'appeler à dépasser le clivage pouvant opposer populations grecques et roumaines. Du fait du contexte socio-économique et de certains excès commis par les voïvodes et les boyards, les tensions s'accentuèrent entre les peuples roumains et ces élites hellénophones au sein des principautés danubiennes, tensions visibles au regard des sources littéraires, et notamment des chroniques grecques[14]. Matthieu de Myre, qui se défiait d'une aide extérieure venue d'Occident ou de Moscovie, œuvrait pour une réconciliation entre les Grecs (et notamment les boyards d'origine hellénique), et les Roumains, en conseillant aux princes de

[13] *Ibid*em, p. 39-41: « Il dépêcha en éclaireurs trois cent braves soldats grecs […]. Les Grecs firent route et s'avancèrent jusqu'au campement des Tatars. Ceux-ci étaient douze mille hommes d'élite. Les Grecs, eux, n'étaient que trois cents braves ; cependant, comme des lions, ils pénétrèrent au milieu des ennemis ; ils les battirent aussitôt, les dispersèrent, et les Tatars s'enfuirent déchaussés et jetant leurs armes […] ».

[14] On retrouve de nombreuses évocations au sein des chroniques laissant percevoir ces tensions, comme dans celle de Stavrinos le Vestiar. Legrand, 1877, p. 39-41: « […] Les braves soldats grecs partirent en éclaireurs pour constater sûrement si l'ennemi était nombreux, auquel cas ils appelleraient les leurs à leur secours, afin de n'être pas faits prisonniers. Ils tinrent conseil et dirent: Marchons tout seuls. Ou couvrons-nous de gloire, ou perdons la vie! N'est-il pas bien visible que les Valaques veulent notre perte? C'est pour cette raison qu'ils nous ont envoyés ici, afin que nous tombions aux mains de l'ennemi. Jusqu'à quand subirons-nous la haine des Valaques et les insultes des grands et des petits? ».

respecter le peuple valaque: « […] votre cupidité fait d'eux les ennemis des Grecs, / ils ne sauraient vous voir même en peinture. / Vous les insultez, comme s'ils étaient des chiens, / si l'on ne leur faisait pas tort, ils ne crieraient point. / Cessez donc vos mauvais procédés [...] » (Knös, 1921, p. 417), et aux Valaques, de respecter ceux qui les avaient convertis à la foi orthodoxe[15]. Dès lors, Michel le Brave peut faire office de figure tutélaire, défenseur de l'orthodoxie, voire potentiel rédempteur de l'Empire des Grecs, confirmant les propos de Girolamo Capello qui témoigne, dans sa relation de 1600, de la présence d'un foyer de Grecs anti-Latins à Constantinople, particulièrement sensibles aux origines du voïvode de Valachie (Pedani-Fabris, 1996, p. 428 et suiv.).

III. Une figure héroïque malléable : le mythe de l'Empire.

Champion de l'orthodoxie unanimement reconnu, libérateur des populations chrétiennes du joug turc, Michel le Brave semble faire l'unanimité. Malgré ses origines levantines et son entourage largement hellénique, il est présenté comme un prince valaque dans l'ensemble des sources, quelle que soit leur nature, mais cette altérité ne semble pas gêner les chroniqueurs d'origine grecque. Michel le Brave peut pourtant susciter parmi eux des réactions variables : s'il est une figure qui fédère, chaque auteur grec s'approprie son image dans le cadre d'un discours idéologique et d'une orientation politique bien précise.

Ainsi, Matthieu de Myre, dans sa chronique sur la Valachie, défend l'idée d'une réconciliation entre orthodoxes et d'un héritage byzantin commun, qui auraient pu se matérialiser dans la figure héroïque de Michel le Brave, à qui il prête le rêve de ressusciter l'Empire des Grecs (Legrand, 1874). Ce défenseur de la vraie foi exalté par l'auteur semblait contraster avec l'aide étrangère que Matthieu de Myre, anti-unioniste[16], ne désirait ni n'espérait, tantôt par peur d'assimilation, tantôt par scepticisme:

> « Malheur à nous, genre de peu d'intelligence, qui mettons nos espérances dans l'Espagne et dans les grosses galères des Vénitiens ! Nous nous

[15] Knös, 1921, p. 417: « […] pas mépriser les Grecs chrétiens, car/ ils vous ont baptisé en foi orthodoxe, /n'est-il pas péché de les tuer maintenant? ».

[16] Les unionistes étaient les partisans de l'union de l'Église romaine avec l'Église orthodoxe qui fut célébrée en 1437 au concile de Ferrare-Florence. Cette union des Église devait permettre de fournir une aide militaire occidentale aux Byzantins contre les Turcs. Les Grecs unionistes étaient le plus souvent des exilés issus d'une élite intellectuelle.

> imaginons qu'ils vont venir, le glaive en main, tuer le Turc, s'emparer de l'empire et nous le restituer ! Nous espérons aussi qu'une race blonde viendra de la Russie briser nos fers ; nous avons foi dans les oracles, les fausses prophéties et nous perdons notre temps avec ces billevesées ! Croire à de pareilles choses, c'est bâtir sur l'eau, sur le sable, sur la neige ! » (Legrand, 1874, p. LXXXV).

L'auteur fait ici écho à tout un pan de la littérature post-byzantine espérant la venue d'un libérateur de Constantinople, tantôt venant d'Occident, tantôt de Moscovie[17]. S'opposant à l'établissement d'un patriarcat à Moscou, craignant que la ville ne devienne véritablement la troisième Rome, il confère à Michel le Brave, qui correspond à ses critères de par ses origines et sa foi, un dessein impérial.

Vers l'Union ?

Stavrinos le Vestiar quant à lui, pro-latin, exalte les exploits de Michel le Brave, tout en insistant sur la nécessaire union des chrétiens dont Michel se fait le défenseur, au service de Rodolphe II. Héros chrétien par excellence, le voïvode prend sous sa plume les caractéristiques d'un bon prince, dont il convient de perpétuer le souvenir en tant que libérateur de « leur patrie », faisant référence aux provinces danubiennes qui étaient devenues la terre d'accueil de nombreux grecs (dont l'auteur) (Legrand, 1877). Il est intéressant de noter que Stavrinos souligne le fait que le Valaque était au service de l'Empereur du Saint-Empire romain germanique. Si Michel le Brave fut soupçonné de trahison et de connivence avec les Turcs à la cour de l'Empereur Rodolphe II, Stavrinos tend à plaider sa cause, le présentant comme un véritable défenseur de la chrétienté, refusant toute paix avec les Ottomans[18]. Plusieurs lettres, dont l'une adressée le 22 décembre 1599 d'Alba-Iulia à l'empereur Rodolphe II par Dionysos Rhallys, métropolite de Târnovo et conseiller de Michel également favorable aux Latins, confirment la fidélité du prince vis-à-vis de l'Empereur (Ardeleanu *et al.,* 1983*,* p. 324). Le chroniqueur tente également de justifier les actes de guerre du prince en Transylvanie contre le cardinal Bathory, auquel l'auteur attribue le dessein de livrer Michel aux Turcs[19]. Ainsi, le chroniqueur défend l'annexion de la Transylvanie par Michel le Brave comme étant une nécessité politique: « Moi j'ai juré

[17] À l'image de la prophétie de Léon le Sage (Legrand, 1877, p. 10-13).
[18] Legrand, 1877*,* p. 73.
[19] *Ibidem*, p. 73 : « Il avait l'intention de le livrer aux mains des Turcs [...] ».

par le Christ de ne pas servir les Turcs; mais vous autres, vous les voulez; comment aurais-je confiance en vous? C'est pour cela que je veux me rendre maître de votre pays; je veux ou mourir en chrétien, ou m'asseoir sur le trône » (Legrand, 1877, p. 74-75)[20]. Cette chronique prône donc avant tout un rapprochement avec les États latins et chrétiens, prenant ainsi un caractère unioniste et exprimant une idée de croisade.

La position de Palamadès est plus nuancée, quoique lui non plus ne s'oppose pas à un ralliement des peuples chrétiens contre le véritable ennemi commun. Il affirme ainsi que Michel rejoignit l'alliance avec l'Empereur « avec beaucoup de joie », « faisant réjouir eux [les Latins] et toute l'orthodoxie » (Legrand, 1881, p. 187)[21]. La finalité de ce rapprochement est cependant bien autre: une domination turque amènerait, selon ses termes, à la destruction de l'orthodoxie, des chrétiens, et de la Sainte Église[22]. Palamadès défend donc avant tout une solidarité orthodoxe, dans la lignée du patriarche Cyrille Loukaris, qui voulait contrer l'influence latine en Orient. Son affiliation à l'école d'Ostrog, en Pologne-Lituanie, au service d'un prince orthodoxe opposé à l'Union des Églises mais en conflit constant avec les Ottomans, n'est probablement pas pour rien dans son positionnement.

Ces divergences entre les chroniques montrent combien l'image de Michel le Brave, considéré universellement comme un exemple de bravoure, pouvait être utilisée de diverses manières, au gré des différends idéologiques pouvant opposer leurs auteurs. On peut y voir l'héritage des courants de pensée divisant les Grecs depuis la première chute de Constantinople entre partisans et opposants d'une alliance avec les Latins, unionistes comme Stavrinos et tenants d'une solidarité entre orthodoxes comme Matthieu de Myre.

Conclusion

L'image d'un Michel le Brave mythifié, libérateur des Chrétiens et sauveur de l'orthodoxie, s'avère particulièrement malléable, chaque auteur pouvant en retirer ce qu'il souhaite. L'origine grecque des chroniqueurs joue évidemment un rôle dans la vision qu'ils ont du voïvode, lorsqu'ils cherchent par exemple à l'helléniser à leur manière, ou à mettre en avant le rôle des Grecs dans la révolte. Pour autant, c'est bien

[20] *Ibidem,* p. 74-75.
[21] Legrand, 1881, p. 185, v. 47-50.
[22] *Ibidem*, v. 243-244.

l'histoire d'un prince valaque, et identifié comme tel, qu'ils écrivent, voyant en lui, si ce n'est l'un des leurs, du moins une opportunité de se libérer du Sultan. La complexité de leur propre identité doit ici être mise en exergue, lorsqu'ils parlent de l'espace danubien comme de leur « patrie ». Sans doute n'est-ce pas un hasard si ce sont des Grecs, dotés de considérables réseaux d'information et de diffusion à travers les Balkans et à Venise, qui ont œuvré pour la postérité de la figure héroïque de Michel, lui-même doté d'un entourage fortement hellénique (à commencer par les Cantacuzène). Reste que l'image qu'ils offrent de Michel semble vouée à dépasser les clivages entre populations balkaniques, voire même entre orthodoxes et Latins. Le Michel le Brave des chroniques peut passer pour l'unificateur des Balkans, sous la bannière duquel il est possible de lutter ensemble contre l'ennemi commun turc pour défendre la vraie foi, incarnation de la solidarité orthodoxe face à l'Autre menaçant. D'une certaine façon, Michel le Brave personnifie le rêve, partagé par des auteurs issus de deux extrémités de la région, d'un espace balkanique soudé par sa religion, de l'Épire au Dniepr en passant par les principautés roumaines.

Bibliographie

ANDREESCU, S., 2003, « Michel il Bravo e l'idea di riedificazione dell'Impero bizantino: le testimonianze degli ambasciatori veneziani a Constantinopoli », in POPESCU ARBORE, G., *D'all adriatico al mar nero:Veneziani e Romeni, tracciati di storie comuni*, Rome, Consiglio Nazionale delle Ricerche, p. 56-70.

ARDELEANU, I., *et al*., 1983, *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană. Cronicari şi istorici străini, secolele XVI-XVIII*, Bucarest, Edit. Academiei RSR, t. II.

CAZACU, M., 1995-1996, «Stratégies politiques et matrimoniales des Cantacuzène de la Turcocratie (XVe-XVIe siècles)», in **RER**, p.3-28.

COTOVANU, L., 2009, « Autour des attaches épirotes des princes de Moldavie », in LUCA, C. et CÂNDEA, I., *Studia varia in Honorem professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii,* Bucarest, Edit. Istros, p. 465-488.

FALANGAS, A., 1992, *Les Grecs à la lumières des vieilles sources narratives roumaines XIV-XVIe siècle*, Université Panthéon-Sorbonne, histoire, Paris, 442 f.

FLORISTAN, IMIZCOZ, J. M., 1988, *Fuentes para la politica oriental de los Austrias*, León, Université de León, histoire, 807 pages.

HURMUZAKI, E., 1900, *Documente privitoare la istoria Românilor: Acte din secolul al XVI-lea (1517-1612) relative mai ales la domnia şi viaţa lui Petru-Voda Şchiopul*, Bucarest, I.V. Socecu, vol. XI.

HURMUZAKI, E., 1903, *Documente privitoare la istoria Românilor: 1594-1602: Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul*, Bucarest, I.V. Socecu, vol. XII.

IORGA, N., 1921, *Les Roumains et les Grecs au cours des siècles à l'occasion des mariages princiers*, Bucarest, Imprimerie Cultura Neamului Românesc.

KNÖS, J., 1962, *Histoire de la littérature néo-grecque*, Stockholm, Acta Universitalis Upsalensis, Studia Graeca Upsaliensia, n°1.

LEGRAND, É., 1874, *Collection de monuments pour servir à l'étude de la Langue Néo-Hellénique*, Athènes, Coromilas, t. II.

LEGRAND, É., 1881, *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, Maisonneuve et Cie Libraires -Éditeurs, t. II.

LEGRAND, É., 1877, *Recueil de poëmes historiques en grec vulgaire, relatifs à la Turquie et aux principautés danubiennes*, Paris, E. Leroux.

MALTEZOU, C., 1988, « Les Grecs devant Moscou-ville Impériale », in DUJČEV, I., *Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middles Ages*. Sofia: Ivan Dujčev Centre for Slavo-Byzantine Studies, Dr Peter Beron State Publishing House, vol. I, p. 68-75.

PĂUN, R., 2003, *Pouvoirs, offices et patronages dans la principauté de Moldavie au XVIIe siècle: l'aristocratie roumaine et la pénétration gréco-levantine*, Paris, Bucarest, École des Hautes études de sciences sociales, Universitatea Bucureşti, histoire, 1148 pages.

PEDANI-FABRIS, M. P., 1996, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato-Constantinopoli: relazioni inedite (1512-1789)*, Turin, Bottega d'Erasmo, vol. XIV.

PICOT, É., 1879, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594*. Paris, Ernest Leroux.

PIPPIDI, A., 2006, *Byzantins, Ottomans, Roumains- Le Sud-Est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales*, Paris, Honoré Champion.

„I WILL TELL THE STORY OF PRINCE MICHAELS' GREAT DEEDS, I WILL TELL HOW HE CUT THE TURKS INTO PIECES": MICHAEL THE BRAVE, CHAMPION OF ORTHODOXIE FOR THE GREEK CHRONICLERS

Abstract

This study focuses on the figure of the Wallachian voivod Michael the Brave and his glorification in the light of the Greek chronicles of Matthew of Myra, Stavrinos the *Vestiar* and Georges Palamades. The Romanian prince is an emblematic figure of the Balkan region under the Ottoman yoke in the sixteenth and seventeenth centuries. His case is very evocative for the use of heroes embodying the struggle against Ottoman rule in modern Greek literature. However, the fight is led by a prince of Vlach origins, who's participated in the unification of the Romanian principalities and their emancipation. This study is to determine the reasons for its appropriation as a symbol of liberation by Greek authors, despite tensions between Greeks and Vlachs.

***Keywords**:* Greeks, Balkans, Michael the Brave, Orthodoxy, Otherness.

CONTRIBUŢII PRIVITOARE LA ISTORIA MĂNĂSTIRII PROBOTA (I)[*]

PETRONEL ZAHARIUC[**]
zahariuc@uaic.ro

Despre mănăstirea Probota (Pobrata), ctitoria lui Petru Rareş, s-a scris destul de mult, numai că scriitura a privilegiat cerul şi pământul, lăsând în umbră mărturiile scrise, păstrate în arhive şi biblioteci: cerul, cu minunatele fresce, şi pământul, cu interesantele descoperiri arheologice. În acelaşi timp, umbra a căzut peste documentul scris pe pergament sau hârtie din alte două cauze. Prima: mănăstirea are trei documente care îi acoperă mulţumitor întreaga istorie, atât cea de dinainte de Petru Rareş, cât şi cea de până la închinare, şi anume: scrisoarea fostului mitropolit şi ctitor Grigorie Roşca, din 19 septembrie 1563[1]; actul din 1676-1677 (7185)[2], prin care mitropolitul Dosoftei închină mănăstirea Patriarhiei de

[*] Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului Autorității Naționale Pentru Cercetare Științifică din România (ANCS), CNCS – UEFISCDI: PN-II-ID-PCE-2012-4-0552. Într-o primă formă, acest studiu a fost prezentat la „Colocviile Putnei", ediţia a XIV-a, 4-7 septembrie 2013, Mănăstirea Putna, Mănăstirea Moldoviţa.

[**] dr., prof. univ., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[1] **ANI**, M-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXV B/1; **DIR**, **A**, XVI/2, Bucureşti, 1951, p. 168-169, nr. 165; **DRH**, **A**, vol. VI, întocmit de I. Caproşu, Bucureşti, 2008, p. 555-558, nr. 316.

[2] N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Actul de închinare a mănăstirii Pobrata bisericii Sfântului Mormânt, redactat de mitropolitul Dosoftei*, în *Mărturii documentare privitoare la viaţa şi activitatea mitropolitului Dosoftei*. Cu un cuvânt înainte al Înalt Prea Sfinţitului Daniel, Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, Edit. Trinitas, Iaşi, 2003, p. 12-15; Ştefan Dinulescu, V*iaţa şi scrierile lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei*, în „Candela", IV, 1885, nr. 3, p. 147-150; Melchisedec episcopul Romanului, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova*,

Ierusalim, şi pomelnicul mănăstirii (rescris în 1823)[3]. A doua cauză: istoria unei mănăstiri închinate, Pobota sau oricare alta, nu a mai interesat pe nimeni, din pricina faptului că prea puţine evenimente importante – religioase şi/sau culturale vor avea loc între zidurile lor, care să merite transformarea istoriei mărunte în istoriografie mare. În cele ce urmează, voi încerca să completez câteva spaţii goale din istoria ctitoriei lui Petru Rareş, lăsate de cele trei documente amintite mai sus, şi să scot la iveală câteva fapte mărunte din istoria unei mănăstiri închinate vreme de un veac şi jumătate, la care se adaugă un interval de patru decenii în care mănăstirea s-a întors printre cele pământene.

Primul document din cele trei amintite mai sus, scrisoarea din 19 septembrie 1563, vorbeşte despre cum a fost întors din drumul Putnei Petru Rareş şi despre cum i-a fost vegheată voinţa în aşa fel încât să-şi facă locul de veci, pentru sine şi familia sa, la Probota (**Fig. 1**). Amintirea acestui gest, pentru care egumenul Probotei şi „vărul" lui Petru Rareş, Grigorie Roşca, a fost acoperit cu multe „laude" de monahii putneni, poate că nu s-ar fi cuvenit făcută aici, în casa domnească a mănăstirii Putna. Totuşi, pentru că drumul dintre cele două mănăstiri s-a redeschis chiar în timpul vieţii celui dintâi mare mitropolit probotean şi pentru că cercetarea istorică are darul de a netezi asperităţile şi are obligaţia de a găsi înţelesurile faptelor trecute, cred că voi primi binecuvântare ca să-mi citesc comunicarea.

Acest text începe, propriu-zis, cu două întrebări. Când s-a gândit Petru vodă Rareş să-şi facă sieşi loc de veşnică odihnă lângă marele său părinte? Şi când a avut loc ostenitorul sfat între domn şi egumenul de la Probota, care a dus la ruperea vrerii celui dintâi şi împlinirea voii celui

---

Bucureşti, 1885, p. 157-168; Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1, Bucureşti, 1915, p. 217, nr. CCCIII (rezumat dezvoltat).

[3] Melchisedec episcopul Romanului, *op. cit.*, p. 150-152. Pomelnicul a fost identificat la Arhiepiscopia Sucevei şi Rădăuţilor, prilejuind domnului profesor Ştefan S. Gorovei elaborarea unei comunicări, cu titlul: *Un nou izvor genealogic şi prosopografic: pomelnicul Mănăstirii Probota*, susţinută la 13 ianuarie 2013 în şedinţa Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române. Între timp, comunicarea a fost publicată, sub acelaşi titlu, în **AP**, X, 2014, nr. 2, p. 287-312, aducând multe date şi interpretări noi. În numărul precedent al revistei a fost publicată şi o nouă contribuţie a lui Bogdan-Petru Maleon privitoare la istoria mănăstirii Probota, înainte de Petru Rareş: *Averea mănăstirii Probota până în vremea lui Petru Rareş. Valoare economică şi semnificaţii simbolice*, în **AP**, X, 2014, nr. 1, p. 73 – 98 (cu o hartă a moşiilor mănăstirii).

din urmă? Domnul a dat mărturie despre închegarea faptei sale împărăteşti chiar în pisania bisericii: „Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, iată eu, robul Stăpânului meu, Iisus Hristos, cu mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, fiul lui Ştefan voievod cel Bătrân, a binevoit domnia mea cu buna mea voie, în al patrulea an al stăpânirii <mele> împărăteşti, a zidi acest hram întru numele Arhiereului şi Făcătorului de minuni Nicolae, fiind egumen chir Grigorie, în anul 7038 <1630> octombrie 16”[4]. Fostul egumen a întărit, cu oarecare smerenie, la vremea în care se gândea că „paharul cel din urmă” nu va trece de la el, alături de întreaga obşte proboteană, întâia ascultare pe care a făcut-o: „şi vedeţi singuri că am făcut sfânta biserică din pajişte cu toată înfrumuseţarea”! Din ambele mărturii se poate deduce că privirea lui Petru Rareş spre Putna şi întoarcerea privirii spre Probota s-au putut întâmpla, dacă nu înainte de alegerea sa ca domn, atunci în primele zile de odihnă de după dobândirea tronului.

Numai că ambele mărturii sunt grav tulburate de o „carte” a lui Petru Rareş, dată la Huşi, nu după patru ani de domnie, ci după trei luni, la 16 aprilie 1527, în care stă scris: „cu ajutorul lui Dumnezeu şi al Sfântului Arhierarh şi Făcător de Minuni Nicolae, căruia din puterea dată mie de Dumnezeu şi <de> domnia Ţării Moldovei, i-am zidit mănăstirea Pobrata şi am înfrumuseţat-o şi am gătit-o şi am miluit-o cu sate şi metoace, şi chiar de ziua sfinţirii bisericii am dat dar sfântului jertfelnic satul, anume Dobruşia, în ţinutul Soroca, şi cu mori pe Răut, la Pogor, şi cu tot venitul, ca să fie sfintei noastre rugi, mănăstirei de la Pobrata, pentru pomenire veşnică şi pentru iertarea păcatelor noastre şi ale părinţilor noştri şi ale copiilor domniei mele”[5].

---

[4] Melchisedec episcopul Romanului, *op*. *cit*., p. 152; N. Ghika-Budeşti, G. Balş, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 1909, p. 4-6; G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 19; N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 56, nr. 121 (fără data de zi).

[5] Traducere după textul slav reprodus de slav Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul Ortodox*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1937, p. 25 (originalul se păstrează în Arhiva Patriarhiei Ierusalimului; **Fig. 2**); idem, *Urme româneşti la Ierusalim*, în „Boabe de grâu”, an. 4, nr. 6, 1933, p. 326 (foto după original); **DIR**, **A**, XVI/1, Bucureşti, 1953, p. 243-244, nr. 215 (traducere făcută, probabil, de Mihai Costăchescu după o copie slavă); *Danie mănăstirii Pobrata*, în **AB**, an. VIII, 1936, nr. 2-3, p. 108-109 (traducere din 20 decembrie 1792 făcută de ierodiaconul Serafim de la mănăstirea Dobruşa şi trimisă redacţiei de învăţătorul I. Petruşcu din Coitugenii Mari, judeţul Soroca); **CDM**, I, Bucureşti, 1957, p. 100, nr. 344 (rezumat defectuos după traducerea ierodiaconului Serafim de la Dobruşa, cu data de zi: „17” şi loc de emitere: „Gânsteşti”; manuscrisul nr.

Fig. 1

Fig. 2

1360, Condica mănăstirii Dobruşa, f. 7-8). Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate*, II, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 141, nr. 35 (rezumat şi *ediţii*). Satul a fost stăpânit de Cozma Şarpe, care l-a cumpărat de la Neacşa, fiica lui Danciul, nepoata lui Ştefu Trifescul (document din 10 noiembrie 1519; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 151, nr. 138, după o traducere din secolul al XIX-lea, care are la sfârşit însemnarea: „satul Dobruşa să stăpâneşte de mănăstirea Pobrata, cu hrisovul domnului Petru voievod, din let 7035 <1527> aprilie 16. Şi sînt alte următoare ispisoace numai pentru Dobruşa”.

„Cartea" ridică o nouă întrebare: când şi cine a spart pajiştea pentru a aşeza temeliile ultimei biserici de la Probota? În ianuarie 1527, pajiştea era îngheţată, iar în anii de dinainte relaţiile lui Petru vodă Rareş cu nepotul şi cu fratele său vitreg au fost reci, dacă nu cumva îngheţate, astfel că nu se poate închipui că i s-ar fi îngăduit să înceapă sau să dreagă ceva în preajma uneia dintre cele mai vechi ctitorii ale familiei domneşti. Pentru a linişti tulburarea, unii dintre istorici au presupus că data documentului, reluată şi în pomelnicul din 1823, ar fi „greşită cu trei ani"[6], alţii au ocolit documentul[7], iar alţii au „unit" textul documentului cu textul pisaniei şi au considerat că biserica şi întregul ansamblu mănăstiresc a fost început în primăvara anului 1527 şi încheiat, într-o primă formă, în toamna anului 1530[8]. Cei din urmă au fost „ajutaţi" şi de Grigore Ureche, care a pus începutul faptei duhovniceşti a domnului sub anul 7036 <1528>: „Pre acéle vremi Pătru vodă au urdzit mănăstirea Pobrata şi au zidit-o până la jumătate"[9], iar sfârşirea ei a pus-o sub anul 7150 <1642>, după distrugerea din septembrie 1538: „Iară dacă se întoarse Pătru vodă de la Ţara Ungurească, într-acéia laudă au sfârşit mănăstirea Pobrata, caré era zidită de dânsul şi o au sfinţit"[10]. Numai într-un singur loc, din câte ştiu, mai multe voci, dirijate pentru această bucată a partiturii de doamna Voica Maria Puşcaşu, au încercat să rezolve contradicţia, propunând două soluţii, care s-au auzit pentru prima dată, tot la mănăstirea Putna: „Un document din 16 aprilie 1527 menţionează că Petru Rareş «construise, decorase şi sfinţise» deja o biserică în incinta mănăstirii Probota, dar arheologii nu au găsit nici o mărturie pentru a o corobora acestei informaţii. Se poate ca această biserică să fi fost construită pe amplasamentul Probotei Vechi. Este, de asemenea, posibil ca cea de-a doua biserică a mănăstirii Probota Veche, mai elegantă, să nu fi fost niciodată terminată de către Ştefan cel Mare, finalizarea acesteia fiind, mai târziu, opera lui Petru Rareş. În 1530, acesta a decis construirea

[6] Melchisedec episcopul Romanului, *op. cit.*, p. 152.

[7] Gh. Buzatu, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 1968, p. 9; Tereza Sinigalia şi Voica Maria Puşcaşu, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 2000, p. 12-13.

[8] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 666.

[9] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 138.

[10] *Ibidem*, p. 155.

unei noi biserici pentru instituţia monastică deja existentă a Probotei”[11]. Mie mi se pare ispititoare şi suficient de logică ce-a de-a doua soluţie propusă.

În afară de documentul din aprilie 1527, de pisania din octombrie 1530 şi de inscripţia funerară din 1532 a fiului domnesc, Ion[12], din prima domnie a lui Petru Rareş nu s-a mai păstrat vreo mărturie despre noua ctitorie de la Probota. Întunericul este luminat de tristul prăpăd din 13 septembrie 1538, când mănăstirea a fost distrusă de turci (fără a fi dărâmată, aşa cum s-a tradus din turceşte[13] şi s-a acceptat în unele lucrări[14]). Reîntors în scaun, Petru Rareş şi-a refăcut mănăstirea şi s-a îngrijit să-i întărească stăpânirea asupra vechilor moşii, unele dăruite de el în prima domnie, altele moştenite de la ctitorii şi ctitoriile mai vechi de pe acele locuri, precum să o şi înzestreze cu noi moşii, astfel încât să fie vrednică a se numi biserică domnească. Primul document păstrat din noua noua domnie poartă data de 24 aprilie 1543. Acum, domnul le dă egumenului Grigorie Roşca şi tuturor călugărilor dreptul de a-şi apăra iezerul Béleul, pe Prut, în ţinutul Chigheci, cu cele nouă gârle, care ies şi intră în el, precum şi „mlăjetul de la Văleni, mai sus de Rădeni”[15]. Aceasta a fost, spune apăsat egumenul Grigorie în septembrie 1563, ce-a de-a „patra” sa „ascultare”! Tot acum, Petru vodă îi dăruieşte şi satul Văleni[16]. În următorii doi ani, în pronaosul bisericii mănăstirii vor fi

[11] ***, *The Restoration of the Probota Monastery*, UNESCO, Paris, 2001, p. 360-361 (p. 15, text în limba engleză). Vezi şi Tereza Sinigalia, Voica Maria Puşcaşu, *Observaţii asupra unor detalii iconografice din pictura naosului bisericii mănăstirii Probota*, în SCIA, artă plastică, t. 43, 1996, p. 60.

[12] Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion – un fiu necunoscut al lui Petru Rareş – şi datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în **SCIA**, VI, nr. 1, 1959, p. 62.

[13] „Vineri în a 19-a zi a aceleiaşi luni la o veche mănăstire, care a fost dărâmată” (*Călători străini despre Ţările Române*, I, vol. îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 385).

[14] Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova*, a. 1324-1881, vol. I (*secolele XIV-XVI*), Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 586 („vechea Probotă fusese cu totul dărâmată la 13 septembrie 1538, cu prilejul popasului aici a oştii lui Suleiman Magnificul”).

[15] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/4; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 407-408, nr. 373 (foto p. 676).

[16] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/7; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 408, nr. 374.

primiţi pentru veşnică odihnă pârcălabii Frăţian (1544) şi Nicoară Hâra (1545)[17].

Şirul daniilor pentru mănăstirea sa, „nou zidită", a fost reluat de Petru Rareş în aprilie 1546, când îi dăruieşte două sate rămase de la Nicoară Hâra, pe care chiar el i le dăduse acestuia[18], „pentru slujbă dreaptă şi credincioasă", Protopopenii şi Hireştii, la care adaugă, satul Preseaca şi cinci fălci de vie la Cotnari, în Dealul Porcului[19]. Şi rudele lui Frăţian pârcălabul, soacra şi soţia, închină mănăstirii din averea lor, pentru sufletul lor şi al oşteanului înmormântat la Probota[20]. La 11 mai 1546, în preziua Duminicii Tomii, ctitorul îi întăreşte Sfântului Nicolae, prin mijlocirea ctitoriei sale, stăpânirea peste satul Văleni şi iezerul Beleu, rugându-l pe egumenul Grigorie şi pe toţi călugării să se roage „pentru sănătatea lui şi mântuirea sufletului şi a trupului". Smeriţi şi înfioraţi, călugării au ascultat rugămintea binefăcătorului lor, iar unul dintre ei a scris pe verso-ul „cărţii" de întărire: „Vecinică pomenire şi sănătate şi mântuire sufletului şi trupului lui Io Petru voevod"[21]. A doua zi după Duminica Tomii, la 13 mai, Petru vodă îi dăruieşte Sfântului Nicolae seliştea Şerbăneşti pe Siret, cumpărată „cu curaţi şi drepţi bani ai domniei mele", pentru „sufletele moşilor şi a părinţilor domniei mele şi pentru sănătatea şi mântuirea sufletească şi trupească a noastră şi ca să fie nouă veşnică pomenire", şi îi întăreşte mănăstirii „zidite de iznoavă", în „zilele rugătorului nostru ieromonah, Grigorie egumen", stăpânirea peste două sate bogate, Negoeşti şi Pârtănoşi, ambele pe Siret, pe care le moştenise noua zidire de la vechile zidiri de pe acele locuri[22]. De întărirea acestor două sate şi de buna lor administrare nu a fost străin nici egumenul Grigorie, care va scrie mai târziu: „Iar a treia posluşanie <ascultare> am făcut şi m-am nevoit de am dobândit două sate foarte bune, Pârtănoşii şi

---

[17] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, 327-330 (traducerea inscripţiilor şi reproducerea lor fotografică); Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2003, p. 205, 265.

[18] **DIR**, A, XVI/1, p. 406, nr. 370 (M-rea Pobrata, I/7, orig.); Petronel Zahariuc, *O genealogie de refăcut: familia Hâra*, în **AG**, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 226-227.

[19] **DIR**, **A**, XVI/1, p. 480-481, nr. 434.

[20] **DIR**, **A**, XVI/2, p. 53-54, nr. 52 (Condica Asachi, nr. 628, f. 540); N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VI, Bucureşti, 1904, p. 75.

[21] **DIR, A**, XVI/1, p. 498-500, nr. 450 (foto p. 684).

[22] *Ibidem*, p. 505-507, nr. 454 (M-rea Pobrata, I/9; trad. rom din sec. XIX); vezi şi rez. **CDM**, S 1, p. 62, nr. 96 (cu data de zi: „14").

Negoeştii; şi eu singur am făcut morile cu banii mei”[23] (**Fig. 3**). Acestea sunt ultimele „cărţi de stăpânire” păstrate, pe care le-a dat Petru Rareş ctitoriei sale, când se îndrepta spre „ultimul prag”, din care vedem câte rugăciuni trebuiau să înalţe monahii proboteni pentru sănătatea, din ce în ce mai rea, a mult ajutătorului lor.

Stareţul şi întreaga obşte s-au rugat năvalnic Domnului pentru îndelungarea zilelelor lui Pătru vodă, dar „Pătru vodă fiind bătrân de zile şi căzând la boală grea, au plătit datoria sa, ce-au fost dator lumii, şi s-au săvârşit septemvrie 2, la miază noapte, şi cu cinste l-au îngropat în mănăstire în Pobrata, ce iaste făcută de dânsul, cu multă jale şi plângere, ca după un părinte al său, carile n-au fost mai jos decât alţii, ci au lăţit hotarul ţării”[24]. Cu puţin înainte sau cu puţin după ce trupul lui Petru Rareş a fost adăpostit în cripta de la Probota, întâistătorul obştii, ruda domnească, Grigorie Roşca, a fost înălţat în rangul de mitropolit al Moldovei şi Sucevei, drept mulţumită şi „pedeapsă” pentru tot ceea ce făcuse în cei 23 de ani de oblăduire a sfântului lăcaş. Drept mulţumire pentru îndelunga „trudă”, Petru voievod şi mitropolitul Teofan au aşezat în tipicul mănăstirii să i „se facă pomenire în fiecare an în luna ianuarie, ziua 25, în ziua lui Grigorie Bogoslovul”[25], iar drept „pedeapsă” l-au ales să conducă Mitropolia Moldovei, la fel de rodnic cum făcuse cu mănăstirea în care vieţuise 23 de ani.

Atunci când egumenul Grigorie a lăsat cârja egumenească sprijinită de uşa de la intrare în biserică şi a luat drumul Sucevei, biserica cu hramul Sfântului Nicolae Făcătorul de Minuni arăta minunat, fiind o dovadă a puterii credinţei şi a răspunsului primit din Ceruri. O asemenea biserică, cu un asemenea călăuzitor, nu putea să aibă decât o obşte pe măsură, cu vieţuitori vrednici şi cu duhovnici vestiţi în toată ţara. Să nu uităm că din această obşte s-au ridicat sau se vor ridica în rândul Sfinţilor Inochentie şi Istatie[26]! În jurul bisericii, însă, se lucra de zor. Cetatea

[23] Vezi nota 1.

[24] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 155.

[25] Vezi nota 1.

[26] Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea Svinţilor*, Iaşi, 1686, vo. IV, f. 152, 9 iunie; *apud*, Liviu Stan, *Sfinţii români*, Sibiu, 1945, p. 32. Asupra vremii în care au trăit aceşti Sfinţi în mănăstirea Probota încă nu s-a putut forma o părere unanimă. În vreme ce, Liviu Stan (*ibidem*, p. 56) nu încearcă să-i aşeze în timp, arhimandritul Ioanichie Bălan îl identifică pe Sfântul Istatie (Eustatie) cu „Cuviosul Stahie arhimandritul, egumen al mănăstirii Probota (secolul XV)”, iar pe Sfântul Inochentie îl rânduieşte în secolele XV-XVI, socotindu-l schimonah şi „unul dintre marii nevoitori ai mănăstirii Probota şi

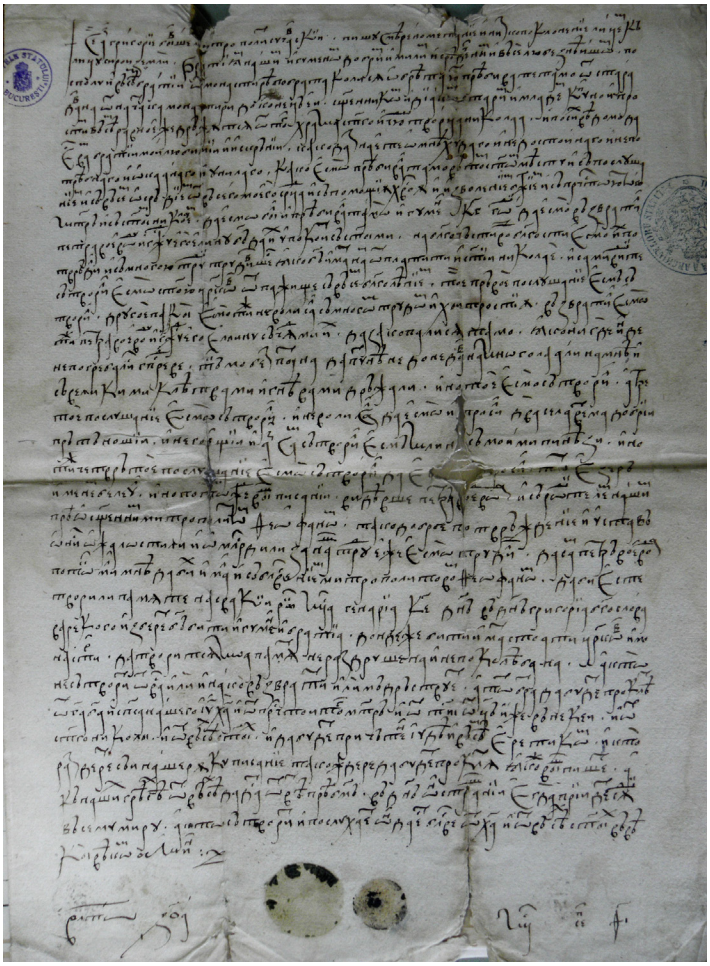

Fig. 3

ucenic al fericitului egumen Stahie" (*Patericul românesc, ce cuprinde Viaţa şi Cuvintele unor Sfinţi şi Cuvioşi Părinţi ce s-au nevoit în mănăstirile româneşti (secolele III-XX)*. Tipărit cu binecuvântarea Prea Sfinţitului Eftimie Episcopul Romanului, ediţia a IV-a, Ed. Episcopiei Romanului, 2001, p. 124, 155-156. Într-adevăr, mănăstirea Probota a fost păstorită în vremea lui Ştefan cel Mare de un egumen Stahie, pomenit într-un document din 12 septembrie 1464 (**DRH**, **A**, II, vol. întocmit de Leon Şimanschi, Bucureşti, 1976, p. 176-178, nr. 123), în vreme ce „schimonahul Inochentie" nu este şi probabil nici nu putea fi înregistrat în documentele vremii, însă un egumen Inochentie a povăţuit obştea mănăstirii în secolul al XVI-lea (vezi *supra*). Citind cu atenţie fragmentul din *Viaţa şi petrecerea Svinţilor*, Maria Magdalena Székely, consideră că aceşti doi Sfinţi din mănăstirea Probota au fost „contemporani" cu mitropolitul Dosoftei, care i-a şi cunoscut (*Cine a fost Sfântul Ghenadie de la Putna?*, în **AP**, I, 20015, nr. 2, p. 46).

împrejmuitoare nu era încheiată şi trebuia sfârşită cât mai repede, pentru că o minune „nu se ţine sub obroc", dar pentru aceasta trebuie apărată. Sub metereze, în casele din ogradă, câţiva monahi tineri şi cu har îşi desăvârşeau, sub îndrumare câtorva monahi cu bărbile albe, darul copierii textelor dumnezeieşti; cei din urmă, veniseră în mănăstire o dată cu egumenul Grigorie sau nu mult după aceea, de pe la mănăstirea Putna, de pe la mănăstirea Neamţ, din dorinţa egumenului şi a domnescului ctitor de a ridica, în tot şi în toate, mănăstirea Sfântului Nicolae de la Probota. Şi celor bătrâni şi celor tineri, valurile nimicitoare ale istoriei le-au făcut voia şi au ţinut numele lor apărate de fala deşartă. Abia dacă ştim că un ieromonah Ioil a copiat şi a miniat un *Minei* pe luna august[27], şi că tot unul dintre ei a copiat un *Tetraevanghel* pentru doamna Elena şi pentru hatmanul Petru Vartic[28].

În locul lui Grigorie Roşca a fost aşezat în frunte obştii ieromonahul Iacov, care a trebuit să lucreze cu noul domn, Iliaş Rareş, şi cu mama sa, Elena, pentru ducerea la bun sfârşit a lucrărilor începute cu vreo două decenii în urmă. Iliaş vodă s-a arătat, mai tot timpul, faţă de ctitoria noii ramuri a dinastiei ca un „pom înflorit", găsind fărâme de lumină în sufletul lui pentru a o ajuta. La 29 iulie 1548, la hramul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, Iliaş dă o aprigă poruncă, ameninţându-i cu tăierea capului, pe toţi aceia care vor încălca drepturile mănăstirii asupra iezerului Beleul, aşa cum i le-a statornicit tatăl său[29]. Şi aceia care au auzit de această poruncă şi de altele aveau de ce să se teamă, pentru că nu cu multă vreme în urmă, „sâmbătă după Paşti", Iliaş vodă „au tăiat capul lui Vartic hatmanul", care îi fusese primul dintre sfetnici[30]. Pentru a adăposti trupul lui, domnul şi mitropolitul au încuviinţat să fie sparte din

[27] „Până aici a scris acest *Minei* eromonahul Ioil de la Pobrata" (adică până la fila 188, din cele 262 de file ale manuscrisului); P. P. Panaitescu, *Manuscrisle slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 79-80, nr. 63. Tot din scriptoriul de la Probota a ieşit şi un *Minei* pe luna iunie, care a fost dăruit Mitropoliei din Suceava (*ibidem*, p. 66-67, nr. 60).

[28] Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, 1986, p. 110, nr. 565; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 320.

[29] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/2; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 583, nr. 522 (foto p. 694); **DRH**, **A**, VI, p. 84-85, nr. 42.

[30] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 156.

nou lespezile din pronaosul bisericii mănăstirii Probota[31]. Egumenul a acceptat ca mănăstirea sa să găzduiască trupul boierului şi să-i „facă pomenire din an în an", pentru că, pe lângă alte motive încă nedesluşite, Petru Vartic dăruise mănăstirii „o sută de ughi roşii". Aceşti bani, egumenul i-a dat domnului, care i-a adăugat la o sumă de bani, pe care i-i ceruseră turcii. În schimb, mănăstirea a primit în stăpânire două sate, Hliniţa şi Draciniţa, „din ţinutul Cernăuţi, care au fost ascultătoare de Şipinţi"[32].

În 1550, familia domnească a reuşit să închidă împrejmuirea. A pus stema ţării şi a dinastiei pe turnul de intrare[33], sub icoana hramului, şi a întins un măreţ tablou votiv de-a dreapta şi de-a stânga Sfântului Nicolae şi a însemnelor puterii domneşti[34]. Şi tabloul votiv din biserică se pare că a fost zdruncinat, din porunca lui Iliaş vodă, care a poruncit să fie refăcut pentru a i se înlocui chipul său nevinovat, de copil, pictat la porunca tatălui său, cu înfăţişarea sa matură[35], în stare să ascundă până şi apele unui „lac împuţit".

Chiar dacă „toate cele creştineşti şi bisericeşti erau într-o mare tulburare"[36], totuşi, la hramul Sfântului Gheorghe din 1550, vodă a mai găsit înţelepciunea de a dărui mănăstirii Probota satul Mărceni, din ţinutul Suceava[37]. Acesta este ultimul document păstrat din anul 1550 al domniei

---

[31] Maria Magdalena Székely, op. cit., p. 317-319; Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota (II)*, în **AG**, III (VIII), 1996, nr. 1-2, p. 262-263.

[32] Paul Mihail, *Documente inedite ale cancelariei moldoveneşti din veacul al XVI-lea (din arhiva metohului Sf. Mormânt din Constantinopol)*, în **Studii. RdI**, XVII, 1964, nr. 2, p. 339, nr. 1 (22 august 1548, Botoşani); **DRH**, **A**, VI, p. 86, nr. 43.

[33] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, p. 194, 261 (fig. 316).

[34] *Ibidem*, p. 274 (fig. 334), 277.

[35] Sorin Ulea, *op. cit*., p. 65-66.

[36] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 120. Pentru domnia lui Iliaş Rareş, vezi articolele din **SMIM**, XXVII, 2009 (Ştefan Andreescu, Andrei Pippidi, Matei Cazacu, Ovidiu Cristea, Nagy Pienaru), grupate sub titlul „Moldova urmaşilor lui Petru Rareş", p. 25-110. Pentru schimbarea domnului, dar şi a mitropolitului şi episcopilor, vezi şi Bogdan-Petru Maleon, *O schimbare de domn la mijlocul secolului XVI şi rolul elitei clericale moldoveneşti*, în **AIIX**, t. XLII, 2005, p. 57-69.

[37] **ANI**, Documente, CLXXV/40, f. 4 r., nr. 4 (menţiune); Virginia Isac, *Catalog de documente din Arhivele Statului Iaşi. Moldova*, I (1398-1595), Bucureşti, 1989, p. 298, nr. 745; **DRH**, **A**, VI, p. 103, nr. 59. Iliaş Rareş a dăruit mănăstirii şi a patra parte

lui Iliaş Rareş. Pentru ca, ultimul şi singurul document (cu dată sigură) din anul 1551 să fie un excepţional privilegiu dat, în acele nemaipomenite zile ale lunii martie, nimănui altuia decât încercatului şi greu pedepsitului mitropolit Grigorie Roşca şi mănăstirii sale de metanie, Voroneţ, „unde este hramul Sfântului Mare Mucenic al lui Hristos şi purtător de biruinţă Gheorghe, unde odihneşte Sfântul stareţ Daniil”[38]. Ce furtună a fost în acea zi, la Vaslui, unde domnul, doamna Elena, cu ceilalţi doi fii, Ştefan şi Constantin, episcopii Macarie de Roman şi Mitrofan de Rădăuţi, s-au adunat pentru a da acest act mitropolitului ţării nu este greu de imaginat. Mitropolitul s-a retras din scaun şi a luat drumul Voroneţului, episcopul Macarie s-a retras şi a luat drumul Râşcăi[39], doar episcopul Mitrofan a rămas în scaun, nevrând să apuce drumul Probotei, din a cărei obşte probabil că se ridicase între ierarhii ţării. Cele două culcări ale cârjei, veneau în urma copleşitoarei hotărâri, pe care domnul voia să o ia, hotărâre însemnată de un monah speriat pe un *Triod* de la mănăstirea Dobrovăţ: „În anul 1551 a venit o zi rea şi am dat darea toate mănăstirile, câte 100 galbeni ungureşti, sau alte mănăstiri câte 40 de galbeni, în zilele lui Iliaş voievod, fiul lui Petru voievod, luna aprilie, după Chiriopascha”[40]. „Chiriopascha” („Paştile Domnului”), adică data la care Paştile cad la 25 martie, în ziua Buneivestiri, aducând cu ea prevestiri dintre cele mai negre pentru întreaga Creştinătate. Să fi cunoscut Iliaş Rareş cum se tâlcuieşte această „zi rea” se întreabă domnul Ştefan Andreescu?[41] Probabil că da, numai că în 1551 nu a fost Chiriopascha, Paştile sărbătorindu-se la 29 martie, dar monahului îngrozit de la Dobrovăţ i s-a părut că a fost!

Nu ştim dacă şi Probota şi Voroneţul au scăpat de aplicarea hotărârii domneşti de după „ziua cea rea”, care rămâne aşa, fie că a fost, fie că n-a fost. Bănuim că nu au scăpat, de vreme ce nefasta hotărâre este

din satul Costeşti, din ţinutul Cernăuţi, pe care o cumpărase de la Bogdan Lenţa (Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1933, p. 255-256, nr. 152).

[38] **DIR**, **A**, XVI/2, p. 1-5, nr. 1 (21 martie 1551).

[39] Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, în **SCIA**, 32, 1985, p. 16, nota 15; Ştefan Andreescu, *Presiune otomană şi reacţie ortodoxă în Moldova urmaşilor lui Petru vodă Rareş*, în **SMIM**, XXVII, 2009, p. 39-40.

[40] P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, ediţie îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, Bucureşti, 2003, p. 382, nr. 535.

[41] Ştefan Andreescu, *op. cit*., p. 36-37.

atât de apăsat amănunţită de cronicarul Eftimie: „Iliaş, care se numea şi Mahmet, nu a putut să rabde mai mult, ci şi-a vărsat tot veninul ascuns înăuntrul inimii sale făţarnice şi a scris pe toţi boierii mari şi mici la birul cel mare, şi tot Sfatul, dar şi vătafilor toţi în toată ţara de la cei dintâi până la cei din urmă le-a poruncit să le dea, şi mitropolitului şi episcopilor, a scris încă şi toate mănăstirile câte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare şi câţi popi şi diaconi sînt în graniţele moldoveneşti”[42]. Aparent, domnului îi trebuiau bani mulţi, pentru a merge la Ţarigrad, de unde făgăduia să se întoarcă cu o semnificativă împuţinare a haraciului!

Iliaş a plecat cu banii la Ţarigrad, unde nu a împuţinat haraciul, ci s-a împuţinat pe sine până la „pierzanie”. În locul său, în ţară, doamna Elena a continuat lupta pentru a nu pune „zăbranicul” pe uşa casei sale domneşti, în urma faptelor nemaiauzite şi a posibilei „morţi sufleteşti” a fiului ei, Iliaş, care se prefigura. Chiar în ziua în care Iliaş a apucat drumul fără întoarcere al Ţarigradului, la 1 mai 1551[43], Elena Rareş a trimis o rugăciune pentru fiul ei („rugă pentru bunul sfârşit a ceea ce începuse în acea zi”, observaţia domnului Ştefan S. Gorovei[44]), la mănăstirea Sf. Nicolae, unde odihneau oasele „iubitorului de Hristos”, Petru voievod, amintindu-şi că şi tatăl lui fusese la Constantinopol, de unde s-a întors şi a devenit „ce-a fost, şi mai mult decât atât”. Rugăciunea a fost trimisă o dată cu o „comoară de artă”[45], un *Tetraevanghel*, pe ferecătura căruia s-a scris: „Acest *Tetraevanghel* l-a făcut şi l-a ferecat Elena Despotovna a răposatului domn Io Petru voievod şi mama lui Iliaş voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, şi a dat-o la ruga sa, la mănăstirea de la Pobrata, unde este hramul Arhierarhului şi Făcătorului de Minuni Nicolae, în anul 7059 (1551), mai 1 zi”[46].

Rugămintea nu a fost cu folos în ce-l priveşte pe Iliaş, în schimb a fost cu folos pentru Ştefan, cel de-al doilea fiu, care a reuşit să continuie şirul domnilor din ramura sa dinastică. „Ca să poată stinge numele cel rău

---

[42] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 120.

[43] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 156.

[44] Ştefan S. Gorovei, *Note complementare* la Emil Turdeanu, *Două Tetraevanghele ale doamnei Elena Rareş*, în *Oameni şi cărţi de altădată*. Ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely. Note complementare, traduceri şi postfaţă de Ştefan S. Gorovei, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 395.

[45] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 322.

[46] *Ibidem*, p. 320; Marcu Beza, *op. cit.*, p. 113; N. Iorga, *Două Evangheliare ale fiilor lui Petru Rareş*, în **BCMI**, XXVII, p. 87-90; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 151, nr. 197 (cu bibliografia).

al frăţine-său. Şi ca să nu să vază ceva că iaste răsărit de la pravoslavie", Ştefan a făcut cu alţii multe nefăcute de atunci de nimeni în pământul Moldovei, prigonindu-i pe toţi „ereticii din ţara sa". Pe sine însă nu s-a îndurat să se înfrâneze, semănând în multe fratelui său, iar nu tatălui său. Totuşi, faţă de mănăstirea Probota s-a arătat „blând şi milostiv şi nevoitor spre lucruri bune"[47].

Iarăşi, din mănunchiul de documente rămase din a doua parte a anului 1551, când a domnit Ştefan, trei sunt legate de mănăstirea Probota, într-un fel sau altul. Astfel, la 13 iunie 1551, domnul îi dăruieşte episcopului Mitrofan de Rădăuţi, satul Oniceni, din ţinutul Sucevei, care nu a fost confiscat „pentru hiclenie", ci a fost ascultător de ocolul „curţilor noastre de la Hărmăneşti", urmând ca „după viaţa lui, ca să aibă sfinţia sa a-l da acel sat, Onicenii, mănăstirei aceia unde se va odihni trupul lui, pentru sufletul său, pentru că sfinţiia sa ni-au fost noao ca un părinte, cu bună învăţătură, din tinereţile noastre până ce ni-au ridicat pre noi domnul la toate oştile"[48]. Acest act lămureşte, dintr-o parte, de ce a rămas episcopul Mitrofan lângă familia domnească şi nu s-a retras la „casa" sa. Dintr-o altă parte, ne lămureşte istoria Bisericii noastre: oricât de tulburi erau vremurile sau/şi oricât de răi şi nedrepţi oamenii puterii, cel puţin un ierarh al Bisericii rămânea „în valuri", până când totul se liniştea; uneori chiar cel mai mic dintre ei – episcopul de Rădăuţi –, ca acum, sau, mai târziu, episcopul de Huşi, ca în vara anului 1600 (Ioan, cel dintâi păstor al acestei eparhii) sau în primăvara anului 1653 (atunci episcopul Ghedeon, cu metania în mănăstirea Secu, a rămas „în furtună"). Pe lângă satul Oniceni, episcopul Mitrofan a primit, la 15 iunie, şi „patru fălci de vie în Dealul Voievodului şi cu crame", care „au fost ale lui Iurie spătar şi el le-a pierdut în hiclenie, când a ridicat pe un lotru asupra capului domniei mele"[49] („lotrul" era viitorul Ion vodă cel Cumplit!). Următorul document, de această dată pentru mănăstirea Probota, din 9

[47] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 157.

[48] **ANI**, M-rea Râşca, XXVII/4 (traducere, cu data de an greşită, 1581, „de pe condica sfintei mănăstiri Pobratii"; din păcate această condică s-a pierdut sau nu a fost încă descoperită); **DIR**, **A**, XVI/2, p. 7, nr. 4 (text după traducere, cu data de an restabilită: 1551); **DRH**, **A**, VI, p. 117-118, nr. 64. Ultimul cuvânt din acest fragment: „oştile", probabil că nu a fost tălmăcit corect de traducător din originalul slav. De asemenea, destul de ambiguă este şi localizarea ocolului domnesc de la Hărmăneşti, în cazul în care numele satului a fost citit corect.

[49] **ANI**, M-rea Pobrata, XIV/1; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 7-8, nr. 5; **DRH**, **A**, VI, p. 118-119, nr. 65.

august, este asemănător cu un testament pentru Ştefan vodă. De ce şi l-a făcut acum? Pentru că era „necumpănit" şi „mânios"[50] şi simţea asprimirea privirilor celor din jur aţintite asupra lui. În actul din 13 iunie, deja se gândea la fratele său, Constantin, ca la un posibil urmaş la tron! „Testamentul", să-i spunem aşa, sună astfel: „am întocmit domnia mea ca în ruga noastră nou zidită, mănăstirea Pobrata, să fie această întocmire a noastră şi în viaţa noastră şi după viaţa noastră, neclintit niciodată, în vecii vecilor, cât va sta acest sfânt lăcaş: şi cine va fi egumen şi cu ceilalţi călugări, să facă domniei mele în fiecare an, pe tot anul, în fiecare sâmbătă seara, parastas şi colivă; şi duminica, sfântă liturghie şi colivă şi după sfânta liturghie, la ospătarea fraţilor, mâncare şi băutură până la săturare". Urmează un înfricoşător blestem, dar, suprinzător, nici un dar sau măcar o întărire a darurilor trecute, pentru „hramul sfântului loc"[51].

Nu după multă vreme a venit şi dania domnească pentru mănăstire: o carte de danie şi întărire pentru stăpânirea satelor: Săveşti[52], în ţinutul Neamţ, Purceleşti şi Cârsteşti şi jumătate din Străşeni[53]. Şi iarăşi, după puţină vreme, călugării au trebuit să-i facă parastas, şi liturghie şi colivă, pentru că, la 1 septembrie 1552, câţiva boieri l-au strâns de la podul de la Ţuţora, „de pe prundul Prutului"[54], şi l-au dus de l-au „astrucat" în grabă în mănăstirea Pobrata, alături de tatăl său. Mai târziu, sora sa, doamna Ruxandra, s-a îngrijit de înfrumuseţarea mormântului său[55]. Pe urma lui nu a putut merge fratele său, Constantin, pentru că era mic de ani şi încărcat, fără voia lui, de păcatele celor doi fraţi ai săi. Nici cumnatului ales, *ad-hoc*, de doamna Elena, comisul Joldea, nu i-a priit domnia, fiind fulgerător prins, „însemnat la nas şi dat la călugărie" (nu cred că la Probota!) de stolnicul Petru, ales domn de

[50] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 121.

[51] **ANI**, M-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXIV/1; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 9, nr. 7 (foto p. 245); **DRH**, **A**, VI, p. 121-122, nr. 67.

[52] Virginia Isac, *op. cit.*, p. 124, nr. 71 (rezumat într-un jurnal, din 1842 noiembrie 27, privitor la împresurarea moşiei Dărăgneşti de către moşia Săveşti, ţinutul Neamţ); **DRH**, **A**, VI, p. 124, nr. 71.

[53] Melchisedec episcopul Romanului, *op. cit.*, p. 153 (cu precizarea că, atunci când a fost scris pomelnicul mănăstirii Probota, doar satul Săveşti se mai afla în stăpânirea mănăstirii).

[54] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 122.

[55] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 58; Melchisedec episcopul Romanului, *op. cit.*, p. 27 (pusă, din greşeală, în rândul inscripţiilor de la mănăstirea Secu).

pribegii moldoveni în Polonia, şi adus la tron, sub alt nume domnesc, Alexandru, ca fiu a lui Bogdan al III-lea şi nepot al lui Ştefan cel Mare[56].

S-a încheiat, astfel, şirul scurt al domnilor legitimi din ramura dinastică a lui Petru Rareş. De aceea, şi pentru mănăstirea Probota au început vremuri grele. Mai întâi, călugării au fost nevoiţi, în toamna anului 1552, să mai deschidă o dată gropniţa din biserică şi să o aşeze aici, pe Elena, „doamna lui Petru voievod, fiica lui Despot ţarul”[57], care fusese nevoită să facă acest „popas”, în drumul către „veşnicele lăcaşuri” din cauza groaznicei mânii a noului domn. Mai apoi, domnul i-a confiscat mănăstirii câteva sate şi le-a dăruit apropiaţilor săi: satul Săveşti, dăruit lui Petre Sârbul[58], şi satul Protopopeni, întors nepoţilor cneaghinei Anuşca Frunteşoia[59], unul dintre ei fiind un credincios boier, postelnicul Matei Crăciun, tatăl marelui vornic Gligorcea Crăciun. Numai că, după un vreun an, Alexandru vodă Lăpuşneanu „s-au cununat cu Roxanda şi au făcut nuntă”[60], iar cerul de deasupra mănăstirii Pobrata s-a înseninat puţin. Nu de tot, pentru că, izbucnind o nouă mlădiţă a vechii dinastii, iar s-a schimbat locul de veşnică odihnă a membrilor ei. La 3 septembrie 1554, Alexandru vodă a sfinţit locul pentru noua ctitorie domnească, mănăstirea Slatina, aşezându-i un hram plin de înţelesuri: *Schimbarea la Faţă a Domnului* (6 august)[61].

Ca un semn de împăcare, cu o parte dintre cei vii din familia lui Petru vodă, şi cu cei morţi, care odihneau la Probota, Alexandru vodă a întărit mănăstirii şi egumenului Iacov, la 20 martie 1554, cu cinci zile înainte de Chiriopascha, stăpânirea peste un mare număr de sate, adunate sub „unchiul său”, Petru Rareş, şi sub urmaşii săi, sau moştenite de la aşezămintele trecute, începând cu domnii de la începutul ţării. Nu uită (i-o

---

[56] Gheorghe Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Edit. Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi, 1994, p. 37-56.

[57] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 57; Melchisedec episcopul Romanului, *op. cit*., p. 154-155. Scriitorul inscripţiei a considerat că „Despot” este un nume.

[58] **DIR**, **A**, XVI/3, p. 318-319, nr. 384.

[59] **ANI**, M-rea Pobrata, XV/6–7; **DIR**, **A**, XVI/4, Bucureşti, 1952, p. 150–151, nr. 201.

[60] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 160; *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 125; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1976, p. 105.

[61] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 125; Grigore Ureche, *op. cit*., p. 160.

fi fost şi lui frică de „ziua cea rea”!) nici de largile imunităţi pe care i le conferise Ştefan cel Mare şi i le întărise Petru Rareş, atât în ceea ce priveşte dreptul de judecată asupra gâlcevilor din sate, cât şi în ceea ce priveşte dreptul de a lua dajdea preoţilor din satele mănăstireşti, fără amestecul mitropolitului sau protopopilor[62]. Cu ceva vreme înainte, închisese ochii şi episcopul Mitrofan, cel atât de apropiat de casa lui Petru vodă Rareş, iar călugării proboteni au ridicat dalele din pridvorul mănăstirii pentru a pune lespedea, pe care şi-o înfrumuseţase episcopul cu mai mulţi ani înainte[63]. Nu cred că a mai ţinut cârja episcopală de la Rădăuţi în vremea lui vodă Lăpuşneanu, dar actele păstrate nu vor să ne lămurească nici despre petrecerea lui, nici despre cine a preluat cârja în locul lui. De la el, mănăstirea a moştenit satul Mărceni, din ţinutul Suceava, în vreme ce satul Oniceni, din fostul ocol al Hărmăneştilor, i-a fost luat de Alexandru Lăpuşeanu, pentru că nu-l găsim în stăpânirea Probotei, aşa cum ceruse Ştefan vodă Rareş, cel care i l-a dăruit (la fel s-a întâmplat şi cu cele patru fălci de vie de la Cotnari, din Dealul Voievodului).

După un an, la 24 mai 1555, Alexandru Lăpuşneanu îi întăreşte mănăstirii şi egumenului Calistrat stăpânirea peste satul Văleni şi peste iezerul Beleul, cu gârlele sale, râvnite de mulţi alţii din pricina venitului pe care îl aduceau mănăstirii. Întărirea s-a datorat şi faptului că, vodă Lăpuşneanu a văzut că vodă Rareş i-a dăruit mănăstirii acest iezer „întru pomenirea sa şi întru pomenirea bunicilor noştri”. Cu alte cuvinte, două ramuri, dar acelaşi trunchi![64]

Tot în aceşti ani, mai bine zis prin 1556-1558, s-a preumblat prin Moldova un monah rus, Andrian Anghelov, chelar la mănăstirea Sfântului Serghei din Radonej, căruia i-a fost dat să contribuie la apropierea dintre mănăstirile Putna şi Probota. Monahul rus a dăruit „Viaţa preacuviosului şi purtătorului de Dumnezeu, părintele nostru, Marele Făcător de Minuni Serghie”, mănăstirii Putna, „arhimandritului Anastasie, precum şi altei mănăstiri din Ţara Moldovei, numită Pobrata, egumenului Gavriil”,

[62] **DIR**, **A**, XVI/2, p. 53-54 (Condica Asachi, nr. 628, f. 540); **DRH**, **A**, VI, p. 237-239, nr. 137; N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 75; Bogdan-Petru Maleon, *Mănăstirea Probota – între ierarhia ecleziastică şi domnie. Semnificaţia unor privilegii din secolele XV-XVI*, în **SMIM**, XXIV, 2006, p. 146.

[63] Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 60.

[64] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/4; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 94-95, nr. 84 (foto p. 271); **DRH**, **A**, VI, p. 356-357, nr. 190 (în cuprinsul documentului, satul Văleni este numit şi Săveni, probabil din greşeală).

îndemnându-i să le dea voie „şi altor mănăstiri şi sfinte biserici ale lui Dumnezeu să copieze pentru cei ce vor să citească, căci această viaţă aduce mult folos sufletesc". Chelarul, în însemnare sa, mai deapănă câteva cuvinte de înţelepciune, pentru ca la sfârşit să facă un dar bogat celor două mănăstiri, la care a mai adăugat unul, ajutându-mă să aşez manuscrisul la locul lui: „dau o şirincă[65] de aur la biserica Adormirii Precistei de la mănăstirea Putna, o şirincă asemenea la mănăstirea Pobrata, al biserica Sfântului Nicolae Făcătorul de Minuni, o şirincă asemenea la mănăstirea numită Humor, la biserica Adormirii Precistei, egumenul Eutimie"[66]. O asemenea potrivire de egumeni găsim, doar în 1556-1558, când la Putna era, într-adevăr, egumen Anastasie[67], iar la Humor era egumen Eftimie[68]. Cât priveşte rostul prezenţei călugărilor ruşi în Moldova primei domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, aceasta este altă poveste, care s-ar cuveni lămurită într-un studiu special[69].

---

[65] Basma sau năframă, care în biserici se lega la colţurile icoanelor.

[66] Elena Linţa, *Catalogul manuscriselor române din Cluj-Napoca*, Bucureşti, 1980, p. 102-106, nr. 52 (manuscrisul a fost datat în secolul al XVII-lea, datorită unei alte însemnări, păstrată fragmentar, pe interiorul coperţii din spate, din 30 iunie 1682, făcută probabil de un părinte Mihail în mănăstirea Putna); Maria Magdalena Székely, *Manuscrise răzleţite din scriptoriul mănăstirii Putna*, în **AP**, III, 2007, nr. 1, p. 178-179 (însemnările sunt îndreptate pe alocuri, iar manuscrisul este datat tot la 30 iunie 1682); *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un* ***corpus***, vol. I, editori I. Caproşu şi E. Chiaburu, Iaşi, 2008, p. 338-340 (text slav şi traducere românească după Elena Linţa, fără însemnarea din 30 iunie 1682, şi cu datarea: „<sec. XVII şi urm.>").

[67] Egumenul Anastasie este atestat la 31 august 1556 (**DIR**, **A**, XVI/2, p. 97-98, nr. 88); Teofilact Ciobîcă, *Contribuţii la istoria mănăstirii Putna. Egumenii*, în „Teologie şi Viaţă", s. n., an. II (LXVIII), nr. 8-10, 1992, p. 101.

[68] Eftimie este atestat ca egumen al mănăstirii Humor la 20 aprilie 1555 (**DRH**, **A**, VI, p. 303-307, nr. 168) şi la 17 decembrie 1556 (**DIR**, **A**, XVI/2, p. 98-99, nr. 89). Probabil el a fost ridicat în scaunul episcopal de la Rădăuţi în 1558, unde a păstorit puţin (la 4 aprilie 1560 şi la 20 august 1560 era în scaun; *ibidem*, p. 139-140, nr. 131, p. 154-156, nr. 149), până în 1561; a fost înmormântat în pronaosul mănăstirii Humor (Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediţia a 3-a. Lucrare tipărită cu binecuvântarea IPS Teofan Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, Iaşi, 2008, p. 501)

[69] Pe drumul doritei lămuriri a mers mult Radu G. Păun în comunicarea: *Pomenirea lui Ştefan cel Mare (şi a urmaşilor săi) la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos. O îndreptare necesară*, la „Colocviile Putnei", XI, 4-7 septembrie 2013, pe care a publicat-o între timp, sub titlu: *Pomenirea lui Ştefan cel Mare (şi a urmaşilor săi) la mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos. O îndreptare necesară şi câteva ipoteze de lucru*, în **AP**, X, 2014, nr. 1, p. 191-201. O scrisoare din corespondenţa ruso-moldovenească a vremii a fost tradusă de Nicolai Zagnat (*„Gramota" lui Ivan cel*

Proboteanul Gavril n-a purtat multă vreme povara egumeniei, obştea şi ierarhul locului încredinţându-i-o ieromonahului Inochentie. Acesta, dorind să înmulţească numărul satelor aflate în apropierea mănăstirii, a luat de la postelnicul Zbiarea satul Dolheşti, cu mori pe Şomuz, şi i-a dat în schimb jumătate din satul Străşeni, pe Bâc, şi satul Cruhliceni, ambele în ţinutul Lăpuşna[70]. Sfârşitul primei domnii a lui Alexandru vodă Lăpuşneanu s-a scurs în linişte pentru mănăstirea Probota, la fel, poate, au trecut şi cei doi ani de domnie ai lui Despot vodă, chiar dacă acesta s-a răfuit cu mănăstirile ţării, de vreme ce, la 19 septembrie 1563[71], fostul egumen şi mitropolit Grigorie Roşca pare a se adresa, unei obşti nezdruncinate de „ereticul" Despot. Liniştea s-a datorat şi faptului că asupra mănăstirii a vegheat, probabil, marele vistier al lui Despot vodă, Ion Stroici[72], care a fost, totodată, şi un apropiat al familiei lui Petru Rareş[73]. Cândva, în aceşti ani, a intrat în mănăstire, pentru a îmbrăca haina monahală, probabil, chiar unul dintre fiii lui Ion Stroici, care va primi numele călugăresc Grigorie[74].

Din a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu, în care cancelaria domnească a lucrat puţin, s-a păstrat un singur document de danie pentru mănăstirea Probota, din 4 martie 1564, prin care domnul îi dăruieşte satul

---

Groaznic către Alexandru Lăpuşneanu, în „Teologie şi Viaţă", s. n., 2014, nr. 5-8, p. 200-206), însoţită însă de comentarii „copilăreşti".

[70] **ANI**, M-rea Pobrata, XII/1; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 157, nr. 151 (foto p. 290); **DRH**, **A**, VI, p. 516-518, nr. 288; Virgnia Isac, *op. cit*., p. 340, nr. 871.

[71] Vezi nota 1.

[72] Gheorghe Pungă, *Contribuţii la biografia marelui logofăt Luca Stroici*, în **AG**, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 185-187 (studiu republicat în idem, *Studii de istorie medievală şi de ştiinţe auxiliare*, I, Iaşi, 1999, p. 19-33).

[73] Maria Magdalena Székely, *Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici*, în **AG**, II (VII), 1995, nr. 1-2, p. 65-75; C. Cihodaru, *Cu privire la fraţii după mamă ai lui Petru Rareş*, în **AIIAI**, t. XXII/2, 1985, p. 693-694.

[74] Identificarea monahului Grigorie, care va ajunge şi egumen al Probotei, s-a făcut după un act, datat în funcţie de sfârşitul domniilor lui Petru Şchiopul (Constantin şi Marcela Karadja, *Documentele moşiilor Cantacuzineşti din Bucovina*, în **BCIR**, X, 1931, p. 18, p. 21, nr. 1), unde Grigorie „proegumen" este pomenit alături de fraţii săi: Luca Stroici mare logofăt, Gavrilaş, Simion vistiernic şi Olenţa (Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 326, care consideră, greşit, că proegumenul Grigore s-a numit în mirenie Gavrilaş; Maria Magdalena Székely, *Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici*, p. 66-67 şi *Anexa 3*). Identificarea este foarte plauzibilă, numai că în nici o sursă descoperită până acum nu se face o legătură clară între egumenul Grigorie şi numele Stroici.

Conţeşti, de pe pârâul Probota[75]. Fiul lui Alexandru Lăpuşneanu şi nepotul lui Petru Rareş, Bogdan vodă Lăpuşneanu, s-a îngrijit de „mănăstirea sa" de la Probota. Astfel, la 5 noiembrie 1568, domnul i-a întărit egumenului Calistrat stăpânirea peste iezerul Beleu[76], iar în ziua praznicului mănăstirii, la marea sărbătoare a Sfântului Nicolae, i-a dăruit „2 coloade de grâu, 2 coloade de orz, 1 butoi de vin, 1 jumătate de butoi de miere curată şi 30 de zloţi pentru trebuinţe"[77]. În primăvara anului 1569, egumenul şi soborul mănăstirii au îngroapat-o în biserică pe Vasilca, fiica fostului vornic Păcurar[78], despre a cărui legătură cu familia domnească nu a răsărit, până acum, vreo informaţie. Un an mai târziu, la 11 mai 1570, Bogdan Lăpuşneanu, „a întors" mănăstirii „două sate din ţinutul Soroca, anume Dobruşa şi Călugăreni, şi cu mori, care sate mai sus scrise i-au fost date mai înainte de bunicul domniei mele, Petru voievod"[79]. Din câte se pare, satele au fost luate de la mănăstire de tatăl lui Bogdan vodă şi ginerele lui Petru vodă, Alexandru Lăpuşneanu. Treburi de familie!

În februarie 1572, Bogdan Lăpuşneanu a fost izgonit din ţară, iar domnia a fost cuprinsă de Ioan vodă cel Cumplit. Printre primele documente de cancelarie, care îi poartă numele, se află şi o poruncă, din 16 martie 1572, prin care noul domn îl împuterniceşte pe noul egumen al Probotei, Ifrosin, să-şi apere iezeul mănăstiresc de la Beleu[80]. Ştiind asprimea cumplită pe care vodă a arătat-o faţă de mănăstirile ţării, se poate ca liniştea de la mănăstirea Probota să se fi datorat vredniciei

[75] Virginia Isac, *op. cit.*, p. 345, nr. 884 (anafora, din 1841 februarie 24, privitoare la împresurarea moşiilor Forăşti şi Maxineşti, din ţinutul Suceava, de către moşiile Nănăşeni şi Mărceni ale mănăstirii Probota); **DRH**, **A**, VI, p. 559, nr. 318.

[76] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/19-21; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 181, nr. 188; **DRH**, **A**, VI, p. 595-597, nr. 361.

[77] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV/2; **DIR**, **A**, XVI/2, p. 181, nr. 189 (foto p. 310).

[78] Ştefan S. Gorovei, *Vasilca „Stroici" de la Probota*, în *Contribuţii prosopografice şi epigrafice*, în **SMIM**, XXVIII, 2010, p. 78-85.

[79] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 342, nr. 5; **DRH**, **A**, VI, p. 729-730, nr. 442; Virgil Cândea, *op. cit.*, II, p. 141, nr. 37 (rezumat şi *ediţii*); ANI, Divanul Domnesc, tr. 1357, dos. 72, f. 53 r., nr. 2 (rezumat într-un opis de documente, din 20 septembrie 1841, al moşiilor Lieşti şi Prisaca, numite şi Dolhasca, ale mănăstirii Probota). În şirul întăririlor daniilor făcute de bunic se aşază şi porunca nepotului, prin care egumenul Probotei şi iconomul acestuia au primit împuternicire ca să-şi administreze satul Hereşti (**DIR**, **A**, XVI/2, p. 177-178, nr. 184; **DRH**, **A**, VI, p. 589-590, nr. 351).

[80] **ANI**, M-rea Probota, XIII/22; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 6, nr. 11 (foto p. 473); **DRH**, **A**, VII, vol. întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2012, p. 17-18, nr. 19.

egumenului. De altminteri, acesta a obţinut şi la 23 ianuarie 1573 o nouă poruncă domnească, pentru a-şi stăpâni satul Protopopeni şi morile de pe Siret[81]. În vremea păstoririi egumenului Ifrosin a intrat la călugărie (înainte de 12 martie 1574[82]) în mănăstirea Probota[83] şi un tânăr boier de „înaltă naştere", fiu al marelui logofăt Ioan Movilă, care a primit numele Gheorghe, şi căruia îi va fi dat să ajungă primul mitropolit al Moldovei cu metania în ctitoria lui Petru Rareş.

Anul 1574 a fost foarte greu pentru Moldova! Viteazul domn, care se ridicase împotriva turcilor, a fost ucis în chinuri cumplite, iar ţara a fost prădată groaznic de tătari. De aceea, abia în 1575, un nou şi totodată vechi egumen al mănăstirii, Inochentie, a găsit răgaz şi ascultare la Petru vodă Şchiopul pentru a-şi limpezi unele treburi încâlcite ale mănăstirii. Astfel, la 2 iunie 1575[84], a obţinut o nouă întărire a schimbului de sate, făcut cu postelnicul Zbiarea, la 7 ianuarie 1561, prin care mănăstirea ajunsese în stăpânirea satului Dolheşti de pe Şomuz, pentru ca, după o lună, să primească întărire pentru stăpânirea unui alt sat aflat în apropierea mănăstirii, Conţeşti, de la gura pârâului Probota[85]. Noul Petru vodă, chiar dacă muntean, a acceptat alegerea în scaunul episcopiei de Rădăuţi a lui Gheorghe Movilă[86], monah din ctitoria vechiului Petru vodă. Totuşi, ştirile despre viaţa mănăstirii Probota lipsesc, din pricina vremurilor grele, care au căzut peste Moldova la sfârşitul primei domnii a lui Petru vodă Şchiopul.

Ştirile reapar abia în domnia unui nou fiu al vechiului Petru vodă, Iancu vodă Sasul. Acum, în frunte mănăstirii va ajunge ieromonahul Grigorie, probabil fiul lui Ion Stroici, iar în fruntea Sfatului domnesc, fratele său (?), Luca Stroici. Astfel, la 19 iunie 1580, marele logofăt

---

[81] **ANI**, M-rea Pobrata, XV/3; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 14, nr. 21 (foto p. 478); **DRH**, **A**, VII, p. 34-35, nr. 36.

[82] **DIR, A**, XVI/3, p. 31-32, nr. 40. Vezi şi Ioan V. Dură, *Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe Movilă*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Suceviţa, 2006, p. 125.

[83] Vezi nota 2.

[84] **ANI**, M-rea Pobrata, XII/2; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 55, nr. 72 (foto p. 490); **DRH**, **A**, VII, p. 142-143, nr. 108.

[85] **DIR**, **A**, XVI/3, p. 41, nr. 57; **DRH**, **A**, VII, p. 148, nr. 112 (cu data de lună şi de zi: „iulie 4").

[86] **DIR**, **A**, XVI, p. 92-93, nr. 117 (22 februarie 1578); **DRH**, **A**, VII, p. 257-260, nr. 207.

iscăleşte cu litere latine, „cartea" prin care Iancu voievod întăreşte „rugii sale", mănăstirii de la Pobrata, stăpânirea peste satul Protopopeni, pe Siret, care „a fost dat sfintei mănăstiri de la Pobrata şi de către părintele domniei mele, răposatul Petru voievod"[87]. Mai apoi, vodă întăreşte mănăstirii şi stăpânirea peste satul Dolheşti, pe Şomuz[88], precum şi stăpânirea peste numai puţin de 37 de sălaşe de ţigani[89]. Acest din urmă act, care păstrează pe *verso* şi însemnările mitropolitului Dosoftei (**Fig. 4**), este o dovadă a faptului că, încă din secolul al XVI-lea, mănăstirea Probota a fost unul dintre cei mai însemnaţi stăpâni de robi ţigani din Moldova[90]. În sfârşit, nici Iancu Sasul nu putea să nu împuternicească mănăstirea ca să-şi păzească iezerul Beleu. O face, la 21 iulie 1581, în vremea în care egumen al mănăstirii era Grigorie (Stroici), iar actul a fost învestit, iarăşi, cu semnătura latinească a fratelui egumenului, marele logofăt Stroici[91]. Şi pentru că mănăstirea Probota era o ctitorie de familie, Iancu vodă Sasul, deşi „lăcomie de avuţie nespusă avea, pentru care pre mulţi au omorât"[92], i-a dăruit suma de 40.000 de aspri, fie pentru că nu a putut să-i întoarcă satul Săveşti, fie pentru o a ajuta la vreo nevoie, de care o asemenea mare mănăstire nu ducea lipsă[93]. Nu exclud ca banii să nu fi fost un dar pentru mănăstire, ci doar o încercare de a pune o sumă de bani la adăpost, de unde urmau a fi luaţi de domn, în ajunul unei nedorite pribegii. Pribegia a venit, iar banii au rămas la mănăstire, fie pentru că vodă nu a mai apucat să-i pună în desăgile cu care a umplut „40 de care",

[87] **ANI**, M-rea Sf. Sava, LX/2; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 142, nr. 182 (foto p. 513); **DRH**, **A**, VII, p. 388-389, nr. 317.

[88] **DIR**, **A**, XVI/3, p. 151, nr. 198 (15 februarie 1581); **DRH**, **A**, VII, p. 416, nr. 348.

[89] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXVIII/1 (11 mai 1581); **DIR**, **A**, XVI/3, p. 160-161, nr. 211 (foto p. 529, fără însemnările de pe *verso*); **DRH**, **A**, VII, p. 454-455, nr. 379.

[90] Vezi şi Alexandru I. Gonţa, *Cercetări cu privire la robia ţiganilor din Moldova în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea*, în *Studii de istorie medievală*. Texte selectate şi pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproşu, Iaşi, 1998, p. 107.

[91] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/25; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 166, nr. 219 (foto p. 532); **DRH**, **A**, VII, p. 472-473, nr. 398. Actul din 22 august 1582 (Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1933, p. 84-85, nr. 31; **DRH**, **A**, VII, p. 535-536, nr. 442), prin care Iancu vodă Sasul ar fi întărit mănăstirii Probota stăpânirea peste satele Hliniţa şi Draciniţa, este o traducere rezumată, cu dată de an greşită şi fără numele domnului, a actului din 22 august 1548 (vezi nota 31).

[92] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 199.

[93] **DIR**, **A**, XVI/3, p. 323-325, nr. 391.

luând împreună cu ele drumul Poloniei[94], fie pentru că egumenul a fost sfătuit de vlădica Gheorghe Movilă să-l lase pe domn să mai aştepte! Sfatul, dacă a fost dat, s-a datorat faptului că, „neputându suferi boiarii, mai vârtos Movileştii, vlădica Gheorghie, Erimiia vornicul, carile mai apoi au fost şi domnu şi frati-său, Simion paharnicul, Balica hatmanul s-au sfătuit pre tainã ca să pribegească. Carii întăi s-au făcut prileju cu voia lui, ca să margă să sfinţească mănăstirea Suceviţii şi apoi cu toţii au trecut la Ţara Leşască, alţii la turci, alţii la munténi, alţii printr-alte părţi”[95].

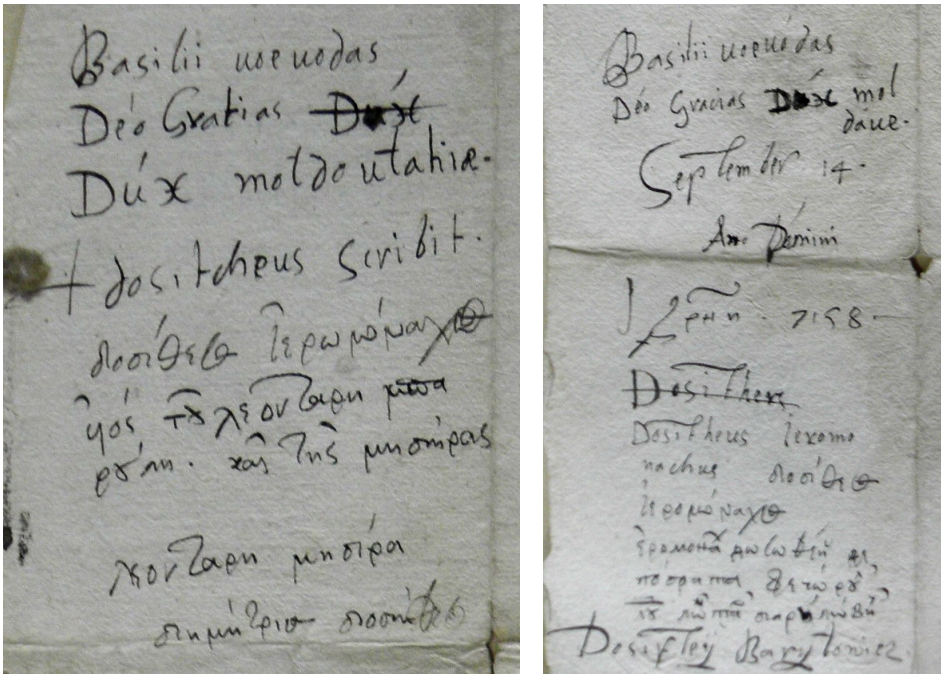

Fig. 4

[94] I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989, p. 52.

[95] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 200.

În Polonia, tocmai din pricina imensei avuţii, fiul lui Petru Rareş a sfârşit tragic, în domnie întorcându-se Petru Şchiopul, pentru a domni mai în tihnă, chiar dacă „banal”[96], şi cu mai multe fapte bune, chiar dacă nu dintre acelea răsunătoare. Mănăstirea Probota nu putea să nu se bucure de roadele bune ale noii stăpâniri. În primul rând, egumenul a ieşit, iarăşi, înaintea domnului, cerându-i cărţi de stăpânire pentru acelaşi sat Protopopeni, râvnit de mulţi boieri, şi pentru iezerul Beleu, râvnit de la fel de mulţi, fie boieri, fie mănăstiri. Dacă pentru stâpânirea izerului Beleu, egumenul a primit lesne carte de la Petru voievod „cel Tânăr” pentru că temelia stăpânirii era tare, anume „ispisocul de danie de la Petru voievod cel Bătrân”[97], pentru stâpânirea Protopopeni, egumenul a primit mai greu act de „danie”, de „întărire” şi de „întoarcere” (?), pentru că domnul a văzut că satul a fost „dreaptă danie a sfintei mănăstiri de la Petru voievod cel Bătrân şi din privilegiul de danie de asemenea, ce a avut sfânta noastră mănăstire de la Petru voievod cel mai dinainte”[98]. Dacă Petru voievod cel Bătrân este, fără îndoială, Petru Rareş, nu este limpede cine este celălat Petru voievod şi când a dăruit acesta satul Protopopeni mănăstirii, de vreme ce satul a aparţinut până la 30 aprilie 1542, cneaghinei Anuşca Frunteşoaia, atunci când l-a schimbat cu Petru Rareş, care l-a dăruit pârcălabului Nicoară Hâra[99]. Probabil că, unul dintre cei trei domni cu numele Petru, de dinainte de fiul lui Ştefan cel Mare, ctitori ai mănăstirii Sfântul Nicolae din Poainã, a făcut un schimb cu unul dintre strămoşii Anuşcăi sau ai soţului ei, dându-i acestuia satul Protopopeni şi luând pentru mănăstire un alt sat, din preajmă sau de aiurea. Oricum, chiar dacă nu am putut limpezi neclaritatea informaţiei, ea a meritat semnalată, pentru că vine să se adauge tuturor acelora, care vor mai ieşi la iveală în anii următori, şi din pricina cărora mănăstirea a stăpânit cu mare dificultate acest bogat sat de pe malul Siretului.

În al doilea rând, egumenul a mers sau a fost chemat în faţa domnului pentru judecăţile iscate de stăpânirea altor moşii. Astfel, egumenul a fost chemat la Iaşi, la 6 noiembrie 1584, pentru a se judeca cu

[96] N. Iorga, *Oameni şi fapte din trecutul românesc. O familie domnească în exil*, Bucureşti, fără an (1905 ?), p. 18.

[97] **ANI**, M-rea Probota, XIII/9; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 242-243, nr. 296 (foto p. 598); **DRH**, **A**, VII, p. 632-633, nr. 520.

[98] **ANI**, M-rea Pobrata, IX/2; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 200-201, nr. 257 (foto p. 551; 30 ianuarie 1583); **DRH**, **A**, VII, p. 552-553, nr. 462.

[99] **ANI**, M-rea Pobrata, I/7; **DIR**, **A**, XVI/1, p. 406, nr. 370.

logofătul Bârlădeanu şi cu nepoţii acestuia, pentru satul Dolheşti şi pentru cătunul Poiana, de pe Şomuz, pe care mănăstirea le luase, prin schimb, de la marele vornic Zbiarea, şi a primit întărire din partea domniei[100]. Egumenul a mers la Iaşi, la 18 aprilie 1586, pentru a rezolva apăsătoarea chestiune ridicată de confiscarea satului Săveşti, pe Râşca, în ţinutul Neamţ, de către Alexandru Lăpuşneanu, care îl dăruise slugii sale, Petre Sârbul, şi fiului acestuia, Pavel sulger. Predecesorii săi în egumenie şi-au căutat dreptatea la Bogdan vodă, la Ion vodă şi la Iancu vodă, dar nu au găsit-o. Acum, egumenul l-a aflat pe domn la mare nevoie, fiindcă trebuia să stingă datoriile lui Iancu Sasul şi să potolească, cât de cât, nestinsa foame de bani a turcilor[101]. De aceea, domnul a primit din mâna egumenului „40.000 de aspri în treaba ţării, când ne-a fost nouă şi ţării noastre nevoie", întărindu-i, astfel, mult dorita stăpânire asupra satului[102].

Pentru că treaba nu a fost deloc uşoară, domnul reia întreaga poveste după aproape o lună de zile, cu detalii interesante, pe care merită să le reluăm aici. Astfel, Petru voievod arată că au venit înaintea sa „şi înaintea tutror boierilor noştri moldoveni, mari şi mici, rugătorii noştri, tot soborul de la mănăstirea Pobrata, unde este hramul Sfântului Arhierarh şi făcător de minuni al lui Hristos, Nicolae, mari şi mici, bătrâni şi tineri, şi au pârât pe sluga noastră, Pavăl suljnicer, şi sora lui, Ilina, copiii lui Petre Sârbul, pentru satul Săveştii, ce este în ţinutul Neamţului, cu un ispisoc cu inelul mic, ce-au avut danie de la Ştefan voievod, fiul lui Petru voievod cel Bătrân, care şi este înmormântat acolo". Domnul i-a întrebat pe Pavăl şi pe Ilina, în virtutea cărui drept ţin acel sat, „iar ei ne-au arătat privilegii şi ispisoace de danie, ce le-au avut tatăl lor, Petrea Sârbul, de la Alexandru voievod şi de la Bogdan voevod şi de la alţi domni, care au fost după dânşii şi asemenea de la domnia mea. De aceea, domnia mea, când am văzut că au atâtea îndreptări, n-am vrut să luăm de la dânşii acest sat. Şi ei s-au sculat singuri şi s-au rugat de domnia mea, ca domnia mea să le dau aiurea alt sat şi pe acesta să-l iau domnia mea, să fie domnesc sau să-l dau călugărilor, pentru că nu pot să aibă pace din partea mănăstirii Pobrata, fiindcă s-au pârât înaintea tuturor acestor domni, care au fost înainte de domnia noastră". Văzând toate acestea, domnul „s-a

[100] **ANI**, Documente, CCCL/54 (6 noiembrie 1584); **DIR**, **A**, XVI/3, p. 266, nr. 323; **DRH**, **A**, VII, p. 678-679, nr. 558.

[101] I. Caproşu, *op. cit*., p. 52-62; Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 211-222.

[102] **ANI**, M-rea Pobrata, XI/3; **DIR, A**, XVI/3, p. 318-319, nr. 384 (foto p. 580).

sfătuit cu boierii domniei mele, ca să nu fie zadarnică pomenirea şi dania acestui sfânt răposat domn, care şi zace acolo, şi în deşert slujba tatălui slugii noastre, Pavăl, şi a lui, am poruncit slugii noastre, Pavăl, să-şi aleagă un sat, ce i-ar plăcea, din satele domniei mele, să-i fie lui în locul satului Săveştilor". Iar Pavăl „s-a sculat şi i-a plăcut satul Tărpeşti, în acelaşi ţinut, şi un cut de sat, Jurjeştii, lângă Târpeşti, cu mori în Topoliţe". Petru vodă i-a îndeplinit lui Pavăl dorinţa, iar satul Săveşti l-a dat călugărilor, luând de la ei „patruzeci de mii de aspri, în treaba domniei mele şi a ţării domniei mele, când am avut destule greutăţi şi datorii, când am plătit şi datoriile sfânt răposatului Iancul voievod, care aceşti bani, asemenea le dăduse Iancul voevod"[103]. Şi, astfel, pentru că „cine ia domnia, plăteşte şi datoria"[104], călugării proboteni au scăpat de banii lui Iancul vodă, dar s-au ales cu satul ce le fusese demult dăruit de fratele acestuia, Ştefan vodă Rareş.

Egumenul, probabil încă Grigorie (Stroici), şi întregul sobor s-au bucurat pentru sfârşitul bun al unei lupte care durase o generaţie. Însufleţiţi de câştigul avut, în mai 1587, monahii au luat iar drumul Iaşilor, cu nădejdea că vor dezlega, o dată pentru totdeauna, ghemul neînţelegerilor privitoare la stăpânirea satelor, care fuseseră dăruite mănăstirii de pârcălabul Nicoară Hâra, a cărui oase se odihneau în biserica lor. Egumenul a luat cu el „un ispisoc cu pecete mică de la bătrânul Petru vodă", prin care acesta îi dăruia credinciosului său pârcălab satele Protopopeni, pe Siret, şi Hireşti, pe Moldova, sate pe care Nicoară Hâra „li-au dat sfintii mănăstiri Pobrata, undi şi el este îngropat, pentru pomenire sufletului său şi a ficiorilor lui, ca să pominiască la sfântul jărtvenic". Văzând ispisocul vechi, chiar dacă întărit doar cu pecetea

[103] **DIR**, **A**, XVI/3, p. 323-325, nr. 391. Vezi şi **CDM**, V, Bucureşti, 1974, p. 164, nr. 629 (rezumat într-o carte de judecată a mănăstirii Secu). S-a mai păstrat un act, din mai 1587, sub forma unei traduceri cu locuri nesigure, prin care Petru vodă întăreşte mănăstirii Probota stăpânirea peste cutul Topliţa, „ce iaste în hotarul Săveştilor. Pentru c-au dat domnie me patru mii de aspri înpreună cu Săveştii" (**ANI**, M-rea Pobrata, XI/5; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 353, nr. 432; **CDM**, I, p. 197, nr. 780). Este greu de spus, dacă probotenii au adăugat, într-adevăr, patru mii de aspri la suma dată în aprilie-mai 1586 sau dacă nu este cumva o greşeală a traducătorului, ceea ce pare mai probabil.

[104] Daniel Barbu, *„Carele ia domniia, plăteşte şi datoriia": cel mai vechi principiu constituţional românesc?*, în *O arheologie constituţională românească. Studii şi documente*, Edit. Universităţii din Bucureşti, 2000, p. 37-48.

mică, şi ascultând rugăminţile călugărilor, Petru vodă a aşezat din nou liniştea în jurul stăpânirii celor două sate[105].

După aceste izbânzi, în anul următor, întreaga obşte a avut bucuria să audă şi o parte dintre ei să şi vadă, cum unul dintre ei, Gheorghe Movilă, fost până atunci episcop la Răduţi, a fost ridicat în treapta de mitropolit al Moldovei[106]. Nu ştim dacă la 30 aprilie 1588, Gheorghe Movilă era la Suceava, în schimb ştim că Petru voievod a dat mănăstirii Probota un excepţional privilegiu, prin care îi dăruia „gloabele şi cu deşugubinele, ce se vor face în toate satele mănăstirii, în orice ţinut", urmând ca sumele rezultate să fie folosite de călugări „pentru îmbrăcăminte şi pentru încălţăminte"; pârcălabilor, marilor vătafi, globnicilor şi deşugubinarilor, domnul le-a lăsat dreptul „de a judeca şi a-şi lua ferâile". Până aici, nimic excepţional, numai că deosebirea iese la iveală din următorul pasaj: „Şi să ia mănăstirea gloaba după dreptate, de la care om va rămâne de lege; să nu ia, nici să jefuiască de la alţi oameni din sat, ce nu vor fi vinovaţi, ci să ia ce va avea singur cel care va fi vinovat şi să nu jefuiască nici pe părintele lui, nici pe fratele lui, nici pe ruda lui; numai de va fi fiul cu tatăl într-o casă, el să aibă a da seamă şi să plătească pentru fiul său. Dacă însă fiul va fi deosebit de tatăl său, în casa lui, singur pentru el să răspundă şi să fie după pravila sfântă, să nu se jefuiască, adică tatăl pentru fiu şi fiul pentru tată"[107]. Acest document este primul dintr-o serie de 11 (între 30 aprilie 1588 şi 21 mai 1626), opt pentru mănăstirea Probota şi trei pentru mănăstirea Pângăraţi, în care este cuprins acest principiu al individualizării răspunderii penale[108], preluat din dreptul bizantin (*Pravila lui Matei Vlastaris*[109]) şi sud-slav (*Zaconicul lui Dušan*[110]).

---

[105] **DIR, A**, XVI/3, p. 357-358, nr. 437.

[106] Ştefan S. Gorovei, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei* (I), p. 80-81.

[107] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/2; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 385-386, nr. 480 (foto p. 612).

[108] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 231-233.

[109] P. Strihan, V. Şotropa, *Infracţiuni şi pedepse. Procedura de judecată penală*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, Bucureşti, 1980, p. 432; Valentin Al. Georgescu, *op. cit*., p. 231-232.

[110] *Zaconicul lui Ştefan Duşan, ţarul Serbiei 1349 şi 1354, comparat cu legiuirile bizantine, slave şi române*, de Ion Peretz, partea I, Bucureşti, 1905, p. 21, art. 52.

Chiar dacă a existat vreun act mai vechi, tot pentru mănăstirea Probota, astăzi pierdut, care a cuprins acest important principiu de drept, ne putem întreba din ce cauză a fost inclus acesta tocmai într-o carte pentru „împărătească" ctitorie a lui vodă Rareş, pentru că nu cred că monahii de aici sufereau cel mai tare din pricina lipsei „hainelor şi bocancilor"! În preambulul actului domnul arată că: „am binevoit domnia mea, cu a noastră bunăvoinţă, cu inimă curată şi luminată şi cu tot sufletul şi cugetul nostru şi cu ajutorul lui Dumnezeu, socotind despre vechii domni binecinstitori, cum au miluit şi au întărit sfintele mănăstiri, aşa şi domnia mea am dat şi am *întărit* şi am miluit de la noi sfânta mănăstire, zisă Pobrata" (subl. ns.). Fiind vorba de o întărire domnească, cred că un prim act, cu un asemenea conţinut, a fost dat de marele ctitor, Petru Rareş, sau de unul dintre urmaşii săi, după îndrumările primite de la unul dintre călugării învăţaţi ai vremii, care a cunoscut îndeaproape *Pravila lui Matei Vlastaris*[111]. Probabil, şi călugării din mănăstirea Probota au avut în „bibliotecă" un exemplar al acestei vestite *Pravile*, unde l-a aflat şi l-a citit şi ieromonahul Teodosie Barbovschi. Mai târziu, atunci când a ajuns mitropolit, Teodosie Barbovschi s-a „întâlnit" din nou cu *Pravila*, poruncind, împreună cu Ieremia Movilă, să fie copiată şi dăruită mănăstirii Sucevţa[112].

După ce a obţinut această întărire domnească, egumenul Grigorie (Stroici) s-a retras din scaun, rămânând în obşte ca fost egumen. Acum, „Grigorie proegumen" (în măsura în care este una şi aceeaşi persoană cu fostul egumen al Probotei) şi fraţii săi, Luca Stroici mare logofăt, Gavrilaş şi Simion vistiernic", dăruiesc surorii lor, Olenţa, o parte din satul Martineşti, moştenit de la mama lor, Anghelina[113]. Nu după multă vreme, în cursul anului bisericesc, care a început la 1 septembrie 1589, fostul egumen Grigorie s-a mutat la veşnicele lăcaşuri, fiind înmormântat în biserica mănăstirii Probota[114].

Cu puţin înainte sau cu puţin după moartea egumenului Grigorie, în obştea mănăstirii Probota[115] a intrat diacul Toader, fiul lui Ieremia

[111] G. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris şi începuturile lexicografiei româneşti (secolele XV-XVII)*, în „Studii de slavistică", vol. I, 1969, p. 27-28.
[112] *Ibidem*, p. 31.
[113] Constantin şi Marcela Karadja, *op. cit.*, p. 21, nr. 1.
[114] Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la Probota* (II), p. 262.
[115] Vezi nota 2.

Barbovschi[116], care va primi numele călugăresc Teodosie[117], şi căruia îi va fi dat să ajungă al doilea mitropolit cu metania în mănăstirea Probota. Nici nu se uscase bine cerneala pe ispisoacele pe care le lăsase în cancelaria domnească, iar domnul l-a rechemat la curte, de această dată ca dascăl al foarte tânărului moştenitor, Ştefan voievod[118]. La alegerea învăţătorului au contribuit, probabil, şi vlădica Gheorghe Movilă şi şeful Sfatului domnesc, marele logofăt Luca Stroici.

Cu câteva zile înainte de începrea anului bisericesc 1590, la 25 august, un alt egumen, a obţinut de la Petru Şchiopul o nouă confirmare a actului excepţional amintit mai sus, în care „pravila sfântă" trebuia folosită la judecăţi. De această dată şi în această zi, vodă a dat două cărţi: una, scrisă în Ţuţora, prin care întăreşte mănăstirii „gloabele şi deşugubinele, ce se fac în toate satele mănăstirii din ţinutul Cernăuţilor"[119], şi alta, scrisă la Petricău, prin care întăreşte mănăstirii „gloabele şi deşugubinele, ce se fac în toate satele mănăstirii din ţinutul Sucevei"[120]. Pentru satele mănăstirii din ţinutul Soroca, Moreni şi Dobruşa, vodă nu a dat un asemenea privilegiu, în schimb, la 10 noiembrie, le-a întărit hotarul, ales şi stâlpit de Belici vătaf, în urma judecăţii cu răzeşii din satele din jur: Petecica, Răceşti, Zahorna, Cotujeni şi Pistruiul[121].

---

[116] Ştefan S. Gorovei, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei* (I), în **MMS**, an. LVI, nr. 1-2, 1980, p. 82.

[117] Idem, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive. Contribuţii la istoria mănăstirii Sucevita*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Sucevita, 2006, p. 57-58.

[118] N. Iorga a propus ca autor a unor „tabele cronologice", întocmite „probabil pentru învăţătura lui Ştefan vodă, fiul lui Petru Şchiopul", în 1587-1588, pe „preotul Tudose Barbovschi" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte din secolul al XVI-lea (1517-1612) relative la mai ales la domnia şi viaţa lui Petru vodă Şchiopul*, XI, Bucureşti, 1900, p. 197, nr. CCCXXV). Într-o nouă ediţie a acestui scurt text românesc, propunerea lui N. Iorga nu mai este amintită, în schimb, numele „Ghidion", adăugat de Petru Şchiopul pe *verso*, a fost identificat în persoana lui „Ghedeon, episcop de Rădăuţi" (*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1979, p. 162, nr. LXXI), succesorul în scaun al lui Gheorghe Movilă, fără a face legătura dintre acest nume şi autorul textului.

[119] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXV B/3; **DIR**, **A**, XVI/3, p. 463-464, nr. 569.

[120] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/4; **CDM**, I, p. 212, nr. 857.

[121] **CDM**, I, p. 212, nr. 860.

Cu această ultimă hotarnică se încheie şirul daniilor, întăririlor şi judecăţilor cunoscute, pe care Petru vodă le-a făcut pe seama mănăstirii Probota, înainte ca să „lase domniia şi scaunul de bună voie şi să se ducă în Ţara Nemţască”[122]. Chiar dacă nu putut să ajute mănăstirea, de ea a mai auzit vorbindu-se, pentru că cei doi călugări cu metania la Probota, unul mitropolit, celălalt dascăl, l-au urmat în pribegie. Unul, urmând să vindece rănile sufletului tatălui, iar celălalt, urmând să se ocupe de îngrijirea şi întărirea sufletului fiului. Şi au făcut-o! Au făcut-o atât de bine, încât austriacul Ferdinand von Kühbach, pus să supravegheze familia domnească şi să se îngrijească de educaţia tânărului Ştefan, după moartea bătrânului Petru, exasperat de încăpăţânarea în credinţă a învăţătorului Teodosie, l-a vorbit cât de rău a putut, punându-i la îndoială învăţătura[123]. Până la urmă, şicanat din toate părţile, şi ieromonahul Teodosie Barbovschi a plecat de lângă voievodul Ştefan, lăsându-l în grija austriecilor şi a călugărilor catolici, şi s-a alăturat fostului mitropolit Gheorghe Movilă şi marilor boieri, care aşteptau un prilej bun pentru a intra în Moldova, unde domnea Aron vodă Tiranul.

Aron vodă Tiranul (sau „cel Cumplit”), un fiu nelegitim al lui Alexandru vodă Lăpuşneanu, nu a avut vreme, în prima parte a domniei, să asculte cererile călugărilor de la Probota, fiind confruntat cu o mulţime de răscoale şi de pretendenţi, care veneau spre Iaşi, fie de peste Prut, fie de peste Nistru. Abia, la 28 mai 1593, Aron vodă întăreşte mănăstirii domneşti de la Probota stăpânirea peste 28 de sălaşe de ţigani[124], pentru ca, peste un an şi ceva, la 10 august 1594, „cu sfatul şi cu binecuvântarea celor trei ierarhi moldoveni: chir Mitrofan mitropolit de Suceava, şi chir Nicanor episcop de Roman şi chir Mardarie episcop de Rădăuţi”, râvnind se semene „domnilor răposaţi mai înainte, care au miluit şi au întărit sfintele mănăstiri”, să „dea şi să întărească sfintei noastre rugi şi mănăstiri, numită Pobrata, dreptele ei ocini şi danie, din ispisoc de danie ce a avut sfânta mănăstire Pobrata de la Petru voievod cel Bătrân, care a şi zidit-o, un iezer, anume Béleul, cu toate gârlele sale, ce vin şi ies din Béleu: o gârlă, anume Chiciţa, ce este din gura Pruteţului, cu Pruteţul; altă gârlă, Topileana, ce iese din Béleu şi cade în Oreahov; a treia gârlă, Gârla Neagră, ce cade la Trifeşti; a patra gârlă, Vidra; a cincea gârlă, Bursucova; a şasea gârlă, Pascova, ce iese din Chiciţa; a şaptea gârlă,

[122] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 204.
[123] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. XCI, p. 452, nr. DXCVI.
[124] **ANI**, M-rea Galata, XI/13; **DIR**, **A**, XVI/4, Bucureşti, 1952, p. 86-87.

Plopul; a opta gârlă, Vlaca; a noua gârlă, Petreasa. Şi de asemenea, mlăjetul de la Văleni, mai sus de Rădéni". Vodă a însoţit amănunţita descrierea a bălţii cu următoarea poruncă şi cu următoarea ameninţare: „nimeni să nu aibă a prinde peşte, în aceste gârle mai sus scrise, şi nici să nu taie nuiele în aceste mlăjeturi, fără ştirea şi fără binecuvântarea egumenului sau fără ştirea ureadnicilor, care vor fi binecuvântaţi şi trimişi la aceste gârle mai sus scrise. Iar dacă se va găsi cineva prinzând peşte, în oricare din aceste gârle scrise mai sus, sau tăind în mlăjet, cine va fi acolo ureadnic să aibă a le lua lor mrejele şi cu vasele, şi carele, şi boii, şi securile şi totul, numai goi să-i lase"[125].

Anul următor, 1595, a adus o mare vânzoleală în Moldova. Aron vodă Tiranul a fost sugrumat de atâtea interese care s-au revărsat din toate părţile peste ţară. Până la urmă, în vreme ce la sud de Milcov, Mihai vodă lupta cu turcii, marii boieri şi mitropolitul Gheorghe Movilă au găsi prilejul de a trece Nistrul şi a coborî la Suceava, de unde l-au scos din domnie şi din viaţă pe Ştefan vodă Răzvan. Unul dintre ei, vornicul Ieremia, fratele lui Gheorghe, a fost ridicat în scaunul domnesc. Iar pentru că, din câte se pare, noul domn era curgător din vechea dinastie, aceea care zidise Probota, iar noul mitropolit era vechiul mitropolit, acela care pornise spre vârful Bisericii moldoveneşti din lavra de la Probota, egumenului şi tuturor călugărilor, care păzeau mormintele lui Petru Rareş şi a doamnei Elena, le-au tresăltat inimile de bucurie. Cu toate acestea, pentru că mănăstirea Sucevița a devenit inima vieţii mănăstireşti din Moldova, entuziasmul călugărilor de la Probota trebuie să se mai fi domolit, pentru că din actele păstrate observăm că mănăstirea nu a ieşit foarte mult în evidenţă.

Totuşi, mănăstirea a rămas un loc de mare prestigiu pentru marile familii boiereşti, şi în special pentru familia Stroici. În primăvara anului 1596, marele vistiernic Simion Stroici şi-a înmormântat aici doi copii, pe Nicolae şi pe Grigore[126]. Şi tot acum, mănăstirea şi-a rezolvat o veche şi chinuitoare problemă, şi anume stăpânirea asupra satului Protopopeni, de pe Siret. Acum, au ieşit la lumină şi aceia care puneau la îndoială dreptul mănăstirii de a stăpâni satul: „pan Gligorcea Crăciunovici mare vornic, şi

[125] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/34–35; **DIR**, **A**, XVI/4, p. 113–114, nr. 140.

[126] Ştefan S. Gorovei, *Inscripţiile funerare de la Probota*, în *Contribuţii psosopografice şi epigrafice*, p. 92-96; Maria Magdalena Székely, *Contribuţii la genealogia familiei Stroici*, p. 252; Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota* (I), p. 153-155; (II), p. 267.

rudele lui: Onciul Moţoc, şi Toader Moţoc, şi Gheanghea, şi Onciul bătrânul din Herţea, fiul lui Gavril vistiernic, şi Gânscă cu toate rudele lor, toţi nepoţii şi strănepoţii Anuşcăi, cneaghina Frunteşoae". Acest grup numeros şi foarte influent de boieri, toţi „nepoţi şi strănepoţi" ai cneaghinei Frunteşoaia, în frunte cu marele vornic de Ţara de Sus, Grigorcea Crăciun, a pus la grea încercare obştea de la Probota şi a dat mare bătaie de cap domnului, care a trebuit să întrunească întreg sfatul „mirenesc şi duhovnicesc" pentru a da de capăt pricinii. Grigorcea Crăciun, în numele grupului de rude, a pus pe masă uricul de schimb cu Petru Rareş al mătuşii lor, cneaghina Frunteşoaia, şi un „uric de mărturie" de la Alexandru vodă Lăpuşneanu, atunci când mănăstirea şi-a văzut zdruncinat dreptul de stăpânirea asupra Protopopenilor. Călugării nu s-au intimidat şi au pus şi ei alături, pe aceeaşi masă, uricile de întărire de la Ioan vodă, de la Petru Şchiopul şi de la Iancu Sasul.

Ieremia Movilă şi marele logofăt Luca Stroici au strâns, la aceeaşi masă, toate capetele luminate ale ţării, mari boieri şi ierarhi, şi au cercetat câteva zile această pricină. În cele din urmă, în zilele de 5 şi 11 septembrie 1596, au dat două „cărţi", cu conţinut aproape identic (din cel de-al doilea vedem că vornicul a întărit „grupul" nemulţumiţilor şi a adus-o la judecată şi pe sora lui, Anghelina, soţia fostului mare vornic, Cârstea Ghenovici) în care arată cât de frământaţi au fost judecătorii până au desluşit iţele încurcate ale judecăţii: „Deci domnia mea şi cu tot Sfatul domniei mele şi clerici şi mireni îndeajuns am judecat şi cercetat de amândouă părţile, cum ar fi mai cu dreptate, şi nicidecum altfel nu s-a putut afla, ci aşa am aflat: că acea adevărată mătuşă a lor, cneaghina Frunteşoaie, nu a avut copii din trupul său, ci numai nepoţi; al doilea că a avut schimb pentru acea parte cu acel domn; al treilea că acel sat a fost danie sfintei mănăstiri; al patrulea, că şi de la toţi domnii de mai înainte au avut ispisoace şi urice de întărire. Pentru aceasta, pentru aceste pentru toate, nu am îndrăznit a strica tocmeala şi întocmirea şi dania mai sus zisului domn, Petru voievod, de asemenea şi întăririle altor domni de după el, nici nu am voit să atragem un astfel de blestem asupra domniei mele şi nici asupra Sfatului domniei mele. Deci la aceea şi însuşi mai sus zisul boier al nostru, pan Gligorcea Crăciunovici mare vornic, şi cu toate cele mai sus scrise rude ale sale, au socotit şi s-au sfătuit între ei şi au văzut că aşa este şi n-au îndrăznit să ia asupra lor acel blestem, ci s-au tocmit şi au întors călugărilor de la Pobrata acel mai sus scris sat, Potropopenii, şi cu pricut şi cu mori în Siret. Şi uricul, pe care l-au avut ei de la Alexandru

voievod, de mărturie, încă l-au dat în mâinile călugărilor, dinaintea noastră şi dinaintea Sfatului nostru. Şi s-au legat să nu mai aibă a se pârî niciodată pentru acel sat. Iar călugării de asemenea să aibă a-i scrie pe ei pentru aceea în pomelnicul cel mare şi în cel mic şi să-i pomenească pururea, după obicei"[127]. A doua zi după ce a dat prima dintre aceste două cărţi, la 6 septembrie, domnul l-a împuternicit pe egumenul mănăstirii „să fie tare şi puternic, cu această carte a noastră, ca să-şi ia şi să stăpânească satul Potropopénii, care este pe Siret, şi cu moară şi cu tot venitul[128].

Deşi s-au „legat" să nu mai pârască niciodată mănăstirea pentru satul Protopopeni, nepoţii şi strănepoţii cneaghinei Anuşca Frunteşoaia au ieşit din nou la judecată, în iunie 1597. De această dată, marele vornic Gligorcea Crăciun a mărit din nou „grupul" nemulţumiţilor şi a adus-o la judecată şi pe a doua lui soră, pe Mărica, soţia ceaşnicului Neagoe. Şi chiar dacă „grupul" era acum aproape complet, Ieremia vodă a dat aceeaşi soluţie, ca şi în septembrie 1596[129]. Văzând că hotărârea domnului rămâne neclintită, cred că marele vornic nu i-a mai adus în faţa domnului (în cazul în care se mai aflau în viaţă[130]) şi pe fraţii săi, Teodor şi Ioan![131]

Înverşunarea vornicului Grigorcea Crăciun întreptată către ruperea dreptului de ctitorie a mănăstirii Probota asupra satului Protopopeni probabil că s-a mai potolit în anii care au urmat, de vreme ce nu mai avem nici o ştire despre această judecată. Dar, totodată, nu mai avem nici o ştire despre mănăstire din ultimii doi ani ai primei domnii a lui Ieremia Movilă, chiar dacă în scaunul Episcopiei Rădăuţilor a ajuns ieromonahul Teodosie Barbovschi[132] a cărui devotament faţă de mănăstirea sa de metanie cred că şi-a găsit alte forme de exprimare, tăinuite pentru noi astăzi. Nici din vremea stăpânirii Moldovei de către Mihai Viteazul, în vara anului 1600, nu s-au păstrat ştiri despre mănăstirea Probota. Altele au fost mănăstirile care au găsit sprijin la cel de-al doilea domn al

---

[127] Pentru actul din 5 sept. 1596, vezi **ANI**, M-rea Pobrata, XV/6–7; **DIR**, **A**, XVI/4, p. 150–151, nr. 201 (cu data de zi: „10"), iar pentru actul din 11 sept. 1596, vezi **ANI**, M-rea Pobrata, I/15-16; **DIR**, **A**, XVI/4, p. 151-153, nr. 202.

[128] **ANI**, M-rea Pobrata, IX/4–5; **DIR**, **A**, XVI/4, p. 149, nr. 200.

[129] **DIR**, **A**, XVI/4, p. 169–171, nr. 228.

[130] Maria Magdalena Székely, *Ctitorii Voroneţului*, în **AP**, V, 2009, nr. 1, p. 144.

[131] Marcu Beza, *op. cit*., p. 126 (p. 130, facsimil); Damian P. Bogdan, *Despre daniile româneşti la Athos*, Bucureşti, 1941, p. 43.

[132] Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, p. 502; Ştefan S. Gorovei, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei* (I), p. 83.

Moldovei venit din Ţara Românească, nicidecum Probota, sau, mai ales, Sucevița, de acolo de unde au ieşit doi dintre ierarhii care l-au sfătuit pe Ieremia vodă „să-l alunge şi să-l nimicească cu desăvârşire prin război pe preaevlaviosul Mihai voievod şi scaunul lui şi ţara lui şi, ca să spunem pe scurt, de a lua toată ţara lui şi s-o dea fratelui său, Simeon”[133], şi acolo unde chipul voievodului fusese pictat în rândul păgânilor[134]. La curtea lui Mihai vodă de la Iaşi au ajuns egumeni ai mănăstirilor mai vechi şi mai noi ale Moldovei, dar doar unul dintre ei, Dosoftei, venea dintr-o ctitorie a Movileştilor sau a boierilor şi ierarhilor săi credincioşi, şi anume mănăstirea Secu, ctitoria marelui vornic Nestor Ureche[135].

Tot repede, aşa cum cucerise Moldova cu oastea sa, la începutul toamnei Mihai Viteazul a fost nevoit să se retragă, lăsând ţara în stăpânirea vechiului ei domn, a ierarhilor şi a boierilor săi. Acum sau, mai probabil, în anii imediat următori, înainte de februarie 1606, Ieremia vodă Movilă, mitropolitul Gheorghe Movilă şi episcopul, apoi mitropolitul, Teodosie Barbovschi, s-au gândit să ridice în scaunul episcopal pe arhimandritul Paisie, egumenul mănăstirii Probota. Pentru aceasta, unul dintre ei, probabil mitropolitul Teodosie, care a trebuit să „rearanjeze” titularii scaunelor episcopale după moartea mitropolitului Gheorghe[136], a fost la mănăstire, având în minte acest gând, pe care cineva l-a însemnat pe o filă a unui *Tetraevanghel*, scris probabil la Probota: „Am fost eu la mănăstire la Probota şi am aflat pe dumnealui arhimandritul Paisie, ca să-l fac vlădică. I. P.”[137]. Arhimandritul Paisie şi-a lăsat şi el scrisul pe filele

[133] **DRH**, **B**, XI, vol. întocmit de Damaschin Mioc, Ştefan Ştefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Saşa Caracaş, Ruxandra Cămărăşescu, Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino, Bucureşti, 1975, p. 533 (2 iunie 1600).

[134] Dumitru Năstase, Ştefan Andreescu, Ovidiu Cristea, *Portretul lui Mihai Viteazul la Sucevița*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, III, *Artă şi restaurare*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2007, p. 77-82.

[135] **DRH**, **B**, XI, p. 552-553, nr. 401 (3 iulie 1600).

[136] Domnul profesor Ştefan S. Gorovei a observat câteva „ciudăţenii” în şirul episcopilor, aşa cum sunt ei amintiţi în două documente din aprilie 1605, ceea ce vine în sprijinul ideii că, tocmai acum, se căutau soluţii „în urma trecerii lui Teodosie Barbovschi la Mitropolia Moldovei, lăsând vacant scaunul de la Rădăuţi” (*Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive. Contribuţii la istoria mănăstirii Sucevița*, p. 45-46, nota 53).

[137] P. P. Panaitescu, *Manuscrisle slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 26, nr. 16. Editorul a datat însemnarea în „sec. XVIII”, dar în acest secol mănăstirea Probota nu a avut, din cât ştim până acum, nici un egumen cu acest nume (în anii ’30 ai

unui *Pateric*, din secolul al XV-lea, pe care l-a citit, fără îndoială, s-a hrănit şi s-a întărit sufleteşte şi a oferit sfat şi învăţătură fraţilor din mănăstire: „A scris Paisie egumen de la sfânta mănăstire Pobrata”[138]. După însemnarea egumenului, el sau altcineva a scris numele neuitat al ctitorului: „Petru voievod”. Ctitor, care a dorit ca mănăstirea sa să fie cea dintâi din mănăstirile Moldovei, drept pentru care a adus între zidurile ei călugări învăţaţi şi a înzetrat-o cu o mare avere. Ştiinţa de carte a fost transmisă din generaţie în generaţie, astfel că sub oblăduirea egumenului Paisie şi a urmaşilor săi, la Probota s-au copiat cărţi bisericeşti, fapt dovedit de un *Tetraevanghel*, care a fost redactat, în 1610, la comanda monahului Teofan[139].

Arhimandritul Paisie nu a ajuns episcop, rămânând în mănăstire pentru a supraveghea scrisul cărţilor şi mersul judecăţilor. Şi el a avut de luptat pentru satul Protopopeni. De această dată, mănăstirea nu a mai avut „potrivnic” vreun grup de boieri nemulţumiţi, ci propria nebăgare de seamă, care a făcut posibil ca un hoţ să fure urice din „arhiva” mănăstirii. La 11 ianuarie 1603, egumenul Paisie şi întregul sobor s-au jeluit domnului, „cu mare jalbă, astfel zicând că uricul pe care l-au avut de la Petru voievod cel Bătrân, pentru satul Protopopeni, pe Siret, în ţinutul Sucevei, ca le-a fost danie de la Hărea pârcălab de Hotin, acel uric li s-a furat de cineva şi nu se află”. Şi de această dată, Ieremia Movilă le-a întărit călugărilor stăpânirea peste acest sat şi a poruncit ca, „dacă s-ar afla cândva acel uric la careva, să nu se creadă”[140].

Egumenul Paisie sau egumenul Teoctist (pomenit la 16 mai 1606) au obţinut de la Ieremia Movilă, ca şi alte mănăstiri din Moldova, dreptul

---

secolului al XIX-lea, mănăstirea a avut un egumen grec, numit Paisie); de asemenea, o însemnare în limba slavă (sau rusă), în acest secol, este puţin probabilă, deşi nu imposibilă, având în vedere legăturile mănăstirii Probota cu mănăstirea Neamţ, în vremea lui Paisie Velicicovschi şi a urmaşilor săi. Este greu de spus ce înseamnă cele două litere de la sfârşitul însemnării. Manuscrisul mai are o însemnare din secolul al XVII-lea, în care se arată că *Tetraevanghelul* a fost cumpărat de un anume Trifan, care l-a dăruit unei mănăstiri, probabil Probota.

[138] *Ibidem*, p. 94, nr. 74.

[139] Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine*, p. 141, nr. 727 (manuscrisul se păstrează la Moscova, Muzeul Istoric, Fond Uvarov). Vezi şi însemnarea de pe un *Apostol* de la mănăstirea Neamţ (P. P. Panaitescu, *Manuscrisle slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 122, nr. 94).

[140] **ANI**, M-rea Probota, I/17; **DIR**, **A**, XVII/1, Bucureşti, 1952, p. 68-69, nr. 103 (foto p. 319). Probabil că este vorba despre uricul cu „pecete mare”, pentru că un uricul cu „pecete mică” s-a păstrat (vezi *supra*).

a întemeia slobozii în satele mănăstireşti, primind dreptul a aduce în vetrele părăsite oameni de prin toate zările şi cu „orice limbă", ce urmau să nu dea dările, vreme de trei ani, la fel ca ceilalţi ţărani. Astfel, mănăstirea va aduce ruşi (moscoviţi), munteni, unguri, ungureni, sârbi şi vlahi sau moldoveni fugiţi de prin alte sate la Văleni, în ţinutul Chigheci[141], la Ciulineşti[142] şi la Dobrăcina[143], în ţinutul Iaşi, sau la Priseaca, în ţinutul Suceava[144]. De asemenea, Ieremia Movilă şi-a câştigat dreptul de a fi înscris în pomelnicul mare al Probotei[145], la fel cum l-au obţinut şi alţi domni, prin întărirea dreptului mănăstirii de a-şi administra balta Beleul şi gârlele din jurul ei[146]. Tot în această vreme, egumenul mănăstirii s-a judecat pentru o moară de pe Jijia, pe care o făcuse Ieremia postelnic pe malul dinspre satul mănăstiresc Oniceni, din ţinutul Hârlău; la porunca domnului, vornicul Pătraşco şi de Grozav Mălai au făcut o cercetare „nefăţarnică" la faţa locului[147], hotărând că Ieremia postelnic trebuie să-şi mute moara pe malul dinspre satul lui, Slobodca[148]. Şi tot acum, egumenul mănăstirii poartă corespondenţă cu judele Bistriţei, în

[141] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/41 (27 martie 1603); **DIR**, **A**, XVII/1, p. 77, nr. 116 (foto p. 327).

[142] **ANI**, M-rea Pobrata, I/19 (15 iunie 1605); **DIR**, **A**, XVII/1, p. 248, nr. 332 (foto p. 438).

[143] **DIR**, **A**, XVII/2, Bucureşti, 1953, p. 43-44, nr. 47 (17 mai 1606; foto p. 363).

[144] **ANI**, M-rea Pobrata, I/21 (25 februarie 1606); **DIR**, **A**, XVII/2, p. 8-9, nr. 9 (foto p. 354).

[145] Vezi nota 3.

[146] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/44 (9 februarie 1605); **DIR**, **A**, XVII/2, p. 193, nr. 276.

[147] **DIR**, **A**, XVII/2, p. 262, nr. 250 (18 noiembrie 1605). S-a mai păstrat un document, din 1 martie 1605 (*ibidem*, p. 202-204, nr. 289), cu un conţinut spectaculos, dar din păcate fals (C. Cihodaru, *Acte false în colecţia „Documente privind istoria României", seria A (Moldova) (II)*, în **AIIAI**, t. XXIII, 2/1986, p. 872; argumentul cel mai solid este acela că actul ar fi fost dat la Iaşi, în vreme ce domnul se afla la Suceava), prin care Ieremia Movilă ar fi judecat *el însuşi la faţa locului, împreună cu marii boieri şi cu episcopii*, o pricină dintre Ureche mare vornic, Mogâlde vornic şi Cocriş cu mănăstirea Probota, pentru hotarul dintre satele lor, Zăvoeni şi Şoimăreşti, şi satul Săveşti al Probotei; judecata ar fi fost pornită de boieri din cauză că râul Moldova şi-ar fi mutat albia, iar o bucată din hotarul satelor lor a fost înglobat în hotarul Săveştilor. Ticluitorul actului „l-a pus" pe domn să cerceteze şi să dea dreptate mănăstirii: „domnia mea, înşine îmblând cu episcopii şi cu boerii noştri, care s-au întâmplat anume, am văzut şi am aflat că nu iaste aşe după cum trăgea. Drept aceia, pe rugătorii noştri de la Pobrata i-am îndreptat şi ş-au pus şi fieriia, pentru că însumi domnia mea am văzut şi am întocmit şi am dat lor, satul lor Săveştii, ca să şi-l stăpânească hotarul, precum şi l-au stăpânit până acum".

[148] **DIR**, **A**, p. 262-263, nr. 351 (23 noiembrie 1605).

urma confiscării unui cal de către un sas, care fusese cumpărat de la o „văduvă" dintr-un sat al mănăstirii. Pentru rezolvarea diferendului a intervenit domnul, care i-a cerut judelui să-i poruncească sasului să-i plătească moldoveanului calul, de vreme ce „au jurat oamenii bisericii şi un sat întreg", precum că acesta îl cumpărase cu adevărat[149]. Pe lângă judecăţi şi corespondenţă, la 8 februarie 1606, egumenul şi tot soborul au slujit şi i-au stat alături cneaghinei Parasca, care şi-a înmormântat soţul la mănăstire, pe Lupu vornic (al doamnei, din câte se pare), boier însemnat pentru acea vreme, dar necunoscut pentru noi astăzi[150].

Cu o zi după marea sărbătoare a Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, Ieremia vodă Movilă „a plătit şi el datoria omenească" şi a fost înmormântat în „pomana" care i-a rămas în ţară, mănăstirea Sucevţa[151]. La fastuoasa ceremonie de la mănăstirea Sucevţa au participat toţi mai marii ţării, iar printre ei s-a aflat şi egumenul Teoctist. De aici, curtea a plecat probabil spre Suceava, unde a fost uns domn, Simion Movilă, fratele domnului şi fost domn al Ţării Româneşti. După ce noul domn s-a aşezat deplin în scaun, egumenul s-a dus la Iaşi şi i-a cerut domnului să-i dea o nouă scutire de dări pentru satul Priseaca, deşi nu trecuseră decât câteva luni de la precedenta scutire (nicidecum trei ani!), pentru că oamenii de acolo „sunt la drumul mare şi sunt mâncaţi de toţi". Lui Simion Movilă i s-a părut cuviincioasă cererea, de aceea le-a poruncit slujitorilor săi din ţinutul Suceava să-i lase în pace pe oameni de toate dările, în afară de „birul împărătesc", şi să-i „înscrie deosebit", până când „se vor întrema"[152], iar atunci vor putea plăti la fel ca întreaga ţară.

La 14 septembrie 1606, la Înălţarea Sfintei Cruci, egumenul Teoctist a ajuns iarăşi la Iaşi, iar de această dată a obţinut de la domn, care râvnea să semene „sfântrăposaţilor domni de dinainte, care au miluit şi întărit sfintele mănăstiri", întărire pentru stăpânirea iezerului Beleul, pe

---

[149] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit*., XV/2, Bucureşti, 1913, p. 829, nr. MDCLXXIII (23 februarie 1606).

[150] Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la Probota* (II), p. 263; N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 61, nr. 17. Lectura doamnei Voica Maria Puşcaşu este diferită faţă de cea a lui N. Iorga, care a citit inscripţia în vremea în care piatra era mai bine conservată: Parasca, în loc de „Marasca", şi a adăugat faptul că Lupu a fost vornic „al doamnei".

[151] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 57.

[152] **ANI**, M-rea Pobrata, I/23; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 60, nr. 64 (foto p. 370).

care îl dăruise mănăstirii „ziditorul" ei, Petru voievod cel Bătrân, împreună cu cele nouă gârle din jur şi cu „trei iezercane, care sunt aproape de Şiviţa, şi iarăşi un iezercan cu numele Vizoiul şi Scărişoara, unde sunt sălaşele năvodarilor, şi cu fâneţele, şi iarăşi mlăjetul de la Văleni, mai sus de Rădeni"[153]. În urma acestei danii, Ieremia Movilă şi soţia sa, doamna Melania, au fost şi ei înscrişi în sfântul şi marele pomelnic. După o lună şi ceva, la 28 octombrie 1606, lui Ieremia vodă i s-a adus aminte că înaintaşii săi şi ai soţiei sale sunt pomeniţi din an în an şi pentru alte mile şi întăriri, pe care le-au făcut mănăstirii. Una dintre ele era „obrocul" anual, pe care mănăstirea îl primea cu prilejul hramului. De aceea, şi vodă, îndemnat şi de doamna Marghita, născută Hâra, au înnoit obrocul destinat a îmbogăţi praznicul sfintei mănăstiri, dăruindu-i: „două coloade de grâu, două coloade de orz, un butoi de vin, un poloboc de miere curată şi 30 de zloţi pentru trebuinţă"[154].

La 14 septembrie 1607, la Înălţarea Sfintei Cruci, egumenul Teoctist a ajuns din nou la Suceviţa, de această dată pentru a sluji alături de mitropolitul Teodosie Barbovschi şi de ceilalţi ierahi şi egumeni ai marilor mănăstiri la trecerea lui Simion vodă Movilă în „lumea de dincolo". În lumea de aici, multe treburi au rămas încurcate sau neterminate. Încurcată era, spre exemplu, succesiunea la tron. Cine să urce şi cine să coboare! Fiii lui Simion şi ai Marghitei sau fiii lui Ieremia şi ai Elisabetei? Pentru câteva săptămâni domn a fost fiul lui Simion, Mihail, care a avut de terminat o treabă lăsată neterminată de tatăl său. Adică a avut de semnat o „carte" de scutire pentru mănăstirea Probota, scrisă în vremea şi în numele tatălui său, din şirul acelora prin care li se poruncea judecătorilor din toate ţinuturile Moldovei „să nu prade tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată", în cazul în care aceştia trăiau pe una dintre moşiile mănăstirii, pentru că aşa cerea „sfânta pravilă"[155].

Până la urmă, „amestecăturile şi zarvele" s-au diminuat, pentru că apriga văduvă a lui Ieremia Movilă, doamna Elisabeta, a reuşit, „cu bucuriia ţării"[156], să-şi ridice în scaun fiul, pe Constantin Movilă. Noul

[153] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/47-48; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 64-66, nr. 72 (foto p. 373). După câteva luni, la 18 mai 1607, Simion Movilă a mai dat un ispisoc de întărire pentru stăpânirea iezerului Beleu (**ANI**, M-rea Pobrata, XIII/49-50, **DIR**, **A**, XVII/2, p. 106, nr. 128, foto p. 394).

[154] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/6-7; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 70, nr. 77 (foto p. 375).

[155] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/8 (23 octombrie 1607); **DIR**, **A**, XVII/2, p. 129-130, nr. 159.

[156] Miron Costin, *op. cit.*, p. 57-58.

domn a continuat să-şi stăpânească ţara la fel ca înaintaşii săi, întâmpinând aceleaşi cereri şi împlinind aceleaşi dorinţe. De aceea, unul dintre primele acte date de noul domn nu este altceva decât o reluare a „cărţii" date de vărul său, Mihail Movilă, pentru mănăstirea Probota, cu deosebirea că în loc de a-i obliga pe toţi judecătorii din ţinuturi să ţină seama de „pravila sfântă", această obligaţie era transmisă, acum, doar slugilor domneşti din ţinutul Cernăuţi, care urmau să-i lase în pace pe locuitorii din satele mănăstireşti, Drăguşeni, Dracinţi şi Costeşti[157]. Spre sfârşitul lunii februarie 1608, mitropolitul Teodosie Barbovschi a murit şi şi-a ales locul de veci la mănăstirea Sucevița şi la bisericile de aici, de care a fost foarte legat[158]. În locul lui a fost ridicat în scaunul mitropolitan Anastasie Crimca, care va fi foarte legat de mănăstirea Dragomirna şi de bisericile ctitorite de el aici.

Noul mitropolit a trebuit să-i stea alături lui Constantin Movilă, care a trebuit să răspundă cererii egumenului de la Probota, aşa cum făcuseră şi predecesorii săi, de la Petru Rareş până la Simion Movilă, şi să-i întărească, la 15 iunie 1608, stăpânirea asupra iezerului Beleul[159], şi, în aceeaşi zi, să-l împuternicească soborul să-şi aducă înapoi pe „vecinii" care fugiseră de pe moşii[160], probabil după isprăvirea termenului de scutire de dări, cuprins în „cărţile" fraţilor Ieremia şi Simion Movilă. De asemenea, domnul, sfătuit de mitropolit, a trebuit să ajute mănăstirea să-i primească cum se cuvine pe oameni la praznic, dăruindu-i pentru aceasta

---

[157] Constantin N. Velichi, *Documente moldoveneşti (1607-1673) din Arhiva Metohului Sf. Mormânt din Constantinopol*, Bucureşti, 1941, p. 6-9, nr. 5; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 141-142, nr. 177.

[158] Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corigenda. 5. În jurul lui Teodosie Barbovschi*, în **AIIAI**, XVI, 1979, p. 547; idem, *Note şi îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei (I)*, p. 83; Nicolae N. Puşcaşu, Voica Maria Puşcaşu, *Rezultatele săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la mănăstirea Sucevița în anii 1962-1965 şi 1968*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, p. 18; Ştefan S. Gorovei, *Familia lui Ieremia Movilă în tablouri votive. Contribuţii la istoria mănăstirii Sucevița*, p. 56-58 şi fig. 4.

[159] **ANI**, M-rea Pobrata, XIII/51; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 157-158, nr. 203. Iezerul Beleu ajungea cu un capăt la Giurgiuleşti, aproape de vărsarea Prutului în Dunăre, iar, mai târziu, la 6 septembrie 1610, domnul va interveni pentru stingerea unei neînţelegeri dintre oamenii săi şi oamenii mănăstirii iscată de faptul că cei dintâi voiau să-şi aşeze şi ei un gard în gura Beleului, nu numai în Pruteț, aşa cum „stăpâneau din veac" (*ibidem*, p. 319, nr. 427, foto p. 510; **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV/bis II 10).

[160] **DIR**, **A**, XVII/2, p. 158-159, nr. 204; **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXIII/7 (foto p. 426).

„două coloade de grâu, două coloade de slad, un butoi de vin, un poloboc de miere curată, 6 taleri pentru trebuinţă”[161].

Oamenii erau legaţi sufleteşte de mănăstirea Probota, mergeau la hramuri şi căutau duhovnici prin chiliile ei, dovadă pentru aceasta fiind faptul că, din când în când, câte o danie mai însemnată mergea către mănăstire şi către patronul ei, Sfântul Nicolae. Astfel, la 7 mai 1609, Sora, fiica Stancăi, nepoata lui Danciul Oiariul, dăruieşte sfintei mănăstiri, „pentru sufletul ei şi pentru sufletul tatălui ei”, o parte din satul Oerieşti, cu o vie, din ţinutul Covurlui[162].

În ultimul an al domniei lui Constantin Movilă, cancelaria domnească a lucrat puţin, probabil din pricina privirilor încordate ale domnului, ale mamei sale şi ale marilor boieri îndreptate spre Constantinopol, unde nori negri se adunau, prevestitori de furtună. Spre sfârşitul anului, a ieşit la iveală şi gândul sultanului, care l-a „scos domn” pe un „drept moldovean”, Ştefan Tomşa[163]. Acesta, atunci când a venit în scaunul domnesc, a semănat a furtună, dar trecătoare, măturând din calea lui doar domnia şi curtea domnului. Apoi, noul Ştefan vodă s-a liniştit, încercând să domnească cu pace. Un semn, parţial ce-i drept, a fost noianul de întăriri şi danii, pe care le-a făcut mănăstirilor ţării, cu excepţia Suceviţei, Dragomirnei şi, pentru o vreme, Secului. Astfel, printre primele „cărţi” de întărire date de Ştefan Tomşa, după ce s-a schimbat la fire şi a devenit domn, au fost trei „cărţi”, din 21 şi 22 ianuarie 1612, prin care domnul a poruncit apăsat dregătorilor din Dorohoi[164], Neamţ (sau Suceava) [165] şi Covurlui[166] să-i judece pe tâlharii de prin satele mănăstirii

---

[161] **DIR**, **A**, XVII/2, p. 184, nr. 242; **ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV/9 (1 noiembrie 1608).

[162] **ANI**, M-rea Sf. Sava, XIII/3; **DIR**, **A**, XVII/2, p. 211-212, nr. 280 (foto p. 256).

[163] Miron Costin, *op. cit*., p. 58.

[164] Numele ţinutului a fost scris pe loc lăsat liber (**ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/12; **DIR**, **A**, XVII/3, Bucureşti, 1954, p. 56-57, nr. 92, foto p. 269).

[165] Numele ţinutului Neamţ a fost ulterior şters, iar deasupra a fost scris „Suceava” (**ANI**, M-rea Sf. Sava, XXXV B/11; **DIR**, **A**, XVII/3, p. 57-58, nr. 93, foto p. 270).

[166] Diacul a scris greşit veleatul: 7101 <1593>, în loc de 7120 <1612>, omiţând cifra zecilor, de aceea actul a fost considerat îndoielnic (**DIR**, **A**, XVI/4, p. 307-308, nr. 2; **ANI**, M-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXV B/5); în **CDM**, I, p. 351-252, nr. 1543, data de an a fost restabilită: „7120 <1612>. În ţinutul Covurlui, mănăstirea Probota stăpânea satele Iujdeleni (în ediţia din **DIR**, numele satului a fost citit greşit: „Deleni”) şi Iurieşti (fost Orieşti).

„după pravila sfântă: să nu se jefuiască, spune, nici tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată". În primăvară, şi Ştefan vodă s-a aşezat în şirul domnilor care au bătătorit dreptul de stăpânire al mănăstirii peste dania veche a marelui ctitor, Petru Rareş, – iezerul Beleul[167].

Şi tot acum, egumenul a simţit că mănăstirea poate să-şi readucă „vecinii" fugiţi prin satele marilor boieri, de vreme ce stăpânii acelor sate fugiseră la moşiile lor din Polonia. Astfel, egumenul şi tot soborul „s-au jeluit cu mare plângere, spunând că vecinii lor de prin satele sfintei mănăstiri au fugit în slobozii şi în satele acelor boieri, ce-au fost în zilele lui Eremia şi Simion şi Constantin voievozi, şi le-au luat vecinii cu sila şi s-au pustiit satele sfintei mănăstiri". Domnul i-a credzut şi le-a dat „toţi vecinii înapoi", dar a şi poruncit marilor vătafi ai ţinuturilor Iaşi şi Dorohoi „să întrebaţi şi să cercetaţi foarte cu dreptate, care le vor fi vecinii drepţi de moştenire ai sfintei mănăstiri şi au fugit numai din zilele lui Eremia voievod, să-i luaţi cu toate bucatele lor, în ori al cui sat vor fi, să-i daţi în mâinile călugărilor, să-i aducă în satele sfintei mănăstiri, fiecare la locul lui. Iar boierul care i-a scutit până acum, să-şi ia de la ei coloadă, de la fiecare om câte patru taleri"[168]. Din câte se vede, Ştefan Tomşa nu a vrut să coboare în timp, mai înainte de vremea Movileştilor, pe de o parte pentru a nu tulbura prea mult ţara, şi aşa tulburată, pe de altă parte pentru a arăta că se aşază în şirul vechilor domni de dinainte de Ieremia Movilă, printre care se amestecase, pentru puţină vreme, şi tatăl său, Ştefan Tomşa I[169]. În urma acestei interesante „cărţi", noul vodă Tomşa s-a învrednicit a fi trecut, împreună cu familia sa, în pomelnicul mare al mănăstirii căreia i-a înapoiat „vecinii"[170].

Nu mult după această poruncă, în Moldova a izbucnit, cu adevărat, furtuna. De data aceasta, fulgerul a fost provocat de „casa" lui Ieremia Movilă, care a strâns oaste în Polonia, cu care a coborât spre Iaşi fostul domn Constantin Movilă şi fratele său, Alexandru. Norii s-au spart nu departe de Iaşi, la Cornul lui Sas, unde Ştefan Tomşa şi oştenii săi au învins, după care au dărâmat aproape întreaga „casă" a lui Ieremia Movilă. Acum, domnului nici prin gând nu i-a trecut să folosească la judecata învinşilor novatorul principiu juridic, cuprins în sfânta pravilă:

---

[167] **DIR**, **A**, XVII/3, p. 66-67, nr. 108; **ANI**, M-rea Pobrata, XII/54 (8 martie 1612).

[168] **DIR**, **A**, XVII/3, p. 74, nr. 120; M-rea Sf. Sava, XXXV B/13 (16 aprilie 1612).

[169] Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la genealogia familiei domnitoare Tomşa*, în **RA**, an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, p. 375-390.

[170] Vezi nota 3.

„să nu se jefuiască nici tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată", astfel că a jefuit tot de la toţi partizanii Movileştilor[171]. Şi, potrivit obiceiului, nici Suceviţa nu a fost iertată. Mai mult, domnul şi-a adus aminte şi de mănăstirea Todireni, ctitoria lui Toader Movilă, fratele vitreg al fraţilor Ieremia, Simion şi Gheorghe Movilă[172].

Mănăstirea Probota, deşi legată prin fire văzute şi nevăzute de „casa" Stroici, „casă mai vechiŭ şi cinsteş decât toate casele din ţară", se pare că nu a avut de suferit, dar nici nu a fost copleşită de milele lui Ştefan Tomşa. Liniştea Probotei s-ar putea să se fi datorat tocmai unei oarecari preţuiri pe care Ştefan vodă a arătat-o familiei Stroici, de vreme ce, imediat după bătălie, l-a iertat pe Vasile Stroici, fiul răposatului Luca Stroici, de la pieire, neştiind cât de viteaz se va arăta Vasile Stroici şi cât de dornic de a-i însoţi în moarte pe „soţii" (prietenii) săi[173]. Preţuirea a putut veni dintr-o ascunsă, pentru noi, legătură dintre marele logofăt Luca Stroici şi Ştefan Tomşa, ale căror cărări se vor fi întretăiat pe tărâmul diplomaţiei moldoveneşti, dar şi din cuvintele şi faptele mitropolitului Anastasie Crimca, care fusese prieten cu marele logofăt şi cu fratele acestuia marele vistiernic Simion Stroici, împreună cu care ridicase mănăstirea Dragomirna, şi devenise sfetnic de nădejde a lui Ştefan Tomşa[174], căruia i-a stat alături în vremea când acesta a ridicat mănăstirea Solca[175]. Nu ştim dacă oasele lui Vasile Stroici au rămas să zacă pentru „veşnică mărturie" în movila strânsă sub crucea de la Cornul lui Sas[176] sau dacă nu cumva au fost duse la mănăstirea Dragomirna, acolo unde odihneau oasele tatălui său, sau la mănăstirea Probota, acolo unde va veni să se odihnească, nu după multă vreme, şi mama sa, Păscălina. În aceeaşi vreme, a murit, la Cameniţa, şi vărul său, Ionaşco, fiul lui Simion Stroici,

[171] Ilie Minea, *O inovaţie juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, în „Întregiri. Buletinul Institutului de istoria dreptului vechi românesc", Iaşi, 1938, p. 78-82.

[172] Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria Movileştilor. Mănăstirea Todireni*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, p. 203-204 (reluat în idem, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a Bisericii*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2008, p. 85-86).

[173] Miron Costin, *op. cit.*, p. 60.

[174] Ştefan S. Gorovei, *Mănăstirea Dragomirna*, cu fotografii de Victor Bortaş, Edit. Victor B. Victor, 2006, p. 14-22.

[175] Ion I. Solcanu, Pr. D. Lucan, *Biserica Solca*. Carte tipărită cu binecuvântarea şi sprijinul Prea Fericitului Părinte Iustin Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Iaşi, 1997, p. 11-13.

[176] **DIR**, **A**, XVII/4, Bucureşti, 1956, p. 92, nr. 129 (1 februarie 1617).

fiind înmormântat în biserica Sfântul Ioan Botezătorul, sub o piatră aşezată de tatăl său, Simion Stroici: „Şi a cumpărat clopotul pentru 60 de zloţi. † Această piatră a înfrumuseţat-o aici pan Simion Stroici mare vistiernic. Şi aici a aşezat pe fiul său, Ionaşco, în anul 7120 <1611 septembrie 1 – 1612 august 31>”[177]. Inscripţia arată că, pentru a obţine dreptul de a-şi înmormânta fiul în biserică, tatăl i-a cumpărat bisericii un clopot, pentru care a plătit numai puţin de 60 de zloţi. Data inscripţiei a fost citită bine (deşi, acum, Simion Stroici era *fost* mare vistiernic), pentru că marele dregător se afla în Polonia, împreună cu familia sa[178]. Fostul mare vistiernic a ascultat sfatul fostului mare vornic Nistor Ureche şi a rămas la Cameniţa[179]. Alţi boieri s-au alăturat oştii polone şi lui Constantin Movilă, găsindu-şi, astfel, sfârşitul în lupta de la Cornul lui Sas.

[177] Inscripţia a fost descoperită şi publicată, cu text slav şi traducere românească, de Teodor T. Burada, *O călătorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsc (Rusia)*, în „Arhiva”, XVII, 1906, p. 538 (reluat în idem, *Puncte extreme ale spaţiului etnic românesc*. Ediţie critică şi prefaţă de I. Oprişan, Bucureşti, 2003, p. 309); Maria Magdalena Székely, *Contribuţii la istoria familiei Stroici*, p. 251-252 şi nota 14 (text slav după T. T. Burada, cu completarea slovelor omise de lapicid sau necitite de editor).

[178] În 1613 Simion Stroici se afla la Cameniţa (Hurmuzaki-Bogdan-Skupiewski, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment II, vol. II, Bucureşti, 1895, p. 380-382, nr. CXCIV; scrisoare a sultanului către regele Poloniei), iar la 11 februarie 1615 se afla, alături de doamna Elisabeta, la Ustie (**DIR**, **A**, XVII/3, p. 193, nr. 291); N. Iorga, *„Doamna lui Ieremia vodă”*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, p. 84; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, p. 327-328.

[179] Miron Costin, *op. cit*., p. 60.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PROBOTA MONASTERY (I)

Abstract

This article is the first part of a paper that aims to reconstruct the history of the Moldavian monastery of Probota, from its sixteenth-century foundation to the nineteenth-century secularization of its monastic estates. Drawing on the archive material of the monastery, this paper recounts the history of Probota, from 1527 to 1615. The focus of the investigation is not only the monastic life – the monks, the abbots and the events – but also the growth of monastic estates.

Keywords: Moldavia, Probota monastery, monastic life, monastic estates.

„ŞI ÎNCĂ A PUSTIIT ŞI SFÂNTA MĂNĂSTIRE”. MĂNĂSTIREA GOVORA ŞI UN GEST DE PUTERE DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA

RAMONA NEACŞA LUPU[*]
ramonaneacsa@gmail.com

Cititorul care încearcă să studieze istoria Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XV-lea ajunge, foarte curând, la o concluzie neliniştitoare: cele mai multe constructe ale istoricilor care au încercat să deslușească perioada, se bazează pe prea puţine date care, mai mult, pot fi felurit interpretate. După domnia aparent bine-cunoscută şi limpede descifrată a lui Mircea cel Bătrân, se întinde, timp de câteva decenii, un tărâm istoric de nisipuri mişcătoare pe care, odată ce istoricul păşeşte, cu greu mai poate pretinde că înţelege tot ce se petrece. Abia când ajunge pe la domnia lui Vlad Dracul sau, şi mai bine, a lui Vlad Ţepeş, parcă îi mai vine inima la loc.

Nu e de mirare că lucrurile stau astfel. Într-un interval de 30 de ani s-au succedat vreo zece domnii, de la care ni se păstrează şi documente nedatate, sau false, sau greşit datate. De asemenea, cei mai mulţi domni au fost destul de greu de identificat datorită omonimiei şi a menţiunilor confuze din document[1], motiv pentru care istoricii au preferat să ocolească această perioadă, ocupându-se mai bine de epoci în care nu au avut sentimentul că le fuge pământul de sub picioare. Cei care s-au încumetat, însă, să înfrunte obstacolele, au constatat că lumea secolului al

[*] dr., asist. univ. Facultatea de Teologie Ortodoxă şi Ştiinţele Educaţiei, Universitatea „Valahia” din Târgovişte.

[1] Datorită neclarităţii multor documente au persitat pentru o lungă periodă de timp, în istoriografia românească, confuzii şi neînţelegeri privind filiaţia lui Mircea cel Bătrân, succesiunea la domnie a urmaşilor acestuia şi, deci, privind evenimentele politice ale primei jumătăţi a secolului al XV-lea. Fără a ne propune să listăm integral istoriografia reprezentativă, menionăm Constantin A. Stoide, *Basarab al II-lea (1442-1444)*, în **AIIA**, XVII, 1980, p. 279-302; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. îngrijită de Gheorghe Lazăr, Edit. Corint, Bucureşti, 2000; Andrei Pippidi, *Despre “Dan voievod”. Rectificări cronologice şi genealogice*, în **SMIM**, vol. XXXI, 2013, p. 47-96.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXIII, 2015, p. 267-285

XV-lea, cel puţin din perspectiva modalităţilor de organizare şi exercitare a puterii, diferă de cea a secolului al XVI-lea, mai bine zis de cea de după începutul dominaţiei otomane.

Departe de imaginea cvasi unanim acceptată a unei Ţări Româneşti în proces de centralizare teritorială, cu hotare liniştitoare şi uşor de stabilit şi urmărit, descoperim că puterea domnească nu se exercită în spaţiu, ci este mai degrabă definită social. Potrivit unei interpretări recente, „puterea primilor domni a fost o putere seniorială, fundamentată social şi exercitată asociativ, prin raporturi personalizate, ierarhizate şi negociabile între domn şi diverse grupuri sociale. Statul apare ca o ţesătură de relaţii de putere, ca o construcţie socială, şi nu ca una teritorială”[2]. Afirmaţia, la care subscriem, reflectă succint şi, probabil, mai exact realităţile epocii. Cu alte cuvinte puterea domnească nu presupunea revendicarea pământului ţării, aşa cum, până nu demult, nici nu ne puneam problema că trebuie să stea lucrurile, ci se baza de fapt pe o legătură personală dintre domn şi anumite grupuri sociale sau comunităţi.

Noţiunile şi conceptele, de asemenea, au în marea lor majoritate înţelesuri destul de diferite de cele cu care noi le încărcăm astăzi. De exemplu, termenul „ţară” nu are semnificaţia teritorială pe care noi o considerăm firească, ci iarăşi, una socială. *Ţara* este, în esenţă, comunitatea politică a celor guvernaţi, formulele frecvent întâlnite în documente „eu şi cu boierii mei şi cu ţara mea” sau „boierii şi toată ţara mi se închină” căpătând, astfel, noi înţelesuri. *Ţara* devine “comunitatea politică a supuşilor, definită prin existenţa unui domn legitim care îi cârmuia cu ajutorul unui grup social privilegiat”[3]. Rezultă că atunci când domnii se numesc domni ai Ţării Româneşti, ei se referă nu la teritoriu, ci la comunitatea politică aflată sub autoritatea lor, deci teritoriul istoric pe care noi îl cunoaştem „nu a fost un dat iniţial, ci un produs secundar al construcţiei statale”[4].

Aceste concluzii schimbă destul de drastic felul în care credeam că se exercita puterea în Ţara Românească şi ne determină să schimbăm perspectiva de abordare a ei. În primul rând *ţara* nu mai poate fi privită ca o întindere de pământ asupra căreia domnul îşi exercita uniform şi comod puterea, de la un capăt la celălalt. În secolul al XV-lea pe harta Ţării

[2] Marian Coman, *Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Edit. Polirom, Iaşi, 2013, p. 18.

[3] *Ibidem*, p. 33, 41.

[4] *Ibidem*, p. 32.

Româneşti pot fi mai degrabă identificate comunităţi, zone în care domnii îşi afirmau mai mult autoritatea, sau pe care le preferau. Cum spuneam, relaţii personale între oameni şi comunităţi umane şi, abia apoi, cu teritoriile lor. Dacă privim astfel lucrurile, putem observa că unele zone erau mai bine controlate de puterea domnească – acolo vedem concentrate moşiile anumitor boieri, ctitorii domneşti şi, cel mai important, curţile domneşti. De departe se remarcă Argeş şi Dâmboviţa.

Ajunşi în acest punct, să ne reamintim câteva noţiuni şi idei utile demersului nostru, privind dreptul şi regimul de proprietare funciară în Ţara Românească. Ar fi de aşteptat, şi mulţi istorici încă mai pornesc de la această preconcepţie, ca la urcarea pe tron domnii să stăpânească implicit, deci prin moştenire, moşiile predecesorilor cărora le urmau în scaun. Izvoarele pe care le avem la dispoziţie ne arată însă o situaţie diferită. Nu există sate care să treacă, în chip firesc, de la un domn la altul, fapt explicat în principal de sistemul succesiunii la tron şi situaţia politică a ţării: luptele pentru domnie, care au marcat prima jumătate a secolului al XV-lea, erau urmate de confiscarea averii celui învins care, de regulă, lua calea pribegiei. Membrii familiei domnitoare apar adesea, înainte şi după domnie, ca ducând o viaţă de pribegi, deci pretendenţii la tron, cei cu „os domnesc", fie mărturisiţi sau numai potenţiali, nu locuiau în ţară, unde viaţa le-ar fi fost în primejdie. O consecinţă firească a fost aceea că nu au putut stăpâni domenii în ţară, deoarece domnul în scaun nu ar fi acceptat ca un posibil adversar să păstreze aici o bază economică ce l-ar fi putut ajuta în lupta pentru tron: domnii au fost prin urmare mai interesaţi în strângerea, de exemplu, a mai multor valori lichide. În domeniul domnesc de până la 1593, categoria confiscărilor de sate era cea mai numeroasă: se consemnează 208 confiscări (74 de natură neprecizată), iar din 134 confiscări caracterizate, 112 sunt pentru *hiclenie*[5].

Dacă cineva era declarat *hiclean*, moşiile lui treceau sub stăpânire domnească, în unele cazuri prevederea aplicându-se întregii averi a hiclenilor, căci întâlnim şi urmaşi despre care documentele spun că au rămas săraci. Hiclenii erau fie executaţi, fie pribegi. În primul caz domnul se putea arăta mai milostiv, urmărind şi o eventuală împăcare cu familia, pentru propria sa linişte, cu alte cuvinte nu confisca întreaga avere, sau cel puţin restituia o parte din ea. Ca regulă generală, însă, averile hiclenilor ucişi puteau fi socotite ca devenite domneşti. În cazul pribegilor,

[5] Ion Donat, *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV-XVI)*, ed. îngrijită de Gheorghe Lazăr, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 97.

confiscările puteau fi temporare – domnii le restituiau averea dacă se întorceau în ţară şi îi recunoşteau ca fiind legitimi. Pribegii au fost însă întotdeauna o problemă importantă pentru domni care încercau, în primul rând, să le oprească fuga peste hotare. Moşiile lor erau confiscate cu mai multă străşnicie şi adesea înstrăinate, iar viaţa grea pe care o reflectă uneori izvoarele stau dovadă că nu puteau beneficia de averea lor din ţară[6].

Confiscările ca atare nu se consemnează independent în acte speciale şi întâlnim numai acte de danie care au ca obiect bunuri ale hiclenilor. Nu putem cunoaşte, prin urmare, numărul real al satelor confiscate pentru hiclenie, ci doar pe al acelora care au fost vândute, dăruite sau restituite de domni. Se întâmpla ca înapoierea satelor să se facă destul de curând şi, în acest caz, dacă vor fi existat acte ce pomeneau confiscarea, acestea erau probabil rupte în faţa beneficiarilor de drept. Dacă întreruperea stăpânirii era mai îndelungată, vechii proprietari erau siliţi să îşi dovedească în divan dreptul la moştenire cu acte sau cu boieri jurători. Apariţia boierilor jurători este o dovadă că actul în discuţie priveşte un bun confiscat. Statutul juridic al unor astfel de moşii era destul de precar: teoretic, daniile puteau fi revocate de cel care le făcuse sau de urmaşii săi, sau puteau fi desfăcute prin judecată. Poate de aceea nu prea le regăsim dăruite nici membrilor apropiaţi ai familiei domneşti, nici mănăstirilor.

Frecvent aceleaşi persoane apar ca „boieri credincioşi" miluiţi cu sate de unii domni, apoi ca pribegi şi hicleni, privaţi de averi sau omorâţi de alţi domni. Boierii aceştia erau de cele mai multe ori înrudiţi între ei, cei din divan erau de obicei predecesorii sau urmaşii altor boieri din sfat, deci îi putem urmări de-a lungul mai multor generaţii. Faptul acesta este valabil şi pentru hicleni, înrudirea lor fiind sugerată de faptul că satele confiscate pentru hiclenie se găseau de multe ori în apropiere unele de altele. Numărul mic al acestor familii se confirmă şi „prin cercetarea domeniului mănăstiresc, la a cărui constituire întâlnim acelaşi număr mic de familii, cărora li se datoresc, aproape în întregime, daniile boiereşti cu valoare economică importantă din aceeaşi vreme"[7].

[6] *Ibidem*, p. 97-98. Deși tema pribegiei este extrem de importantă și ar putea duce la deslușiri semnificative pentru înțelegerea luptei pentru putere, nu există o lucrare specială consacrată temei. Pentru cazul Peninsulei Italice, v. Christine Shaw, *The Politics of Exile in Renaissance Italy*, Cambridge University Press, 2000.

[7] Ion Donat, *Domeniul domnesc*, p. 101.

Semnificativ este că până la sfârşitul secolului al XVI-lea, 85 din satele hiclenilor au fost dăruite sau vândute unor boieri, iar numai 9 unor mănăstiri. Explicaţia este aceea că ctitorii lor doreau ca statutul juridic al moşiilor mănăstirilor să fie cât mai stabil şi mai puţin supus contestărilor. De ce aceasta? Văzându-se împiedicaţi să beneficieze de bunurile funciare proprii, în eventualitatea pierderii tronului, domnii au găsit în mănăstiri importante puncte de sprijin economic şi politic. Constatăm aceasta şi din faptul că domnii şi-au înzestrat mănăstirile cu un număr mai mare de sate decât ele aveau nevoie de fapt[8]. Conform dreptului de ctitorie, după ce obţinea calitatea de fondator sau ctitor, numele numele domnului era înscris în registrele oficiale ale bisericii şi în pomelnice (în pomelnicul mare, sau în cel mic, la jertfelnic sau proscomidie, în funcţie de cuantumul contribuţiei materiale), era inscripţionat pe pietrele şi plăcile comemorative ale fundaţiei, pomenit în slujbele religioase, iar chipul său şi cele ale familiei şi strămoşilor puteau fi zugrăvite în tablourile sau picturile edificiului. Ctitorul avea dreptul de a lua parte la administrarea bunurilor, de a recomanda clerici, de a primi alimente în caz de sărăcire şi de a fi înmormântat în interiorul edificiului[9]. Drepturile şi obligaţile ctitoriale se puteau transmite succesorilor, mai ales dacă aceştia erau indicaţi în actul de ctitorire.

Domnii puteau deci să împrumute bani de la propriile mănăstiri, ca fondatori, având totodată un sprijin ce putea fi oricând necesar în cazul unor agitaţii politice în favoarea lor, mai ales în cazul înlăturării de pe tron. Aceasta ar însemna că, pe lângă funcţia spirituală pe care cu certitudine au avut-o, mănăstirile au jucat un important rol economic, social şi politic în viaţa Ţării Româneşti.

*

Pe fondul schiţat de aceste repere, dorim să analizăm un episod din istoria mănăstirii Govora – gestul pustiirii acesteia de către Albul cel Mare şi al luării cu sila a două sate, Glodul şi Hinţa.

---

[8] Ion Donat, *Le domaine princier rural en Valachie (XIVe- XVIe siècles)*, în **RRH**, VI, 2, p. 207-208.

[9] Gheorghe Cronţ, *Dreptul de ctitorire în Ţara Românească şi Moldova. Constituirea şi natura juridică a fundaţiilor din Evul Mediu*, în **SMIM**, IV, 1960, p. 83; Maria Crăciun, *Semnificaţia ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor*, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 138-139; Voica Puşcaşu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Edit. Vremea, Bucureşti, 2001, p. 55-56.

Începuturile mănăstirii sunt legate de numele lui Vlad Dracul şi Albul Toxabă, a cărui familie apare repetat în diferite episoade ce au marcat istoria Ţării Româneşti în secolul al XV-lea. Jupan Albul Toxabă este boier al lui Mircea cel Bătrân la 1415[10], membru al sfatului domnesc, vornic în timpul lui Dan al II-lea, căruia se pare că îi era rudă, de la suirea acestuia pe tron (august 1420) şi până la 1428, după care îl „hicleneşte". În actul din 30 ianuarie 1431 prin care Dan al II-lea reînnoieşte privilegiul comercial al lui Mircea cel Bătrân dat braşovenilor şi locuitorilor Ţării Bârsei, el nu mai apare[11]. Se aliază cu succesorul şi rivalul lui Dan al II-lea, Alexandru Aldea şi, revenind în ţară după înscăunarea acestuia, îi devine principalul sfetnic, de la 1431 apărând adesea ca prim membru al sfatului[12] şi conducând de fapt ţara[13]. În această calitate îl regăsim şi într-o scrisoare adresată braşovenilor, suspectaţi că l-au acceptat şi ocrotit pe noul pretendent la tron, Vlad Dracul, faţă de care manifestă o ură deschisă: „Şi iată vă dau de ştire despre voievodul pe care l-aţi pus aci [despre] Drăculea: cui este drag dintre voi, să-l sărutaţi căci mai mult n'o să-l vedeţi; am nădejde în Dumnezeu că de unde va merge nu se va mai întoarce. … iar dacă v'aţi pus altceva de gând, să ştim şi noi ce-avem de făcut"[14]. Să remarcăm tonul autoritar, cu care se adresează mai degrabă un domnitor supuşilor săi şi cu care Albul redactează scrisoarea. Albul Toxabă piere ucis odată cu urcarea pe tron a lui Vlad Dracul sau la un an după aceast moment, când probabil că noul domn i-a confiscat moşiile[15].

Albul cel Mare şi Albul cel Mic au fost probabil doi fraţi (adjectivele indică diferenţa de vârstă dintre cei doi), fiii lui Albul Toxabă sau cel puţin înrudiţi cu acesta. Despre Albul cel Mare ştim că „a luat mai sus-numitele sate [Glodul şi Hinţa] cu sila şi încă a pustiit şi sfânta mănăstire [Govora]…. Şi după aceea, atunci, în zilele lui Vlad voievod Ţepeş acest boier, Albul cel Mare s-a ridicat domn peste capul lui Vlad

[10] **DRH, B**, I *(1247-1500)*, întocmit de Petre P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, doc. 37.

[11] Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI, vol. I, 1413 - 1508*, Bucureşti, 1905, doc. XVII.

[12] **DRH, B**, I, doc. 72, 73, 77 etc.

[13] Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească,* doc. 58, 60, p. 250-251.

[14] *Ibidem,* doc. CCX, p. 250-251.

[15] Precizări sumare despre boierul Albu la Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, *sec. XIV-XVII*, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 1971, p. 15.

voievod Ţepeş, iar Vlad voievod a ieşit cu oastea împotriva lui şi l-a prins şi l-a tăiat pe el şi tot neamul lui"[16]. Prin urmare Albul cel Mare piere în timpul uciderii, de către Vlad Ţepeş, a boierilor din 1459, iar Albul cel Mic se refugiază în Transilvania în 1460, cu prilejul campaniei lui Dan III, din aprilie acelaşi an, sfârşită tragic[17].

Nu este deloc uşor de urmărit şi construit, pentru secolul al XV-lea, o fişă de neam a familiei Albul. Omonimi Albul se regăsesc frecvent în documente, dar aceasta nu înseamnă că vor fi aparţint toţi aceluişi neam. Un Albul vistierul apare într-o scrisoare a pretendentului Dan al III-lea, adversarul lui Vlad Ţepeş, aflat la 2 martie 1460 la Braşov[18]; Albul, boier din Jiblea, întărit cu imunităţi în 1389, după un schimb[19]; Albul, fratele lui Cîrstian, cu parte de sat în Cârstiani[20]; Albul spătar apare într-un document din 1428 şi tot un Albul spătar, din Runcu, dăruieşte balta Pirotul mănăstirii Govora[21] şi este membru al sfatului domnesc[22]. Unii apar, deci, în chiar actele Govorei, un exemplu fiind al lui Albul, fratele lui Vlaicu, prezent în cazul satului Stoiceni pe Olt, sat de zestre al mamei lui Radu cel Mare, care va intra între posesiunile mănăstirii[23]. Mai putem da, de asemenea, exemplul lui Albul vistier, martor la o danie făcută lăcaşului[24]. Acest personaj, probabil unul din primii reprezentanţi ai ramurii boierilor argeşeni din Cepari, de origine din Muscel, apare în sfatul domnesc în timpul lui Vlad Călugărul şi desfăşoară o constantă activitate şi în timpul domniei lui Radu cel Mare, până la Mihnea cel Rău, când, în 1510, îl găsim pribeag la Sibiu[25].

Puternica ramură a boierilor din Bucşani, de mai târziu, îşi are rădăcinile tot în sânul acestei familii. După cum indică şi daniile de la

---

[16] **DIR, B,** XVI/3, *1551-1570*, Edit. Academiei, Buc., 1952, doc. nr. 3.

[17] Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, doc. LXXX, p. 104.

[18] Ion Donat, *Domeniul domnesc*, p. 26; Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, doc. CCLXIX, p. 326.

[19] **DRH, B**, I, doc. 10.

[20] **DRH, B**, I, doc. 285.

[21] **DRH, B**, I, doc. 220, 251.

[22] **DRH, B**, I, doc. 179, 257.

[23] **DRH, B**, I, doc. 268, 273.

[24] **DRH, B**, I, doc. 252.

[25] Radu Oprea, *Albu vistier (cca. 1460-1510) şi înrudirea sa cu vechile neamuri ale boierilor argeşeni de pe valea Topologului*, în „Argesis", seria Istorie, t. XVII, 2008, p. 107-113, anexa 1, p. 112; Radu Oprea, *Un caz de hiclenie în vremea lui Vlad Călugărul Voievod (1481, 1482-1495)*, în **RIM**, nr. 5-6, 2009, p. 5.

Govora, unde numele Albu s-a repetat de multe ori în cursul vremii, avem probabil de-a face cu o familie veche de boieri cu înrudiri domneşti. Albul cel Mare a avut stăpâniri în jurul oraşului Râmnicu-Vâlcea, o regiune de unde s-au ridicat în timp pretendenţi la tronul Ţării Româneşti[26].

În această zonă dobândeşte numeroase danii şi Govora, mănăstirea împotriva căreia Albul cel Mare se ridică cu atâta violenţă. Documentele cunoscute nu ne indică, din păcate, data întemeierii acestei aşezări monahale. Adesea, în actele de danie prin care domnii întăreau posesiunile mănăstirilor şi/sau făceau şi altele noi, erau menţionaţi primii ctitori ai lăcaşurilor respective, pentru trecerea lor în pomelnic, drept de care se bucurau în calitate de fondatori. Aflăm, cu această ocazie, care trebuie să fi fost cel dintâi ctitor al lăcaşului de cult, întemeietorul[27]. Dintr-un document dat de Vlad Călugărul la 4 februarie 1488, prin care dăruieşte Govorei satul Hinţa, aflăm că dania făcută de el mănăstirii închinate Maicii Domnului, este „pentru veşnica pomenire a sfîntrăposaţilor părinţi ai domniei mele şi domniei mele … ca să fie în pomelnicul acestei sfinte mănăstiri în vecii vecilor, amin”[28]. Deducem de aici că Vlad Dracul trebuie să fi fost ctitor, altfel nejustificându-se trecerea numelui său în pomelnic, şi că poate era chiar cel dintâi[29], pentru

[26] Ion Donat, *Domeniul domnesc*, p. 26.

[27] Putem da exemplele unor mănăstiri precum Tismana sau Vodiţa. Când Dan I sau Mircea cel Bătrân întăresc posesiunile acestor mănăstiri, în majoritatea documentelor sunt pomeniţi cei dintâi ctitori, Radu I şi Vladislav I; Mihail I întăreşte posesiunile Coziei, pomenind fondatorul său, pe Mircea cel Bătrân. Acelaşi lucru se întâmplă în documente de întărire date acestor mănăstiri de Radu Prasnaglava, Dan al II-lea, Alexandru Aldea, Vlad Dracul, Vlad Ţepeş etc. **DRH, B**, I, doc. 7, 8, 14, 16, 22, 31, 32, 49, 52, 53 etc., raţionamentul putând fi aplicat şi în cazul altor lăcaşuri.

[28] **DRH, B**, I, doc. 210, p. 336; Aurelian Sacerdoţeanu, *Pomelnicul mănăstirii Govora*, în **MO**, 1961, nr. 10-12, p. 789-823.

[29] În privinţa începuturilor mănăstirii, faptul că nu se ştie data sigură a fondării ei a dus în timp, desigur, la emiterea mai multor ipoteze, unele probabile, altele mai degrabă fanteziste. O legendă spune că ea s-ar afla pe locul unei vechi biserici catolice, înlocuită cu una ortodoxă de Radu cel Mare; Ion Donat era convins că mănăstirea “venea cu siguranţă din secolul al XIV-lea” (Ion Donat, *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. Partea I. Mănăstiri şi schituri – cu o hartă*, Craiova, 1937, p. 46; Ion Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri şi sate din jud. Vâlcea*, Ramuri, Craiova, 1941, p. 66, nota 2). Majoritatea istoricilor care s-au ocupat, mai recent, de această dilemă, sunt de acord că cel mai probabil mănăstirea Govora a fost ctitorită de Vlad Dracul (Aurelian Sacerdoţeanu, *Pomelnicul mănăstirii Govora*, p. 789-823; Pavel Chihaia, *Date noi despre începuturile mănăstiriirii Govora*, în **SCIA**, t. 13, 1966, nr. 2, p. 247-253; Idem, *Ctitorii ale voievozilor Drăculeşti*, în *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Edit.

că nici un alt strămoş nu este menţionat. Ar fi greu să credem că lui Vlad Călugărul i-ar fi scăpat trecerea în pomelnic a unui predecesor precum, de exemplu, Mircea cel Bătrân. Trebuie să precizăm, însă, că într-un act de danie cu ocazia reînnoirii lăcaşului, Radu cel Mare spune că a găsit biserica "părăsită de bine cinstitorii domni şi preafericiţi ctitori, bunicii şi străbunicii noştri… De aceea, am ridicat dorinţa către sfânta mănăstire, după fericita răposare a atotcinstiţilor şi fericiţilor mai sus zişilor bunici şi străbunicii noştri"[30]. Această menţionare a străbunicilor, în cazul totuşi puţin probabil în care nu ar reprezenta o simplă formulă de cancelarie, ar indica o existenţă mai veche a bisericii, străbunicul lui Radu cel Mare fiind Mircea cel Bătrân, de care spuneam mai sus. Se poate ca lăcaşul să nu fi funcţionat ca mănăstire de la începuturile sale şi, ca în cazul Mănăstirii Dealul, ridicată de Alexandru Aldea pe locul unei biserici din vremea lui Mircea, şi la Govora mănăstirea să fi fost ridicată pe o fundaţie ecleziastică mai veche. Nu avem însă nicio dovadă că mănăstirea ar funcţiona ca atare înainte de domnia lui Vlad Dracul, cel din timpul căruia datează primele danii.

Între rândurile mai multor documente ulterioare îl descoperim pe Vlad Dracul ocupându-se de buna existenţă a sfintei mănăstiri. Dintr-un document de la Radu cel Mare, dat Govorei la 1496, aflăm că bunicul acestuia, Vlad Dracul, a cumpărat la Copăcel, lângă Ocnele Mari, o vie, pe care a dăruit-o apoi mănăstirii [31] (aceasta fiind, de altfel, prima cumpărătură domnească atestată documentar), împreună cu o moară la Râmnic, „dedină de la bunicul domniei mele Vlad voievod". Tot despre aceste două posesiuni auzim şi în 1502, „şi iar să fie moara din oraşul domniei mele de la Râmnic şi cu metohuri şi via de la Copăcel, pentru că a dăruit-o bunicul domniei mele, marele Vlad Voievod[32]", despre moara de la Râmnic Neagoe Basarab reţinând că „este veche a sfintei mănăstiri, pentru că este dăruită … încă de bătrânul Vlad voievod Drăculea"[33]. Putem deci afirma că Vlad Dracul este ctitorul cel mai probabil al mănăstirii.

Meridiane, Bucureşti, 1974, p. 66-76; Radu Florescu, *Mănăstirea Govora*, Edit. Meridiane, 1965 etc.).

[30] **DRH, B**, I, doc. 273, p. 445.

[31] **DRH, B**, I, doc 268.

[32] **DRH, B**, II *(1501-1525)*, îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1972, doc. 15, p. 47.

[33] **DRH, B**, II, doc. 163, p. 316.

Existenţa Govorei poate fi destul de bine conturată în funcţie de câteva etape. În anul 1457 ea fiinţa, căci în acel an îi este dăruit, de către Vlad Ţepeş, un clopot, pe care este invocat patronul acestuia, Sfântul Nicolae[34]. Urmează momentul în care Albul cel Mare a luat cu sila moşiile Glodul şi Hinţa şi a pustiit Govora, apoi s-a ridicat domn peste capul lui Vlad Ţepeş, pentru ca în 1459, anul masacrării boierilor, domnul să îl prindă şi să îl ucidă pe el şi pe tot neamul lui, iar mănăstirea fiind pustie, să dăruiască moşiile unor slugi credincioase[35]. După urcarea pe tron, din 1485, Vlad Călugărul începe refacerea mănăstirii. La 4 februarie 1488 răscumpără Hinţa şi o dăruieşte locaşului „şi tuturor celor în Hristos fraţi ce se află în acea sfântă mănăstire”[36], de unde înţelegem că aceasta funcţiona, chiar dacă în stare proastă. Domnul începe deci achiziţionarea vechilor moşii şi îi ajută pe egumeni în cumpărarea de noi bunuri, iar fiul său desăvârşte opera de înzestrare şi ridică din temelii un locaş nou.

Documentul din 25 ianuarie 1499 arată că Radu cel Mare răscumpără Glodul, restituindu-l, la rândul lui, aceluiaşi lăcaş[37]. Din aceste tranzacţii reiese că dacă moşiile ar fi fost desprinse abuziv din domeniul mănăstirii, retrocedarea lor nu s-ar fi făcut prin răscumpărare şi apoi prin danie, ci prin judecată. Cele două sate au fost deci înstrăinate pe cale legală, cei care pârăsc ulterior vânzarea fiind nu urmaşii lui Albul cel Mare, ci ai acelora cărora Vlad Ţepeş le-a dăruit, spunând că sunt ale lor de moştenire, Cârstea şi nepoţii săi. Vocea urmaşilor lui Albul cel Mare nu se aude. Se poate ca faptul să se datoreze realităţii evidente că Vlad Ţepeş i-a ucis întreaga familie. Ar mai putea însă exista o explicaţie. Nu cunoaştem neamul „slugilor credincioase” cărora Vlad Ţepeş le încredinţează cele două moşii. Dacă ar fi să aplicăm raţionamentul lui Ion Donat, şi anume acela că în general pământul nu părăseşte neamul[38], se poate ca moşiile să fi fost date unor rude, deci Cârstea şi nepoţii să fie pur şi simplu urmaşi de sânge ai hicleanului, doar că mai îndepărtaţi. Cum documentele nu ne permit deocamdată să stabilim o astfel de legătură, şi anume că „slugile credincioase” fac parte din neamul lui Albul cel Mare, această posibilitate rămâne o simplă ipoteză.

---

[34] Pavel Chihaia, *Ctitorii ale voievozilor Drăculeşti*, în *Artă medievală.* III. *Ţara Românească între Bizanţ şi Occident*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1998, p. 68.

[35] **DIR, B**, XVI/3, p. 4.

[36] **DRH, B**, I, doc. 210, p. 335-336.

[37] **DRH, B**, I, doc. 290.

[38] Ion Donat, *Domeniul domnesc*, p. 101.

Cercetând documentele, în judecarea procesului pentru cele două moşii, se poate trage concluzia ca Glodul şi Hinţa sunt "vechi ocine" ale mănăstirii. O ilustrează câteva texte din timpul domniilor lui Radu cel Mare („l-am dăruit domnia mea … cum a fost şi mai dinainte ocină veche a sfintei mănăstiri")[39], Mihnea cel Rău („şi încă de mai înainte a fost ocină, dedină a sfintei mănăstiri")[40], Neagoe Basarab („după cum a fost ocină şi mai înainte sfintei mănăstiri")[41], Vlad Vintilă („pentru că sunt vechi şi drepte ocine şi dedine ale sfintei mănăstiri, încă din zilele de demult, de când este Ţara Românească şi de când s-a zidit întâi sfânta mănăstire"[42]) şi Mircea Ciobanul, care pare să încheie lunga controversă privind posesiunea moşiilor („aceste mai sus-numite sate au fost ale sfintei mănăstiri şi de la începuturile Ţării noastre Româneşti"[43]). Ştim cu certitudine că, exceptându-l pe Radu cel Mare, au judecat cazul şi că au decis în favoarea călugărilor mănăstirii toţi domnii abia menţionaţi (pârâtori Cârstea şi nepoţii, sau, în alt loc, nepoţii lui Cârstea, Stefan cu fiii săi şi cu Dobromir şi cu fratele său şi Oprea cu nepoţii săi şi Vladul cu fraţii săi şi cu Gonea), fiecare trecând în revistă şi judecăţile predecesorilor lor, pârâtorii rămânând „de lege" înaintea tuturor acestor domni.

Deşi procesele sunt lungi şi controversate, şi Vlad Călugărul şi Radu cel Mare ţin să apară drept cumpărători ai celor două sate, cărora le mai adaugă numeroase alte cumpărături şi danii, de exemplu Nănăşeşti, Ioneşti, Urşi, Balta Pirot, Mirileşti, seliştea Corbeni etc. toate în zona Argeşului şi apropiate unele de celelalte. Satul Stoiceani (Stoiceşti, Stoicianii), lângă Valea lui Alb, este cumpărat de Radu cel Mare pe 6000 de aspri. Mai înainte chiar de aceasta domnul i-a poruncit lui Vlaicu (despre care spuneam că este fratele unui Albul şi de la care face cumpărarea) să părăsească satul, căci acesta fusese primit ca zestre de mama sa, doamna Samonida[44] care, la rândul său, după ce s-a călugărit, l-a dăruit mănăstirii.

Prin contrast cu grija urmaşilor Drăculeşti faţă de Govora, Dăneştii aflaţi pe tron până la Vlad Călugărul (Vladislav al II-lea, Basarab

[39] **DRH, B**, I, doc. 290, p. 474.
[40] **DRH, B**, II, doc. 54, p. 116.
[41] **DRH, B**, II, doc. 163, p. 317.
[42] **DRH, B**, III *(1526-1535)*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1975, doc. 170, p. 277.
[43] **DRH, B**, V *(1551-1565)*, îngrijit de Damaschin Mioc şi Marieta Adam Chiper, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, doc. 3, p. 6.
[44] **DRH, B**, I, doc. 258, 268

cel Tânăr, Basarab Laiotă) nu apar în niciun fel evocaţi în hrisoavele mănăstirii.

*

Ştiind toate aceste lucruri, să analizăm fragmentul menţionat mai sus din istoria mănăstirii Govora. Într-un hrisov din 1 aprilie 1551 găsim o relatare a evenimentelor care au dus la distrugerea mănăstirii şi la înstrăinarea averilor ei: „Iar când a fost în zilele lui Vlad voievod Ţepeş, a fost un boier ce se chema Albul cel Mare. Deci, a luat mai sus-numitele sate [Glodul şi Hinţa] cu sila şi încă a pustiit şi sfânta mănăstire, până în vremea când a dăruit domnul Dumnezeu cu domnia pe părintele domniei mele Radu voievod cel Bun, fiul lui Vlad voievod Călugărul. Iar apoi, atunci, în zilele lui Vlad voievod Ţepeş, acest boier, Albul cel Mare s-a ridicat domn peste capul lui Vlad voievod Ţepeş, iar Vlad voievod a ieşit cu oaste împotriva lui şi l-a prins şi l-a tăiat pe el şi pe tot neamul lui. Deci a văzut Vlad voievod sfânta mănăstire pustie; de aceea a miluit cu acele sate, Glodul şi Hinţa, pe nişte slugi ale sale. Iar după aceea, părintele domniei mele, răposatul Radu voievod, fiul lui Vlad voievod Călugărul … a văzut şi sfânta mănăstire pustie; astfel, iar a înălţat-o şi a înnoit-o şi a zugrăvit-o… Si încă a descoperit şi a cumpărat casele şi ţiganii şi viile şi grădinile de la acei ce le-au luat de la sfânta mănăstire. Şi a aflat şi aceste mai sus numite sate, Glodu şi Hinţa, că au fost dintru început dedina sfintei mănăstiri…”[45], sau „cum a fost şi mai dinainte ocină veche a sfintei mănăstiri”[46].

Aflăm în primul rând că cele două moşii, Glodul şi Hinţa, sunt motivul pentru care Albul cel Mare distruge mănăstirea care se bucurase de atâta atenţie din partea lui Vlad Dracul, domnul cu care tatăl său se duşmănise în trecut. Ecoul „cotropirii” celor două moşii se resimte până în zilele lui Vlad Vintilă („Ci aceste mai sus zise sate au fost cotropite”[47]) şi Mircea Ciobanul („Albul cel mare … a luat mai sus numitele sate cu sila”). Deducem de aici că satele trebuie să fi făcut parte din averea familiei, că fuseseră confiscate de Vlad Dracul cu prilejul uciderii rivalilor şi a urcării pe tron şi că fuseseră dăruite mănăstirii Govora, fapt ce făcea imposibilă luarea în stăpânire de către Albul cel Mare a pământurilor familiei sale[48].

[45] **DIR, B**, XVI/3, nr. 3; **DRH, B**, V, doc. 3, p. 6.
[46] **DRH, B**, I, doc. 290.
[47] **DRH, B**, III, doc. 170, p. 310.
[48] Pavel Chihaia, *Ctitorii ale voievozilor Drăculeşti*, p. 74.

Aflăm mai departe că Vlad Ţepeş l-a prins pe Albu cel Mare şi l-a tăiat, pe el şi pe tot neamul lui, confiscând înapoi de la hiclean satele, pe care nu le-a mai înapoiat mănăstirii, ci le-a dăruit unor „slugi credincioase". Merită subliat aici faptul că, deşi se ştie că Vlad Ţepeş a ucis un număr mare de boieri, nu se cunosc decât două sate confiscate de el pentru hiclenie: Glodul şi Hinţa[49].

Prezenţa boierilor Drăculeşti în apropierea mănăstirii Govora la începutul secolului al XVI-lea arată că Vlad Dracul a făcut împroprietăriri în zonă, pe lângă cele ale mănăstirii noastre, unele chiar din fostele moşii ale boierilor Albeşti[50]. Nu trebuie să uităm că tot în zonă, în hotarul Rîmnicului, el întăreşte ieromonahului Dorotei un loc la Licura şi şase vii, ca să ridice acolo o mănăstire - ctitorie domnească[51]. Lui Vlad Dracul îi este atribuită, de asemenea, ctitorirea lăcaşului mitropoliei, tot cu hramul Adormirea Maicii Domnului, la aproximativ doi kilometri de Curtea de Argeş, înălţată cu un an înainte de proiectarea ctitoriei de la Govora şi sfinţită la 15 august 1439[52]. Opţiunea lui Vlad Dracul pentru Argeş, nu pentru Târgovişte, şi strădaniile sale de a consolida situaţia ctitoriilor domneşti din zonă nu este greu de înţeles dacă luăm în considerare că fiul său, Mircea, a fost ucis de boierii târgovişteni, partizanii voievodului Alexandru Aldea, în vreme ce la Argeş el însuşi avea simpatizanţi fideli.

---

[49] Ion Donat, *Domeniul domnesc*, p. 25.

[50] Pavel Chihaia, *Ctitorii ale voievozilor Drăculeşti*, p. 69, nota 23.

[51] **DRH, B**, I, doc. 91. Ctitoria aceasta însă nu a mai apucat să fie construită. Licura este un sat cu dimensiuni reduse pe care nu îl vom mai regăsi ca atare, de acum înainte, în documente, el fiind împărţit la un moment dat între satul Uliţa şi mănăstirea Coziei. Se mai pomeneşte uneori doar dealul Licurei. Poate că nu este întâmplător că Dorotei, care urma să fie „egumen de nimeni neclintit" la Licura, este egumen al Govorei în vremea lui Vlad Călugărul (**DRH, B**, I, doc. 210, 220 etc.), jucând un rol deosebit de activ în viaţa mănăstirii. Să fie, oare, doi ieromonahi cu coincidenţă de nume? Poate. Cert este însă că prezenţa unui anume Dorotei este ţinută minte multă vreme în istoria Govorei, iar Mircea Ciobanul vorbeşte la 1551 de „stareţul Teodor, supranumit Dorotei, ucenicul bătrânului Dorotei" (**DRH, B**, V, doc. 3, p. 6), deci în memoria vremii nu exista nicio confuzie în privinţa identităţii personajului. Chiar dacă este posibil ca mai mulţi clerici să îşi ia acelaşi nume de călugărie, este evident că un anume Dorotei a jucat un rol foarte important în istoria Govorei şi că avea o relaţie deosebită cu domnii implicaţi în viaţa mănăstirii. Ar fi, credem, util de analizat, în viitor, relaţia preferenţială a domnilor cu înaltele feţe bisericeşti, nu numai pentru istoria bisericii, dar şi pentru cea politică, economică şi socială a Ţării Româneşti.

[52] Pavel Chihaia, *Cele două lăcaşuri ale Mitropoliei din Curtea de Argeş deduse din hrisoavele bisericii lui Neagoe Basarab*, în idem, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1974, p. 67.

Şi să nu uităm că în 1431, după ce mută reşedinţa la Târgovişte, Alexandru Aldea ridică la nord de oraş Mănăstirea Dealului, unde să îşi găsească odihna de veci, căreia îi face numeroase danii. Construind un lăcaş cu funcţie funerară şi dinastică, Alexandru Aldea afirma astfel continuitatea de tradiţie cu aceea a tatălui său. Se conturează, astfel, din rivalitate politică şi dinastică, două zone de putere ce par să orbiteze, din punct de vedere economic şi social, nu numai spiritual, în jurul unor centre mănăstireşti.

Să analizăm mai departe fapta lui Albul cel Mare. El acaparează două sate care trebuie să fi fost dăruite mănăstirii printr-un act ocrotit, conform tradiţiei, de blesteme domneşti şi bisericeşti, adică pronunţate de oameni cu un mare prestigiu spiritual. În afară de reprezentanţii bisericii, domnii erau singurii laici care puteau da blesteme fără ca acest lucru să fie considerat un păcat[53], iar a ignora sau a încălca o decizie astfel întărită putea însemna atragerea blestemului „Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh, al tuturor Sfinţilor şi al Domniei mele”[54]. Nu este un simplu limbaj de cancelarie lipsit de semnificaţie, mânia domnească şi blestemul fiind în această perioadă elemente importante ale practicii cârmuirii, deci cel care încălca porunca domnească, în cazul nostru Albul cel Mare, trebuie că era conştient şi şi-a asumat consecinţele spirituale, nu numai materiale, ale actelor sale[55]. Din perspectivă clericală, fiind făptaşul unei acţiuni care a dus la violarea unei biserici, Albul trebuie să fi urmat, pesemne, o voinţă malefică ce l-a îndrumat chiar înainte de fapta sa. În fond, ce era o biserică? Nu părea a fi o barieră absolută faţă de lumea exterioară, putând fi deci întinată de faptele şi gândurile rele ale oamenilor.

Creştinii considerau biserica drept casa lui Dumnezeu, iar botezul trupurilor şi consacrarea bisericilor drept două forme ale aceluiaşi ritual. Singura diferenţă era materialul la care acesta se raporta: botezul era o taină a cărnii, consacrarea un ritual al pietrei. Sfinţirea, ritualul prin care o

---

[53] Cristina Codarcea, *La malédiction dans les anciens documents de la Valachie (XIVe-XVIe siècles)*, în **RESEE**, XXXII, nr. 1-2, 1994, p. 57; Florenţa Ivaniuc, *Jurământul / blestem: cutumă şi procedură în jurisdicţia Ţării Româneşti (sec. XIV-XVIII)*, în **RI**, t. VII, nr. 1-2, 1996, p. 869.

[54] **DRH, B**, I, doc. 11, p. 31.

[55] Lester Little, *Anger in Monastic Curses*, în Barbara Rosenwein (editor), *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, 1998, p. 28-29; Gerd Althoff, *Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger* în Barbara Rosenwein (editor), *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, 1998, p. 59.

structură trecea de la statutul de clădire la cel de biserică, era compus din anumite faze specifice: demarcarea clădirii de spaţiul înconjurător; purificarea clădirii şi a altarului său de toate impurităţile şi duhurile necurate; protejarea şi apărarea spaţiului abia consacrat prin aducerea de moaşte, de icoane, chiar de obiecte care s-au aflat în contact cu relicve sfinte, căci oamenii medievali socoteau sacrul a fi contagios. Prin sfinţire biserica materială devenea biserica lui Dumnezeu, casa Lui. Ritualul era cel care făcea transformarea de la clădire din piatră la „mireasă" a lui Cristos. A o întina, prin urmare, însemna comiterea unui sacrilegiu împotriva alesei Sale[56]. Gestul lui Albul cel Mare ne apare, astfel, într-o altă lumină. El comite un sacrilegiu împotriva casei lui Dumnezeu, deci împotriva Lui însuşi, nu numai împotriva unui centru de legitimitate domnească.

Dacă ne referim la mănăstire ca la un „centru de putere"[57], trebuie să ne întrebăm ce tip de putere şi cum anume funcţiona ea? Trebuie subliniat în primul rând că puterea religioasă are o cu totul altă topografie decât cea seculară: accesul în mănăstire este mai larg sau mai restrâns, pentru privilegiaţi, personalul clerical şi ctitori, sau complet restricţionat. Bisericile permit ctitorilor afişarea genealogiei (în tabloul votiv, în alcătuirea pomelnicului, în special a celui mare), deci exprimarea poziţiei lor de putere pe care, astfel, o şi legitimează. Mănăstirea era un teren de discurs în care relaţiile şi raporturile sociale şi de putere erau limpede expuse. Ea era în sine o sursă unică de putere spirituală, era poarta dintre lumea celor vii şi cea a strămoşilor, cu atât mai mult dacă aceştia erau îngropaţi chiar în biserică. Aici este singurul loc unde puterea familiei care fondase şi proteja lăcaşul devenea ea însăşi sacră[58]: mănăstirea permitea localizarea ei în mijlocul sacrului, iar aceasta nu e puţin lucru într-o societate caracterizată, cum am văzut, de o intensă competiţie

[56] Dawn Marie Hayes, *Body and Sacred Place in Medieval Europe, 1100 – 1389*, Routledge, New York & London, 2003, p. 11-13.

[57] Chris Wickham, *Topographies of power: Introduction*, în Mayke de Jong, Frans Theuws, Carine van Rhÿn (eds.), *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, Brill, 2001, p. 2-5.

[58] Régine le Jan, *Convents, violence and competition for power in seventh – century Francia*, în Mayke de Jong, Frans Theuws, Carine van Rhÿn (eds.), *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, Brill, 2001, p. 268; Heinrich Härke, *Cemeteries as places of power*, în Mayke de Jong, Frans Theuws, Carine van Rhÿn (eds.), *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, Brill, 2001, p. 13, 28-29.

pentru putere şi legitimarea acesteia şi de strânsa împletire a categoriilor spiritualului şi profanului.

Mănăstirile erau deci locuri de putere spirituală, în primul rând graţie mormintelor fondatorilor, ale moaştelor păstrate cu gelozie şi sfinţenie; de putere politică; de putere economică, datorită capitalului funciar investit în ele şi al veniturilor şi scutirilor de dări. Legăturile cu familia erau foarte strânse, dar posesiunile ei nu erau supuse regulilor tradiţionale de moştenire, fapt care le transforma în jucători importanţi în mecanismele complexe prin care circula proprietatea asupra pământului. Bunurile erau considerabile şi drepturile asupra lor s-au perpetuat fără încetare până în perioda secularizării averilor, adică în perioada modernă. Aproape orice bun achiziţionat de biserică era definitiv, iar clericii au fost dintotdeauna suficient de bine informaţi şi echipaţi astfel încât să păstreze evidenţa lor exactă şi să le administreze cu grijă. Erau singurele instituţii al căror capital, simbolic sau material, era considerat sacru şi ocrotit de blesteme şi legi divine.

Putem concluziona că fondarea unei mănăstiri consolida poziţia ctitorilor în detrimentul rivalilor lor, devenind deci un obiectiv major şi un pion în lupta pentru putere. A reduce fenomenul ctitoririi de biserici, în secolul al XV-lea, la simplul aspect religios, ar însemna o înţelegere cu totul eronată a felului în care funcţiona societatea. Fondarea de mănăstiri era deopotrivă un act religios şi politic. Ele au jucat un rol important în situaţiile de conflicte şi crize politice, căci aici se retrăgeau domnii pentru protecţie şi adăpost şi de aici îşi extrăgeau seva legitimităţii lor. Era firesc, în această perioadă, ca domnii să îşi dorească să controleze şi să manipuleze sfera ecleziastică – ei îşi sacralizau şi îşi legitimau astfel propria putere[59].

Astfel se explică folosirea forţei împotriva comunităţii monastice. Acesta este contextul în care credem că ar trebui să înţelegem gestul de profanare al lui Albul cel Mare împotriva mănăstirii Govora. Cu siguranţă el nu a fost gratuit, nu a fost un act de violenţă negândită, nici nu a fost îndreptat împotriva abaţiei în chestiune, urmărindu-se un simplu profit. Pentru o perioadă destul de îndelungată în istoriografia occidentală, manifestarea emoţiilor de către nobilime a fost considerată semn de instabilitate, ca şi cum aceasta ar fi fost prizoniera unei etape insuficient evoluate de dezvoltare cognitivă. Exprimarea sentimentelor şi a mâniei nu

[59] Régine le Jan, *Convents, violence and competition for power in seventh – century Francia*, p. 262.

este nicidecum un simptom al instabilităţii emoţionale a omului medieval, sau a politicii acestei perioade, în care s-ar fi trăit într-o perpetuă nesiguranţă, într-o „stare de excitaţie, o emotivitate pasională, manifestată în acea dispoziţie sufletească schimbătoare, caracterizată prin exuberanţă grosolană, cruzime violentă, duioşie interioară”[60]. Şi în spaţiul românesc mânia era adesea manifestată public şi putea fi citită drept răspuns la un act politic din trecut, ca act politic în ea însăşi sau viitor act politic de vreun fel, rareori lăsând neexprimat motivul pentru care a fost provocată. În „viaţa publică” medievală comunicarea se putea deci face prin comportamente demonstrative, care aveau ca scop transmiterea unui mesaj voit clar[61]. Exprimarea mâniei, cum am mai spus, este un element esenţial în tehnologia puterii pe care fiecare domn trebuie să o fi folosit în oarecare măsură. Actele boiereşti de violenţă, drept urmare, nu indică o iraţionalitate politică, ci mai degrabă o semnalare că ceva frustrant sau nedrept s-a întâmplat şi că într-o formă cvasi-juridică se cerea astfel socoteală persoanelor considerate responsabile. Violenţa nu este rezultatul furiei oarbe. Ea era folosită în împrejurări şi scopuri politice, altfel multe episoade în care ea ne apare exprimată puteau părea, contemporanilor dar şi cititorului modern, bizare, comice sau de neînţeles[62].

Motivele dinapoia actului de profanare al lui Albul erau cu siguranţă, cel puţin din perspectiva sa, justificate, şi trebuie plasate în contextul permanentelor lupte pentru putere de care vorbeam mai sus – era o încercare de consolidare a propriei poziţii politice şi de subminare a celei rivale pe propriul ei teritoriu. Legitimitatea, atribut indispensabil al puterii, trebuia prin urmare să fie dinamic obţinută şi menţinută. Albu cel Mare nu face decât să o nege, astfel, rivalului său, printr-un conflict declarat, deschis în competiţia pentru putere.

Este şi o reglare simbolică de conturi. Dacă într-adevăr Glodul şi Hinţa făcuseră parte din averea familiei, iar Albul cel Mare nu putea intra

---

[60] Marc Bloch, *La société féodale: La formation des liens de dépendance*, Edit. Albin Michel, Paris, 1949, I, p. 116-120; Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viaţă şi de gândire din secolele al XIV-lea şi al XV-lea în Franţa şi în Ţările de Jos*, Humanitas, Bucureşti, 2002, p. 10.

[61] Gerd Althoff, *Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger*, p. 74

[62] Stephen D. White, *The Politics of Anger*, în Barbara Rosenwein (editor), *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, 1998, p. 139-145; Paul Freedman, *Peasant Anger in the Late Middle Ages*, în Barbara Rosenwein (editor), *Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, 1998, p. 172.

în posesia moştenirii sale, confiscate de Vlad Dracul, atunci nu putem decât să constatăm că legile de fier ale răzbunării nu îşi pierdeau din putere la poarta bisericii. Înzestrând o mănăstire cu moşii luate pentru hiclenie, Vlad Dracul se răzbuna practic pe adversarul său politic, Albu Toxabă, căci odată intrate în posesiunea unui lăcaş de cult, era aproape imposibilă recuperarea satelor, chiar dacă teoretic judecăţile domneşti erau posibile. Domnul cunoştea cu siguranţă importanţa înzestrării unei fundaţii cu moşii achiziţionate prin cumpărare, aşadar cu un statut juridic solid[63], deci dăruirea celor două moşii, confiscate unui duşman de temut, propriei ctitorii domneşti, riscând judecăţi ulterioare, apare cu atât mai semnificativă.

Drăculeştii care succed la domnie nu întârzie să repare urmările profanării lui Albul cel Mare şi restabilesc ordinea firească a lucrurilor. Vlad Călugărul şi Radu cel Mare se asigură că statutul Govorei de ctitorie domnească este pus în valoare şi folosit, ca în numeroase alte cazuri, ca teren de discurs legitimator. O parte importantă a acestui discurs era chiar percepţia trecutului, care omului modern îi apare vagă şi lipsită de o importanţă imediată. Pentru Mircea Ciobanul, care relatează demonstrativ episoade sugestive din istoria lăcaşului de cult, reglementarea disputelor Govorei devine un prilej să se raporteze la faptele faimosului său părinte, asigurând continuitatea de tradiţie cu „domnii şi împăraţii … care sufletele lor bine întocmindu-le au plăcut domnului Dumnezeu”[64]. De acum Govora a devenit şi ea un loc cu tradiţie a puterii care putea fi

[63] Era binecunoscută în epocă importanţa juridică a cumpărării unei moşii, înainte de a fi dăruită vreunei mănăstiri. Vlad Dracul face primele cumpărături domneşti - o vie şi o moară, pe care le dăruieşte Govorei. Mult mai sugestivă este o situaţie din timpul domniei lui Vlad Călugărul, domn cunoscut între altele pentru numărul mare de moşii confiscate. Situaţia este relatată într-un document dat de Radu cel Mare în 1501 mănăstirii Nucet. Jumătate din satul Topoloveni este închinată lui Gherghina pârcălab de Voico al Tatului care, în acest fel, salvează capul fiului său, Milea, acuzat de hiclenie. Ocina este cumpărată cu 15 000 de aspri, apoi dăruită Mănăstirii Nucet, ctitoria pârcălabului: “iar boiarinul domnii mele, el au strânsu mulţi boiari de au luat seama şi au preţuit ci mai sus zice ocină, 15 000 de aspri şi-ntracel ceas au dat 15 000 de aspri în mâna lui Voico al Tatului. Iar dupre aceea, dregătoriul domnii mele, jupan Gherghina pârcălabul, au adaos ci mai sus-zice satul Topolovenii tot… să fie sfintei mănăstiri moşie ohabnică”. Este deci vorba despre o moşie intrată în stăpânirea lui Gherghina pârcălab ca urmare a unei hiclenii, dar care este cumpărată direct de la boierul hiclean înainte să fie dăruită mănăstirii (**DRH, B**, II, doc. 9, p. 23).

[64] **DRH, B**, V, doc. 3, p. 4.

construit şi reconstruit, care putea fi manipulat, era un simbol al legăturii cu predecesorii şi al afirmării durabilităţii şi legitimităţii domneşti.

„MOREOVER, HE DEVASTATED THE HOLY MONASTERY" THE GOVORA MONASTERY IN MID-FIFTEENTH CENTURY – THE MEANINGS OF POWER –

Abstract

This paper analyses the destruction of the Govora Monastery by the boyar Albu the Great in mid fifteenth-century Wallachia. The main contention of the article is that this sacrilegious act was embedded in the struggles between different Wallachian noble groups competing for power. Thus, by devastating the monastery, Albu the Great was trying to strengthen his own position, while undermining that of the founder of the monastery, no other than Vlad the Devil, the lord of Wallachia. The Govora monastery played an important role in supporting and legitimizing Vlad's rule, therefore any act of violence directed against it was actually aimed to its founder. A locus of history and legitimacy, the monastery had a significant capital of symbolic power that could be manipulated, destroyed or, on the contrary, restored. This is precisely what happed with Govora in the second half of the fifteenth century, when Vlad the Devil's descendents took care to restore the family monastic foundation. Thus, Vlad the Impaler punished Albu the Great and his entire kin and, afterwards, Vlad the Monk and Radu the Great re-established the monastic estate by buying back two of its former villages, Glodul and Hinţa. The purpose of this article is to suggest that the fifteenth-century Wallachian monasteries were not solely a network of religious and economic centres, but also hubs of political power.

Keywords: Wallachia, Govora, Vlad the Devil, Albul the Great, legitimacy, monastery.

VOCI DE DINCOLO.
PIETRELE DE LA DRAGOMIRNA

ŞTEFAN S. GOROVEI[*]
stefangorovei@yahoo.fr

Amintirii lui Nicolae Beldiceanu (1844–1896)

După o întrerupere de patru ani, reiau şirul comunicărilor menite să valorifice informaţiile din inscripţii, sub raport atât genealogic, cât şi istoric în general[1]. Revenirea la acest tip de investigare a trecutului prin una dintre cele mai delicate ştiinţe auxiliare ale istoriei nu se datorează descoperirii de noi izvoare şi nici îndrăznelii de a supune izvoarele vechi la o nouă lectură. De data aceasta, pur şi simplu, izvoarele nu mai există

[*] dr., CS I, Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană al Academiei Române, Iaşi.

[1] Sub titlul *Epigrafie – genealogie – istorie*, am prezentat, în anii 2004–2012, mai multe comunicări în şedinţele Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române: **I.** (despre pietrele funerare de la Bodeşti, Neamţ), 15 iunie 2004; **II.** (despre Nurod/„iurod", din inscripţia funerară de la Popăuţi, Botoşani), 16 octombrie 2007; publicat: *Noi contribuţii epigrafice. Trei pietre funerare din secolele XVI–XVII*, în **SMIM**, XXXII, 2014, p. 249–263 (1. *Piatra de la Popăuţi*); **III.** (despre o piatră funerară a familiei Cantacuzino de la Bisericani), 6 mai 2008; o versiune scurtată: *Epigrafie, genealogie, istorie*, în *Izvoare istorice, artă, cultură şi societate. În memoria lui Constantin Bălan (1928–2005)*, vol. coordonat de Constantin Rezachevici, Edit. „Speteanu", Bucureşti, 2010, p. 249–259; **IV.** (despre piatra funerară de la Dobreni, Neamţ), 16 septembrie 2008; **V.** *Contribuţii prosopografice şi epigrafice* (despre Dorin pitarul şi Vasilca „Stroici"), 12 octombrie 2010; publicat, sub acelaşi titlu, în **SMIM**, XXVIII, 2010, p. 67–86 (împreună cu alte observaţii asupra unor pietre funerare de la Probota, p. 86–96); **VI.** *Pisania „inedită" de la Mănăstirea Bisericani*, 17 ianuarie 2012. Comunicările de sub nr. **I**, **IV** şi **VI** au fost publicate sub titlul comun *Epigrafie, genealogie, istorie. Noi contribuţii*, în **SMIM**, XXXI, 2013, p. 145–183. Textul de faţă – al şaptelea din respectivul ciclu – va constitui şi el o comunicare în acelaşi cadru. Cazul în sine l-am evocat, pe scurt, în comunicarea *Patrimoniul nostru istoric. Studiu de caz: Mănăstirea Dragomirna*, prezentată la 2 septembrie 2015 la *Colocviile Putnei (XVII)*.

Pentru ilustraţiile care însoţesc acest studiu, sunt îndatorat celor care, ca şi alteori, m-au ajutat cu toată prietenia: părinţii ieromonah Marcu Petcu şi monah Timotei Tiron, dr. Elena Bedreag şi dr. Alexandru Pînzar. Le adresez şi aici cele mai călduroase mulţumiri.

ca atare. Este, oarecum, acelaşi tip de discuţie şi îndreptare „în orb", cum a fost în cazul inscripţiei funerare de la Bodeşti, cu care am pornit la drum acum 12 ani. Într-un fel, suntem în situaţia pe care Lucien Febvre a definit-o cu aceste cuvinte: „décrire ce qu'on voit, passe encore, mais voir ce qu'on doit décrire, voilà le redoutable !"[2].

Povestea acestui „redutabil" începe demult, acum peste 130 de ani.

În toamna anului 1882, când a vizitat bisericile şi mănăstirile din Bucovina în căutare de material istoric[3], Episcopul Melchisedec a găsit în pridvorul bisericii mari de la Dragomirna câteva lespezi funerare (cinci la număr, pe atunci, ca şi astăzi, dintre care una fără nici o inscripţie). El a scris următoarele[4]:]

> „Aici sunt mai multe pietre mormântale aşternute pe jos şi arată mormintele unor persoane ce au fost acolo înmormântate. Unele din acestea au inscripţiunile de tot uzate de umblare pe dânsele, încât nu se mai pot citi, la altele numai părţi din scrisoare se pot citi. Între dânsele este o piatră de marmură cu scrisoare grecească, ale căreia margini sunt roase de tot. Părinţii spun că acolo este înmormântat arhitectul Dima, carele este trecut şi în pomelnicul mănăstirii ca plănuitor şi constructor al mănăstirii[5]. O

[2] Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire*, Armand Colin Éditeur, Paris, 1992, p. 116 (din articolul *Sur une forme d'histoire qui n'est pas la nôtre. L'histoire historisante*, publicat în „Annales. ESC", II, 1947).

[3] Pentru dată: Monah Alexie Cojocaru, *Mărturii documentare privind patrimoniul religios al Mănăstirii Putna în perioada 1775–1918 (II)*, în **AP**, X, 2014, 3, p. 185–186: 22 august / 3 septembrie 1882, mitropolitul Silvestru către egumenul Putnei pentru primirea Episcopului Melchisedec care urmează a veni „spre a face studii arheologice bisericeşti" la Putna, Sucevița, Dragomirna şi în biserica Mitropoliei de la Suceava. Ar fi interesant de ştiut dacă se păstrează şi la Dragomirna vreo urmă a trecerii Episcopului Melchisedec pe acolo.

[4] Episcopul Melchisedec, *O visită la câteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina (fine)*, în **RIAF**, an I, vol. II, [fasc. I], 1883, p. 69.

[5] Povestea „arhitectului" Dima se află în pomelnicul din 1810: „Dima, ellinul. Acesta au fost arhitectonul la zidire mănăstirii, în zilele lui Ştefan Tomşa voievod. Toată plata ostenelii sale la lucrul zidirii şi încă şi toată avere sa au dăruit Sfintei Mănăstiri Dragomirnii. Născut în satul Maxia, în Nicomidia. I s-au întâmplat sfârşitul în Dragomirna şi s-au îngropat în predvorul besericii, supt piatra de marmore albastră, pe care scrie elleneşte. Toate aceste zise şi să roagă să nu fie uitat întru pomenire" (Olimpia Mitric, *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog*, II, Edit. „Junimea", Iaşi, 2007, p. 263–264); în pomelnicul de la sfârşitul secolului al XVIII-lea se află numai numele lui Dima, fără altă explicaţie: Alexandru Pînzar, *Pomelnicele Dragomirnei*, în *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire

altă piatră, cu scrisoare tot grecească, dar legibilă, fiind dintr-o epocă mai aproape de noi, anume din anul 1770, ne spune că acolo este înmormântată Maria, soţia păharnicului Georgie Balsovlu[6], care se trăgea din strălucita viţă a Mavrocordaţilor, care au domnit în amândouă ţările române, pentru care epitaful se şi împodobeşte cu mărcile ţărilor române: vulturul şi zimbrul. Epitaful este scris cu mult emfaz grecesc şi cu pretenţiunile de clasicism elinesc. Pe a treia piatră se pot citi aceste cuvinte: «**сѣи камень над гробни сътвори и ѵкраси. панъ Дѵмитрашко ... wтцѵ своемѵ ... иже прѣстависѧ къ вѣчним обителем и погребен зде въ дни господина нашего. Iѡ. Дѵмитрашка воевод божїею милостїю господаръ земли молдавскои лѣт ѕрпи мѣсѧца юнї д. Дрѫгѵлескѵ**». Numele din urmă Drăgulescu cred că este al maistrului, carele a sculptat piatra. Data pietrei corespunde anului 1680.

A patra inscripţie poartă data 1673 şi se poate încă citi pe ea următoarele cuvinte: «**сѣи камен гроби сътвори и ѵкраси панъ дѣдѵ пръкълаб бив меделничерю, покоиномѵ ... иже прѣстависѧ къ вѣчним wбителем и погребен здес въ дни господина нашего Iѡ Дѵмитрашко воевод. лѣт ѕрпа мѣсѧца Iанѵар д.**».

Data aceasta corespunde anului 1-iu al domniei 1-a a lui Dumitraşcu **Cantacuzin; iar cea de sus la anul 1-iu al domniei a 2-a a aceluiaşi domn".**

Dragomirna & Edit. „Mitropolit Iacov Putneanul", Suceava, 2014, p. 102 şi 103, nota 60. Inscripţia grecească şi adevărata ei destinaţie au fost cercetate pentru prima oară de Grigore Tocilescu, probabil în urma semnalării lui Melchiesec. Cf. D. M. Pippidi, *Provenienţa inscripţiei greceşti de la Mănăstirea Dragomirna*, publicat în **SCIV**, VIII, 1957, 1-4, p. 125–135 (reeditat în *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, I, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Dragomirna & Edit. „Mitropolit Iacov Putneanul", Suceava, 2014, p. 117-126); observaţii noi: Victor Cojocaru, *Inscripţia greacă de la Dragomirna*, în „Pontica", 43, 2010, p. 323–346. Vlad Zirra a arătat cum s-a născut povestea, din interpretarea cu totul fantezistă a unor cuvinte greceşti din inscripţie; cf. Gh. I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, cit., p. 29.

[6] Domniţa Maria Mavrocordat (m. 15 februarie 1770) era fiica lui Constantin vodă Mavrocordat şi a fost căsătorită cu Iordache Balş (1742–1812): *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, I, Edit. „Simetria", Bucureşti, 2004, p. 254; inscripţia la p. 267 (cu textul explicativ repetat); inscripţia de pe mormântul lui Iordache Balş la p. 265.

Din ceea ce a putut descifra, Melchisedec a consemnat câteva nume care, eventual, ar fi putut ajuta la identificarea personajelor înhumate acolo: pan Dumitraşco, pan Deadu pârcălab şi fost medelnicer (într-o stranie asociere de dregătorii) şi „Drăgulescu", presupus a fi meşterul care a sculptat una dintre pietre. Foarte puţin pentru a se îndemna cineva la identificări prosopografice.

Două decenii mai târziu, Eugen A. Kozak, profesor la Universitatea din Cernăuţi, în binecunoscuta sa culegere de inscripţii bucovinene, a dat acestor două inscripţii funerare noi lecturi, însoţite de traduceri în limba germană[7]. El le-a prezentat văzute dinspre intrarea sudică în pridvor, deci în ordine inversă faţă de Melchisedec (care le-a descris văzute de la intrarea nordică); pentru păstra ordinea în care am început, le inversez la rândul meu. Le transcriu cât mai aproape de chipul urmat de Kozak.

Sub numărul **IV**, se află inscripţia de pe prima piatră de la intrarea sudică; ea măsoară 125 x 59 (52)[8] cm. Literele, de 7,5 cm înălţime, sunt „destul de puternic tocite, astfel încât tocmai numele celui înhumat aici rămâne ilizibil"[9].

съи камень надгробнии сътвори и ѕ ❁ | краси пань дѕми рак ... ѕк . молебникѕ ѡ цѕ своемѕ ер ... [иже прѣстави сѧ къ вѣчним] ѡбит[ѣ]лим и погребен ес ❁ | зде въ дни гсдина нашего іѡ дѕм[итрашко] воевода • бжїю млстїю гсдрь змли молдавьскѡи ❁ | (Fortsetzung in Querzeilen[10]) **влѣт ҂зр҃пи • мсца юн.. | дрѫгѫ . леск . . |**

Despre numele citit **дрѫгѫ . леск . .** , Kozak împărtăşea opinia Episcopului Melchisedec, că ar putea fi acela al lapicidului, căruia – notează el – i se datorează ambele pietre funerare[11].

Sub numărul **III**, se află cea de-a doua piatră, cu dimensiunile de 114 x 58 (53) cm. Literele inscripţiei, uşor inegale ca înălţime (7-8 cm),

[7] Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte*, I. Teil: *Steininschriften*, Viena, Im Selbstverlage, 1903, p. 20–22.

[8] Lăţimea la capătul superior (vestic) şi la cel inferior (estic) al lespezii.

[9] „Die Buchstaben … sind … stark abgescheuert, so daß gerade der Name des hier Beerdigten unleserlich bleibt" (Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 21).

[10] Continuarea în rând transversal.

[11] „Wir glauben mit Melchisedek annehmen zu können, daß der in der zweiten Querzeile zum Schluß angeführte Name **дрѫгѫлеск . .** der des Steinmetzen ist, welcher dieses beiden Grabsteine ausgemeißelt hat" (Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 22).

„sunt destul de groase, puţin adânc cioplite şi puternic uzate, astfel încât unele cuvinte nu mai pot fi citite”[12]. Kozak a redat astfel inscripţia funerară[13]:

сѫи камен надгробныи сътвори и ѹкрас ❁ | . дъ[ꙗпък] бив меделничѣр покоиномѹ ... (abgescheuert[14]) **... своємѹ сави бив ... ❁ | иже прѣстави сѧ къ вѣчнѣи ѡ ❁ | бит[ели и погребен з]де въ дни гп̄дна нашего іѡ дѹмитршко воєвод • лѣ • ,зр̄па мсца єнѹарїа: д:**

Comparând lecturile lui Melchisedec şi Kozak, se observă că progresul e destul de mic. Totuşi, Kozak a corectat unele lecţiuni dubioase, chiar imposibile, ale predecesorului său (precum *pârcălabul fost medelnicer* !), a precizat unele cuvinte, a adus un nume nou – **Savi(n) fost** … – şi a eliminat unul vechi (Deadu); în schimb, a introdus un cuvânt – **молєбникѹ** (rugătorului) – capabil să sugereze prezenţa unui personaj intrat în monahism. Mai presus de toate, însă, el a făcut două observaţii preţioase: mai întâi, că ambele pietre sunt lucrate de aceeaşi mână; apoi, că la amândouă colţurile ele sunt „sigilate” cu câte o rozetă, care întrerupe uneori câte un cuvânt şi pe care Kozak le-a marcat în transcrierea inscripţiilor. Le-am marcat şi eu, cu semnele pe care le-am avut la îndemână.

Aceste mici progrese, demne de apreciere date fiind condiţiile în care s-au păstrat pietrele, n-au fost totuşi de natură să mulţumească pe N. Iorga. În ampla recenzie[15] a profesorului de la Bucureşti, cartea profesorului de la Cernăuţi era aşezată între acelea „care trăiesc de azi până mâne şi cer imperios să fie înlocuite”[16]. Cât de nedreaptă şi răutăcioasă a fost această caracterizare o arată faptul că volumul lui Kozak trăieşte şi azi, cu mult folos pentru cercetători şi, oricât de „imperios” ar fi fost cerută înlocuirea lui, nu numai că o altă culegere nu s-a mai realizat de atunci încoace, dar Iorga însuşi, atunci când a vrut să publice aceleaşi inscripţii doar în limba română[17], le-a cules tocmai din

[12] „Die Buchstaben … sind ziemlich dick, weniger tief eingemeißelt und stark abgetreten, so daß einige Worte nicht mehr zu lesen sind” (Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 20)

[13] Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. 21.

[14] Tocit.

[15] În N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VI, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, Bucureşti, 1904, p. 607–657.

[16] *Ibidem*, p. 657.

[17] V. mai departe.

acea carte menită a trăi „de azi până mâne”. Cu toate acestea, cunoaşterea şi înţelegerea ştiinţifică au progresat chiar şi prin această recenzie.

Îi las cuvântul lui N. Iorga[18]:

> „Inscripţia de pe mormântul unui medelnicer, purtând data de 4 ianuar 7181 (1673) şi totuşi însemnarea ca domn a lui Dimitrie Cantacuzino, face pe d. Kozak să creadă că în Moldova secolului al XVII-lea se începea încă anul – dacă s-a început vreodată, vom vedea la capătul acestei cercetări – la 1-iu mart[19]. De fapt, nu mai e nici un asemenea caz în toată suma nemărgenită de documente moldoveneşti ce ni s-au păstrat din acest veac. E o simplă greşeală de săpător.
>
> De altmintrelea, şi întregirea ce propune d. Kozak (un verb slavonesc, în loc de un nume propriu) nu e bună. «**дь...** [adică: **дѣ...**] biv medelnicer» e un nume. Pe acel timp, trăia medelnicerul Deadiul, din Răduleşti, care a jucat în pribegiile şi intrigile boierilor moldoveni din această vreme un oarecare rol şi a ajuns apoi serdar şi spătar. D. Kozak se putea lămuri comparând a mea *Istorie a literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 352, 361, 377, 379, 399, 474, şi ale mele *Studii şi documente*, V, p. 50, n° 229; p. 94, n° 83. Fata lui, Ana, a fost a doua soţie a lui Mihai vodă Racoviţă. La încheierea acestei rectificări, văd că episcopul Melchisedec cetise (*Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, I^{2}, p. 69) mai bine: «Deadu».
>
> Piatra pusă de un Dumitrachi pe mormântul părintelui său la iunie 7188 (1680) ar oferi greutăţi de înţelegere, pentru că se spune că domn era un «Dum.», ceea ce d. Kozak întregeşte ca: «Dumitraşco». De fapt, numele domnului este nu «Dum.», ci Duca, şi, în adevăr, peste Moldova domnea atunci Duca vodă”.

Alături de reproşuri pentru „fapte” inexistente (precum apelul la anul de la martie sau folosirea unui „verb slavonesc în locul unui nume propriu”), recenzia lui N. Iorga aducea o propunere de îndreptare nepotrivită în context, dar şi una valabilă: în iunie 1680 în Moldova domnea Gheorghe vodă Duca, nu Dumitraşco vodă Cantacuzino. Numai că în această eroare Kozak îl urma tocmai pe „venerabilul şi meritosul

[18] N. Iorga, *op. cit.*, p. 611–612.

[19] Problema „anului de la martie” nu este însă adusă în discuţie în legătură cu această inscripţie, ci numai la modul teoretic, în introducerea volumului, „zum Frage der Chronologie” (Eugen A. Kozak, *op. cit.*, p. V). Răspunsul lui Iorga, *op. cit.*, p. 651–655.

episcop [Melchisedec] de Roman", despre care N. Iorga avea impresia că savantul de la Cernăuţi îi „păstrează tot despreţul său"[20].

Aşa cum fuseseră lecţiunile lui Kozak din acea carte socotită că va trăi „de azi până mâne", aşteptându-şi imperioasa înlocuire, ele au „supravieţuit" Marii Uniri şi au fost **singurele texte utilizabile** în toată perioada interbelică (şi până în ziua de azi). Le-a folosit în 1933 G. Balş, care le-a citat după Kozak, preluând numele **Sava** pentru inscripţia din 1673 şi fragmentul de nume **Er…** pentru cea din 1680, împreună cu presupunerea că „sculptorul" acestei din urmă pietre ar fi fost un „Drăgănescu"[21]. În 1938, Iorga însuşi a apelat la blamatul volum tipărit la Viena în 1903 şi care nu se dădea înlocuit, dând traduceri româneşti pentru un mănunchi de *Inscripţii bucovinene*[22] cu indicaţia: „S-au întrebuinţat lecturile lui Eug. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*"[23].

Iată aceste traduceri, în aceeaşi ordine pe care a început-o episcopul Melchisedec[24]:

> Această piatră de mormânt a făcut-o şi împodobit-o jupânul Dumitrachi … rugătorului său părintelui său Er…, [care s-a pristăvit la veşnicele] lăcaşuri şi a fost îngropat aici în zilele domnului nostru Io Dumitraşcu voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, anul 7188 (1680), luna iunie.

Şi a doua:

> Această piatră de mormânt a fost făcută şi împodobită de … fost medelnicer răposatului său fiu Sava, fost …, care s-a pristăvit la veşnicele lăcaşuri şi a fost îngropat aici în zilele domnului nostru Io Dumitraşcu voievod, în anul 7181 (1673), luna ianuarie 4.

După cum se vede, acerbul critic din 1904 uitase, între timp, că Dumitraşcu vodă Cantacuzino nu domnea încă la 4 ianuarie 1673 şi nici în iunie 1680… La rândul său, el a mai introdus un element de natură să conducă atenţia pe alte căi: în inscripţia din 1673, „Sava" a devenit *fiul* celui care punea piatra (deşi fragmentele de text slav nu îndreptăţeau o asemenea completare).

---

[20] *Ibidem*, p. 657.

[21] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan", Bucureşti, 1933, p. 546.

[22] N. Iorga, *Românismul în Bucovina*, [Cernăuţi ?], 1938, p. 361–397.

[23] *Ibidem*, p. 361, nota 1.

[24] *Ibidem*, p. 363 şi, respectiv, 362–363.

Şi în acest punct, cu „îndreptările" şi „contribuţiile" menţionate, s-a oprit cunoaşterea şi înţelegerea acestor lucruri.

*

Am refăcut întregul „dosar" al acestor inscripţii, care până azi n-au putut fi utilizate în nici un chip, pentru nici un fel de cercetare, ca prefaţă la ceea ce constituie subiectul propriu-zis al prezentei expuneri.

Lucrând, împreună cu soţia mea, la alcătuirea volumelor care au adunat studiile mai vechi închinate Mănăstirii Dragomirna şi comunicările colocviului din 2009[25], mi-am propus să revăd şi inscripţiile funerare. Am fost şocat de starea în care se află cele două lespezi care au făcut să se discute atâta în jurul lor: practic, în afara unor urme ale motivelor ornamentale din câmpul pietrelor, nu se mai disting decât foarte vagi urme de litere, din care pare imposibil să se mai reconstituie vreun cuvânt **(Fig. 1 şi 2)**; doar grupul de litere **скwи** îngăduie identificarea uneia dintre pietre ca fiind aceea care avea inscripţia din 1680 **(Fig. 2)**. Îndreptarea erorilor de lectură ale lui Melchisedec şi a erorilor de interpretare ale lui Kozak devine de neînfăptuit: ambele lespezi funerare sunt azi doi bolovani fără nici o valoare pentru ştiinţă – mărturie grăitoare a grijii cu care patrimoniul nostru istoric şi artistic a fost şi este ocrotit.

În aceste împrejurări, ediţia lui Kozak – cea dintr-o carte de genul acelora „care trăiesc de azi până mâne şi cer imperios să fie înlocuite" – rămâne de bază.

O întâmplare minunată face, însă, ca această distrugere a obiectelor materiale să nu reuşească a provoca, totuşi, pierderea ireparabilă a mesajului scris pe care ele îl purtau. Şi este şi în aceasta o învăţătură, ca şi în întreaga discuţie care s-a purtat în jurul lor.

Iată de ce.

Toată truda şi toată discuţia ar fi fost scutite dacă s-ar fi valorificat la timp munca unui om sau dacă acesta însuşi s-ar fi îngrijit de valorificarea ei. Activitatea de epigrafist a lui **Nicolae Beldiceanu** (1844–

[25] *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, 466 p.; *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, I, 412 p. şi II, 350 p. Pentru toate trei: carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Dragomirna & Edit. „Mitropolit Iacov Putneanul", Suceava, 2014.

1896) am evocat-o acum câţiva ani, într-o conferinţă la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi[26]; am reamintit, atunci, proiectul urzit de

Fig. 1. Piatra cu inscripţia datată 1673 (starea actuală)

Fig. 2. Piatra cu inscripţia datată 1680 (starea actuală)

acest poet şi arheolog în vederea înfăptuirii unui *Corpus Inscriptionum*[27] pentru România, după modelul aceluia întemeiat de Theodor Mommsen.

[26] Ştefan S. Gorovei, *Epigrafia medievală – o disciplină abandonată?*, comunicare inaugurală la Zilele Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, Sesiunea Facultăţii de Istorie, 28 octombrie 2011.

De pe urma acestui proiect – nerealizat, ca atâtea dintre marile proiecte ale savanţilor români, care stau sub semnul lui *Etymologicum Magnum* – a rămas o cantitate considerabilă de decalcuri, transcrieri şi traduceri, pe care N. Iorga le-a utilizat din plin în primul volum al culegerii sale de inscripţii[28] şi a căror urmă pare să se fi pierdut.

La câţiva ani după apariţia celui de-al doilea volum al lui Iorga[29], în noiembrie 1912, Dimitrie A. Sturdza a dăruit Academiei Române un caiet de 231 de file, care azi formează **ms. rom. 4181** din Biblioteca acestei instituţii şi care conţine „numeroase copii, decalcuri, desene, transcrieri şi comentarii, de o remarcabilă valoare istorică”[30]. Toate aceste preţioase mărturii istorice au fost culese în 27 de localităţi bucovinene. Caietul – **a cărui editare integrală este în pregătire** – nu e datat, însă cercetările „arheologice” (= epigrafice) ale lui Beldiceanu în Bucovina pot fi datate relativ precis. În unele din aceste explorări, el a avut un „ucenic” foarte sârguincios şi devotat în persoana lui Artur Gorovei (1864–1951), care a copiat şi el inscripţii şi a imaginat o metodă pentru a face posibilă tipărirea lor aproape fotografică[31]. Gorovei nu l-a însoţit pe Beldiceanu în Bucovina, dar a consemnat în *Jurnalul* său (încă inedit) părerea mentorului său de atunci cu privire la publicaţia lui Melchisedec: „l-a prins cu prostii – nota la 30 ianuarie 1888 – în studiul ce publică el în revista lui Tocilescu asupra mănăstirilor din Bucovina. Comite cele mai mari greşeli în copierea şi traducerea inscripţiunilor”[32]. Cum Melchisedec şi-a publicat „studiul” în numerele din 1883 ale revistei lui Tocilescu, dând apoi un extras comun în 1885, este evident că expediţia bucovineană a lui Nicolae Beldiceanu a trebuit să aibă loc tocmai în aceşti ani. Caietul datează, desigur, din intervalul 1884–1887.

---

[27] Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, Tipografia şi Librăria „J. Bendit”, Folticeni, 1930, p. 90. După aprecierea autorului, „munca rodnică a lui [Beldiceanu] a fost pe câmpul epigrafiei” (p. 89).

[28] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României, adunate, adnotate şi publicate de* ~, I, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva”, Bucureşti, 1905.

[29] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României, adunate, adnotate şi publicate de* ~, II, Atelierele Grafice Socec & Comp., Societate anonimă, Bucureşti, 1908.

[30] Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, III (B.A.R., 3101–4413), Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 371.

[31] Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, cit. (*supra*, nota 27), p. 91. Păstrez încă o asemenea mostră de desen a unei inscripţii de la Mănăstirea Râşca, redus la scară în vederea săpării în lemn.

[32] Ioan Lăcustă, *De la o unire la alta. Memorie sau memorialişti 1859–1918*, Edit. „Albatros” (Colecţia Memoria), Bucureşti, 2005, p. 193.

Dragomirna, cu minunata ei mănăstire, nu lipseşte din acest caiet, ci ocupă ultima lui parte, de la fila 173^{v} la fila 226^{v}. Aici, între multele inscripţii şi însemnări transcrise şi traduse, se află şi cele două pietre al căror „dosar” îl închid în acest chip cu totul neaşteptat (**Fig. 3**).

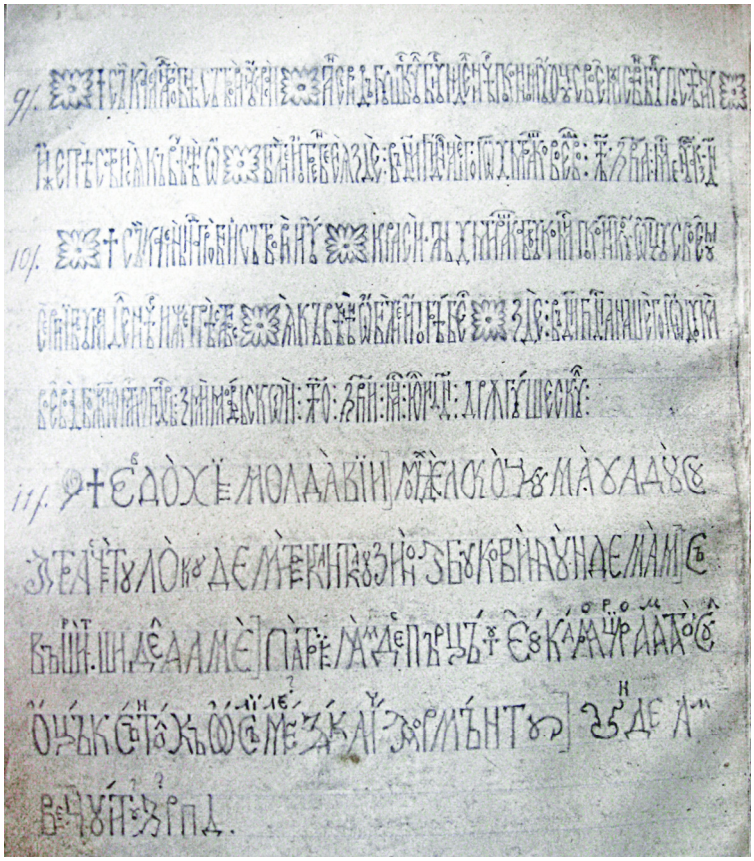

Fig. 3. Pagina din caietul lui Nicolae Beldiceanu cu inscripţiile de la Dragomirna

Metoda urmată de Beldiceanu pentru consemnarea materialului său epigrafic consta în transcrierea textelor pe paginile din stânga ale caietului (*verso* filelor), dând pe cele din dreapta (*recto* filelor următoare) detaliile, traducerea şi unele comentarii. Pentru a păstra cursivitatea expunerii, voi întretăia consemnările lui Beldiceanu, intercalând textele

slave[33] în descrierea pietrelor[34]. De data aceasta, ordinea este inversată faţă de cele precedente.

„9) Piatră sepulcrală în pritvor, la stânga, cum intri pe uşa despre miazăzi, a doua de la uşă dintre cele slavone; lungimea: 1 m 14 cm; lăţimea: 59 cm; iată cuprinsul inscripţiunii

✵ † Съи камен надгробнѣ сътвори и ѹкраси ✵ пан Серги Дръгѹшъскѹл бивѹ меделничѣр покоиномѹ оцѹ своемѹ Савин бивѹ постѣлник ✵ иже прѣстависѧ къ вѣчнѣи ѡ ✵ бители и погребен сиѧ зде въ дни гспдна нашего Iѡ Дѹмитрашко воевод лѣт ҂зрпа мсц енѹар кз дн. (Fig. 4)

tălmăcită pe româneşte: «**Această piatră pe groapă a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Serghie Drăguşescu fost medelnicer răposatului părintelui său, Savin fost postelnic, care s-a strămutat la vecinicile locaşuri şi înmormântatu-s-a aici în zilele domnului nostru Io Dumitraşcu voievod, la anul 7181 (1673), luna ianuarie 27 zile**».

10) Piatră sepulcrală în pritvorul bisericii, la stânga, cea întâi cum intri pe uşa dinspre miazăzi. Lungimea: 1 m 22 cm; lăţimea 58 cm. Inscripţia este scrisă în limba slavonă

✵ † Съи камень надгробни сътвори и ѹ ✵ краси пань Дѹмитрашко бивѹ комис покоиномѹ ѡцѹ своемѹ Сергиї бивѹ меделничѣр иже прѣставис ✵ ѧ къ вѣчнѣи ѡбители и погрѣбен ес ✵ зде въ дни гспдна нашего Iѡ Дѹка воевод Божию млстию гспдрь Змли Молдавьскѡи лѣто ҂зрпи мсца юл и дни : Дрѫгѹшескѹл. (Fig. 5)

tălmăcită pe româneşte ea are înţelesul următor: «**Această piatră pre mormânt o făcu şi o împodobi panul Dumitraşcu fost comis răposatului părintelui său Serghi, fost medelnicer, care s-a strămutat la vecinicile locaşuri şi înmormântat este aici. În zilele cucernicului domnului nostru Io Duca voievodul, cu a lui Dumnezeu milă stăpânitor Ţerei Moldovei. La anul 7188 (1680) luna iulie 4 zile. Drâguşescul**»".

Şi iată aşa, cu contribuţia lui Nicolae Beldiceanu, trecut „la veşnicele lăcaşuri" acum 120 de ani, putem şti astăzi cuprinsul exact al inscripţiilor azi inexistente săpate acum 235 de ani pe nişte pietre încă existente… Sunt **voci de dincolo**, care n-au vrut să se piardă în neant şi care au reuşit să ajungă până la noi graţie muncii unui om dezinteresat, dar şi norocului care a făcut ca acest caiet al lui Nicolae Beldiceanu să

[33] Aflate pe f. 176^{v}.

[34] Aflate pe f. 176^{r} şi, respectiv, 176^{r} –177^{r}.

ajungă la Dimitrie A. Sturdza, care l-a depus la Biblioteca Academiei, unde a rămas uitat, neatins de căutătorii de inscripţii…

Acum, cu textele ambelor inscripţii sub ochi, înţelegem bine atât observaţiile lui Kozak, cât şi unele dintre fragmentele de cuvinte descifrate de el, precum acel **er…** despre care nimeni nu s-ar fi putut gândi că ar aparţine numelui … Serghie ! Aceste texte par să reconstituie trei generaţii dintr-o familie de boieri moldoveni: postelnicul **Savin Drăguşescu**, fiul său medelnicerul **Serghie Drăguşescu** şi fiul acestuia, comisul **Dumitraşco Drăguşescu**. Un asemenea fir genealogic este de natură să surprindă pe cei care cunosc, câtuşi de puţin, prosopografia moldovenească a celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVII-lea. Familia boierilor **Drăguşescu** a fost oarecum ocultată, substituindu-i-se familia boierilor **Drăguţescu**. Astfel, în lista neamurilor boiereşti ale Moldovei, înscrisă în a sa *Descriptio Moldaviae*, Dimitrie Cantemir a menţionat şi **Draguszestii**[35], nume care, în chip ciudat şi contrar tuturor regulilor de transcriere, a fost transpus în **Drăguţeştii**[36] şi tratat ca atare[37]. O ediţie nouă, datorată lui Dan Sluşanschi, a restabilit transpunerea corectă a numelui[38]. Din păcate, varianta adnotată a acestei traduceri nu a putut da explicaţiile necesare, conducând pe eventualul cercetător în cu totul alte direcţii (pe care le cred greşite), pentru a conchide că „reconstituirea integrală a arborelui [familiei Drăguşescu] necesită un studiu aparte”[39].

---

[35] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediţiei de D. M. Pippidi, Edit. Academiei, Bucureşti, 1973, p. 282.

[36] *Ibidem*, p. 283.

[37] *Ibidem*, p. 292, nota 52. Notele aparţin regretatului Nicolae Stoicescu.

[38] *Demetrii Cantemyrii, Principis Moldaviae, Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* / Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, ediţie critică întocmită de Dan Sluşanschi, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006, p. 277.

[39] Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, studiu introductiv, notă asupra ediţiei şi note de Valentina şi Andrei Eşanu, traducere din limba latină şi indici de Dan Sluşanschi, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2007, p. 293, nota 57.

Fig. 4. Inscripţia din 1673 în caietul lui Nicolae Beldiceanu

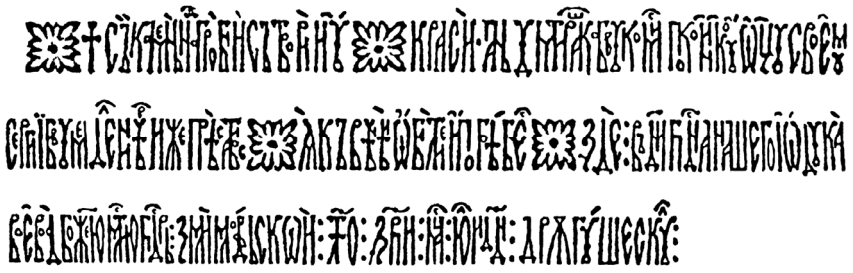

Fig. 5. Inscripţia din 1680 în caietul lui Nicolae Beldiceanu

Nădăjduiesc că notele care urmează pot constitui începutul unui asemenea studiu. Abia *începutul*, întrucât, nerâvnind la exhaustivitate, mă bizui în principal doar pe materialul adunat în anii ’70 la Bucureşti şi la Iaşi într-un dosar constituit în jurul unei condici din arhivele ieşene[40]. Din informaţiile acesteia – completate şi coroborate cu altele, din publicaţii mai vechi şi mai noi – am constatat că boierii Drăguşescu aparţineau acelei aşa de puţin cercetate boierimi din ceea ce avea să devină Bucovina: o boierime cu rădăcini străvechi, în care nu conta puritatea etnică, mândră şi puternică fără să se ridice la marile dregătorii ale Statului, conştientă de misiunea ei de păzitoare a frontierei nordice, răzvrătită deseori din pricini care trebuie cercetate cu luare aminte, pentru că nu reprezentau atitudini întâmplătoare, fronde fără de temeiuri. Am mai avut prilejul să mă confrunt cu această boierime greu de desluşit în toate înrudirile ei[41], care, numai ele, pot aduce lămurirea unor mişcări

[40] Arhivele Statului Iaşi (azi, Arhivele Naţionale Iaşi), *Documente*, pachetul 791 (DCCXCI).

[41] Ştefan S. Gorovei, *Donatori, răzvrătiţi şi pribegi. Incursiuni prosopografice*, în *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, editori: Radu G. Păun <şi> Ovidiu Cristea, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2013, p. 11–32.

politice din veacurile XV-XVI. Drăguşeştii se află într-un ghem de astfel de înrudiri cu neamurile Pilipovschi, Mălai, Tăban, Stârcea, Tăban, Ţâra, Jora ş. a., mulţi dintre ei descendenţi ai lui Luca Arbure prin fetele acestuia. Va fi, poate, un prilej viitor pentru o expunere mai amănunţită a acestei uriaşe posterităţi şi a acestor înrudiri.

Confuzia iniţială, amintită anterior, a făcut ca unul dintre membrii acestei familii, Prodan Drăguşescu, să apară în dicţionarul marilor dregători sub numele *Drăguţescu*[42], deşi există un număr considerabil de documente care îl privesc şi-i dau numele în forma corectă. Fişa pe care i-a consacrat-o Nicolae Stoicescu în 1971 conţine câteva amănunte care îl apropie de unul dintre boierii îngropaţi la Dragomirna: a fost medelnicer (1675–1676), a murit pe la 1680-1681 şi a avut un fiu Dumitraşco comis. Numai că, pe piatra de la Dragomirna, boierul nostru, căruia i-ar corespunde aceste „semnalmente", se numeşte nu *Prodan*, ci … ***Serghie*** !

Este o dilemă ?! Este o confuzie ?! Este o omonimie ?!

Cred că nu ne aflăm în nici unul dintre aceste cazuri. Prenumele purtat de medelnicerul Drăguşescu, cel cunoscut din documente, nu e de găsit în sinaxare: **nu există un sfânt *Prodan*** ! N. A. Constantinescu, autorul cunoscutului dicţionar onomastic, trece acest nume în rândul acelora „de conjurare a piezei-rele"[43], menite să-i ferească pe purtători „de molime şi accidente rele (nomina omina)"[44]; el provine din cuvântul slav care înseamnă „vândut"[45] şi nu este necunoscut vechilor noastre documente[46]. Nevasta unui Prodan era *Prodăneasa*, satul urmaşilor săi era *Prodăneşti*, iar de la câte un Prodan, numele de botez s-a transformat în patronim (nume de familie). Chiar îndeplinind funcţia de prenume[47], el nu-l înlocuia, totuşi, pe acela primit prin taina botezului. Aşadar, boierul pe care-l cunoaştem din documente drept *Prodan Drăguşescul*, om cu îndelungată prezenţă în viaţa publică a Moldovei şi cu o carieră din care

---

[42] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Edit. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 395–396.

[43] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1963, p. XXV.

[44] *Ibidem*, p. LII.

[45] *Ibidem*, p. 353.

[46] Cf., de pildă, indicii de persoane de la **CDM** (I–V şi S.1) şi *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonţa, ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de I. Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1995, p. 575.

[47] N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. LII.

n-au lipsit funcţiile de interes strategic, cum s-ar spune azi (precum stărostia de Cernăuţi şi pârcălăbia de Hotin), şi nici dregătoriile de anume importanţă la curte, se numea din botez **Serghie**. Această constatare îmi îndreaptă din nou gândul spre folosul pe care l-am putea avea dintr-o cercetare serioasă a antroponimiei noastre medievale…

Începuturile genealogice documentare ale Drăguşeştilor se plasează în veacul al XVI-lea. La 19 ianuarie 1592, un *pan Ionaşco Dragoşescul vameş de Suceava* este martor la o danie în satul Văscăuţi din Bucovina[48]. Acolo, la Văscăuţi (Hotin), o jumătate de sat aparţinea, la 1653, „lui Prodan Drăguşăscu şi cu ai săi fraţi" şi lui Darie Stârcea[49]; cinci ani mai târziu, în 1658, într-un context[50] care nu poate să indice decât înrudiri, sunt menţionaţi, tot în postura de martori, cei trei fii ai lui *Drăguşescul din Văscăuţi*, numiţi **Prodan**, **David** şi **Toderaşco**[51].

Este evident că acest *Drăguşescul din Văscăuţi* nu poate fi identic cu vameşul de Suceava de la 1592[52]: distanţa de timp dintre ei e prea mare; trebuie să existe o generaţie intermediară. Conform inscripţiei din

[48] **DRH**, VIII (1585–1592), vol. întocmit de Ioan Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2014, p. 655, nr. 533. Aici, formula **мытник wт Сучавѣ** este tradusă „vameş *de la* Suceava", însă existenţa efectivă a vămii la Suceava îngăduie adoptarea unei traduceri mai puţin mecanice şi mai în spiritul limbii române de la vremea aceea. Toate volumele din colecţiile **DIR** şi **DRH** citate în acest studiu aparţin seriei **A. *Moldova***.

[49] **MEF**, IV (1641–1660), alcătuitori: D. M. Dragnev, A. N. Nikitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, sub redacţia lui P. V. Sovetov, Edit. „Ştiinţa", Chişinău, 1986, p. 244, nr. 107.

[50] Cf. Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653–1658)*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2003, p. 478, nota 753: la 17 mai 1656, Tudosca, fiica lui [Constantin] Nebojatco şi soţia lui Darie Stârcea de Văscăuţi, lipsită de copii, a împărţit, la moartea ei, satul Vlădeni pe Jijia între fiicele surorii sale Măricuţa; jumătate de sat a revenit Iftimiei, care era căsătorită cu cămăraşul Gavril Tăbârţă.

[51] *Ibidem*: la 27 februarie 1658, Gheorghe vodă Ştefan a întărit lui Tăbârţă şi soţiei sale jumătatea din Vlădeni, după zapisul mai multor martori – între care şi cei trei Drăguşeşti – care confirmau dania.

[52] În catastiful breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava, înnoit la 1673, dar care conţine nume şi din veacul al XVI-lea, un *Ioan Drăgoşescul* este arătat ca locuind în acel oraş pe uliţa lui Pone (*Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului 1388–1918*, I, vol. întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu şi Gavril Irimescu, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1989, p. 340, nr. 199). Nu i se indică vreun titlu sau vreo funcţie, dar un argument în favoarea identificării cu vameşul de la 1592 ar putea fi faptul că pe aceeaşi uliţă au mai locuit trei vameşi de Suceava: Crâstea, Lazor şi Gheorghie.

1673, Prodan (Serghie) ar fi fiul lui Savin postelnicul. Numai că nu am avut şansa de a identifica în documente un personaj numit astfel (Savin Drăguşescul postelnic). În schimb, am găsit un *Constantin Drăguşescul*, prezent ca martor de prin 1622[53] până spre 1646[54]. Presupunerea că el – calificat de *boier* la 1629[55] – ar fi tatăl celor trei fraţi pare justificată de un document din 1645, scris de Constantin Drăguşescul şi în care Prodan este citat ca martor sub forma „Prodan, feciorul Drăguşescului”[56], ceea ce mi se pare a fi o referire directă la celălalt purtător al numelui prezent la acel eveniment. Constantin pare să fi avut, la un moment dat, dregătoria de vornic (fără altă precizare)[57].

---

[53] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I (1507–1563), Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuţi, 1933, p. 177–178, nr. 86: martor la 7 mai 1622 pentru o vânzare la Rohozna (acest document lipseşte din **DIR**, XVII/5, Edit. Academiei, Bucureşti, 1957 (cf. p. 130–131: nr. 180 din 6 mai şi nr. 181 din 9 mai).

[54] **DRH**, XXVIII (1645–1646), vol. întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2006, p. 494, nr. 563: menţiunea unei cărţi de judecată din 21 decembrie 1646, pentru Ghitcăuţi (Dorohoi). În condica din P. 791, sub nr. 31, se află transcris, sub data **1647 (7155) martie 12**, actul prin care Dumitru Barbovschi şi soţia sa Alexandra, fiica Grigorie Cărătuşcă, nepoata Greacăi, strănepoata lui Mănăilă Pilipovschi, au vândut partea lor din Briceni, moştenită de la Mănăilă, lui Constantin Stârcea pârcălab de Hotin; la vânzare, realizată chiar la Briceni, au fost martori mai mulţi boieri, între care şi Constantin Drăgăşescul. Totuşi, deşi data e foarte clar scrisă, cred că actul a fost rău datat la transcrierea în condică, întrucât întărirea domnească pentru această cumpărătură a lui Constantin Stârcea este din 28 iunie 1646 (7154) – aceeaşi condică, nr. 30, după care a fost editată în **DRH**, cit., p. 364–365, nr. 424 – şi ea arată exact aceiaşi martori. De aceea, cred că mărturia boierilor trebuie redatată, în **1646 (7154) martie 12**; ea aparţine, astfel, teoretic, aceluiaşi vol. din **DRH**.

[55] **MEF**, III (1601–1640), alcătuitori: A. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, sub redacţia lui V. P. Paşuto, Edit. „Ştiinţa”, Chişinău, 1982, p. 223, nr. 109 („… Costandin Drăguşescul şi alţi boeri, mulţi”).

[56] *Ibidem*, p. 105, nr. 128: vânzare la Sinăuţi, 11 iulie 1645; este, probabil, documentul care a fost luat în considerare pentru a se fixa începutul apariţiei lui Prodan în actele vremii – Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, cit. (*supra* nota 42). Regretatului istoric i-a scăpat un document care atestă prezenţa lui Prodan câteva luni mai înainte, la 24 martie 1645, ca martor pentru o vânzare la Lenţeşti (**DRH**, cit., p. 28, nr. 34; publicat anterior de Teodor Balan, *op. cit.*, p. 244–245, nr. 140). Şi în acest document, Constantin şi Prodan apar împreună.

[57] Aşa se pare că a semnat un document din 13 mai 1629 – **DRH**, XX (1629–1631), vol. întocmit de I. Caproşu <şi> C. Burac, Edit. Academiei, Bucureşti, 2011, p. 91, nr. 84 (în text e citat „Costantin Drăguşescul” şi semnează „Az, Drăguşescul iscal dvornic”).

Cei doi fraţi ai lui Prodan Drăguşescul menţionaţi la 1658 sunt şi ei cunoscuţi din documente. La 14 martie 1659, alături de Prodan, **Toader Drăguşescul** este unul dintre martorii la împărţeala de proprietăţi în familia Tăban[58]. La 5 septembrie 1667, tot la Văscăuţi, **Toader Drăguşescul** primea ca danie de la Gligoraşco, fiul lui Coste Breazul, o parte din Şolcani (la Soroca), dar fără partea surorii sale Aniţa şi a unchiului său Costea Ureche[59]. El a avut un fiu, **Velişcu**, luat „ficior" (de suflet) de Tudosia, soţia logofătului Şaidir, care i-a dăruit un loc de moară pe apa Şăinului la Comarău la 7 august 1665[60]; în aceeaşi zi, şi Gheorghe Mălai dăruia, împreună cu soţia sa Todosia, „nepotului meu, lui Velişco sin Toader Drăguşăscul" (numit apoi şi „nepotu nostru") alt loc de moară, tot acolo[61]. Totuşi, Toader pare să fi murit fără urmaşi, de vreme ce la 1688 (iunie 25) se arată că Dumitraşco Drăguşescul fost comis a moştenit de la acest unchi al său trei fălci de vie la Hârlău, pe care atunci le dăruia serdarului Vasile Bainschi[62].

Pe **David Drăguşescul** îl am atestat în decembrie 1653, ca martor la o vânzare între nepoţii vornicului Nădăbaico, actul fiind scris de Prodan Drăguşescul[63], precum şi în iulie 1667, tot ca martor, dar de data aceasta la o cumpărătură a fratelui său Prodan la Edineţ (Hotin)[64]. Nu cunosc, deocamdată, alte amănunte despre el şi soarta lui.

---

[58] L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVI, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", Chişinău, 1933, p. 4, nr. III.

[59] **CDM**, III (1653–1675), Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1968, p. 331, nr. 1543. Toader Drăguşescu este menţionat ca martor la 1661/1662 (7170) (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III,1, Tipografia „Dacia" P. & D. Iliescu, Iaşi, 1910, p. 190–191, nr. 134) şi la 20 mai 1665 (*ibidem*, III,2, Tipografia „Dacia" P. & D. Iliescu, Iaşi, 1912, p. 18, nr. 13).

[60] L. T. Boga, *op. cit.*, p. 8–9, nr. VIII (cu eroarea „giupăneasa răposatului *Şăndrii* logofătului", îndreptată după **CDM**, III, p. 273, nr. 1241).

[61] L. T. Boga, *op. cit.*, p. 9, nr. IX (cu data de zi **8**, îndreptată după **CDM**, III, p. 273, nr. 1242). Amândoi soţii Mălai aveau pământ la Comarău; Mălai a dat din partea sa, întrucât salvase Comarăul cu ajutorul lui Prodan şătrariul (Drăguşescu), căruia îi vânduse o parte din Hrimancău (Hrimancăuţi). Avem, deci, un aranjament între rude.

[62] „Gazeta Mazililor şi Răzeşilor Bucovineni", I, 1911, 6, p. 22.

[63] Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, III, Tip. Lupaşcu S-sori, Bârlad, 1941, p. 13, nr. XI. E interesant contextul bucovinean al martorilor: Pelin sulgerul, Ionaşco Mălai şi Chirirac, fiul lui Ionaşco de Sinihău de la Cernăuţi !

[64] **MEF**, V (1661–1670), alcătuitori: D. M. Dragnev, A. N. Nikitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, sub redacţia lui P. V. Sovetov, Edit. „Ştiinţa", Chişinău, 1987, 192–193, nr. 78.

Un document de mai târziu, publicat demult în „Gazeta Mazililor şi Răzeşilor Bucovineni”[65], ne dă şi numele soţiei lui Prodan Drăguşescu. La 1821, se vorbeşte de urmaşii lui Prodan Drăguşescul prin ginerele său, Toader Nacul stolnicul; cu acest prilej, se arată că ei aveau moşteniri la Volcineţ şi Enăuţi de la Prodan, iar la Novoseliţa de la **Ana**, soţia lui Prodan Drăguşescul, fiica lui Toma sulgerul[66]. Acesta din urmă, care nu trebuie confundat cu Toma Cantacuzino (posesor al dregătoriei de *mare sulger*, la 1630, 1632, 1634–1637), apare uneori în acelaşi context documentar care ţine de boierimea bucovineană; astfel, la 1629 e martor împreună cu Constantin Drăguşescul[67], ca şi la 1635[68]. În afară de Ana, Toma a mai avut şi un fiu, Grigorie, care la 1667 era martor la cumpărătura lui Prodan de la Edineţ[69].

Prodan Drăguşescu şi Ana au avut copii; cunosc doi dintre ei: **Nastasia**, căsătorită cu stolnicul Toader Nacul[70], şi **Dumitraşco**, ajuns doar comis al doilea, căsătorit cu Alexandra, fata clucerului Toader Prăjescu şi a Mariei Ilie Şeptelici[71], cu care a avut doi băieţi, **Ion** şi **Ilie**[72],

---

[65] Pentru care, v. Andi-Marius Daşchievici, *Informaţii genealogice în „Gazeta Mazililor şi Răzeşilor Bucovineni”*, în **AG**, V (X), 1998, 3-4, p. 129–136.

[66] „Gazeta Mazililor şi Răzeşilor Bucovineni”, I, 1911, 21, p. 264–267.

[67] **DRH**, XX, cit. (*supra*, nota 57), p. 91, nr. 84. Poate să fie identic cu Toma sulgerul din Piticeni (*ibidem*, p. 98, nr. 91).

[68] **DRH**, XXIII (1635–1636), vol. întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Edit. Academiei, Bucureşti, 1996, p. 298, nr. 255 şi p. 320, nr. 280. Aici, a fost identificat cu Toma Cantacuzino (*Indici*, p. 777). Ambele documente sunt din menţionata condică din P. 791. „Toma ci au fost sulger” este martor şi la <1636> martie 11, în acelaşi context prosopografic şi tot alături de Constantin Drăguşescul (*ibidem*, p. 396, nr. 353; cu aceeaşi identificare în indici !). Tot alături de boieri bucovineni, din aceleaşi neamuri, *Toma sulgeriul* este martor şi într-un document datat de editori <după 1639 martie 20>, pe care se vede şi semnătura sa, în elegantă scriitură ***grecească*** – cf. **DRH**, XXV (1639–1640), vol. întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, (†) Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2003, p. 69–70, nr. 68; foto în p. 682.

[69] **MEF**, V, cit. (*supra*, nota 64), p. 193, nr. 78.

[70] Condica (P. 791), nr. 37: la 4 septembrie 1692, Toader Nacul şi soţia sa Nastasia, fiica lui Prodan „Drăcşescul” medelnicer, vând la Briceni lui Iordache Ruset; nr. 63: la 2 decembrie 1692 (7201), aceiaşi vând tot lui Iordache Ruset la Hrimancăuţi. V. şi *supra*, nota 66.

[71] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obârşia unei familii din Moldova*, în **RIR**, X, 1940, p. 202 şi 206 (extras, p. 26 şi 30).

[72] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VII, Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu, Iaşi, 1912, p. 268, nr. CCXXIX (1708 august 18: cei doi şi fiii lor vând o ţigancă lui Miron Cuza).

şi o fată, **Aniţa**[73]. Prenumele acestor Drăguşeşti – Dumitraşco, Ilie şi Aniţa – au fost şi ele cauza confuziei cu boierii Drăguţeşti, unde se regăsesc în aceleaşi relaţii genealogice, numai că în generaţii diferite, cu cariere diferite şi, bineînţeles, cu alte căsătorii[74].

Fostul comis Dumitraşco Drăguşescu mai trăia la 16 martie 1709, când vindea marelui paharnic Ion Sturza casele din Iaşi ale tatălui său[75], dar era deja răposat la 16 februarie 1710. La această dată, văduva lui, împreună cu băieţii, împărţea „frăţeşte" cu cumnatul Toderaşcu Nacul vornic ceea ce mai rămăsese neîmpărţit de la socrul lor: vechea stăpânire de la Văscăuţi revenea lui Nacul, Drăguşeştii mulţumindu-se cu un vad de moară la Hârlău şi locuri la Hotin şi la Iaşi. E sugestiv că actul s-a scris în casa unui meşteşugar ieşean (Mihail croitorul), iar băieţii semnează *Ilie sân Prodan* şi *Ion sân Prodan*[76] ! Din mai 1711, din „zilele domnului nostru şi oblăduitoriu ţării Moldovei Dimitrie Cantimir voevod", avem un interesant act prin care Alexandra – care-şi zice *fata lui Toader Prăjescul den sat den Onceşti* – împreună cu fiii Ion şi Ilie, dar şi cu fiica Aniţa, vinde un ţigan lui Sandul cupeţ, fiul Manei şi ginerele lui Mihai fost cupeţ, „fiindu-mi nepot de vară primare"[77]. Stranie înrudirea urmaşei marilor boieri ai veacurilor celor dintâi ale Moldovei cu un negustor[78], fiu şi ginere de negustori ! Ea venea, probabil, de pe bunicul său, Ilie Şeptelici (cu al cărui prenume îşi botezase unul din băieţi), care avusese fantezia să se însoare cu fata unui negustor – bogat, e drept, dar totuşi

[73] Cf. *infra*, nota 77.

[74] **Dumitraşco** Drăguşescu, mort în 1661, tatăl lui **Ilie** Drăguţescu, mare armaş în 1680 şi al **Aniţei**, soţia lui Vasile Ureche, fiul cronicarului. Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, cit. (*supra*, nota 42), p. 396.

[75] Ioan Caproşu, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, III. *Acte interne* (1691–1725), editate de ~, Edit. „Dosoftei", Iaşi, 2000, p. 323, nr. 360.

[76] „Arhiva Istorică a României", III, 1867, p. 274, nr. 68. V. şi **CDM**, V, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1975, p. 246, nr. 920. Alexandra îşi spune *giupâneasa răpăusatului Dumitraşco Prodan ce-au fost comis*, semnează şi pune pecete.

[77] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XVI, Atelierele Grafice Socec & Comp., Societate anonimă, Bucureşti, 1909, p. 308–309.

[78] Numele *Manea* şi *Mihail* sugerează o apropiere de acela al lui *Mihail Maniow*, vărul lui Alexa Balaban, dar împuternicitul vistiernicului Gheorghe Ursachi în afacerile acestuia – Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, S. II,3, cu traducerea franceză a documentelor de I. Skupiewski, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, Bucureşti, 1900, p. 189 (13 iulie 1671).

negustor: Enache Barbălată, cel care ajunsese a fi numit „pan”[79]. Atrag atenţia asupra chipului în care semnează Alexandra şi băieţii ei: Prodăneasa, Ion sin Prodan şi Ilie Prodan: numele de botez începea să ţină loc de nume de familie.

Nu cunosc soarta lui Ion şi a Aniţei. La 1723 Ilie apare ca nepot al lui Toderaşco Prăjescu[80]; el a trăit mai lungă vreme, având, se pare, dregătoria de comis. La 1754, a vândut partea sa din Onceşti „ce au avut el di pe moşii săi Başoteştii”[81]. În adevăr, bunicul său matern, clucerul Toader Prăjescu, fusese fiul postelnicului Ionaşco Prăjescu şi al Mariei Gheorghe Başotă[82]. Şi acum, el e numit „Ilie Prodan Drăguşăscul”, ceea ce e foarte interesant sub raport antroponimic, pentru că el era fiul lui Dumitraşco ! Înseamnă că bunicul era socotit personajul cel mai însemnat, *de referinţă*, din familie şi de aceea – cum am remarcat deja – prenumele acestuia tindea să se transforme, tocmai la a doua generaţie după el, în patronim.

Acesta este, deci, personajul evocat, în feluri diferite, de amândouă inscripţiile funerare pierdute de la Dragomirna, dar sub numele primit la botez: Serghie.

Nu ştiu prin ce şi-a câştigat el dreptul ctitoricesc în virtutea căruia a fost îngropat la Dragomirna[83]. Lespezile sunt azi în pridvor, dar cred că

---

[79] N. Iorga, *„Domnul Enachie Barbălată”*, în **RI**, II, 1916, 3–6, p. 80. V. şi Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare*, în **AIIAI**, XXV, 1988, 1, p. 257 (alte înrudiri în lumea negustorească).

[80] Biblioteca Academiei Române, *Creşterea Colecţiunilor*, 1920–1930, p. 69.

[81] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VII, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, Bucureşti, 1904, p. 279; partea respectivă a fost vândută vornicului Iordache Ruset, care a dăruit-o „slugii sali, lui Miron Gania”.

[82] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obârşia unei familii din Moldova*, cit. (*supra*, nota 71).

[83] Înrudirea cu familia Tăban – din care Mihalcea Tăban, fiul lui Ştefan, a fost căsătorit cu Maria Stroici, nepoata *marelui ctitor* al Dragomirnei, Luca Stroici – nu mi se pare un argument suficient, şi nici eventualul amestec în dăruirea unor părţi din satul Uriceni (Hârlău), în care a stăpânit nu numai Luca Stroici, dar şi Tăbanii, prin dreptul lor de moştenire de la strămoşul lor, Balş cel Bătrân din vremea lui Alexandru cel Bun (cf. **DIR**, XVII/1, Edit. Academiei, Bucureşti, 1952, p. 32 nr. 48 şi mai ales p. 169, nr. 240). Dragomirna nu a avut la Uriceni „o stăpânire liniştită”: Teodor Balan, *Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, I, cit. (*supra*, nota 25), p. 89–90.

în vechime au fost în pronaos, acolo unde săpăturile arheologice au scos la iveală urmele a şapte „morminte cu bolţi de cărămidă”[84]

Dacă nu va fi fost vreo legătură de rudenie, care azi ne scapă, cu vechii ctitori, este posibil că acest drept a fost câştigat prin daruri bogate, nu de moşii, ci de bani sau obiecte. Într-un asemenea caz, mi-am spus că numele acestor ctitori ar trebui să se afle în pomelnicele Dragomirnei, ajunse până la noi în transcrieri târzii (minate, deci, de obişnuitele prefaceri), de pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor, când trebuie să fi dispărut şi vechiul pomelnic slavonesc. Cel româno-slav de la Biblioteca Academiei Române (ms. rom. 2991), editat recent[85], adună într-un prim capitol numele domnilor[86], în frunte cu

[84] Raportul lui Vlad Zirra despre cercetările arheologice din 1963, la Gh. I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, cit. (*supra*, nota 25). Dacă admitem că cei doi Drăguşeşti şi domniţa Maria au fost înmormântaţi şi ei în pronaos – alături de Luca Stroici († 1610), Anastasie Crimca († 1629), Maria Stroici († 1650) şi Constantin Cantacuzino († 1768) –, avem identificate toate cele şapte morminte. Pentru Luca Stroici, cf. Ştefan S. Gorovei, *Noi contribuţii epigrafice. Trei pietre funerare din secolele XVI–XVII*, cit. (*supra*, nota 1), p. 267–273 (3. *Piatra de la Dragomirna)* şi fig. 2; pentru nepoata sa, Maria Stroici, cf. Maria Magdalena Székely, *Cui a aparţinut mormântul din pronaosul Dragomirnei ?*, în **SMIM**, XXVII, 2009, p. 159–168 [reluat în *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, II, cit. (*supra*, nota 25), p. 195–202; v. şi p. 339]. Este, însă, posibil ca cei doi ctitori (Luca Stroici şi Anastasie Crimca), să fi fost îngropaţi – sau cel puţin unul dintre ei – în biserica mică (zisă „a schitului”); pentru această eventualitate, avem exemplul Suceviţei, unde mitropolitul Gheorghe Movilă († c. 1605), primul ctitor, a fost îngropat în biserica mică, urmat apoi de Teodosie Barbovschi († 1608) – cf. Nicolae N. Puşcaşu (†), Voica Maria Puşcaşu, *Rezultatele săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la Mănăstirea Sucevița în anii 1962–1965 şi 1968*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II. *Ieremia Movilă. Domnia. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Sucevița & Edit. „Muşatinii”, Suceava, 2006, p. 17–18 şi planşa 11: mormintele M 5 şi M 6, alăturate, deşi au fost amenajate în două etape succesive din existenţa bisericii, corespunzând celui dintâi edificiu, de lemn şi, respectiv, celui de-al doilea, zidit din piatră, ceea ce ar îngădui atribuirea acestuia din urmă lui Teodosie Barbovschi, colaboratorul şi succesorul lui Gheorghe Movilă. Pentru lespedea funerară a lui Teodosie, descoperită de N. Puşcaşu în această biserică – Ştefan S. Gorovei, *Noi contribuţii epigrafice. Trei pietre funerare din secolele XVI–XVII*, cit., p. 263–267 (2. *Piatra de la Sucevița*) şi fig. 1.

[85] Alexandru Pînzar, *Pomelnicele Dragomirnei*, în *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, cit. (*supra*, nota 4), p. 89–209.

[86] *Ibidem*, p. 102 (textul slav), 103, nota 60 (traducerea) şi 141 (foto). Aici, Miron vodă Barnovschi e însoţit de o Antimia (care e soţia lui, Antimia Vartic, de multă

Ieremia vodă Movilă, şi ale ctitorilor, în frunte cu părinţii lui Anastasie Crimca urmaţi de Stroiceşti. După alte câteva nume[87], urmează **Serghie**, **Anna**, **Savva**, **Dimitrie**[88]. Nу sunt sigur că acesta din urmă este Dumitraşco Drăguşescul, întrucât el este urmat de o Irina, un Grigorie, o Marghita ş. a.

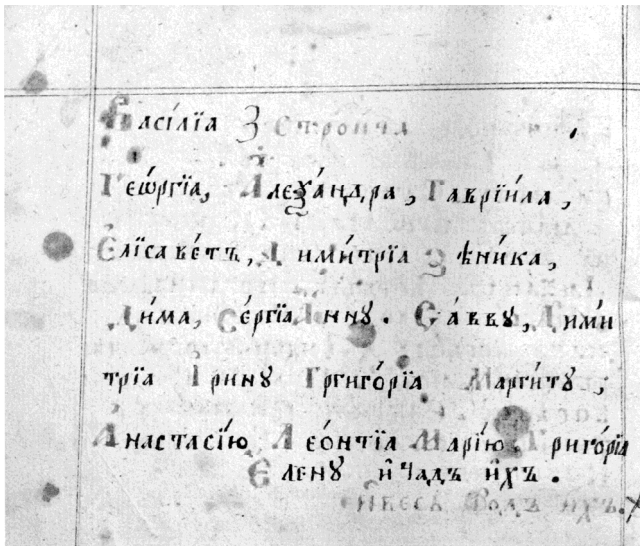

Fig. 6. Pagina din pomelnicul Dragomirnei, cu numele membrilor familiei Drăguşescu

Trebuie să recunosc satisfacţia cu care am regăsit aceste nume într-un pomelnic al Mănăstirii Dragomirna[89]. Secvenţa respectivă, aflată pe fila 5^{v} **(Fig. 6)**, confirmă identificarea lui **Prodan** Drăguşescul din documente cu **Serghie** Drăguşescul din inscripţii, numele soţiei fiind un

---

vreme răposată), şi de Elisaveta, care e mama **lui** (nu mama Antimiei). Aşa trebuie înţeleasă secvenţa respectivă.

[87] Între care „Dimitrie" şi „Zeanica" sunt ale părinţilor lui Gheorghe vodă Ştefan, Dumitraşco Ştefan († 1630) şi Zinica (Eufrosina) Mogâldea. Aici, **Зѣника** nu este un genitiv, traductibil prin „al lui Zeanic", ci e numele însuşi, *Zinica* sau *Zenica*. Ar fi interesant de ştiut dacă şi ei au fost donatori la Dragomirna, pentru că în acest caz gestul reparator din 1654 al fiului lor ajuns domn al Moldovei ar căpăta o conotaţie nouă.

[88] Alexandru Pînzar, *op. cit.*, p. 102 (textul slav), 103, nota 60 (traducerea) şi 141 (foto).

[89] Primele trei nume se află şi în celălalt pomelnic, păstrat încă în mănăstire, lipsind însă Dimitrie, Irina şi Grigorie – cf. Olimpia Mitric, *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog*, II, cit. (*supra*, nota 5), p. 263. Aici, *Marghita* a devenit *Martita* !

argument peremptoriu. Pe de altă parte, prezenţa lui **Savva** după **Serghie** şi **Anna** poate să sugereze o filiaţie, ceea ce mă îndeamnă să încerc o explicaţie pentru inscripţia din 1673, în care Serghie/Prodan apare în postura de comanditar al pietrei pentru tatăl său, Savin fost postelnic: **покоиномѫ оцѫ своємѫ Gавин бивѫ постѣлник**. Se prea poate că acolo unde Beldiceanu a citit **оцѫ** să fi fost, de fapt, **снѫ**. Pe o piatră deteriorată, confuzia aceasta este, din punct de vedere paleografic, foarte la îndemână. S-ar părea că „divinaţia", pe care Iorga o invoca în materie de îndreptare a lecturii inscripţiilor[90], l-a ajutat şi în acest caz, determinând acea transformare a lui „Sava" din *părinte*, în *fiu*, în ediţia din 1938[91] ! Lapicidul era un foarte iscusit săpător de litere slave (sau cel care i-a dat textele era un om cu scriitură elegantă ?!), astfel încât el a trasat ligaturi extraordinare. Numele **Gавин** are doar prima literă (**G**) slobodă, următoarele trei (**ави**) sunt în ligatură iar **н**-ul final este suprascris. A citit bine Beldiceanu acest nume ?! Sau: l-a scris bine meşterul ?! Sau: a fost corect transcris în pomelnice ?! Dacă *Marghita* a putut deveni *Matita*…, cu atât mai uşor *Savin* putea deveni *Savva* !

Nici unul, nici altul dintre aceste nume nu le-am putut găsi în documente în relaţie cu Prodan. Există, totuşi, un act care ar putea fi adus în discuţie. La 2 septembrie 1654, Prodan Drăguşescul, acum mare şătrar, cumpără o parte din Hrimancăuţi (Hotin) de la o rudă a sa, Iordache Mălai; este scris de „Savin, ce am slujit la dumnealui, la Iordachie spătariul", care notează că a „scris cu învăţătura dumisale"[92]. Nu se înţelege prea bine cu a cui învăţătură s-a scris actul, dar Iordache este spătarul Iordache Cantacuzino, vecin de moşie la Văscăuţi, aşa că am putea presupune că Prodan şi-a dat feciorul să slujească şi să se formeze pe lângă un boier mare şi învăţat. Era, altfel spus, un *paj*. A putut muri la vreo 30 de ani, neînsurat, ceea ce ar explica aşezarea pietrei funerare de către tatăl său. Nu a ieşit la suprafaţa vieţii publice câtă vreme i-a trăit

[90] „E aşa de mare rolul divinaţiei, încât, cu toată incompleta mea stăpânire a vechii slavone, am putut îndrepta de atâtea ori lectura unui slavist, fie şi nu îndestul de «ştiinţific»…" (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om – Aşa cum a fost*, ediţie îngrijită de Valeriu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1972, p. 336).

[91] N. Iorga, *Românismul în Bucovina*, cit. (*supra*, nota 22), p. 363.

[92] **MEF**, IV, cit. (*supra*, nota 49), p. 253, nr. 111.

părintele, după cum era obiceiul timpului. Iar boieria de postelnic a putut să fie una dintre acelea pe care fiii boierilor le dobândeau de la naştere[93].

Dar nu cred că trebuie să avansăm mai mult cu ipotezele[94].

*

După restabilirea acestor realităţi prosopografice şi genealogice, mă întorc la acea ipoteză a Episcopului Melchisedec, după care numele de la sfârşitul inscripţiei din 1680 ar fi acela al lapicidului. Am arătat că această ipoteză a fost îmbrăţişată de Eugen A. Kozak, care a adăugat şi observaţia că ambele pietre sunt opera aceluiaşi meşter. Acum, având în faţa ochilor copia exactă a inscripţiilor, se poate spune că ultima observaţie este îndreptăţită: eleganţa literelor şi „pecetluirea" colţurilor cu aceeaşi rozetă arată, evident, aceeaşi mână. În acelaşi timp, însă, descifrarea corectă arată că acel nume – **Дрѫгꙋшєскꙋл** – nu are cum să fie al meşterului lapicid: este în mod cert **numele comanditarului** ! De aici putem trage trei concluzii, de importanţe diferite, dar toate interesante. Mai întâi, se poate accepta că ambele pietre au fost lucrate odată, *după* moartea lui Prodan (Serghie), care poate apucase să comande prima piatră, ceea ce – a doua concluzie – poate să explice eroarea de datare a inscripţiei acesteia, mai ales că situaţia din toamna anului 1673 a fost efectiv foarte tulbure. E posibil ca luna ianuarie şi domnia lui Dumitraşco vodă Cantacuzino să însemne anul 1674. Şi, în sfârşit, cea de-a treia concluzie priveşte „producţia" pietrelor funerare. Despre aceasta, însă, cu alt prilej.

Nu pot încheia fără o ultimă precizare, privind o problemă care nu ţine doar de genealogie, ci şi de istoria socială (reflectând înţelegerea acesteia prin ideile luptei de clasă), şi de cea economică.

---

[93] Cf. Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Postelnici şi logofeţi prin drept de naştere ?*, în **AG**, I (VI), 1994, 3–4, p. 163–167.

[94] N-am găsit încă o informaţie directă despre mama lui Prodan (Serghie) Dăguşescu. Însă, judecând după contextul înrudirilor sale în cadrul posterităţii lui Manoil (Mănăilă) Pilipovschi, aş crede că ea era o fiică a Greacăi Pilipovschi şi deci o soră a lui Neculai Cărătuşcă Silitrarul (cf. mai departe, în text). Dintre copiii lui Pilipovschi, doar Greaca şi Nastasia Stârcea au primit pământ la Văscăuţi (câte un sfert de sat); or, cum am arătat mai sus, la 1653 jumătate din satul Văscăuţi era stăpânită de Darie Stârcea (fiul Nastasiei), pe de o parte, şi de Prodan cu fraţii săi, pe de altă parte (cf. *supra*, nota 49). Însă, în acest caz, Neculai Silitrarul era *unchiul*, şi nu *vărul* lui Prodan ! E drept că o asemenea relaţie genealogică pare să aibă un corespondent şi în etapele cronologice în care sunt atestaţi Neculai şi Prodan şi care evocă, evident, două generaţii diferite.

Pentru Nicolae Stoicescu, Prodan „Drăguţescu" (= Drăguşescu !) era un om „de origine modestă, fiind văr primar cu Tudosca, fiica lui Nicolae silitrarul"[95]. Cred că s-a făcut, în acest caz, o identificare socială eronată, de genul aceleia care-l transformase pe Stanciul aurarul din veacul al XV-lea într-un … bijutier de lux, scoţându-l din contextul genealogic al vechilor ctitori de la Voroneţ[96]. În cazul de faţă, „Silitrarul" este, evident, un supranume care ne conduce spre un domeniu destul de puţin cercetat din istoria noastră economică: producţia de silitră, materialul cunoscut şi ca *salpetru*, azotatul de potasiu necesar fabricării prafului de puşcă. Se ştie că, în veacul al XVII-lea, Moldova a avut un rol de seamă în producerea şi exportarea potasei[97]. Cercetări relative recente, provocate de toponimul *Buda*, au adus dovezi importante pentru localizarea exploatărilor de potasă în Moldova[98]. Aceste cercetări au atins, în treacăt, şi domeniul silitrei, întrucât „budele erau şi exploatări de silitră sau salpetru"[99] şi, cu acest prilej, a fost remarcată şi existenţa lui *Nicolai selitrarul*, „adesea menţionat în Moldova între anii 1635–1670"[100].

Judecând după analogii mai târzii, Neculai ar putea fi identificat cu un lucrător la vreo „fabrică" de silitră, la o *budă*, deci un *budac*, unul care să fie poreclit *Sălitră*, precum cei doi numiţi aşa la 1820 şi socotiţi, pe bună dreptate, „urmaşii unui silitrar"[101].

---

[95] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 395.

[96] Cf. Ştefan S. Gorovei, în **AIIAI**, XXII, 1985, 2, p. 812–813 (recenzie la Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, II. *Cercetările arheologice din anii 1977–1980*, Edit. „Junimea", Iaşi, 1984). V. şi Maria Magdalena Székely, *Ctitorii Voroneţului*, în **AP**, V, 2009, 1, p. 147–148.

[97] Pentru producerea potasei în Moldova: E. D. Tappe, *Patrick Simson: A Scottish Merchant in the Moldavian Potash Trade*, în **SEER**, vol. 30, no. 75, 1952, p. 494–513; Paul Cernovodeanu, *Relaţiile economice ale Angliei cu Ţările Române în perioada 1660–1714*, în „Studii", 21, 1968, 2, p. 259–272. V. şi idem, *An Episode of the Relations between England and Moldavia in 1685*, în **RRH**, VIII, 1969, 3, p. 659–671 (= *Un episod din 1685 al relaţiilor dintre Anglia şi Moldova*, în „Danubius", V, 1971, p. 139–153).

[98] Mircea Ciubotaru, *Toponimele **Buda**. Implicaţii lexicografice şi metodologice*, în „Studii şi Cercetări de Onomastică", I, 1995, p. 113–137 şi idem, *Arheologie şi toponimie. Despre numele de locuri **Buda** şi **Cenuşa / Cenuşăria***, în „Arheologia Moldovei", XX, 1997, p. 215–218; reluate în idem, *Cercetări de onomastică. Metodă şi etimologie*, Casa Editorială „Demiurg Plus", Iaşi, 2013, p. 93–118 şi 119–123. Trimiterile care urmează au în vedere acest vol..

[99] Idem, *Toponimele **Buda**. Implicaţii lexicografice şi metodologice*, loc. cit., p. 109.

[100] *Ibidem*, p. 110.

[101] *Ibidem*, p. 111 şi nota 106 bis.

Este acesta cazul lui *Nicolai selitrarul* ?!

Pentru identificarea corectă a personajului, voi porni de la un document care îl arată pe **Neculai Silitrariul, fiul Greacăi, nepot lui Mănăilă Pilipovschi**, vânzând un sfert din Briceni **vărului său** Constantin Stârcea pârcălab[102]. Deci *silitrariul*, eventualul presupus *budac*, era văr nu numai cu Prodan Drăguşescu (boierul căruia i-ar fi cauţionat „originea modestă"), dar şi cu Constantin Stârcea, dregător important şi din neam de boieri vechi şi mari. Calitatea de *fiu al Greacăi Pilipovschi* şi legătura lui cu satul Briceni permite să-l identificăm pe Neculai **încă din 1619**, când – alături de fratele său Grigore şi de unchii lor Simion Pilipovschi şi Pătraşco Stârcea – apare într-un proces cu diacul Strătulat Borâleanul pentru Adicăuţi (Briceni)[103]. Tot urmând firul *curgerii stăpânirii*, ajung la documentul din 28 iunie 1646, în care *Mierăuţă sân Neculai Silitrariul* se află ca martor la o vânzare la Briceni: Dumitru Barbovschi – şi el din neam de boieri mari şi nepot al mitropolitului Teodosie (m. 1608) – cu jupâneasa lui Alexandra, fiica lui Grigore Cărătuşcă (sau Corotuşco[104]), nepoata Greacăi, strănepoata lui Manoil Pilipovschi, au vândut unchiului lor, pârcălabul Constantin Stârcea, un sfert din Briceni[105]. Reunind aceste informaţii, ajungem la concluzia că *silitrarul* Neculai („Nicolai", cum apare de obicei în documente) era fratele lui Grigore Cărătuşcă şi amândoi erau fiii Greacăi, fata lui Manoil (Mănăilă) Pilipovschi. Copiii acestui personaj şi-au împărţit dreptele lor „ocini şi moşii şi cumpărături" pe vremea lui Constantin vodă Movilă (1607–1611)[106], Greacăi revenindu-i – între

[102] Arhivele Naţionale Iaşi, *Documente*, P. 791, nr. 32, pe care-l cred rău datat în 1648 (7156) iulie 6: la această dată, Neculai era mort de câţiva ani – v. mai departe, în text.

[103] *Ibidem*, nr. 29. Documentul, din 21 iunie 1619, lipseşte din **DIR**, XVII/4, Edit. Academiei, Bucureşti, 1956, unde nr. 474 e din iunie 20, iar 475 e din iunie 22.

[104] În 1615, acest Grigore Corotuşco diac îşi cumpăra pământ la Hădărăuţi pe Racovăţ (Hotin) – **DIR**, XVII/3, Edit. Academiei, Bucureşti, 1954, p. 205, nr. 305). Întărirea domnească din 1617 (**DIR**, XVII/4, cit., p. 98–99, nr. 136) arată că mai existase încă o mărturie boierească, între ai cărei semnatari se aflau Pavel Tăban şi Simion Pilipovschi, deci rudele cumpărătorului.

[105] **DRH,** XXVIII, cit. (*supra*, nota 54), p. 364–365, nr. 424.

[106] Împărţeala de atunci s-a păstrat doar într-o traducere defectuoasă, copiată cândva de Sever Zotta; ea dă aceste nume ale surorilor lui Simion Pilipovschi: Anastasia *Stârceoae*, Oleana *Mălăiasa*, Solomia *Petriasa* şi Măruşca *Tăbăneasa* (**CDM**, S.1, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1975, p. 108, nr. 247). Identificarea unora dintre soţi nu este dificilă; ei sunt Pătraşco Stârcea, Drăgan Mălai şi Pavel Tăban

altele – o jumătate din Briceni[107]. Cele două sferturi cumpărate de Constantin Stârcea de la Neculai Silitrarul şi de la Grigore Cărătuşcă[108] formează tocmai această jumătate de sat, cu care fusese înzestrată mama lor.

Cu porecla „silitrarul", îl găsesc pe Neculai pentru prima dată la 1627, când se amestecă la Vorontăreşti pe Siret într-o afacere pentru care scrie şi un zapis[109]. Poate să fie doar o coincidenţă, dar tot din acest an 1627 (mai 12) există şi o scrisoare a lui Miron vodă Barnovschi către Stavropighia din Liov, atestând exportul moldovenesc de silitră prin Sniatyn[110]. Şi nu pot să nu pun acest document în legătură cu acela al lui Vasile Lupu din 12 februarie 1635, prin care a dăruit Silitrarului satul Balasineşti de la Hotin, ca răsplată pentru că el „au slujit şi altor domni ce-au fost mai înainte de noi"[111]. Nu interesează aici faptul că Balasineştii n-au intrat niciodată în stăpânirea lui Neculai, întrucât aveau stăpâni vechi, recunoscuţi şi mai ales dintre boierii mari ai ţării, peste care vodă

---

diacul. Nu ştiu cine putea fi Petre sau Petrea, soţul Salomiei (zisă uneori şi *Solonca*). **Greaca e singura căreia îi lipseşte numele după soţ**.

[107] **DRH**, XXI (1632–1633), vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Edit. Academiei, Bucureşti, 1971, p. 209, nr. 166. În partea Greacăi mai veniseră un sfert din Văscăuţi, o jumătate din Vişneva şi o şesime din Orăşani. Celelalte surori sunt Nastasca, Olena, Salomia şi Maruşca, aici fără numirile după soţi.

[108] E de la sine înţeles că acest nume nu a fost înregistrat, sub nici una dintre cele două forme atestate documentar, de Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983. Este o dovadă în plus a necesităţii studierii **vechilor** nume de familie, cunoscute din documentele veacurilor trecute, nu doar a celor moderne, deformate de scribii agramaţi ai birocraţiei noastre, dar şi de purtătorii lor nu mai puţin agramaţi…

[109] **DRH**, XIX (1626–1628), vol. întocmit de Haralambie Chirca, Edit. Academiei, Bucureşti, 1969, p. 340–342, nr. 258 şi 259. Se poate să existe şi o menţiune mai veche, dar documentul nu e datat decât cu luna şi ziua (mai 9), editorii aşezându-l <după 1624>: **MEF**, I, alcătuitori: P. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. M. Russev, P. V. Sovetov, sub redacţia lui L. V. Cerepnin, Edit. „Ştiinţa", Chişinău, 1961, p. 378–379, nr. 167; de aici, a fost preluat şi în **DRH**, XVIII (1623–1625), vol. întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, Edit. Academiei, Bucureşti, 2006, p. 281, nr. 209. Primilor editori, numele le-a prezentat, se pare, dificultăţi la citire, aşa încât, în loc de **Ѳелитрар**, a rezultat **Ѳелипзар**, formă trecută şi în noua ediţie ! În text, e numit „Nicolai de Măndăcăuţi" (**Николаи шт Мъндъкъуц**).

[110] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, S. II,2, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, Bucureşti, 1895, p. 536–537, nr. CCXLII (rezumatul induce în eroare).

[111] **DRH**, XXIII, cit. (*supra*, nota 68), p. 32, nr. 33.

nu avea cum să treacă[112]; ci interesează menţionarea slujbei credincioase către domnii anteriori. Cum Silitrarul nu era boier dregător, această slujbă nu putea să însemne decât ceea ce indica porecla însăşi: el era, probabil, antreprenorul, cel care se îngrijea de producerea şi exportul silitrei în folosul domniei.

Îl mai am atestat în 1636[113], dar în 1638 pare să fi fost deja mort: atunci, fiica sa *Nastasia* primeşte, cu soţul ei, aga Gligore Ropceanu, întărirea domnească pentru mai multe cumpărături[114]. Patru ani mai târziu, în 1642, aceeaşi Nastasia Ropceniţa apare cu sora sa *Anuşca*, soţia lui Cornaci, în legătură cu Uricenii de la Hârlău; între martorii citaţi se află şi un fiu al lui Nicolai Silitrarul[115], probabil *Mirăuţă*[116]. La aceşti trei copii, se mai adaugă patru: *Constantin* (1646[117], 1654[118], 1667[119]), *Axana* (1646[120]), *Marcu* (1654[121], 1662[122], 1663[123], 1665[124], 1667[125]) şi *Tudosia* (Tudosca), măritată cu Pătraşco iuzbaşa (1671[126]).

---

[112] Balasineştii aparţineau succesorilor Cristinei pârcălăboaia, mama doamnei Elisabeta Movilă – L. T. Boga, *Documente basarabene*, VII, Tipografia Centralei Cooperativelor de Producţie şi Consum, Chişinău, 1929, p. 19–20, nr. XVIII; *ibidem*, XI, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", Chişinău, 1930, p. 3–, nr. III. Pentru Balasineşti şi stăpânii lui, v. şi Ştefan S. Gorovei, *Miscellanea* (5. *Buzul pârcălab şi Gheorghe pârcălab de Hotin*), în **AIIAI**, XIX, 1982, p. 665–669.

[113] **DRH**, XXIII, cit., p. 341, nr. 304: martor la împăcarea lui Gavrilaş Mateiaş cu Isac Stârcea, împreună cu fraţii acestuia din urmă (Constantin pârcălabul şi Darie Stârcea), în calitatea de „seminţie" care şi-ar fi putut exercita dreptul de preemţiune.

[114] **DRH**, XXIV (1637–1638), vol. întocmit de C. Cihodaru şi I. Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1998, p. 358, nr. 368.

[115] **DRH**, XXVI (1641–1642), vol. întocmit de I. Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2003, p. 426, nr. 504. Locul unde era trecut numele fiului lui Nicolai Silitrarul fiind rupt, acest fiu a fost identificat mecanic în persoana aceluia care îl preceda, Căzacul Petriceico – cf. *Indicii*, p. 602.

[116] Bănuiesc că el a fost martor la această vânzare, întrucât a îndeplinit acelaşi rol atunci când Nastasia Ropceanu a cumpărat acea jumătate de Uriceni de la Mihalcea Tăban – cf. **DRH**, XXV, cit. (*supra*, nota 68), p. 70, nr. 68.

[117] **DRH**, XXVIII, cit. (*supra*, nota 54), p. 432, nr. 506 (30 septembrie 1646).

[118] **CDM**, III, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1968, p. 43, nr. 91 (20 august 1654: Marcu şi Constantin, feciorii lui Neculai, pentru Molodova).

[119] **MEF**, V, cit. (*supra*, nota 64), p. 193, nr. 78 (20 iulie 1667: martor pentru o vânzare la Edineţ, Hotin, împreună cu Marcu).

[120] **DRH**, XXVIII, cit. (*supra*, nota 54), p. 432, nr. 506 (30 septembrie 1646).

[121] **CDM**, III, cit., p. 43, nr. 91 (20 august 1654 – cf. *supra*, nota 118).

[122] **MEF**, V, p.83–88, nr. 28 (13 septembrie 1662: însărcinat cu hotărnicirea satului Şerbiceni, Hotin); **CDM**, III, p. 199, nr. 885 (15 septembrie 1662: hotarnic la Lomacinţi, fost Vişneva).

Deşi i-am identificat copiii, nu ştiu cine a fost soţia lui Nicolae Silitrarul; îi cunosc doar numele, Maria (Mărica), şi ştiu că a existat un document prin care el şi soţia sa au împărţit averea copiilor lor, „dând fiecăruia zapis de stăpânire”[127].

Pentru a plasa mai exact acest personaj în contextul său genealogic (deci social), pe care nu-l pot detalia aici, mai trebuie să spun că mama sa, Greaca era nepoată de fiică a lui Costea Herţea[128], fiul lui Gavril vistierul şi nepotul lui Luca Arbure.

Aşadar, Neculai („Nicolai”) Corotuşcă, zis Silitrarul, nu era nici el, câtuşi de puţin, un om „de origine modestă”, ci făcea parte din boierimea netitrată, exercitând o profesiune „burgheză”, ale cărei venituri îi îngăduiau să adauge proprietăţi noi la acelea moştenite de la strămoşi. Porecla sa este dintre acelea care marchează „atestarea unui element comun printr-un derivat”[129]. Poate într-o zi se vor putea identifica mai precis şi urmele activităţii lui în domeniul extragerii şi exportului silitrei moldoveneşti.

Profesorul Mircea Ciubotaru constata, cândva, cu amărăciune, că există „o totală lipsă de comunicare între specialităţi (arheologie, istorie,

---

[123] **CDM**, III, p. 207, nr. 923 (24 ianuarie 1663: Marcu *din Măndăcăuţi*; v. şi nr. 924); **MEF**, V, p. 94–96, nr. 33 (6 octombrie 1663: hotarnic la Cobâlcin, Hotin)

[124] **CDM**, III, p. 266, nr. 1201 (20 iunie 1665: martor pentru hotarele satului Molodova).

[125] **MEF**, V, p. 193, nr. 78 (20 iulie 1667: martor, împreună cu Constantin, pentru o vânzare la Edineţ, Hotin).

[126] *Tudosia* (Tudosca), măritată cu Pătraşco iuzbaşa – 2 şi 3 mai 1671: **CDM**, III, p. 433, nr. 2057 şi 2058

[127] **CDM**, S.1, cit. (*supra*, nota 106), p. 253, nr. 780 – rezumat rău datat **<1660–1670>**: nu poate fi decât din anii 1636–1642. Acest document trebuie corelat cu acela din 30 septembrie 1646, prin care Vasile vodă Lupu a întărit lui Constantin şi Axanei, fiii lui Nicolae Silitrariul şi ai Măricăi, un sfert din satul Măndăcăuţi – **DRH**, XXVIII, cit. (*supra*, nota 54), p. 432, nr. 506. El trebuie să fie identic cu acela datat de editori **<Aprox. 1646 (7155) septembrie 30>**, publicat *ibidem*, p. 432, nr. 505. Probabil originalul nu avea dată. Stăpânirea la Măndăcăuţi confirmă legătura lui Nicolae Silitrarul cu acest sat – cf. *supra*, nota 109 şi nota 123.

[128] De la acest înaintaş a moştenit sfertul din Măndăcăuţi, sat care fusese împărţit între cei patru copii ai lui Gavril vistierul şi ai Sofiicăi, fata lui Luca Arbure – Ştefan S. Gorovei, *Neamul lui Miron vodă Barnovschi*, în **AG**, V (X), 1998, 1–2, p. 147–148.

[129] *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române*, colectivul de autori: Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guţu, Cornelia Popescu, redactor responsabil: Gheorghe Bolocan, Edit. Academiei, Bucureşti, 1981, p. IX.

lexicografie, toponimie, geografie), fapt ce explică o întârziere atât de mare a soluţionării" unor probleme în care pot fi implicate aceste ştiinţe[130]. Cazurile expuse în cercetarea de faţă ilustrează, cred, în bună parte, această lipsă de comunicare între specialităţi şi îmi îngădui să adaug, la cele enumerate de d-l Ciubotaru, şi genealogia.

Iată ce istorii se pot depăna ascultând glasul unor pietre care azi sunt cu totul mute. Nu-mi rămâne decât să sper că toate desluşirile expuse vor fi mai bine primite decât acelea care au avut în vedere năzbâtiile legate de aşa-zisul mausoleu al *iurodului* de la Popăuţi…

*

Propun, ca urmare, următoarele transcrieri (întemeiate pe lecturile lui Beldiceanu şi marcând în *italice* corectura genealogică bănuită) şi traduceri ale inscripţiilor pe care le-au purtat, cândva, cele două pietre funerare de la Dragomirna:

† Сѫи камен(ь) надгробнѣ сътвори и ѹкраси | пан(ь) Сергы Дръгѹшъскѹл(ь) бивѹ меделничѣр(ь) покоиномѹ *с(ь)нѹ* своемѹ, Савин(ь) бивѹ постѣлник(ь), | иже прѣстависѧ къ вѣчнѣи ѡ | бители и погребе сѧ зде, въ д(ь)ни г(о)сп(о)д(и)на нашего Iѡ Дѹмитрашко воевод(ь), лѣт(ь) ҂зр҃па м(ѣ)с(ѧ)ц(а) (г)енѹар(ь) к҃з д(ь)н(ь).

Această piatră de mormânt a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Serghie Drăguşescu fost medelnicer răposatului *fiului* său, Savin fost postelnic, care s-a strămutat la veşnicele locaşuri şi s-a înmormântat aici, în zilele domnului nostru Io Dumitraşcu voievod, anul 7181 (1673), luna ianuarie 27 zile».

† Сѫи камень надгробни сътвори и ѹ | краси пань Дѹмитрашко бивѹ комис(ь) покоиномѹ ѡ(тъ)цѹ своемѹ, Сергиї бивѹ меделничѣр(ь), иже прѣставис | ѧ къ вѣчнѣи ѡбители и погрѣбен(ь) ес(тъ) | зде, въ д(ь)ни г(о)сп(о)д(и)на нашего Iѡ Дѹка воевод(ь), Божию м(и)л(о)стию г(о)сп(о)д(а)рь Зѣмли Молдавьскѡи, лѣто ҂зр҃пи м(ѣ)с(ѧ)ца юл(їѣ) и҃ д(ь)ни. Дрѫгѹшескѹл(ь).

Această piatră de mormânt a făcut-o şi a înfrumuseţat-o pan Dumitraşco fost comis răposatului părintelui său, Serghie fost medelnicer, care s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri şi este înmormântat aici, în zilele domnului nostru Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, în anul 7188 (1680), luna iulie 4 zile. Drăguşescul.

---

[130] Mircea Ciubotaru, *Cercetări de onomastică. Metodă şi etimologie*, cit. (*supra*, nota 97), p. 100.

VOIX DE L'AU-DELÀ. LES PIERRES DE DRAGOMIRNA

Résumé

L'exonarthex de la grande église du Monastère de Dragomirna abrite cinq dalles funéraires, dont deux ont des inscriptions grecques et une n'a jamais eu d'inscription; les deux autres sont très effacées: elles conservent aujourd'hui seulement des bribes des lettres de leurs inscriptions slaves et de leur décor floral. L'évêque Melchisedec (1823–1892) en 1883 et le professeur Eugen A. Kozak (1857–1933) en 1903 avaient lu et déchiffré les inscriptions, mais sans pouvoir établir l'identité des personnages enterrés là-bas et dont les noms paraissent illisibles. De nos jours encore, on utilise les traductions roumaines établies par N. Iorga (1938) d'après les lectures de Kozak.

Heureusement, ces deux inscriptions slaves ont été lues, déchiffrées et traduites vers 1883–1887 par un savant roumain très passionné et très dévoué aux recherches épigraphiques: Nicolas Beldiceanu (1844–1896). Ses décalques, ainsi que ses copies, transcriptions et traductions ont été copieusement utilisés par N. Iorga pour le premier volume de ses *Inscriptions des églises de Roumanie* (Bucarest, 1905). Mais un cahier est resté inaperçu parmi les milliers de manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, où il fut déposé en 1912 par D. A. Sturdza. Dans ce cahier, l'auteur a retrouvé les deux inscriptions de Dragomirna, transcrites d'une manière impeccable, presque photographique, ainsi que leurs traductions.

Grâce aux dessins de Beldiceanu, on est arrivé à connaître les noms des personnages enterrés à Dragomirna. Il s'agit de deux membres de la famille des boyards **Drăguşescu**, dont un est fréquemment mentionné dans les documents de l'époque: Dumitraşco († 1709/1710). Il est le commanditaire d'une de ces deux dalles funéraires, destinée à recouvrir la tombe de son père, **Serghie**, mort le 4 juillet 1680. Mais, selon les documents, le père de Dumitraşco s'appelait **Prodan** Drăguşescu ! C'est un faux dilemme: il faut accepter que le personnage eût porté en effet le nom Serghie (St. Serge), mais il était connu avec le surnom Prodan (ce qui signifie «vendu»). C'est lui qui a commandé l'autre dalle funéraire, destinée à recouvrir la tombe d'un certain Savin (peut-être un autre fils), mort le 27 janvier 1673 ou 1674. Ces noms ont été inscrits dans les anciens obituaires du monastère. À partir de ces informations, l'auteur se propose de reconstituer la généalogie de cette famille de boyards du Nord de la Moldavie historique. La dernière partie de l'article concerne un personnage connu sous le nom de *Silitrarul* – le salpêtrier. Apparenté aux boyards Drăguşescu, descendant lui-même de la vieille aristocratie du pays, il a dû être une sorte d'entrepreneur qui surveillait la production et l'export du salpêtre, ce qui lui a valu son surnom.

Mots-clefs: épigraphie, généalogie, anthroponymie, Moldavie, boyards, salpêtre.

CUVÂNTUL ŞI SABIA. PATRIARHUL ALEXANDRIEI, GHERASIM PALLADAS (1688-1710), UN REPREZENTANT AL ŞCOLII VENETO-CRETANE ÎN ŢARILE ROMANE (II)[*]

VIOLETA BARBU[**]
violeta.barbu2011@gmail.com

„Redescoperirea" Bizanţului de către Occidentul european, în cadrele erudite ale „Republicii Literelor" a secolului al XVII-lea a însemnat deopotrivă o aventură istorică şi una religioasă, care s-a împletit cu inventarea studiilor orientale şi cu interesul pentru Islam[1], pe fondul conturării unei politici orientale a regilor Franţei[2]. Istoriei, stăpâna vieţii, celebrată ca inspiratoare a acţiunii politice, i se închină un cult în cercetarea savantă. Sub examinarea critică a erudiţiei epocii clasice, creştinismul însuşi devine o religie istorică, ale cărei fundamente sunt supuse probei izvoarelor, dincolo de orice bariere culturale ori confesionale. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cu reţeaua ei de corespondenţă (Panaiot Nikoussios[3], Charles François Olier

[*] Prima parte a acestui studiu a apărut în **SMIM,** 2014, XXXII, p. 35-64.

[**] dr., CS I, Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti.

[1] Mordechai Feingold (sub dir.), *Jesuit Science and The Republic of Letters*, Cambridge, MIT, 2003, p. 1-46; Anne-Marie Cheny, *L'empire romain d'Orient, nouvel objet de recherche dans la première moitié du XVIIe siècle*, în „Dix-septième siècle", 2015, nr. 3, p. 427-442.

[2] Interese pragmatice ce ţineau de deschiderea Companiei franceze pentru Orient (1670), ca rivală a schelelor engleze şi olandeze, se împleteau cu idealul regilor Franţei de a rămâne protectorii creştinilor din Imperiul Otoman.

[3] Emile Turdeanu, *La création de l'imprimérie grecque en Moldavie*, în idem *Etudes de litterature roumaine et des écrits slaves et grecs*, Leiden, Brill, 1985, p. 285-288; despre corespondenţa inedită a lui Panaiot Nikoussios cu cercurile teologice de la Paris, v. Pinelopi Stathi, *Πράγματα καί προσωπα στὸ 18 αιωνα*, în *Μεσαιωνικα καί Νέα Ἑλληνικα Τομος οροϛ. Νεοελληνική επιστολογραφια (16ος-19 ος αι*), Athene, 2006, p. 91-99.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 319-346

de Nointel[4], Nicolae spătarul, Nicolae Comnen Papadopoulos[5], Gherasim Palladas, Hrisant Notaras[6] etc.), cu jurnalele erudite, cu bibliotecile care legau Occidentul de Orient şi Europa catolică de cea protestantă şi ortodoxă, cu anticarii şi misionarii ce cutreieră Orientul în căutarea manuscriselor rare[7] şi cu eruditii ce se aplecau asupra textelor Antichităţii, *asupra monedelor şi inscripţiilor, cu harnicii ei copiatori de manuscrise* rare, „Republica literelor" aruncase adevărate punţi culturale peste Europa divizată confesional, până mai departe, spre Constantinopol şi Orientul

[4] *L'odyssée d'un ambassadeur: Les voyages du marquis de Nointel (1670-1680*), ed. de Albert Vandal, Paris, Plon, 1900, p. 285-353; François Moureau, *Le théatre des voyages. Une scénographie de l'Age classique*, Paris, Presse Universitaire Paris-Sorbonne, 2005, p. 133-134.

[5] Nicolae Comnen Papadopoulos a făcut cadou bibiofilului orientalist Bernard de Montfaucon, când acesta se afla la Padova în 1700, cartea sa *Praenotationes Mystagogicae* dedicată stolnicului Constantin Cantacuzino, împreună cu alte două cărţi greceşti tipărite în Valahia: *Antologhion de peste tot anul* şi *Tomos agapé* a patriarhului Dositei al Ierusalimului, v. Emile Legrand, *Bibliographie hellénique: ou description raisonneé des ouvrages publiés par les Grecs au XVII*[e] *siècle*, vol. V, Paris, Ernest Leroux, 1903, p. 418; Brigitte Mondrain, *Bernard* de *Montfaucon et l'étude* des *manuscrits grecs*, în „Scriptorium", LXVI, 2012, p. 281-316.

[6] *Epistolaire grec ou Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysante Notaras, patriarche de Jerusalem, par les princes de Valachie et de Moldavie*, publié par Emile Legrand, Paris, Moisonneuve et Charles Leclerc, 1888, p. XI-XIII.

[7] Între 1643 şi 1653, Athanasie Retorul, călugăr cipriot stabilit la Paris, fu însărcinat de cardinalul Mazarin şi de cancelarul Pierre Séguier cu misiuni orientale pentru achiziţionarea de manuscrise. Patriarhul Dositei al Ierusalimului se plânge în *Istoria patriarhiei Ierusalimului* (p. 1173) de faptul că Athanasie Retorul a vizitat mănăstirile Athosului, Tracia, Tesalia, Macedonia şi Meteore, de unde a cumpărat un număr mare de manuscrise, dintre care 116 manuscrise i-au fost confiscate, răscumpărându-le, din câte spune cu năduf Dositei, la greutate. Trei sute din codicele greceşti ale fondului Coislin provin de la Athanasie, iar biblioteca lui personală a intrat mai apoi în cea de la Sainte Geneviève. Un alt misionar însărcinat să cutreiere Orientul în căutarea manuscriselor vechi, îndeosebi a celor liturgice, a fost Arsenie Suhanov, starețul lavrei Troiţa Serghieva, v. Michel Lascaris, *Arsène Suchanov et les manuscrits de l'Athos. Un nouveau document (10 juin 1654),* în «Byzantion», XXVIII, 1959, p. 543-545; B. Fonkić, *Арсений Суханов и греческие рукописи патриаршей библиотеки в Москве,* în idem, *Греческо-русские культурные связи в XV-XVIIвв.*, Moskva, 1977, p. 68-104; despre eforturile orientalistului Antoine Galland de a procura manuscrise conţinând simbolul credinţei v. Raia Zaimova, *Voyager vers l'Autre Europe. Images françaises des Balkans Ottomans, XVI-XVIII*[e] *siècle*, Istanbul, Isis, 2007, p. 116-117; despre comunicarea manuscriselor în Europa sec. XVII-XVIII, v. François Moureau, *Le théâtre des voyages. Une scénographie de l'Age Classique*, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2005, p. 45-56.

Apropiat. Mai precisă şi mai fundamentată decât viziunea călătorilor „prizonieri ai mediilor oficiale, culegători de impresii de la fereastra caleştii şi de la masa hanului”[8], cercetarea cu mijloacele ştiinţelor era pe cale să devină instrumentul privilegiat de cunoaştere a alterităţii culturale şi religioase.

Publicaţiile şi manuscrisele sunt repede cunoscute în mediile care contează şi imediat supuse tribunalului judecăţii opiniei savante, atacate sau dimpotrivă, apărate cu pasiune. Cum întoarcerea umanistă la Antichitatea târzie continua să facă parte din coordonatele spirituale ale „Republicii literelor” ca model pentru credinţă şi moravuri, recuperarea şi difuzarea tezaurului primelor secole de patristică mobilizează eforturile filologice occidentale şi investiţiile editoriale. De aici, curiozitatea faţă de tezaurul spiritual şi dogmatic al Bisericii Orientale şi odată cu el, interesul pentru istoria şi instituţiile Imperiului Bizantin numit în veacul al XVII-lea *Romania*, în memoria originii comune.

La acest spaţiu critic al disputelor şi al schimbului de idei şi de informaţii, în care apologetica tradiţională pierde definitiv competiţia, adeziunea ţărilor române s-a petrecut mai devreme decât au crezut unii cercetători[9]. Cât de vechi a fost interesul pentru Bizanţ şi pe ce cale s-a manifestat? Acestor chestiuni istoriografia românească în ultima jumătate de secol le-a dat mai multe răspunsuri: unii istorici (Dennis Deletant, Dumitru Năstase, Petre Ş. Năsturel, Andrei Pippidi), pe urmele modelului interpretativ al lui Nicolae Iorga, au văzut în Bizanţ expresia unei moşteniri organice istorico-politice transmise în durata lungă[10], alţii o

[8] Expresiile aparţin lui Alexandru Duţu, *Le rythme des contacts culturels et l'évolution des mentalités*, în *Actes du VIIe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, Budapest, Akademiai Kiadó, 1974, p. 109.

[9] Andrei Pippidi, *Aux confins de la République des Lettres. La Valachie des antiqauires au début du XVIIIe siècle*, în idem, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest, Edit. Academiei şi Editions du CNRS, 1980, p. 215-236; Paschalis Kitromilides, *The Enlightment as Social Criticism. Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 85; Nicolae Şerban Tanaşoca, *L'image roumaine de Byzance à l'époque des Lumières*, în *South Est Europe. The Ambiguous Definition of a Space. L'Europe de Sud Est. Les définitions ambigües d'un espace*, coord. de Răzvan Theodorescu şi Leland Conley Barrows, Unesco, 2002, p. 50-72; Jacques Bouchard, *Nicolae Mavrocordat, domn şi cărturar al iluminismului timpuriu (1680-1730),* Bucureşti, Omonia, 2006, p. 171-176.

[10] Din bibliografia bogată a problemei, a se vedea: Dennis Deletant, *Some aspects of the Byzantine tradition in the Roumanian Principalities*, în **SEER**, LIX, 1981, nr. 1, p. 1-14; Dimitrie Năstase, *La survie de 'l'empire des chrétiens' sous la domination*

restaurare a unui ideal legitimator de către domnii din familia Cantacuzino[11], alții chiar un antimodel „traumatic" (Non-Byzance) față de care civilizația românească a Vechiului Regim a simțit nevoia să se distanțeze[12].

Din perspectiva istoriei culturale și a ideilor, Bizanțul și tradiția lui în țările române au fost abordate ca o curiozitate savantă și ca o moștenire culturală „inventată" la sfârșitul secolului al XVII-lea[13]. Chiar dacă nu i se poate tăgădui o anume coerență intrinsecă și chiar forță cu care se afirmă în Țara Românească și în Moldova la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, acest model de recuperare pe cale savantă devine cu adevărat semnificativ doar dacă este înscris în cadrul european

ottomane: aspects idéologiques du problème, în *Da Roma alla terza Roma,* vol. III, Roma, 1983, p. 459-471; Petre Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*, în „Byzantina", V, 1973, p. 395-413; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII,* București, Edit. Academiei, 1983; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Edit. Enciclopedică, 1980; un bilanț istoriografic la Andrei Pippidi, *Entre héritage et imitation. La tradition byzantine dans les Pays roumains. Nouvelles réflexions, vingt ans après*, în *Relations gréco-roumaines. Interculturalité et identité nationale*, sub dir. lui P. M. Kitromilidès și Anna Tabaki, Athènes, Institut de Recherches Néohelléniques, 2004, p. 23-38; Marie Nystazopoulou-Pélékidou, *La tradition post-byzantine et la présence de l'Hellénisme dans les Principautés danubiennes,* în *Relations gréco-roumaines,* p. 39-60; Andrei Pippidi, *Byzance de Phanariotes*, în O. Delouis et alii (coord.), *Héritages de Byzance en Europe du Sud-est à l'époque moderne et contemporaine,* Athènes, 2013, p. 117-129.

[11] Dan Ionescu, *Șerban Cantacuzino et la restauration byzantine. Un idéal à travers ses images*, în **EBPB**, I, 1979, p. 239-256; Andrei Pippidi, *L'homélie prononcée par Etienne Cantacuzène, prince de Valachie (1716),* în *L'Empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine,* textes réunis et présentés par Petre Guran, București, NEC, 2001, p. 281-293.

[12] V. concluziile lui Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 289, 296; Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Nemira, 2001; cf. *Bizanț versus Bizanț; introducere la o dezbatere privind devenirea românească,* ed. de Mihai E. Ionescu și Sergiu Iosipescu, Edit. Militară, București, 2010.

[13] Corneliu Dima-Drăgan și Mihai Caratașu, *Les ouvrages d'histoire byzantine de la bibliothèque du prince Constantin Brâncovan*, în **RESEE**, V, 1967, nr. 3-4, p. 435-445; Paul Cernovodeanu, *Vision de Byzance dans les chronographes et autres textes historiques roumains des XVIIe et XVIIIe siècles*, în *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, II,* (Bucarest, 6-12 septembre 1971), Bucarest, 1975, p. 529-534; Alexandru Elian, *Cultura teologică în epoca brâncovenească*, în idem, *Bizanțul, Biserica și cultura românească*, Iași, Trinitas, 2003, p. 198-208.

al circulației ideilor din secolul al XVII-lea și al constituirii cercetării academice, la care Răsăritul Ortodox se articulează, la rândul său, prin propria sa rețea de centre și poli, care leagă nordul de sudul Europei Orientale: Rusia, țările române, Levantul. Astfel, pe măsură ce abandonarea prejudecăților identitare a lăsat loc unei perspective integrate, s-au putut identifica, cu mai multe decenii în urmă, în cultura rusească a secolului al XVII-lea, elemente semnificative ale unui umanism de tip apusean[14], precum și un puternic curent de „latinizare"[15], care a acționat asupra slavilor orientali (Rusia Orientală și Ucraina), ca urmare a Uniunii de la Brest (1596) și a activității de reformă a mitropolitului Petru Movilă[16].

O astfel de eliberare metodologică din captivitatea matricei regional-confesionale ne-a îngăduit punerea în valoare în secolul al XVII-lea a unei „reinventări" teologice a Bizanțului în Țara Românească, la curtea lui Constantin Brâncoveanu, datorită eforturilor de reflecție teologică, de imprimare și de răspândire a acesteia, depuse de membrii unei rețele savante de clerici greci și cărturari laici autohtoni. Aceștia au participat la un schimb intens de idei, publicații și corespondență cu rețele intelectuale occidentale începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Încadrând acest fenomen în curentul Contrareformei, am încercat să-i descriu implicațiile asupra ortodoxiei din țările române pe parcursul

[14] Ivan N. Golenishev-Kutuzov, *Gumanizm u vostochnyx slavjan (Ukraina i Belorussija*), Moskva, 1963; *Evropejske Vidrodzhennja ta ukraïns'ka literatura XIV-XVIII st*., Kiïv, Naukova dumka, 1993.

[15] Sergeij F. Platonov, *Moscow and the West*, tr. și ed. de J.-L. Wieczynski, Moskva, Academic International Publishers, 1972; *Être catholique, être orthodoxe, être protestant. Christianisme et identités culturelles de l'Europe*, sub dir. lui Marek Derwich și Michail V. Dmitriev, Wroclaw, Larhcor, 1999; Mihail V. Dimitriev, *Culture «latine» et culture «orthodoxe» à l'est de l'Europe au XVIIe siècle*, în „Dix-septième siècle", 2003, nr. 3, p. 391-414.

[16] Boris A. Gudziak, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinopole, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge, Harvard University Press, 1998; Marcel Viller, *Une infiltration latine dans la théologie orthodoxe: la confession orthodoxe attribuée à Pierre Mogila et le catéchisme de Canisius*, în „Recherches de sciences religieuses", II, 1912, p. 159-168; Antoine Wenger, *Les influences du rituel de Paul V sur le Trebnik de Pierre Moghila*, în *Mélanges en l'honneur de Monseigneur Michel Andrieu*, Strasbourg, 1956, p. 477-499; Mikolaj Olszewski, *Der Ritus des Sakraments der Busse nach Petr Mogila in seinem historischen Kontext*, în „Ostkirchliche Studien", XXXI, 1982, p. 142-159; István Baán, *La pénétration de l'uniatisme en Ukraine subcarpatique au XVIIe siècle*, în „Dix-septième siècle", 2003, nr. 3, p. 515-526.

secolului al XVII-lea (1622-1715)[17]. Departe de relativa omogenitate a curentului latinizant din Rusia Orientală și Ucraina ajutată de forța unui proiect politic, grupul eterogen al cărturarilor din țările române nu poate fi totuși subsumat unei pseudometamorfoze a ortodoxiei, cum o numea G. V. Florensky[18], nici unui proiect de construcție a comunității panortodoxe[19], şi nici chiar unei *translatio studi* la București a „învățăturii grecilor rechemate la întâia demnitate", cum afirmă Manu Apostol, unul din protagoniştii acestui proces de trezire culturală[20]. În bună măsură, din rețeta românească nu lipsesc aceste ingrediente, numai că nota dominantă este dată de o voință autentică de clarificare a doctrinei teologice, de întărire a disciplinei morale și sociale prin reconsiderarea, cu instrumente critice și moderne, a Bizanțului teologic ca resursă majoră de legitimare. Dacă ar fi fost ireversibilă, o astfel de mișcare s-ar fi putut numi, potrivit canoanelor istoriografice, o reformă.

---

[17] Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în țările române în secolul al XVII-lea*, București, Edit. Academiei, 2008, p. 286-398; contra acestui curent modernizator, se remarcă tendința conservatoare a reînvierii tradiției isihaste (Efrem Sirul, Ioan Climax) cercetată de Zamfira Mihail, *Diffusion en roumain de l'oeuvre de Saint Ephrem le Syrien: une expression de l'héritage byzantin*, în **BF**, XXV, 1999, p. 111-129; eadem, *La réception des écrits hésychastes en langue roumaine au XVIIe siècle*, în **RESEE,** XXXIX, 2001, p. 35-42; v. şi *Constantin Brâncoveanu et le monde de l'orthodoxie*, coord. Petre Guran, Edit. Academiei, Bucureşti, 2015.

[18] Georgij Vasilievici Florovskij, *Westliche Einflusse in der russischen Theologie*, în „Kyrios", II, 1937, p. 1-22; v. și replica lui Francis J. Thomson, *Petr Mogila's Ecclesiastical Reform and the Ukrainian Contribution to Russian Culture. A Critique of George Florovsky's Theory of the Pseudomorphosis of Orthodoxy*, în „Slavica Gandesia", XX, 1993, p. 67-119; de asemenea, v. concluziile aceluiași autor în legătură cu incapacitatea culturii rusești din epoca kieveană de a asimila cultura bizantină, cu consecințe pe termen lung pentru dezvoltarea teologiei dogmatice, blocate de ignorarea filosofiei antice pe care aceasta se baza, Francis J. Thomas, *The reception of the Byzantine culture in the Medieval Russia*, Aldershot-Sidney, Variorum Reprint, 1999, p. XIII-XVI.

[19] Paschalis M. Kitromilidès, *'Από τήν 'Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στίς εθνικές κοινότητες: έλληνορωσικές πνευματικές σχέσεις*, în „Τά 'Ιστορικά", X, 1989, p. 29-46; cf. sinteza lui Athanassis Karathanassis asupra școlii greco-slavo –latine și contribuția ei semnificativă la reformele occidentalizante ale țarului Petru cel Mare: *Pierre le Grand et l'intelligentsia grecque (1685-1740). Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la Guerre d'Indépendance grecque*, Thessalonique, Institute for Balkan Studies, 1983, p. 43-52.

[20] Prefața la ediția greacă a *Maximelor filosofice*, Târgoviște, 1713, **BRV**, I, p. 490, v. Alexandru Duțu, *Il tema della „translatio studi" negli storici romeni della fine del seicento*, în „Rivista Storica Italiana", 1973, p. 510.

Recent, o cercetare critică a scrisului istoric din Balcani a pus în evidență „trădarea şi adaptarea" modelului bizantin (convenția genurilor, *topoi*) în naşterea şi evoluția în secolele al XVI-XVII-lea a istoriografiei ortodoxe în Europa de Sud-est de sub stăpânire otomană[21]. Ceea ce apare aşadar ca factor comun în cercetarea procesului de transmitere a majorității tipurilor de experiență socială a lumii postbizantine (ideologico-politică, teologică, artistică, istoriografică, juridico-instituțională) este caracterul lui dialectic şi nu organicitatea lui.

Un nou Bizanț "literar"[22] la fel de adânc ancorat în spațiul comunicării şi în tradiția oralității, ca şi practica scrisului istoric, ar fi oare de imaginat în secolul al XVII-lea în vreuna din țările care i-a preluat moştenirea religioasă? Ori, dimpotrivă, reevaluarea moştenirii literare bizantine şi-a croit un culoar propriu de evoluție, utilizând practici savante similare cu cele ale „Republicii literelor"? Pe baza analizei hermeneutice şi a identificării contextuale a surselor şi procedeelor retorice puse la contribuție de patriarhul Alexandriei, Gherasim Palladas în alcătuirea *Panegiricului Sfântului împărat Constantin cel Mare*, vom continua demersul aplicat în prima parte a acestui studiu celeilalte creații atribuite lui, *Elogiul cuvântului* din *Ms. BAR 766.* Disjunsă pe trei paliere de investigație, ancheta noastră va continua să vizeze în chip special, ca şi în prima parte a studiului, câmpul cultural al unei rețele-constelații de intelectuali extinsă între București, Constantinopol, Veneția şi Orientul Apropiat şi circulația ideilor în interiorul acestuia, la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor. Pe cel de-al doilea palier, se va plasa atenția acordată practicii scrisului autorului. Din deslușirea diverselor articulații ale unei compoziții care excede în bună măsură cadrele genului, ne aşteptăm să înțelegem mecanismele şi strategiile (topoi, locuri comune, compilare, amplificare, metafrază, parafrazare, prelucrare, ironie critică etc.) de receptare a diverselor tradiții şi cadre culturale epistemice (Antichitate, Bizanț, şcoala veneto-cretană,

[21] Konrad Petrovszky, *Geschichte schreiben im Osmanischen Südosteuropa. Eine Kulturgeschichte orthodoxer Historiographie des 16. und 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 2014, p. 102-123.

[22] Referințe generale despre literatura în limba greacă în secolul al XVII-lea: Olga Cicanci, *Literatura în limba greacă în Moldova şi Țara Românească*, în „Studii", XXIII, 1970, nr. 1, p. 17-24; eadem*, L'Orient hellénique et la littérature de langue grecque dans les Pays roumains au XVII*e *siècle*, în „Neo-Hellenika" IV, 1981, p. 121-129; cercetătoarea utilizează termenul de „literatură" într-un sens ad hoc, subsumând genului literar: epigramele, romanele populare, epistolele şi poemele epice (p. 124-127).

clasicism-baroc european) ce se suprapun, se împletesc şi dialoghează într-un text denumit convenţional *Panegiric,* în realitate un miscelaneu enciclopedico-poetic. În final, părţii a treia a acestui studiu îi revine misiunea de a pune în valoare maniera personal-subiectivă prin care autorul şi-a apropriat diverse teme literare (*Lauda Sfintei Cruci, Descrierea Constantinopolului*), spre a le face ecoul propriei sale experienţe şi sensibilităţi.

Pentru un autor care îşi dorise cu ardoare să publice, potrivit modei vremii[23], un manual de retorică[24], alcătuirea unui panegiric ar fi putut să fie un exerciţiu menit să exemplifice aplicarea regulilor şi a procedeelor genului literar al encomiasticii, în gustul polivalenţei intelectualilor bizantini, exersaţi într-o varietate de genuri literare[25]. Gherasim Palladas nu a fost însă un astfel scriitor, fiindcă puterea cuvântului, aşa cum afirmase el însuşi, în micul *Elogiu al cuvântului*, inclus ca postfaţă a *Panegiricului Sfântului împărat Constantin cel Mare*, nu-i slujea ca instrument retoric de subjugare a inimilor, ci îşi trăgea forţa din eficacitatea comunicării verbale, considerată mai presus de altă formă de persuasiune. Potrivit convenţiei supunerii la eticheta curţii, cei mai mulţi dintre clericii şi cărturarii curteniţi la Bucureşti au contribuit la construirea şi consolidarea în spaţiul public a propagandei princiare, sinteză în care s-au contopit elemente de ideologie, retorică[26] şi instituţii

[23] Mai multe traduceri ale unor manuale de retorică au fost iniţiate în Rusia la începutul secolului al XVII-lea; v. M. Dimitriev, *Culture «latine» et culture «orthodoxe» à l'est de l'Europe au XVIIe siècle,* p. 402; v. ediţia traducerii în limba rusă, însoţită de textul original a *Retoricii* lui Philip Melanchton, R. Lachmann, *Die Makarij-Rhetorik,* Köln, 1980; V.-I. Annuşkin, *Pervaja russkaja «Ritorika» XVII v. Tekst. Perevod. Isslevodanie,* Moskva, Dobrosvet, 1999.

[24] V. Violeta Barbu, *Cuvântul şi sabia* (I), p. 46-52.

[25] Igor Ševčenko, *Society and Intellectual life in Late Byzantium*, în Mihai Berza şi Eugen Stănescu (ed.), *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6-12 Septembre, 1971,* Bucarest, Edit. Academiei RSR, 1974, vol. 1, p. 65-92: Florin Leonte, *Between Constantinople and Italy: scholarly circles, agency and imperial patronage in Byzantium before the fall (c. 1350-1453)* în „New Europe College Ştefan Odobleja Program Yearbook 2011-2012", Bucarest, NEC, 2013, p. 157-196.

[26] V. Dan H. Mazilu, *Proza oratorică în literatura română veche*, vol. II, Bucureşti, Edit. Minerva, 1987, p. 108; Violeta Barbu, *Proza oratorică în cultura românească veche: un gen literar?*, în **AIIAI**, 1991, p. 271-174; un dosar al cultului Sfântului Constantin cel Mare în vremea lui Constantin Brâncoveanu la Alexandru Duţu, *Constantin le Grand dans l'imaginaire de la cour de Constantin Brâncoveanu,* în **RESEE**, XXVII, 1989, nr. 1-2, p. 27-33; o listă a panegiricelor şi omiliilor dedicate Sfântului Constantin de Antim Ivireanul, Ştefan Brâncoveanu etc., a prefeţelor,

„bizantine" reinventate, cum ar fi predicatorul domnesc[27], cu modelul politic baroc al istoriografilor și panegiriștilor de curte[28]. Organizate în jurul a doi pilaștri: mecenatului cultural și protejarea dreptei credințe în Răsărit, literatura panegirică privilegiază aceste două elementele-cheie ale modelului constantinian, potrivite atât domnului român, cât și țarilor sârbi, bulgari ori ruși[29]. Pentru atâția dintre contemporanii înaltului ierarh,

---

epigramelor, a reprezentărilor iconografice (icoane, ferecături, obiecte de cult) și sfragistice ale Sfinților Împărați la Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, Edit. Meridiane, București, 2000, p. 13-15; despre panegiricele dedicate domnului Brâncoveanu, în special cele grecești ale lui Sevastos Kymenites, v. eadem, *Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, Violeta Barbu edita, București, Edit. Kriterion, 1998, p. 384-385; o analiză a singurului ciclu iconografic dedicat Sfântului Constantin cel Mare aflat în nartexul lavrei Sf. Împărați de la Hurezi la Ioana Iancovescu*, De nouveau sur le "Nouveau Constantin,* în Ivan Biliarsky și Radu G. Păun (ed.), *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale. Actes du colloque international 17 janvier 2004,* Bucarest, New Europe College, 2007, p. 251-263.

[27] Domnul Constantin Brâncoveanu îl numește pe Ioan Avramios, un reprezentant al școlii veneto-cretane, predicator al curții; este traducătorul în limba greacă al culegerii *Maximelor Orientalilor* a lui Antoine Galland, mai apoi traduse în românește de Antim Ivireanu, ambele versiuni publicate în 1713 la Târgoviște; în 1709 a pregătit la Veneția o culegere de versuri dedicată lui Brâncoveanu, v. N. V. Economides, *Ioan Avramie*, în **BOR**, LXII, 1944, nr. 4-6, p. 141-159; Mihai Berza, *Relations culturelles entre les Iles Ioniennes et les pays roumains*, în „Πρακτικα Τριτον Πανιονιον Συνεδριον", Athenai, 1969, (extras) p. 5.

[28] În ultimele două decenii, s-a adunat o bibliografie bogată din care amintim selectiv Marc Fumaroli*, L'âge de la raison. Rhétorique et res litteraria de la Renaissance à l'époque classique,* Paris, Droz, 1994, p. 48 et seq.; Chantal Grell*, La monarchie française et l'histoire au XVIIe siècle. État des recherches en France,* în Chantal Grell, Werner Paravicini și Jurgen Voss (ed.), *Les princes et l'histoire du XIVe siècle au XVIIIe siècle. Actes du colloque organisé par l'Université de Versailles-Saint Quentin et l'Institut Historique Allemand, Paris-Versailles, 13-16 mars 1996*, Bonn, Bouvier Verlag, 1998, p. 535-537; Francis Goyet și Isabelle Cogitore, *L'Éloge du Prince, de l'Antiquité au temps des Lumières*, Grenoble, Ellug, 2003; Jean Bérenger, *L'historiographie à la cour de Vienne (XVe-XVIIe siècle)*, în Chantal Grell (sub dir.), *Les Historiographes en Europe de la fin du Moyen Age à la Révolution,* Paris, Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 2006, p. 118-126.

[29] V. Ivan Biliarsky, *Un aspect du souvenir du culte de Saint Constantin durant la domination ottomane,* în *Il culto di San Costantin imperatore tra Oriente e Occidente*, Niś, 2003, p. 33-41; Petre Guran, *Nouveau Constantin, nouveau Silvestre*, în Ivan Biliarsky și Radu G. Păun (sub dir.), *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers,* p. 134-164; *Dimitrie Cantemir. Panegiricul lui Petru cel Mare (1714),* ediție, studiu introductiv și note de Paul Cernovodeanu, Mihai Caratașu și Alvina Lazea, în

elogierea Sfântul Constantin împlinea mai multe țeluri. Manifest ideologic, purtător al proiectului politic de alăturare a domnului la Liga creștină antiotomană[30], panegiricele constantiniene pot fi citite și ca expresie de legitimare a puterii epistemonarhice domnești asupra Bisericii, împotriva tendințelor de autonomie manifestate de mitropolitul Antim Ivireanul[31]. Exaltarea virtuților domnului Brâncoveanu, deloc dezinteresată în planul carierei personale a intelectualilor noi, adunați la primitoarea și bogata sa curte, a fost un alt scop al encomiilor, în acest caz pretext pentru exerciții retorice de adulație curtenească[32]. Favorizată atât de tipar, cât și de oratoria de curte de tip *theatron*[33], concurența dintre cercul profesorilor de la Academia domnească (Sevastos Kyminites, Gheorghe Maiotas, Marcus Prophyropoulos), cel al funcționarilor publici autohtoni (Radu și Ștefan Greceanu, Constantin Cantacuzino) și grupul intelectualilor alogeni (Ioan Comnen, Gherasim Palladas, Dositei Nottaras, Ioan Avramios etc.) va conduce la o polimorfă producție encomiastică în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, fără precedent și fără posteritate. Dincolo de conținut, demonstrarea abilităților retorice în elaborarea unui panegiric pare pentru istoricul de astăzi un

„Archaeus", V, 2001, nr. 1-2, p. 101-133; V.P. Grebenjuk și O.A. Derjavinoj, *Panegiriceskaija lyteratura Petrovskogo vremenj*, Moskva, 1980; Reinhard Lauer, *Herrscherlob in der russische Litteratur,* în *Herrschlob und Herschkritik in den slawischen Litteratur. Festschrift für Ulrike Jekutsch zum 60. Geburtstag,* ed. de Britta Holtz și Utte Marggraf, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2013, p. 1-15.

[30] Alexandru Duțu, *Constantin le Grand,* p. 30; Ivan Biliarsky, *Contribution à l'étude du culte de Saint Constantin en Valachie au XVIIe siècle. Le canon de prière du Ms. sl. 788 BAR,* în **RESEE**, XLIV, 2006, p. 158-159.

[31] Violeta Barbu, *Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, p. 384-386.

[32] Eadem, *Concepția asupra blagorodiei în Vechiul Regim Românesc,* în **AG**, II, 1994, p. 150-156.

[33] P. Marciniak, *Byzantine Theatron–A Place of Performance?,* în *Theatron: rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*, ed. de M. Grünbart, Berlin, De Gruyter, 2007, p. 277-287; Florin Leonte, *Between Constantinople and Italy: scholarly circles, agency and imperial patronage in Byzantium before the fall (c. 1350-1453)*, p. 175; despre concepția nouă de „scenă politică" pe care termenul *theatrum* o dobândește în sec. al XVII-lea, printre alții la Ambrosius Marlianus tălmăcit la București de Ioan Avramios, v. Ariadna Camariano, *Traducerea greacă a „Teatrului politic" atribuită greșit lui N. Mavrocordat și versiunile românești*, în eadem, *Relații româno-elene*, ed. de Leonidas Rados, București, Omonia, 2008, p. 189-191.

instrument social revelator[34] şi pe cât se poate de limpede pentru definirea şi închegarea unei elite intelectuale, în care se includeau fiii domnului, laici de rând, funcţionari ai statului, profesori, cler monahal şi secular.

Opera lui Gherasim Palladas este prima în ordine cronologică din seria panegiricelor greceşti dedicate Sfântului Constantin, compuse în timpul domniei lui Brâncoveanu, din care mai fac parte discursul panegiric al lui Gheorghe Maiotas despre împăratul Constantin tipărit de Antim Ivireanul la Snagov în 1697[35], cel alcătuit de Ioan Comnen în 1702, păstrat în manuscris[36] şi cel tipărit sub numele fiului domnului, Ştefan Brâncoveanu 1701[37]. Întocmai ca mitropolitul Antim Ivireanul, care în cele două omilii rostite cu ocazia sărbătorii Sfinţilor Împăraţi nu a adus decât ofranda a două scurte rugăciuni-urări adresate domnului prezent la ceremonia religioasă[38], Gherasim Palladas nu s-a lăsat atras în această convenţie socială curtenească şi nu a instrumentalizat figura marelui împărat bizantin ca mijloc de aderare la corul adulatorilor

---

[34] George Dennis, *Imperial Panegyric: Rhetoric and Rheality*, în Henry Maguire (ed.), *Byzantine Court and Culture from 829 to 1204*, Washington DC, Dumbortan Oaks, 1997, p. 132.

[35] **BRV**, I, p. 351-352; Athanasios Karathanassis, *Οι Ἕλληνες λογιοι στη Βλαχία, 1670-1714*, Thessalonic, 1982, p. 114-115; scrierea lui Gheorghe Maiotas a rămas nestudiată, singurul exemplar care s-a păstrat, aflându-se azi la British Library v. Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare, Mică enciclopedie*, vol. III, Bucureşti, Biblioteca Metropolitană, 2011, p. 346, nr. 192.

[36] Despre doctorul Ioan Comnen (ulterior Ierotei, mitropolit al Dristei), v. Olga Cicanci, Paul Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean Hiérothée Comnène (1608-1719*), în **BSt**, XII, 1971, nr. 1, p. 143-186; Panegiricul lui Comnen se păstrează în *Ms. suppl. gr. nr. LI* al Bibliotecii Naţionale din Viena, text reprodus şi tradus de Nicolae Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor,* Bucureşti, Edit. Carol Göbel, 1899, p. 9-14; v. Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, p. 13.

[37] Ştefan Brâncoveanu, *Λογος πανεγιρικος εἰς τον Ἰσαποστολου μέγαν Κονσταντινον*, v. *Patru cuvinte bisericesci compuse grecesce de Ştefan, fiul lui Constantin Brâncoveanu*, traduse de Constantin Erbiceanu, Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1891, p. 4-9, text însoţit de două versuri în limba latină; autorul este presupus a fi tot Gheorghe Maiotas, profesor de greacă şi latină al beizadelelor.

[38] Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, p. 14; acelaşi Antim Ivireanul este îngrijitorul tipăriturii slavono-româneşti apărută la Snagov în 1696 „Orânduiala slujbei sfinţilor Constantin şi Elena", cuprinzând rânduiala slujbelor din ziua de 21 mai, paraclisul Sfinţilor Împăraţi şi un canon de rugăciune; despre această tipăritură v. Ivan Biliarsky, *Contribution à l'étude du culte de Saint Constantin en Valachie au XVIIe siècle,* p. 159-161.

voievodului valah. Spre deosebire de aceştia, nu a exploatat potenţialul de comunicare al acestui gen literar spre a contribui la consolidarea, prin vizibilitate, a puterii domneşti.

Alcătuit înainte de 1692, probabil în Alexandria[39], adică înainte de prima vizită în Ţara Românească, panegiricul lui Palladas apare ca o operă independentă de vreo formă de patronaj, aluziile la elemente biografice ale domnului Brâncoveanu, de altfel destul de aproximative[40], clişee curente ale genului encomiastic, precum asemănarea de nume ori potenţialele analogii parenetice dintre voievod şi sfântul său patron, regăsindu-se doar în epistola dedicatoare, compusă *ad hoc*. Raportat la celelalte exemple similare de epocă, textul are o întindere apreciabilă[41], deşi numeroasele interpelări directe adresate ascultătorilor, în scopul dramatizării expunerii[42], îi trădează caracterul oral-public, mai evident decât destinaţia de lectură privată, pentru care o asemenea dimensiune ar fi părut mai justificată. Este destul de puţin plauzibil ca opera să fi fost comandată din ţară ori să fi fost hărăzită lecturii în biserică în ziua hramului mănăstirii Hurezi[43], chiar dacă afierosirea manuscrisului somptuos împodobit cu ilustraţii de factură occidentală pare să fie, judecând după prezenţa sigiliului patriarhal, iniţiativa prelatului. Pe de altă parte, speculaţiile care se pot face pe marginea cadrului care a generat opera şi a contextului de comunicare în care a funcţionat sunt limitate de

[39] O aluzie la şederea în Egipt a autorului este prezentă chiar la începutul Panegiricului: „*aş păţi asurzirea acea carea o pat ceia ce sint aproape de pornirile céle répezi ale Nílului*" (f. 73[v]); studierea celeilalte copii a originalului grecesc al *Panegiricului*, păstrat în Biblioteca Mănăstirii Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai (Ms. 1378), anunţată de Silvia Chiosea în ediţia sa critică a *Ms. 766 BAR* (în curs de publicare) ar putea aduce o lumină nouă asupra aspectelor legate de elaborarea operei.

[40] V. Violeta Barbu, *Cuvântul şi sabia* (I), p. 52-53.

[41] *Ms. rom. 766*, text gr. f. 5r-f. 64v, trad. rom. f. 71r-134r.

[42] Ex. gr.: „*Ce de vréme ce v-am adus la cuvânt ca acesta adânc şi cunoscu că vă îndemnaţi să întrebaţi în ce chip au rădicat războaiele asupra omului, vă voiu spune puţine şi dintr-acéstea puteţi să cunoaşteţi nedumirirea*" (f. 77r); „*Pân-acum, o, iubiţilor ascultători, au fost războale şi meşterşugurile ale neiubitoriului de Dumnezău, diavolului, carele le-avea întinse în toate zidirile, precum v-am spus dovada cu acéste puţine şi pre scurt cuvinte, iară foarte de treabă"* (f. 84r).

[43] „[...] *sfântul ce se prăznuieşte azi*" (f. 81r) este o expresie convenţională; cf. Tereza Sinigalia, *Un manuscrit gréco-roumain enluminé datant de l'époque de Constantin Brâncoveanu*, în **RRHA**, série Beaux-Arts, tome XXVI, 1989, p. 30 şi Ioana Iancovescu, *De nouveau sur le "Nouveau Constantin,* p. 252, (fără referire la datarea propusă de Tereza Sinigalia) leagă Ms. 766 de hramul mănăstirii Hurezi.

o serie de date contradictorii: întinderea lui, lipsa de conexiune directă cu persoana domnului Constantin Brâncoveanu, caracterul aproape scolastic de exercițiu retoric și de erudiție.

Alte particularități evidențiază și mai mult encomiul din *codicele 766* în grupul panegiricelor „constantiniene": absența totală a caracterului epideictic, semnificativa prezență a toposurilor și referințelor culturale antice, veșmântul poetic țesut dintr-o apreciabilă bogăție lexicală şi nu în ultimul rând structura compozită, de miscelaneu enciclopedic. Și atunci cum ar trebui citit și analizat acest text? Ca pe o creație depășind barierele prescrise ale retoricii genului, așa cum se întâmplă mult mai des decât s-a crezut chiar cu texte elaborate în perioada bizantină[44]. Ca pe o mostră de sinteză stilistică între retorica antică, cea bizantină și cea veneto-cretană, indiferentă la utilitatea socială și ideologică proprii speciei oratorice a elogiului[45]. Ca pe o operă inculturată, a cărei traducere românească, cu toate limitele ei, merită atenția noastră hermeneutică mai degrabă decât originalul grecesc.

În țările române, descoperirea Antichității greco-latine la sfârșitul secolului al XVII-lea a avut o evoluție semnificativă pentru istoria vieții intelectuale. Spre deosebire de Transilvania, nu este vorba de o tradiție înțeleasă ca model de referință și transmisă cu fidelitate de la începutul Renașterii până în perioada barocă, ci de o noutate absolută, care infuzează, în chip discontinuu, cultura figurativă și pe cea scrisă. În această privință, opera patriarhului Palladas este exponenta unei medieri culturale, pe care istoriografia românească a numit-o, generic, umanism[46].

---

[44] Jakov Ljubarskij, *How should a Byzantine text be read*?, în Elisabeth Jeffrey (ed*.), Rhetoric in Byzantium: Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies, Exeter College, University of Oxford, March 2001*, Ashgate, Burlington, 2003, p. 127-135.

[45] Laurent Pernot, *La rhétorique de l'Eloge dans le monde gréco-romain*, Paris, Institut d'Etudes Augustiniennes, vol. II, 1993, p. 793; Violeta Barbu, *Locuri ale memoriei*: *panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, p. 377-380.

[46] Tudor Vianu, *Die Rezeption der Antike in der rumänische Litteratur*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel-und Osteuropa*, vol. I, Berlin, Akademie Verlag, 1962, p. 333; Alexandru Duțu, *Etapele civilizației europene în viziunea umaniștilor români*, în **RI,** XXVII5, 1974, nr. 5, p. 711-725; idem, *Romanian Humanism and European Culture*, Bucarest, Edit. Minerva, 1977; Eugen Stănescu, *Sur la structure humaniste de l'historiographie roumaine de la grande époque (1650-1725)*, în *Actes du II*^{e} *Congres international des Etudes du Sud-Est Européen, Athènes 7-13 mai 1970*, Athènes, 1978, p. 505-517; Olga Cicanci, *L'Orient hellénique et la littérature de langue grecque dans les Pays Roumains au XVII*^{e} *siècle*, în „Neo-Hellenika", IV, 1981, 121-

Avându-l, probabil, din nou pe Isocrate sub ochi, consultat și pentru compunerea *Elogiului cuvântului*[47], Gherasim Palladas abordează genul literar al panegiricului ca pe o operă poetică inspirată (*entheon*), fiindcă oratoria și poetica nu sunt, pentru Isocrate, decât una și aceeași artă menită să emoționeze, să stârnească simțăminte și să convingă. Implorând inspirația Duhului Sfânt, autorul se asemuiește pe sine cu barzii antici care cerșeau zeilor inspirația, harul poetic și patosul entuziasmului: *„Acéstea sint carele și pre mine, după datorie, mă îndeamnă, întâiu, să fac rugăciuni către preamilostivul Dumnezău să-mi dăruiască frunze neveștitezite de dafin viețuitoriu al duhului, să-mi împodobesc buzele méle și neputrezătoare și mirositoare mlădițe de chiparis și de pefcu (πεύκος)*[48] *și de chedru, din carele s-au făcut cinstita cruce, să-mi împletescu dintr-acéstea cununi în créștetul sufletului mieu, să mă arăt ca o grădină, să privesc raiul, să mă îndulcesc de bune mirosuri, să mă veselescu de primăvară*" (f. 73v).

În fapt, în puține elemente de artă poetică, Gherasim Palladas aduce în discuție, în deschiderea panegiricului său, binecunoscuta teoria neoplatoniciană a poeziei ca inspirație divină, expusă în al treilea *Dialog* dintre Socrate și rapsodul Iona[49], teorie pe cât de populară în Renașterea europeană, pe atât de târziu receptată în orizontul de gândire al cărturarilor din țările române. Nu meșteșugul poetic (*tehne*) sau imitația, ci forța și inspirația divine (*theia dynamis*) dau naștere operei artistice[50]. Dacă patriarhul Palladas, ca respectabilă față bisericească, invocă harul Duhului Sfânt, alți câțiva poeți de ocazie de la curtea voievodului Brâncoveanu (Ioan Comnenul[51], Radu Brâncoveanu[52]), când vine vorba

129; Sergiu Iosipescu, *Paisie Ligaridis și studiile clasice în Țara Românească în secolul XVII,* în **AIIAI,** 1984, p. 379-385; Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor,* p. 7-14; eadem, *Eroi dell''Antichità nella construzione del imagine del potere in Transilvania e nei paesi romeni nel seicento*, în „Classica e Cristiana", X, 2015, p. 33-50.

[47] Violeta Barbu, *Cuvântul și sabia* (I), p. 45.

[48] gr. "pin".

[49] James Russon, *Hermeneutics and Plato's Ion,* în "Clio", XXIV, 1995, p. 399-418.

[50] Otto Pőggeler, *Dichtungstheorie und Toposforschung*, în *Toposforschung*, ed. de M. L. Baeumer, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973, p. 31-44.

[51] „*Muze, încununați apogeul virtuților lui Brâncoveanu, depunându-i cununi aurite",* epistola dedicatoare a lui Ioan Comnen la *Mărturisirea credinței* (1688), **BRV**, I, p. 380-381.

[52] „*Să am toate muzele lui Homer și elocința lui Demostene*", epistola dedicatorie a lui Radu Brâncoveanu către patriarhul Dositei al Ierusalimului, care deschide *Cuvânt la patima cea mântuitoare,* București 1704, **BRV,** I, p. 460.

de iscusința în alcătuirea versurilor, își îndreaptă rugăciunea, în gust antic, către muzele „cele frumos cântătoare". Dacă poezia este inspirată de divinitate, atunci cine este alesul asupra căruia se revarsă acest har rar? Nimeni altul decât cel care, asemenea rapsodului din cetatea antică, își împlinește menirea de a celebra memoria bărbaților virtuoși, preamărind faptele și virtuțile marelui Constantin: „*să cânt cătră dragostea voastră lucrurile și îndireptările ale marelui Constandin*" (f. 73v).

Deși nu tot atât de semificativ precum teoria creației poetice ca rod al inspirației divine, toposul grădinii, nici el străin de pana altor cărturari ai vremii[53], o întrece prin măiestria și exotismul metaforei. Nu este de mirare că și acest topos este desprins tot din recuzita convențională a retoricii antice. Sunt celebre bunăoară pajiştile, grădinile și livezile ce încununau două milenii de civilizație romană, zugrăvite de Pliniu cel Tânăr ca spațiu de îmbrățișare a naturii, dar și de evadare din marasmul vieții[54]. Sortiți să fie veșnic verzi, copacii care împodobesc aceste grădini-ideale au inspirat preferința patriarhului Palladas pentru speciile care sugerează perenitatea și gloria creației poetice: chiparosul, pinul, dafinul (laurul), cedrul. Într-un alt pasaj al panegiricului, toposul grădinii se îmbogățește cu procedeul poetic al sinesteziei, fertilizat de ideologia reînnoirii puterii, simbolizată în izvoarele bizantine de grădinile imperiale[55]. Astfel, poetul-„grădină" întâlneşte pe sfântul împărat Constantin – „grădină cuvântătoare". Faptele de sfințenie ale Marelui Constantin exală un parfum de mir, imaginea bazându-se pe o dublă metaforă, de o aleasă subtilitate: „*Deci, toţi alerga la o grădină ca*

---

[53] „*Livadă a măriei tale cu florile darurilor*", pasaj din prefață semnată de Constantin Sarachin la *Floarea Darurilor,* 1700, **BRV**, I p. 304; „*Omul drept ca pomul, finicul, chedrul, măslinul; în grădina de Dumnezeu sădită a Țării Românești, domnul este pomul roditor*", *Octoih*, 1700, prefața episcopului Mitrofan al Buzăului, **BRV**, I, p. 397-398; o altă variantă a metaforei este aceea a Bisericii ca și grădină cu rod bun, udată de fântâna credinței, prefața la *Evanghelia greco-română* 1693, semnată de Șerban Greceanu al II-lea logofăt, **BRV**, I, p. 331-333; în predoslovia la Psaltirea din 1694, Antim Ivireanul introduce o metaforă, luând ca punct de plecare grădina pardisului: „*grădina lumii dăruită de creator omului*", **BRV**, I, p. 336.

[54] André Motte, *Prairies et jardins dans la Grèce antique*, Bruxelles, Académie Royale de Belgique, 1973; pentru reîntrebuințarea locurilor comune ale Antichității, v. Francis Goyet, *Le sublime du «lieu commun». L'invention rhétorique dans l'Antiquité et à la Renaissance*, Paris, Champion, 1996.

[55] Henry Maguire, *Imperial Gardens and the Rhetoric of Renewal,* în *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, Aldershot, 1994, p. 181-97.

aceasta ca să să bucure într-însa şi toţi să înfrumuseţa cu multe féliuri de bune fapte, ca cu multe féliuri d mirositoare flori, precum iubiia fie<ş>tecarele. Aşijdirea, câţi lăcuia iarăşi în locuri depărtate li să părea că s-au umplut văzduhul de mirosurile darurilor. Aşa, toţi cu toţii, dulcele nume al multdăruitului Constandin avându-l în rosturile lor, zicea: „Mirosul mirurilor tale peste toate mirosurile"; întăriţi-ne pre noi întru mirosurile céle sufleteşti ai cuvântăréţii grădini a lui Constandin; clădiţi-ne pre noi în merii hranii ceii sufleteşti a lui Constandin" (f. 99r).

După ce a deschis comoara *topoi*-urilor retorice ale Antichităţii, învăţatul patriarh recurge şi la o tehnică considerată a fi aportul major al patristicii clasice din primele secole la tehnica retorică a panegiricului hagiografic: lectura „tipologică" a Vechiului Testament[56]. Inventată în scop exegetic, evocarea unor personaje din Vechiul Testament ca tipologii (τυπος) care prefigurează Noul Testament îi slujeşte lui Gherasim Palladas ca să-şi încredinţeze audienţa că poziţia imperială a lui Constantin se oglindeşte profetic în predilecţia şi cinstea politică de care s-au bucurat Mardoheu, Iosif şi chiar însuşi Adam, încununat de Dumnezeu ca rege al Creaţiei: "*Pare-mi-se că mai slăvit lucru şi mai luminat din câte sint în lume altul să nu fie decât omul acela carele să va învrednici de împăratul în preaslăvită şi preaînaltă orânduială; de vréme ce, îndată-şi cuprinde toate céle slăvite ale împărăţiei şi toate avuţiile supt stăpânirea lui le pleacă, precum s-au arătat la Mardohéu Iudéul, carele s-au învrednicit întru înaltă mărire de împăratul Artaxearx; sau precum au fost la fericitul Iosif, carele s-au slăvit întru a doa orânduială împărătească de faraon, împăratul Eghipetului; sau, şi cea mai svântă, precum au făcut marele Împărat al Împăraţilor, Dumnezău, cu Adam, strămoşul nostru, că l-au pus mai presus de toată stăpânirea şi putérea bunătăţilor lumii, împodobindu-l pre el cu tot féliul de slavă pentru harul ce avea spre El"*. (f. 71r-v).

Dezvăluit dintru început, planul panegiricului nu urmează regulile prestabilite ale genului, aşa cum fuseseră teoretizate şi moştenite din encomiastica antică[57], iar mai târziu practicate de către patristica

[56] V. pentru acest procedeu Jean-Nicolas Guinot, *La typologie comme technique herméneutique*, în *Figures de l'Ancien Testament chez les Pères,* Strasbourg, 1989, p. 1-34.

[57] Regulile panegiricului în Antichitatea târzie au fost enunţate de Theon din Alexandria, *Προγυμνάσματα* şi Menandru Retorul din Laodiceea, *Περί ἐπιδεικτιῶν,* ed. de D. A. Russell şi N. G. Wilson, *Menander rhetor*, Oxford, Oxford University Press, 1981, p. 76-78; Violeta Barbu, *Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, p. 378.

hagiografică bizantină: I. *virtuţile exterioare* (elogiul familiei (γένος), al locului de origine şi al patriei, al numelui predestinat, circumstanţele naşterii, după care ar fi urmat formarea şi educaţia (ανατροφή şi παιδεία), prietenii, gloria dobândită, funcţiile îndeplinite, bogăţia, numărul şi frumuseţea copiilor); II *virtuţile corpului* (sănătatea, frumuseţea, forţa, vioiciunea sensibilităţii) III. virtuţile sufleteşti (înţelepciunea, chibzuinţa, curajul, dreptatea, speranţa, nobleţea, simţul măreţiei)[58]. Totuşi, Palladas ţine să asigure că structura operei ascultă de regulile retorice („*legea retorilor aşa urmează*", f. 80r), chiar dacă se dovedeşte că el nu avea să urmeze procedeele care guvernează cuvântările de laudă. Prin urmare, cele trei părţi anunţate de autor (*În trei părţi, ca în trei capete, voi împărţi cuvântul şi aceasta o fac pentru odihna ascultării voastre*, f. 74r) ocolesc orice aluzie biografică, concentrându-se în schimb, pe exaltarea a trei virtuţi[59], traduse de Athanasie de la Agapia ca fiind „slava" (δοξα), cinstea (reputaţia, preţuirea) (τιμη) şi sfinţenia (χοσιοτης) sau „încununarea". Prin urmare, nu este vorba de a oferi sfaturi de acţiune politică domniei Ţării Româneşti ori de a da glas unor opinii politice asupra unor subiecte de interes public, cum se obişnuia îndeobşte în cazul encomiilor princiare sau imperiale[60], ci de a propune valori asupra cărora autorul nu nădăjduieşte să obţină consensul ascultătorilor săi, căci este convins că publicul aderă deja la ele[61].

În fapt, decât să preaslăvească viaţa şi faptele împăratului Constantin, oratorul pare mai degrabă preocupat să încânte publicul cu un discurs condus după normele prescrise în *Retorica* lui Aristotel ce făcuse

---

[58] J. Soffel, *Die Regeln Menanders für die Leichenrede*, Meisenheim, 1974, p. 95-96; G. A. Kennedy, *The Classical Tradition in Rhetoric,* în *Byzantium and the Classical Tradition*, ed. de M. Mullet şi R. Scott, Birmingham, 1981, p. 20-34; Clementina Mazzucco, *Vino nuovo in otri vecchi. Per una ricerca sull'encomio cristiano*, în *De tuo tibi. Omaggio degli allievi a Italo Lana*, Bologna, Casa Editrice Pàtron, 1996, p. 453-478.

[59] Cf. însuşirile glorificate de Eusebiu din Cesareea (*virtus, clementia, pietas et justitia*) în panegiricul său dedicat împăratului Constantin, v. Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea a II-a, *Viaţa lui Constantin cel Mare*, Colecţia „Părinţi şi Scriitori Bisericeşti", Bucureşti, 1991, Edit. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, p. 56; exaltarea virtuţilor este scopul artei retorice bizantine, v. G. J. M. Bartelink, *Adoption et rejet des topiques profanes chez les panégyristes et biographes chrétiens de langue grecque*, în „Siculorum Gymnasium", XXXIX, 1986, p. 29.

[60] Dimiter G. Angelov, *Byzantine imperial panegyric as advice literature (1204-c.1350),* în *Rhetoric in Byzantium*, p. 72.

parte, foarte probabil din parcursul său educativ umanistic din Creta și mai apoi Veneția. Astfel, în secvențele argumentative, își va dovedi capacitatea de a mânui mijloacele recomandate de Aristotel în Cartea a II-a a *Retoricii*: cap. 18-26: expunerea premiselor (προτασεις), *refutatio* (λυσις), amplificarea, silogismul, *exempla* (παραδιγμα). În alternanță cu discursul argumentativ dar cel mai adesea împletit în el, patriarhul Alexandriei își pune la încercare talentul poetic în pasaje ornate cu toate podoabele stilistice (metafora, hiperbola, ritmul, lexicul) recomandate în Cartea a III-a a *Retoricii*, cap. 6-11. Pe această canava retorică, sunt brodate cu dibăcie cunoștințe de natură enciclopedică (teologie, filosofie, etnografie, astronomie, geografie) familiare clasicismului european al veacului al XVII-lea. În lipsa unei trame narative care ar fi putut susține biografia (*Vita*) sfântului Constantin, liantul ce asigură unitatea acestui panegiric-miscelaneu este dorința de a uimi publicul prin erudiție și meșteșug retorico-poetic. Din această perspectivă, în opera lui Gherasim Palladas, călătoria în viața și faptele împăratului Constantin cel Mare se transformă într-un labirint, care poartă ascultătorul prin aristotelism, o taxonomie ironică a teogoniilor mitologice și presocratice, note de astronomie și descrieri geografice, fragmente de poeme gnomice și teologice.

Familiaritatea lui Gherasim Palladas cu filosofia lui Aristotel se descoperă încă din prima secvență a panegiricului, introdusă de o scurtă cosmogonie, cu trimitere la *Fizica* lui Aristotel, titlu tălmăcit de Athanasie Moldoveanul, traducătorul panegiricului, prin cuvintele *Cartea ființească*: „*Aflat-am, dară, că toate ale lumii sint în doao féliuri: adecă singure şi împreunate, şi céle singure sint céle cereşti şi stihiile, iar céle împreunate sint céle simţitoare şi nesimţitoare, adecă dobitoacele şi céle cuvântătoare*” (f. 76r).

Și mai elocventă pentru aristotelismul lui Palladas este înfățișarea dezbaterilor de la Conciliul de la Niceea (325), prezidate de împăratul Constantin. Prin mijlocirea unui subterfugiu literar, spre a atenua ariditatea abstractă a noțiunilor filosofice, autorul imaginează, prin analogie cu corurile îngerești, patru „cete” ale sfinților părinți conciliari, fiecare dintre ele susținând, sub formă de „cântare”, câte un argument în favoarea raportului de consubstanțialitate dintre Tată și Fiu, exprimat de faimosul concept ὁμοούσιος (de aceeași ființă, consubstanțial), prin care

Conciliul de la Niceea a rămas în istorie, odată cu definitivarea formulei Crezului[62].

Primele două argumente înfățișate, de natură pur filosofică, au în centrul lor paternitatea naturală a Tatălui asupra Fiului "părinţiia fiinţească". Tema îi prilejuieşte patriarhului dezvoltarea unei demonstraţii dialectice care are în centrul ei categoriile aristotelice (κατεγορουμεναι) de spaţiu, timp, formă („chip"), mişcare, devenire şi schimbare şi a relaţiei dintre acestea, în scopul afirmării alterităţii absolute a Fiinţei divine faţă de aceste atribute ale materiei. Folosind ca pe o armă de *refutatio* filosofia şi nu teologia, patriarhul Alexandriei pare dornic să încredinţeze noţiunilor din *Fizica* lui Aristotel (sursa numită de traducător *Pentru vremea fireasc*ă)[63] sarcina de a combate „filosofia nouă" a arianilor: *„... ca cum v-aţi fi suit mai sus decât îngerii, să fiţi învăţat această filosofie noao: cum că, acolo, au fost vréme şi mişcare, aşijdirea şi trupuri şi greimi şi uşurări şi singure oarecarele şi împreunate. Iar, de easte tot aceastaşi vréme şi o au făcut mai nainte de acéste de aici cruguri, să însămnează cum că nu easte măsură de mişcare, de vréme ce mişcarea easte legată împreună cu Facerea ca dintru carele şi împreună cu pătimirea, ca întru carele, întinzindu-se spre mai desăvârşită lucrare să face chip. Şi vrémea ce easte un număr al ei, după cea mai dintâiu şi de apoi, acest dintâiu şi de apoi easte amândoao acum, carele să alcătuiescu la marginile vremii, adecă curăre mişcării easte vrémea dintr-unul acum într-altul lungit. Iară acolo, „mai întîiu" şi „mai apoi", nu easte, pentru că să face schimbare, de la cel mai dintâiu la cel de apoi. Şi schimbarea dintr-un chip într-altul şi chipul în materie. Acéstea toate carele de nevoie urmează, acolo n-au fost. […]Deci, nice vréme acolo n-au fost.*

*Aşijdirea, cu acestaşi cuvânt vă zicem: acolo mişcare n-au fost, căci că mişcarea easte o tindere oarecarea, de la unul [*f. 109v*] la altul.*

[62] Istoria termenului a fost făcută, încă de la începutul secolului trecut, de J. F. Bethune-Beker, *The meaning of homoousios in the Constantinopolitan Credo*, Oregon, Wipf and Stock, 1901, în special p. 7-38; despre fundalul dezbaterii asupra termenului de ὁμοούσιος şi a implicării directe a împăratului Constantin în victoria împotriva partidei lui Arie, v. Jaako Gummerus, *Die homöusianische Partei bis zum Tode des Konstantinus,* Leipzig, A. Deichert, 1900; Gustav Krüger, *Das Dogma von der Dreieinigkeit und Gottmenschheit,* Tübingen, J.C.B. Mohre, 1905, p. 62-69; Eduard Schwartz, *Kaiser Konstantin und die christliche Kirche*, ed. a doua, Darmstadt, B.G. Teubner, 1969; Christoph Stead, *Divine Substance*, Oxford, 1977, p. 131-156.

[63] V. Aristotel, *Fizica*, IV, 11. 219.1-220.27.

Această întindere trebuie să să numere pentru să să facă tinderea au mai multă au mai puţină. Deci, măsura ei easte vrémea, care vréme, daca nu va fi, cum o vom număra, să să arate sau cum poate să să şi zică numărată? Ce vrémea nu easte după socoteala carea au făcut dovedirea. Deci, nice mişcare nu easte, nice vréme nu easte, ce, daca nu easte această vréme acolo, altă vréme poate că va fi fost; ce alta n-au fost, precum s-au dovedit şi într-alt féliu vrémea nu să face. Fără vréme, dar, easte viiaţa acéea, deci şi Părintele fără de ani, şi Fiiul fără de ani. Şi mai marele şi mai micul nu stau acolo, la putérile acélea ale staturilor, după orânduiala vremii"(f. 109r-v)".

Pentru a demonstra că atât Dumnezeu Tatăl, cât şi Fiul sunt în afara timpului, adică veşnici, patriarhul Alexandriei pune la contribuţie teoria aristotelică potrivit căreia timpul ca şi curgere şi "număr" al mişcării, cu alte cuvinte proprietate a mişcării, a fost creat în momentul Genezei, odată cu materia. Cu toate că trimiterile în text indică cu precizie *Fizica* lui Aristotel şi în mod specific, cartea a patra, este foarte posibil ca autorul să fi cunoscut şi lucrarea lui Theophil Corydaleu, *Εἴσοδος φυσικῆς ἀκροάσεος κατ᾽Αριστοτέλην Φιζιχα*[64], comentariu la cele 8 cărţi ale sistemului *Fizicii* lui Aristotel, răspândită în numeroase copii manuscrise, dintre care cele mai multe se află păstrate în bibliotecile româneşti. Nu este dificil de reconstituit genealogia ideilor lui Gherasim Palladas şi simpatia lui deschisă pentru curentul aristotelic, care a stat la baza scolasticii occidentale. Fără îndoială că educaţia primită în Creta natală, în vremea stăpânirii veneţiene, i-a permis contactul nemijlocit cu scrierile lui Aristotel, filosof pe care Orientul Bizantin l-a părăsit prea curând, în favoarea lui Platon, şi pe care doar strădaniile de mediator cultural ale lui Corydaleu au reuşit să le facă cunoscute în Balcani în secolul al XVII-lea. Potrivit cercetărilor lui Cleobul Tsourkas[65], filosofia lui Corydaleu, fost discipol al lui Cesare Cremonini la Universitatea din Padova, a fost predată la Academia din Fanar, al cărei rector a fost, producând o adevărată revoluţie în metoda teologiei orientale. Purtată, după căderea în dizgraţie şi afurisirea autorului de către Patriarhia ecumenică, în academiile domneşti din ţările române de discipoli importanţi, persecutaţi la rândul lor şi refugiaţi la Bucureşti, filosofia neoaristotelică comentată

[64] Prima ediţie a apărut la Veneţia în 1779.

[65] *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, Thessalonique, Institute for Balkan Studies, 1967.

de Corydaleu a avut adepți zeloși și tot atâția dușmani. Printre ucenicii cei mai fideli, cel mai cunoscut a rămas Ioan Caryophil, cu care Gherasim Palladas a purtat o corespondență conservată în prețiosul codice Krytias-Ralli al Bibliotecii Academiei Române[66]. Conținutul materialist al postaristotelismului lui Corydaleu, suspectat de calvinism de patriarhii proiezuiți ai Constantinopolului din deceniile trei și patru ale secolului al XVII-lea, împărtășit de Gherasim Palladas în pasajele care ocupă trei pagini din *Panegiricul Sfântului împărat Constantin cel Mare*, explică, în bună măsură, opoziția lui Marcos Porphyropoulos față de publicarea retoricii patriarhului de Alexandria la București, pe motiv că părerile expuse sunt „dăunătoare față de învățăturile Bisericii". Din această perspectivă, codicele 766 introduce în cultura din Țara Românească un discipol al lui Corydaleu și un adept al filosofiei aristotelice, după cum o arată o altă creație a sa rămasă inedită: *Πραγματειαι περι λογικις*, un comentariu la 10 concepte filosofice ale lui Aristotel[67], cel mai probabil inspirat de lucrarea similară a lui Corydaleu. Nu în ultimul rând, identificarea neoaristotelismului lui Gherasim Palladas și a filiației sale intelectuale ajută la reconstruirea unei constelații intelectuale[68], legitimată academic și repudiată de Biserică, influentă însă în câmpul intelectual la apariția căruia a contribuit în sânul societății de curte, după expresia lui Norbert Elias[69]. Pe termen scurt, odată cu succesul sau eșecul unei teorii, cu atacurile din afară, cu nașterea comunicării intelectuale prin schimb

[66] Codexul Krytias-Ralli *BAR, Ms. gr. 947*, păstrează la f. 79 o scrisoare expediată de Gherasim Palladas lui Ioan Karyophil (22 octombrie 1688); scrisoarea de răspuns a lui Karyophil din 1690, la f. 138, v. și Elenis Hatzoglou-Balta, *Γεράσιμος Β Παλλαδὰς Πατριὰρχης Αλεξανδρείς, Ο βίος καί το συγγραφικο του ἐργο*, Athene, 2006, p. 424; Violeta Barbu, *Cuvântul și sabia* (I), p. 23.

[67] V. Elenis Hatzoglou-Balta, *Γεράσιμος Β Παλλαδὰς Πατριὰρχης Αλεξανδρείς, Ο βίος καί το συγγραφικο του ἐργο*, Athene, 2006, p. 424; v. Violeta Barbu, *Cuvântul și sabia* (I), p. 33; tratatul lui Palladas, redactat în limbile greacă și latină, mai conține un comentariu la *Introducerea* lui Porfirie la *Categoriile* lui Aristotel.

[68] Am folosit termenul în accepția dată de Martin Muslow, *Qu'est-ce qu'une constellation philosophique. Propositions pour une analyse des réseaux intellectuelles*, în „Annales ESC", 2009, nr. 1, p. 81-109; v. de asemenea, pentru departajarea de teoriile câmpului social și capitalului cultural ale lui Pierre Bourdieu, Martin Muslow și M. Stamm (ed.), *Konstellationen: Probleme und Debatten an Ursprung der idealistischen Philosophie (1789-1795)*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1991, p. 188-206.

[69] Martin Muslow, *Qu'est-ce qu'une constellation philosophique,* p. 88.

epistolar sau oral[70], prin traducere sau parafrazare, odată cu apariția concurenței savante în țările române, identitatea fiecăruia dintre cărturarii evocați mai înainte s-a plămădit în confruntarea dintre reprezentarea de sine și creditul pe care ceilalți contemporani i l-au acordat sau au refuzat să i-l acorde[71].

După argumentația filosofică, care pare să fie împrumutată din treapta a doua a programei de studiu a primului ciclu al colegiilor iezuite[72], urmează o taxonomie de teogonii și cosmologii antice, orânduite într-o sintaxă curioasă. În loc să procedeze gradat, potrivit cu complexitatea răspunsurilor la problema principiului generator al lumii (αρχε), adică de la fabulația mitologică la raționalitatea conceptuală a filosofiei naturale presocratice pe care o trece sumar în revistă, Palladas urmărește un parcurs guvernat tot de un criteriu filosofic. Pentru el, căutarea răspunsului la întrebările ultime privitoare la esența lumii s-a dezvoltat în două direcții: cel conceptual (*eresuri*) al entităților (*trupurile singure*) și cel mitologic-idolatru (*năluciri fărmăcătorești*) al trupurilor „împreunate cu Dumnezeu", adică idolatrizate. Pentru prima categorie, punctul central îl constituie Elada, ai cărei zei (Cronos, Rea, Zeus) și filosofi presocratici ionieni (Parmenide, Epicur, Democrit, Anaximandru, Anaxagoras, Arhelaos, Anaximene, Empedocle, Leucip), pitagoreici (Thales din Milet, Pitagora), eleați (Xenofon, Zenon, Heraclit) sunt trecuți succint în revistă, fiecare cu teoria lui. Înșiruirea acestor concepții elenistice despre lume[73] este încununată cu numele lui Platon și Aristotel: *„O, ameţală ce le da aflătoriul de minciuni, diavolul! O, întunérec ce le punea în gândul lor al lui Dumnezău! Puteri şi măriri la céle zidite să le desparţă*

[70] Francoise Waquet, *Parler comme un livre. L'oralité et le savoir (XVIe-XXe siècle*, Paris, Albin Michel, 2003, p. 2-34.

[71] Folis Jannidis et al. (sub dir.), *Texte und Theorie der Autorschaft*, Stuttgart, Reklam, 2000.

[72] Primul ciclu (*trivium*) conținea noțiuni de filosofie, împărțite în trei discipline distincte, corespunzătoare principiilor aristotelice: logica, fizica și metafizica; unul din cele mai populare tratate de filosofie utilizate în Levant, era cel al părintelui iezuit George din Rodos, *Philosophia peripatetica ad veram Aristotelis mentem, libris IV digesta: Pharus ad Theologiam Scolasticam,* Lugdunum, editori Johann Antonius Huguetan și Wilhelm Barbier, 1671; astfel de tratate și manuale erau prevăzute cu glosare de nume de materii (noțiuni, concepte, termeni), ce puteau fi relativ ușor extrapolate mai apoi de alți autori.

[73] *Images et modernité hellénistiques. Appropriations et représentations du monde d'Alexandre à César*, ed. de François-Henri Massa-Pairault și G. Sauron, Roma, Institut Français de Rome, 2007.

zidiţii şi robii lui Dumnezău, ca şi Zínon chiteanul a lui Minséu, începătoriul ai stoiceştii erése, carele învăţa că materiia easte născătoare tuturor, iară ea nenăscută; precum şi Xenonfan kolofoneanul şi Parmenide eleatul împreună cu ei să învoiia, iar Plutarh heroneanul atât zicea: cel nenăscut şi de pururea fiitoriu, scriind la delfini, cât nice o vréme ce va între célea ce să fac să nu să numere cu mişcare a tot féliul de schimbare. Epícuros a lui Neocléu, trupuri văzute cu cuvânt adeverit le făcea dumnezăi şi acélea să nască pre toate: de deşert să fie osăbite şi eale nenăscute, nestricate şi neschimbate.

Şi în stihii au întins tâlhariul mreji şi pre mulţi pentru slăbiciunea cunoştinţii rău i-au încurcat, dintru carii înadată şi Embedoclis a lui Métonos acrandinul zicea că stihiile câte patru au putérea cea de naştere făcătoare, întărindu-să împreună cu eale şi vrajba şi priiteşugul; Parmenide pe foc îl făcea că e Dumnezău; şi Anaximénis de la [78v] *de la Milit pe văzduh şi cu nebuniia acestuia şi Arhélaos al lui Apolodor, încă, mai vârtos tâlcuia cum că naşterea cea din văzduh să face cu îndesime, ca şi topirea cu rărimea. Aşijdirea, şi Dioghen şi Tális milísiul, cel întru filozofie, întâiu să închina apii, pentru naşterea şi stricarea. Platon slăviia fără de moarte împreună cu Dumnezău şi materiia şi chipul şi pre singur Dumnezău întrupat îl zugrăviia în fiinţa focului, iar Aristotel, Dumnezău al văzduhului cinstiia, Pithagora a lui Mnisarhu pe număr îl făcea Dumnezău şi măsurările întocma şi alcătuirile zicea că sint pricină celoralalte*" *(*f. 78r-v).

Părăsind însă acest efort de gândire demnă prin tentativa ei de a găsi răspunsuri ultime la creație, Palladas înșiruie, în cadențe ritmate de poem, fabulațiile mitologice cele mai cunoscute, prin care grecii și alte popoare antice au antropomorfizat elemente, forțe ale naturii și propriile lor instincte, cum ar fi teama de viitor, domesticită prin cultura oracolelor. Într-un registru ironic de persiflare a idolatriei, asemănător cu notele de lectură ale lui Theodor Metochites[74], loc comun de altfel al autorilor

[74] Fără a putea stabili vreo legătură directă, o posibilă analogie se poate face cu opera *Υπομνεματισμοι καί σεμειοσεισ γνῳμικαι* a lui Theodor Metochites, om politic și scriitor pasionat de astronomie și cosmologie, care a adunat adnotări de lectură pe marginea operei a 70 de autori antici, scriere cunoscută îndeobște sub numele de *Miscellanea philosophica et historica*; v. ediția critică însoțită de traducerea în limba engleză a 27 dintre eseurile lui Theodor Metochites, întocmită de către Karin Hult, *Theodore Metochites on ancient authors and philosophy: Semeioseis gnomikai 1-26 & 71*, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, 2002.

creştini[75], Gherasim Palladas blamează rătăcirile popoarelor antice, făcând apel la doi termeni: idol (ειδῶλον) şi dumnezăi (θεοι). Insistenţa textului asupra pasiunii divinatorii a anticilor poate fi tributară unor surse bizantine (Georgios Gemistos Pleton, Nikifor Gregoras) pe care Palladas nu este exclus să le fi consultat. Rezultatul este un mozaic de cunoştinţe mitologice care au devenit în timp motive literare şi pe care patriarhul cretan, cititor al literaturii antice, le-a consemnat sub forma unor note de lectură de natură etnografică. Între acestea se pot recunoaşte *Istoriile* lui Herodot[76], *Descrierea Greciei* (*Periegesis*) a lui Pausanias, piesele lui Eschil, operele lui Homer şi Hesiod. Pentru diversele forme de politeism, în jurul cărora textul creează o adevărată hermeneutică etnografică a alterităţii idolatrice faţă de monoteismul iudaico-creştin, punctul de pornire ar putea fi *Comentariul la Decalog* al lui Philon din Alexandria[77] sau chiar cartea lui Tertulian, *De idololatri*a[78]. Tocmai îngerii căzuţi, crede Tertulian, îi incită pe oameni, în chip pervers, să creadă că unele forme ale materiei de natură vegetală sau animală (*nesimţitoare şi simţitoare necuvântătoare*) sunt mai demne de veneraţie decât Dumnezeu însuşi: „*Aşea munciia diavolul pe ticăloşii de oameni cu trupurile céle singure. Cu céle împreunate iarăşi cu mai mare sunet încă şi mai mare oşti şi mai gréle războaie îi făcea, de vréme ce lăcomiia de lua minunatul nume a lui Dumnezău şi cu mincinoasă numire îl împreuna cu eale. Făcea ficleanul ca paingul carele îşi întinde ţăsăturile céle supţiri prin unghiuri pentru jigăniile céle moi la zburat, ca să le vinéză pentru hrana lui, aşa şi vânătoriul sufletescu să meşterşuguia cu ale lui meşterşuguri la céle împreunate, ca să încurce* [79r] *pe ticăloşii oamenii şi în céle nesimţitoare cu năluciri fărmăcătoreşti, precum avea un copaciu cu*

[75] Philippe Borgeaud, *Une rhétorique antique du blâme et de l'éloge. La religion des autres*, în Pierre Brulé (sub dir.), *La norme en matière religieuse. Actes du XIe colloque CIERGA (Rennes, Septembre 2007*), Liège, Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique, 2009, p. 69-89.

[76] V. traducerea românească a spătarului Nicolae (Milescu), *Herodotul de la Coşula*, ed. de Liviu Onu şi Livia Şapcaliu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984; pentru hermeutica antropologică a *Istoriilor* lui Herodot v. lucrarea clasică a lui François Hartog, *Le miroir d'Hérodote: essai du représentation de l'autre*, Paris, Galllimard, 1980.

[77] Philo, *De Decalogo,* ed. de Valentin Nikiprowetzky, Paris, Cerf, 1965, cap. 66.

[78] Daniel Barbu, *Idole, idolâtrie, idolâtre*, în *Les représentations des dieux des autres*, ed. de Corinne Bonnet, Amandine Declercq, Iwo Slobodzianek, în „Supplemento a Mythos, Rivista di Storia di Religioni", 2011, nr. 2, p. 34-35.

farmece la Dodoneon al Thesporii şi-l numiia svânt[79]*; şi la Ladona avea un dafin al ritorilor şi al cântăreţilor iubit*[80] *şi la Castaleon un crin ales acelor ce prorociia*[81] *şi dinţi de bălaur sămănaţi în pământ, pentru să crească bărbaţi întrarmaţi*[82]*. Iară la céle simţitoare şi necuvântătoare, cu alte mreji mai uşoare arăta înşălăciunile, că închipuia himere şi fieri cu trei capete cu chip de leu denainte şi de bălaur denapoi, idran cu multe capete făcea şi cai fără de moarte dăruia; şi în Vavilon porunciia să i să închine lui şi un bou povăţuitoriu dăruia Cadmului, pentru să-i areate lăcaşul*[83]*. Pre rodieani*[84] *îi îndemna să facă idolul Athinii şi pe delfini al lui Apólon, cu Posidon batjocuriia pe eghinei, şi cu Afrodita pe chiprieani, criteanii să închipuia cu Diia, iar caucasii cu Ifeston, efeseanii cu Artemida. Stricarea minţii a eghiptieanilor o batjocuriia cu Osirin, adecă cu Dionisos*[85]*, cu Isin*[86] *ocărâia robiia melambodilor, Iraclie să slăviia la gura Nílului, carea să cheamă Canovicon*[87]*, şi idolul cel în cinstea* [79v] *soarelui în Râm să închina.*

---

[79] Sanctuarul oracol din Dodona (Epir), dedicat lui Zeus, interpreta semnele profetice ale oracolului după mișcarea frunzișului unui stejar; oracolul din Dodona a fost evocat de o seamă de scriitori antici: Homer, Herodot, Pausanias, Sofocle, dar izvorul la care recurge Gherasim Palladas este Eschil (*Prometeu*, v. 832-835), singurul în care Zeus este numit *Thesprotikos*>Thesprotia.

[80] Aluzie la mitul trasformării nimfei Daphne în dafin (laur), după ce s-a îmbăiat în Ladon (râu care străbate străvechea Arcadie, Peloponezul de astăzi); prezența acestui toponim lasă să se creadă că Gherasim Palladas a folosit varianta mitului povestită de scriitorul Pausanias în a sa *Periegesis.*

[81] La izvorul (fântâna) Castalian, aflat în apropierea oracolului din Delphi, vizitatorii oracolului obșnuiau să se spele; poeții romani au privit izvorul ca pe o sursă de inspirație; referința este luată, probabil din Pausanias, *Periegesis*, 9.10.5.

[82] Legenda războinicilor spartioți este legată de fondarea Tebei de către Cadmos, fiul cel mare al regelui Feniciei, Agenor; dinții dragonului ucis de Cadmos, sădiți în pământ, au dat naștere, potrivit mitului, spartioților care au ieşit din pământ înarmați; v. Pausanias, *Periegesis*, 9.10.1.

[83] Pentru a hotărî unde va întemeia orașul Teba, Cadmos a consultat oracolul din Delfi, care i-ar fi sugerat să urmeze o junincă, care îi va indica locul potrivit; Teba a fost ridicată, potrivit acestui mit, pe locul arătat de un bou din Fokidia.

[84] Locuitori ai insulei Rodos.

[85] Apropierea dintre Dionisos și Osiris se datorează capacității ambelor zeități de a se regenera după moarte.

[86] Zeița egipteană Isis.

[87] Pasajul atestă consultarea de către Gherasim Palladas a cărții a doua a *Istoriilor* lui Herodot; în descrierea Nilului, acesta enumeră șapte guri care alcătuiesc delta fluviului, dintre care cea de-a doua poartă numele Canope (Κανωβικον στομα),

Numărați meşterşugurile satanii: chiclopi de cei câte cu un ochiu plăzmuia, de cei câte cu o sută de mâni grijiia şi câte cu 8 de capete învăţa; titani cu amestecarea lui să cânta şi nărocuri li să năluciia că sint farmecile; procopsiia fărmecătorii şi vrăjile şi descântecile; cu astronomiile să nebuniia năroadele, precum au fost haldeaini<i> şi cu îndumnezăirile[88]*, şi livieanii*[89] *precum frighieanii fluiera, şi, precum muiearea cu copiii, lui Dionis juca, şi precum thrachii urla şi machidoneanii jirtviia, dumnezăi de piatră ciopliia, arămi vărsa şi chipuri de dumnezăi făcea; lémne ciopliia şi idoli făcea cu ostrace, adecă cu săndefuri cu oase şi cu altele ca acéstea împodobiia féţe, şi cu metala, adecă cu aur, cu argint, cu alamă şi cu altele ca acéstea le însămna; dumnezăi vindea şi dumnezăi cumpăra; cu dumnezăi să juca şi cu dumnezăoice să neguţetoriia; ospéţe de la ei li să năluciia şi împreunări de nunte cu ei să tocmiia, dumnezăi zic pre carii faurii şi zlătarii şi pietrarii în chipurile lor îi asămăna*[90]*" (*f. 79 r-v).

Ultimul argument (cântarea a patra) din secvența celor patru „cete" de sfinți părinți conciliari, prezidați de împăratul Constantin pune în scenă procedeul retoric al analogiei (*homologia*), pentru ușurarea înțelegerii relației dintre cele trei Persoane[91] ale Sfintei Treimi. Coborând în universul sensibil, jocul celor patru analogii redate de Gherasim Palladas se dovedesc o ocazie propice pentru etalarea cunoștințelor de geometrie, muzică, astronomie și antropologie. Astfel, Sfânta Treime, poate fi asemuită cu un triunghi echilateral („*chipul cel în trei cornuri"*, f. 110v), cu armonia glasului alcătuit din tonurile *ison*, *vari* şi *oxi* ("*precum tot glasul easte în oxiia şi în variia şi în ison, într-acesta chip, toată dumnezăirea în Fiiul şi în Tatăl şi în Duhul*", f. 111r), cu fața,

aflată la răsărit de Aboukir; cultul lui Hercule la Canope a fost puțin cunoscut în Antichitate, fiind amintit doar de Pausanias și de geograful Strabo.

[88] În *Cartea Jubileelor* (XI, 4-5), apocrifă a Vechiului Testament, se spune că, caldeenii au început să plăsmuiască imagini, sub influența unor duhuri înșelătoare și a căpeteniei lor, prințul Mastemah.

[89] Corect *lidienii*, locuitori ai Lydiei; cultul lui Dyonisios este originar din Tracia-Lydia şi s-a răspândit în regiuni ale Mediteranei răsăritene, printre care şi Frygia; dansul şi fluieratul sunt proprii cortegiilor dionisiace; asocierile create de Palladas își au originea probabil în Euripide, *Bacchae,* 10-15, secvență în care Dionisos înfățișează peregrinările lui prin Lydia, Phrigia, Persia, Arabia etc.

[90] V. în cărțile veterotestamentare (*Exod, Levitic, Deuteronom*) idoli făcuți de mâna omului: turnați în metale, în aur și argint, ciopliți în piatră *Ex* XX 23, XXXIV 17; *Lev* XIX 4; *De* IV 28, XXVIII 36.

[91] În trad. rom. a lui Athanasie de la Agapia "*staturi"*.

lumina şi razele soarelui („*Şi asămăna faţa soarelui cu faţa Părintelui, iar lumina cu Fiiul, iar razele cu Duhul Svânt*”(f. 111r), cu mintea, gândul şi voinţa omului („*asămănându-să Părintele cu mintea omului, Fiiul cu gândul, carele să naşte din minte, iar Duhul Svânt cu voia, carea dintr-aceastaşi minte purcéde*” (f. 111r). Împrumutate din diverse ipostaze ale conceptului antic de armonie (Platon, *Timeu*, *Phedon*, Plotin, *Eneadele* etc.)[92] de către reprezentanţi ai patristicii timpurii, printre care se numără şi Sfântul Augustin[93], căruia îi aparţine cea de-a patra analogie antropologică, similitudinile din lumea materială cu armonia tainică a celor trei Persoane ale Sfintei Treimi sunt văzute de patriarhul Gherasim ca o triplă punte. Analogiile sale leagă universul umanist al culturii antice de gândirea creştină, motivează argumentaţia dialectică[94] şi totodată, asigură o preţioasă juxtapunere între filosofie şi ştiinţă, alianţă practicată de cărturarii bizantini[95], dar şi de savanţii secolului al XVII-lea.

[92] *L'Harmonie entre philosophie, sciences et arts, de l'Antiquité à l'Age moderne*, sous la dir. de Pierre Caye, Florence Mahomme, Gioia Rispoli, Anne Gabrièlle Wersinger, textes réunis par Lorenzo Miletti, Napoli, Giannini Editore, 2011.

[93] Sfântului Augustin i se datorează şi tratatul *De musica*, în care descrie cinci principii ale armoniei, dintre care primul corespunde raţionamentului glasului din *Panegiricul Sfântului împărat Constantin cel Mare*.

[94] V. de pildă comparaţia alegorică a autorului cu doctorul şi cu agricultorul, care înlătură ce este bolnav şi dăunător, pentru a putea scoate în evidenţă ceea ce este sănătos şi roditor: „*Aşea fac şi doftorii când vor să întărească ierbile cele de doftorie tămăduitoare, că, întâiu, să nevoiesc de taie toată carnea cea putredă şi o arată la cei de aproape ai bolnavului şi o leapădă în locuri împuţite; aşijdirea, şi lucrătorii de pământ, mai nainte pâna nu sămăna ghizdavul grăunţu al grâului, zmulgu din locurile céle adânci şi ascunse ale pământului încleştiturile mărăciunilor celor înrădăcinaţi şi le usucă la fierbinţeala cea din razele soarelui; într-acesta chip, şi eu, carele m-am făgăduit spuitoriu prăznuirii acestui de acum lăudat împărat, mai nainte de ce voiu spune mărirea a ceii dăruite ai lui puteri şi marea curăţie ai firii lui, foarte de treabă socotesc că va fi să strig cu mare glas meşterşugurile diavolului*”.

[95] M. Cacouros şi Michelle H. Congourdeau, *Philosophie et sciences a Byzance de 1204 à 1453. Les textes, les doctrines et leurs transmissions*, Leuven-Paris-Dudley, 2006.

THE WORD AND THE SWORD. GHERASIM PALLADAS, PATRIARCH OF ALEXANDRIA (1688-1710) AS REPRESENTATIVE OF THE VENETO-CRETAN SCHOOL IN ROMANIAN PRINCIPALITIES (II)

Abstract

Could we imagine in the 17th Century a new „literary Byzantium", as deeply entrenched in the oral tradition and as interested in communicating itself as the original one? Or, on the contrary, we should rather think that the byzantine literary legacy was revived making recourse to scholarly tools borrowed from the modern Republic of Letters? The second part of this paper tried to solve this conundrum by a thorough analysis of *The Panegyric of St Constantine the Great*, authored by Gherasim Palladas, patriarch of Alexandria. The second part is devoted, in the same vein, to identifying the sources and to a hermeneutics of another work attributed to Palladas, *In praise of the Word* (*Ms. BAR 766*). On a first level of interpretation, the inquiry continues to charter the cultural network that brought together intellectuals in Bucharest, Constantinople, Venice and the Near East as well as the next level probes Palladas' style (topoi, loci communi, critical irony) and writing technique (compilation, amplification, metaphrasis, paraphrases). The deconstruction of his *Panegyric* reveals that the text exceeds its own established byzantine genre and takes in different cultural traditions and epistemic frames (classical Antiquity, the Veneto-Cretan school, European classicism and, blatantly, Baroque) that amount to poetic and encyclopaedic compendium.

Keywords: Gherasim Palladas, Veneto-Cretan School, 17th Century, panegyric, St Constantine, Republic of Letters, cultural networks.

CONTEXTUL FINALULUI DOMNIEI LUI ŞERBAN CANTACUZINO ŞI SITUAŢIA AVERII SALE

MARIANA LAZĂR[*]
mlazar_mnc@yahoo.fr

Ultimul an de domnie a lui Şerban Cantacuzino (ianuarie-octombrie 1688) a fost probabil unul dintre cei mai dificili din existenţa sa, nu lipsită de momente de cumpănă, datorită deciziilor importante pe care a fost nevoit să le ia referitoare la destinul ţării, presat de evoluţia evenimentelor politice şi militare din zonă, în condiţiile agravării treptate şi profunde a stării sale de sănătate, care i-a adus, în final, moartea la vârsta de numai 54 de ani.

În contextul desfăşurării ostilităţilor militare dintre Liga Sfântă[1] şi Imperiul Otoman, marcate în principal de ofensiva austriacă după eşecul turcilor în asedierea Vienei (1683), în 1686 fiind cucerită Buda, iar în august 1687 prin victoria de la Mohacs fiind eliberată Ungaria de sub stăpânirea otomană, Şerban Cantacuzino iniţiase tratative cu Imperiul Habsburgic pentru a realiza o alianţă cu imperialii, în vederea eliberării Ţării Româneşti de sub dominaţia turcilor. În acelaşi sens făcuse demersuri şi pe lângă regele Poloniei, fără finalitate însă, Ioan Sobieski nereuşind să fructifice oportunităţile pe care le avusese în disputele cu otomanii.

Negocierile au durat o perioadă mai îndelungată, Şerban Cantacuzino vizând nu doar îndepărtarea stăpânirii otomane, ci şi păstrarea autonomiei şi integrităţii teritoriale a ţării sale, precum şi dobândirea unui statut deosebit pentru sine şi familia sa în raporturile cu autorităţile habsburgice. Luând în considerare toate aspectele, domnul muntean aprecia că nu erau întrunite condiţiile pentru o acţiune deschisă

[*] dr, cercetător ştiinţific, Muzeul Naţional Cotroceni, Bucureşti.

[1] Din Liga Sfântă, constituită în special din iniţiativa papei Inocenţiu în 1684, la Linz, făceau parte Imperiul romano-german, Polonia şi Veneţia, vezi Robert Mantran, *L´Etat ottoman au XVIIe siècle: stabilistion ou déclin?*, în vol. *Histoire de l´Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris, Fayard, 1989, p. 247.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 347-378

alături de imperiali, fără consecinţe negative pentru el şi ţară. În plus, era nevoit să îndepărteze şi suspiciunile turcilor, fiind pârât la Înalta Poartă inclusiv de principele transilvănean Mihail Apafi, ai cărui emisari îl acuzau că s-a aliat cu austriecii şi mobilizează populaţia ortodoxă din teritoriile vecine la o răscoală antiotomană. Situaţia în Imperiul Otoman era, de altfel, destul de complicată; pe fondul înfrângerilor în luptele cu austriecii, către finalul anului 1687 soldaţii turci se răsculaseră, marele vizir fiind executat, iar sultanul Mehmed al IV-lea fiind determinat să abdice în favoarea fratelui său[2].

Între timp, date fiind circumstanţele externe, Şerban Cantacuzino şi-a îndreptat atenţia şi către Rusia, în contextul în care în anul 1687 trupele ruse îi atacaseră pe tătari, o acţiune, însă, de scurtă durată, fără consecinţe efective. De precizat că, pentru situaţia ţării şi posibilitatea de acţiune antiotomană esenţială era contracararea expediţiilor tătarilor din Bugeac şi Crimeea. De altfel, la sfârşitul anului 1687 domnul reuşise cu dificultate şi cu mari sume de bani să obţină acordul turcilor ca trupele tătăreşti, înfrânte şi retrase de pe frontul de vest, să nu ierneze în ţară.

La Moscova era trimis călugărul athonit Isaia la începutul anului 1688, ca emisar al domnului muntean, al fostului patriarh al Constantinopolului, Dionisie, şi al mitropolitului Teodosie, cu misiunea de a sonda intenţiile ruşilor faţă de un război cu turcii; s-a întors cu promisiuni vagi, în special din partea patriarhului rus, ţarii Ivan şi Petru fiind prea tineri ca să se implice într-un asemenea vast proiect. În iunie Isaia era trimis din nou în Rusia cu scrisori din partea lui Şerban Cantacuzino, a patriarhului Dionisie, dar şi a patriarhului sârb Arsenie Cernoevici, prin care le solicitau celor doi ţari sprijinul contra turcilor, pentru a-i elibera pe creştinii ortodocşi şi a contracara expansiunea austriacă şi propaganda catolică. După ce a avut o întâlnire şi cu hatmanul ucrainean Mazepa, Isaia ajungea la Moscova în septembrie 1688, prezentând oficialităţilor ruse situaţia din întreaga zonă balcanică de confesiune ortodoxă, ameninţată de cucerirea austriacă, imperialii cucerind spaţii tot mai vaste din teritoriilor stăpânite de turci, fapt ce

[2] Ioan Radonić, *Situaţiunea internaţională a Principatului Ţerii Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678-1688)*, în **AARMSI**, t. XXXVI, Bucureşti, 1914, p. 954-971; Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate Române, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, de la asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925, p. 94-116; Robert Mantran, *op. cit.*, p. 250.

implica şi o amplificare a acţiunii clerului catolic în vederea Unirii cu Roma[3].

În condiţiile în care austriecii ocupaseră efectiv şi Transilvania, iar în vest cucereau Belgradul (septembrie 1688) şi cea mai mare parte a Banatului, deşi Timişoara fortificată rezistase, ajungând la frontierele Ţării Româneşti, presiunile lor asupra domnului român s-au intensificat, în sensul de a-l determina pe Şerban Cantacuzino să încheie un tratat de alianţă antiotomană, prin care oferea sprijin armat şi resurse umane, financiare şi materiale armatelor imperiale aflate pe frontul Dunării, în special acelora care urmau a fi campate în Transilvania şi în ţară[4]. Ca o manifestare a acestei presiuni, sub conducerea generalului Federigo Veterani trupe austriece pătrundeau în ţară pe la Cerneţi la sfârşitul lunii august, context în care Şerban Cantacuzino îl trimitea pe nepotul său, marele logofăt Constantin Brâncoveanu, să negocieze o traversare a lor în ordine către Transilvania, pentru a evita o invazie a tătarilor, punându-le la dispoziţie proviziile necesare. Ajuns la Câmpulung, Veterani discuta cu o nouă delegaţie română, compusă din mari boieri, rude ale domnului, Mihai Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Constantin Bălăceanu, proiectul unei convenţii privind asigurarea celor necesare trupelor austriece pentru iernat, cu promisiunea de a se retrage la Braşov[5]. Obiectivul său principal era consolidarea stăpânirii austriece în Ardeal şi prin asigurarea securităţii frontierelor sudice ale provinciei, din această perspectivă cooperarea cu românii fiind considerată importantă. În acord cu autorităţile de la Viena, Veterani îi solicita domnului muntean trimiterea unei delegaţii la împăratul Leopold, cu mandat de a încheia tratatul de alianţă.

---

[3] Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, extras din **AARMSI**, t. XXXV, Bucureşti, 1912, p. 54-61; Gheorghe Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse: (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, Bucureşti, 1962, p. 114. Din nefericire, Şerban Cantacuzino a murit la sfârşitul lunii octombrie 1688, fără a primi un răspuns. Oficialii ruşi îl trimiseseră în octombrie pe grecul Dementie Tomin să discute cu domnul român în acest sens, însă a ajuns prea târziu. Arhimandritul Isaia se va întoarce cu scrisori de la ţari abia în decembrie, fiind arestat în Transilvania de autorităţile austriece.

[4] Ioan Radonić, *op. cit.*, p. 969-971; Virgil Zaborovschi, *op. cit*., p. 130-133; Gilles Venstein, *Les provinces balkaniques*, în vol. *Histoire de l´Empire Ottoman*, p. 305-306.

[5] *Istoria Ţării Româneşti, 1290- 1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţia C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 187-188.

Atitudinea procreştină a lui Şerban Cantacuzino nu putea fi pusă la îndoială, reticenţele sale faţă de o angajare efectivă de partea imperialilor fiind determinate, însă, de mai multe considerente. În primul rând, pericolul invaziei turcilor şi tătarilor nu fusese eliminat, după cum solicitase, în condiţiile în care austriecii nu reuşiseră să cucerească Timişoara şi Oradea, iar dinspre Bugeac drumul era deschis, ceea ce pereclita nu numai situaţia domnului, ci a ţării în totalitatea ei, fiind posibil să-şi piardă chiar statutul de autonomie. În plus, pretendentul ungur Imre Tököly, refugiat la turci, regrupase în septembrie o parte din trupele turceşti retrase de la Belgrad şi învinsese populaţia creştină din zonă care se revoltase, reuşind să menţină stăpânirea otomană pe malul drept al Dunării şi să elibereze o parte din prizonieri. Susţinut de francezi, Tököly era unul dintre inamicii lui Cantacuzino, pe care-l pâra adesea la Înalta Poartă, vizând, în imposibilitatea de a recuceri Transilvania, dobândirea domniei Ţării Româneşti[6].

În condiţiile în care imperialii se înstăpâniseră practic în Transilvania, poziţia principelui Apafi fiind una incertă, Şerban manifesta temeri relativ la atitudinea austriecilor în momentul în care trupe şi funcţionari austrieci ar fi intrat în ţară. De aceea, solicita asigurări ferme privind menţinerea autonomiei şi neamestecul în treburile interne, dar şi acordarea unor privilegii pentru sine şi familie, precum şi a statutului de refugiat în Imperiu în eventualitatea pierderii tronului[7]. Negocierile sale cu împăratul ajung, astfel, să fie impuse de evoluţia raporturilor de forţă între beligeranţi pe frontul austro-otoman.

Presat de înaintarea şi victoriile trupelor austriece, dar şi de agravarea stării sale de sănătate, la începutul lunii octombrie 1688 Şerban Cantacuzino ia decizia de a trimite o solie la Viena, care să negocieze prevederile tratatului de alianţă, deşi se pare că o parte dintre boieri, inclusiv fraţi ai săi, nu erau de acord cu o acţiune antiotomană în acel moment. Delegaţia era condusă de cei mai apropiaţi boieri ai domnului, care-i împărtăşeau opiniile în această privinţă: fratele său Iordache, nepotul Şerban Cantacuzino mare căpitan, ginerele Constantin Bălăceanu

[6] Virgil Zaborovschi, *op. cit.*, p. 134- 136.

[7] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Nicolae Iorga, Bucureşti, 1902, p. 218-220.

mare agă şi un boier credincios, Şerban Vlădescu mare comis[8]. Reţinută de Veterani la Braşov, deoarece considera instrucţiunile domnului prea evazive, delegaţia îşi va continua drumul spre capitala imperială după ce Constantin Brâncoveanu a adus din partea lui Şerban Cantacuzino angajamente ferme, de semnare a tratatului, deşi nu era total convins de promisiunile împăratului Leopold şi ale consilierilor săi[9].

Pe celălalt plan, al conjuncturii interne, situaţia nu era mai puţin complicată. Domnia de un deceniu a lui Şerban Cantacuzino adusese ţării stabilitatea internă după mai bine de douăzeci de ani de tulburări politice, ale căror consecinţe negative se răsfrânseseră asupra societăţii muntene în integralitatea sa. De remarcat că în cei zece ani de domnie nu se produseseră defecţiuni majore din partea reprezentanţilor elitei muntene, care să-i ameninţe serios poziţia şi funcţia, cea mai importantă fiind aceea din 1686 a unui grup de boieri şi slujitori domneşti, dintre care cel mai reprezentativ era Papa Buicescu, pe care domnul a reuşit să o rezolve în favoarea sa[10]. Asigurarea acestei stabilităţi politice i-a permis o anumită refacere a potenţialului economic şi militar al statului muntean.

Domnia lui Şerban Cantacuzino a fost considerată drept una autoritară, în sensul că a acţionat pentru eliminarea opoziţiei şi, implicit, prin aceasta a instabilităţii politice, realizând astfel o mai bună ocârmuire a treburilor publice. Din această perspectivă, concepţia sa dinastică viza impunerea şi recunoaşterea unei domnii ereditare în ţările române, idee clar exprimată în tratativele cu imperialii, solicitând nu doar recunoaşterea sa şi a fiului său ca principi ai ţării, „întărirea preaînălţatului domn şi a fiului său în stăpânirea domniei", ci şi a dreptului de succesiune a Cantacuzinilor la conducerea statului, inclusiv uniunea dinastică a Ţării Româneşti cu Moldova[11]. De remarcat că, în perioada respectivă,

[8] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 188; Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, ed. Aurora Iliaş, Bucureşti, 1970, p. 55; Virgil Zaborovschi, *op. cit.*, p. 139.

[9] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 55; Virgil Zaborovschi, *op. cit.*, p. 140.

[10] Radu Popescu, *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, ed. Constantin Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 182. Prin intermediul capuchehăilor sale la Constantinopol, cu sume mari de bani, se reuşise neutralizarea acţiunii acestor boieri şi slujitori domneşti, pe care turcii i-au şi trimis domnului să-i pedepsească. Pe Buicescu l-a iertat, datorită intervenţiei surorii sale, Maria Cantacuzino-Filipescu, al cărei ginere era boierul trădător.

[11] „Urmarea domniei Ţării Moldovei şi a Ţării Rumâneşti Casei Cantacuzineşti va fi, până oricine dintr-înşii va trăi şi, care dintr-această stemă se va părea mai harnic, cu voia şi a celui se va da", în Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed.

monarhiile ereditare erau specifice atât ţărilor europene, cât şi Imperiului Otoman şi se constituiau într-un model de viabilitate politică şi pentru domnii români.

Reprezentant principal al celei mai importante „Case" nobiliare din Ţara Românească, totuşi, Şerban Cantacuzino pare să fi intenţionat o extindere a bazei sale politice, crearea şi a unui alt grup de susţinere, complementar cu cel al familiei, prin selectarea şi desemnarea de mari dregători în divanul domnesc şi din alte familii boiereşti, precum şi prin anumite strategii matrimoniale, în condiţiile în care pentru anumite dintre iniţiativele sale politice nu avea acordul total al rudelor apropiate[12]. O anumită deteriorare a raporturilor cu familia, în special cu mama sa şi cu doi dintre fraţi, Constantin şi Mihai, s-a manifestat mai pregnant din 1686, fiind determinată de controversele privind moştenirea domeniului funciar cantacuzin, tensiunile dintre ei accentuându-se după moartea Elinei Cantacuzino (1687 martie 2)[13].

Nicolae Iorga, Bucureşti, 1902, p. 219. Şerban Cantacuzino solicita şi acordarea unor ranguri nobiliare fraţilor şi nepoţilor lui, dar şi lui Şerban Năsturel (care s-a căsătorit cu nepoata sa de fiică, Elina Urdăreanu).

[12] Mariana Lazăr *Raporturi de putere domn-boieri reflectate în structura divanului lui Şerban Cantacuzino*, în vol. *Colocviul Naţional de Istorie, Artă Decorativă, Conservare-Restaurare, Relaţii Publice*, Muzeul Naţional Cotroceni, 2009, p. 15-28. Una dintre iniţiativele cu o asemenea finalitate a fost considerată şi căsătoria la începutul anului 1688 a fiicei sale, Smaranda, cu Grigore Băleanu, nepotul unuia dintre principalii adversari politici ai Cantacuzinilor, banul Gheorghe Băleanu, vezi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 184-185.

[13] Mariana Lazăr, *Domeniul feudal cantacuzin în opţiunile testamentare ale Elinei Cantacuzino*, în vol. *Studii şi articole de istorie şi istoria artei*, Muzeul Naţional Cotroceni, Bucureşti, 2001, p. 44; Eadem, *Moştenirea cantacuzină în componenţa domeniului lui Şerban Cantacuzino (catastiful din 1667)*, în vol. *Retrospecţii medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproşu*, ed. Victor Spinei, Laurenţiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2014, p. 373-400. Pe motivul că devenise domn al ţării, Elina Cantacuzino în cel de-al doilea testament al (1681) îl excludea pe fiul său Şerban de la moştenirea domeniului funciar al părinţilor (abrogând, astfel, prevederile testamentului din 1667), deoarece, sfătuită de ceilalţi doi fii, considera că exista posibilitatea ca moşiile primite de el, unele deţinute în coproprietate cu ceilalţi fraţi, să-i fie confiscate de domnul următor, în momentul în care ar fi pierdut domnia. Elina urma să aleagă câteva sate din domeniul cantacuzin, pe care să le dea zestre fiicelor lui Şerban, excluzându-l astfel de la moştenire şi pe fiul domnului, Gheorghe (Iordache). Aflând mult mai târziu de această nouă diată, Şerban Cantacuzino a reacţionat, se pare, destul de violent, socotindu-se nedreptăţit, fără a obţine însă modificarea ei; după moartea mamei lui a reuşit, prin ameninţări, să intre în

Este posibil ca spre finalul domniei lui Şerban Cantacuzino, în condiţiile deteriorării sănătăţii acestuia, să se fi produs o regrupare a unora dintre marii boieri în jurul fraţilor săi, Constantin şi Mihai Cantacuzino, pentru care a optat şi nepotul lor de soră, marele logofăt Constantin Brâncoveanu; în acest sens, edificatoare este atitudinea lui în disputa privind cel de-al doilea testament al Elinei Cantacuzino, favorabilă acestor doi unchi. De remarcat că, deşi aflase despre implicarea lui, Şerban Cantacuzino l-a menţinut pe Constantin Brâncoveanu în divanul domnesc, acordându-i o dregătorie superioară, aceea de mare logofăt şi încredinţându-i diverse misiuni diplomatice. Despre tensiunile şi neîncrederea dintre fraţii Cantacuzino reliefante sunt zvonurile din epocă, împărtăşite şi consemnate de Radu Popescu, cronicarul defavorabil Cantacuzinilor, că îmbolnăvirea şi decesul relativ rapid al domnului s-ar fi datorat otrăvirii sale de către fraţi[14].

În acest context politic intern şi extern extrem de dificil, se punea problema succesiunii la tron, fiul lui Şerban, Gheorghe, un copil de treisprezece ani, nefiind capabil să guverneze ţara, chiar având în jurul său sfetnici buni. Era nevoie de un domn experimentat, cu o deosebită cunoaştere a mecanismelor funcţionării statului, care să fie susţinut de o mare parte a elitei muntene şi care, printr-o politică abilă, să reuşească să menţină statutul de autonomie al ţării, dar să şi continue raporturile secrete cu imperialii.

Agravarea stării de sănătate a domnului punea pentru propria lui familie problema protejării averii, în special a celei mobile. Şerban Cantacuzino era, la vremea preluării domniei, unul dintre cei mai bogaţi boieri munteni, cu un important domeniu funciar[15]. Achiziţiile sale funciare au continuat şi în perioada cât a fost domn, însă în marea lor majoritate acestea au fost donate ctitoriei sale, mănăstirea Cotroceni. Nu mai puţin semnificativă era şi averea sa mobilă, chiar dacă nu dispunem de suficiente date în acest sens, veniturile rezultate din valorificarea economică a domeniului său funciar fiind în mare parte investite în bunuri mobile, veşminte, bijuterii, argintărie pentru uzul casnic, textile şi

posesia diatei, pe care a distrus-o, aplicând prevederile din prima diată (1667) referitoare la partea de moştenire care-i revenea.

[14] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 187; „zicea cei mai mulţi din oameni că l-au otrăvit Costandin stolnicul şi Costandin logofătul Brâncoveanu, nepotu-său".

[15] Mariana Lazăr, *Domeniul boieresc al lui Şerban Cantacuzino*, în **SMIM**, t. XV, 1997, p. 203-213.

mobilier pentru dotarea reşedinţelor. Odată cu dobândirea domniei, Şerban Cantacuzino şi familia sa au avut la dispoziţie şi veniturile destinate cămării domneşti. O parte din aceste venituri le-a tezaurizat în bani, în special în monede de aur (galbeni), deoarece acestea nu se devalorizau odată cu trecerea timpului. De altfel, şi celelalte bunuri scumpe aveau într-un anumit sens şi rol de tezaurizare, putând fi uşor transportate şi comercializate în caz de necesitate.

Statutul deosebit pe care-l deţinea în societate, mai întâi ca mare boier, apoi ca domn, i-a impus şi o existenţă potrivită rangului, care implica o anumită vestimentaţie, confecţionate din stofe de lux şi blănuri scumpe, bijuterii din aur şi pietre preţioase, trăsuri şi caleşti, inclusiv bunurile care ambientau interioarele sau care erau utilizate la servirea mesei.

O anumită idee despre calitatea deosebită a bunurilor mobile dobândite şi deţinute de Şerban Cantacuzino este reliefată de piesele de argintărie şi odăjdiile liturgice pe care le-a dăruit ctitoriei sale de la Cotroceni[16]. Vasele şi veşmintele de cult impresionează nu numai prin valoarea lor intrinsecă, determinată de cantitatea de metale nobile, aur, argint şi de pietre preţioase conţinută. Deosebit de relevantă este şi tehnica execuţiei, a ciocănirii, traforării, cizelării şi auririi pentru argintărie şi a migăloasei broderii cu fir de mătase şi de argint aurit pe poalele de icoană, pe epitafe, pe dvere, pe veşmintele preoţeşti, demne de arhierei, domnia sa marcând momentul de cristalizare a unui nou stil în arta munteană, stilul cantacuzino-brâncovenesc[17]. Broderiile liturgice dăruite de Şerban Cantacuzino mănăstirii Cotroceni, confecţionate din stofe preţioase, brocarturi şi diverse tipuri de mătăsuri importate din oraşele italiene, Veneţia şi Florenţa, sau de la Constantinopol, „cofterie albă florentină", „caftan greu", „serasir galben de Veneţia, cu solzi", atlaz,

[16] Mariana Lazăr, *Ctitorie şi danie. Catastiful mănăstirii Cotroceni*, în **RIS**, t. IV-VII, 1999-2002, p. 164-183.

[17] Corina Nicolescu, *Argintăria laică şi religioasă în Ţările Române (sec. XIV-XIX)*, Bucureşti, 1968, p. 27, 140, 162, 176, 210, 235, 298-299 etc.; Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, Bucureşti, 1969, p. 19, 45; *Inscripţiile medievale ale României. I. Oraşul Bucureşti*, vol. I (1395-1800), întocmit de Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, Bucureşti, 1965, p. 238-240, 310, 315, 356, 549-550, 573, 610-611, 635, 682, 683, 709-728; pr. Eugen Popescu, *Precizări şi completări privitoare la pisaniile, obiectele şi cărţile vechi de la biserica mănăstirii Cotroceni*, în **GB**, nr. 7-8, 1970, p. 787-797.

lastră, frenghie, numai printr-o simplă enumerare sugerează o lume somptuoasă, princiară.

Din această perspectivă, considerăm că o valoare asemănătoare trebuie să fi avut şi bunurile personale deţinute de Şerban Cantacuzino şi de familia sa, în sensul că bijuteriile şi bunurile de uz casnic (vase, talere, tipsii, sfeşnice, tacâmuri) erau lucrate din aur, argint, împodobite cu pietre preţioase şi semipreţioase, iar diversele veşminte, confecţionate din stofe, mătăsuri şi blănuri scumpe, cu broderii, deosebit trebuind să fi fost şi aspectul lor decorativ.

În contextul îmbolnăvirii suspecte şi, apoi, al deteriorării tot mai rapide a stării sale de sănătate, şi al evoluţiei nefavorabile a conjuncturii politice, Şerban Cantacuzino împreună cu soţia sa, doamna Maria, au considerat că trebuie să-şi protejeze o parte din averea mobilă, apelând la rudele cele mai apropiate şi la persoanele de încredere. Doamna Maria, cea de a doua soţie a lui Şerban Cantacuzino, nu provenea din rândurile marii boierimi muntene, fiind fiica lui Gheorghe Gheţea, un negustor sud-dunărean ajuns mare clucer în timpul domniei lui Mihnea al III-lea, „sârbcă, de fel de la Necopo‹l›e”[18]. Deci, nu dispunea în ţară de o familie puternică, de protecţia şi sprijinul căreia să beneficieze ea şi copiii după moartea soţului[19]. În consecinţă, anticipând implicaţiile negative ale dispariţiei domnului şi incertitudinea statutului lor, doamna Maria a căutat să depoziteze în locuri sigure – mănăstiri sau case boiereşti – o parte din averea mobilă, probabil cea mai de valoare şi, în special, banii, prin intermediul unor slujitori credincioşi. Acestea au fost consemnate spre o bună evidenţă într-un mic catastif, al cărui conţinut îl punem pentru prima dată în circuitul ştiinţific. Începutul acestuia este reprezentat de o mărturie în limba greacă din 1686 a egumenului mănăstirii Cotroceni, Partenie, împreună cu popa Atanasie, psaltul, şi dichiul Moise, că doamna Maria le-a încredinţat un zapis sigilat, pe care, atunci când îl va solicita, să i-l înapoieze[20]. Din păcate, nu deţinem informaţii referitoare la conţinutul acestui act, poate erau menţionate date referitoare tot la averea lor.

[18] Radu Greceanu, *op. cit*., p. 59, o afirma cu un anumit dispreţ cronicarul favorabil lui Brâncoveanu.

[19] Tatăl său murise de ceva timp, la fel ca şi fratele, Matei vistierul; vezi **ANIC**, *Mănăstirea Sfinţii Apostoli*, IX/12 , act în care se menţionează donaţia doamnei Maria către această mănăstire bucureşteană, unde erau înmormântaţi cei doi, pentru pomenirea lor.

[20] **BAR**, *Documente istorice*, CCII/1 (vezi anexa); mulţumesc Lidiei Cotovan pentru transcrierea şi traducerea fragmentului grecesc.

Partenie era un călugăr grec de la Muntele Athos, care fusese numit de comunitatea mănăstirii Iviron ca egumen al metohului ei din Bucureşti, mănăstirea Radu Vodă. În 1682, odată cu închinarea ctitoriei sale de la Cotroceni întregii Comunităţii monastice athonite, cunoscându-l, Şerban Cantacuzino îl desemnase să administreze această mănăstire. A fost una dintre puţinele feţe bisericeşti care au rămas credincioase familiei lui Şerban Cantacuzino şi a purtat grija ctitoriei sale până la moartea domnului, dovedindu-se unul dintre cei mai capabili egumeni care au chivernisit această mănăstire; ulterior a fost înlocuit din egumenie.

Unul dintre principalii oameni de încredere ai doamnei Maria era Radu vornicul din Izvoare, care apare în slujba ei încă din anul 1680, cu titulatura de „Radul vornicul al măriei sale Doamnei”[21]. Prin mijlocirea acestuia, la sfârşitul lunii august s-au depozitat la mănăstirea Cotroceni, în răspunderea egumenului Partenie, mai multe sipete, lăzi şi cutii, precum şi pachete cu stofe, postavuri, covoare[22]. Pentru identificare, doamna Maria a pus să fie desenat un anumit semn pe fiecare ladă sau cutie, semn reprodus în catastif (vezi facsimilul din anexă). În interiorul lor se aflau obiecte din argint, tacâmuri (linguri, cuţite, furculiţe), pahare, săbii, piese de harnaşament, dar şi pietre preţioase, precum şi şaluri şi cuverturi din mătase. Cea mai mare valoare a acestui depozit era reprezentată de cei 24.000 de galbeni, repartizaţi în patru desagi şi păstraţi într-un butoiaş (buriu). Tot atunci şi, posibil, tot prin Radu vornicul au fost depozitate la mănăstirea Radu Vodă două sipete cu veşminte, dulămi şi caftane „grele”, precum şi 12.000 de galbeni. Negustorului Apostol, probabil Lazarou, i-a dat spre păstrare două lădiţe cu mătăsuri. Se pare că, în acele momente, Şerban Cantacuzino şi soţia sa au preferat să se încreadă mai mult în oameni străini, decât în rudele apropiate. Şi nu era prima dată când îşi încredinţau bunuri de valoare unor persoane străine; reţinem numai mărturia din 1680 a lui Ioan Cariofil, marele logofăt al Patriarhiei Constantinopolului, că Şerban Cantacuzino i-a dat spre păstrare două sipete cu lucruri[23], pe care, probabil, şi le-a recuperat ulterior.

Deşi în catastif nu se specifică data, este posibil ca tot în acest interval de timp, respectiv lunile septembrie şi octombrie, să fi fost transportate spre depozitare în locuri sigure şi bunurile care sunt

[21] Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 171.

[22] De remarcat că unele dintre denumirile de materiale şi de haine nu le-am mai identificat în alte texte şi nici în dicţionarul limbii române vechi.

[23] **BAR**, *Documente istorice*, XLV/30.

consemnate ca trimise la cele două mari mănăstiri de sub munte, la graniţa cu Transilvania, Tismana şi Câmpulung, ai căror egumeni erau, probabil, credincioşi domnului. La Tismana s-au dus trei sipete, două lăzi şi trei „hirare"(!), iar la Câmpulung, patru sipete şi trei lăzi şi, deşi nu este precizat conţinutul lor, este de presupus că erau tot bunuri de valoare, asemănătoare cu cele depuse la Cotroceni şi Radu Vodă. În acelaşi context sunt înregistrate şi cele trei sipete şi un „teanc" (cu stofe sau covoare) trimise unui Istrate, pe care-l bănuim a fi Florescu, nepotul de soră al lui Şerban Cantacuzino (de reţinut că acesta n-a deţinut nici o dregătorie în timpul domniei vărului său, Constantin Brâncoveanu).

La 29 octombrie 1688 se stingea din viaţă Şerban Cantacuzino, domn al Ţării Româneşti, după o grea suferinţă şi cu regrete că timpul nu mai avusese răbdare cu el - era unul dintre puţini domni români din acest secol care decedase fiind încă în scaun, „lăsând ţării şi politiei multă jale de vrednica stăpânire cu care în zilele mării sale au domnit"[24]. „Şi cât au fost el domn mult au pătimit, mai vârtos pentru ţară, că vrăjmaşii nu-l lăsa, ci-l necăjea în tot feliul ca să-l surpe din domnie, să poată hrăpi ţara, mai vârtos grecii ţarigrădéni; iar Dumnezeu tot nu l-au lăsat, nici-şi da mijlocul, ci pre turci îi biruia cu banii, iar pre greci îi biruia cu alte meşteşuguri; pre toţi vrăjmaşii lui i-au supus, pre unii cu moartea, pre alţii cu închisoarea, cât nu mai putea scăpa nici unul, ci de frica lui să ascundea toţi prin toate găurile, că-i dedése Dumnezeu minte şi chibzuială mare"[25].

Reacţia fraţilor lui, Constantin stolnicul şi Mihai spătarul, a fost una promptă, dovadă că era pregătită de ceva timp, acţionând rapid pentru ca puterea politică să rămână în mâna Cantacuzinilor şi a neamurilor lor, contextul politic fiind unul destul de complicat. Semnificativă era şi mobilizarea de partea lor a principalilor ierarhi bisericeşti, mitropolitul Teodosie şi fostul patriarh al Constantinopolului, Dionisie, ruda lor, inclusiv a unui dregător turc[26]. În consecinţă, considerăm că alegerea marelui logofăt Constantin Brâncoveanu ca succesor al unchiului său nu a fost una de circumstanţă şi, într-un anumit fel, impusă lui, „spre binele ţării", idee pe care ezitările sale în faţa marilor boieri intenţionau să o acrediteze, ci era deja gândită şi stabilită. Afirmăm aceasta, fără a pune,

[24] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 56.
[25] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 193.
[26] *Ibidem*, p. 189.

însă, în discuţie experienţa, abilităţile şi cunoştinţele lui în guvernarea ţării.

Din această perspectivă, descrierea atât de plastică de către cronicarul anonim a momentului, cu dubla lui faţetă, ni se pare extrem de sugestivă; la curtea domnească, pe de o parte, Constantin Brâncoveanu, înconjurat de cea mai mare parte a elitei laice şi ecleziastice, „s-au suit în divanul cel mare şi şăzu domnul în scaun şi făcură armaşii semn la tunuri, la zicători şi toţi odată începură a zice, a slobozi tunurile", iar pe de altă parte, „Şerban vodă mortul zăcea ca un om den cei proşti, numai cu muerea lui şi cu fetele lui plângând"[27]. În asemenea împrejurări, una dintre preocupările doamnei Maria era de a prezerva bunurile familiei aflate în palatul domnesc, astfel că îşi „strângea avuţiea şi o ascundea, că-i era frică să nu-i ia avuţia Costandin vodă"[28], o parte dintre ele trimiţându-le, probabil, la Cotroceni.

A doua zi, în conformitate cu dorinţa sa testamentară, Şerban Cantacuzino era înmormântat în cripta amenajată în ctitoria de la Cotroceni, acoperită de o frumoasă lespede sculptată în marmură, pe al cărei frontispiciu este reprezentată stema lui domnească, vulturul bicefal încoronat purtând pe piept acvila munteană cruciată, din iniţiativa Cantacuzinilor pe ea menţionându-se că „ş-au chivernisit ţeara bine şi vredniceşte, cu totu cinstit neamul lui, apărându-o de toţi vrăjmaşii".

Una dintre problemele importante pe care Brâncoveanu le avea de rezolvat, în afară de obţinerea recunoaşterii sale ca domn de către Înalta Poartă, era aceea a delegaţiei plecate la Viena din ordinul lui Cantacuzino, după care l-a trimis pe vărul său, Preda Pârşcoveanu. Acesta i-a ajuns în apropiere de capitala Imperiului Habsburgic, ambele veşti, a morţii lui Şerban şi a alegerii ca domn a lui Brâncoveanu, surprinzându-i în mod neplăcut pe cei doi Cantacuzini, Iordache şi Şerban, şi pe Constantin Bălăceanu. Şi-au continuat drumul spre Viena, unde au ajuns la începutul lunii decembrie şi, se pare, nu au fost prea bine primiţi; în urma tratativelor, probabil datorită faptului că nu deţineau asentimentul noului domn pentru încheierea unei înţelegeri în conformitate cu prevederile negociate de Şerban Cantacuzino, autorităţile austriece i-au reţinut acolo pe boierii Cantacuzino şi i-au trimis în ţară pe Bălăceanu şi Vlădescu, împreună cu nobilul ungur Ladislau Csaky, pentru a obţine angajamentul

[27] *Istoria Ţării Româneşti de la octomvrie 1688 până la martie 1712*, ed. Constantin Greceanu, Bucureşti, 1959, p. 8,12.

[28] *Ibidem*.

lui Brâncoveanu de semnare a tratatului de alianţă. Bălăceanu, aflând de situaţia soacrei sale şi neavând încredere în Brâncoveanu, a rămas la Braşov, pe lângă generalul austriac Heissler. Prezentându-i lui Csaky contextul deosebit de dificil în care se afla ţara, în urma discuţiilor cu unchii săi şi cu marii boieri, Brâncoveanu nu s-a angajat la o alianţă deschisă antiotomană cu austriecii, nerespingând însă o posibilă colaborare viitoare[29].

Referitor la familia lui Şerban Cantacuzino, pentru soţia şi urmaşii săi situaţia nu a fost dintre cele mai bune, deoarece doamna Maria se pare că nu se afla în relaţii bune cu cei doi cumnaţi, Constantin şi Mihai Cantacuzino, în contextul diferendelor din familie pentru moştenire - probabil că au privit-o întotdeauna ca pe o intrusă. Nici noul domn, nepotul Constantin Brâncoveanu, nu s-a arătat prea binevoitor, deşi beneficiase de ocrotirea şi susţinerea răposatului domn şi unchi. În cronica favorabilă lui Brâncoveanu fosta doamnă era acuzată că ar fi încercat să obţină înscăunarea fiului ei, dar nu a găsit sprijin, în condiţiile în care ginerele său, Constantin Bălăceanu, se afla în drum spre Viena[30]. Împreună cu fiul său Iordache şi cu fiicele, Maria, Casandra şi Bălaşa, au locuit sub pază o vreme la mănăstirea Cotroceni, nu la reşedinţa lor bucureşteană, apoi au fost strămutaţi la conacul lor de la Drăgăneşti, Prahova. Marele boier moldovean Ioan Neculce, care a trăit o perioadă de timp la Bucureşti, fiind înrudit cu boierii Cantacuzino, consemna în a lui cronică: „Început-au Brâncoveanul a sup‹ă›ra pe do‹a›mna lui Şerban vodă cu feluri ş-a-i lua bani de pe unde era mistuiţi. Că, fiindu-i nepot şi-n cinsté la dânsul, îl ştie... Şi pusesă trei st‹ea›guri de lefegii moldoveni, anume Beşlaga şi Vicol şi Tatul, de-o păzia pe dânsa şi pe feciorul iei, Gheorghe be‹i›zadea, la sat de Drăgăneşti, să nu fug‹ă› la ginere-său, la nemţi”[31].

În acest context, pe când era încă la Cotroceni, doamna Maria a apelat la puţinele rude care-i mai arătau bunăvoinţă, pentru a-şi mai proteja o parte din averea mobilă. Una dintre acestea era nepoata lui Şerban, Caliţa, fiica lui Drăghici Cantacuzino şi soţia lui Manta Câmpineanu, căreia pe 4 noiembrie 1688 i-a încredinţat spre păstrare mai

[29] *Ibidem*, p. 13-17; Radu logofăt Greceanu, *op. cit.*, p. 58.

[30] Radu logofăt Greceanu, *op. cit.*, p. 67, „şi alte fumuri mai mari acei mueri urla în cap” .

[31] Ioan Neculce, *Opere*. *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 322-325

multe sipete şi cutii cu argintărie, haine şi textile, dintre care cele mai multe proveneau din zestrea răposatei sale fiice Smaranda, precum şi 6.000 de galbeni şi o cutie din chiparos cu acte. Săptămâna următoare, pe 13 noiembrie, preda în grija altui nepot al lui Şerban, fiul surorii sale Maria, Constantin Filipescu, cinci cutii cu argintărie, o lădiţă cu „paloşe", un sipet cu „rafturi", altul cu stofe, şi încă 6.000 de galbeni. Doamna le încredinţase aceste bunuri în prezenţa a doi dintre oamenii de încredere, Radu vornicul şi un Radu mocanul, care deveneau, astfel, şi martori. În total, suma galbenilor încredinţaţi celor doi egumeni şi rudelor totaliza 48.000 de galbeni, o cifră semnificativă pentru vremea respectivă.

O altă rudă la care a apelat a fost vărul ei, Pârvan cămăraşul, devenit mai târziu vistier, căsătorit cu Ilinca, fiica marelui logofăt Vlad Cocorăscu şi verişoara doamnei Marica Brâncoveanu. Acestuia i-a încredinţat în martie 1689 trei cutii cu bijuterii, pecetluite cu sigiliul ei. În 1709 Pârvan îi trimetea la Braşov, unde era stabilită, o pereche de brăţări cu smaralde[32]. Fie anterior decesului lui Şerban Cantacuzino, fie imediat după, doamna Maria a mai dat spre păstrare şi 23 bucăţi de aur, de data aceasta unei persoane străine, Tudosie Olănescu[33].

În catastiful doamnei Maria mai sunt consemnate şi alte cutii şi lăzi cu bunuri, în diferiţi ani, 1680, 1683, 1684, 1689, şi unele chiar nedatate, despre care nu oferă detalii referitoare la situaţia lor, numai la un sipet precizează că l-a dat unui Constantin cămăraş - poate era numai o evidenţă a bunurilor pe care le avea în folosinţa familiei. În respectivele lăzi se aflau piese de argintărie (tipsii, talere, sfeşnice, ibrice, lighene, tacâmuri), veşminte, diferite vase („coboce") şi unelte.

---

[32] **BAR**, *Documente istorice*, CCII/1. Înrudirea dintre doamna Maria şi Pârvan vistierul rezultă din conţinutul diatei sorei lui Pârvan, Creaţa, care, fiind alături de verişoara sa, a avut de suferit de pe urma lui Brâncoveanu, vezi **ANIC**, *Mitropolia Ţării Româneşti*, CCLXXXVIII/13.

[33] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1903, p. 155. În timpul domniei nepotului său Ştefan Cantacuzino (1714-1716), doamna Maria îşi trimisese omul să-i recupereze aurul, însă Tudosie i-a înapoiat numai 20 de bucăţi, trei fiind date răposatului său frate Sima, tatăl lui Radu. Doamna a dat termen de o lună celor trei fraţi Olăneşti, Tudosie, Drăghici şi Pârvu, să meargă peste Olt şi să recupereze aurul de la nepotul lor, Radu. Neavând aurul, acesta se roagă de unchi să-l împrumute cu 100 de taleri, pe care să-i dea doamnei Maria. Ulterior, nişte ţigani ai lui Şerban Bujoreanu, făcându-şi bordeie la Olăneşti, au găsit cele trei bucăţi de aur. În 1743 Radu Olănescu era dat în judecată de către unchii lui pentru restituirea banilor.

Din perspectiva a ceea ce avea să se întâmple, tot acest efort de a-şi proteja averea pare să fi fost în zadar, deoarece între timp doamna Maria a fost nevoită să satisfacă solicitările băneşti ale lui Constantin Brâncoveanu, pe motivul achitării impozitelor restante către Înalta Poartă ale soţului său. Sub ameninţarea că o va trimite la Constantinopol împreună cu toţi copiii, ca să justifice atitudinea lui Şerban Cantacuzino şi să răspundă sumele datorate, care s-ar fi cifrat la 133.000 de taleri, noul domn obţinea de la ea acordul de a recupera aceşti bani: „Într-acéeaşi dar, măriia sa răposatul Costandin vodă cercând şi ispitind lucru, ar fi găsit aceşti bani puşi împreună şi alte arginturi şi luându-i, i-au dat în mâna ceauşului după poruncă, fiind şi doamna lu Şărban vodă de faţă”[34]. Printre cei la care Brâncoveanu a trimis slujitorii domneşti „cu mare înfricoşare”, ca să confişte bunurile familiei unchiului său, s-a numărat şi Caliţa Câmpineanu, care-i era şi lui verişoară. Aceasta, „temându-se dă primejdie vieţii”, a fost nevoită să le dea „o păréche dă desagi cu 6.000 galbeni ungureşti şi alte lăzi şi sepéte cu haine şi scule şi arginturi”, solicitându-i totuşi lui Brâncoveanu cărţi doveditoare „ca să se ştie că toate le-au luat Costandin vodă”. În 1718 Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Şerban, adeverea nepoţilor lui, Manta şi Pârvu Câmpineanu, fiii Caliţa, că i-au dat lui aceste răvaşe, urmând ca el şi mama sa să-şi recupereze prejudiciul din averea Brâncovenilor[35]. Nu deţinem informaţii dacă a confiscat şi galbenii şi argintăria depozitate la Constantin Filipescu şi în celelalte locuri.

Banii şi bunurile care aparţinuseră familiei lui Şerban Cantacuzino confiscate au depăşit valoarea impozitelor restante, însă Brâncoveanu nu le-a restituit doamnei Maria, oprindu-le atunci pe toate spre folosul său personal. Mai târziu, Dimitrie Cantemir, ginere al doamnei Maria prin

[34] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, p. 192-194, originalul se află astăzi la **ANIC**, *Colecţia Vârtosu*, I/473.

[35] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, p. 314; nu am identificat încă originalul acestui document, deoarece suma de galbeni care apare aici este greşită, numai 6 galbeni, în catastiful doamnei Maria aceasta fiind de 6000 galbeni. Atitudinea lipsită de bunăvoinţă faţă de vara lui Caliţa Câmpineanu şi faţă de copiii ei a manifestat-o Constantin Brâncoveanu şi cu alt prilej. În timpul domniei sale s-a înţeles cu Iorga slugerul ca acesta să-i determine pe fraţii Câmpineanu să-i vândă prăvăliile lor din Bucureşti, situate pe Uliţa Şelari, pentru ca, ulterior, Iorga să le revândă lui Brâncoveanu. În 1714 noul domn, Ştefan Cantacuzino, văr şi el cu mama lor, la solicitarea lui Manta, a lui Pârvu şi a nepotului lor, Radu, le restituie prăvăliile, deoarece nu le vânduseră de bunăvoie, *Ibidem*, p. 313-314.

căsătoria cu domniţa Casandra, blamând comportamentul lui Constantin Brâncoveanu faţă de urmaşii unchiului şi binefăcătorului său, consemna că acesta „cu averile şi bogăţiile răpite de la Şerban a dobândit de la Poartă întărirea domniei sale. Pe văduvă, soţia lui Şerban, cu singurul ei fiu şi cu cele trei fete, a băgat-o în temniţă, ameninţând-o nu numai că-i va face rău, ci că o va da pierzaniei împreună cu copiii ei, dacă nu-i va da 250.000 taleri, sub pretext că atâta ar fi cheltuit el la turci să n-o trimită cu copiii la Ţarigrad (ceea ce ea sărmana dorea cu tot dinadinsul)”[36].

Atitudinea aceasta negativă a manifestat-o Brâncoveanu nu doar faţă de familia unchiului său, ci şi faţă de alte persoane apropiate ei. Una dintre ele a fost Creaţa, verişoara doamnei Maria şi sora lui Pârvan vistierul, care mărturisea mai târziu în diata ei că „după ce au murit Şărban vodă, în urma lui am petricut multi năcazuri di la măriia sa Costandin vodă pentru vară-mea, doamna lui Şărban vodă … ce pi unde am avut date şi lăsate ‹bunuri›, toate le-au luat şi s-au risipit”[37]. Ea a urmat-o în exil pe doamna Maria, întorcându-se în ţară mult mai târziu, împreună cu soţul său, Constantin Bucşanu.

După moartea lui Şerban Cantacuzino, fraţii săi au rezolvat în favoarea lor şi problema moştenirii domeniului funciar al părinţilor, în sensul că au obţinut de la nepotul lor domnesc, Constantin Brâncoveanu, confirmarea celui de-al doilea testament al mamei lor, Elina Cantacuzino, prin hrisovul acordat lor în noiembrie 1688[38]. Erau, astfel, excluşi de la moştenire urmaşii lui Şerban, deşi nu mai exista pericolul confiscării bunurilor sale funciare de către domnie, în actul domnesc nefiind precizate moşiile care ar fi urmat, potrivit prevederii din testamentul Elinei, să intre în stăpânirea fiicelor lui Şerban. Ulterior, până în 1691, Constantin şi Mihai Cantacuzino au obţinut întărirea acestui nou testament al mamei lor de către patriarhii Constantinopolului şi Ierusalimului, ca şi de mitropolitul Teodosie[39].

În perioada respectivă (sfârşitul anului 1688-1690) raporturile dintre Marile Puteri din zonă s-au complicat şi mai mult, ceea ce a impus

---

[36] Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*, ediţia Paul Cernovodeanu, traducere Emil Lazea, Bucureşti, 1995, p. 5.

[37] **ANIC**, *Mitropolia Ţării Româneşti*, CCLXXXVIII/13 (vezi anexa).

[38] **BAR**, *Documente istorice*, CXXXIV/59 - a fost unul dintre actele emise de cancelaria domnească în prima lună de domnie a lui Brâncoveanu.

[39] Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 123-153, 158-161.

lui Constantin Brâncoveanu şi sfetnicilor săi o atitudine cât mai diplomatică faţă de ambele părţi[40]. O parte din trupele austriece, conduse de principele de Baden, s-au retras de la Vidin spre Transilvania prin Ţara Românească, în timp ce alte trupe, venite de la Braşov şi aflate sub comanda generalului Heissler, s-au instalat în ţară, pentru a o supune sub stăpânirea împăratului şi a obţine provizii pentru întreţinerea armatei. Un anumit rol în această acţiune pare să-l fi avut şi Constantin Bălăceanu, care intenţiona să-l îndepărteze pe Brâncoveanu de la conducerea ţării şi să o elibereze pe soacra sa. După ce au ocupat Bucureştii, Heissler şi cu suita lui s-au întâlnit la Drăgăneşti, la conacul lui Şerban Cantacuzino, cu domnul Constantin Brâncoveanu şi cu marii boieri, retraşi pe o altă moşie prahoveană a lui Cantacuzino, Ruşii. În urma discuţiilor şi a ştirilor că dinspre est înaintau trupe tătăreşti, austriecii au conştientizat faptul că nu dispun de suficiente forţe pentru a stăpâni această ţară şi s-au retras în Transilvania. Împreună cu trupele generalului austriac Heissler, în rândul cărora se afla şi Constantin Bălăceanu, în 1689 au plecat la Braşov şi doamna Maria, cu fiul său, Iordache şi fiicele, Maria, Casandra şi Bălaşa, alegând calea exilului, deoarece nu considerau sigură situaţia lor în Ţara Românească[41].

Probabil că în momentul plecării nu gândise că nu avea să se mai întoarcă niciodată în ţara a cărei doamnă fusese timp de zece ani. Însă, înfrângerea austriecilor la Zărneşti în 1690 şi moartea lui Bălăceanu le-au spulberat speranţele[42]. De atunci, aşa cum se consemnează şi pe piatra de mormânt a fiului său, „au fost pribeag în Ardeal şi au şăzut la cetatea Braşovului supt protecţia chesaricească ani 32”[43]. Constantin Brâncoveanu le-a confiscat averile şi moşiile, ceea ce a făcut tot mai dificilă viaţa lor din anii exilului, deşi au beneficiat de protecţia imperială. Din nefericire,

[40] Virgil Zaborovschi, *op. cit.*, p. 140-141. În vest, armatele lui Ludovic al XIV-lea invadaseră Palatinatul, împăratul habsburgic fiind astfel nevoit să-şi disloce o parte din trupele de pe frontul cu otomanii şi să le trimită contra francezilor. În aceste circumstanţe, turcii şi tătarii s-au regrupat şi au acţionat cu ceva mai multă fermitate.

[41] Radu logofăt Greceanu, *op. cit.*, p. 58-67.

[42] *Ibidem*, p. 78-79; Ioan Neculce, *Opere*, p. 324 şi urm; Bălăceanu a fost ucis în luptă, iar Brâncoveanu a poruncit să i se taie capul şi să fie înfipt într-un par, pe care l-a expus în ziua de Sfânta Maria (15 august) pe locul caselor acestuia din Bucureşti, dărâmate tot din porunca lui. Ca o ironie a sorţii, peste ani, în 1714, tot într-o zi de Sfânta Maria, la Constantinopol i se tăia şi lui capul, împreună cu ale fiilor săi.

[43] Mariana Lazăr, *Testamente cantacuzine. Succesiunea lui Gheorghe Cantacuzino şi a soţiei sale, Ruxandra***,** în **SMIM**, t. XXX, 2012, p. 119-148.

nu deţinem informaţii cu privire la resursele financiare şi bunurile de care mai dispuneau în momentul plecării, neconfiscate de Brâncoveanu. Deşi invitaţi de împărat, nu au mers la Viena, preferând să rămână în Transilvania, la Sibiu sau la Braşov, în speranţa probabilă a unei reîntoarceri în ţară şi a obţinerii unor venituri de pe proprietăţile lor.

Printre bunurile funciare pe care Constantin Brâncoveanu i le-a confiscat doamnei Maria Cantacuzino şi familiei ei după plecarea lor din ţară, se număra şi partea acesteia din satul Betejani din Olt, primită ca zestre de la tatăl său, Gheorghe Ghețea clucerul. Ulterior, în 1708, domnul a dăruit satul fiilor lui, Constantin şi Radu Brâncoveanu[44]. În 1714, doamna Maria s-a adresat de la Braşov noului domn, nepotul Ştefan Cantacuzino, care i l-a retrocedat, precizând în hrisovul său: „Iar Costandin vodă Brâncoveanul, precum multe temeinice moşii şi scaune boiereşti ale multor boiari şi pământéni de ţeară au lăcomitu a le rădica şi a le lua ca să-şi înmulţească şi să-şi adaogă veniturile casei, fost-au luat şi acestu satu Betejanii al mării sale doamnei Mariei, de l-au stăpânit în silă şi făr de nici o dreptate”[45]. Ulterior, deoarece nu s-au mai întors în ţară, sub acuzaţia de trădare Nicolae Mavrocordat le-a confiscat satele şi moşiile, inclusiv acest sat.

Doamna Maria îl va da, totuşi, ca zestre mezinei familiei, Bălaşa, căsătorită cu Grigore Vlasto, care, l-a rândul ei, îl va include în dota fiicei sale Maria, căsătorită cu un boier moldovean, Constantin Cantacuzino[46]. În 1777 fiul Mariei, stolnicul Iordache Cantacuzino, se adresa domnului muntean solicitând retrocedarea satului, stăpânit atunci de urmaşii lui Brâncoveanu. Mitropolitul şi marii boieri, după cercetarea documentelor, au stabilit că Brâncovenii aveau dreptul să deţină numai jumătate din satul Betejani, cealaltă jumătate fiind a lui Iordache Cantacuzino, moştenire de la străbunica sa, doamna Maria[47].

O altă moşie a lui Şerban Cantacuzino confiscată de Brâncoveanu era jumătate din satul Grozăveştii de Sus, Ilfov, pe care fostul domn o cumpărase pe când era boier, cu 460 de galbeni, de la Radu Păuşescu şi de

[44] *Viaţa lui Costandin vodă Brâncoveanu*, de Radu vel logofăt Greceanu, cu note şi anexe, de Ştefan D. Grecianu, Bucureşti, 1906, p. 272, 275.

[45] **BAR**, *Documente istorice*, XII/177 (vezi anexa).

[46] **BAR**, *Documente istorice*, XII/10.

[47] *Acte judiciare din Ţara Românească, 1775-1781*, ediţie întocmită de: Gheorghe Cronţ, Alexandru Constantinescu, Anicuţa Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, Bucureşti, 1973, p. 463-465, nr. 418.

la cumnatul său, Tudor căpitanul din Greci, la care primul o pusese zălog pentru un împrumut[48]. În 1690, la solicitarea fiului lui Păuşescu, Tănasie, Constantin Brâncoveanu îi dă lui satul, pe motiv că Şerban Cantacuzino, „fiind boier puternic", îl dobândise prin presiune de la Tudor căpitanul, fără ştirea lui Păuşescu - ceea ce nu era adevărat, în actele de vânzare, pe lângă semnătura lui Păuşescu, apărând ca martori inclusiv boieri din gruparea adversă Cantacuzinilor, chiar marele ban Gheorghe Băleanu. O altă afirmaţie neconformă cu realitatea, pe lângă aceea că Păuşescu ar fi murit înainte de a fi aflat de vânzare şi de a restitui împrumutul, o reprezintă şi aceea că suma acordată de Tudor lui Radu Păuşescu ar fi fost de 300 de taleri, când, de fapt, a fost de 360 de galbeni. Brâncoveanu decidea în actul său ca Tănasie să nu-i mai restituie nici un ban lui Tudor, deoarece acesta primise banii de la Şerban, însă nu punea în nici un fel problema recuperării acestora de către familia unchiului său[49].

---

[48] **ANIC**, *Mănăstirea Sfântul Ioan*, II/30 (30 iunie 1670), II/32 (9 ianuarie 1671). Situaţia fusese mult mai complicată. Deşi îl avea zălogit la Tudor căpitanul pentru un împrumut de 360 de ughi (din noiembrie 1669), Radu Păuşescu a vândut acest sat lui Şerban Cantacuzino în iunie 1670, cu 460 de ughi - de precizat că Tudor căpitanul apare semnat în zapis, ca martor. În acelaşi timp (iulie 1670), Tudor obţinea de la domnul de atunci, Antonie vodă, întărirea stăpânirii asupra satului Grozăveştii de Sus, inclusiv asupra morilor, pe care Păuşescu le zălogise la călugării de la mănăstirea Sfântul Ioan, Tudor restituindu-le cei 100 de ughi împrumutaţi de cumnatul său (*Ibidem*, II/31); peste jumătate de an (ianuarie 1671), Tudor îl vindea lui Cantacuzino cu 460 de ughi, fără să se precizeze în act de vânzarea anterioară a lui Păuşescu. Cealaltă jumătate din Grozăveştii de Sus era stăpânită de mănăstirea Mihai Vodă, dăruită ei de Mitrea vornicul, de la soţia acestuia, Neaga, provenind partea deţinută de Păuşescu. În anul următor, 1672, Şerban Cantacuzino va cumpăra şi jumătate din satul vecin, Cotrocenii (**ANIC**, *Mănăstirea Cotroceni*, I/26).

[49] **ANIC**, *Mănăstirea Sfântul Ioan*, II/34. Acest act de bunăvoinţă faţă de Tănasie Păuşescu este explicabil prin înrudirea dintre ei, Păuşescu fiind căsătorit cu verişoara lui Brâncoveanu, o Pârşcoveancă, fiica lor, Stanca fiind botezată de mama domnului, Stanca Cantacuzino. Căsătorită prin grija domnului cu Grigore Greceanu, Stanca a murit de tânără (1696), pentru pomenirea ei şi a părinţilor Constantin Brâncoveanu închinând Grozăveştii de Sus, partea lui Păuşescu, mănăstirii Sfântul Ion, vezi **BAR**, *Documente istorice*, MLXXXV/28. În timpul domniei lui Ştefan Cantacuzino, fiica lui Şerban Cantacuzino, Bălaşa, a venit în ţară pentru a se căsători cu Grigore Vlasto şi a obţinut stăpânirea acestui sat, în urma judecăţii cu egumenul mănăstirii Sfântul Ioan; ulterior, plecând în Oltenia aflată sub stăpânire austriacă, i l-au dat fratelui lui Vlasto, Dumitraşco. În 1733, în urma reclamaţiei călugărilor de la Sfântul Ioan, domnul Grigore Ghica le-a dat lor în stăpânire jumătatea aceasta din Grozăveştii de Sus, reluând argumentaţia din actul lui Brâncoveanu (*Ibidem*, MLXXXV/29, MLXXXV/77, informaţie din 1727).

Odată cu trecerea timpului şi consolidarea poziţiei lui Constantin Brâncoveanu, către 1698 înregistrăm reluarea raporturilor dintre el şi Iordache, fiul lui Şerban Cantacuzino. Domnul, considerând că „sângele apă nu se poate face", la solicitarea vărului său, îi trimitea la Braşov prin Radu mocanul 100 zloţi, precum şi argintăria familiei pe care o confiscase în 1688. În scrisoarea sa îi sublinia că acele bunuri pe care i le expedia fuseseră şi cele pe care le primise de la cei cărora le încredinţase doamna Maria, „cine ni le-au adus, atâtea au adus … şi să ştii că dintr-însele nimic nu este lipsă, dar cât am luat dintr-însele, de au fost de treaba mesii noastre, care puindu-le şi stricându-se, am trimis de le-au preînnoit şi iară le-am pus la loc". De remarcat că, deşi averea sa era una considerabilă, inclusiv în bunuri mobile, Brâncoveanu nu ezitase însă să utilizeze în serviciul personal argintăria familiei lui Şerban Cantacuzino. Preciza şi că „le-am fi trimis şi mai dinnainte, numai fiindcă erai mai tânăr şi socotind că încă nu le vei putea stăpâni, pentru aceia nu le-am trimis. Iar acum, din mila lui Dumnezeu viind la vârstă ca aceia, ca să le poţi chivernisi cele părinteşti, iată le trimitem"[50].

Mai târziu, după pierderea domniei de către Constantin Brâncoveanu, doamna Maria a făcut anumite demersuri pentru recuperarea bunurilor mobile şi imobile ale familiei, fără a se întoarce, însă, în ţară. Dispunând de mai multe acte doveditoare, în 1719 ea s-a adresat domnului ţării „pentru nişte bani şi altele ce ar fi bănuind măriia sa doamna a lui Şărban vodă că ar fi rămas în urma morţii mări‹e›i sale şi învrednicindu-să măriia sa răposatul Costandin vodă cu domniia, ar fi luat măriia sa acei bani şi altele de le-ar fi băgat în casa mări‹e›i sale", bani pe care ar fi trebuit să-i restituie doamna Marica a lui Brâncoveanu. Doamna Maria Cantacuzino îşi întemeia solicitarea şi pe mărturia boierilor munteni ce pribegiseră în Transilvania în 1716, mărturie dată fiului ei Iordache, în care recunoşteau că Brâncoveanu a confiscat banii încredinţaţi spre păstrare de Şerban Cantacuzino şi de ea unor rude sau slujitori apropiaţi şi unor mănăstiri.

Cercetând plângerea, marii boieri în frunte cu mitropolitul au adeverit că într-adevăr Constantin Brâncoveanu confiscase bani şi alte bunuri ale acestor Cantacuzini de la cei care le primiseră în păstrare, dintre care 133.000 taleri îi dăduse turcilor în contul restanţelor din suma totală a haraciului, pe care Şerban Cantacuzino era obligat să le achite şi

[50] Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 167-169.

nu o făcuse. „Iar alte arginturi şi haine ce s-au găsit atuncea, împreună cu banii, le-au trimis măriia sa în urmă toate Doamnei lu Şărban vodă la Braşov". În consecinţă, doamna Marica Brâncoveanu era absolvită de orice datorie financiară faţă de urmaşii lui Şerban Cantacuzino[51]. Remarcăm în această decizie o solidarizare a mitropolitului şi marilor boieri în jurul văduvei lui Constantin Brâncoveanu, ca o modalitate de a-şi manifesta recunoştinţa, deoarece de bunăvoinţa răposatului domn toţi avuseseră de beneficiat. Parcurgând lista celor care semnaseră actul înaintat domnului identificăm boieri apropiaţi Brâncovenilor (Pană Negoescu, fratele doamnei Marica, Bârcă Cojescu) sau duşmani ai lui Şerban Cantacuzino (Radu Popescu, Mogoşeştii), unii fiind copii în momentul în care se petrecuseră faptele reclamate de doamna Maria Cantacuzino şi, deci, nedispunând de toate informaţiile necesare unei judecăţi nepărtinitoare. Însuşi mitropolitul ţării, grecul Mitrofan, nu era atunci în ţară, venind mai târziu (ca egumen al mănăstirii Cotroceni) şi fusese un apropiat, chiar duhovnic al lui Constantin Brâncoveanu.

Totuşi, doamna Maria Cantacuzino ştia bine câtă parte din averea sa mobilă lăsase spre păstrare rudelor sau slujitorilor credincioşi, precum şi ceea ce primise ulterior de la Constantin Brâncoveanu, şi considera solicitarea justificată. Familia Brâncovenilor avea însă şi susţinerea domnului, un Mavrocordat, în deciziile căruia erau luate în calcul consideraţii multiple. În societatea munteană acesta dorea să-şi creeze imaginea celui care a obţinut reabilitarea familiei principelui ucis de turci şi ca urmare a uneltirilor rudelor sale, Cantacuzinii (tragic dispăruţi la rândul lor în 1716), aducându-i în ţară şi restituindu-le averile. În plus, Mavrocordat avea nevoie de susţinerea doamnei Marica Brâncoveanu, care se bucura de prestigiu în rândul elitei române, în relaţia sa cu boierimea munteană, ce se dovedise neîncrezătoare în primii domni fanarioţi.

În ceea ce priveşte situaţia domeniului funciar şi a averii moştenitorilor lui Şerban Cantacuzino, dacă în a doua parte a domniei lui Brâncoveanu şi în aceea a lui Ştefan Cantacuzino îşi recuperaseră cea mai mare parte a moşiilor şi beneficiau de veniturile acestora, primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, le-a confiscat pe seama domniei, pe unele dăruindu-le unor boieri favoriţi. Decizia sa a fost adoptată şi în contextul în care fiul lui Şerban Cantacuzino, Gheorghe, devenise în 1719 mare ban

[51] Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, p. 192-194.

al Olteniei intrată sub stăpânirea austriecilor, moment în care întreaga familie s-a stabilit la Craiova.

Doamna Maria Cantacuzino a mai trăit în Oltenia până în 1723, supravieţuindu-i astfel soţului său timp de 35 de ani; a fost înmormântată în mănăstirea Dintr-un Lemn, aşezământ ce beneficiase de lucrări de renovare iniţiate şi susţinute financiar de Şerban Cantacuzino, ca şi de danii din partea lui şi a familiei. Doamna îşi exprimase dorinţa ca, în cazul în care urmaşii săi se reîntorceau la Bucureşti, să-i aducă rămăşiţele pământeşti şi să le reînhumeze în ctitoria lor de la Cotroceni[52].

Mai târziu, în 1740, nora doamnei, Ruxandra Ruset, a solicitat sultanului şi domnului ţării, Constantin Mavrocordat, şi a primit permisiunea de a se întoarce în ţară, împreună cu fiii şi fiicele sale. Anul următor au obţinut de la noul domn, Mihai Racoviţă, şi retrocedarea moşiilor care aparţinuseră lui Şerban Cantacuzino şi fiului său, Gheorghe (decedat în 1734), ca urmare a motivaţiei favorabile a marilor dregători, care consideraseră că: „de vréme ce răposatul Şărban vodă Cantacuzino n-au fost cu niciun fel de împotrivire asupra împărăţii sau împotriva ţărăi, ci au murit în scaunul ţărâi şi în cinstea domniei cu pace, aşijderea şi fiu-său, Gheorghie beizadea fiind pe acéle vremi nevârstnic şi măcar că pentru multele întâmplări ale vremilor au pribegit în ţară streină, dar în toată viaţa lui, păzindu-şi treaba şi streinătatea, nu s-au amestecat a face vreo turburare sau vreo împotrivire, nici la vremi de pace, nici la vremi de războaie, nici au fost pricinuitoriu a aduce pământului ţărăi aceştia vreo pagubă, pentru aceasta cu dreptate am socotit că easte ca să să ia înapoi dupe unde sântu date danie sau dăruite şi să să dea jupânései Roxandrei şi coconilor dumneaei toată moştenirea soţului dumneaei, a răposatului Gheorghie beizadea Cantacozino, de moştenire şi de cumpărătoare, aici în ţară şi să le stăpânească cu bună pace şi în véci nestrămutate”[53].

Astfel, după mai bine de o jumătate de secol descendenţii lui Şerban Cantacuzino dobândeau stăpânirea efectivă a o bună parte din patrimoniul său funciar, moştenind de la părinţi şi o parte din argintăria şi bijuteriile deţinute de acest domn şi de soţia lui, doamna Maria.

[52] **BAR**, *Documente istorice*, CCII/13, mărturie în diata nurorii sale, Ruxandra.

[53] **BAR**, *Documente Istorice*, CCII/11, publicat în Mariana Lazăr, *Testamente cantacuzine*. p. 143.

ANEXĂ

1686 iunie 26

‹f.1› † Prin prezenta scrisoare mărturisim noi, egumenul mănăstirii Cotroceni, Partenie şi popa psaltul Athanasie şi dichiul Moise cel bătrân, că Doamna ne-a dat un zapis sigilat spre păstrare şi oricând ne va trimite scrisoarea noastră, să i-l trimitem (îndărăt). Pentru aceasta s-a scris prezenta, spre asigurare şi întărire şi i s-a dat acesteia. În anul 1686, luna iunie 26.
Parthenie, egumenul de la Cotroceni; dichiul Moise, Atanasie psaltul[1], [...][2]
‹f.1^{v}› † **Ce s-au dus la mănăstire la Cotrăceni, cum semnează în jos, avgust 25, leat 7196 ‹1688›**
† 1 sepet cu abăio‹a›re grele şi 1 cu pietri cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu rafturi cu acest semnu[3]
† 1 ladă lungă şi ‹în›gustă cu sabii[3]
† 3 şcatulce cu arginturi, cuţite, linguri, furculiţe
† 6 te‹a›ncuri cu postav
† 1 ladă cu pahare i piuliţe de argint[3]
† 1 sepet, conteşă şi serhitlie[4] şi samur[3]
† 1 te‹a›nc cu tefticuri[4], săgidele[4], cioltar[3]
† 1 te‹a›nc cu covor sacâz i postave şai, i orpadvan[4/3]
† 1 ladă cu şale turceşti şi rumâneşti[3]
† 2 te‹a›nc cu şâfturi (bucăţi 17)[3]
† 1 sepet cu macaturi de fringhie[3]
Galbeni 24.000
† 4 părechi de dăsagi cu galbeni băgaţi în buriu

---

† **Să ştie ce s-au dat la Radul Vodă la mănăstire, cum semnează în jos, 2 sepete:**
† 1 sepet cu dulemi de ghiordii, semnu[3]
† 1 sepet cu caftane grele şi boşcele[3]
† 2 părechi de dăsagi cu galbeni 12.000

La Apostul cupeţ
† 1 lădiţă cu lastre şi alta cu atlaze
Aceste este semnele la lădiţe[3]

‹f.2› **Noiembrie 4, leat 7197 ‹1688›**
† 1 oglindă întru petec de chece pestriţă, ferecată cu argintu
† 1 sepet cu haine, acest semnu[3]

† 1 sepet cu perne şi cu mese, acestu semnu[3]
† 1 scatulcă cu arginturi, acest semnu[3]
† 1 şcatulcă mică cu cuţite, furculiţe, linguri de argint, cu acest semnu[3]
† 1 şcatulcă cu ii şi cearşafuri[3]
† 1 ladă ‹î›naltă, pânză supţire, bucăţi 40, cu acest semnu[3]
† **Aceste de sus sânt ale Do‹a›mnii Mandii**

---

† 2 lădiţe legate amândooă înt‹r›-un loc, cu perne de fringhie[3]
† 1 lecricio‹a›ră mică de chiparos cu hârtii[3]
† 6000 de galbeni într-o păreche de dăsagi pecetluiţi cu pecete‹a› lui Vodă, care i-am dat cu mâna me‹a› la mănăstirea Cotroceni şi au fost Radul mocanul şi ‹f.3› Radul vornicul[3].
Aceste to‹a›te s-au dat la Caliţa, fata spătarului Drăghici

‹f. 2[v]› † **Aceste s-au dat la Costandin Filipescul căpitanul, noiemvrie 13, leat 7197 ‹1688›**
† 1 scatulcă lată cu arginturi, în bobou negru (îmbrăcată)[3]
† 1 scatulcă cu arginturi în ţol de pătură (îmbrăcată)[3]
† 1 scatulcă cu arginturi în procoviţă (îmbrăcată)[3]
† 1 lădiţă lungă cu paloşî[3]
† 1 sepet cu rafturi[3]
† 1 sepet cu abăio‹a›re[3]
† 2 scatulce cu linguri, cu cuţite, cu furculiţe de argintu[3]
† 6000 de galbeni i-am dat cu mâna mea în mâna lui Costandin Filipescul şi cu ştirea Radului vorneculuı şi Radului mocanului
‹f. 3› † Scriso‹a›rea mea la mâna mări‹e›i sale Do‹a›mnii Mariii, cum să să ştie că mi-au dat măria sa 3[5] cutii cu scule, însă 2 cutii sânt lăteţe şi una easte rătundă şi mai gro‹a›să şi sânt puse câte trele cutii în pungi de bogasiu şi sânt pecetluite cu pecete‹a› mări‹e›i sale. Deci aceste scule, cându va trimite măriia sa această scrisoare, atunce să aibu a-i dare şi eu acele cutii cum mi le-au dat măriia sa. Şi pentru adevărată credinţă am iscălit mai jos, ca să să crează. Martie 8, leat 7197 ‹1689›.
Pârvan cămăraşul
† martie 4, leat 7217 ‹1709›, dentr-aceste scule ce scriu într-acest zapis, am dat mări‹e›i sale Do‹a›mnii 1 păreche de brăţări cu zmaragduri
‹f.4› † **Ce s-au trimis la Tismana, cum semnează în jos anume:**
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 ladă mare cu acest semnu[3]
† 1 ladă mare cu acest semnu[3]
† 3 hirare mari cu acest semnu[3]

† **Ce s-au trimis la Istrate, cum semnează în jos:**
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 te‹a›ncu cu acest semnu[3]

_____

† **Ce s-au trimis la Câmpulungu, cum semnează în jos:**
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu acest semnu[3]
† 1 ladă cu acest semnu[3]
† 1 ladă mare cu acest semnu[3]
† 1 ladă cu acest semnu[3]

_____

† ‹f. 4[v]› 1 scatulcă leşască cu tipsii şi talere şi ‹s›feşnice şi mucări şi ibrice, lighi‹a›n, linguri, furculiţe, to‹a›te de argint, fără semnu ist[4] ladii, septembrie 20, leat 7189 ‹1680›
† 1 scatulcă roşâie, iar cu tipsii mari de argint şi cu ‹s›feşnice şi mucări, noiemvrie 20, leat 7197 ‹1688›, fără semnu
† 1 scatulcă verde, iar cu tipsii, talere, sfeşnice, mucări, lighi‹a›n, ibric, fără semnu, ghenuarie 13, leat 7197 ‹1689›
† 1 sepet cu rafturi tot bune, alese, care s-au dat la Costandin cămăraş, fără semnu sepetul, martie 1, leat 7192 ‹1684›
† 1 ladă braşovenească cu cămăşi şi alte multe lucruri, mai 1, leat 7191 ‹1683›, fără semnu
† 1 sepet cu coboce, cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu coboce, cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu unelte, cu acest semnu[3]
† 1 ladă de chiparos cu unelte, cu acestu semnu[3]
† 1 sepet cu unelte, cu acest semnu[3]
† 1 sepet cu coboce, cu acest semnu[3].

BAR, *Documente Istorice*, CCII/1.
Original, hârtie, (32 x 10,5).

_____

[1] Text şi semnături în limba greacă
[2] Semnătură indescifrabilă.
[3] În text sunt desenate anumite figuri, aplicate pe respectivele lăzi şi sipete, vezi foto.
[4] Lectură probabilă.
[5] În text este trecută cifra 4.

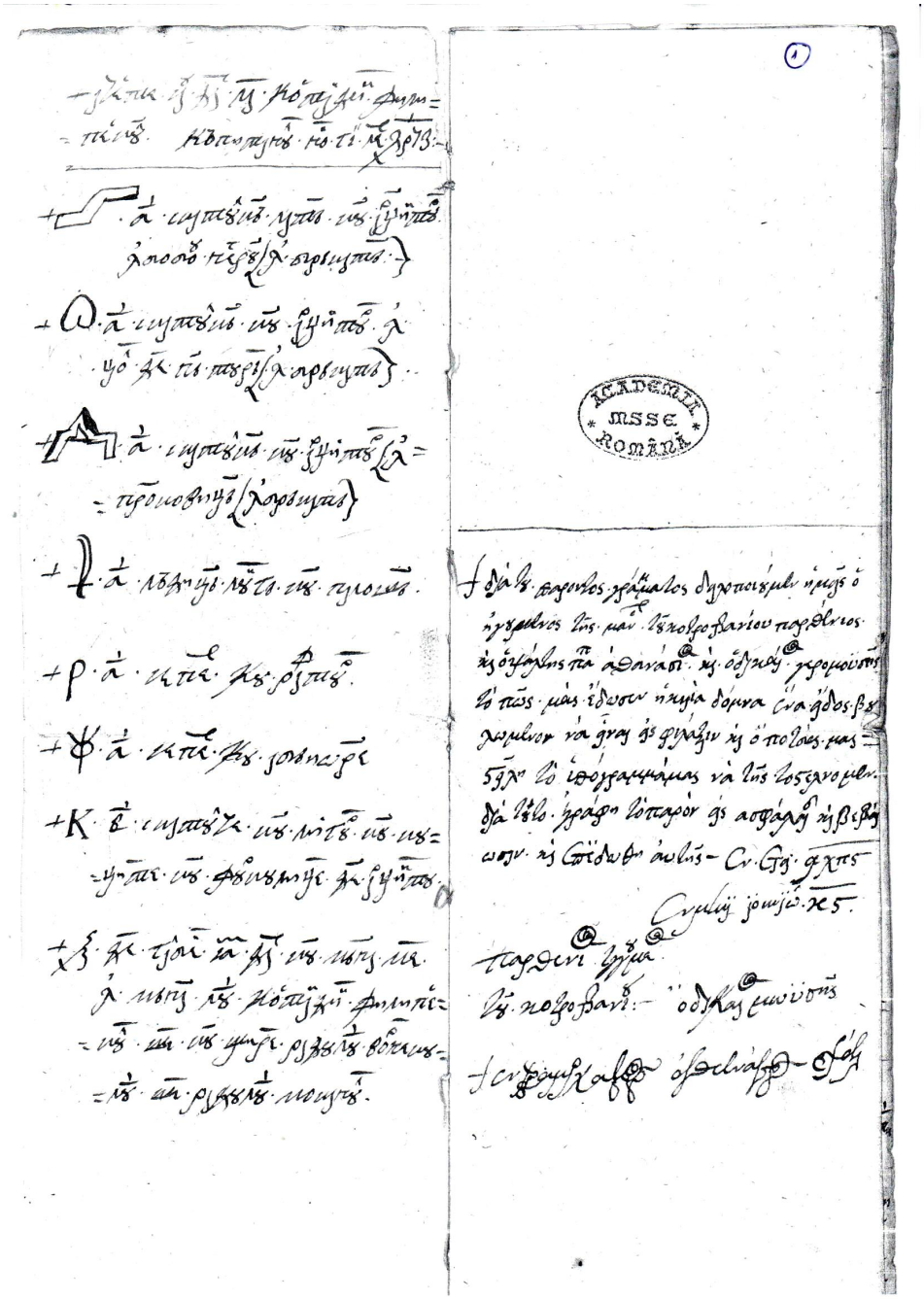

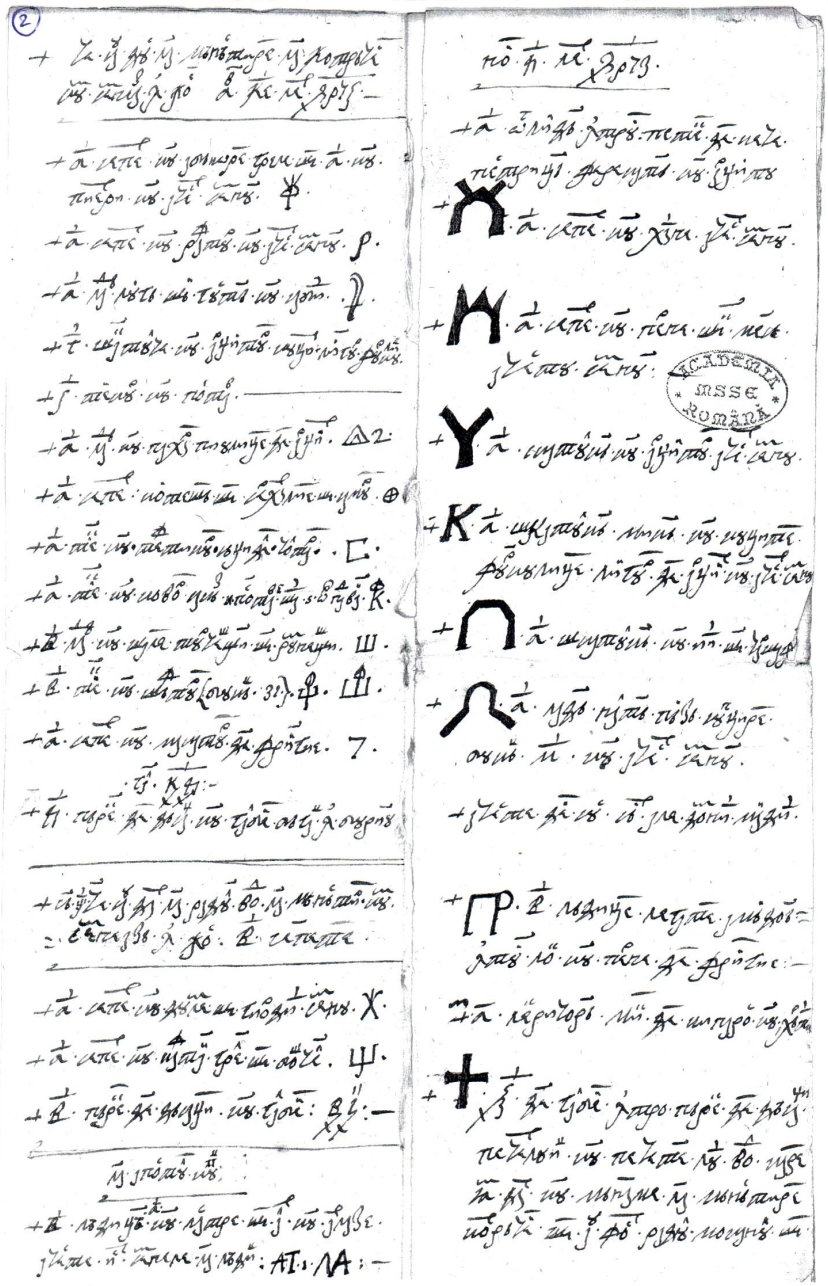
ACADEMIA
MSSE
Română

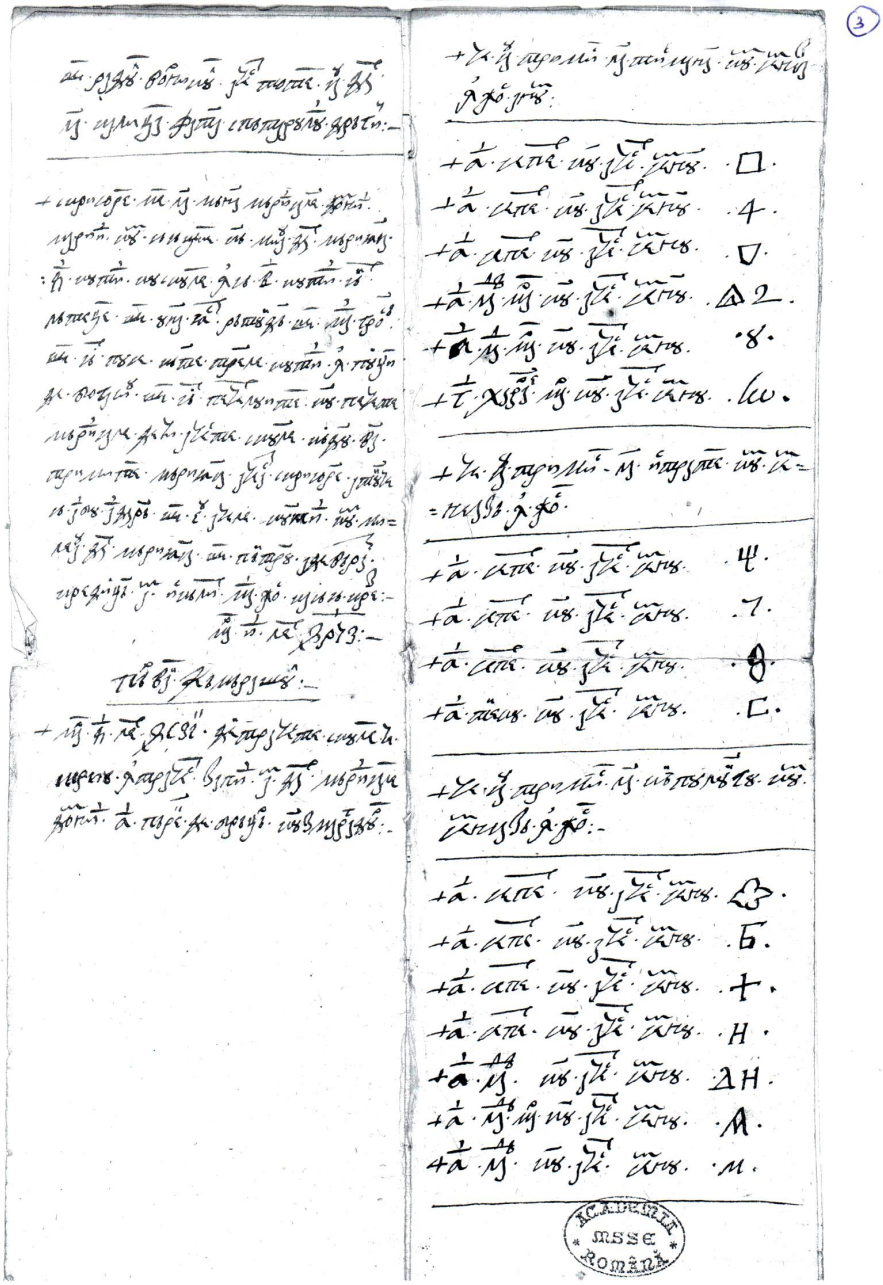
ACADEMIA
MSSC
Română

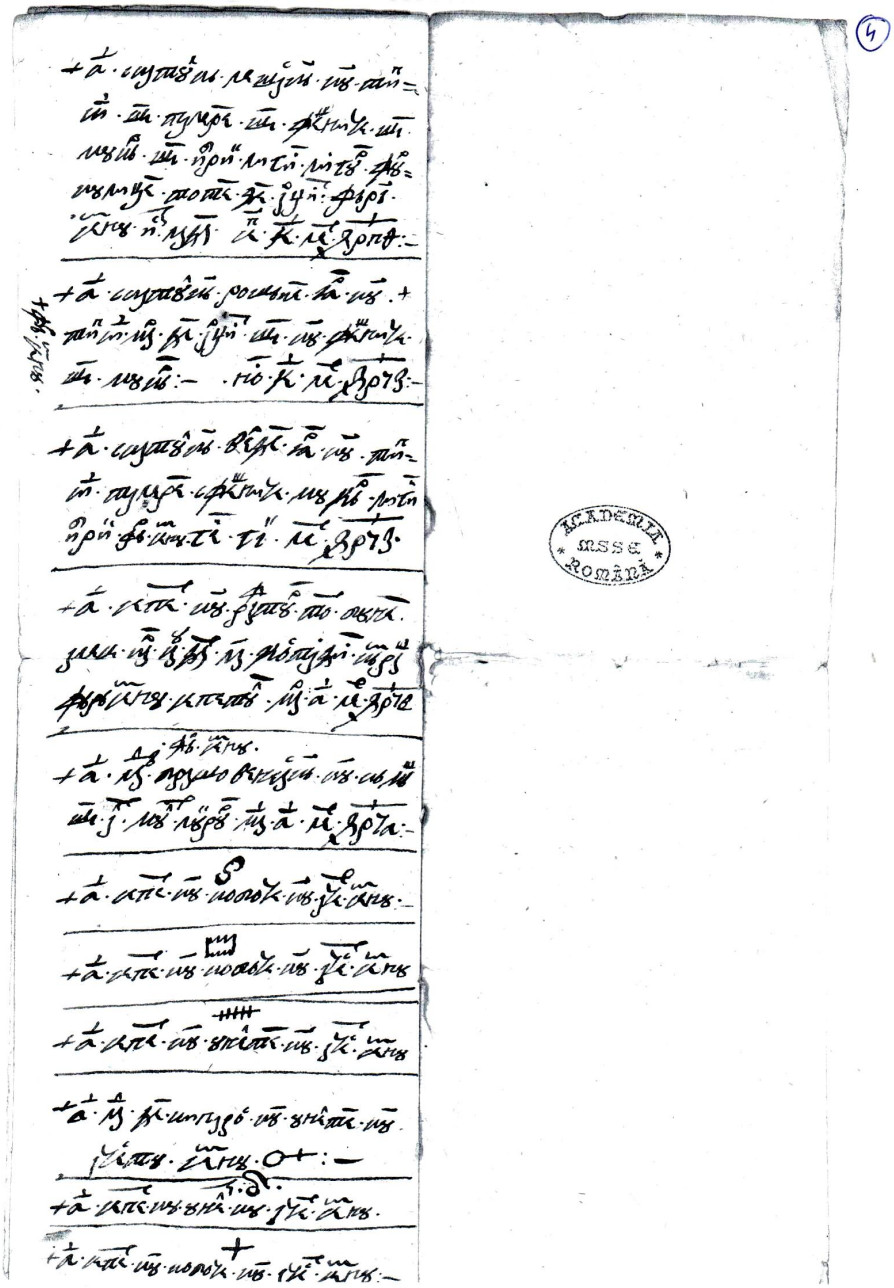
ACADEMIA
MSSE
ROMÂNĂ

1714 (7222) aprilie 28, Bucureşti

Милостїю Божїю, Їѡ Ꙗ҆Шефан Кантак8зїно воєводъ и господинь Высоє Земле Оу҆гровлахиское Дават господство ми сїю повѣленїе господства ми[1] mări‹e›i sale doamnei Mariei, ce au fostu a luminatului răposatului unchiului domni‹e›i méle Io Şărban Cantacuzino voievod, ca să aibă a ţinea şi a stăpâni tot satul Betejanii ot sud Romanaţi, cu rumânii, cu viile şi cu tot hotarul şi venitul acei moşii. Pentru că acestu satu Betejanii şi cu rumânii au fostu al mări‹e›i sale de la părinţii ei. Iar Costandin vodă Brâncoveanul, precum multe temeinice moşii şi scaune boiereşti ale multor boiari şi pământéni de ţeară au lăcomitu a le rădica şi a le lua, ca să-şi înmulţească şi să-şi adaogă veniturile casei, fost-au luat şi acestu satu Betejanii al mări‹e›i sale doamnei Mariei, de l-au stăpânit în silă şi făr de nici o dreptate.

Deci, acum întâmplându-să mazilie lu Costandin vodă şi miluindu-ne Dumnezeu pă noi cu stăpânirea domni‹e›i aceştii ţări, domnia mea n-am lăsat ca să aibă măriia sa doamna Mariia această mare strâmbătate şi să fie înstriinată de moşiia ce o are de la părinţii mări‹e›i sale, ci i-am dat această carte a domni‹e›i méle, ca să stăpânească satul cu rumânii şi cu totu venitul cu bună pace şi să-i fie stătătoriu, de vréme ce easte dreaptă moşie a mări‹e›i sale.

Şi am întărit cartea aceasta cu tot sfatul şi cu credincioşii boiarii cei mari ai divanului domni‹e›i méle: pan Costandin Ştirbeai vel ban i pan Bunea Grădişteanul vel vormec i pan Radul Dudescul vel logofăt i pan Radul Cantacuzino vel spatar i pan Şerban Bojoreanul vel vistiériu i pan Şărban Prisăceanul vel clucéri i pan Pătraşco Brézoianul vel postélnic i pan Statie Leurdeanul vel paharnec i pan Neagoe Topliceanu vel stolnic i pan Mihai Cantacuzino vel comis i pan Şărban Năsturel vel slugér i pan Şărban Greceanu vel pitar. Şi ispravnec, Costandin Conţescul vtori logofăt.

Şi s-au scris cartea aceasta în anul dentâi al domni‹e›i méle, aici în oraşul scaunului domni‹e›i méle în Bucureşti, de Tănasie, snă Mihai logofăt Târnoveanul, measeţa aprilie, 28 dni, leat 7222 ‹1714›.

Їѡ Ꙗ҆Шефан воєвода, Божїю милостїю господарь.

Їѡ Ꙗ҆Шефан Кантак8зїно воєвода ‹m.p.›

Costandin Conţescul vtori logofăt **прочитеном8.**

BAR, *Documente istorice*, XII/177.
Original românesc, hârtie, semnătură autografă, sigiliul domnesc timbrat

[1] „Din mila lui Dumnezeu, Io Ştefan Cantacuzino voievod şi domn al Ţării Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele”.

1722 (7230) februarie 20

† Diată ce am lăsat pe urma petrecanii méle

Aşa ştiu şi mărturisescu cu sufletu meu că după ce au murit Şărban vodă, în urma lui am petricut multi năcazuri di la măriia sa Costandin vodă pentru vară-mea, doamna lui Şărban vodă şi fiindu eu [...][1] de fămăea, ce pi unde am avut date şi lăsate, toate le-au luat şi s-au risipit. Şi eu am scăpat numai cu trupul, fără di nimic, încă di la pază, şi tricându în Ţara Ungurească, cându au tricut şi doamna lui Şărban vodă şi acolo m-au împreunat Dumnezeu cu dumnealui soţul mieu, Costandin Bucşan logofăt. Deci eu n-am avut nici o zéstre, căci au fost ale méle toate au rămas aicea şi le-au luat domniia şi alţii. Şi după ci am venit aicea în ţară, nimic n-am găsit, fără un inel de auru şi o piréche de cercei, care fac preţul lor taleri 25. Şi au plătit dumnealui şi o datorie a mea la Simion cupeţul taleri 150.

Direptu acéea, în urma mea nimini să nu-l năcăjască, cerându-i ceva dintr-ale méle, că eu n-am avut nimica. Aşijderea şi pentru un ţigan, anume Vladu, care mi l-au dat frati-mieu Pârvan vistiérul, care tată-său acestui ţigan l-au fost cumpărat frati-mieu cu banii tătâni-mieu, pe cum mărturiseşte zapisul cumnatii Elincăi Cocorascăi. Pentru acéea li las soţului mieu, Costandin Bucşan. Şi dumnealui, cum mi-au chivernisit viaţa cât am trăit cu dumnealui, aşa-mi va chivernisi şi toate poménile în urma mea. Iar di cătră tot neamul mieu să aibă pace, niminea să nu-l bântuiască, au să-l supere de nimic, pentru că toate ale sufletului mieu li las asupra dumnealui a mă căuta.

Ci, care din neamul mieu s-ar ispiti a face vreun necazu, au vreo turburare, pi acela să-l judéce Dumnezeu şi aicea şi la nefăţarnicul judeţ, după faptele lui.

Şi eu, pentru mai adevărată credinţă, mi-am pus numile şi pecetea mai jos, ca să crează. Şi am scris eu, popa Socol protopop, după mărturisaniia dumneaei. Şi boiarii mărturii care să vor iscăli mai jos.

Februarie 20 dni, 7230 ‹1722›.

Eu Creaţa, jupâneasa lui Costandin Bucşanul logofăt

Eu Marica, sora dumneaei

Eu Stoica Brătescu martor

Eu popa Socol protopop martor[2].

ANIC, *Mitropolia Ţării Româneşti*, CCLXXXVIII/13.
Original românesc, hârtie, sigiliu inelar.

[1] Loc rupt în orig.
[2] Semnături autografe.

THE LAST YEAR OF ŞERBAN CANTACUZINO'S REIGN AND THE FATE OF HIS FORTUNE

Abstract

1688 was an extremely difficult year for Şerban Cantacuzino, the ruling lord of Wallachia, and for his family. First of all, the Habsburgs' victories against the Ottomans forced him to hasten a political alliance. The arrival of the Austrian armies at the Wallachian frontiers gave no room for further negotiations. When general Veterani's troops crossed the border into Wallachia, Şerban Cantacuzino had no choice left. He sent an embassy to Vienna and his representatives, the most important Wallachian nobles, who were also his relatives, signed a treaty. 1688 was a bad year not only for politics, but also for his health. Facing an uncertain future for his family, Şerban Cantacuzino placed some of his fortune in safe places. Thus, he sent money, silver, jewellery and robes to four monasteries: Cotroceni, founded by him, Radu Vodă, Câmpulung and Tismana. Şerban Cantacuzino died on the 29th of October 1688 and his wife, Mary, entrusted more of the family goods to close relatives. Nonetheless, soon afterwards, Mary Cantacuzino was forced by the new Wallachian lord, Constantin Brâncoveanu, to give up part of her family fortune. Brâncoveanu, who was actually Şerban Cantacuzino's nephew, claimed that the former lord failed to pay what he owed to the Ottomans. In order to avoid being sent to Constantinople, together with all her kids, Mary Cantacuzino left the country and took refuge in Transylvania. Much later, she was able to recover some of the family goods that had been confiscated by Brâncoveanu.

Keywords: seventeenth-century Wallachia, Şerban Cantacuzino, the Cantacuzino family, Constantin Brâncoveanu, Ottoman-Habsburg wars.

ESEU DESPRE COPILĂRIE ÎN MOLDOVA VEACULUI AL XVII-LEA*

MARIA MAGDALENA SZÉKELY**
magdaszekely@yahoo.fr

Întru amintirea acelora care,
cu discreţie şi iubire, mi-au ocrotit copilăria.

În urmă cu câţiva ani, demontându-se, în vederea restaurării, iconostasul din pronaosul bisericii Mănăstirii Sucevița, au fost dezvelite, pentru scurt timp, câteva scene din ciclul vieţii şi minunilor Sfântului Nicolae. Printre ele, una foarte cunoscută şi răspândită în pictura religioasă: Sfântul Nicolae copil, dus la învăţătură (**Fig. 1**)[1]. Potrivit erminiei, scena ar fi trebuit să arate astfel: „Case şi într-însele părinţii Sfântului Nicolae şi înaintea lor un dascăl bătrân primeşte pruncul, dându-i tăbliţă scrisă. Şi iar mai încolea, afară din casă, sfântul merge la şcoală cu trăistuţa de gât şi cu tăbliţa în mână, iar înapoia lui slujnica, şi înaintea lor şcoală"[2]. În alcătuirea şi cu detaliile din manualul de iconografie, compoziţia se regăseşte în alte fresce din Moldova, de pildă la Bălineşti, în ctitoria logofătului Ioan Tăutu, pictată la sfârşitul secolului al XV-lea (**Fig. 2**), sau la Părhăuţi, în biserica logofătului Gavril Trotuşanu, pictată în primele decenii ale veacului al XVI-lea (**Fig. 3**). Băiatul cu aureolă şi în picioarele goale, îmbrăcat cu o cămaşă albă şi având în mână o tăbliţă, este condus de mama sa – singură sau însoţită de câteva femei – la un dascăl cu veşminte călugăreşti, surprins aşezat şi făcând cu mâinile

---

* Fragmente din acest studiu au fost prezentate sub formă de comunicare la Conferinţa naţională „Copilăria românească între familie şi societate (secolele XVII-XX)", Bucureşti, 4 octombrie 2012.

** dr., prof. univ. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[1] Imaginile care însoţesc acest text fac parte din arhiva Centrului de Cercetare şi Documentare „Ştefan cel Mare" al Sfintei Mănăstiri Putna. Mulţumesc Părintelui Timotei Tiron care a făcut fotografiile, le-a prelucrat şi mi le-a pus la dispoziţie cu multă generozitate.

[2] Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Nicolae, Mitropolitul Banatului, Bucureşti, 2000, p. 173.

„Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 379-414

gesturi sugestive. Într-un recent studiu, Brigitte Pitarakis a arătat că, în cea mai veche reprezentare a vieţii Sfântului Nicolae, provenind de la Mănăstirea Sfânta Ecaterina (Muntele Sinai) şi datând din jurul anului 1200, copilul este condus la şcoală de tatăl său. Există, de asemenea, şi scene cu amândoi părinţii, însă în tipul iconografic cel mai răspândit şi care s-a impus în arta bizantină din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, copilul apare însoţit de mamă[3]. El are capul aureolat şi poartă o tunică albă, cu borduri în culori vii. Începând cu veacul al XIII-lea, tăbliţa de scris din mâna lui devine nelipsită. Dascălul este figurat, de obicei, în chip de om al Bisericii şi mai rar ca filosof antic[4].

Faţă de toate imaginile analizate de autoarea citată şi dintre care unele aparţin secolului al XVII-lea[5], scena de la Suceviţa prezintă două particularităţi, care-i conferă o notă unică de realism. În primul plan, copilul îmbrăcat cu o cămaşă, ale cărei guler şi manşete sunt aurite, poartă în mâna stângă un coş cu mâner (**Fig. 4**). Obiectul face parte în mod curent din recuzita episodului, el fiind ţinut, îndeobşte, de mama sfântului, de unde presupunerea că în coş s-ar afla gustarea şcolarului sau uneltele sale de scris[6]. Prin excepţie, însă, la Suceviţa băiatul nu duce pur şi simplu coşul, ci i-l întinde bătrânului dascăl (aici, pictat cu aureolă), ceea ce sugerează şi o altă interpretare: conţinutul – alimente, spre exemplu – ar putea fi plata pentru învăţătura copilului[7]. În plan secund, într-un decor arhitectonic, trei băieţi cu veşminte colorate ţin în mâini tăbliţe, pe care sunt scrise, în limba slavă, fragmente din rugăciunea *Tatăl Nostru*. Toţi ridică ameninţător tăbliţele deasupra capului şi doi dintre ei se trag de păr (**Fig. 5**). Tovarăşii de învăţătură ai Sfântului Nicolae apar şi

[3] Brigitte Pitarakis, *Les images d'écoliers dans l'art byzantin et post-byzantin*, în „Cahiers archéologiques", 54, 2011–2012, p. 92 şi fig. 7–8 de la p. 88–89.

[4] *Ibidem*, p. 93–94.

[5] *Ibidem*, p. 94–95 şi fig. 10–15 de la p. 90–94. V., de asemenea, Nancy P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino, 1983, p. 183, fig. 3.2; p. 199, fig. 7.2; p. 204, fig. 10.2; p. 216, fig. 14.2; p. 228, fig. 16.2; p. 242, fig. 20.2; p. 246, fig. 21.2; p. 261, fig. 23.1/2 şi 23.2/3; p. 273, fig. 26.1/2; p. 277, fig. 28.2; p. 296, fig. 34.2; p. 306, fig. 35.1; p. 311, fig. 36.2; p. 318, fig. 37.1/3; p. 321, fig. 38.2; p. 329, fig. 39.1/4; p. 336, fig. 41.2; p. 341, fig. 42.0; Cecily Hennessy, *Images of Children in Byzantium*, Farnham-Burlington, 2008, p. 125 şi 126, fig. 4.6; p. 127, fig. 4.7.

[6] Brigitte Pitarakis, *op. cit.*, p. 93.

[7] Pentru plata în natură a dascălului din lumea bizantină: Nikolaos Michael Kalogeras, *Byzantine Childhood Education and Its Social Role from the Sixth Century until the End of Iconoclasm*, Ph. D. Thesis, University of Chicago, Illinois, 2000, p. 244–245.

cu alte prilejuri, dar într-o manieră cu totul diferită[8]. De pildă, în fresca bisericii Bogorodica Ljeviška din Prizren, grupul este format din cinci băieţi, adunaţi în jurul unui codex; unul citeşte primele cuvinte ale celui dintâi psalm, urmărind cu degetul, iar ceilalţi discută între ei[9]. Sursele livreşti ale unor detalii ca acestea n-au putut fi identificate[10], ceea ce sugerează, implicit, că şi secvenţa amuzantă şi grăitoare de la Sucevița este rodul fanteziei pictorului, care a conceput, pentru colegii Sfântului Nicolae, un context familiar tuturor celor care au trecut prin şcoală. Tăbliţele de scris, care în alte cazuri au fost interpretate drept aluzii la Înţelepciunea divină[11], sunt, în mâna elevilor din biserica Movileştilor, simple rechizite, lipsite de orice încărcătură simbolică, în ciuda cuvintelor dintr-o rugăciune pe care le conţin. Ele au doar o valoare de întrebuinţare, aceeaşi ca şi manualele cu coperte din carton, blocurile de desen ori penarele din lemn, transformate şi ele, în timpuri mai apropiate, în arme de atac sau de apărare. În ceea ce-i priveşte pe şcolari, lor nu li se poate aplica sub nici o formă observaţia făcută pe marginea altor reprezentări din aceeaşi serie, şi anume că nu ar fi copii obişnuiţi[12]. Dimpotrivă: băieţii de la Sucevița nu au nimic din exemplaritatea la care unii s-ar putea aştepta. Spre deosebire de Sfântul Nicolae, copil liniştit şi silitor, a cărui mină matură şi atitudine serioasă prevestesc destinul excepţional care-i fusese rezervat, colegii lui sunt nişte elevi neastâmpăraţi şi bătăuşi, care, scăpaţi de sub supravegherea dascălului, savurează cum ştiu ei mai bine clipa de libertate care le-a fost dată. Emoţionant de viu şi de evocator acest fragment de pictură religioasă, din ultimii ani ai veacului al XVI-lea, care face ca distanţa cronologică dintre copilăria înaintaşilor noştri şi propria noastră copilărie să se estompeze până la dispariţie!

[8] Nancy P. Ševčenko, *op. cit.*, p. 70–75 şi, mai recent, eadem, *The **Vita** Icon and the Painter as Hagiographer*, în „Dumbarton Oaks Papers", 53, 1999, p. 151-153, 155, 159-160 şi fig. 1, 3, 4, 10, 20.

[9] Brigitte Pitarakis, *op. cit.*, şi fig. 9 de la p. 89. Nancy P. Ševčenko presupunea chiar că băieţii sunt înfăţişaţi cântând psalmul, pentru că unul dintre ei are mâna ridicată ca şi când i-ar dirija pe ceilalţi (Nancy P. Ševčenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, p. 75).

[10] Nancy P. Ševčenko, *op. cit.*, p. 75 şi nota 22.

[11] Brigitte Pitarakis, *op. cit.*, p. 95.

[12] *Ibidem*.

Totuşi, în ciuda acestei constatări şi a faptului că, în istoriografia străină, există o multitudine de studii şi de cărţi, de sinteze[13] şi de enciclopedii[14], de abordări metodologice şi de repere teoretice[15] – multe dintre ele provocate de cartea contestată, dar recunoscută ca deschizătoare de drumuri a lui Philippe Ariès[16] –, copilăria din Ţările Române în epoca medievală şi premodernă continuă să fie un subiect dintre cele mai greu

[13] *The History of Childhood*, editor Lloyd DeMause, New York, 1974; Colin Heywood, *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Cambridge-Malden, 2001; *A Cultural History of Childhood and Family in the Middle Ages*, edited by Louise J. Wilkinson, Oxford-New York, 2010, precum şi: Yvonne Knibiehler, Catherine Fouquet, *L'histoire des mères du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 1980; Yvonne Knibiehler, *Les pères aussi ont une histoire*, Paris, 1987; *Histoire des pères et de la paternité*, sous la direction de Jean Delumeau et de Daniel Roche, préface de Jean Delumeau, Paris, 1990.

[14] *Encyclopedia of Children and Childhood: In History and Society*, editor in chief Paula S. Fass, 3 vol., New York-Londra, 2004.

[15] John Demos, *Developmental Perspectives on the History of Childhood*, în „Journal of Interdisciplinary History", 2, 1971, 2, p. 315–327; Adrian Wilson, *The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès*, în „History and Theory", 19, 1980, 2, p. 132–153; Richard T. Vann, *The Youth of* ***Centuries of Childhood***, în „History and Theory", 21, 1982, 2, p. 279–297; S. Ryan Johansson, *Centuries of Childhood / Centuries of Parenting: Philippe Ariès and the Modernization of Privileged Infancy*, în „Journal of Family History", 12, 1987, 4, p. 343–365; Hugh Cunningham, *Histories of Childhood*, în „American Historical Review", 103, 1998, 4, p. 1195–1208; Nicholas Stargardt, *German Childhoods: The Making of a Historiography*, în „German History", 16, 1998, 1, p. 1–15; Pierre-André Sigal, *L'histoire de l'enfant au Moyen Âge: une recherche en plein essor*, în „Histoire de l'éducation", 81, 1999, p. 3–21; Didier Lett, *Histoire médiévale occidentale*, în „Annales de démographie historique", 102, 2001, 2 (*Enfances*), p. 17–25; Marie-France Morel, *Époque moderne*, în „Annales de démographie historique", 102, 2001, 2, p. 26–32; Barbara A. Hanawalt, *Medievalists and the Study of Childhood*, în „Speculum", 77, 2002, 2, p. 440–460; Albrecht Classen, *Philippe Ariès and the Consequences. History of Childhood, Family Relations, and Personal Emotions. Where Do We Stand Today ?*, în vol. *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance. The Results of a Paradigm Shift in the History of Mentality*, edited by Albrecht Classen, Berlin-New York, 2005, p. 1–65; *Essays on Medieval Childhood. Responses to Recent Debates*, edited by Joel T. Rosenthal, Donington, 2007; Margaret L. King, *Concepts of Childhood: What We Know and Where We Might Go*, în „Renaissance Quarterly", 60, 2007, p. 371–407; Colin Heywood, ***Centuries of Childhood****: An Anniversary – and An Epitaph ?*, în „Journal of the History of Childhood and Youth", 3, 2010, 3, p. 343–365; Jean-Claude Sangoï, *Philippe Ariès et la démographie historique*, în „Cahier d'histoire immédiate", 39, 2011, p. 47–52.

[16] *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1960 (reeditată în 1973).

de abordat[17]. Explicaţia ar putea fi căutată în direcţia metodologiei, care, pentru o asemenea cercetare, nu beneficiază de o reţetă general valabilă, ci trebuie construită, pas cu pas, dintr-o perspectivă pluridisciplinară, de fiecare istoric în parte. Ar putea fi căutată, de asemenea, în direcţia izvoarelor, mai întâi, pentru că acestea prezintă o particularitate care impune analizarea lor cu un spirit critic accentuat: nici unul dintre ele nu a fost produs de subiectul cercetării (adică de copii), ci exclusiv de persoane din afara acestui cerc de vârstă (adică de adulţi)[18]; apoi, pentru că informaţiile sunt mărunte şi răspândite în toate categoriile de surse, ceea ce presupune o migăloasă muncă de colectare şi prelucrare.

---

[17] Gheorghe David, *Universul copilăriei în Evul Mediu românesc*, în **MI**, XX, 1986, 6 (231), p. 26–28; Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în **AG**, IV (IX), 1997, 1–2, p. 80–85; Violeta Barbu, *Privilegiul mezinului: între realitatea juridică şi ficţiunea basmului*, în **AG**, V (X), 1998, 1–2, p. 65–76, reluat în eadem, ***De bono coniugali***. *O istorie a familiei din Ţara Românească în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2003, p. 85–99; Constanţa Ghiţulescu, *Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea)*, în **SMIM**, XX, 2002, p. 102–108; Elena Bedreag, *Conceptele de „copil" şi „copilărie" în mentalul colectiv medieval*, în „Opţiuni Istoriografice", VII, 2006, 1, p. 135–143; Luminiţa Dumănescu, *Copilăria prin obiectivul istoriei: priviri în istoriografiile occidentale şi în istoriografia românească*, în „Anuarul Şcolii Doctorale «Istorie. Civilizaţie. Cultură»", II, 2006, p. 246–250; eadem, *Introducere în istoria copilăriei. Trecutul unei discipline, de la Ariès la SHCY*, în vol. ***In medias res***. *Studii de istorie culturală*, editat de Andi Mihalache şi Adrian Cioflâncă, Iaşi, 2007, p. 38–41; Elena Bedreag, *Părinţi şi copii în Moldova secolului al XVII-lea. Reglementări juridice şi mărturii documentare*, în „Opţiuni Istoriografice", IX, 2008, 1–2, p. 175–184; eadem, *Enfants du corps, enfants de cœur. La pratique de l'adoption dans la Moldavie du XVIIe siècle*, în vol. *Le corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, coordinateurs Constanţa Vintilă-Ghiţulescu et Alexandru-Florin Platon, Bucureşti, 2010, p. 15–29; eadem, *Să-mi fie ca un ficior de trupul mieu. Strategii familiale în Moldova secolului al XVII-lea*, în **AŞUI**, s. n., *Istorie*, LIV–LV, 2008–2009, p. 61–68; Maria Magdalena Székely, *Viaţă de copil într-o lume de adulţi (Moldova, secolul al XVII-lea)*, în **SMIM**, XXXII, 2014, p. 279–316; Nicoleta Roman, *Pentru o istorie a copilăriei româneşti*, în vol. *Copilăria românească între familie şi societate (secolele XVII–XX)*, coordonator Nicoleta Roman, Bucureşti, 2015, p. 18–26; Elena Bedreag, *Despre copii, reglementări juridice şi mărturii documentare în Moldova veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în vol. *Copilăria românească între familie şi societate (secolele XVII–XX)*, p. 137–158. Pentru secolele al XVIII-lea şi mai ales al XIX-lea – care depăşesc însă cadrul cronologic al acestei cercetări –, referinţele bibliografice sunt mult mai bogate.

[18] Peter N. Stearns, *Challenges in the History of Childhood*, în „Journal of the History of Childhood and Youth", 1, 2008, 1, p. 35–37.

Ce este un copil? Obstacolele terminologice reprezintă şi ele o încercare dificilă. Noi numim „copil" o fiinţă aflată în primii ani de viaţă, de la naştere până la adolescenţă, adică până în jurul vârstei de 14 ani. În vechime, însă, adolescenţa ca perioadă de tranziţie între copilărie şi maturitate nu exista, nici la noi şi nici în alte părţi[19]. Philippe Ariès a afirmat-o tranşant, cu referire la Franţa: „până în secolul al XVIII-lea, adolescenţa se confunda cu copilăria"[20]. Şi atunci, când înceta cineva a mai fi copil[21]?

În *Cartea românească de învăţătură*, vârstele omului erau definite după cum urmează: „Cucon să cheamă până al şeaptele an de vârstă; tânăr în măsură de vârstă să cheamă parte bărbătească de la dzeace ai şi giumătate până la 14 ai, iară parte fămeiască de la 9 ai şi giumătate până la 12 ai […]. Mic să cheamă până în 25 de ai şi de-acolea înainte să cheamă mare…"[22]. Formulările pravilistului nu sunt foarte precise şi de aceea rămâne neclar statutul băieţilor de la şapte la zece ani şi jumătate, apoi de la 14 la 25 de ani, precum şi al fetelor de la şapte la nouă ani şi jumătate, apoi de la 12 la 25 de ani. De remarcat ar fi diferenţa de gen care intervine în circumscrierea vârstelor, dovedind că, în comparaţie cu băieţii, fetele depăşeau mai repede limita dintre copilărie şi tinereţe. Pravila ordona vârstele din perspectiva capacităţii juridice a individului[23] şi din acest motiv, probabil, s-a impus o mai clară delimitare a lor. A fost

[19] James A. Schulz, *Medieval Adolescence: The Claims of History and the Silence of German Narrative*, în „Speculum", 66, 1991, 3, p. 519–539. Pentru Malta, Emanuel Buttigieg n-a operat o separare între categoria „copil" şi categoria „adolescent", ci le-a tratat împreună, vorbind întotdeauna de „copii şi adolescenţi" sau de „copilărie şi adolescenţă" (*Growing Up in Hospitaller Malta (1530 – 1798): Sources and Methodologies for the History of Childhood and Adolescence*, în vol. *Bridging the Gaps: Sources, Methodology and Approaches to Religion in History*, edited by Joaquim Carvalho, Pisa, 2008, p. 129–146). V. şi idem, *Growing Up in Hospitaller Malta (1530–1798): An Overview*, în vol. *Religion, Ritual and Mythology: Aspects of Identity Formation in Europe*, edited by Joaquim Carvalho, Pisa, 2006, p. 98–100 şi tabelul 1.

[20] Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale…*, p. 43; v. şi p. 48–52.

[21] Pentru aceasta, v. şi Elena Bedreag, *Despre copii, reglementări juridice şi mărturii documentare în Moldova veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea*, p. 139–142.

[22] *Carte românească de învăţătură*, ediţie critică, întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei R.P.R., condus de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1961, p. 162, glava 53:2; p. 163, glava 53:4.

[23] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, coordonatori Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 319–320, sub vocea *nevârstnic*; p. 470, sub vocea *tânăr*.

introdus deci un criteriu suplimentar, în conformitate cu care copilăria se sfârşea atunci când unei persoane îi venea „mintea la cap”[24], altfel spus când începea să aibă discernământ şi să devină responsabilă pentru faptele sale.

Tributar opiniilor exprimate de diverşi gânditori europeni, care împărţeau viaţa omului în mai multe vârste, de la trei în sus[25], Dimitrie Cantemir a fost adeptul teoriei celor şapte etape, pe care le numea: pruncie, copilărie, cătărigie, voinicie, bărbăţie, cărunteţi şi bătrâneţi[26]. Pruncia ocupa primii şapte ani, copilăria se întindea până la 14 ani, iar cătărigia mergea până la 21 de ani[27]. Totuşi, principele pare să fi simţit nevoia unor precizări în plus. „După a mea socotială – scria el –, până la 17 ani tot de a copilăriei fire să ţine” şi omul „până începe (cum să dzice) a înfiera mustiaţă, tot copil să chiamă”[28]. Cantemir nu făcea decât să reia o idee veche şi răspândită în întreaga Europă, pe care o găsim enunţată întocmai şi în texte juridice germane[29], potrivit căreia apariţia mustăţii ar

[24] *Carte românească de învăţătură*, p. 163, glava 53:13.

[25] Elizabeth Sears, *The Ages of Man: Medieval Interpretations of the Life Cycle*, Princeton, 1986; J. A. Burrow, *The Ages of Man: A Study in Medieval Writing and Thought*, Oxford, 1986; Michael E. Goodich, *From Birth to Old Age: The Human Life Cycle in Medieval Thought*, *1250–1350*, New York, 1989; Karl August Neuhausen, *Florus' Einteilung der römischen Geschichte und seiner historischen Schrift in Lebensalter*, în vol. *Les âges de la vie au Moyen Âge*, Actes du colloque du Département d'Études Médiévales de l'Université de Paris-Sorbonne et de l'Université Friedrich-Wilhelm de Bonn, Provins, 16–17 mars 1990, textes réunis par Henri Dubois et Michel Zink, Paris, 1992, p. 217–252; Margarete Newels, *Les Âges de la Vie dans quelques moralités françaises à la fin du Moyen Âge*, în vol. *Les âges de la vie au Moyen Âge*, p. 253–268; Danièle Alexandre-Bidon, *Seconde enfance et jeunesse dans la théorie des «âges de la vie» et le vécu familial (XIIIe – début XVIe siècle)*, în vol. *Lorsque l'enfant grandit entre dépendance et autonomie*, sous la direction de Jean-Pierre Bardet, Jean-Noël Luc, Isabelle Robin-Romero et Catherine Rollet, Paris, 2003, p. 159–172; Deborah Youngs, *The Life-Cycle in Western Europe, c. 1300 – c. 1500*, Manchester, 2006; Colin Heywood, *Growing Up in France: From the Ancient Régime to the Third Republic*, Cambridge, 2007, p. 70–88. La noi, acest tip de delimitare a vârstelor s-a păstrat până târziu; v., pentru comparaţie, calendarul copiat la 1800, în Ţara Românească: „cocon” – de la naştere până la patru ani, copil – de la patru la 15 ani, „cătărigă” – de la 15 la 22 de ani etc. (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XVI, Bucureşti, 1909, p. 17).

[26] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Bucureşti, 1974, p. 183.

[27] *Ibidem*, p. 187.

[28] *Ibidem*.

[29] James A. Schulz, *Medieval Adolescence*, p. 529.

constitui dovada ieşirii băieţilor din copilărie. Cărturarul nu spune, însă, nimic despre terminarea copilăriei la fete, deşi încă din Evul Mediu subiectul atrăsese atenţia savanţilor şi teologilor[30], care asociaseră maturizarea fetelor cu menarha şi, deci, cu posibilitatea lor de a procrea[31]. Să fie, această lipsă, expresia pudorii sau pur şi simplu a lipsei de interes din partea lui Cantemir ? Oricum, declanşarea primei menstruaţii constituie o probă evidentă a ieşirii fetelor din copilărie, pe când apariţia mustăţii băieţilor rămâne o mărturie subiectivă şi puţin relevantă, întocmai ca şi „venirea minţii la cap", invocată cu câteva decenii mai în urmă, în *Cartea românească de învăţătură*. Dincolo de vulnerabilitatea argumentelor, este de observat, totuşi, atât la Dimitrie Cantemir, cât şi la autorul pravilei, strădania de a fixa limita superioară a copilăriei în funcţie de maturizarea fizică, respectiv psihică a individului, care marchează cu adevărat intrarea acestuia în faza deplinei sale dezvoltări.

Ambiguitatea în privinţa receptării vârstei de către oamenii veacului al XVII-lea se întrevede şi din alte surse. Despre nişte persoane care aveau a depune, pe la 1643–1649, o mărturie în legătură cu stăpânirea unei moşii, se arăta că, în prima domnie a lui Ştefan al II-lea Tomşa (1611–1615), erau „neşti copii tineri, ce n-au ştiut ei de ispravă cumu-i rândul aceii ocine"[32]. Vârsta de atunci a martorilor era decisivă pentru acceptarea depoziţiei lor. Cu toate acestea, documentul nu surprinde nici un efort al vreuneia dintre părţi pentru aflarea sau măcar aproximarea anilor. Inutil de spus că, pentru Moldova vremii cercetate aici, nu există catastife – de ţărani dependenţi, de slugi sau de robi –, în care să fi fost înregistrate, precum în Europa apuseană, numele şi vârstele adulţilor şi ale copiilor lor[33].

În tot cazul, este sigur că, în veacul al XVII-lea, pragul superior al copilăriei se situa destul de jos, pentru că pe atunci maturizarea intervenea de timpuriu: în Moldova, o fată la 12 ani şi un băiat la 14 ani începeau să

[30] Didier Lett, *Le corps de la jeune fille. Regards de clercs sur l'adolescente aux XIIe–XIVe siècles*, în „CLIO. Histoire, femmes et sociétés", 4, 1996, p. 51–73.

[31] J. B. Post, *Ages of Menarche and Menopause: Some Mediaeval Authorities*, în „Population Studies", 25, 1971, 1, p. 83–87.

[32] **DRH**, **A**, XXVII, vol. întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, Bucureşti, 2005, p. 134, nr. 139.

[33] Monique Zerner-Chardavoine, *Enfants et jeunes au IXe siècle. La démographie du polyptique de Marseille 813–814*, în „Provence historique", XXXI, 1981, 126, p. 355–384.

se spovedească[34] şi cam tot pe atunci (la 12, respectiv 15 ani), puteau să se şi căsătorească[35].

În textele vechi, cuvântul *copil* avea şi un înţeles diferit de acela din zilele noastre, pentru că el era echivalentul lui *bastard*, denumire „înregistrată de toate dicţionarele noastre începând cu Mardarie Cozianul şi *Anonimus Caransebesiensis* precum şi de majoritatea culegerilor noastre dialectale, fiind cunoscută şi în două din dialectele sud-dunărene”[36]. Expresiile consacrate pentru copilul născut în afara căsătoriei – *copil din flori*, *copil din frunză*, *copil de pe câmp* etc. – sunt „inovaţii faţă de *copil*”[37]. În Moldova secolului al XVII-lea, termenul avea cu adevărat această acoperire semantică. Astfel, documentele îi atestă pe Ionaşco, fiul Perii, care „n-a fost fiu drept, ci a fost făcut în desfrâu, fără lege, şi a fost copil” (**и бил копил**)[38]; pe o femeie care plătea duşegubină fiindcă „a făcut ea un copil”[39]; pe Mărica Tărâcioară, fiică a lui Buzul pitar, „făcută copilă” (**копилѫ сътворенни**)[40], dar şi pe un bărbat care făcuse un copil cu o fată[41]. Cu sensul de „bastard”, cuvântul *copil* apare şi în traduceri din aceeaşi vreme, precum în *Istoriile* lui Herodot: „…cum să fii fost copii, şi nu ficiori drepţi…”[42], respectiv „…având nişte ficiori ai lui, copii…”[43]. În *Cartea românească de*

[34] *Şeapte taine a besearecii, Iaşi, 1644*, ediţie critică, notă asupra ediţiei şi studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu, cuvânt înainte de Eugen Munteanu, Iaşi, 2012, p. 218, glava 6.

[35] *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, 1971, p. 166; v. şi Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie…*, p. 64–65; Violeta Barbu, ***Ordo amoris**. O istorie a instituţiei căsătoriei în Ţara Românească în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2011, p. 118–121 (cu observaţii pertinente privind vârsta reală la căsătorie).

[36] Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, p. 71.

[37] *Ibidem*.

[38] **DIR**, **A**, XVII/2, Bucureşti, 1953, p. 178, nr. 232 (traducere şi facsimil); *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, I, *Acte interne* (1408–1660), editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, 1999, p. 120, nr. 87 (text slav şi traducere).

[39] **DIR**, **A**, XVII/5, Bucureşti, 1957, p. 64, nr. 80.

[40] **DRH**, **A**, XXI, vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1971, p. 131, nr. 103.

[41] **CDM**, IV, Bucureşti, 1970, p. 296, nr. 1317.

[42] Herodot, *Istorii*, ediţie îngrijită de Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu, prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Şapcaliu, Bucureşti, 1984, p. 56.

[43] *Ibidem*, p. 422.

învăţătură, el se întâlneşte în mai multe locuri[44], în construcţii precum: „feciorii ce să vor naşte den călugăriţă, aceia sîmt copii”[45].

A face şi a nu face copii. Chiar dacă informaţii directe în acest sens nu există, este de presupus că, în Moldova veacului al XVII-lea, ca şi în restul Europei, numărul de femei care mureau la naştere era foarte ridicat şi că naşterea în sine trebuie să fi fost o „încercare redutabilă”[46]. Cunoştinţele de anatomie şi fiziologie ale oamenilor de atunci acopereau şi o mică parte din domeniul vast al obstetricii. Se ştia, de pildă, că toate fiinţele umane „s-au zemislit şi au născut dintru amestecare bărbătească” şi că naşterea se producea după nouă luni[47]. Pruncul era purtat „în zgăul mâine-sa”[48], unde începea să se dezvolte, urmând un ciclu invariabil: la trei zile „după ce să împreună bărbatul cu fămeaia […] să schizmeaşte inima”, la nouă zile se încheagă trupul, iar la 40 de zile „iaste desăvârşit închipuită toată faţa lui”[49]. În anumite împrejurări, mama simţea „săltarea pruncului dintru sine”[50].

Venirea pe lume a copilului şi primele sale zile de viaţă se petreceau într-un mediu eminamente feminin[51], pruncul fiind, cum ar fi spus mitropolitul Varlaam, ţinut în „mâni de muiare”[52]. Cu alte cuvinte, era ocrotit, îngrijit şi hrănit de mama sa ori, în lipsa acesteia, de o altă femeie. După cum reiese din scenele care redau naşterea lui Iisus Hristos sau a unor sfinţi, reprezentate în frescele bisericilor noastre sau în

[44] *Carte românească de învăţătură*, p. 153, glava 45:3; v., de asemenea, *ibidem*, p. 128, glava 30:4; p. 154, glava 46:2.

[45] *Ibidem*, p. 137, glava 35:7.

[46] François Lebrun, *Parents et enfants*, în vol. *Histoire de la famille*, sous la direction de André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend, III, Paris, 1986, p. 188.

[47] Varlaam mitropolitul de Ţara Moldovei, *Carte românească de învăţătură. Dumenecile preste an şi la praznice împărăteşti şi la svenţi mari*, II, cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediţie îngrijită şi glosar: Stela Toma, prefaţă şi studiu: Dan Zamfirescu, Bucureşti, 2011, p. 302.

[48] *Ibidem*, p. 389.

[49] *Şeapte taine a besearecii*, p. 196, glava 15.

[50] Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, II, p. 389.

[51] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit. La naissance dans l'Occident moderne (XVIe–XIXe siècle)*, Paris, 1984, p. 172–175; Gail McMurray Gibson, *Scene and Obscene: Seeing and Performing Late Medieval Childbirth*, în „Journal of Medieval and Early Modern Studies”, 29, 1999, 1, p. 12–14. Pentru aspecte privitoare la naştere în ţările Europei occidentale: Mireille Laget, *Naissances. L'accouchement avant l'âge de la clinique*, préface de Philippe Ariès, Paris, 1982.

[52] Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, II, p. 372.

miniaturi, viitoarea mamă era asistată de una sau mai multe femei pricepute (moaşe[53]), pictate de obicei cu mânecile veşmintelor ridicate şi capul acoperit. Aceste femei – al căror rol este mult mai bine documentat în Europa occidentală[54] – desfăşurau o muncă de o importanţă socială recunoscută şi apreciată unanim. Dar faptul că ele „pipăiesc pre muieri când nasc prunci" şi că, deci, atingeau părţi de trup şi umori socotite necurate, le aducea un canon: erau primite în biserică şi, eventual, împărtăşite abia la 50 de zile după ce asistaseră la o naştere[55]. Cu siguranţă, moaşele de la noi[56] stăpâneau, la fel ca şi suratele lor din Apus, diverse metode şi tehnici de a scoate repede fătul şi probabil că manifestau, tot ca acelea, prea puţină compasiune faţă de femeile chinuite de dureri[57]. Poate că în veacul al XVII-lea ajunseseră să practice şi ele cezariana *post-mortem*[58], menită a salva copilul din pântecele unei mame moarte, însă izvoarele noastră nu o atestă. Nici una din moaşele care trebuie să fi lucrat la curtea domnească nu a lăsat relatări precum acelea ale moaşei regale Louise Bourgeois[59]. Tratate de obstetrică sau manuale care să fi servit la educarea lor nu există şi foarte probabil nici nu au existat vreodată, meseria aceasta, ca şi altele, nefiind deprinsă în cadrul

---

[53] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 300–301, sub vocea *moaşă*.

[54] Jacques Gélis, *Sages-femmes et accoucheurs: l'obstétrique populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales ESC", 32, 1977, 5, p. 927–957; François Lebrun, *Parents et enfants*, p. 188–189; Pierre-André Sigal, *À propos des sages-femmes de Montpellier à la fin du XVIIe siècle*, în vol. *Naissance, enfance et éducation dans la France méridionale du XVIe au XXe siècle. Hommage à Mireille Laget*, actes recueillis par Roland Andréani, Henri Michel et Elie Pélaquier, Montpellier, 1999, p. 59–64.

[55] *Şeapte taine a besearecii*, p. 228, glava 35.

[56] Pentru moaşele din Transilvania, dar în secolul al XVIII-lea, v. Andrea Fehér, ***When the time is coming…*** *Childbirth in Eighteenth Century Transylvania*, în **SUBB**, *Historia*, 56, 2011, 1, p. 145–148; eadem, *Sensibilitate şi identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*, Cluj, 2012, p. 222–224.

[57] Mireille Laget, *La naissance aux siècles classiques. Pratique des accouchements et attitudes collectives en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales ESC", 32, 1977, 5, p. 966–968.

[58] Eadem, *La césarienne ou la tentation de l'impossible, XVIIe et XVIIIe siècle*, în „Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest", 86, 1979, 2, p. 177–184; Ottavia Niccoli, *Corps maternels. Les mystères de la génération aux débuts de l'époque moderne*, în „Micrologus. Nature, scienze e società medievali", XVII, 2009 (*La madre*), p. 392–397.

[59] Louise Bourgeois, sage-femme de la reine Marie de Médicis, *Récit véritable de la naissance de messeigneurs et dames les enfants de France, 1652*, în vol. *Naître et grandir au XVIIe siècle*, Clermont-Ferrand, 2000, p. 3–42.

unor cursuri[60], ci fiind transmisă direct, de la femeile cu experienţă spre cele care se aflau abia la început de drum.

Spălat de moaşe – baie rituală, dar şi gest de igienă obligatoriu –, bebeluşul era înfăşat în scutece din pânză albă, a căror reconstituire se poate face numai cu ajutorul surselor iconografice[61]. Fâşiile ţesăturii erau meşteşugit răsucite în jurul firavei făpturi, în aşa fel încât aceasta să nu se poată mişca. Rezulta de aici o mică mumie, căreia i se vedea numai faţa. Pentru a fi legănat, pruncul era aşezat într-un pătuţ cu picioare rotunjite, prima, dacă nu şi singura piesă de mobilier specifică acestei etape din viaţă. Pentru a fi transportat dintr-un loc în altul, era purtat în braţe[62]. Copilul era alăptat („aplecat", după cum spun textele vechi) de mama sa ori de o doică („mamcă")[63]. Este greu de apreciat până la ce vârstă se prelungea alăptarea, dacă ea era considerată, precum în Occident, un mijloc contraceptiv şi dacă au apărut şi la noi, eventual printre oamenii Bisericii, susţinători ai hrănirii pruncilor la sânul mamelor, care să lanseze îndemnuri şi să dea sfaturi în acest sens[64].

Un copil era văzut ca un dar divin pentru familie şi de aceea formule precum „de Dumnezeu dăruiţii copii ai noştri" sunt curente în izvoarele timpului. Totuşi, mâna Domnului nu trebuia forţată. Un nomocanon copiat la sfârşitul veacului al XVI-lea – aşa-zisa *Pravilă a ritorului Lucaci* – prevedea pedepse canonice pentru femeia care „bea ierbi să facă feciori": şapte săptămâni de post „şi să ia molitvă să o ungă cu mir pe faţă"[65]. Care erau „ierbile" utilizate până târziu ca remedii împotriva sterilităţii, o spun sursele etnologice: băieţel, boşâşoare, coaiele popii, coiţă, cinci degete, copilariţă, floarea miresei, gogoşariţă,

[60] Jean-Luc Laffont, *Sages-femmes et cours d'accouchement à Toulouse sous l'Ancien Régime*, în vol. *Naissance, enfance et éducation*, p. 65–98.

[61] Danièle Alexandre-Bidon, *Le vêtement de la prime enfance à la fin du Moyen Âge. Usages, façons, doctrines*, în „Ethnologie française", 16, 1986, 3, p. 249.

[62] Pentru toate acestea, v., de pildă, G. Popescu-Vîlcea, *Anastasie Crimca*, Bucureşti, 1972, nr. IV; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, Bucureşti, 1984, nr. IV a, XXVIII; Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chişinău, 2004, pl. 4.10; 4.11; 39.160; 39.161; 39.165.

[63] *Carte românească de învăţătură*, p. 94, glava 9:22; p. 163, glava 52:13.

[64] Margaret L. King, *The School of Infancy: The Emergence of Mother as Teacher in Early Modern Times*, în vol. *The Renaissance in the Streets, Schools, and Studies. Essays in Honour of Paul F. Grendler*, edited by Konrad Eisenbichler and Nicholas Terpstra, Toronto, 2008, p. 53–54.

[65] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

lumânărică şi mătcuţă[66]. În afară de poţiuni, este mai mult ca sigur că femeile nefertile recurgeau şi la rugăciuni sau pelerinaje, pe care le alternau cu tot soiul de practici magice, incompatibile cu trăirea creştină[67]. Dar o femeie cu adevărat credincioasă trebuia să-şi înfrângă angoasele şi neîncrederea şi să aştepte cu nădejde, pentru că minuni se puteau produce oricând. Sara din *Vechiul Testament* reprezenta un bun exemplu, dar mai erau şi Elisabeta (mama Sfântului Ioan Botezătorul) sau Ana (mama Fecioarei Maria), al căror cult începe să se dezvolte şi să se răspândească în Evul Mediu, tocmai datorită modelului de maternitate tardivă pe care-l ofereau[68].

Nu toate sarcinile erau dorite, însă nici această situaţie nu era tolerată, ci sancţionată sever. Părinţii Bisericii condamnaseră contracepţia şi avortul, văzând în ele forme de pruncucidere. Pe urmele lor, toţi preoţii, fie ei ortodocşi sau catolici, aveau să procedeze la fel[69]. La noi, *Pravila ritorului Lucaci* prevedea ca femeia care recurgea la mijloace contraceptive („bea ierbi să nu facă feciori") să fie canonisită cu post de şapte ani şi 200 de închinăciuni pe zi[70], iar aceea care-şi întrerupea sarcina („de va omorî feciorul în sine"), cu post de cinci ani şi 150 de închinăciuni pe zi[71]. Dispoziţiile din cele *Şeapte taine a besearecii* sunt diferite şi reflectă un grad sporit de severitate: „muiarea de va bea ierbi sau de va face orice meşterşug ca să nu poată face cuconi", aceea care „va meşterşugui în vreun chip să bea niscare ierbi pentru să-ş piardză pruncul den zgăul ei", precum şi aceea care-l abandona sau omora după naştere primeau canon ca şi „ucigătoriul cel de oameni"[72]. Era pedepsită cu un

[66] Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, Iaşi, 2005, p. 221.

[67] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit…*, p. 71–79.

[68] Theresa Coletti, *Genealogy, Sexuality, and Sacred Power: The Saint Anne Dedication of the Digby* ***Candlemas Day and the Killing of the Children of Israel***, în „Journal of Medieval and Early Modern Studies", 29, 1999, 1, p. 25–59; Andrea Fehér, *Sensibilitate şi identitate în izvoarele narative maghiare*, p. 203 şi nota 146.

[69] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 32, sub vocea *avort*; John T. Noonan Jr., *Contraception. A History of Its Treatment by the Catholic Theologians and Canonists*, Cambridge, Massachusetts, 1966; Jean-Louis Flandrin, *L'Église et le contrôle des naissances*, Paris, 1970; Marie-Hélène Congourdeau, *Un procès d'avortement à Constantinople au 14e siècle*, în **REB**, 40, 1982, p. 103–115; Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 399–403.

[70] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 162.

[71] *Ibidem*.

[72] *Şeapte taine a besearecii*, p. 226, glava 28; p. 227, glavele 29–30, 32.

canon de şase ani sau mai puţin, după hotărârea duhovnicului, şi femeia care purta „niscare ierbi asupra sa pentru să nu facă cuconi”[73]. Sursele etnologice ajută, şi de această dată, la identificarea speciilor de arbori şi plante folosite pentru provocarea avorturilor spontane: bujor roşu, busuioc roşu, cireş amar, crin, leuştean, liliac, mătrăgună, nasul curcanului, muşcată, plop, pătrunjel, pelin, scoruş, slăbănog, spânţ, stejar, trandafir roşu, troscot, tutun, floare de urs[74]. Ca şi în cazul leacurilor împotriva sterilităţii, este de presupus că mijloacele contraceptive nu se limitau la poţiuni sau la amulete din plante şi că modalităţile de a preîntâmpina apariţia unei sarcini sau de a provoca pierderea ei erau mult mai numeroase şi mai surprinzătoare prin originalitatea lor[75].

Zămislirea în păcat. Îndemnuri spre o viaţă cuviincioasă, creştinească, neîntinată de păcate trupeşti porneau cu regularitate din faţa uşilor altarului. Mitropolitul Varlaam îi chema pe credincioşi să lepede „dulceţile pântecelui”, să nu râvnească la femeia altuia, să calce „pohtele trupului”, să se ferească de „acest păcat mare şi groaznic a curviei”, să nu spurce „sventele dzile […] cu curvii” şi atrăgea atenţia că Satana este acela care-l învaţă pe om să curvească, desfrânaţii fiind „fără de ruşine şi fără de omenie. Nu să stidesc nice de certare, nice de învăţătură, nice de féţe de oameni, ce îmblă prin gropile întunérecului şi să ucig cu pietrile păcatelor, mai rău decât cei îndrăciţi”[76].

[73] *Ibidem*, p. 226, glava 28.

[74] Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova…*, p. 119.

[75] Evelyne Patlagean, *Sur la limitation de la fécondité dans la haute époque byzantine*, în „Annales ESC”, 24, 1969, 6, p. 1353–1369; Jean-Louis Flandrin, *Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien*, în „Annales ESC”, 24, 1969, 6, p. 1370–1390, reluat în idem, *Le sexe et l'Occident. Évolution des attitudes et des comportements*, Paris, 1981, p. 109–126; Edward Shorter, *Female Emancipation, Birth Control, and Fertility in European History*, în „American Historical Review”, 78, 1973, 3, p. 605–640; P. P. A. Biller, *Birth-Control in the West in the Thirteenth and Early Fourteenth Century*, în „Past and Present”, 94, 1982, p. 3–26; Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 381–399; Angus McLaren, *A History of Contraception: From Antiquity to the Present Day*, Cambridge, Massachusetts, 1990; John M. Riddle, *Oral Contraceptives and Early-Term Abortifacients during Classical Antiquity and the Middle Ages*, în „Past and Present”, 132, 1991, p. 3–32; idem, *Eve's Herbs: A History of Contraception and Abortion in the West*, Cambridge, Massachusetts, 1997; Marie-Hélène Congourdeau, *À propos d'un chapitre des **Éphodia**: l'avortement chez les médecins grecs*, în **REB**, 55, 1997, p. 261–277.

[76] Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, II, p. 43, 94, 100, 128, 149, 372, 419.

Dincolo de consistentul, expresivul şi pătrunzătorul discurs moralizator al Bisericii, realitatea cotidiană era cu totul diferită[77]. Responsabilă pentru încălcarea învăţăturilor era dragostea, care „să asamănă cu beţiia, aşijdere şi cu nebuniia şi mai vârtos iaste şi mai rea chinuire decât acealea”[78]. I-ar fi putut face faţă bieţii creştini?! Desigur că nu. Ca urmare, fiii unui Ursul din Oleşeşti au trebuit să-şi vândă din stăpâniri pentru a plăti capul tatălui lor, care săvârşise un „mare păcat”, fiind prins de un „Ivan de faţă cu femeia sa, anume Neagole, iubindu-se”[79]. Acelaşi Ursu sau o rudă omonimă a lui, tot din Oleşeşti, avea să fie găsit cu femeia lui Simion, motiv pentru care a vândut o parte de sat şi şi-a plătit capul „de năpaste”[80]. Croitorul Pătraşco de la Huşi avea de achitat o duşegubină „ce a făcut cu o femeie”, întocmai ca şi ciubotarul Ionaşco, din acelaşi târg, care avea şi el o „vină de duşegubină”, tot pentru o femeie[81]. Fostul vornic de Huşi, Horjea, primise o pedeapsă similară, pentru că „a căzut cu o femeie şi a lăsat-o însărcinată”[82]. După pierderea tronului, Vasile Lupu îi scria de la Ţarigrad fiului său, Ştefan, pe atunci domn al Moldovei, în legătură cu un sat, pe care el i-l dăruise lui Iane sulgerul, pentru slujbe credincioase. Dar, fiindcă atât dregătorul, cât şi fiul său muriseră, se cuvenea făcută o cercetare, pentru a se vedea cine era îndreptăţit a moşteni satul: „de ar avea feciori de trup cu fămeaia sa, să cade să-şi ţie feciorii satul, precum l-am fost dăruit, iară de vor fi făcuţi cu ţiitori, nişte feate ce are, ne vei da de ştire”[83]. Precauţia era necesară la un om ca Vasile Lupu, care ştia prea bine, din proprie experienţă, cât de încâlcite erau cărările iubirii şi în ce buclucuri putea intra acela care le urma. Nu degeaba i se dusese vestea că lua „fétele peste voia părinţilor, la

[77] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 4–5, sub vocea *adulter*, p. 119–120, sub vocea *concubinaj*; p. 180, sub vocea *duşegubină*; Liviu Pilat, *O privire asupra relaţiilor adulterine în Moldova secolelor XVI–XVIII*, în **AŞUI**, s. n., *Istorie*, XLIV–XLV, 1998–1999, p. 5–18; Constanţa Ghiţulescu, *Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea)*, p. 108–110; Valentina-Cristina Sandu, *Despre curvie, preacurvie în societatea medievală românească (secolele XVI–XVII)*, în „Opţiuni Istoriografice”, IX, 2008, 1–2, p. 139–175.

[78] *Carte românească de învăţătură*, p. 174, glava 61:1.

[79] **DIR**, **A**, XVII/2, p. 80, nr. 92.

[80] Iacov Antonovici, *Documente bârlădene*, IV, Bârlad, 1924, p. 48, nr. XXVI.

[81] **DIR**, **A**, XVII/4, Bucureşti, 1956, p. 165, nr. 203.

[82] *Ibidem*.

[83] L. T. Boga, *Documente basarabene*, II, Chişinău, 1928, p. 11, nr. I.

ţietorie”[84]. Desigur că zvonul despre comportamentul imoral al domnului putea fi răuvoitor, însă el se apropie suspect de mult de mărturia lui Gavriliţă Costachi şi a surorii lui, Todosica Jora, care declarau despre fratele lor, Antohie, că, „tămplăndu-să de i-au făcut Vasălii vodă silă cu o femei din casă, fără voe lui, şi cu acè femei au făcut un ficior făr cununii”[85]. Pare că indecenţa lui vodă era reală şi că, mai mult decât atât, ea depăşea pereţii odăilor domneşti, insinuându-se şi în viaţa privată a boierilor de la curte.

După achitarea duşegubinelor, unii vinovaţi îşi revizuiau comportamentul şi încercau să revină la viaţa morală cerută de societate. În prima domnie a lui Constantin Duca, o oarecare Boculeasa a dat un „lanţuh de aur de 75 de dramuri” vornicului de Bârlad, care aflase că nepoata necăsătorită a femeii avea o relaţie cu un Dabija. Acesta din urmă s-a vădit a fi un om cinstit: „macar de au avut întâi şi sminteală”, el s-a căsătorit cu fata „îndată […] şi are o grămadă de copii”[86].

În comunităţile catolice, moravurile nu erau întru nimic diferite. Misionarul Vito Piluzzi le-a descris cu realism şi amărăciune. Grigore Gross, preot la Baia, în vârstă de 35 de ani, fusese prins de un rutean cu soţia sa. Bărbatul înşelat a vrut să-i lase preotului definitiv femeia şi, pentru aceasta, s-a adresat autorităţilor competente. Însă, adaugă misionarul, „cu bani s-a îndreptat lucrul”. Un alt episod se petrecuse la Cotnari: acolo, o tânără mută născuse un băieţel şi apoi fugise la Neamţ. „Prin semne din mâini şi din cap”, ea l-a indicat ca tată al copilului pe preotul catolic Giovanni Battista Bărcuţă, care avea pe atunci 37 de ani şi nu mai puţin de 13 ani de slujire[87].

Cu asemenea deprinderi, care se aseamănă izbitor cu practicile şi comportamentele sexuale din restul Europei medievale şi premoderne[88],

[84] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 120.

[85] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VI, Bucureşti, 1904, p. 34, nr. 70.

[86] **CDM**, V, Bucureşti, 1974, p. 50, nr. 197.

[87] *Călători străini despre Ţările Române*, VII, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1980, p. 97–98.

[88] Jean-Louis Flandrin, *Les amours paysannes (XVIe–XIXe siècle)*, Paris, 1993; idem, *Le sexe et l'Occident*, cit.; *Sexualités occidentales*, dirigé par Philippe Ariès et André Béjin, Paris, 1982; *Amour et sexualité en Occident*, introduction de Georges Duby, Paris, 1991; *Mariage et sexualité au Moyen Âge. Accord ou crise ?*, sous la

prezenţa copiilor nelegitimi în izvoarele moldoveneşti din secolul al XVII-lea nu poate să mire pe nimeni[89]. Însă cum erau ei priviţi şi trataţi de comunitate, nu ştim. După informaţii mai târzii şi prin analogie cu realităţi similare din ţările apusene[90], ar fi de presupus că această calitate era socotită banală sau, dimpotrivă, infamantă, în funcţie de rangul social al tatălui[91] şi că, în ultima situaţie, bastarzii constituiau dovada vie şi continuă a păcatului săvârşit de părinţi. Bastarzii legitimaţi aveau o soartă mai bună: ei dobândeau nu numai o poziţie onorabilă, ci şi aceleaşi drepturi succesorale ca şi fraţii lor, născuţi în interiorul căsătoriei[92]. Însă, dacă nefericitul prunc era rodul unui viol, el nu avea dreptul să moştenească nimic din averea mamei sale[93].

O condiţie încă şi mai grea o aveau copiii născuţi dintr-o însoţire nerecunoscută de Biserică, precum „cuconii mici" pe care Pătraşco Banul îi făcuse „cu a patra femee, fără de cununie"[94]. A patra căsătorie era considerată „viaţă porcească"[95], iar copiii rezultaţi din ea nu intrau în nici o categorie, „nice di cei lepădaţi, nice copii, nice alt nume să aibă, ce să fie streini de toate". În plus, ei nu aveau dreptul să vină la moştenirea părinţilor[96].

Dinamica naşterilor. Datele de naştere ale copiilor sunt menţionate arareori în sursele perioadei cercetate. Printre puţinele excepţii se numără însemnările de familie ale Cantacuzinilor moldoveni, mult asemănătoare (deşi mai succinte) acelora făcute cam la aceeaşi vreme în familia avocatului angevin Pierre Audouys şi studiate cândva de François Lebrun[97]. Începutul lor se datorează marelui vistiernic Toderaşco

direction de Michel Rouche, Colloque international de Conques, Paris, 2000; *Amour et sexualité*, Paris, 2012.

[89] Elena Bedreag, *Despre copii, reglementări juridice şi mărturii documentare în Moldova veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea*, p. 146–158.

[90] Matthew Gerber, *Bastards. Politics, Family, and Law in Early Modern France*, Oxford-New York, 2012.

[91] Claude Grimmer, *La femme et le bâtard. Amours illégitimes et secrètes dans l'ancienne France*, introduction d'Emmanuel Le Roy Ladurie, Paris, 1983, p. 171.

[92] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 273–274, sub vocea *legitimare*.

[93] *Carte românească de învăţătură*, p. 138, glava 36:15.

[94] **DIR**, **A**, XVII/5, p. 108, nr. 150.

[95] *Şeapte taine a besearecii*, p. 236, glava 13.

[96] *Ibidem*, p. 237, glava 15.

[97] François Lebrun, *Une famille angevine sous l'Ancien Régime d'après son «papier mémorial»*, în „Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest", 82, 1975, 1, p. 47–

Iordache Cantacuzino, care a înregistrat data căsătoriei fiului său, Ioniţă, cu fiica postelnicului Constantin Ciobanu. Ioniţă a continuat, însemnând datele şi locurile de naştere ale primilor săi trei copii. După această parte, urmează tulburătoarea consemnare făcută de fratele lui Ioniţă, Vasile paharnicul, privind moartea acestuia şi naşterea postumă, patru luni mai târziu, a ultimului copil, pe care – adaugă Vasile – „noi l-am botezat şi, în dorul lui, i-am pus numile tătăni-său, Ioan”[98].

Însemnările Cantacuzinilor sunt preţioase nu numai sub raport genealogic sau afectiv, ci şi fiindcă ajută la urmărirea dinamicii naşterilor într-un cuplu. În timpul unui mariaj de cinci ani şi jumătate, s-au născut trei copii şi a fost conceput un al patrulea, care avea să fie adus pe lume de o mamă deja văduvă. Primul bebeluş s-a născut la 15 luni de la însoţirea părinţilor; al doilea – la 14 luni de la naşterea primului, al treilea – de asemenea la 14 luni după naşterea celui de-al doilea. Numai ultimul prunc a văzut lumina zilei la un interval intergenezic mai mare, aproape dublu – 27 de luni.

Calculele acestea devin mai grăitoare dacă sunt comparate cu cele rezultate din analiza unui izvor similar şi absolut contemporan: însemnările de familie ale lui Ilie Abaza[99]. Căsătorit cu Safta, fiica lui Toderaşco Rusul clucerul, Ilie Abaza a avut zece copii, dintre care unul a murit în pruncie[100]. Era, după standardele vremii, o familie prolifică[101]. Naşterile a opt dintre copii s-au produs între 26 ianuarie 1687 şi 17 mai 1705; ceilalţi doi[102] par să fi venit pe lume ulterior. Prima a fost o fată, născută la 12 luni după căsătoria părinţilor; ceilalţi bebeluşi s-au succedat la următoarele intervale: zece luni (al doilea), 38 de luni (al treilea), 14 luni (al patrulea), 36 de luni (al cincilea), 55 de luni (al şaselea), 31 de luni (al şaptelea) şi 35 de luni (al optulea).

În cele două cazuri analizate, primele naşteri au survenit la 15, respectiv 12 luni după căsătorie. Răstimpul cel mai scurt dintre o naştere şi alta este de zece luni, iar cel mai lung – de 55 de luni, însă trebuie să se

67, reluat în idem, *Croyances et cultures dans la France d'Ancien Régime*, Paris, 2001, p. 265–297.

[98] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VII, Bucureşti, 1904, p. 173–174.

[99] Ştefan S. Gorovei, *Vechi însemnări genealogice ale familiei Abaza*, în **AG**, I (VI), 1994, 1–2, p. 169–170.

[100] *Ibidem*, p. 164–165.

[101] François Lebrun, *Une famille angevine*..., p. 50.

[102] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 165.

ţină seama că, în interiorul acestuia din urmă, se plasează moartea unuia dintre copiii mai mari, ceea ce a dus, cu siguranţă, la instituirea unei perioade de doliu, în care relaţiile sexuale ale părinţilor erau interzise. Cei mai mulţi prunci (şase) au fost aduşi pe lume într-un interval intergenezic de 10 până la 15 luni, iar patru – într-un interval de 31 până la 38 de luni.

Nu se poate face, însă, nici o legătură între ordinea naşterilor şi ritmul acestora. Dinamica nu pare determinată nici de înaintarea în vârstă a părinţilor, nici de existenţa unui număr oarecare de copii deja născuţi. În medie, un copil aparţinând generaţiilor indicate din neamurile Cantacuzino şi Abaza a văzut lumina zilei într-un interval intergenezic mediu de 25 de luni, foarte apropiat de acela rezultat din examinarea însemnărilor făcute în familia Audouys[103] şi uşor inferior celui obţinut din studierea unui eşantion mai cuprinzător de documente publice madrilene[104]. Măcar din acest punct de vedere, se poate afirma că ambele familii de boieri moldoveni supuse acestei cercetări se potrivesc modelului de familie din elita socială a Europei, de la sfârşitul veacului al XVII-lea. Pentru a ajunge, însă, la concluzii cu un grad sporit de generalitate, cifrele înfăţişate aici – relative, desigur, dar nu lipsite de relevanţă – ar trebui coroborate în continuare, pe de o parte cu date extrase din alte însemnări de familie şi pe de altă parte cu informaţii despre starea ţării, situaţia politică, dezastrele naturale, epidemiile[105].

Calcule de acest gen, realizate pentru apusul Europei, au arătat că primul copil al unui cuplu se năştea la circa 16 luni de la căsătorie, iar ceilalţi la un interval intergenezic mediu de 19 luni, ceea ce înseamnă că o femeie putea avea, tot în medie, între şapte şi opt copii[106]. Din păcate, estimarea numărului mediu de copii născuţi în secolul al XVII-lea, într-o familie din Moldova – ca şi din Ţara Românească[107] –, este aproape

[103] François Lebrun, *op. cit.*, p. 50.

[104] Claude Larquié, *La famille madrilène du XVIIe siècle*, în „Mélanges de la Casa de Velázquez", XXIV, 1988, p. 147–149.

[105] Pierre Goubert, *En Beauvaisis: problèmes démographiques du XVIIe siècle*, în „Annales ESC", 7, 1952, 4, p. 465–468.

[106] Marcel Reinhard, *La population française au XVIIe siècle*, în „Population", 13, 1958, 4, p. 621.

[107] Violeta Barbu, ***De bono coniugali***, p. 40.

imposibil de făcut, nu numai din pricina lipsei izvoarelor de tip statistic, ci şi a puţinătăţii testamentelor utilizabile ca surse demografice[108].

Purtătorii de semne. Unii bebeluşi veneau pe lume cu semne pe trup, cu excrescenţe sau chiar cu grave malformaţii. Constantin Costachi marele logofăt avea din naştere „un negel în nas”[109], ceea ce i-a adus porecla Negel, transformată ulterior în supranume pentru una dintre ramurile neamului Costachi.

Cartea românească de învăţătură îi aminteşte pe copiii născuţi „cu capul ca de dobitoc sau cu tot trupul”, cu şase degete sau numai cu patru, ori cu degete de dimensiuni mai mici, cu trei mâini sau cu una singură, cu trei picioare sau cu unul singur[110]. Portretul făcut de Miron Costin primului fiu al lui Vasile Lupu surprinde gravele probleme de sănătate cu care acesta se născuse: „era Ion vodă om slab şi deznodat şi de mâni şi de picioare, cum n-ar hi fost feciorul lui Vasilie vodă, care era ca un leu şi la hire şi la trup”[111]. Interesant este faptul că tatăl lui nu a interpretat infirmitatea fiului ca pe un „semn regal”, marcă a aleşilor şi prefigurare a destinului său de viitor suveran[112], ci l-a trimis la Constantinopol, pentru ca doctorii de acolo să-i găsească leac la boala de la braţ, domnul fiind dispus să apeleze chiar şi la medicii de la Padova[113]. Numai că, după câteva luni, sărmanul voievod Ion murea la Stambul, de unde avea să fie „trimis îmbălsămat, cu pompă mare, la tatăl său, pentru a fi îngropat într-o mănăstire din ţara lui”[114]. Avea cam 15 ani.

---

[108] Pierre Dubuis, *Testaments et reprise démographique à la fin du Moyen Âge dans un pays de montagne: le Valais (Suisse), XIVe–XVIe siècles*, în „Annales de démographie historique”, 1991, p. 221–238.

[109] Ion Neculce, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 756.

[110] *Carte românească de învăţătură*, p. 95, glava 9:26.

[111] Miron Costin, *Opere*, p. 117.

[112] François Delpech, *Les marques de naissance: physiognomie, signature magique et charisme souverain*, în vol. *Le corps dans la société espagnole des XVIe et XVIIe siècle*, Colloque international, Sorbonne, 5–8 octobre 1988, études réunies et présentées par Augustin Redondo, Paris, 1990, p. 27–49.

[113] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, Bucureşti, 1894, p. 493, nr. DCXCVIII; Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc, 1382–1775*, I, Călăraşi-Ialomiţa, s.a., p. 89.

[114] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1902, p. 226, nr. LXIII; Dr. Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, I, p. 89.

Naşterea unor copii bolnavi sau cu anomalii fizice era pusă întotdeauna pe seama păcatelor părinţilor[115] şi, mai cu seamă, ale mamelor, aflate „întru necurăţiia firei". Cauza pentru care pruncii veneau pe lume cu „stricăciuni, orbie şi sluţii în multe chipuri" era întreţinerea de către femei a relaţiilor sexuale în perioade socotite impure: în timpul menstruaţiei sau imediat după o naştere, înainte de citirea rugăciunilor care-i îngăduiau întoarcerea în biserică[116].

Dat fiind că un copil născut cu „seamne groaznice […] nu să poată socoti să fie om", părinţii îl puteau ucide fără a primi nici o pedeapsă[117].

Toţi copiii se botează. Pentru omul credincios, botezul avea o însemnătate mai mare decât naşterea propriu-zisă, pentru că, prin el, noul născut primea un nume şi, deci, o identitate, devenea o fiinţă socială completă, intra în rândul comunităţii creştine şi dobândea calitatea de fiu al lui Dumnezeu[118]. „Cuconii cei botezaţ ai creştinilor, ceia ci muriră fără păcate", erau mântuiţi[119]. În schimb, ceilalţi, „coconii creştinilor, cei fără vreame, ce nu apucară la sfântu botez"[120] nu aveau să se bucure de mântuire, pentru că „cine nu să va naşte cu apă şi cu Duhul Svânt, împărăţiia ceriului nu va întra"[121]. Problema copiilor morţi nebotezaţi era una spinoasă[122]. Cum să spui unor părinţi care tocmai îşi pierduseră pruncul că acestuia îi era refuzată viaţa veşnică ? Dar cum să-i faci, în acelaşi timp, să-şi asume cu responsabilitate condiţia de părinţi creştini, cărora nu le poate fi indiferent dacă noul născut moare botezat sau nu? În Moldova, părinţii care nu se îngrijiseră să-şi creştineze bebeluşul înainte ca acesta să moară primeau un canon: după unele pravile, trei ani de post şi 50 de închinăciuni pe zi pentru copilul mort nebotezat şi post de un an pentru copilul mort neîmpărtăşit[123]; după altele, trei ani de post şi de

---

[115] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 362–364.

[116] Varlaam, *Carte românească de învăţătură*, II, p. 356.

[117] *Carte românească de învăţătură*, p. 95, glava 9:26.

[118] Michel Peronnet, *Du baptême à la naissance*, în vol. *Naissance, enfance et éducation*, p. 99–110.

[119] *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, IX, *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de Maria Stanciu-Istrate, Bucureşti, 2004, p. 171.

[120] *Ibidem*, p. 219.

[121] *Şeapte taine a besearecii*, p. 180, glava 8; p. 182, glava 12.

[122] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 489–523; idem, *Les enfants des limbes. Mort-nés et parents dans l'Europe chrétienne*, Audibert, [s.l.], 2006.

[123] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 164.

interzicere a împărtăşaniei, metanii în fiecare zi, iar miercurea şi vinerea mâncare uscată (pâine cu apă) şi doar după ceasul al nouălea[124]. Era de preferat, deci, ca pruncii să fie botezaţi la scurt timp după naştere. Mai mult chiar, dacă bebeluşul era foarte bolnav şi în primejdie de a se stinge imediat, el putea fi creştinat „veri fie noapte, veri dzuo”[125], inclusiv în perioadele de interdicţie, precum Postul Mare[126], iar preotului îi era îngăduit să schimbe rânduiala botezului, „să-l boteadză curundu, să-l leapede de dracul”, după care putea să revină, pentru a rosti şi rugăciunile lăsate deoparte[127]. În cazul în care nu s-ar fi găsit prin apropiere un preot care să oficieze taina, copilul muribund putea fi botezat de orice creştin, inclusiv de tatăl său, însă fără rostirea rugăciunilor specifice[128].

Petru Bogdan Bakšić povesteşte un episod elocvent pentru înţelegerea importanţei botezului, petrecut într-o familie catolică din Bârlad: o femeie care de 15 zile se chinuia să nască, adusese în sfârşit pe lume un prunc viu care, la cererea tatălui, a fost botezat deîndată. Imediat după aceea, a murit. „Şi se minunau oamenii – adaugă arhiepiscopul – zicând: «Cum a făcut bunul Dumnezeu ca făptura aceea să nu moară în sânul mamei fără a primi botezul şi să rămână în viaţă atâtea zile» etc.; şi, după ce a fost îngropată în cimitir acea făptură, tatăl ei ne aduse pâine şi ce mai avea în casă, spunând: «Aduceţi mulţumiri lui Dumnezeu că a avut atâta milă de mine şi a făcut să se nască făptura vie, pe care a mântuit-o prin sfântul botez, şi că n-a murit mama»”[129]. Era cu adevărat un caz fericit, pentru că, în comunităţile catolice din Moldova, lipsite de preoţi, creştinarea de urgenţă[130] era greu de îndeplinit[131]. Copiii erau botezaţi uneori la vârste destul de mari[132] şi li se administrau sfintele taine de către

[124] *Şeapte taine a besearecii*, p. 184, glava 17.
[125] *Ibidem*, p. 183, glava 15.
[126] *Ibidem*, glava 16.
[127] *Pravila ritorului Lucaci*, p. 164. V. şi *Şeapte taine a besearecii*, p. 180–181, glava 9.
[128] *Şeapte taine a besearecii*, p. 181, glava 11.
[129] *Călători străini despre Ţările Române*, V, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 228.
[130] Bernhard Jussen, *Le parrainage à la fin du Moyen Âge: savoir public, attentes théologiques et usages sociaux*, în „Annales ESC”, 47, 1992, 2, p. 482–484.
[131] Pentru botezul în familiile catolice din Moldova, în veacul al XVII-lea: Liviu Pilat, *Comunităţi tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII)*, Bacău, 2002, p. 222–227; Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Ţările Române în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2008, p. 412–413.
[132] Bartolomeo Bassetti, în *Călători străini*, VII, p. 54.

misionari[133] sau de către preoţii catolici care treceau din timp în timp, ca ataşaţi ai unor solii[134]. În împrejurări tragice, ei nu mai apucau, însă, să fie creştinaţi. Călugărul minorit Bernardino Valentini din Perugia transmitea că, în cursul evenimentelor de la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu, care au silit oamenii să fugă prin păduri, iar pe preoţii catolici i-au lăsat fără veşminte şi obiecte de cult, muriseră mai bine de 50 de copii fără a fi botezaţi[135].Tocmai de aceea, se cerea să li se îngăduie moaşelor a-i boteza pe bebeluşii muribunzi[136]. În acest fel, femeile respective erau învestite nu numai cu puterea de a aduce pe lume prunci, ci şi cu „autoritate mântuitoare" asupra lor[137]. Pentru aşezările populate de catolici, unde nu existau nici măcar biserici, se solicita chiar ca laicii să poată boteza, nu numai în situaţii de urgenţă, ci şi în mod obişnuit, spre a nu-i lăsa „pe oameni să trăiască asemenea animalelor"[138].

Pentru sărbătoarea Bobotezei, se înrădăcinase obiceiul ca orfanii să fie botezaţi chiar de domnul ţării, care le oferea veşminte şi bani[139].

La botez sau şi mai târziu, naşul tăia un moţ din părul pruncului[140] şi-i făcea daruri, în funcţie de rangul şi averea sa. Ştefan vodă Tomşa i-a dat finului său, Nistor, fiul lui Constantin Batişte Vevelli, un sat cu mori[141]. Fostul vornic Vasilie Banul i-a dăruit finului său, Ion, fiul marelui vornic de Ţara de Jos Lupu Hăbăşescu, o prisacă, de faţă cu martori, mari boieri „carii s-au tâmplat la cinstita masa dumisale vornicului, în târg în Iaşi"[142]. Aşa cum s-a observat deja, actul de danie a fost redactat chiar cu prilejul botezului[143] şi este important din mai multe

---

[133] *Ibidem*, V, p. 227, 228, 230, 237, 239–243, 245, 248, 249; *ibidem*, VII, p. 139, 140.

[134] *Ibidem*, V, p. 155, 159.

[135] *Ibidem*, p. 426; v. şi p. 429.

[136] Bartolomeo Bassetti, în *ibidem*, VII, p. 54. V., spre comparaţie, François Lebrun, *Le contrôle de la famille par les Églises et par les États*, în vol. *Histoire de la famille*, III, p. 132.

[137] Gail McMurray Gibson, *Scene and Obscene*, p. 15.

[138] Bartolomeo Bassetti, în *Călători străini*, VII, p. 54.

[139] De La Croix, în *ibidem*, p. 264.

[140] Bartolomeo Bassetti, în *ibidem*, p. 54.

[141] **CDM**, II, Bucureşti, 1959, p. 38, nr. 113.

[142] **DRH**, **A**, XX, vol. întocmit de I. Caproşu, C. Burac, Bucureşti, 2011, p. 462–463, nr. 446.

[143] Petronel Zahariuc, *Contribuţii la istoria satului Adjudeni*, în Dănuţ Doboş (coord.), Petronel Zahariuc, Lucia Cireş, Daniela Butnaru, *Adjudeni. Şase veacuri de prezenţă catolică pe valea Siretului*, Iaşi, 2005, p. 25.

unghiuri de vedere: pentru că a păstrat data şi locul creştinării lui Ion Hăbăşescu, viitor dregător al Moldovei[144]; fiindcă îi aminteşte pe boierii care au participat la ceremonie şi la ospăţul care i-a urmat şi, în sfârşit, întrucât conţine o frumoasă urare a naşului pentru fin: „noi i-am dăruit dumisale dintru prilejul nostru puţin, iar Dumnedzeu să-i dăruiască dumisale, dintr-unul să facă o mie". O urare pentru un copil este cuprinsă şi în actul de danie prin care Gaftona, femeie „starpă, fără cuconi", îi dăruia lui Vasilie, fiul Irimiei, finul lui Andrei Măcău, nişte curături între văi: „Iar Vasilie, de va trăi, şi să-i dea Dumnedzău noroc, iar el ca să aibă a mă pomeni la sfintele besăreci"[145]; foarte probabil, şi darul acesta a fost făcut tot la botez, nu numai pentru că documentul conţine o urare, ci şi pentru că menţionează numele naşului, altul decât autoarea daniei. Iliaş vodă Alexandru a dăruit finului său de botez, fiul lui Enache al doilea spătar, un loc de casă în Iaşi, pe Uliţa Mare[146]. Jupâneasa Ileana, soţia stolnicului Irimia Vânculeţ, mărturisea că a dat şi ea un loc de casă în Iaşi, de asemenea pe Uliţa Mare, „hinu-mieu Irimiei, feciorul lui Neculai, când l-au botezat giupânu-mieu stolnicul"[147]; băieţelul, care purta numele naşului său, primise deci darul de la soţia acestuia din urmă. Surorile Tofana, Mardasia şi Ioana au dat la botez finului lor, Toader, două pământuri[148], după cum o arată un zapis scris de preotul Stan – probabil cel care oficiase şi taina. O „cucoană" a marelui vornic Gavril Costachi, Safta, botezată de vornicul Sturza, a primit de la naşul ei o parte de moşie, dar, întrucât copila a murit, tatăl ei a închinat bucata de pământ Mănăstirii Adam, pentru pomenirea ei şi a naşului[149].

Darul naşilor, constituit, de regulă, dintr-o stăpânire funciară, se putea extinde şi asupra părinţilor finului. Paharnicul Vasile Cantacuzino a dat un sat cumnatului său, marele vornic Vasile Costachi, surorii sale, Catrina, şi fiicei acestora, Safta, „caria-i de noi botedzată"[150]. Jupâneasa Murgucioaie a dăruit părţi de sate rudei sale, Negruţ, „pentru căci le-au

[144] *Ibidem*, p. 26–28, 31–32.

[145] **DRH**, **A**, XIX, vol. întocmit de Haralambie Chirca, Bucureşti, 1969, p. 32, nr. 24.

[146] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, II, *Acte interne* (1661–1690), editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2000, p. 136, nr. 153.

[147] *Ibidem*, p. 278, nr. 298.

[148] **CDM**, IV, p. 190, nr. 812.

[149] *Ibidem*, p. 244, nr. 1084.

[150] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 362, nr. 9.

fost şi botezat un copil"[151]. Dacă darul însemna o sumă de bani, aceasta putea ajunge tot la părinţii pruncului botezat. Aşa se face că Prodan Drăguşescul primise, după botezul unei copile, zece lei şi un galben de aur[152].

Naşii nu numai că ofereau daruri, ci şi primeau, din partea părinţilor finului. Dumitraşco Prăjescul a dat o jumătate de sat lui Gavril Tăbârţă, pentru că-i botezase o „cucoană"[153]. Ceva mai târziu, Crâstina, jupâneasa lui Statie clucerul, avea să dăruiască pârcălabului Stratul Iuraşco o jumătate dintr-un sat, pentru că-i creştinase un cocon[154].

Ar fi de amintit şi situaţiile în care naşii dădeau de pomană finilor anumite bunuri, sau în care îi desemnau moştenitori. Un Stratul, fiu al lui Cărăuciul, a dat o parte de moşie finei sale, Nastasia, fiica lui Păcurar din Ştefeni, pentru sufletul său şi al părinţilor săi[155]. La moartea lui, popa Gavril a lăsat finei sale, Măricuţa, „cucoana" diacului Bosiiuc, o parte de sat cu vad de moară[156]. Pe aceeaşi linie se înscrie şi Toader Şoldan, care a dat o parte de ocină finilor săi, „cuconii" lui Vasilie Dubău, ca să-i fie pomană, „pentru sufletul părinţilor miei şi pentru sufletul mieu"[157]. La rândul ei, Grozava Ghiorghiiasa a dat de pomană un „locuşoru" de casă finei sale, Angheluşa, fata Sândzianei şi a seimenului Moldovanul[158]. Neavând copii, Maria, soţia portarului Eremia Cârcu, a dăruit o ocină nepotului său, Dumitraşco Nacul logofătul, şi fiului acestuia, Iliiaş, „fiindu-i ei fini de botez"[159]. În fine, Ştefan Cerchez comisul şi soţia sa au dat un sat Mariei, „cucoana" lui Vasile Costachi vornic, ca să le fie pomană, „căci este botezată de noi"[160].

Botezul contribuia la crearea unor structuri de înrudire mai complexe. Pentru că-i muriseră copiii, vistiernicul Simion Stroici îl luase

---

[151] Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, III, Bârlad, 1915, p. 44, nr. XXXI.

[152] **CDM**, IV, p. 367, nr. 1650.

[153] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/2, Iaşi, 1912, p. 53, nr. 37; v. şi p. 55–56, nr. 39.

[154] **CDM**, IV, p. 256, nr. 1136.

[155] **DIR**, **A**, XVII/3, Bucureşti, 1954, p. 33, nr. 53.

[156] **DRH**, **A**, XXIII, vol. întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1996, p. 504, nr. 443.

[157] **DRH**, **A**, XXIV, vol. întocmit de † C. Cihodaru şi I. Caproşu, Bucureşti, 1998, p. 446, nr. 474.

[158] **DRH**, **A**, XXVIII, vol. întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Bucureşti, 2006, p. 250–251, nr. 311.

[159] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, III, Cernăuţi, 1937, p. 39, nr. 29.

[160] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV/2, Iaşi, 1915, p. 17–18, nr. 10.

„să-i fie lui fecior de suflet" pe Gligorie, fiul lui Lupul Prăjescul, finul lui de botez[161]. Alexandra, fiica hatmanului Pătraşco Moreanul şi soţia spătarului Gligoraşco Rusu[162], a botezat-o pe nepoata ei de soră, Paraschiva, pe care a şi a crescut-o, alegând-o dintre alţi nepoţi ca „se-m fii a miia fiică"; la vremea potrivită, a căsătorit-o, dându-i zestre, iar la capătul vieţii i s-a lăsat în grijă, urmând ca Paraschiva să-i moştenească moşiile şi ţiganii[163].

Înrudirea rituală (numită şi spirituală, artificială sau convenţională) avea un important rol social[164], ceea ce explică, probabil, şi interesul cu care a fost studiată, mai ales în ultimele decenii[165]. Ea crea un nou cerc de rude în jurul unei familii, afirma apartenenţa acesteia la un grup legat prin interese şi strategii comune, dădea naştere unor obligaţii morale şi impunea interdicţii la căsătorie, pentru a evita aşa-numita

[161] **DRH**, **A**, XVIII, vol. întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, Bucureşti, 2006, p. 182, nr. 135.

[162] Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653–1658)*, Iaşi, 2003, p. 112, nota 51; p. 428, nota 373; p. 439.

[163] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, Bucureşti, 1906, p. 281–282, nr. 40.

[164] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 527–530; Christiane Klapisch-Zuber, *La maison et le nom. Stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*, Paris, 1990, p. 123–133; Louis Haas, ***Il mio buono compare**: Choosing Godparents and the Uses of Baptismal Kinship in Renaissance Florence*, în „Journal of Social History", 29, 1995, 2, p. 341–356; Guido Alfani, *Les réseaux de marrainage en Italie du Nord du XVe au XVIIe siècle: coutumes, évolution, parcours individuels*, în „Histoire, économie et société", 25, 2006, 4, p. 17–44; idem, *Fathers and Godfathers. Spiritual Kinship in Early-Modern Italy*, Farnham-Burlington, 2009, p. 13–26.

[165] Françoise Zonabend, *La parenté baptismale à Minot (Côte-d'Or)*, în „Annales ESC", 33, 1978, 3, p. 656–676; Agnès Fine, *L'héritage du nom de baptême*, în „Annales ESC", 42, 1987, 4, p. 853–877; Bernhard Jussen, *Le parrainage à la fin du Moyen Âge*, p. 467–502; Agnès Fine, *Familles: de l'approche statistique à l'ethnologie*, în vol. *Mesurer et comprendre. Mélanges offerts à Jacques Dupaquier*, textes réunis et publies par Jean-Pierre Bardet, François Lebrun, René Le Mée, Paris, 1993, p. 212–215; eadem, *Parrains, marraines. La parenté spirituelle en Europe*, Paris, 1994; Guido Alfani, *Naître sans famille: prénoms et parentés spirituelles des enfants trouvés en Italie septentrionale (XVe–XVIIe siècles)*, în vol. *Noms et destins des Sans Famille*, dir. Jean-Pierre Bardet et Guy Brunet, Paris, 2007, p. 249–271; *Baptiser. Pratique sacramentelle, pratique sociale (XVIe–XXe siècles)*, sous la direction de Guido Alfani, Philippe Castagnetti, Vincent Gourdon, Saint-Étienne, 2009 (în special studiul Constanţei Vintilă-Ghiţulescu, *Construire autour du baptême: parrains et filleuls dans la société roumaine (XVIIe–XVIIIe siècles)*, p. 261–280).

„amestecare de sânge”[166]. Cronicarul Ion Neculce nu avea nici un dubiu că Dumnezeu însuşi îi pedepsea pe cei care nu respectau aceste reguli: moartea pretimpurie a fiicei lui Constantin Cantemir, căsătorită cu Mihail Racoviţă, survenise din pricina încălcării interdicţiilor, întrucât „Cantemir vodă era cumătru cu cuscru-său, Ion Răcoviţă, că-i botedzasă Cantemir vodă un copil lui Ion Răcoviţă, mai mic decât ginere-său, Mihălachii. Căce poate n-au răbdat Dumnedăzău”[167].

Părinţi fără copii... Ceea ce se poate susţine fără teama de a greşi este că soţii lipsiţi de urmaşi considerau că nu şi-au împlinit menirea în această lume şi că, pentru păcatele lor, Dumnezeu îi pedepsise cu sterilitatea. Exemplele care urmează sunt convingătoare: Protasia şi soţul ei, Iftodie, credeau că „Dumnedzău nu ne-a dat să avăm coconi”[168], iar Angheniia, soţia lui Petre căpitanul, că nu a avut „cuconi, din păcatele ei, cu bărbatul ei”[169]. De regulă, sterilitatea era socotită o neputinţă a femeii şi, prin însuşi acest fapt, un non-sens, pentru că femeia a fost dintotdeauna asociată cu fecunditatea[170].

Pentru prezervarea patrimoniului[171], evitarea desherenţei şi înlăturarea unor moştenitori îndepărtaţi sau nedoriţi, cuplurile fără copii înfiau, de regulă, o rudă a unuia dintre soţi, care trebuia să-i îngrijească până la moarte şi apoi să-i pomenească după rânduiala creştină[172]. *Adoptio in hereditatem* era o practică uzuală, care crea sau întărea structuri de înrudire şi asigura păstrarea averii în cadrul aceleiaşi familii[173]. Prin înfiere se stabilea o legătură de filiaţie, analogă celei legitime, chiar dacă fiul sau fiica de suflet erau oameni în toată firea, unii dintre ei cu propria familie.

---

[166] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 14, sub vocea *amestecare de sânge*; p. 322, sub vocea *nun*; Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie*, p. 103–105.

[167] Ion Neculce, *Opere*, p. 340.

[168] **DRH**, **A**, XXV, vol. întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, † Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, Bucureşti, 2003, p. 384, nr. 377.

[169] *Ibidem*, p. 387, nr. 380.

[170] Jacques Gélis, *L'arbre et le fruit*, p. 38–39.

[171] Anita Guerreau-Jalabert, *Qu'est-ce que l'**adoptio** dans la société chrétienne médiévale?*, în „Médiévales”, 35, 1998, p. 47.

[172] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 245–246, sub vocea *înfiere*.

[173] Emmanuelle Santinelli, *Continuité ou rupture ? L'adoption dans le droit merovingien*, în „Médiévales”, 35, 1998, p. 14–17.

În spaţiul românesc, femeile singure, lipsite de urmaşi (în general, văduve), aveau dreptul să adopte, la fel ca şi omoloagele lor din unele ţări occidentale[174]. Diferenţa mică de vârstă dintre părinţii adoptivi şi copiii de suflet nu pare să fi fost un impediment în procesul de adopţie, aşa cum atrăseseră atenţia juriştii occidentali, în virtutea principiului *adoptio naturam imitatur*[175]. Ba, dimpotrivă, înfierile pruncilor par să fi fost mai rare. Ileana Stanca şi soţul ei, Nechifor comisul, neavând copii, au luat „o cocoană mică", nepoată de soră a jupânesei, ca să le fie fată de suflet şi „o au crescut de mică, până s-au făcut fecioară şi o au măritat după Ştefan Moimăscul pitarul"[176]. O nepoată, „copilă de doi ani şi giumătate", înfiaseră şi Hârja Fărcăşoae cu soţul ei, Farcaş Ioanăş[177], ca, de altfel, şi Alexandra, fiica hatmanului Pătraşco Moreanul[178].

Copiii de suflet aveau drepturi succesorale, pe care şi le exercitau ca atare. Astfel, o Draghiţa, fată de suflet, a participat, alături de rudele de sânge ale celor care o înfiaseră, la vânzarea unei ocini[179].

Strategie patrimonială prin excelenţă, adopţia nu pare să fi avut în Moldova şi o dimensiune filantropică[180], pentru că ea nu era înţeleasă ca o formă de plasament a copiilor orfani[181] şi nici ca o modalitate comodă de a introduce în familie bastarzii[182].

…şi copii fără părinţi. Orfanii erau crescuţi, de obicei, în cercul familial, care, într-o societate tradiţională, avea întotdeauna dimensiuni impresionante. Obiceiul de a abandona copiii fără părinţi sau pe cei născuţi în afara căsătoriei – relativ răspândit în Apus – nu pare să fi avut adepţi în Moldova, poate şi pentru că abandonul era condamnat cu asprime. Cei cinci copii ai stolnicului Toma Cantacuzino, rămaşi fără

[174] Kristin E. Gager, *Women, Adoption, and Family Life in Early Modern Paris*, în „Journal of Family History", 22, 1997, 1, p. 5–25.

[175] Franck Roumy, ***Adoptio naturam imitatur**: étendue et portée d'une maxime aristotélicienne dans la pensée juridique médiévale (XIIe–XVe siècles)*, în „Médiévales", 35, 1998, p. 53–54.

[176] **DRH**, **A**, XX, p. 503, nr. 478; v. şi p. 592, nr. 541.

[177] **DRH**, **A**, XXIV, p. 398, nr. 418.

[178] N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 281–282, nr. 40.

[179] **DIR**, **A**, XVII/4, p. 71, nr. 100.

[180] Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie*, p. 106.

[181] Jean-Pierre Gutton, *Histoire de l'adoption en France*, Paris, 1993, p. 45–59, 65–74; Thomas Kuehn, *L'adoption à Florence à la fin du Moyen Âge*, în „Médiévales", 35, 1998, p. 70.

[182] Philippe Maurice, *Adoption et donation d'enfants en Gévaudan à la fin du Moyen Âge*, în „Médiévales", 35, 1998, p. 84–89.

mamă, au fost îngrijiţi de tatăl lor până ce aveau să se stingă şi ei[183]. De Ilinca, fiica hatmanului Zosin Başotă, rămasă „săracî de părinţi, fată ficiorî", se ocupaseră fraţii mai mari, care i-au constituit zestrea şi au căsătorit-o[184]. În lipsa unui părinte supravieţuitor sau a unor fraţi maturi, orfanii treceau în ocrotirea rudelor mai îndepărtate. După moartea lui Ionaşco Stroici „cocoana" lui – pe care o bănuiesc bastardă[185] – a fost crescută în casa lui Miron vodă Barnovschi, ea urmând a fi înzestrată şi căsătorită „după un fecior de boiear den ţară"[186]. Copiii hatmanului Iancu Costin, rămaşi în Polonia după moartea părinţilor lor, s-au bucurat de „pomana şi mila" lui Iordache Cantacuzino, care „i-au scos pre toţi […] den ţarî streinî. Şi i-au strânsu la dumnealui şi i-au crescut împreună cu fiii dumisali, fiindu-le ca un părinte, şi fétele li-au măritat şi li-au înzăstrat şi au făcut multe cheltuială cu dănsăle"[187]. Iordache Cantacuzino a consemnat, de altfel, că, după ce le-a adus pe „cucoanele lui Costin" din Ţara Leşească, el le-a ţinut în casa lui şi le-a făcut câte trei rânduri de haine şi „alte cheltuiali multe, scumpe, cum s-a dat la nişte feate de boiari"[188]. Orfanii hatmanului Costin avuseseră noroc, însă alţii, lipsiţi de părinţi şi trăind prin alte ţări, ajungeau, precum fiii lui Constantin Cheşco, „înstrăinaţi despre locurile" lor[189].

Dacă mureau, orfanii de un părinte erau moşteniţi de părintele supravieţuitor, aşa „cum scrie pravila: cine are fâciori cu feméia sa şi va muri unul dentru dânşii, au bărbatul, au feméia, rămâne parte celui mortu fâciorilor. Iară de să vor prileji să moară pre urma părintelui său celui mortu, rămâne partea fâciorilor toată, pre mâna părintelui său, celuia ce

[183] **DRH**, **A**, XXVI, vol. întocmit de I. Caproşu, Bucureşti, 2003, p. 512–513, nr. 634.

[184] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1903, p. 51–52, nr. 238.

[185] Maria Magdalena Székely, *Cui a aparţinut mormântul din pronaosul Dragomirnei ?*, în **SMIM**, XXVII, 2009, p. 164, reluat în vol. *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, II, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstirea Dragomirna, 2014, p. 199; eadem, *Imposibila biografie. Vieţi de femei din Moldova de altădată*, în **AŞUI**, s. n., *Istorie*, LVI–LVIII, 2010–2012, p. 114–115.

[186] **DRH**, **A**, XXI, p. 426, nr. 333.

[187] N. Grigoraş, *Ştiri noi despre viaţa şi familia lui Miron Costin*, în **SCŞI**, 1956, p. 187, nr. 6; v. şi *ibidem*, p. 189, nr. 7; Dumitru Zaharia, *Trei documente privind familia lui Miron Costin*, în **AIIAI**, XV, 1978, p. 489–490, nr. 2; p. 491, nr. 3.

[188] Dumitru Zaharia, *op. cit.*, p. 488, nr. 1.

[189] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, VII, ediţie îngrijită de Ioan Caproşu, indice de Arcadie Bodale, cuvânt înainte de Dumitru Vatamaniuc, Iaşi, 2005, p. 209, nr. 146.

rămâne viu pre iastă lume, au tată-său, au maică-sa"[190]. Prevederea s-a aplicat în cazul deja invocat al stolnicului Toma Cantacuzino[191], dar şi în altele, despre care fac vorbire documentele epocii[192].

„Orfanii fără putere" de prin sate beneficiau de scutiri de dări[193].

Societatea era atentă ca nu cumva un copil drept să fie declarat vitreg şi, prin aceasta, să i se nege dreptul de moştenire a averii părintelui său. La nevoie, pentru stabilirea adevărului se putea apela la martori, aşa cum s-a întâmplat în cadrul unui proces dificil, privind stăpânirile neamului Mânjea. Una dintre persoanele implicate, Anghelina, fiica lui Sărghie şi soţia lui Iaţco, fusese acuzată de rudele sale că „nu iaste fată bună lui Sărghie, ce-i iaste hiiastră, făcută cu altu bărbat, pe urma lui Sărghie". Pentru a înlătura acuzaţia, soţul ei a strâns martori care ştiau când se născuse Anghelina şi care au mărturisit în faţa domnului şi a sfatului „cum iaste fată bună lui Sărghie"[194].

*

La finalul acestor observaţii, am fi îndreptăţiţi să ne întrebăm: putem vorbi oare despre copilărie în Moldova veacului al XVII-lea? În măsura în care aplicăm definiţia „*copilărie* nu înseamnă nimic mai mult decât starea de a fi copil"[195], privind aşadar lucrurile doar din perspectiva vârstei, răspunsul este fireşte pozitiv. Au existat copii, şi încă în număr mare, de unde rolul şi importanţa lor socială deosebită. Adulţii din familie sau din afara ei erau conştienţi de existenţa acestui segment al societăţii, definit exclusiv prin vârstă, ca şi de faptul că ei aveau sarcina de a se îngriji de hrana, sănătatea, educaţia, bunăstarea şi viitorul lui. Dacă privim, însă, copilăria ca pe un fenomen sau ca pe o construcţie culturală, ar trebui să căutăm elementele unificatoare care să o caracterizeze. Or, acestea sunt extrem de puţine şi nu foarte relevante. Cum înregistrările la Starea Civilă, vaccinările, asistenţa sanitară, şcolarizarea obligatorie, alimentaţia caracteristică ori legislaţia specifică nu existau, înseamnă că

[190] **DRH**, **A**, XXVI, p. 512, nr. 634.

[191] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/1, Iaşi, 1910, p. 73, nr. 52.

[192] Idem, *Surete şi izvoade*, V, Iaşi, 1908, p. 335–336, nr. CCXLVI; idem, *Surete şi izvoade*, XXII, Iaşi, 1929, p. 37, nr. 42.

[193] **DRH**, **A**, XX, p. 15, nr. 13.

[194] **DRH**, **A**, XXVIII, p. 164, nr. 208.

[195] Sharon Brookshaw, *The Material Culture of Children and Childhood. Understanding Childhood Objects in the Museum Context*, în „Journal of Material Culture", 14, 2009, 3, p. 366.

universul copilăriei trebuie restrâns la o simplă etapă biologică, inevitabil diferită de la un individ la altul, în funcţie de sex, de nivelul de cultură, de apartenenţa socială şi de contextul istoric. Ca atare, pentru a acoperi toată gama de percepţii, sentimente, expresii şi reprezentări ale vârstei inocenţei, cred că mai potrivit ar fi să utilizăm, cel puţin deocamdată, noţiunea de *copilării*.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

ESSAI SUR L'ENFANCE DANS LA MOLDAVIE DU XVIIe SIECLE

Résumé

L'histoire de l'enfance est un de ces sujets qui semblent inabordables pour le médiéviste roumain. L'absence des sources écrites spécifiques, la pauvreté des renseignements absolument nécessaires et l'absence des repères méthodologiques sont tout autant d'obstacles considérables devant celui qui se hasarderait à une recherche dans ce domaine. La présente étude cherche à surmonter ces inconvénients et à signaler quelques aspects de la vie des enfants d'autrefois qui peuvent être plus facilement reconstitués. Les modèles théoriques utilisés sont empruntés à d'autres espaces historiographiques, mais les sources soumises à l'analyse proviennent exclusivement de la Moldavie du XVIIe siècle.

L'étude comprend les sections suivantes: *Qu'est-ce que c'est un enfant?*; *Faire et ne pas faire des enfants*; *La conception dans le péché*; *La dynamique des naissances*; *Les porteurs de signes*; *Tous les enfants sont baptisés*; *Parents sans enfants…*; *… et enfants sans parents*.

Au terme de la recherche, une question se pose: peut-on parler d'enfance dans la Moldavie du XVIIe siècle ? Si l'on considère l'enfance comme un phénomène ou comme une construction culturelle, on doit chercher les éléments unificateurs qui la définissent. Or, comme les enregistrements à l'Etat Civil, les vaccinations, l'assistance sanitaire, la scolarisation obligatoire, l'alimentation caractéristique ou la législation spécifique n'existaient pas, l'univers de l'enfance est restreint à une étape biologique, inévitablement différente d'un individu à l'autre, selon le sexe, le niveau de culture, l'appartenance sociale et le contexte historique. Par conséquent, pour couvrir toute la gamme de perceptions, de sentiments, d'expressions et de représentations de l'âge de l'innocence, il serait plus adéquat de nous servir de la notion d'*enfances*.

Mots-clés: enfant, enfance, famille, Moldavie, XVIIe siècle.

HERALDICA NEAMURILOR BOIEREŞTI DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XIV-XV. CONTRIBUŢII ŞI INTERPRETĂRI NOI

ALEXANDRU PÎNZAR[*]
alexpinzar@gmail.com

Despre chestiunea[**] existenţei instituţiei heraldice în perioada de început a Moldovei medievale s-a discutat vreme de mai mult de un veac, fără ca opiniile formulate[1] să ofere un răspuns tranşant, documentat şi argumentat, acestei probleme. Acest lucru s-a datorat exclusiv unei singure cauze: „faptul că nu dispunem de colecţii de reproduceri care să fie întocmite cu sistematizarea cuvenită şi cu exigenţa de a întruni un număr de piese cât mai complet cu putinţă”[2]. Dacă această observaţie privea cercetările de sigilografie transilvăneană, ea este perfect valabilă şi

[*] dr., Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta”, Iaşi.

[**] Comunicare susţinută la şedinţa din 13 decembrie 2011 a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, filiala Iaşi.

[1] Răspunsului negativ, formulat de cercetători din trecut, precum Ştefan D. Grecianu, sau, mai aproape de vremurile noastre, N. Grămadă, în *A existat la români instituţia heraldică?*, în **SCI**, XIX, 1945, p. 26–32, i-au fost oferite contra-argumente, pe măsură ce noi materiale au fost publicate şi luate în considerare: Constantin Moisil, *O pagină de heraldică românească veche*, publicat iniţial în „Academia Republicii Populare Române, Buletin ştiinţific, *C. Ştiinţe istorice, filosofice şi economico-juridice. Ştiinţa limbii, literatură şi artă*”, I, 3–4, aprilie-decembrie 1949, p. 151–162, republicat în **HERB**, I (VI), 1999, 1–2, p. 3–11; Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977; Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la heraldica medievală românească*, în **AG**, II (VII), 1995, 1–2, p. 274–284.

[2] S. Jakó, Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârşitul secolului al XV-lea), în **DIR**, Introducere/2, p. 562. O altă formulare, la Leon Şimanschi, *Cele mai vechi sigilii domneşti si boiereşti din Moldova (1387–1421)*, în **AIIAI**, XVII, 1980, p. 141: „absenţa unui corpus general al izvoarelor sfragistice”.

în cazul problematicii heraldicii moldoveneşti din primele veacuri ale ţării, întrucât, cu rare excepţii[3], majoritatea mărturiilor cu caracter heraldic s-au păstrat în peceţi. Din fericire, spre deosebire de situaţia celeilalte ţări româneşti extracarpatice, s-au păstrat destule acte moldoveneşti care au atârnate şi peceţi ale boierilor din sfaturile domnilor de la Suceava, adică ale celor de cel mai înalt rang, *baronii* Moldovei. Şi aceasta fiindcă, pe lângă actele externe, care, conform practicii diplomatice a epocii, aveau nevoie de consimţământul (*consensus*) boierilor din sfat[4], cancelaria moldovenească a produs şi acte interne cosigilate, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, din raţiuni lămurite plauzibil de Emil Vîrtosu, care a făcut şi un inventar al acestora[5]. Marea majoritate a acestor acte (cele externe în totalitate) se află însă în arhive străine, în principal în Archiwum Glówne Akt Dawnych (Arhiva Principală a Actelor Vechi) din Varşovia, şi acest lucru a făcut dificilă crearea doritului *corpus* al peceţilor moldoveneşti din primele două veacuri ale existenţei Moldovei. Dintre cercetătorii trecutului nostru care au ajuns în arhivele poloneze, doar Leon Şimanschi şi-a fixat drept obiectiv investigarea exhaustivă a materialului sfragistic, dar, cu toate acestea, rezultatele cercetărilor sale au fost destul de limitate, documentele şi, deci, peceţile cercetate constituind un mic procent din fondul disponibil (limita cronologică superioară a actelor investigate de el fiind anul 1421)[6]. Pe lângă reconstituirile realizate de Leon Şimanschi, mai pot fi folosite şi reproducerile de bună calitate realizate de Ioan Bogdan în Polonia şi publicate de Nicolae Iorga într-un album[7], care, însă,

[3] Precum informaţiile din cronica lui Ulrich von Richenthal, publicate pentru prima dată la noi de Constantin I. Karadja, în *Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, în **ARMSI**, III, VII, 2, Bucureşti, 1927, p. 59–91, sau puţinele reprezentări heraldice sculptate în piatră sau pictate din biserici, gravate pe piese de argintărie, ori brodate pe obiecte liturgice, trecute în revistă de Ştefan S. Gorovei, în *op. cit.*, p. 276–280, la care trebuie adăugate şi cele câteva inele sigilare scoase la lumină de arheologi, precum cel al lui Simion Stroici, publicat de Voica Maria Puşcaşu în *Inelul sigilar al lui Simion Stroici*, în **HERB**, I (VI), 1999, 1–2, p. 121–125.

[4] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în **DIR**, Introducere/2, p. 431.

[5] *Ibidem* şi idem, *Despre cosigilarea actelor domneşti*, în **AIIAI**, VI, 1969, p. 151–158.

[6] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 142.

[7] *Album paléographique moldave. Documents du XIVe, XVe et XVIe siècle. Recueillis par Jean Bogdan et publiés avec une instruction et des résumés par N. Iorga. Album paleografic moldovenesc. Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea.*

fiind dedicat mai ales paleografiei, este mai greu de utilizat de cei preocupaţi de peceţi, în lipsa elementelor de identificare a lor. Cu toate acestea, albumul este important fiindcă consemnează un stadiu în care multe dintre ele se aflau într-o stare mai bună, după cum a constatat Leon Şimanschi după mai mult de jumătate de secol, când a găsit atât unele pierdute, cât şi altele iremediabil degradate, faţă de situaţia de la începutul veacului trecut[8].

Pentru istoricii şi heraldiştii români, ceea ce afirma Emil Vîrtosu acum mai bine de 50 de ani ar fi rămas, prin urmare, în mare parte valabil şi astăzi: „vechile sigilii boiereşti, atât de diferite între ele ca formă, mărime, emblemă şi inscripţie, sunt foarte puţin cunoscute până acum şi constituie pentru noi o preocupare de viitor”[9]. Am fi rămas şi astăzi la stadiul de deziderat, dacă nu am fi primit un ajutor neaşteptat de la un coleg de breaslă din Ucraina. În cuvântul introductiv al cărţii sale, apărute în 2008[10], care anunţă încă din titlu (*Heraldica neamurilor boiereşti din Ruso-Vlahia (principatul Moldovei), sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*) temele majore abordate şi dorinţa de a le trata exhaustiv, dar totodată şi ideologia căreia îi este tributar, cercetătorul ucrainean Oleh Odnorozhenko inventariază posibilele izvoare şi ajunge, la rândul său, la concluzia că reconstrucţia sistemului heraldic al boierimii Moldovei primelor veacuri de existenţă este dependentă, aproape în totalitate, de monumentele sfragistice păstrate[11]. Mai mult, constatând că nu dispunem practic de acte private, pentru Moldova veacurilor al XIV-lea şi al XV-lea, ci doar de documente ieşite din cancelaria domnilor, autorul a observat că peceţile atârnate pe aceste acte au aparţinut în totalitate eşalonului superior al boierimii, *baronii* Moldovei, primele mărturii heraldice privind straturile inferioare ale clasei privilegiate apărând abia în veacul al XVII-lea. Prin urmare, cercetătorul ucrainean a subliniat cu temei că, din punct de vedere metodologic, prin heraldica boierimii Moldovei medievale trebuie înţeleasă doar aceea a

---

Adunate de Ioan Bogdan şi publicate cu o introducere şi rezumate de N. Iorga, Bucarest/Bucureşti–Paris, 1926.

[8] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 142.

[9] Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, p. 501.

[10] Олег Одноороженко, Р*одова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV – XVI ст*., Харків, 2008.

[11] *Ibidem*, p. 10.

neamurilor marilor dregători, singura care poate fi studiată, prin prisma izvoarelor de care dispunem[12].

Pentru a realiza un instrument de lucru cu care să poată aborda temele propuse, Oleh Odnorozhenko a încercat să alcătuiască o colecţie de reproduceri de peceţi care să răspundă dezideratelor expuse la începutul acestor rânduri: exhaustivitate şi sistematizare. Prima cerinţă putea fi îndeplinită doar lucrând în arhivele poloneze, ucrainene şi româneşti. În Varşovia, la Archiwum Glówne Akt Dawnych, în Cracovia, la Archiwum Państwowe, în Kiev, la Центральний державний історичний архів України у місті Києві, în Cernăuţi, la Державний архів Чернівецької області, cercetătorul ucrainean a găsit cele 38 de acte externe cunoscute, emise de cancelaria domnească, ce au atârnate şi peceţi boiereşti, datând de la sfârşitul secolului al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, ca şi 10 dintre cele 33 de acte interne cosigilate, din vremea lui Ştefan cel Mare, inventariate de Emil Vîrtosu în 1956, care au păstrate peceţi în stare acceptabilă de conservare şi se află în arhivele străine. Singurele acte cosigilate care nu i-au fost accesibile au fost cele 9 documente aflate în arhivele româneşti[13], la care ar trebui adăugat şi actul intern semnalat de acelaşi istoric român în 1969.

Sistematizarea bogatului material sfragistic a fost efectuată după mai multe criterii. În primul rând, cel cronologic: sfârşitul secolului al XIV-lea, considerat perioada de naştere şi de formare iniţială a heraldicii neamurilor boiereşti ale Moldovei[14], secolul al XV-lea, privit ca anii de deplină înflorire a acesteia[15], şi secolul al XVI-lea, perioada declinului tradiţiei heraldice[16]. Aceste aprecieri, în special în ce priveşte situaţia din secolul al XVI-lea, au fost emise şi în istoriografia noastră[17], chiar dacă ipotezele oferite pentru a le explica diferă, după cum va fi vorba în continuare.

Al doilea nivel de sistematizare este strâns legat de scopul avut în vedere de cercetătorul ucrainean. Subliniind, pe bună dreptate, că estimarea după criterii onomastice a compoziţiei etnice a boierimii moldoveneşti din primele veacuri ale ţării este, inevitabil, predispusă la

[12] *Ibidem*, p. 10–11.
[13] *Ibidem*, p. 11–22.
[14] *Ibidem*, p. 23.
[15] *Ibidem*, p. 45.
[16] *Ibidem*, p. 122.
[17] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 282.

erori, datorită interferenţelor culturale (sau, mai prozaic spus, a „modelor" onomastice ale epocii), Oleh Odnorozhenko propune o definiţie a etnicităţii care să aibă în vedere neamurile şi nu indivizii. Din această perspectivă, autorul propune o metodologie care să folosească atât informaţiile onomastice, cât şi cele privitoare la stăpâniri şi cele heraldice, pentru a identifica originile etnice ale diverselor familii nobiliare din Moldova[18]. Scopul, declarat încă din titlu, este acela de a demonstra caracterul etnic preponderent rutenesc al Moldovei secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, dacă nu pentru întreg teritoriul, cel puţin pentru partea nordică a sa. Definiţia „caracterului etnic" al unei alcătuiri politice este dată tot de Oleh Odnorozhenko: compoziţia etnică a „maselor de ţărani" nu conta câtuşi de puţin, esenţială fiind cea a elitei conducătoare[19] (mulţi istorici ucraineni, foşti sovietici, trebuie să fi fost cel puțin intrigați de acest mod de a pune problema). Această perspectivă, oricât de distorsionată ar putea părea cercetătorilor români, nu e, în fond, decât o imagine în oglindă a practicii românizării deliberate a numelor vechi, realizată de editorii primelor documente moldoveneşti publicate în seria *Documenta Romaniae Historica*[20], care a fost criticată şi la noi, chiar în epocă. În consecinţă, al doilea nivel de sistematizare a fost alcătuit folosind presupunerile autorului privind originea etnică a boierilor, bazate totuşi în principal pe criterii onomastice. La acestea, Oleh Odnorozhenko a adăugat şi un al treilea nivel de sistematizare, ce foloseşte clasificarea tipurilor însemnelor heraldice de pe monumentele sfragistice.

Folosind metodologia propusă, după analiza a 128 de însemne heraldice ale celor 106 neamuri boiereşti inventariate, de la care s-au păstrat peceţi atârnate pe actele de până la 1500[21], cercetătorul ucrainean a identificat 60 de neamuri ale marilor dregători de origine ruteană, 33 de neamuri de origine românească, 5 neamuri de origine ungară, unul de origine vest-slavă şi alte 7 neamuri cu origini mixte (româno-ruteană şi ungaro-ruteană)[22].

Nu doresc câtuşi de puţin să desfiinţez aceste rezultate şi să inversez procentele, dar o analiză critică a supoziţiilor şi raţionamentelor folosite trebuie făcută. În primul rând, trebuie să remarc că nu a fost utilizată, în

[18] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 8.
[19] *Ibidem*, p. 7.
[20] **DRH**, **A**, I, vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, p. IX.
[21] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 144.
[22] *Ibidem*, p. 145.

nici un caz, o particularitate semnificativă a unei componente importante a monumentului sfragistic, legenda. Faptul că aceasta e în latină sau în slavă nu pare să aibă vreo semnificaţie pentru cercetătorul ucrainean, deşi în istoriografia română acest lucru a fost evidenţiat şi folosit cu promptitudine[23]. Analiza şi clasificarea celeilalte componente a monumentului sfragistic, însemnele heraldice sau figurative din câmp, demonstrează preponderenţa acelora cu caracter geometric (83 de cazuri, două treimi din total), aşa-numitele „sigle heraldice", care în istoriografia românească sunt considerate în general a fi „de certă influenţă externă", de posibilă origine „polono-lituaniană"[24], chiar dacă raportul de descendenţă directă e pus, de regulă, sub semnul întrebării. Dacă Dan Cernovodeanu vorbeşte de un prototip comun, o heraldică „dezvoltată între secolele XIII–XIV în spaţiul geografic cuprinzând teritoriile maramureşene, nord-moldovene şi sud-galiţiene, heraldică derivând direct din herbul Sas aparţinând familiei voievodului Dragoş"[25], Eugen Nicolae extinde aria de căutare a posibilelor modele pentru însemnele heraldice de tip geometric până la „«tamgalele» scito-sarmatice din antichitate", „mărcile de olar din evul mediu timpuriu", „monogramele bizantine", „edificiile schematizate" de tradiţie occidentală şi, în fine, tamgalele tătărăşti, conchizând că „nu există temeiuri în favoarea preluării lor de la popoarele vecine în epoca formării statului moldovenesc"[26]. În ciuda acestei parade de erudiţie, cred că trebuie acceptat, totuşi, faptul că aşa-numitele „sigle heraldice" îşi au originea în spaţiul de la nord şi răsărit, fiind la origine însemne de clan, care au căpătat, datorită influenţelor venite dinspre apus, valenţe heraldice[27]. Însă folosirea de un oarecare neam boieresc a unui însemn de acest tip nu presupune neapărat şi o anume origine etnică a lui, după cum o demonstrează exemple date chiar de cercetătorul ucrainean. Printre cele mai complexe însemne de acest tip, între cele gravate în câmpurile peceţilor boierilor moldoveni din veacul al XV-lea, sunt cele ale panilor Laţco Boţ şi Miclouş, fratele său, ca şi acelea ale panilor Miclouş şi Damacuş, toate din 1421[28], boieri care par a

[23] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 146–147.
[24] Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 166–167.
[25] *Ibidem*, p. 167.
[26] Eugen Nicolae, *Descoperiri monetare de la Suceava* (I), în **BSNR**, 140–141, 1992–1993, p. 190–191.
[27] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 144.
[28] *Ibidem*, p. 118, fig. 131 şi 132; p. 119, fig. 133 şi 134.

avea o origine maghiară. Aşa sunt şi consideraţi de autorul ucrainean (chiar dacă legenda peceţii lui Laţco Boţ e în latină, iar cea a ultimilor doi e în slavă) (**fig. 1** şi **2**). Un alt exemplu priveşte unul dintre primii boieri ai Moldovei al cărui nume a fost păstrat de documente, panul Bratul Netedul, care a folosit în 1393 o pecete în care cercetătorul ucrainean a văzut un însemn geometric ce mobilează un scut[29] (**fig. 3**), având aşadar depline valenţe heraldice (spre deosebire de Leon Şimanschi, care, în pecetea din 1395 pe care i-o atribuie, a văzut un cap de bour în scut[30] (**fig. 4**). Cu un nume ce are articolul românesc, Oleh Odnorozhenko l-a consemnat pe acest boier, firește, în rândul neamurilor de origine românească.

Cercetătorul ucrainean trece însă, de regulă, destul de uşor peste obstacolele care se ridică în calea deducţiilor sale cu privire la originea etnică a neamurilor boiereşti din Moldova. Semnalând prezenţa unor reprezentări care sunt practic necunoscute în heraldica boierilor Rusiilor de sud-vest, anume imaginile de păsări, Oleh Odnorozhenko găseşte totuşi argumentul că aceste însemne au fost folosite în stemele oraşelor şi ţărilor din acel spaţiu şi, în consecinţă, afirmă că folosirea lor nu ar indica neapărat neamuri neruteneşti[31]. E vorba în principal de acvile, precum cea din blazonul lui Stanislav Rotompan (căruia cercetătorul ucrainean îi atribuie patru peceţi[32] (**fig. 5**, **6**, **7**, **8**), inclusiv aceea cu scut cu acvilă de pe actul din 1395, pe care Leon Şimanschi văzuse o legendă scrisă în greceşte şi o atribuise lui Costea *viteazul*, creând apoi, pornind de la această constatare, un „superpersonaj", în care „a topit" toate referinţele din epocă ce dau acest nume[33], legendă care de fapt ar fi retrogradă, în slavă, şi ar cuprinde numele Stanislav, conform citirii lui Oleh Odnorozhenko (**fig. 7**). În privinţa acestui important boier al începuturilor Moldovei, am oferit, cu câțiva ani în urmă, ipoteza originii lui sileziene[34], care ar fi susţinută de mai multe argumente, nu numai de cel onomastic, prin care cercetătorul ucrainean îl încadrează între boierii de origine rutenească. Lui Costea *viteazul* acesta îi atribuie pecetea de pe actul din

[29] *Ibidem*, p. 26, fig. 5.
[30] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 154, fig. 4.
[31] Олег Одноороженко, *op. cit.*, p. 144.
[32] *Ibidem*, p. 27–28, fig. 6, 7, 8, 9.
[33] Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 151.
[34] Alexandru Pînzar, *Originea lui Stanislav de Ielova–Rotompan. O ipoteză*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis", X, 2011, p. 34–43.

1395 care are în câmp doar o acvilă figurativă, fără legendă[35] (**fig. 9**). Tot acvile, în scut heraldic sau nu, au peceţile panului Crâstea, fratele lui Vlad de la Siret, din 1421 şi 1434[36], cea a panului Steţco al lui Giurgiu de la Toporăuţi, din 1436[37] (**fig. 10**) şi, probabil, cea a panului Ioanâş *viteazul* din 1395[38] (**fig. 11**), trecuţi şi ei în rândul neamurilor boiereşti ruteneşti. Chiar şi o apariţie cu totul inedită, precum cea a pelicanului, văzută de Oleh Odnorozhenko pe pecetea din 1393 a lui Ivan Stravici[39] (**fig. 12**), nu îl face să-şi pună mai multe întrebări. Cu toate că acest simbol, răspândit de bestiariile Apusului, e de certă factură occidentală, acolo unde a şi fost folosit frecvent ca mobilă heraldică[40] şi, în plus, legenda peceţii e în latineşte, cercetătorul ucrainean nu are nici o ezitare să-i atribuie lui Ivan Stravici, după nume, o origine rutenească. Tot folosind criteriul onomastic, îl consideră rutean (cu un semn de întrebare, totuşi) şi pe panul Ioanâş de la Şomuz, care a folosit, în 1435, o pecete ce poartă în câmp o reprezentare figurativă foarte expresivă: o *dextrochère* purtând o spadă, acompaniată de stea, semilună şi roză[41] (**fig. 13**), de o certă factură ardelenească[42]. Dacă Oleh Odnorozhenko ar fi aplicat metodologia propusă, care să folosească atât informaţiile onomastice, cât şi cele privitoare la stăpâniri şi cele heraldice, ar fi bănuit poate, după cum

[35] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 30, fig. 11. Cercetătorul ucrainean îi atribuie şi o a doua presupusă stemă, reprezentată pe o inscripţie în piatră de la Cetatea Albă, în care istoricul sovietic V. A. Voicechovskij a citit numele lui Costea, al lui Iuga voievod şi data de 9 septembrie 1399. Dacă ar fi cunoscut sau dacă ar fi acordat credit şi rezultatelor obţinute în istoriografia românească, ar fi ştiut că lectura e complet eronată, după cum a demonstrat Ştefan S. Gorovei încă de acum mai bine de 30 de ani (idem, *Inscripţia lui Iuga vodă din 1399*, în **AIIAI**, XIX, 1982, p. 657–659), textul inscripţiei greceşti neconţinând vreunul dintre numele văzute de istoricul sovietic. Acest lucru a fost confirmat şi de cercetările ulterioare ale lui Andrei Pippidi şi ale Marianei Şlapac. Detalii şi bibliografia problemei, la Ştefan S. Gorovei, *Veacul XIV. Din nou şi mereu...*, în *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea şi Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 285–286, reluat în idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ediţia a II-a, adăugită, Iaşi, 2014, p. 363–364.

[36] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 67, fig. 67, 68.

[37] *Ibidem*, fig. 69.

[38] *Ibidem*, p. 32, fig. 14.

[39] *Ibidem*, fig. 13.

[40] Charles Grandmaison, *Dictionnaire héraldique*, Paris, 1861, *sub voce* „pelican", inventariază nu mai puţin de 15 blazoane ale familiilor nobiliare franceze mobilate cu acest simbol.

[41] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 77, fig. 83.

[42] S. Jákо, *op. cit.*, p. 588.

bănuiesc eu, că panul Ioanâş era, de fapt, un János. De aceeaşi factură ardelenească sunt şi reprezentările figurative de dragoni gravate în peceţile panului Şendrică pisar din 1436[43], sau cea a lui Duma Negru din 1434[44] (**fig. 14**), ambii contabilizaţi (tot cu un semn de întrebare) în numărul boierilor cu origine rutenească. Tributare tot tradiţiei heraldice ungare, care folosea în general figuri simple şi în forme naturale[45], pot fi şi grifonul de pe pecetea panului Andriaş (trecut în rândul neamurilor de origine maghiară), atârnată la actul din 1393[46] (**fig. 15**), sau florile de crin figurative de pe peceţile panilor Hrinco, din 1407, şi Iachim Caliianovici, din 1421[47] (**fig. 16**) (ambii de origine ruteană, în opinia cercetătorului ucrainean).

Ce ne arată aceste câteva exemple? În primul rând, subiectivitatea şi relativitatea aprecierii unor reprezentări nu întotdeauna bine imprimate pe o suprafaţă de ceară care a suferit multe degradări de-a lungul veacurilor. Nu este prudent, deci, să fie edificate construcţii elaborate pe o bază ce e destul de şubredă. O confruntare a reconstituirilor făcute de autorul ucrainean cu reproducerile fotografice din albumul lui Ioan Bogdan, cu reconstituirile lui Leon Şimanschi şi cu descrierile din ediţiile de documente este o condiţie preliminară absolut necesară. În al doilea rând, ele arată lipsa de prudenţă în aprecieri, dar şi imposibilitatea demersului cercetătorului ucrainean de a trasa delimitări clare între neamurile boiereşti după etnicitate. De altfel, includerea în ecuaţie a cercetărilor genealogice este suficientă pentru a justifica acest punct de vedere. Simpla consultare a anexelor ce prezintă într-o formulă grafică sugestivă conexiunile genealogice între boierii din sfatul lui Ştefan cel Mare, din studii recente ale lui Lucian-Valeriu Lefter[48], este grăitoare. Cunoştinţele de genealogie şi prosopografie nu sunt întotdeauna punctul tare al lui Oleh Odnorozhenko, care face câteodată erori datorate omonimiilor. De exemplu, pe trei acte externe din 1499, cercetătorul ucrainean a identificat pecetea pârcălabului Ştefu, cu o legendă pe care nu a putut să o citească,

[43] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 74, fig. 77.
[44] *Ibidem*, fig. 78.
[45] S. Jáko, *op. cit.*, p. 588.
[46] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 24, fig. 2.
[47] *Ibidem*, p. 75, fig. 80, 81.
[48] Lucian-Valeriu Lefter, *„Boierii noştri credincioşi". Conexiuni genealogice în sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare*, în **AP**, VI, 2010, 1, anexă. O variantă completată şi corectată a acesteia este accesibilă online la adresa analeleputnei.ro/wp-content/uploads/2014/06/ANEXA-Lefter-Tiron-Arbore-heraldic-2013.jpg

iar în câmp cu un scut încărcat cu un însemn geometric[49] (**fig. 17**). A presupus, pe bună dreptate, că acest personaj ar fi Ştefu1 pitar din 1476[50], dar a mers mai departe cu identificarea, şi l-a numit Ştefu1 Buceaţchi, făcându-l membru al unui neam pe care Constantin Rezachevici îl consideră a fi o ramură a familiei magnaţior Buczaczki-Jazłowiecki[51], din herbul Abdank[52]. Cercetătorul ucrainean a făcut, de fapt, o confuzie între două personaje care ar fi fost înrudite, conform cercetărilor lui Constantin Rezachevici, dar nu identice: Ştefu1 pitar, apoi pârcălab de Hotin, şi Ştefu1 Buceaţchi, un personaj atestat documentar pentru prima oară abia în 1520[53].

Acest mod de interpretare ar putea fi, totuşi, ceva mai mult decât o eroare neintenţionată, cum s-au făcut multe, datorită omonimiilor. Ar putea fi vorba chiar de o încercare deliberată de a „forţa" includerea a cât mai multor neamuri de mari dregători ai Moldovei în rândul celor cu origine etnică rutenească. De altfel, Oleh Odnorozhenko pare uneori că e blocat în „stereotipuri naţionale": în ceea ce pare reprezentarea figurativă foarte clară şi interesantă a unei mâini[54], de pe pecetea din 1421 atribuită panului Stan, fost postelnic şi vistier[55] (**fig. 18**), cercetătorul ucrainean vede patru coloane pe o bază, cu o semilună inversată (*croissant renversé*) în dreapta şi o ramură în stânga[56]! Semnalând prezenţa, în monumentele sfragistice moldoveneşti, încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea, a reprezentărilor heraldice sau figurative alcătuite din semilună şi săgeată, în diferite poziţii (precum cele de pe peceţile lui Dragoş *viteazul*, din 1393[57] (**fig. 19**), Dan Uncleata şi Ciurbă, ambele din 1421[58] (**fig. 20**), predatând prima atestare a herbului Sas, din 1427, cercetătorul ucrainean

[49] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 54, fig. 42.

[50] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 287.

[51] Constantin Rezachevici, *Magnaţii Buczacki–Jazłowiecki şi Moldova în secolele XV–XVI şi ramura necunoscută a acestora, boierii moldoveni Buceaţchi*, în **RIM**, 3–4, 2006, p. 21–28.

[52] Hipolit Stupnicki, *Herbarz Polski*, I, Lwów, 1855, p. 1.

[53] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 28.

[54] Semnificaţia simbolică a mâinii era aceea a consfinţirii unui legământ; un alt caz cunoscut de inel sigilar cu o mână gravată este cel al Doamnei Neaga, soţia lui Mihnea Turcitul, cf. Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, p. 532.

[55] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 62, fig. 58.

[56] *Ibidem*, p. 61.

[57] *Ibidem*, p. 39, fig. 21.

[58] *Ibidem*, p. 41, fig. 22, 23.

nu este deranjat de numele româneşti sau de legendele latine şi găseşte şi în acest caz un argument (numele rudelor), pentru a păstra acest tip de însemne heraldice în patrimoniul exclusiv al neamurilor ruteneşti[59], cu toate că, în acest caz, opinia prudentă formulată de Dan Cernovodeanu pare a fi mai aproape de adevăr. Nu e de mirare, aşadar, faptul că autorul nu remarcă cele câteva cazuri de posibilă prezenţă a reprezentărilor altor herburi poloneze pe peceţile unor mari dregători moldoveni. E vorba de herbul Szeliga (**fig. 21**), pe peceţile din 1395 şi 1421 ale lui Mihail de la Dorohoi[60] (**fig. 22**), herbul Leliwa (**fig. 23**), pe peceţile din 1445 şi 1453 ale lui Duma Braevici[61] (**fig. 24**), Janina (**fig. 25**), pe peceţile panilor Boguş Nesteacovici din 1434 şi 1436 şi Paşco Nesteacovici din 1434[62] (**fig. 26**), poate şi herbul Gryf (**fig. 27**), pe pecetea panului Andriaş din 1393[63] (**fig. 15**). Ipoteza că unii dintre *baronii* moldoveni ar fi putut să fie primiţi în herburile poloneze chiar din veacurile al XIV-lea şi al XV-lea a fost emisă încă de acum douăzeci de ani de Ştefan S. Gorovei, pe temeiul descrierii omagiului de la Colomeea din 1485, în care se relata „împodobirea cu însemne de cavaler" a moldovenilor din suita lui Ştefan cel Mare[64]. O altă posibilitate ar fi şi intrarea în slujba domnilor Moldovei a unor nobili de origine poloneză, după cum ar sugera prenumele fiilor panului Nesteac.

Posibila primire a neamurilor boiereşti moldoveneşti în herburi poloneze ar avea implicaţii nu lipsite de importanţă. Ştefan S. Gorovei emitea chiar, tot acum douăzeci de ani, ipoteza că unele dintre stemele peceţilor boiereşti din veacurile al XIV-lea până în prima jumătate a celui de-al XVI-lea şi-ar putea avea originea tocmai în această practică[65]. Această posibilitate ar putea fi un nou motiv în favoarea existenţei unei heraldici autohtone moldoveneşti. Alte argumente ne oferă cartea lui Oleh Odnorozhenko, prin modul în care a realizat un alt nivel de sistematizare a materialului sfragistic. Grupând peceţile succesive ale aceluiaşi personaj, urmate de cele ale descendenţilor, atunci când acest lucru este posibil, cercetătorul ucrainean demonstrează, fără urmă de îndoială,

[59] *Ibidem*, p. 38–40.
[60] *Ibidem*, p. 42, fig. 24, 25.
[61] *Ibidem*, p. 66, fig. 65, 66.
[62] *Ibidem*, p. 79, fig. 86, 87, 88.
[63] *Ibidem*, p, 24, fig. 2.
[64] Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la heraldica medievală românească*, p. 281–282.
[65] *Ibidem.*

existenţa continuităţii tradiţiei heraldice în cadrul neamurilor boiereşti şi, mai mult, stabilitatea reprezentărilor în diferitele ramuri ale aceleiaşi familii[66]. Cazurile neamurilor Bârlici şi Danovici sunt edificatoare: pe pecetea panului Bârlă, din 1387[67] (**fig. 28**), sunt aceleaşi reprezentări heraldice ca şi cele de pe peceţile fiului său, Sin Bârlici, din 1393[68] (**fig. 29**), şi ale nepoţilor Stan Bârlici şi Vană Bârlici, din 1421 şi 1434[69] (**fig. 30**). La fel, peceţile panului Dan, din 1421 şi 1433[70], poartă acelaşi însemn heraldic ca şi pecetea fiului său, Costea Danovici, din 1453[71] (**fig. 31**). Vechile însemne heraldice erau transmise şi de-a lungul a mai multor generaţii, după cum ne demonstrează cazul neamului Movilă. Pecetea panului Cozma Moghilă ceaşnic, atârnată în 1499[72] (**fig. 32**), poartă însemnul heraldic binecunoscut, pe care l-au folosit şi Ieremia, Simion şi descendenţii lor, confirmând, fără putinţă de tăgadă, că el este strămoşul Movileştilor, aşa cum spune şi pomelnicul Mănăstirii Sucevița[73], cu toate că multă vreme această descendenţă a fost considerată doar o legendă[74]. Nu e singurul neam boieresc la care poate fi atestată transmiterea însemnelor heraldice peste secole: pe peceţile lui Mihail Popşa, din 1421[75], şi Ion Popşa, din 1518[76], sunt două reprezentări aproape identice (**fig. 33**). Aproape identice sunt şi reprezentările din scuturile de pe peceţile lui Isaia Gârdovici, din 1433[77], şi cea a fiului său, Duma Isaievici, din 1435[78] (**fig. 34**).

Aceste diferenţe minore de compoziţie au mai fost discutate de heraldiştii noştri, afirmându-se că ele „nu afectează cu nimic concluzia referitoare la existenţa, folosirea şi moştenirea însemnelor heraldice în Evul Mediu românesc”[79]. O explicaţie a acestui fenomen poate fi găsită

[66] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 37.
[67] *Ibidem*, p. 36, fig. 15.
[68] *Ibidem*, fig. 16.
[69] *Ibidem*, p. 37, fig. 17, 18, 19.
[70] *Ibidem*, p. 98, fig. 104, 105.
[71] *Ibidem*, fig. 106.
[72] *Ibidem*, p. 78, fig. 84.
[73] Ştefan S. Gorovei, *Movileştii*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească. I. «Casa noastră Movilească»*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 9.
[74] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 280.
[75] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 50, fig. 35.
[76] *Ibidem*, fig. 36.
[77] *Ibidem*, p. 57, fig. 50.
[78] *Ibidem*, fig. 51.
[79] *Nota redacţiei*, la Voica Maria Puşcaşu, *op. cit.*, p. 125.

doar prin căutarea unor analogii cu practici similare din spaţiul de la nord şi răsărit de Moldova, acolo unde au fost folosite frecvent aşa-numitele „sigle heraldice". Obiceiul derivării prin mici transformări a tamgalelor de clan ale hanilor mongoli (tot reprezentări geometrice stilizate), pe măsură ce ele erau transmise de la o generaţie la alta, pentru a fi obţinute reprezentări care să fie şi individualizate, dar să ateste şi o anume descendenţă, este binecunoscut[80] (**fig. 35**). Cum influenţa mongolă asupra slavilor de răsărit s-a exercitat şi în domeniul pre- sau proto-heraldic (după cum arată şi folosirea de călătorul rus Zosima, în 1419, a termenului *tamga* pentru *pecete*[81]), nu e deloc surprinzător faptul că practica este atestată şi pentru însemnele heraldice de tip geometric folosite de boierii ruteni şi lituanieni[82]. În mod firesc, aceste constatări ne permit să considerăm că şi în Moldova „siglele heraldice", transmise de la o generaţie la alta, sufereau mici şi subtile modificări tocmai pentru a-i individualiza pe deținătorii acestor **însemne personale**.

Constatarea existenţei fenomenului moştenirii reprezentărilor heraldice i-a permis cercetătorului ucrainean să folosească materialul sfragistic adunat pentru a emite o serie de ipoteze din domeniul genealogic – un lucru greu de conceput până acum, pentru veacurile al XIV-lea şi al XV-lea. Unele sunt dintre cele care nu vor putea fi validate niciodată, precum presupunerea că „Thebermur auss der Walachy" din cronica lui Richenthal, al cărui blazon cuprindea un scut mobilat cu un leu rampant, flancat de o semilună conturnată şi o stea cu şase raze[83] (**fig. 36**), ar fi Dragomir Albu, tatăl lui Giurgiu de la Frătăuţi[84], de la care s-au păstrat trei peceţi superbe, din 1407, 1421 şi 1433, în care e gravat un blazon complet, tot cu leu rampant în scut[85] (**fig. 37**). Alte ipoteze sunt, însă, cu adevărat interesante. Folosind imaginea peceţii lui Luca Stroici din 1600[86] (**fig. 38**), necunoscută până acum în istoriografia română (era cunoscută doar o reprezentare identică a stemei marelui boier de pe o

[80] Nyamaa Bardach, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, Ulaan Baatar, 2005, p. 21-83. Elocvent, în special, este tabelul sinoptic de la p. 83.

[81] *Călători străini despre ţările române*, I, vol. îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 44.

[82] Ростислав Саввов, *Ще раз так звану монету Федора*, în „Нумізматика и фалеристика", 2, 2010, p. 9.

[83] Constantin I. Karadja, *op. cit.*, anexa IX.

[84] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 71.

[85] *Ibidem*, p. 69, fig. 70, 71, 72.

[86] *Ibidem*, p. 132, fig. 147.

cupă din argint, datată în 1591[87]), Oleh Odnorozhenko a constatat identitatea reprezentării din scut cu cea din peceţile neamului Bârlici[88], de la începutul veacului al XV-lea (**fig. 28**, **29**, **30**), sugerând că ar fi posibilă o înrudire între panul Stroici, menţionat în 1425, presupusul strămoş al neamului Stroiceştilor, şi neamul de boieri Bârlici[89]. O altă ipoteză priveşte posibila înrudire între Oană sau Vană de la Tulova şi boierul Mic Siliştovscâi (Costăchescu a tradus Mic de la Silişeşti[90]), care a pus, în 1436, la actul prin care boierii lui Iliaş întăreau jurământul domnului lor, o pecete ce poartă acelaşi însemn heraldic ca şi aceea din 1407 a lui Oană vornic[91] (**fig. 39**). Cercetătorul ucrainean oferă şi o posibilă confirmare a legăturii de rudenie, dată de enumerarea, în 1429, între proprietăţile care fuseseră ale lui Oană de la Tulova, a unui sat numit chiar Siliştea[92]. Cea mai interesantă ipoteză este una care pare a lămuri o problemă mai veche: Oleh Odnorozhenko a constatat marea asemănare între însemnul heraldic gravat pe pecetea panului Ieremia Galeş, din 1516, şi cel al logofătului Mateiaş, aflat în ctitoria sa de la Horodniceni[93] (**fig. 40**). Problema părinţilor logofătului a fost una care a generat diferite interpretări, Mateiaş fiind considerat fie fiul lui Dolh portar, fie al pârcălabului Ion Grumaz. Nu voi intra în detaliile problemei, ele fiind expuse pe larg de Maria Magdalena Székely în paginile dedicate logofătului, din cartea sa închinată sfetnicilor lui Petru Rareş[94]. Foarte marea asemănare a însemnelor heraldice este un argument în plus în favoarea ipotezei că Mateiaş, cămăraşul de vistierie din Suceava, fiul lui Ion Grumaz şi nepotul vistiernicului şi vameşului Ieremia (Galeş) („unchiul acestui Mateiaş"), după cum arată inscripţia de pe *Tetraevanghelul* închinat de el Bisericii Sf. Nicolae din Suceava în 1519[95], e acelaşi personaj cu vistiernicul şi logofătul de mai târziu, ctitorul de la Horodniceni (chiar

[87] Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la heraldica medievală românească*, p. 279–280.
[88] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 36–37, fig. 15, 16, 17, 18, 19.
[89] *Ibidem*, p. 132.
[90] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 702.
[91] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 89, fig. 95, 96.
[92] **DRH**, **A**, I, p. 134, nr. 90.
[93] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 88, fig. 93, 94.
[94] Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, 2002, p. 82–83.
[95] *Ibidem*, p. 322–323.

dacă cercetătorul ucrainean îi atribuie pârcălabului Ion Grumaz o pecete, din 1499, care nu are în câmp un însemn geometric asemănător (**fig. 41**).

Toate aceste exemple confirmă existenţa unui sistem heraldic bine dezvoltat în secolele al XIV-lea şi al XV-lea în Moldova. Chiar dacă în destule cazuri peceţile boierilor moldoveni poartă reprezentări iconografice, acestea aveau tot rost heraldic, lucru confirmat de prezenţa lor ca mobile în scut în alte sigilii ale unui aceluiaşi personaj (de exemplu peceţile lui Petru Hudici, din 1421, 1434 şi 1436[96] (**fig. 42**), sau cele ale lui Duma Braevici, din 1445 şi 1453[97] (**fig. 24**). Cât despre „problema" folosirii iniţialelor numelor pe peceţi, considerate de cercetătorul ucrainean o dovadă a absenţei tradiţiei heraldice în rândul boierimii de origine română (ridicată de domni, chipurile, din rândul oamenilor de rând şi care a imitat practicile neamurilor ruteneşti)[98], constatăm că putem găsi exemple de folosire a acestora şi pentru boieri contabilizaţi în categoria celor cu origine rutenească (de exemplu pe prima pecete, din 1421, a lui Ivan Cupcici[99] (**fig. 43**). Chiar şi atunci când boierii au ales să folosească iniţialele numelui drept însemn, ele au fost folosite cu un acut simţ heraldic, uneori chiar în blazoane complete (peceţile panului Neagoe logofăt, din 1434 şi 1445[100], sunt edificatoare în acest sens (**fig. 44**). De altfel, aceste observaţii pot fi făcute şi despre alte sisteme heraldice contemporane din răsăritul Europei. Cu privire la cel din Ungaria, de exemplu, s-a afirmat că „majoritatea nobilimii, până la sfârşitul secolului al XIV-lea, n-avea blazon, ci folosea numai figuri simbolice alese de ea însăşi"[101].

Nu voi intra în detalii privitoare la partea (foarte sumar tratată) ce analizează heraldica moldovenească din secolul al XVI-lea. Am amintit că cercetătorul ucrainean o priveşte ca pe o perioadă de decădere, datorată, în concepţia lui, schimbărilor în baza etnică a marii boierimi, în defavoarea elementului rutenesc și în favoarea celui românesc, desigur[102]. E greu de înțeles, în zilele noastre, un raționament în baza căruia autorul afirmă că „degradarea" reprezentărilor heraldice din secolul al XVI-lea ar

[96] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 46, fig. 28, 29, 30.
[97] *Ibidem*, p. 66, fig. 65, 66.
[98] *Ibidem*, p. 145–146.
[99] *Ibidem*, p. 52, fig. 39, 40, 41.
[100] *Ibidem*, p. 110, fig. 123, 124.
[101] S. Jáko, *op. cit.*, p. 587.
[102] Олег Однороженко, *op. cit.*, p. 146.

putea avea vreo legătură cu prefaceri de ordin etnic. Această viziune asupra trecutului, care şi-ar fi găsit locul mai curând pe la sfârşitul secolului al XIX-lea sau la începutul celui următor, împreună cu neluarea în considerare de către Oleh Odnorozhenko a cercetărilor româneşti recente cu privire la problemele de care se ocupă, diminuează meritul incontestabil al cărţii sale de a aduna şi sistematiza aproape tot materialul sfragistic disponibil pentru Moldova veacurilor al XIV-lea şi al XV-lea. Doar atât a trebuit pentru ca vechi nelămuriri şi controverse să fie desluşite. De aceea, demersul cercetătorului ucrainean e un îndemn pentru heraldiştii români ca să încerce, la rândul lor, să îl repete, adăugând şi materialul sfragistic şi heraldic din arhivele şi muzeele româneşti, în primul rând pentru a valida lecturile lui Oleh Odnorozhenko, dar şi pentru a completa o bază de izvoare care îşi va dovedi în continuare importanţa, atât pentru cercetările genealogice şi heraldice, cât şi pentru interpretarea, în general, a faptelor din trecutul Moldovei.

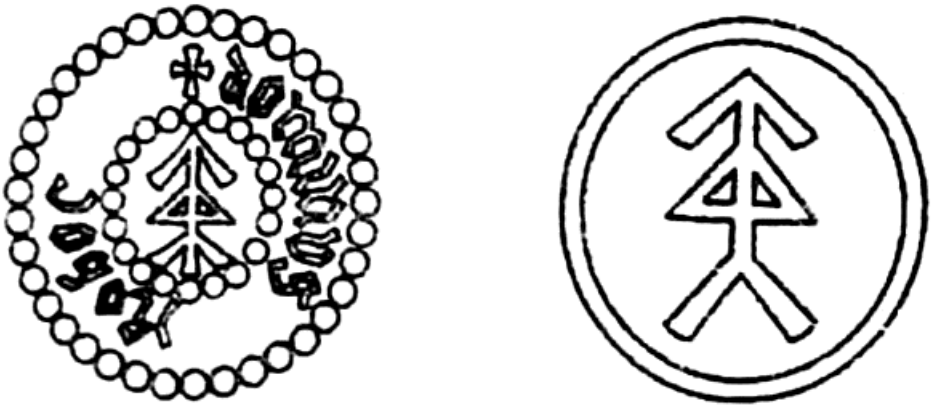

Fig. 1. Peceţile din 1421 ale panilor Laţco Boţ şi Miclouş, fratele său
(după Oleh Odnorozhenko)

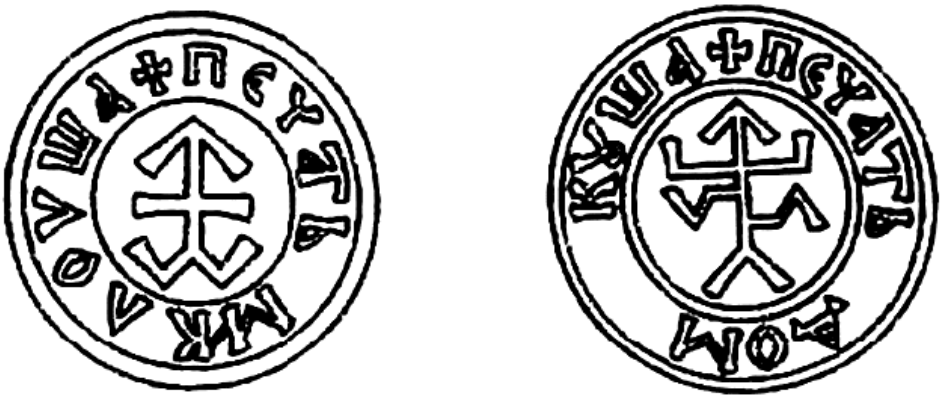

Fig. 2. Peceţile din 1421 ale panilor Miclouş şi Damacuş
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 3. Pecetea din 1393
a panului Bratul Netedul
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 4. Pecetea din 1395
a panului Bratul Netedul
(după Leon Şimanschi)

Fig. 5. Pecetea din 1387
a panului Stanislav Rotompan
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 6. Pecetea din 1395
a panului Stanislav Rotompan
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 7. Altă pecete din 1395
a panului Stanislav Rotompan
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 8. Pecetea din 1404
a panului Stanislav Rotompan
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 9. Pecetea atribuită lui Costea *viteazul*, din 1395
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 10. De la stânga la dreapta, peceţile panului Crâstea, fratele lui Vlad de la Siret, din 1421 şi 1434, şi cea a panului Steţco al lui Giurgiu de la Toporăuţi, din 1436 (după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 11. Pecetea din 1395 a panului Ioanâş *viteazul* (după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 12. Pecetea din 1393 a panului Ivan Stravici (după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 13. Pecetea din 1435 a panului Ioanâş de la Şomuz
(după Oleh Odnorozhenko)

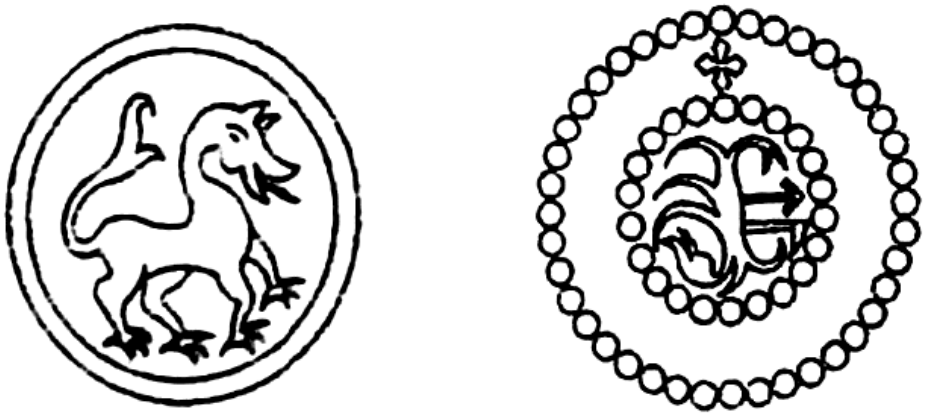

Fig. 14. Peceţile panului Şendrică pisar, din 1436, şi a panului Duma Negru, din 1434
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 15. Pecetea din 1393 a panului Andriaş
(după Oleh Odnorozhenko)

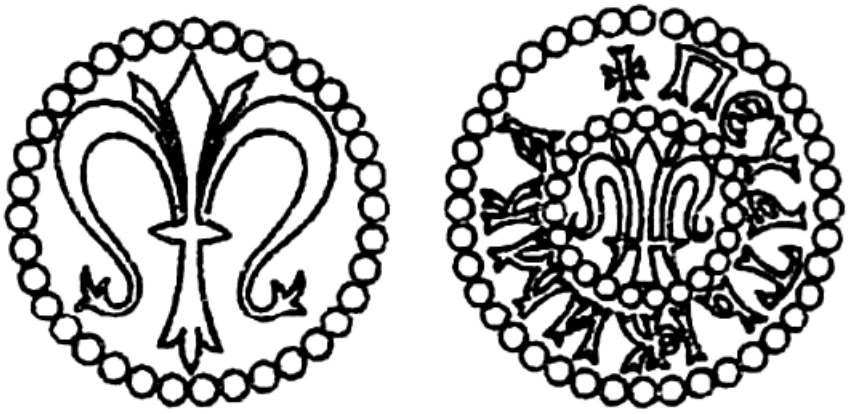

Fig. 16. Peceţile panului Hrinco, din 1407, şi a panului Iachim Caliianovici, din 1421
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 17. Pecetea din 1499
a pârcălabului Ştefu l
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 18. Pecetea din 1421
a panului Stan, fost postelnic şi vistier
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 19. Pecetea din 1393 a panului Dragoş *viteazul*
(după Oleh Odnorozhenko)

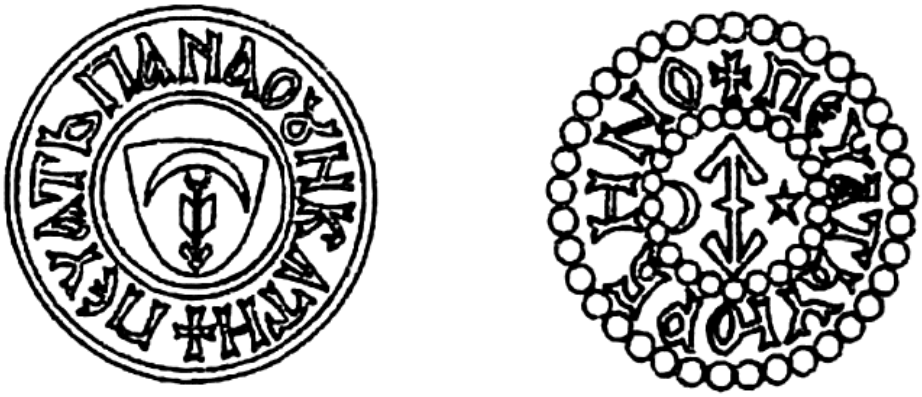

Fig. 20. Peceţile din 1421 ale panilor Dan Uncleata şi Ciurbă
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 21. Herbul Szeliga

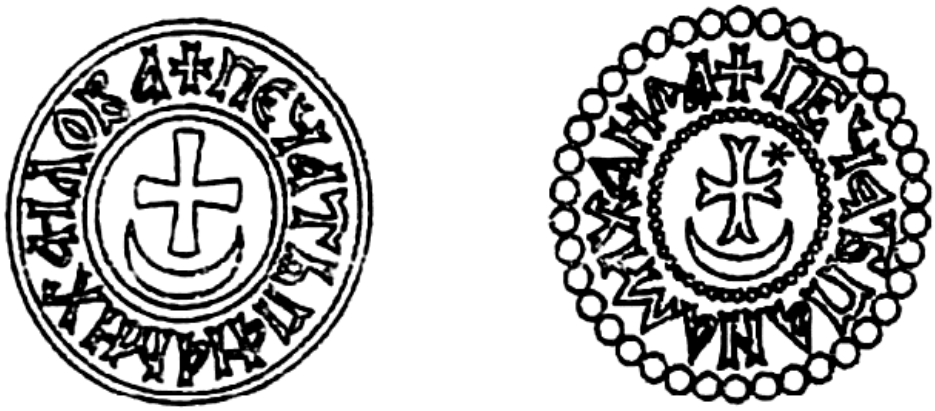

Fig. 22. Peceţile din 1395 şi 1421 ale panului Mihail de la Dorohoi
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 23. Herbul Leliwa

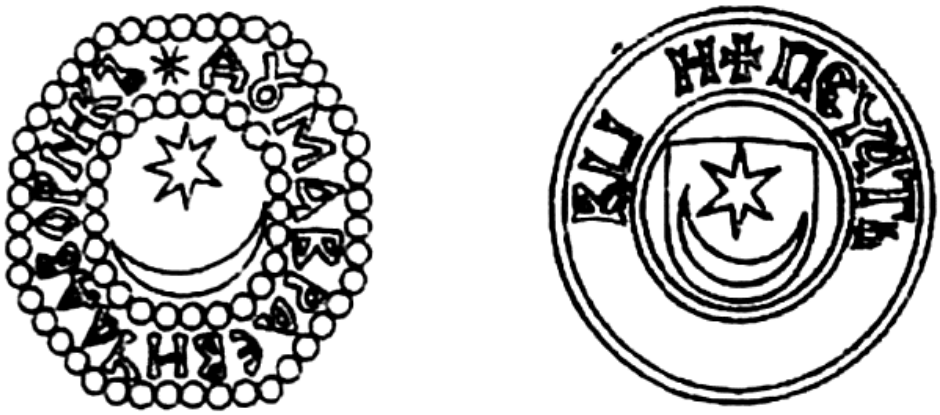

Fig. 24. Peceţile din 1445 şi 1453 ale panului Duma Braevici
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 25. Herbul Janina

Fig. 26. Peceţile panilor Boguş Nesteacovici, din 1434 şi 1436,
şi Paşco Nesteacovici, din 1434
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 27. Herbul Gryf

Fig. 28. Pecetea din 1387
a panului Bârlă
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 29. Pecetea din 1393
a panului Sin Bârlici
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 30. De la stânga la dreapta, pecetea panului Stan Bârlici, din 1421,
şi peceţile panului Vană Bârlici, din 1421 şi 1434
(după Oleh Odnorozhenko)

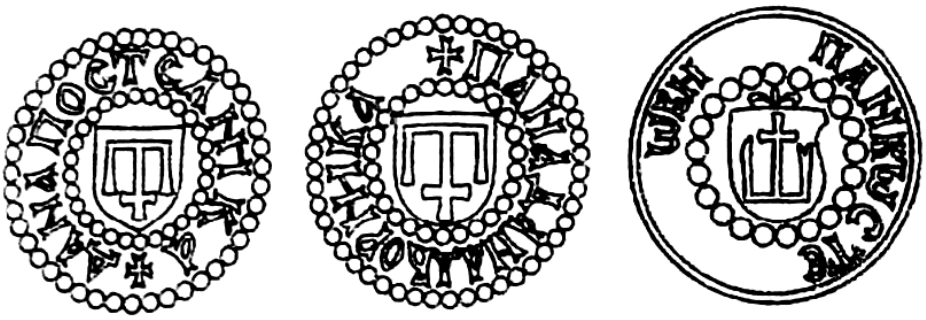

Fig. 31. De la stânga la dreapta, peceţile panului Dan, din 1421 şi 1433,
şi pecetea panului Costea Danovici, din 1453
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 32. Pecetea din 1499 a panului Cozma Moghilă ceaşnic
(după Oleh Odnorozhenko)

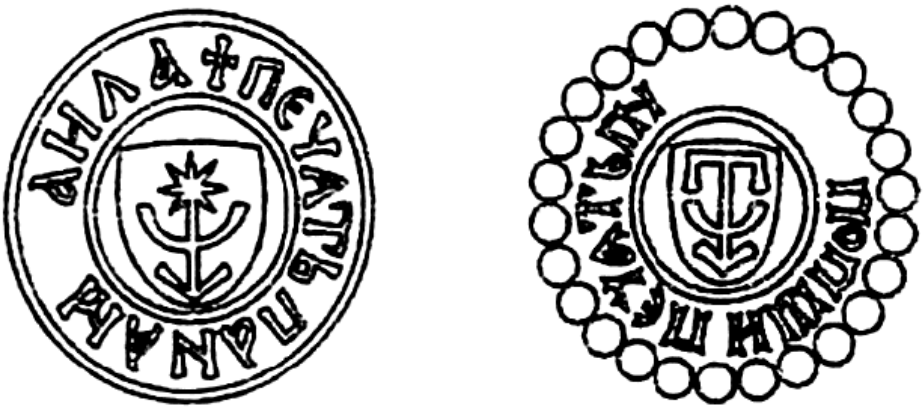

Fig. 33. Peceţile lui Mihail Popşa, din 1421, şi Ion Popşa, din 1518
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 34. De la stânga la dreapta, peceţile panului Isaia Gârdovici, din 1421 şi 1433,
şi cea a panului Duma Isaievici, din 1435
(după Oleh Odnorozhenko)

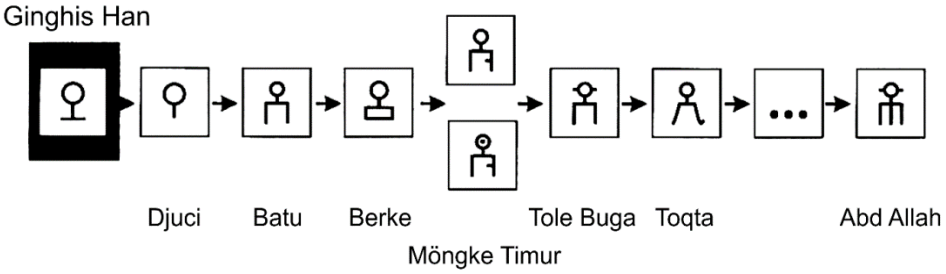

Fig. 35. Derivarea prin mici transformări a tamgalelor de clan
ale hanilor mongoli ai Hoardei de Aur
(după Nyamaa Bardach)

Fig. 36. Blazonul lui „Thebermur auss der Walachy”, din cronica lui Ulrich von Richenthal

Fig. 37. Peceţile panului Giurgiu de la Frătăuţi, din 1407, 1421 şi 1433 (după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 38. Pecetea din 1600 a lui Luca Stroici
(după Oleh Odnorozhenko)

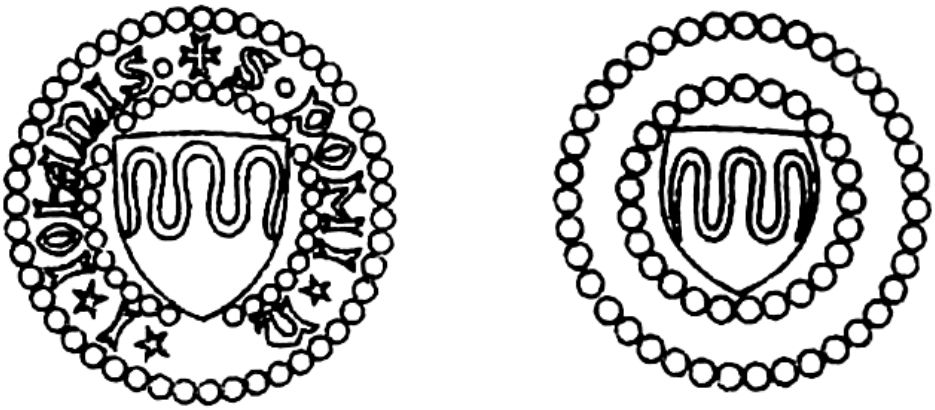

Fig. 39. Pecetea din 1407 a panului Vană de la Tulova
şi cea din 1436 a panului Mic Siliştovscâi
(după Oleh Odnorozhenko)

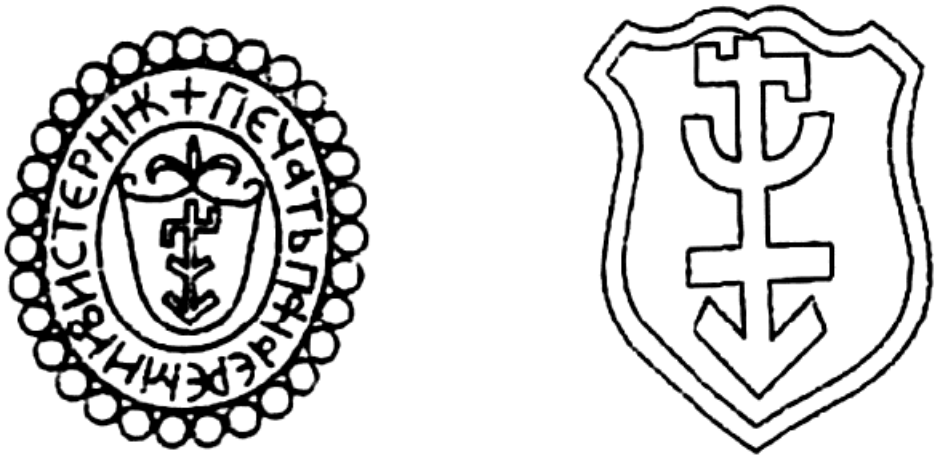

Fig. 40. Pecetea panului Ieremia Galeş, din 1516,
şi stema logofătului Mateiaş din ctitoria sa de la Horodniceni
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 41. Pecetea din 1499 a pârcălabului Ion Grumaz
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 42. Peceţile din 1421, 1434 şi 1436 ale panului Petru Hudici
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 43. Peceţile din 1421, 1433 şi 1435 ale panului Ivan Cupcici
(după Oleh Odnorozhenko)

Fig. 44. Peceţile din 1433, 1434 şi 1445 ale panului Neagoe
(după Oleh Odnorozhenko)

HERALDRY OF MOLDAVIAN NOBLE FAMILIES IN THE FOURTEENTH AND THE FIFTEENTH CENTURIES. NEW PERSPECTIVES AND INTERPRETATIONS

Abstract

A recent book published in the Ukraine, regarding the heraldic system of Moldavia's noble families in the 14th to 16th centuries (Олег Однороженко, *Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV – XVI ст.*, Харків, 2008), is reviewed by the author of this paper, who presents the wealth of data discovered by the Ukrainian historian in the archives. Oleh Odnorozhenko gathered together the images of almost all the extant seals of the Moldavian boyars, which were appended to some of the charters issued by the voivodes, now preserved mainly in the Polish archives, using them as the main source for an assessment of the heraldic system in medieval Moldavia. Leaving aside the nationalistic excesses of the Ukrainian historian, his work proves a valuable tool for anyone interested in Moldavia's early history. Using the information in this book, the author of the paper discusses some old hypotheses in Romanian historiography and raises new ones.

Keywords: Heraldry, Moldavia, noble families, Polish archives, boyars.

ADDENDA ET CORRIGENDA

1. *O altă mărturie despre genovezii din Crimeea.* Am revenit de mai multe ori asupra chestiunii supravieţuirilor genoveze din Crimeea după cucerirea otomană, pe măsură ce întâlneam alte şi alte informaţii[1]. Iată acum încă una, la care am ajuns prin intermediul unei cărţi apărute la Petersburg în anul 1824[2].

În paginile cărţii pomenite este rezumat la un moment dat un fragment din istoria iezuiţilor datorată lui Joseph Jouvency, în care este semnalată sosirea la Cameniţa a unui genovez din Crimeea, trimis sol în Polonia în anul 1612. Am căutat, bineînţeles, fragmentul cu pricina şi-l reproduc în continuare, tălmăcit din latină:

„Domnul Moldovei[3] s-a retras în Polonia prin anul 1612, greu lovit de tulburarea alor săi. Apoi şi-a îndreptat armele contra duşmanilor. Dar cu graba tinereţii adunând oaste neexperimentată, la prima ciocnire [aceasta] a fost împrăştiată şi învinsă de mâna turcilor – care se alăturaseră inamicilor –, în mare parte câştigători ai victoriei[4].

Câţiva dintre ai noştri însoţeau tabăra moldovenilor. Prinşi de tătari, au fost duşi cu forţa în robie. Printre aceştia, părintele Franciscus Zgoda încă demult se gândea la planul de a merge în Tartaria sau Sciţia. Toate căile încercate nu au avut succes. De mirare este chipul în care se ivesc oportunităţile acolo unde se spera cel mai puţin.

Marele Han al tătarilor (pe care ai săi îl numesc împărat) a desemnat în acele zile un sol pentru regele Poloniei. A ajuns în oraşul Cameniţa, fiind constrâns să rămână în cetate mai multe luni, [şi] a dat

---

[1] **SMIM**, XIX, 2001, p. 316-317; XXIII, 2005, p. 311-312; XXVII, 2009, p. 335-336; XXVIII, 2010, p.250.

[2] Vezi Stanislaw Siestrzencewicz de Bohusz, *Histoire du royaume de la Chersonèse Taurique*, ed. a II-a, Saint-Petersbourg, 1824, p. 377-378 (ediţia I-a, în limba rusă, a apărut în 1806).

[3] *Valachiae Princeps*. Referire la vodă Constantin Movilă.

[4] Biruinţa lui vodă Ştefan Tomşa, ajutat de turci, la Cornul lui Sas, în 13 iulie 1612 (Ştefan Andreescu, *Data luptei de la Cornul lui Sas,* în **AIIAX**, XXIV/2, 1987, p. 597; vezi şi Constantin Rezachevici, *Din nou despre data bătăliei de la „Cornul lui Sas"*, în acelaşi periodic, XXV/2, 1988, p. 501-503)

alor noştri posibilitatea să-i cunoască ţinutul. Era catolic, de loc din oraşul Caffa în Crimeea[5] sau Tartaria cea mică, dintr-o familie genoveză[6]. Şi din cauza celor sfinte venea frecvent la casa noastră şi de multe ori deplângea situaţia mizerabilă a semenilor săi, cei din partea locului dorind cu tărie preoţi ai Societăţii.

Părintele Zgoda, care de multă vreme se zbuciuma, a descoperit aceasta. Şi a întrebat în ce fel se putea pătrunde în Tartaria. De la el a cunoscut că în legile tătarilor se consfinţea să nu fie primit preot [creştin] de către ei, dacă nu era trimis din Constantinopol sau dacă nu era cumpărat dintre robi. Astfel, a scris la agenţii noştri din Constantinopol, ca aceia să-i trimită permisul, prin buna lor îngăduinţă, ca apoi să se poată deplasa în Crimeea şi în celelalte hotare ale tătarilor.

Între timp, pe când aştepta răspuns de la părinţii cărora le scrisese, a ajuns la tătari pe cealaltă cale. Trimis în Moldova, aşa cum am povestit mai sus, ca să-şi facă lucrarea cu zel pe lângă oşteni[7], a fost luat rob şi până la urmă a fost dus în Sciţia, către care aspira. Încaltea s-a apropiat [la timpul] foarte potrivit, căci la fel şi solul Marelui Han, pe care l-a văzut în Cameniţa, s-a înapoiat din solie în Sciţia [şi] din întâmplare a dat peste rob după nouă zile. Şi-a dat seama şi l-a răscumpărat. L-a dus acasă şi l-a prezentat tătarilor drept maestru şi învăţător întru ale legilor creştine. Ceea ce aceia au primit bucuros, [socotindu-l] ca fiind trimis prin voinţa zeilor. Dar, după nu mult timp, din dorinţa majorităţii cetăţenilor, au renunţat să aibă de-a face cu negustorii din Constantinopol. Acel părinte, rănit greu în lupta sa, prin rugăminţi stăruitoare către acelaşi sol, a revenit cu el în Polonia"[8].

O primă observaţie: cele povestite de Joseph Jouvency s-au petrecut în preajma şi în anul 1612. Atunci a venit în cetatea Cameniţa solul din partea hanului tătar şi a zăbovit acolo „mai multe luni". Acesta era „de loc din oraşul Caffa" şi provenea „dintr-o familie genoveză". Fiind catolic, i-a frecventat pe iezuiţii din Cameniţa şi „de multe ori deplângea situaţia mizerabilă a semenilor săi", care cereau insistent preoţi iezuiţi.

[5] *Taurica Chersoneso.*

[6] *domo Genuensis.*

[7] Este vorba, bineînţeles, de oştenii poloni, care erau catolici.

[8] Joseph Jouvency, *Historia Societatis Jesu*, pars 5, lib. 16, num. 27, Antwerpiae, 1710, p. 381-382.

Părintele Franciscus Zgoda, care de multă vreme nutrea dorinţa să devină misionar „în Tartaria sau Sciţia", l-a cunoscut în această împrejurare pe genovez şi s-a interesat de modalităţile de a pătrunde în Crimeea. Până la urmă, însă, şi-a văzut visul împlinit în chip neaşteptat, când, aflat în oastea lui Constantin vodă Movilă – desigur, în calitate de confesor pentru mercenarii poloni – a fost luat prizonier şi dus în robie în Crimeea. Acolo l-a reîntâlnit pe genovezul nenumit, care i-a devenit protector.

Să fie oare solul de prin 1612 al hanului Djanibek Ghirai tot faimosul Giovanni Antonio Spinola, veteran în aparatul diplomatic tătar? Deocamdată nu putem răspunde la această întrebare.

2. *Localizarea Mitropoliei ortodoxe din Bălgrad (Alba Iulia)*. Într-o comunicare la Academia Română, rostită în 31 martie 1939, Silviu Dragomir se ocupa de un plan al cetăţii Alba Iulia întocmit în anul 1711 de către locotenent-colonelul inginer Giovanni Morando Visconti. Această hartă reflectă situaţia cetăţii vechi şi a împrejurimilor sale cu puţin înainte de a începe refacerea radicală a fortificaţiilor (1715).

La un moment dat, Silviu Dragomir observa: „Pe cea dintâi colină, o continuare a dealului pe care e aşezată cetatea, planul lui Visconti înregistrează un complex de clădiri îngrădite şi între ele, cu totul la marginea colinei, două clădiri mai mici însemnate cu cruce. Conform legendei (P) aceste clădiri sunt *Chiese Valache*, deci biserici româneşti. Cred că nu încape îndoială că ele reprezintă mitropolia şi biserica lui Mihai Viteazul"[9]. Pe de altă parte, „ofiţerul inginer înseamnă…în jurul celor două biserici, în câteva linii şi două clădiri situate în acelaşi complex, marcând desigur chiliile mănăstirii şi reşedinţa mitropolitană"[10] (fig. 1). De ce, însă, pe planul lui Visconti figurează două biserici alăturate, una mai mare, cealaltă mai mică?

Iată răspunsul lui Silviu Dragomir: „Dacă, cum e firesc să presupunem, cea mai mare trebuie să fi fost ctitoria lui Mihai, cealaltă va fi fost bisericuţa primitivă a mitropoliţilor din Bălgrad, având o înfăţişare modestă, cum era şi situaţia vlădicilor noştri"[11].

[9] Silviu Dragomir, *Mormântul lui Mihai Viteazul şi vechea catedrală de la Alba Iulia*, în **AARMSI**, Seria III, t. XXI, 1939, p. 493

[10] *Ibidem*, p. 494.

[11] *Ibidem*, p. 495.

Fig. 1. Planul din 1711 al cetăţii Alba Iulia

Fără a cunoaşte comunicarea lui Silviu Dragomir, în anul 1972 arhitectul Cristian Moisescu a publicat un scurt articol în care a comentat din nou planul din 1711 al lui Visconti. Ceea ce este de reţinut din acest articol este ipoteza potrivit căreia, dacă biserica cea mică din ansamblul de la Alba Iulia a fost de plan trilobat – aşa cum se distinge pe desenul lui Visconti –, cealaltă, cea mare, presupusa ctitorie a lui Mihai Viteazul cu hramul Sfânta Treime, ar fi fost o biserică de tip „cruce greacă înscrisă” (fig. 2). Argumentele lui Moisescu erau acestea:

„- Lăţimea accentuată a navei depăşeşte proporţiile admisibile pentru o biserică-sală românească, ridicând problema unei compartimentări interioare. Existenţa până la începutul veacului al XVI-lea, în mediul

catolic, a unor biserici-sală foarte ample, acoperite cu boltă decorată cu nervuri, nu poate fi admisă în contextul unei ctitorii a lui Mihai Viteazul, realizată în baza unui program politic precis conturat şi care se alătură unei construcţii anterioare de pură tradiţie bizantină.

- Tipul de cruce greacă înscrisă era asociat în Ţara Românească atât cu ideea unei deosebite valori de reprezentare sub aspectul continuităţii tradiţiilor bizantine, cât şi cu aceea a realizării unui edificiu religios de proporţii monumentale, care cu anumite prilejuri trebuia să adăpostească un mare număr de credincioşi".

Ţinând seamă, în fine, de faptul că Mitropolia Bălgradului sub raport ierarhic depindea de cea a Ungrovlahiei, cu sediul la Târgovişte, înseamnă că la Alba Iulia a fost foarte probabil imitată chiar forma bisericii mitropolitane din Târgovişte, care era de plan „cruce greacă înscrisă"[12].

Mai nou, în anul 1979, cu prilejul unei expoziţii de la Budapesta închinate principelui Gabriel Bethlen, a ieşit la iveală încă un izvor cartografic pentru cetatea de la Alba Iulia, mai timpuriu decât planul lui Visconti din 1711. El se păstrează la Magyar Nemzeti Múzeum (Magyar Történelmi Képcsarnok, T. 8913). Este vorba de un plan anonim, tot al unui inginer italian, însă ceva mai schematic, care în legendă, sub titlul *Pianta d'Alba Iulia*, are următoarele sigle şi indicaţii pentru identificarea principalelor construcţii:

„A. Castello
B. Gran Chiesa, e Palazzo del Principe
C. Città
D. Chiesa de Greci" (fig. 3).

Gh. Anghel, care a fost la noi cel dintâi istoric ce a pus în valoare acest plan, a crezut iniţial că ar data de la sfârşitul domniei lui Gabriel Bethlen sau din vremea lui Rákoczy I[13]. Ulterior, însă, toţi cei ce s-au referit la izvorul cu pricina l-au atribuit cronologic anului 1687 sau unei

[12] Cristian Moisescu, *Consideraţii asupra tipologiei monumentelor dispărute ale Mitropoliei Bălgradului*, în **SCIA**, Seria *Artă plastică*, t. 19, 1972, 2, p. 290. Este de observat că încă din 1967 Gh. Anghel scria: „O relaţie din 1702 ne lămureşte că într-adevăr una dintre biserici era mai mare, adică Mitropolia lui Mihai Viteazul, care nu putea fi alta decât aceea în formă de cruce greacă înscrisă în pătrat, plan rezervat mai ales bisericilor de reşedinţă mitropolitană" (Gh. Anghel, *Biserica din Maieri şi Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia*, în **SAI**, IX, 1967, p. 226).

[13] Gh. Anghel, *Noi date în legătură cu vechea cetate medievală de la Alba Iulia*, în „Apulum", XXII, 1985, p. 114.

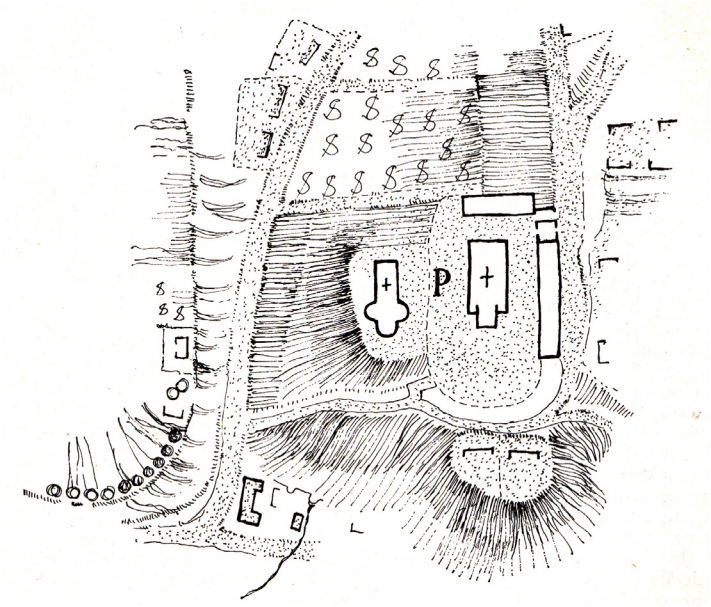

Fig. 2. Cele două biserici alăturate de pe planul lui Visconti (după Cristian Moisescu)

date apropiate. Într-adevăr, atribuirea este plauzibilă, deoarece ştim că o parte din armata imperială care a pătruns în Transilvania la sfârşitul domniei lui Mihai Apafi a ajuns lângă Alba Iulia la 1 iulie 1687. Acolo, şase regimente au rămas în tabără pentru iernat[14].

În general, cei care s-au aplecat asupra acestui plan anonim – mai ales arheologi – au făcut-o ca să întărească ideea, lansată prima oară de Mircea Rusu[15], potrivit căreia zidurile cetăţii medievale sunt de fapt cele ale castrului roman, din piatră albă calcaroasă (de unde numele de *Cetatea Albă*, *Bălgrad*)[16]. Numai Gh. Anghel, după ştiinţa noastră, a fost singurul care a stăruit asupra celei de-a patra indicaţii din legenda planului. Şi a făcut-o în chipul următor:

[14] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Campaniile generalului Federico Veterani în Transilvania şi Banat (1686-1694), după memoriile sale*, în **SMIM**, XVII, 1999, p. 190).

[15] Vezi Mircea Rusu, *Castrul roman Apulum şi cetatea feudală Alba Iulia*, în **AIIAC**, XXII, 1979, p. 47-69.

[16] Vezi, mai nou, Petru Iambor, *Aşezări fortificate din Transilvania (secolele IX – XIII)*, introducere de Nicolae Edroiu, ediţie: Tudor Sălăgean, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p. 130-131. Autorul crede că „probabil în sec. XV s-a refăcut cetatea pe vechiul perimetru aşa cum apare în planurile cartografice”

„De remarcat în planul din secolul al XVII-lea este existenţa unei biserici notate cu litera D („Chiesa de Greci") situată în partea de nord a oraşului, monument ce nu apare în planul lui Visconti. Aceasta ar fi cea de a treia biserică românească, alături de cele două biserici din complexul Mitropoliei lui Mihai Viteazul de la Alba Iulia, marcate pe latura de sud a cetăţii, dar nemenţionate la legendă"[17].

Dar oare stau lucrurile chiar aşa?

Că este vorba de o biserică românească nu încape nici o îndoială. La 1 februarie 1600, de pildă, viceprepozitul iezuit Pietro Maggiore relata din Cluj informaţiile sale cu privire la proiectul confesional al lui Mihai vodă Viteazul: „Aperte dixit Vayvoda, se nolle in hoc regno, nisi tres

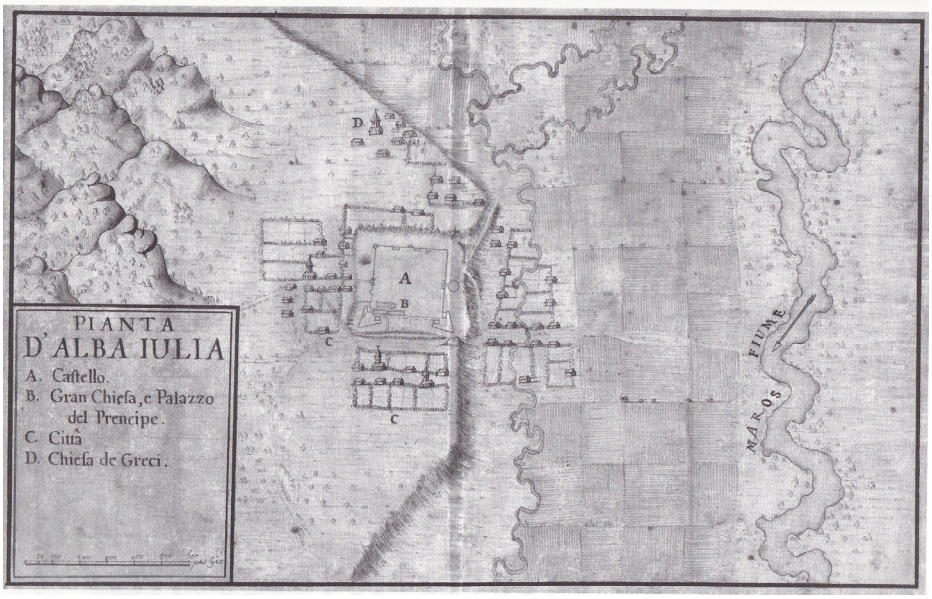

Fig. 3. Planul databil în 1687 al cetăţii Alba Iulia

religiones: romanam, valachicam seu graecam et lutheranam"[18]. Prin urmare, confesiunea „valahă" era în modul cel mai clar echivalată cu cea

[17] Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 118.

[18] *Monumenta Antiquae Hungariae*, IV (1593-1600), ed. Ladislas Lukács S. J., Roma, 1987, nr. 438, p. 431. Vezi şi nota noastră: *O echivalenţă semnificativă*, în **SMIM**, XXV, 2007, p. 216.

„greacă", adică *ortodoxă*. Aceeaşi este deci şi explicaţia pentru „Chiesa de Greci" de pe *Pianta d'Alba Iulia*, pe care o discutăm acum[19].

Pe de altă parte, această construcţie este cea mai amplă, depăşind vizibil celelalte câteva lăcaşuri figurate la apus şi la miazăzi de „castel", în mijlocul aglomerărilor de case de sub sigla C (repetată de două ori!). În treacăt fie spus, nu cred că cele două biserici din suburbia sudică ar reprezenta Mitropolia ortodoxă, căci ele au fost desenate nu alăturat, ci la o anumită distanţă una de cealaltă.

În fine, „Chiesa de Greci", potrivit aceluiaşi plan anonim, deşi se afla pe aceeaşi colină ca şi cetatea şi oraşul – deasupra luncii Mureşului –, era totuşi amplasată la o depărtare destul de mare de acesta, era oarecum izolată de el. Ceea ce îndruma spre ideea că aici se afla de fapt Mitropolia ortodoxă a românilor transilvăneni. Să ne amintim în acest sens de spusele lui Petru Movilă (1627): „„… Şi îndată a început domnul a zidi [biserica] (dar nu în cetate, ca nu cumva cu schimbarea vremilor să o risipească, ci la marginea oraşului, lângă zidul cetăţii, într-un loc frumos) şi zidind-o au sfinţit-o"[20]. Sigur, Petru Movilă vorbeşte din auzite şi deci, aşa cum a observat de altminteri încă Silviu Dragomir[21], mărturiile despre vecinătatea imediată a bisericii lui Mihai Viteazul cu zidurile cetăţii de la Alba Iulia, inclusiv cea reprodusă mai sus, sunt vădite exagerări. Dacă Mihai Vodă a ales într-adevăr un „loc frumos" pentru ctitoria lui, acesta nu a fost desigur în „coasta" cetăţii…

Există, însă, de acum o contradicţie flagrantă între cele două planuri, de la cca. 1687 şi din 1711, în ceea ce priveşte chestiunea în discuţie. Într-adevăr, pe planul lui Visconti, din 1711, bisericile „valahe" sunt plasate în dreptul unuia dintre cele două bastioane construite în

[19] Adrian Andrei Rusu scria, însă, de curând următoarele: „O altă biserică, zisă a «grecilor», figurează pe harta de la 1687. Este uşor de recunoscut în ea un locaş foarte modest, construit pentru o altă comunitate pripăşită lângă cetatea şi oraşul princiar. Dacă i se spune aşa, trebuie să vedem intrând în ea pe alţi creştini balcanici, de rit răsăritean, care reuşiseră să pună temelia unei mici colonii albaiuliense" (*Alba Iulia. Între fondarea eparhiei şi capitala principatului Transilvaniei*, Ghimbav: Haco International, Alba Iulia, 2009, p. 105).

[20] N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Şerban Papacostea, Edit. Ştinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 379-380.

[21] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 492.

vremea principelui Gabriel Bethlen, în colţurile laturii de sud a cetăţii[22]. Or, pe *Pianta d'Alba Iulia,* acea „Chiesa de Greci", care credem că era însăşi Mitropolia ortodoxă, se află poziţionată diametral opus, adică la o distanţă apreciabilă de latura de *nord* a cetăţii …

Acum este momentul să introducem în discuţie crâmpeiul din cronica lui Gheorghe Brancovici, unde este evocat chipul în care a fost întâmpinat la Alba Iulia mitropolitul Sava Brancovici, după ce a fost hirotonit în Ţara Românească: „…Între aceste cete de soldaţi, mai ales între seimeni, erau foarte mulţi de legea noastră ortodoxă, care înşirându-se în două rânduri, ca soldaţii, împreună cu călăreţii, şi aşezându-se de la poarta mare a Mitropoliei începând până la podul de peste Murăş, la locul, care în limba românească se chiamă Oarda, au întâmpinat pe noul mitropolit Sava Brancovici asistând tagma duhovnicească"[23]. Descrierea aceasta sugerează existenţa unui drum direct între sediul Mitropoliei ortodoxe şi podul de peste Mureş de la locul numit *Oarda*. Or, un asemenea drum direct în afara cetăţii de la Alba Iulia se potriveşte mai mult cu situaţia de pe planul din 1687.

Contradicţia dintre cele două planuri nu va putea fi totuşi rezolvată decât atunci când va apărea o a treia schiţă (sau plan) al Albei Iulia, tot anterioară anului 1715. Oricum, însă, planul anonim din secolul al XVII-lea deschide perspectiva unui eventual sondaj arheologic, care ar putea identifica urmele reşedinţei mitropolitane din vremea lui Mihai Viteazul.

3. *La biografia lui Antonio Pandolfi.* Toscanul Antonio Pandolfi este autorul unei foarte interesante relatări asupra istoriei Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea, abia de curând scoasă la lumină, prin două ediţii paralele şi, practic, concomitente[24]. Textul cu pricina a fost redactat la Perugia, în 4 februarie 1564, după ce – aşa cum ni se spune de la bun

[22] Vezi discuţia amănunţită a lui András Kovács, *Gábor Bethlen and the construction of the New Seat of the Transylvanian Princedom*, în "The Hungarian Historical Review", Vol. 2, No. 4, 2013, p. 882-886.

[23] Silviu Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici,* Bucureşti, 1924 (extras din **AIINC** pe 1923), p. 57-58.

[24] Andrei Pippidi, *Criza politică din Moldova anilor 1547-1564. O mărturie neaşteptată*, în **RI**, s. n., XVI, 2005, 1-2, p. 153-168; Gianluca Masi, *La lettera di Antonio Pandolfi a Piero Machiavelli sulle vicende del principato di Moldavia negli anni 1547-1563 (cod. Pal. 815 della Biblioteca Nazionale di Centrale di Firenza)*, în **AIRCRUV**, VI-VII, 2004-2005, p. 363-386.

început – autorul lui a sosit mai întâi la Florenţa, în 25 decembrie 1563, venind *din Polonia.* Acolo, la Florenţa, el a rămas numai o saptămână, cu toate că părăsise oraşul cu nu mai puţin de 22 de ani înainte. Acestea sunt de fapt toate datele cu privire la Antonio Pandolfi cunoscute la data editării relatării lui. De aceea, fiecare dintre editori, în introducerile lor, au adunat şi înfăţişat numai elemente privind biografia destinatarului relatării, Piero Machiavelli, unul dintre fiii celebrului Niccolò, trimisă din Perugia sub formă de scrisoare. Mai trebuie adăugat doar că Gianluca Masi a formulat ipoteza că Antonio Pandolfi a fost în Moldova în vremea domniei lui Despot Vodă, deoarece deţine cele mai numeroase amănunte tocmai cu privire la această domnie. Şi, pe de altă parte, a făcut socoteala exactă a celor douăzeci de luni ale domniei lui Despot, plus cele trei luni ale asedierii lui în cetatea Sucevei, până în noiembrie 1563, când a fost ucis şi când fără doar şi poate Pandolfi a apucat drumul Italiei[25].

Cele dintâi date independente faţă de scrierea pomenită au fost identificate de către colegul Ovidiu Cristea în corespondenţa ambasadorului lui Ferdinand I de Habsburg la Poartă, Giovanni Maria Malvezzi. Aflăm de aici că în toamna anului 1648 Antonio Pandolfi pleca din Constantinopol spre Viena, împreună cu un coleg al său, pe nume Hesau Martellini, tot florentin. Cei doi se aflau în slujba băncii lui Guglielmo Sumaglia din Florenţa şi urmau să recupereze la Viena suma de 3000 de ducaţi de aur, cu care se împrumutase anterior ambasadorul Malvezzi. Drept urmare, O. Cristea a eliminat ipoteza lui G. Masi, potrivit căreia personajul în cauză ar trebui identificat cu pictorul Giovanni Antonio Pandolfi[26].

Semnalez acum un document care fixează încă un jalon sigur pentru biografia autorului relatării despre Moldova din februarie 1564. Am ajuns la el citind un foarte bun studiu al lui Cristian Nicolae Apetrei despre familia Corniact şi legăturile ei cu Moldova[27]. Vorbind de fratele mai mare al celebrului Constantin Corniact – fost mare vameş al Moldovei –, pe nume Mihail Corniact, dl. Apetrei a citat la un moment dat o procură a lui Despot Vodă din 1563 dată negustorului german Sebald Aichinger, spre a negocia la Liov cu negustorii Mihail Corniact şi *Antonio Pandolfi*

[25] G. Masi, *op. cit.*, p. 375 şi p. 385, n. 69.

[26] Vezi Ovidiu Cristea, *Scurte însemnări despre Antonio Pandolfi*, în **SMIM**, XXIX, 2011, p. 340-342.

[27] Cristian Nicolae Apetrei, *O relaţie reconsiderată. Negustorii din familia Corniact şi Moldova în anii 1540-1570*, în „Istros", XX, 2014, p. 545-583.

achitarea unei datorii. Era vorba, probabil, aşa cum a arătat dl. Apetrei, de o creanţă moştenită de la predecesorul lui Despot, Alexandru Lăpuşneanu[28].

Documentul respectiv a fost extras din manuscrisul nr. 1076 al Arhivei municipale din Liov, intitulat *Notabilia et Acta Leopoliensibus* (p. 671). A fost publicat mai întâi în rezumat în anul 1844, la Liov[29]. Apoi, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, folosindu-se de acest rezumat aflat în volumul citat, volum care ulterior a ajuns în colecţiile Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, a identificat originalul şi l-a tipărit atât în latineşte, cât şi în tălmăcire românească[30].

Documentul acesta atestă că Antonio Pandolfi (în original: *Antonio Pandolfini*) se găsea în ajunul plecării spre Italia nu departe de hotarul de miazănoapte al Moldovei. Nu ştim dacă şi-a cules datele despre istoria recentă a Moldovei la Liov sau chiar de la faţa locului. Însă ultima variantă, susţinută de Gianluca Masi, capătă din ce în ce mai mult contur datorită tocmai punerii la contribuţie a actului din 1563. De asemenea, este limpede că Antonio Pandolfi se îndeletnicea cu negustoria. Consemnând uciderea lui Despot la Suceava, el adaugă această remarcă: „şi fiindcă se îndatorase foarte, a ruinat pe mulţi negustori" (*e perché lui si era indebitato assai, ha ruinato di molti mercanti*)[31]. Interesul faţă de soarta negustorilor creditori ai lui Despot este un indiciu suplimentar asupra meseriei de bază a lui Pandolfi. Dar, ca în atâtea alte împrejurări, această meserie mergea mână în mână cu cea de iscoadă[32]…

4. *Ţara Românească şi Patriarhia ecumenică.* Într-un studiu al lui Alexandru Elian închinat relaţiilor Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de la Constantinopol se atrăgea atenţia asupra unui document, o poruncă din 26 iunie 1586 dată de Mihnea vodă Turcitul mitropolitului Mihail al Ungrovlahiei. Domnul aminteşte aici de revenirea sa pe tronul Ţării

[28] *Ibidem*, p. 549-550.

[29] Dyonizy Zubrzycki, *Kronika miasta Lwówa*, Lwów, 1844, p. 184.

[30] Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, t. I, 1864, p. 72, nr. 89.

[31] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 167; Gianluca Masi, *op. cit.*, p. 385.

[32] Mă întreb dacă nu cumva tot el este acel „italian", care circula şi făcea afaceri în Ungaria, Moldova „et simili paesi" şi, în ajunul datei de 15 februarie 1562, aflat la Cracovia, îl informa pe nunţiul Bernardus Bongiovanni despre situaţia din Moldova, unde Despot vodă fusese recunoscut de Poartă (*Elementa ad fontium editiones*, XXVI, ediderunt Valerianus Meysztowicz et Wanda Wyhowska de Andreis, Roma, 1972, nr. 9, p. 22).

Românești - știm că s-a petrecut în 20 mai 1585[33]- , când și-a căutat un mitropolit pe placul său. Astfel, l-a ales pe episcopul de Râmnic Mihail, pe care „l-am trimis domnia mea la marele patriarh din Țarigrad și l-a făcut vlădică pe Sfinția sa". Comentariul lui Alexandru Elian: „De data aceasta, prin sfințirea de însuși patriarhul, la Constantinopol, a mitropolitului, se face un pas mai departe către recunoașterea deplină a drepturilor canonice ale Patriarhiei ecumenice asupra Mitropoliei Ungrovlahiei"[34]. Într-adevăr, în anul 1544 se consumase episodul trecerii temporare a mitropoliilor din Țara Românească și Moldova, cu consimțământul Porții, sub autoritatea patriarhului Prohor de Ohrida[35].

O mențiune mai timpurie cu două decenii față de cea semnalată de Alexandru Elian despre o asemenea sfințire de mitropolit am întâlnit-o în jurnalul de călătorie al lui Marc'Antonio Pigafetta, care a ajuns pe malurile Bosforului în cadrul soliei imperiale conduse de Anton Verancsics. Știm din acest jurnal că solia a sosit la Poartă în 22 august 1567 și a părăsit orașul în 5 ianuarie 1568. În acest interval, Marc'Antonio Pigafetta a avut răgazul să viziteze Constantinopolul în lung și în lat. La un moment dat, el a văzut și sediul Patriarhatului ortodox. Și iată ce a consemnat:

„Nell'occidental parte della città appresso le mura, verso terra ferma vi si vede poi il Patriarcato, dove ancora fa residenxa il Patriarca de Greci, che vive secondo le leggi antiche di quelli, et consacra vescovi e altre sortì di prelati, e questi mentre noi dimoravamo là, consacrò l'arcivescovo di Valachia, e altri sacerdoti"[36].

Cine era mitropolitul din Țara Românească sfințit în toamna anului 1567 de către Patriarhul ecumenic la Constantinopol? Mai întâi

---

[33] Pentru dată, vezi discuția la Ștefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Edit. Limes, Cluj-Napoca, 2007, p. 61.

[34] Vezi Alexandru Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte biserici ortodoxe – De la întemeiere până la 1800*, în **BOR**, LXXVII, 1959, 7-10, p. 914; traducerea românească a actului din 26 iunie 1586, în **DIR, B**, XVI/5, nr. 259, p. 247.

[35] Acest episod a fost reconstituit de Mihai Maxim, *Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în vol. său: *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle (Études et documents)*, Les Éditions Isis, Istanbul, 1999, p. 99 și 102-103.

[36] P. Matković, *Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567*, în „Starine na sviet izdaje Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti", t. 22, 1890, p. 112; Marc'Antonio Pigafetta, *Itinerario da Vienna a Costantinopoli,* a cura di Daria Perocco, Il Poligrafo, Padova, 2008, p.138.

trebuie precizat că pe tronul Ţării Româneşti se găsea încă Petru vodă cel Tânăr, care nu va fi înlocuit decât la începutul verii următoare. Iar la acest capăt de domnie mitropolit pare să fi fost un anume Daniil, pe care îl cunoaştem dintr-o unică menţiune datând din 27 august 1566. Succesorul său a fost Eftimie, dar acesta, aşa cum s-a observat, a fost mitropolitul lui Alexandru vodă Mircea. Şi, de altminteri, cea dintâi atestare a lui Eftimie în calitate de mitropolit datează din 8 septembrie 1568, adică de la puţină vreme după ce a început domnia lui vodă Alexandru[37].

Cel ce l-a primit la Constantinopol şi l-a sfinţit pe mitropolitul Ungrovlahiei – probabil Daniil – în toamna lui 1567 a fost patriarhul Mitrofan al III-lea (1565 - 1572). Acesta i-a succedat în scaunul patriarhal lui Ioasaf al II-lea, înlăturat la începutul anului 1565 deoarece s-a opus planurilor matrimoniale ale „arhontelui" Mihail Cantacuzino. Era vorba de căsătoria fratelui acestuia, Iane, cu una dintre fiicele Doamnei Chiajna a Ţării Româneşti, care a fost în ultimul moment împiedicată, la cererea lui Ioasaf[38].

Ştefan Andreescu
st.andreescu@gmail.com

[37] Vezi pentru Daniil şi Eftimie: N. Şerbănescu, *Mitropoliţii Ungrovlahiei*, în acelaşi periodic şi număr citat mai sus, în nota 34, p. 760-761. Potrivit cronicii interne, Alexandru Mircea a devenit domn al Ţării Româneşti în *iunie* 1568 (Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 69-70).

[38] Niculae M. Popescu, *Patriarhii Ţarigradului prin ţările româneşti (Veacul XVI)*, Bucureşti, 1914, p. 38-39; Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate*, trad. Mihai-Silviu Chirilă, Edit. Sophia, Bucureşti, 2013, p. 219-222. În mod oficial, Ioasaf a fost acuzat de simonie şi surghiunit într-o mănăstire de la Muntele Athos (E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, II, Paris, 1850, p. 779-780).

1. *O însemnare şi posibilele ei implicaţii: Ignatie Crăciun şi neamul său*.* În importantul *corpus* al însemnărilor de pe cărţi şi manuscrise, a fost inclusă o notiţă dedicatorie cu următorul conţinut[1]:

> **† Сїа книга ест памет раб Б(о)жїю Игнатїе рекомїи Кръчюн и подрѹжиа его Кръстина и дѣтем ихъ и нашех. Кто продает сїа книга да бѹдет проклет wт Г(оспо)да и wт Пр(ѣ)чста его М(а)т(є)ре wт вїї Апост(оль) и wт С(вѧ)тыхъ wт(ь)цихъ иже въ Никеи.**
>
> † Această carte este pomenire robului lui Dumnezeu Ignatie, numit Crăciun, şi a soţiei sale Crăstina şi a copiilor lor şi a noştri. Cine va vinde această carte să fie blăstămat de Dumnezeu şi de Preacurata sa Maică, de 12 Apostoli şi de Sfinţii Părinţi de la Nicheea.

Notiţa aceasta a fost publicată mai întâi (1900) de Simeon Florea Marian, care a copiat-o de pe o *Psaltire* slavonă, găsită în biserica Adormirea Maicii Domnului din Câmpulung Moldovenesc[2]; în lipsa elementelor cronologice, noii editori au datat-o „<Probabil după 1676 (7084)>", cu explicaţia: „Datarea, aproximativă, după zidirea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Câmpulung Moldovenesc"[3].

La prima lectură, m-a mirat formula „copiilor lor şi ai noştri". Apoi, mi-am spus că o însemnare de danie redactată în limba slavă în ultimul sfert al secolului al XVII-lea ar fi destul de ciudată, deşi nu cu totul şi cu totul imposibilă. Pe de altă parte, numele donatorului, Ignatie Crăciun, îmi era cunoscut, dar pentru o perioadă mai veche, înainte de

---

* Fragment din comunicarea *Neamul Crăciun. Oameni şi cărţi în secolul al XVI-lea*, citită în şedinţa din 10 februarie 2015 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române.

[1] I. Caproşu şi E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un* ***corpus*** *editat de* ~, I, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2008, p. 282.

[2] Simeon Florea Marian, *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina*, adunate şi publicate de ~, I. *Inscripţiunile de pe manuscriptele şi cărţile din districtul Câmpulungului*, Societatea Tipografică Bucovineană în Cernăuţi, Suceava, 1900, p. 62.

[3] I. Caproşu şi E. Chiaburu, *op. cit.* Observ că A.D. 1676 nu poate corespunde văleatului ***7084***; probabil e o greşeală de tipar la acesta din urmă, în loc de ***7184***.

mijlocul veacului anterior: a fost pârcălab de Cetatea Nouă (Roman) între 1532 şi 1537[4]. Fireşte, ambele nume – şi cel de botez şi cel de familie, „patronimicul" – sunt destul de comune, alăturarea lor (uşor amuzantă) putând fi şi rodul întâmplării.

Am semnalat această informaţie şi potrivirea de nume[5], cu speranţa unei viitoare identificări a personajelor, lucru posibil numai prin datarea însemnării. *A însemnării sau* ***a manuscrisului*** *în care se află*.

Dezlegarea aşteptată a fost oferită aproape simultan, graţie editării catalogului de manuscrise de la Mănăstirea Dragomirna, alcătuit pe la 1960 de Ioan Iufu şi Victor Brătulescu[6]. Între cărţile aflate în bogata bibliotecă a acestei mănăstiri, cei doi cunoscuţi specialişti ai vechilor noastre cărţi au descris şi *Psaltirea* în cauză, identificând-o ca **aparţinând secolului al XVI-lea**[7]. Această datare, de care nu avem a ne îndoi, dată fiind reputaţia celor doi cercetători, aduce cartea foarte aproape de vremea când a trăit pârcălabul Ignat Crăciun. Ca urmare, **formulez ipoteza că donatorii *Psaltirii* sunt chiar pârcălabul şi soţia sa**. Faptul că nu se indică dregătoria nu s-ar putea opune *decisiv* acestei identificări: omisiunea ar putea avea multe cauze.

Dacă ipoteza este valabilă, ar însemna că putem afla numele soţiei pârcălabului, necunoscut până acum[8]: în pomelnicul Mănăstirii Bistriţa, el a fost înscris singur, urmat de un **Ion** comis şi un **Toader**[9], care ar putea fi fraţii săi.

---

[4] Cf. Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2002, p. 281–282.

[5] Ştefan S. Gorovei, *Donatori, răzvrătiţi şi pribegi. Incursiuni prosopografice*, în *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, editori Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2013, p. 24, nota 69.

[6] Ioan Iufu şi Victor Brătulescu, *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul Mănăstirii Dragomirna*, ediţie îngrijită, prefaţă, note, rezumat, indici şi reproduceri de Olimpia Mitric, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2012.

[7] *Ibidem*, p. 101, nr. 110. Autorii au reprodus doar o însemnare în limba română, din 1721, aflată pe coperta din faţă; editoarea a mai adăugat una, din 1716, înşirată pe filele 67–73 (*ibidem*, p. 191–192, nota **[62]**). Simeon Florea Marian mai dăduse trei însemnări româneşti şi pe cea slavă, arătată ca fiind „pe ultima pagină a filei din urmă".

[8] Maria Magdalena Székely, *op. cit.*

[9] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistriţa*, publicat de ~, Fundaţia Regele Carol I, Bucureşti, 1941, p. 118.

S-a presupus, cu drept cuvânt, că pârcălabul de Cetatea Nouă a fost tatăl lui Matei Crăciun, postelnic în 1564 şi 1566, apoi mare vornic al Ţării de Sus în 1567–1570[10]. Însemnarea de danie arată că Ignat Crăciun şi soţia sa Cârstina aveau copii şi aceasta ar sprijini identificarea propusă.

Dar ar mai fi şi alte argumente, contextuale. Cartea a fost dăruită unei biserici din Moldova nordică, ajungând cândva la Câmpulung. Or, de această zonă sunt legate şi alte detalii din biografia membrilor familiei Crăciun. Nu numai că Matei a fost, în 1567–1570, mare vornic al Ţării de Sus; dar câţiva ani mai înainte, în 1561, fratele său Nicoară este atestat ca vameş de Hotin[11]. Pe la această vreme, el (Nicoară vameşul din cetatea Hotinului) a dăruit, împreună cu soţia sa Evdochia, un *Tetraevanghel* bisericii cu hramul Sf. Paraschiva din târgul Lăpuşnei; cartea se păstrează în Biblioteca Naţională Rusă din St. Petersburg (fosta „Saltykov-Ščedrin") şi n-a fost cercetată până acum: este cunoscută doar după o semnalare a răposatei Valentin Pelin, preluată în „enciclopedia" lui Virgil Cândea[12]. La acea vreme, Matei însuşi era postelnic (*al doilea* sau *al treilea*) şi, împreună cu soţia sa Maria, comanda „maistorului" Dosoftei de la Mănăstirea Putna o cruce de procesiune, sculptată în lemn de păr[13].

[10] Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 281. Aici, prezenţa lui Crăciun la marea vornicie a Ţării de Sus este stabilită – conform documentelor cunoscute atunci – în perioada 1569–1570. Ulterior, arhivele athonite au dat la iveală două documente care îl atestă pe Crăciun în respectiva dregătorie atât la 15 februarie 1568, cât şi mai devreme, la 20 decembrie 1567 – **DRH**, **A**, VI (1546–1570), vol. întocmit de I. Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2008, p. 579–581, nr. 342 (după original) şi, respectiv, p. 576, nr. 339 (un rezumat după original). Asupra documentului din 1568 a atras atenţia regretatul Gheorghe Pungă, *Un hrisov de la Alexandru Lăpuşneanu şi semnificaţia lui istorică*, în *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, vol. îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr, Muzeul Brăilei & Edit. „Istros", Brăila, 2003, p. 321–329 (v. p. 324). Documentul din 1567 este dintre cele care marchează adoptarea oficială a stilului de la 1 septembrie: văleatul lui este **7076**, dar emitentul e Alexandru vodă Lăpuşneanu, a cărui moarte în martie 1568 face imposibilă calcularea în stilul de la 1 ianuarie.

[11] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XXIII, Edit. Ministerului de Instrucţie Publică, Bucureşti, 1913, p. 345–347, nr. CLXIII.

[12] Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*, serie nouă, IV, *Polonia – Rusia*, Editori coordonatori: Ioana Feodorov şi Andrei Timotin, Edit. Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2012, p. 413, nr. 2103 (Fond 560, Osnovnoe sobranie, ms. F.I.16).

[13] Ion Radu Mircea, *Un sculptor în lemn din secolul al XVI-lea: maistorul Dosoftei*, în **SCIA**, 11, 1964, 1, p. 95–102. V. şi *Arta din Moldova de la Ştefan cel Mare la Movileşti*, catalog de Ana Dobjanschi, Anca Lăzărescu, Gabriela Roşioru (†), Marina

El sau fratele său (*hunc baeronem Karachon nomine*, zice documentul) a manifestat, în toamna anului 1563, intenţia de a se stabili în Transilvania, fie la Rodna, fie la Bistriţa[14].

Soţia lui Matei Crăciun, Maria, a cărei familie nu pare a se ivi încă din documente, a fost îngropată (1570) în biserica Mănăstirii Voroneţ, valorificând, desigur, mai vechi drepturi ctitoriceşti[15]. Fiul lui Matei şi al Mariei, Grigorcea Crăciun, a fost şi el mare vornic tot al Ţării de Sus şi a fost îngropat (1599) tot la Voroneţ, chiar în mormântul mamei sale[16]. Vechiul pomelnic al Mănăstirii Voroneţ îi acorda un loc important (*de excepţie*, aş putea spune), precizând până şi ora morţii sale, ca şi amănuntul că a fost *adus* spre îngropare acolo, „la a sa rugă”[17], deci în ctitoria sa ori a neamului său. Nota din pomelnic, copiată la 1752 de egumenul Ghedeon, mai adaugă – cu referire la Grigorcea – curioasa formulă „ce să chema di pe strămoşi Crăciun”[18]. Apelul la strămoşi (cum va fi fost în originalul slavon ?!) subliniază, desigur, o veche legătură a neamului cu Mănăstirea Voroneţ.

Toate acestea sunt argumente – colaterale, ce-i drept – în favoarea identificării lui „Ignatie numit Crăciun” cu pârcălabul din 1532–1537, dar şi ca tată al lui Matei Crăciun. Aş mai adăuga unul, din domeniul genealogic.

La 1598, Grigorcea Crăciun a dăruit Mănăstirii Vatoped din Muntele Athos un *Tetraevanghel* bizantin (databil în secolele XI–XIII), pe care „l-a ferecat şi l-a aurit”[19]. În marginea lungii însemnări de danie,

---

Ileana Sabados, Carmen Tănăsoiu, Liana Tugearu, Muzeul Naţional de Artă al României, Bucureşti, 1999, p. 194–197, nr. 46. Crucea se păstrează la Muzeul Naţional de Artă al României şi are data 1561 (7069) iulie 5.

[14] Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV/1, Atelierele Grafice Socec & Comp., Bucureşti, 1911, p. 590, nr. MXCVII.

[15] Maria Magdalena Székely, *Ctitorii Voroneţului*, în **AP**, V, 2009, 1, p. 144.

[16] *Ibidem*; v. şi p. 155.

[17] Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneţ. Studiu şi text*, în **AP**, IV, 2008, 2, p. 130; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 155.

[18] *Ibidem*. Formula poate fi apropiată de aceea folosită chiar în însemnarea de danie a *Psaltirii*: „Ignatie, numit Crăciun”.

[19] Cu privire la semnificaţia înnoirii unor vechi manuscrise bizantine, cf. Ştefan S. Gorovei, *Un dar uitat al lui Petru Rareş la Mănăstirea Dionysiou*, în *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, coordonator Paul Stahl, Edit. Academiei & Edit. „Roza Vânturilor”, Bucureşti, 2002, p. 326–330 (textul a fost reprodus şi în vol. ***De potestate**. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 206, p. 243–251; aici, p. 246–251). Însemnarea de danie a lui Petru

se află – după descrierea lui Marcu Beza – „trei rotocoale roşii, legate între ele”[20]: în primul, sunt numele părinţilor (**родїтели**) donatorului, **Матѳеи и Маріа**; în al doilea, chiar numele donatorilor – **пань Григорїи вели(кии) дворникъ и кнѣгина Ѧнгелина**, iar în al treilea – **братіа его ѳеѡдѡр и Іѡаннъ**. Cu alte cuvinte, pe lângă cele două surori cunoscute, Anghelina şi Marica[21], Grigorcea Crăciun avusese[22] şi doi fraţi, Teodor şi Ioan. Dar **acestea sunt tocmai numele care, în pomelnicul Bistriţei, însoţesc pe acela al lui Ignat Crăciun** (Ion comis şi Toader) şi despre care am presupus că ar putea fi ale fraţilor acestuia. Dar, desigur, Ion comisul şi Toader din pomelnicul Bistriţei puteau fi şi fiii lui Ignat. Oricum, repetarea prenumelor constituie un indiciu preţios: dacă Matei era fiul lui Ignat, el a putut boteza pe doi dintre băieţii săi cu numele propriilor săi unchi sau fraţi. Un *Ion comis* a fost căsătorit cu Nastasica, o soră puţin cunoscută a lui Luca Stroici[23]; ei au stăpânit la Boian şi la Chelmeşti, în ţinutul Hotinului – deci tot în nordul Moldovei. N-ar fi exclus ca el să aparţină neamului Crăciun.

---

vodă Rareş, aşternută pe una dintre filele *Tetraevanghelului* bizantin trimis la Dionysiou, am publicat-o – după o imagine prietenească oferită de d-l Florin Marinescu – în **SMIM**, XXIX, 2011, p. 329 – *Addenda et corrigenda* [2. *Darul lui Petru Rareş la Mănăstirea Dionysiou*]. În culori: Florin Marinescu, *Manuscrits roumains au Mont Athos. Essai de présentation*, în **TR**, vol. XXI, Supplement No. 1, 2012 [One Hundred Years Since the Birth of Emil Turdeanu], fig. 1 (după p. 102).

[20] Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, ediţia a II-a, mărită cu numeroase adăugiri în text şi ilustraţii, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1937, p. 126; imaginea se dă abia la p. 130, coloana a doua. Încercarea de a obţine o fotografie a acestei însemnări de danie nu a avut, din păcate, nici un succes.

[21] Prima a fost căsătorită cu marele vornic Cârstea Ghenovici, iar cealaltă cu paharnicul Neagoe: Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVI*, Edit. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 301, 309.

[22] În 1596 şi în 1597, Grigorcea Crăciun apare numai cu surorile sale – **DIR**, **A**, XVI/4, Edit. Academiei, Bucureşti, 1952, p. 150–152, nr. 201 şi 202 (10 şi 11 septembrie 1596) şi p. 169–171, nr. 228 (8 iunie 1597). Pentru înrudirile pe care le ilustrează aceste documente – Ştefan S. Gorovei, *Donatori, răzvrătiţi şi pribegi. Incursiuni prosopografice*, cit. (*supra*, nota 5), p. 21–26.

[23] **DIR**, **A**, XVII/4, Edit. Academiei, Bucureşti, 1956, p. 497, nr. 628. Stăpânirea la Chelmeşti – în care a intrat, apoi, Lupu Prăjescu, prin zestrea primită de la Ionaşco Ghenghea – poate fi elementul care să lege neamurile Ghenghea şi Stroici şi, în acelaşi timp, să dezlege, fie şi în parte, descendenţa Anuşcăi Frunteşoaia (Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 26). Iar dacă identificarea lui *Ion comisul* cu un Crăciun se va dovedi corectă, se va fi lămurit încă un fir din această nebuloasă descendenţă cu multiple înrudiri.

Interesanta însemnare de danie a lui Grigorcea Crăciun a fost publicată în traducere (cu mici erori) de Marcu Beza[24], apoi în original şi în traducere de Damian P. Bogdan[25]; traducerea acestuia din urmă figurează şi în *corpusul* de însemnări de pe cărţi şi manuscrise[26].

Aceste informaţii genealogice se regăsesc, în bună parte, şi în pomelnicul bisericii de lemn de la Putna – aşa-zisa biserică a lui Dragoş vodă de la Volovăţ, unde au fost înscrişi *pan Matei* şi cneaghina lui (numele lipseşte), cu copiii lor: *Theodosie*, *Ioan*, *Grigorcea* cu cneaghina sa Anghelina şi *Anghelina* cu soţul ei, Cârstea [Ghenovici][27]. Numele *Theodosie* poate să fie o greşeală de transcriere (sau de lectură), dar poate să fie şi numele de călugărie al acestui frate al lui Grigorcea Crăciun.

În privinţa vechilor înrudiri ale acestui neam, aş mai adăuga o informaţie.

În curtea bisericii de la Toporăuţi (azi în Ucraina), ctitoria lui Dumitru Barnovschi (unde a şi fost înmormântat), am văzut, în călătoria din toamna anului 2006, o cruce de piatră pe care am putut citi, în grabă, următoarele cuvinte:

Съи кръстъ поставил зде раб Бжи .... Кр..чюн

Un *Crăciun* în preajma bisericii lui *Barnovschi* aminteşte că şi în biserica Mănăstirii Voroneţ aceste două nume sunt alăturate: au fost înhumaţi acolo doi membri ai familiei Crăciun (Maria şi fiul ei Grigorcea), dar şi cel puţin un membru al familiei Barnovschi, anume hatmanul mort la 1 martie 1567. *Nu e acesta semnul unei înrudiri, poate printr-o descendenţă comună din vechii ctitori ai Voroneţului?!*

În virtutea acestei înrudiri – deocamdată doar sugerată[28], dar încă de nedesluşit – crucea de la Toporăuţi s-ar putea datora lui Matei sau lui

[24] Marcu Beza, *op. cit.*, p. 125–126.

[25] Damian P. Bogdan, *Despre daniile româneşti la Athos*, în **AR**, VI, 1941, p. 304–305 (textul slav) şi 305, notele 1–2 (traducerea)

[26] I. Caproşu şi E. Chiaburu, *op. cit.*, p. 110, însă preluată (de aceea este doar traducerea) de la Olimpia Mitric, *Tezaurul de manuscrise din timpul domniei lui Ieremia Movilă*, în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, II. *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița & Edit. „Muşatinii", Suceava, 2006, p. 65–66.

[27] Victor Brătulescu, *Pomelnicul bisericii de lemn din Volovăţ*, în **MMS**, XLIV, 1968, 5–6, p. 325. Ceea ce fusese scris după numele lui *Grigorie* nu mai putea fi citit, autorul transcriind „cei c[rupt]"; aici a putut fi numele *Crăciun*.

[28] O altă sugestie genealogică ar putea fi oferită de documentele din 1548 (martie 12), 1552 (aprilie 28) şi 1558 (martie), care menţionează doi fraţi numiţi

Grigorcea însuşi. În acest caz, ea ar aduce încă un argument pentru originea familiei Crăciun în Moldova nordică, dar şi pentru poziţia ei socială.

*

E interesant de constatat că, din (eventualele) trei generaţii ale acestui neam, trei personaje şi-au legat numele de dăruirea unor cărţi: Ignat, Nicoară şi Grigorcea. S-ar putea ca şi Matei Crăciun – reprezentant şi el al generaţiei de mijloc, frate cu Nicoară – să fi fost donatorul unei cărţi. În două lucrări, tipărite în 1991 şi 1996, s-a vorbit despre un „Minei scris în 1566 de monahul Macarie, care a fost cumpărat de **Matei şi soţia sa Maria** şi dăruit în târgul Sucevei la «biserica Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel»”[29]. Anul şi numele donatorilor ne îndreaptă spre neamul Crăciun: Matei este atestat chiar la 1566, iar soţia sa se numea Maria. Un dar făcut unei biserici sucevene ar fi în firea lucrurilor pentru cineva care, cum am arătat, îşi avea obârşia în zonă. Numai că sursa invocată[30] de autor(i) nu conţine chiar aceste detalii: acolo este menţionat nu un *Minei*, ci un *Tetraevanghel*, dăruit – fără menţionarea vreunui an – nu de Matei şi Maria, ci de Ion Crimca, numitei biserici sucevene pentru a cărei existenţă

Crăciun şi **Nicoară**, ca fii ai Neacşei şi nepoţi ai lui Costea Posadnic, moştenitori de pământuri din care îşi vindeau părţile ce li se cuveneau – **DRH**, **A**, VI, cit. (*supra*, nota 10), p. 47–50, nr. 24; p. 162–166, nr. 93; p. 378–381, nr. 208. Cum Matei apare întotdeauna în documente numai cu numele de familie, ar putea fi vorba de cei doi fraţi. S-ar opune faptul că în aceste documente mama fraţilor este o *Neacşa*, iar în reconstituirea propusă mai sus ar fi o *Cristina*. Desigur, şi pentru această nepotrivire s-ar putea găsi explicaţii, dar cred că jocul cu ipotezele nu trebuie dus prea departe. Pentru neamul Posadnicilor: Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în **ALIL**, XXIV, 1973, p. 112–113; Sorin Iftimi, *Posadnicii: o dregătorie, un neam şi o aşezare*, în **AG**, I (VI), 1994, 1–2, p. 253–259 (aici spiţa); Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, cit. (*supra*, nota 4), p. 120–123 şi *Anexa 10* (p. 498).

[29] Emil-Ioan Emandi, Mihai-Ştefan Ceauşu, *Să nu dărâmi dacă nu ştii să construieşti (Contribuţii de morfologie urbană la cunoaşterea istoriei oraşului Suceava, 1388–1988)*, Edit. „Glasul Bucovinei”, Rădăuţi-Iaşi, 1991, p. 224 şi 291, nota 1011; Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban şi cultura spaţiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV–XX*, Edit. „Glasul Bucovinei”, Iaşi, 1996, p. 246. Sublinierea îmi aparţine.

[30] Paul Mihailovici, *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia 1468–1866*, Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocşi din Basarabia, Chişinău, 1933, p. 104–105; în realitate, însemnarea în cauză este împărţită între p. 104 şi p. 107, întrucât p. 105–106 formează o planşă !

constituie, deocamdată, unica mărturie. Eroarea[31] este evidentă; totuşi, precizia amănuntelor (anul, numele copistului şi al donatorilor) îngăduie presupunerea că am putea avea de-a face cu efectul încurcării unor fişe. Ar fi, deci, de urmărit existenţa unui *Minei* scris de monahul Macarie în 1566 şi cumpărat de soţii Matei şi Maria. *Dar sunt ei, oare, Matei Crăciun postelnicul şi soţia sa?!*

*

Înainte de a încheia această notă, mă întorc la *Psaltirea* cu însemnarea care a provocat-o. Am avut-o sub ochi şi am putut-o cerceta (30 august 2014) cu permisiunea Maicii Stavrofore Macrina Săuciniţanu, stareţa Mănăstirii Dragomirna, după încheierea Simpozionului *Dragomirna. Ctitori şi restauratori* (24–25 august 2014).

Însemnarea se află, în adevăr, acolo unde o citise Simeon Florea Marian, pe ultima pagină a cărţii, scrisă frumos cu cerneală cafenie în şapte rânduri foarte distanţate; din păcate, printre şi peste aceste rânduri s-au scris alte însemnări, cu litere urâte, dar cu cerneală neagră, care estompează vechea însemnare, devenită acum mai greu lizibilă. După transcrierea mea, confruntată apoi cu imaginea fotografică (pe care o datorez Părintelui Timotei Tiron din Mănăstirea Putna), propun lectura care urmează; îndreptările sunt minore, singura deosebire mai importantă priveşte formula **и нашєχ**, lectură eronată indusă de cuvântul **аџıє** şi care dădea o traducere imposibilă („copiilor lor şi ai noştri”). Atrage atenţia preferinţa pe care autorul însemnării o arată folosirii literei **ѵ** cu valoare de **u**.

† Сїа книга єст(ь) памєт(ь) рабѵ Б(о)жїю | Игнатїє рєкомїи Кръчиѵн(ь) и подрѵжїа[32] | <єг>ѡ Кръстина і дѣтєм(ь) ихь. | Аџıє кто продаєт(ь) сїа книга да бѹдєт(ь)[33] | проклѣт(ь) ѡт(ь) Г(оспод)а и ѡт(ь)

[31] Corectată tacit de Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute la Suceava*, în **HU**, XV, 2007, 1–2, p. 208; eadem, *Contribuţii mărunte la istoria arhitecturii din Ţinuturile Suceava şi Cernăuţi (secolele XIV–XVIII)*, Edit. „Karl A. Romstorfer”, Suceava, 2011, p. 42.

[32] Acest cuvânt a fost început iniţial cu grupul de litere **пра**; ultimele două litere au fost şterse şi cuvântul a fost continuat cu slovele **одрѵжїа**, astfel încât acum **п** şi **о** sunt distanţate.

[33] Cuvânt acoperit parţial de o mică bucată de hârtie lipită pe foaie.

Пр(ѣ)ч(и)ста егѡ Ꙗ(а)т(є)р(є) и[34] **| ѡт(ь) в҃ї Ꙗпост(о)ль и ѡт(ь)**[35] **т҃ии Ꙋ(вѧ)тыχ(ь) Ѡ(тъ)ць | иже въ Никеи.**

† Această carte este [spre] pomenirea robului lui Dumnezeu Ignatie numit Crăciun şi a soţiei sale Crăstina şi a copiilor lor. Iar cine va vinde această carte să fie blestemat de Dumnezeu şi de Preacurata Sa Maică şi de cei 12 Apostoli şi de cei 318 Sfinţi Părinţi de la Nicheea.

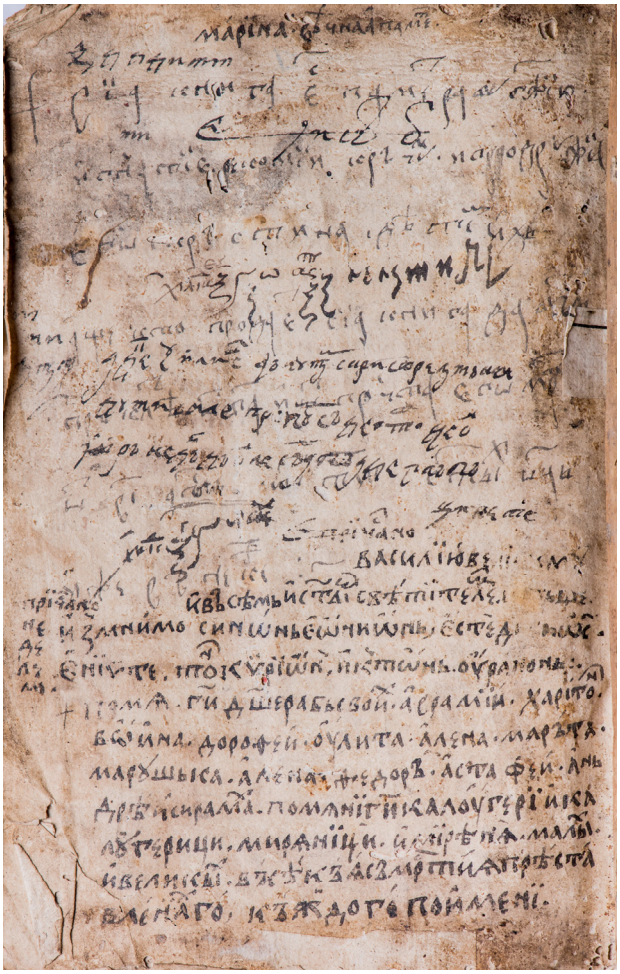

[34] Idem.
[35] Cuvintele **и ѡт** sunt acum practic ilizibile.

2. Genealogia – între cronologie şi diplomatică. Colecţia *Documenta Romaniae Historica* include, de regulă, toate formele arhivistice *datate*[36] ale documentelor aparţinând intervalului căruia îi este consacrat fiecare volum. Practica este, fără nici o îndoială, benefică din toate punctele de vedere. Însă ea presupune şi unele riscuri asumate. În cazul copiilor sau traducerilor, şi mai cu deosebire în cazul rezumatelor din vechile opise (sau *izvoade*) de acte ale moşiilor, ca şi al menţiunilor din cuprinsul unor documente mai târzii, mişună tot felul de erori, datorate vechilor traducători şi copişti. Este aproape imposibil ca editorul modern – a cărui atenţie se distribuie între sute sau mii de piese arhivistice – să compenseze neglijenţa şi neatenţia scribilor de altădată. În consecinţă, preluarea unor rezumate sau menţiuni cu datări greşite este aproape inevitabilă. Semnalarea unor astfel de cazuri nu scade cu nimic meritele editorilor moderni; în schimb, ea poate să pună în gardă pe cercetătorii mai puţin avizaţi sau pe începători, întrucât erorile de datare pot conduce la reconstituiri genealogice eronate. Astfel, un document publicat sub data de **1593 (7101) martie 25** poate să determine pe un genealogist neexperimentat să accepte existenţa, la această dată, a unor fraţi Isăcescu (Ionaşcu, Gligoraşcu şi Vasile, fiii lui Nicolae Isăcescu şi ai Mierlei Stârcea)[37]. În realitate, documentul este rău datat: personajele pe care le menţionează (inclusiv unii dintre martori) trăiesc un veac mai târziu. Documentul nu poate fi, deci, din văleatul 7101 (**з҃ра**), ci foarte probabil din 7191 (**з҃ръ҃ча**), adică din 1683 (martie 25)[38]. La copiere, scribul a omis cifra zecilor (**ч**) din văleat.

[36] Cele nedatate nu intră încă în atenţia editorilor colecţiei **DRH**. Am semnalat demult această situaţie, ca şi necesitatea recuperării şi a acestor menţiuni de documente pierdute: cf. **AIIAI**, XV, 1978, p. 677. Sugestia a fost pusă în practică abia în anii din urmă, cu rezultate importante: Marius Chelcu, *Menţiuni documentare privitoare la acte emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun*, în *In honorem Ioan Caproşu. Studii de istorie*, vol. îngrijit de Lucian Leuştean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Edit. Polirom, Iaşi, 2002, p. 110–130; Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, *„Din uric de la bătrânul Ştefan voievod". Întregiri documentare*, în *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, vol. editat de Petronel Zahariuc şi Silviu Văcaru, Iaşi, 2003, Edit. „Alfa", Iaşi, 2003, p.107–161.

[37] **DIR**, **A**, XVI/4, cit. (*supra*, nota 22), p. 73, nr. 92.

[38] În chip justificat, documentul acesta nu a mai fost inclus în **DRH**, **A**, IX (1593-1598), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruţă, Edit. Academiei, Bucureşti, 2014.

La fel, documentul publicat (după o traducere din 1785) sub data **1528 (7036) iulie 12**, având ca emitent pe Petru voievod şi ca „actanţi" pe Tomşa, fiul lui Mogâldea din Antăleşti, nepotul lui Faraon şi pe Mătei vătaful[39], putea să conducă la acceptarea atestării unui Mogâldea spre sfârşitul veacului al XV-lea. Indicaţiile prosopografice au determinat redatarea lui, în funcţie de posibilitatea ca cifra zecilor să fi fost citită greşit[40].

Genul acesta de capcane este încă şi mai evident şi mai periculos în cazul rezumatelor şi al menţiunilor, care conţin, de obicei, puţine elemente de control. Ele pot pune în dificultate pe cercetătorul care încearcă să restabilească o filiaţie genealogică sau evoluţia unei stăpâniri. Astfel, sub data de **1520 (7028) mai 8** s-a publicat[41] rezumatul unui document emis de Ştefan voievod „întăritor vesternicului Toader Cârlig pe a cince parte din giumătate de sat Briţcanii" şi pe alte părţi din acelaşi sat nemţean. El a fost preluat *tale-quale* din ediţia lui Mihai Costăchescu[42], însă acesta făcuse precizarea că, în condica de unde l-a copiat, „documentul are data 7020 [1512], pe care **am îndreptat-o în**

[39] **DIR**, **A**, XVI/1, Edit. Academiei, Bucureşti, 1953, p. 297-298, nr. 263.

[40] Am semnalat această inadvertenţă încă de acum patru decenii şi am propus reaşezarea documentului în anul **1588** (7096), ţinând seama de faptul că el arată ca mare logofăt pe „Stroe", adică Luca Stroici – cf. Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în **ALIL**, XXIV, 1973, p. 122. Într-un asemenea caz, slova cifră **ч** (90) a fost confundată cu **л** (30). Totuşi, documentul a fost editat sub anul **1578** (7086), acceptându-se confundarea slovei-cifre **п** (80) **л** (30) şi deşi la vremea aceea Stroici încă nu era mare logofăt – cf. **DRH**, **A**, VII (1571-1584), volum întocmit de Ioan Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2012, p. 279-280, nr. 223. Ulterior, a fost semnalată şi existenţa originalului, în acelaşi depozit ca şi traducerea: Benonia Jităreanu, *Documente voievodale (secolele XV-XIX). Colecţia Muzeului Bucovinei. Catalog-album*, Edit. „Karl A. Romstorfer", Suceava, 2012, p. 26-27, nr. 29, însă cu data **1589** (7097) **iunie** 12. Aceasta a determinat republicarea documentului după original – **DRH**, **A**, VIII (1585–1592), volum întocmit de Ioan Caproşu, Edit. Academiei, Bucureşti, 2014, p. 459–460, nr. 355, cu data 1589 (7097) **iulie** 12. Nici catalogul sucevean, nici ediţia **DRH** nu conţin o imagine fotografică, aşa încât e greu de spus dacă văleatul a fost citit corect **7097**. Verificarea originalului este absolut necesară.

[41] **DIR**, **A**, XVI/1, cit., p. 164-165, nr. 148.

[42] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527)*, publicate de ~, Institutul Românesc de Arte Grafice „Brawo", Iaşi, 1943, p. 208-210, nr. 43.

7028, adică 1520”[43], ca să corespundă cu domnia lui Ştefan cel Tânăr ! Cu alte cuvinte, în **DIR** documentul a fost publicat cu o dată … prefăcută, dar fără explicaţia acestei prefaceri !

Cercetarea genealogiei neamului Cârlig – al cărui nume îl poartă vreo două aşezări ale vechii Moldove, precum şi un fost schit (mănăstire)[44] – se împiedică de acest document, „atestând” un purtător al numelui într-o vreme aşa de timpurie. Interesat de posibilitatea ca Toader Cârlig vistiernicul să fie identic cu Toader vistierul (Prăjescu), fiul lui Stanciul pârcălabul (identitate sugerată dubitativ de Mihai Costăchescu), I. C. Miclescu-Prăjescu a notat pe marginea volumul său din **DIR**: „Importantisim! Cred greşit datat!”; în susţinerea acestei opinii, el trimitea la documentul din **1612 (7120) mai 8**, păstrat în original, emis de Ştefan vodă Tomşa pentru toate cumpărăturile făcute de Toader Cârlig vistierul din Briţcani în acest sat şi în Bârgăoani[45]. Comparând textele, se vede că I. C. Miclescu-Prăjescu a avut dreptate: documentul din „7020” nu este decât un rezumat rău datat al aceluia din 7120; ca atare, vistiernicul Toader Cârlig nu a trăit la 1520, ci la 1612 ! Scribul a scris greşit văleatul, omiţând cifra sutelor (**ρ**), aşa încât **зр҃к** (7120) a devenit **з҃к** (7020), care a trebuit apoi „îndreptat” în **з҃кн** (7028) pentru a fi pus de acord cu emitentul, un Ştefan voievod !

Astfel, genealogia se vede deseori „captivă” în datările eronate transmise de unele forme arhivistice minore (dacă se poate spune aşa) ale vechilor documente. Înfăţişez alte două cazuri, identificate de curând. Este vorba de două scurte texte – un rezumat şi o menţiune, ambele atribuite anului **1563**.

Primul este „un uric din 1563, dat de la <Ion> Despot vodă” prin care acest domn „dăruieşte lui Vasile Cogălniceanu diac de vistierie moşia Râpele, pentru slujba credincioasă domnului şi ţării”[46]. Se arată că Ghibănescu a susţinut că „actul ar fi din sec. XVII”, dar se acceptă

[43] *Ibidem*, p. 208. Precizarea din parantezele drepte şi sublinierea îmi aparţin.

[44] Pentru care, v. Ion Maftei, *Străvechi ctitorii dispărute şi uitate. Mănăstirea (lui) Neagoe – Mănăstirea (lui) Cârlig*, Edit. Română TDC, Bucureşti, 2011. Pentru sate: idem, *Monografie. Cârlig - Briţcani - Poiana (comuna Dulceşti, judeţul Neamţ)*, Edit. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I”, Bucureşti, 2014. Ambele lucrări trebuie folosite cu precauţie.

[45] **DIR**, **A**, XVII/3, Edit. Academiei, Bucureşti, 1954, p. 81-83, nr. 134.

[46] **DRH**, **A**, VI, cit. (*supra*, nota 10), p. 537, nr. 305.

datarea lui Alexandru Papadopol-Calimah (1887). Stadiul actual al cunoştinţelor despre genealogia neamului Cogălniceanu (Kogălniceanu) este acela pe care l-a fundamentat Gh. Ghibănescu[47]: începătorul neamului ar fi un *Ioan Cogălniceanu diac*, pentru care azi avem câteva menţiuni ceva mai vechi, una din 1606/1607[48] şi alta din 1609[49]. Atestarea unui Cogălniceanu la 1563 ar însemna, automat, adăugarea unei jumătăţi de secol la istoria familiei şi (cel puţin) o generaţie în plus. Este, însă, întemeiată o asemenea bucurie genealogică ? Cred că nu, din păcate. Şi iată motivele.

1) Diacul Vasile Cogălniceanu a trăit efectiv un secol mai târziu, cum se vede din documentele adunate de Ghibănescu şi la care se mai pot adăuga şi altele[50].

2) *Râpile* este un nume nou al satului numit în vechime *Scrivuleni* şi apoi Brăteni[51]. În acest sat Scrivuleni, Vasile Cogălniceanu a intrat prin cumpărarea unei părţi, pentru care a primit întărire domnească la 1670[52]. Nu putea fi, deci, vorba de „moşia Râpele" la 1563.

3) În nici unul dintre documentele emise în scurta sa domnie, Despot vodă nu şi-a dat *acest* nume: în intitulaţia tuturor actelor ieşite din cancelaria sa, el este **Ion voievod**, uneori cu adaosul „nepot al bătrânului Ştefan voievod".

4) În sfârşit, ar fi de văzut dacă, la vremea pe care o indică rezumatul, existau dieci numiţi „de vistierie". Prezenţa unor scribi în această instituţie nu poate fi pusă la îndoială, dar erau ei deja numiţi astfel ? Aş crede că *diecii de (la) vistierie* apar în documente mai târziu, pe la mijlocul veacului al XVII-lea.

---

[47] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXV, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", Iaşi, 1933 (studiul introductiv, arborele genealogic şi documentele).

[48] **DIR**, **A**, XVII/2, Edit. Academiei, Bucureşti, 1953, p. 63, nr. 69.

[49] *Ibidem*, p. 257, nr. 333.

[50] V., de exemplu, **CDM**, III, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1968, p. 55, nr. 156: document din 1655/1660, scris de Vasile Cogălniceanu, pentru o vânzare la Odobeşti (Fălciu). În 1677, Vasile Cogălniceanu este martor la o vânzare în acelaşi sat (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XVII, Tipografia „Leţcae", Huşi, 1927, p. 10, nr. 17).

[51] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXV, p. 76, nr. LXXVI (1779 noiembrie 18).

[52] *Ibidem*, p. 17-18, nr. XIX.

Pentru aceste motive – dintre care ar fi suficiente şi numai cele de sub 2) şi 3) – afirm că *nu a existat un document dat de Despot vodă unui Vasile Cogălniceanu la 1563*. Ne aflăm în faţa unei mistificări.

Al doilea act atribuit aceluiaşi an 1563 (mai 5) este un „zapis de la Ştefan Tăbanu pârcălab ot Hotin" pentru satul Cosăuţi de la ţinutul Hotinului, menţiune recuperată dintr-un izvod de la 1807[53]. Cum până acum primul Tăban cunoscut documentar era **Pavel diacul**, atestat la 1602 şi 1604[54], unul cu aproape jumătate de veac mai vechi ar însemna o îmbucurătoare rectificare genealogică. Numai că, şi în cazul acesta, nu există temeiuri pentru a primi documentul cu data din **DRH**: Ştefan Tăban, nepotul de fiu al lui Pavel, a trăit un secol mai târziu, spre mijlocul veacului al XVII-lea. Pe acest fir, ajungem la constatarea că documentul din 1563 (7071) este rău datat: scribul unei vechi copii a transcris văleatul **omiţând cifra sutelor** (ca şi în cazul documentului din „1512" !); aşa a rezultat văleatul ѕ҃о҃а, preluat în izvodul din 1807, în loc de ѕ҃р҃о҃а. Cu aceeaşi eroare, actul din „1563" se păstrează şi într-o copie cu textul întreg, datând din 1810, dar pe care editorii au datat-o „1<6>63 (7<1>71) mai 5". Este actul prin care Ştefan Tăban, pârcălab de Hotin, a vândut jumătate din Cosăuţi (Hotin) vărului său, Prodan Drăguşescu[55].

Despre alte cazuri de datări neclare va fi vorba cu alt prilej.

Ştefan S. Gorovei
stefangorovei@yahoo.fr

[53] **DRH**, **A**, VI, cit., p. 541, nr. 308.

[54] **DIR**, **A**, XVII/1, Edit. Academiei, Bucureşti, 1952, p. 32, nr. 48 (1602 martie 6, pentru Uriceni la Hârlău) şi p. 169, nr. 240 (1604 iunie 27, împărţeală de sate cu rudele sale).

[55] **CDM**, S.1, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1975, p. 259, nr. 804. Actul este scris de pisarul cetăţii Hotin. Pentru Prodan Drăguşescu – v. studiul *Voci de dincolo. Pietrele de la Dragomirna*, în chiar acest volum al revistei. În raport cu data acestei vânzări (1663 mai 5), mă nedumereşte documentul din 24 mai 1663, care pare a arăta că, la acea dată, Ştefan Tăban era mort (**CDM**, III, cit., p. 207, nr. 923).

*

*Un „nou" document de la Ştefan cel Mare**. Acum trei ani un important cercetător rus, С. М. Каштанов, a publicat în *Исследование о молдавской грамоте XV век*, Москва (<Studiu asupra unui document moldovenesc din secolul XV>, Университет Дмитриа Пожарского, 2012, 227 p.) un document, din 11 mai 1482 (6990), emis de Ştefan cel Mare, la Suceava, prin care întăreşte slugilor sale, Coste şi Ion, stăpânirea asupra satului Ghergheşti, pe Studineţ, cumpărat de la Marga. Documentul este păstrat în arhiva mănăstirii Vatoped de la Sfântul Munte Athos[1], fiind publicat după original, cu text slav, traducere românească şi reproducere fotografică, de mine, în colaborare cu Florin Marinescu, în 2008, însoţit de următorul comentariu: „Acest document este singurul din arhiva Mănăstirii Vatoped de dinainte ca peste peste domn şi ţară să se aşeze acea «tăcere cernită», care a făcut ca vreme de peste doi ani cancelaria lui Ştefan cel Mare să nu mai emită nici un document[2] (mai 1484-septembrie 1486). Satul este vieţuit şi astăzi şi se află în judeţul Vaslui; la sfârşitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului al XVIII-lea a ajuns în stăpânirea Mănăstirii Răchitoasa. Despre cumpărători nu ştim încă mai mult; s-ar putea ca primul dintre ei, Coste să fie scriitorul actului din 12 aprilie 1483; acesta spune că este fratele lui Ion dascăl, care ar putea fi cel de-al doilea cumpărător[3]"[4].

Publicarea de către noi a acestui document, total necunoscut până în 2008, a rămas la fel de necunoscută istoricului rus, fapt care ne bucură, pentru că astfel i s-a oferit prilejul să scrie o întreagă carte istorică, diplomatică şi paleografică, pornind şi rămânând la acest singur

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului Autorității Naționale Pentru Cercetare Științifică din România (ANCS), CNCS – UEFISCDI: PN-II-ID-PCE-2012-4-0552. Mulţumesc colegului Flavius Solomon, pentru semnalarea cărţii istoricului rus.

[1] Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *Noi documente de la Ştefan cel Mare şi de la înaintaşii săi*, în **AP**, IV, 2008, nr. 1, p. 173-195 (comentariu, p. 174; text slav şi traducere în limba română, p. 180-182; foto p. 191).

[2] Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*. Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstire Putna, Edit. „Muşatinii", Suceava, 2005, p. 223.

[3] **DRH, A**, II, vol. întocmit de Leon Şimanschi, Bucureşti, 1976, p. 378-380, nr. 249.

[4] Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 174.

document. În acest fel, în mediul istoriografic rusesc circulă acum o carte, care arată cât de bogată este istoria Moldovei în secolul al XV-lea, de vreme ce se poate scrie o carte numai glosând pe marginea *unui* document! Fotocopia acestui act, mult mai bună decât cea după care am lucrat eu, a fost pusă la dispoziţia istoricului rus în 1974 de către bizantinistul francez André Guillou (А. Гийу). С. М. Каштанов a avut în gând să publice şi să comenteze actul încă în acei ani, astfel că a cercetat volumele de documente publicate în România şi în Basarabia, observând că era inedit. După câteva decenii, în 1999, istoricul a ajuns la mănăstirea Vatoped, unde a aflat că profesorul Florin Marinescu a inventariat arhiva românească a mănăstirii. Însă datorită faptului că părintele Iosif, bibliotecarul mănăstirii, i-a spus că relaţiile sale cu Florin Marinescu s-au răcit (p. 8), a renunţat, în deceniul care a urmat, să mai exploreze istoriografia românească dedicată secolului al XV-lea, şi mai ales lui Ştefan cel Mare. Astfel, С. М. Каштанов a ratat ocazia de a descoperi repetatele menţiuni ale documentului, apoi editarea lui, şi, lucrul cel mai important, marele progres înregistrat de cunoaşterea epocii lui Ştefan cel Mare, datorat cărţilor şi revistelor publicate sub auspiciile Centrului de Cercetare şi Documentare „Ştefan cel Mare” al mănăstirii Putna.

Pentru că nu a cunoscut bibliografia românească recentă a vremii lui Ştefan cel Mare şi a secolelor XV-XVI, autorul, în partea istorică a cărţii, deşi a folosit cu oarecare virtuozitate documentele publicate în volumele I-III din colecţia *DRH*, A, Moldova, nu a reuşit să lămurească legăturile genealogice dintre stăpânii pomeniţi, ba chiar le-a încurcat, în vreme ce, în partea diplomatică şi paleografică a cărţii, a cercetat cu mare atenţie, în stilul şcolii ruseşti de editare a documentelor vechi, caracteristicile interne şi externe ale textului, pe care nu are rost să le repovestesc, şi, fapt deosebit de important, având la dispoziţie o fotocopie mai bună, a citit şi a tradus mai bine sfârşitul primului paragraf din *naraţiune*: **Та дала село ѡнѣкомъ своимъ Ко<сти и Иѡ>нѣ** („Aceasta a dat nepoţilor săi, Coste şi Ion”), clarificând astfel legătura de rudenie dintre Marga, vânzătoarea sau dăruitoarea satului Ghergheşti, şi Coste şi Ion, care îi erau nepoţi.

Prima parte a cărţii cuprinde cinci capitole: primul capitol este dedicat cercetării amănunţite a documentului din punct de vedere diplomatic şi paleografic, atât cât s-a putut observa din fotocopia avută la dispoziţie; în al doilea capitol sunt prezentate „părţile contractante”, Marga (autorul le-a inventariat, cu rost şi fără rost, pe jupânesele cu acest

nume din Moldova şi din Ţara Românească <?>, care apar în alte documente la sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea), şi nepoţii săi, diacul Coste şi dascălul Ion; în al treilea capitol autorul a identificat satul Ghergheşti, de pe Studineţ, în ţinutul Tutova (astăzi în judeţul Vaslui), precum şi satele din jur, scăpându-i un amănunt important, şi anume faptul că satul a ajuns în stăpânirea mănăstirii Răchitoasa, iar documentul din 11 mai 1482 în arhiva acesteia, după care aşezământul românesc a fost închinat mănăstirii Vatoped, iar documentul a fost mutat aici o dată cu secularizarea averilor mănăstireşti; în capitolul al patrulea este discutată „terminologia relaţiilor de rudenie în documentele moldoveneşti din secolul XV"; în capitolul al cincilea este cercetată „genealogia diacului Coste şi a fratelui său", considerând, fără temei, că strămoşul lor este boierul Negre din Bârlad[5] şi întrebându-se dacă paharnicul Negrilă, din prima jumătate a secolului al XV-lea, şi paharnicul Negrilă, din vremea lui Ştefan cel Mare (autorul nu ştie că acesta a fost ucis de domn la Vaslui, la 16 ianuarie 1471), nu sunt şi ei curgători din panul Negrea de la Bârlad, dar şi la aceste întrebări răspunsul este negativ[6]. Partea a doua cărţii a fost consacrată publicării documentului în limba slavă, cu un aparat critic imens (153 de note), traducerii acestuia în limba franceză şi unor indici foarte minuţios întocmiţi.

Petronel Zahariuc
zahariuc@uaic.ro

[5] Vezi Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2002, p. 42-48.

[6] Mircea Ciubotaru, *O străveche aşezare de pe valea Bârladului: Negreşti (jud. Vaslui)*, I, în **AIIAI**, XX, 1983, p. 320-323.

RECENZII ŞI NOTIŢE BIBLIOGRAFICE

Neofit Cretanul. Jurnal de călătorie, ediție îngrijită, introducere şi note de arhimandrit NECTARIE ŞOFELEA, Basilica, București, 2013, 175 p.

Editarea *Jurnalului de călătorie* al mitropolitului Ungrovlahiei, Neofit Cretanul, ar trebui să fie o bucurie pentru publicul larg, prin valoarea informațiilor istorice, de patrimoniu, toponimice şi etnografice pe care le cuprinde, cu atât mai mult cu cât ediția de față este presărată bogat cu ilustrații color ale unor monumente de artă ecleziastică. Pentru istorici însă, este un prilej de întristare să constate că munca unor colegi, extrem de respectați de breaslă, acum plecați dintre noi, a fost însuşită „cu unele rectificări şi actualizări de date şi limbă" (p. 12), cât să justifice dispariția numelui lor de pe copertă şi pagina de titlu, ca editori inițiali. Pe cine „rectifică" arhim. Nectarie Şofelea? Este vorba de reputații istorici Paul Cernovodeanu şi Nicolae Stoicescu, experți cu neîntrecută experiență în editarea izvoarelor Vechiului Regim şi în alcătuirea unor instrumente de lucru şi de Mihai Caratașu, distins elinist şi specialist în biografia mitropolitului Neofit. Dacă unii sunt "rectificați", alții sunt ignorați cu totul. Pe cine ignoră Nectarie Şofelea? Pe cel mai important specialist român în izvoarele neogreceşti din secolul al XVIII-lea, Ariadna Camariano-Cioran. Ediția Cernovodeanu-Stoicescu-Caratașu, apărută în revista *Biserica Ortodoxă Română* în 1980 a fost reluată şi colaționată din nou de Ariadna Camariano-Cioran cu originalul aflat la BAR *Ms. 2106*, pentru a fi reprodusă, într-o formă selectivă, cu bibliografie şi indicarea filelor manuscrisului, în volumul al IX-lea al seriei *Călători străini despre țările române*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1997, p. 335-346, colecție îngrijită de Maria Holban, Paul Cernovodeanu şi Maria-Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru.

Să vedem ce fel de „actualizări" s-au făcut în ediția îngrijită de pr. arhim. Nectarie Şofelea. În *Nota editorială* semnată de Editura Basilica ni se spune că *Jurnalul de călătorie* a fost „publicat (?!) …în 1748 la Bucureşti" (p. 5). Ce aflăm nou despre activitatea mitropolitului Neofit Cretanul în studiul semnat de editorul N. Şofelea şi subintitulat *Repere istorice* (p. 7-13)? Nu mare lucru, cu excepția informației că într-un cotidian bisericesc *Lumina* s-a publicat un articol în 2011 de către Policarp Chițulescu, care îi retrage lui Neofit meritul de a fi înființat biblioteca Mitropoliei (p. 11), aşa demonstrase Mihai Caratașu în studiul *Néophyte le Crétois, fondateur de la Bibliothèque Metropolitaine de Bucarest*, Atena, 1975, p. 73-78, lipsă din bibliografia studiului întocmit de editor; v. recent şi Petre Sperlea, *Mitropolitul Neofit Cretanul (1738-1753) –*

principal fondator al bibliotecii Mitropoliei din Bucureşti (p. 273-288), în vol. *Şerban Cantacuzino, Antim Ivireanul şi Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult,* edit. de Pr. Nicolae Cristian Câdă, Bucureşti, Ed. Cuvântul Vieţii, 2013, p. 273-288.

„Rectificările şi actualizările de date şi de limbă" la care face referire editorul nu sunt neapărat în favoarea calităţii ştiinţifice a ediţiei. Lectura paralelă a ediţiei Şofelea cu ediţiile Cernovodeanu-Stoicescu-Carataşu-Camariano-Cioran arată că textul publicat în 2013 a fost „modernizat", nu rectificat, căci nu vedem ce corecturi s-ar fi putut aduce unor traduceri realizate de specilişti elinişti recunoscuţi, precum Mihail Carataşu şi Ariadna Camariano-Cioran, ambii nativ bilingvi greco-români. În cele mai multe cazuri, modernizarea s-a făcut prin înlocuirea termenilor vechi, fireşti în traducerea unui text din secolul al XVIII-lea, cu termeni neologici echivalenţi: ex. *să dăm slobozire* (ed. 1997, p. 336) / *am permis* (ed. 2013, p. 17); jumătate de *ceas* (ed. 1997, p. 336) / jumătate de *oră* (ed. 2013, p. 17), mănăstirea este de formă pătrată, având în fiecare *colţ* câte un turn, iar întreaga clădire are două *caturi* (ed. 1997, p. 339); mănăstirea este de formă pătrată, având în fiecare *unghi* câte un turn, iar întreaga clădire are două *etaje* etc. (ed. 2013, p. 28). Cât priveşte aparatul ştiinţific care însoţeşte textul, acesta se opreşte la bibliografia din anii '80, când a apărut ediţia Cernovodeanu-Stoicescu-Carataşu, fără să fie adus la zi. Spre a da doar un singur exemplu, *Viaţa şi martiriul Muceniţei Filofteia*, în versiunea alcătuită de mitropolitul Neofit (p. 53-56), au fost analizate pe larg de Paul Cernovodeanu în studiul *La double histoire de sainte Philothée d'Argeş et ses miracles*, tipărit în vol. *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine,* textes réunis et presentés par Petre Guran, Bucureşti NEC, 2001, p. 168-173 şi de noi în studiul *The Feminine Holiness; The Cult of Women Saints in Romanian Countries in the 17 Century,* în „Colloquia", 2004, p. 145-155, ambele referinţe fiind ignorate de editor. O «contribuţie» într-adevăr personală sunt greşelile de tipar, unele de-a dreptul năzbâtioase: ex. gr.: n. 4, p. 18 : *Trei conace boiereşti din prima jumătate a veacului al XVIII-lea* ***aliate*** *în judeţul Ilfov*; n. 243, p. 98 : *Doamna Bălaşa, fiica stolnicului Nicolae Ralli şi a* ***Măriei sale*** *Toader Boul*; doamna Bălaşa era fiica lui Nicolae Ralli şi a **Maricăi,** fiica vistierului moldovean Toader Boul etc.

Este de salutat în schimb publicarea în anexă a traducerii din limba greacă a unei predici inedite a mitropolitului Neofit, *Cuvânt despre dragoste*, rostită la 26 octombrie 1745, în tălmăcirea pr. Ion Andrei Gh. Ţârlescu (p. 165-174). Ca şi în cazul textului *Jurnalului*, din păcate filele de manuscris nu sunt indicate, editorul anunţând că a „transliterat" (?) şi a tradus din limba greacă. Menţionarea numelui lui Evghenie Voulgaris între referinţele citate de mitropolitul Neofit (p. 166, *Vulgaris, p. 69*) merita o desluşire din partea traducătorului, care, de altfel, a adnotat traducerea sa cu note de identificare a unora dintre izvoarele consultate de mitropolit. Numele lui Voulgaris, pomenit

foarte timpuriu, în 1745, cu peste 20 de ani înainte de publicarea *Logicii* sale (1766) pare să confirme supoziția Ariadnei Camariano-Cioran cu privire la circulația în manuscris a acestei opere inspirate de John Locke și Christian Wolf în academiile din țările române, cu mult timp înaintea tipăririi ei *(Les Academies princières de Bucarest et Yassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 197-198).

Jurnalul de călătorie al mitropolitului Neofit, în fapt două vizitațiuni canonice, așa cum corect le numea primul posesor și editor al lor, episcopul Ghenadie Enăceanu al Râmnicului, singura efectuată vreodată de un prelat ortodox în țările române (v. vizitațiunile canonice ale episcopilor misionari catolici Marco Bandini, Petru Deodatus Baksić, Raymund Netzhammer etc.) merita, fără îndoială, o reeditare integrală a ediției din 1980, întocmite de Paul Cernovodeanu, Nicolae Stoicescu și Mihail Caratașu, întrucât aceasta apăruse într-o revistă, iar traducerea publicată în 1997 de Ariadna Camariano-Cioran, în vol. *Călători străini despre țările române*, vol. IX, a fost selectivă, potrivit criteriilor colecției. Binevenită ar fi fost o actualizare a notelor lui Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, ce însoțiseră, în urmă cu mai bine de 35 de ani, traducerea îngrijită de Mihail Caratașu. Un studiu introductiv cu informații noi despre mitropolitul Neofti Cretanul ar fi fost, de bună seamă, de mare folos (cf. Ion Țipău, *Mitropolitul Ungrovlahiei Neofit I Cretanul* , în vol. *Șerban Cantacuzino, Antim Ivireanul și Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult,* (p. 223-271). În sfârșit, ar fi fost nimerit ca, între zecile de frumoase fotografii de lăcașuri și tablouri votive, să se strecoare măcar o filă din manuscrisul *Jurnalului de călătorie*. Pentru aceasta nu era nevoie de o inițiativă pioasă, ci doar de respectarea eticii științifice.

Violeta Barbu
violeta.barbu2011@gmail.com

Vlad Boțulescu de Mălăiești. Scrieri I. *Viața lui Scanderbeg*, ed. critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de EMANUELA TIMOTIN și OVIDIU OLAR, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 284 p. + 8 il; II. *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice,* ediții critice, studii introductive și glosar de CRISTINA IOANA DIMA, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 215 p.; III. *Istoria universală. Asia*, ediție critică, studiu, glosar și indice de EMANUELA TIMOTIN și ANDREI TIMOTIN, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 258 p. + 5 il.

Un grup de tineri cercetători alcătuit din doi filologi (Emanuela Timotin și Cristina Ioana Dima) și doi istorici (Andrei Timotin și Ovidiu Olar) au dus la

bun sfârşit, sub egida Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan", un proiect de editare a celei mai mari părţi a traducerilor de la jumătatea secolului al XVIII-lea ale lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti, fost logofăt al domnului Ştefan Cantacuzino. Figura excentrică a lui Vlad din Mălăieşti (Boţulescu) a intrat în istoria culturii româneşti datorită norocului lui Nicolae Iorga, care i-a descoperit în Arhivele veneţiene, cu uimire, traducerile manuscrise „biete cărţulii scrise la întunerec şi în umezeală", căci autorul lor fusese condamnat de autorităţile imperiale să-şi ispăşească o pedeapsă pe viaţă în turnul Rochetta al castelului Sforzesco de la Milano. Cele trei volume reproduc în ediţie critică, integral, două dintre aceste manuscrise (*Ms. 67* şi *68* din seria Diversi a fondului *Miscellanea Codici* de la Arhivele de Stat din Veneţia) şi parţial *Ms. sl. 73* al Biblotecii Naţionale de la Viena. Lui Ovidiu Olar îi revine reconstituirea biografiei lui Vlad din Mălăieşti (vol. I, p. 13-37), legată strâns de aceea a stăpânilor săi, beizadelele Radu şi Constantin, fiii domnului Ştefan Cantacuzino, cunoscuţi în istoriografia mai veche şi mai nouă ca aventurieri năstruşnici şi nesăbuiţi, navigând periculos pe o mare de mistificări, pretenţii şi intrigi politice, ţesute între mai toate capitalele europene, de la Roma la Viena, de la Amsterdam la Londra, de la Paris la Moscova, fără să uităm Transilvania şi Polonia. Acest raport strâns cu fraţii Cantacuzino face ca informaţiile despre logofătul din Mălăieşti să fie împletite în firele complicate ale avatarurilor acestora, ceea ce a impus împingerea cercetărilor de arhivă în direcţia luminării altor aspecte mai puţin sigure sau mai puţin cunoscute ale aventurilor europene ale celor două beizadele. Efortul istoric s-a dovedit profitabil în ceea ce priveşte traseul capricios în detaliu şi ameţitor de sinuos al principilor Radu şi Constantin Cantacuzino, căci o serie de piese noi au fost descoperite şi publicate între timp de Andrei Timotin şi Ovidiu Olar, elemente ale unui şantier de cercetare aflat în curs. Puţin din aceste investigaţii au folosit însă biografiei propriu-zise a lui Vlad din Mălăieşti, destul însă ca să arunce o umbră de coerenţă în mănunchiul de texte curioase tălmăcite de el, care la prima vedere, pare mai degrabă o *Wunderkammer*.

Epopeea şi legendele create de către şi în jurul pretendenţilor, mistificatorilor sau impostorilor au pus serioase probleme de metodă istoricilor, pasionaţi în ceţoasa noastră postmodernitate, de soarta unor personaje stranii şi contradictorii, din Evul Mediu până în zilele noastre. Povestea bizară a lui Martin Guerre, căreia Nathalie Zemon Davis i-a dedicat o carte de mare succes, este doar un exemplu. Consensul asupra interesului istoric pe care astfel de personaje îl poate stârni este însă aproape unanim, iar acesta nu vine numai din capacitatea spectaculoasă a acestor eroi de a se „reinventa", ci şi din provocarea pe care utilizarea surselor contradictorii o adresează istoricului. Izvoarele legate de personaje controversate ajung la noi filtrare fie de voinţa de manipulare la care emiţătorul recurge pentru acreditarea şi legitimarea revendicărilor sale, fie de ostilitatea instituţiilor, a căror autoritate în demontarea sau legitimarea unor

fapte se exprimă fie în discurs, fie în acţiune. Ca izvoare şi unele şi altele sunt instrumente ambigue, înzestrate cu coduri proprii, pe care istoricul trebuie să le descifreze cu o foarte necesară prudenţă. Mai mult decât atât, refacerea contextului cultural în care ele au funcţionat este indispensabilă pentru discernământul istoric, când este vorba de a înţelege mecanismele de recunoaştere şi control al regimului de adevăr la care o societate dintr-un anumit secol supune tentativele de mistificare, reputaţia şi conduita unor persoane.

Fără îndoială că Vlad din Mălăieşti, întocmai ca şi princiarii săi stăpâni, se mişcă, aşa cum a observat deja Andrei Pippidi, în cadrele paradoxale de civilizaţie ale secolului al XVIII-lea, previzibil raţională în ceea ce priveşte birocraţia de stat şi surprinzător de nebuloasă când vine vorba de biografii personale, care traversează graniţele regatelor şi imperiilor. Era un slujitor credincios, cum îl prezintă Radu Cantacuzino şi cum se laudă singur, împodobindu-şi numele metamorfozat în „Vladislas de Malaeski" cu particula „de Fidelité"? Probabil că da, chiar dacă una din puţinele ştiri noi despre el, aflată în memoriul din 1744 înaintat de Radu Cantacuzino ducelui Francisc de Lorena publicat de Andrei Timotin (*Un memoriu autobiografic inedit al lui Radu Cantacuzino către Ducele Francisc de Lorena*, în *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea 65 de ani*, Edit. Universităţii Alexandru Ioan Cuza, Iaşi, 2013, p. 127-152, preluat de O. Olar, vol. I, p. 15-16), nu este suficient de convingătoare când îi afirmă zelul şi fidelitatea cu care ar fi salvat pe doamna Păuna şi pe cei doi fii din ghearele otomanilor, chiar în noaptea execuţiei domnului Ştefan Cantacuno (*non avesse robato da Constantinopoli il puro personale della principessa madre, del Constantino e del Supplicatore*). Pasajul în sine, oarecum obscur, din cauza expresiei *il puro personale* asociată cu termenul *robato* („furat") capătă sens dacă admitem că tălmăcirea corectă este aceasta: „*dacă nu ar fi furat din Constantinopol <aurul> personal al principesei mamă*" (v. sensul lui „il puro" = aur pur, neprelucrat, în lucrarea lui Filippo Argelati, *De monetis Italiae variorum illustrium virorum Dissertationis,* Milano, 1752, p. 188, 193, 197, 203, 243 etc.). Fie că şi-ar fi salvat stăpânii de la moarte, cum crede O. Olar, fie că doar a sustras vigilenţei paznicilor o parte din averea lor personală, prezenţa şi rolul lui Vlad din Mălăieşti în episodul povestit de Radu Cantacuzino rămân o capcană. Spre deosebire de mai toate informaţiile din memoriul din 1744, confirmate de alte surse, cea relativă la Vlad din Mălăieşti nu concordă cu versiunea evenimentelor reconstituită deja pe baza unor documente certe (declaraţia doamnei Catharina Colyer, soţia ambasadorului Olandei din 27 aprilie 1720, contrasemnată de doamna Păuna, împreună cu cei doi fii) de către Paul Cernovodeanu în ediţia Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1995, p. 89-90 (v. şi A. Timotin, *art. cit*., p. 136, fără trimitere la comentariul lui Paul Cernovodeanu). Potrivit mărturiei doamnei Colyer, ascunderea şi ulterior

evadarea pe o corabie engleză a familiei domnului executat se datora exclusiv implicării soţiei ambasadorului olandez, cu riscul vieţii (*salvai e imbarcai con proprio ed evidente mio pericolo*), dar şi cu cheltuiala a jumătate din cei 4000 de ţechini primiţi de doamna Colyer de la doamna Păuna în acele circumstanţe tragice. Este acesta doar un exemplu de dilemă stârnită de examenul critic al surselor: cui se poate acorda mai multă crezare? Lui Radu Cantacuzino, care singur recunoaşte în memorii oficiale că folosea „invenţii" (*invention*), ca să-şi promoveze interesele (v. A. Timotin, *art. cit*., p. 140) sau declaraţiilor doamnei Colyer, atestate de principele Radu, de fratele său, Constantin şi de mama lor, mărturii autentificate de primul secretar al ambasadei Olandei la Constantinopol? Părtaş incontestabil la aceste "invenţii", capcane, intrigi politice şi chiar spionaj a fost, fără îndoială, Vlad din Mălăieşti. Studiul lui Ovidiu Olar ni-l arată gata să trafiche ze la Viena, în 1738, documente diplomatice secrete ale ambasadei portugheze, sustrase pe căi oculte, poate prin intermediul soţiei lui Radu Cantacuzino, în al cărei anturaj dubios, denunţat de autorităţi episcopului de Meinz, se va fi complăcut secretarul ambasadei portugheze, Francisco Xavier de Oliveira. De asemenea, în lista lucrărilor semnate sau care îi pot fi atribuite lui Vlad din Mălăieşti (p. 27-28), apar ca fiind scrise de logofătul Vlad diplomele închipuite ale Ordinului constantinian acordate de principele Radu Cantacuzino episcopului Inochentie Micu-Klein (1735), negustorului Ioan Hagi Moscu (1736) (cf. Moshu, p. 28) şi celor doi baroni von Abschatz und Wallstadt, Karl-August şi Johann-August. În fine, actele procesului de lezmajestate din 1746, în urma căruia a fost închis pe viaţă, îl prezintă pe Vlad din Mălăieşti nu ca pe un simplu tăinuitor ori pion în uneltirile politice ale fraţilor Cantacuzino împotriva imperialilor, ci ca pe unul dintre protagonişti. Ce legătură are totuşi un bric-a-brac-ul de traduceri redactate în închisoare cu tumultul acestei vieţi? Ovidiu Olar apreciază că o parte dintre tălmăciri (*De câteva cavaliaturi ce sânt vestite în Europa*, *Canonizarea Sfântului Felice* şi *Viaţa lui Scanderbeg*) dovedesc, prin conţinut, o legătură mai mult sau mai puţin directă cu acţiunea de propagandă numită *Ordinul constantinian*, promovată de Radu Cantacuzino în beneficiul său personal, simbolic şi material. Scrierile ar constitui un soi de soclu documentar genealogic şi ceremonial al afacerii *Ordinului constantinian*, al cărui prefect suprem şi mare cancelar era însuşi Vlad, „comite" de Mălăieşti, atras de „riturile de trecere" (O. Olar, vol. I, p. 26). Spre aceeaşi concluzie s-a îndreptat şi editoarea Cristina Dima a traducerii intitulate *Canonizarea Sfântului Felice* (C. Dima, vol. II, p. 41-42). Cercetătoarea sugerează chiar că Vlad Boţulescu ar fi avut intenţia să elaboreze o lucrare mai amplă, în care să compileze diversele „cutume" occidentale, diferite de acelea din ţările române. La aceste două concluzii pertinente s-ar mai putea adăuga alte două. Oricât de obscură, eterogenă sau fortuită apare alăturarea acestor texte, destinaţia traducerilor era publicul din Ţara Românească. Numai în acel spaţiu, în care Radu Cantacuzino năzuia să se întoarcă domn, ar fi avut rost încercarea de a-l îndritui să acorde

diplomele *Ordinului constantinian*. În al doilea rând, aşa cum a observat deja Andrei Pippidi încă din 1980, citând *Genealogia Cantacuzinilor* a banului Mihai Cantacuzino, principele Radu Cantacuzino se autoproclamase, după modelul *Ordinului constantinian,* cavaler al altor trei ordine cavalereşti: „al închinătorilor Sfintei Cetăţi a Ierusalimului şi Palestinei", ceea ce motivează, de pildă, acordarea diplomei negustorului hagiu Ioan Moscu, „al Sfântului Nicodim de la Tismana" şi al „Sfântului Pavel din Valahia". Apariţia a doi sfinţi autohtoni, unul real şi altul "fantasmagoric", în panoplia simbolică a titlurilor de pretenţie ale lui Radu parodiază desigur, ca şi restul titlurilor şi posesiunilor, formularele diplomatice occidentale, ceremonialul catolic de canonizare tradus de Vlad din Mălăieşti urmând să servească, dacă ocazia s-ar fi prezentat, ca suport şi model adaptat pentru aceste noi invenţii.

Ce rămâne aşadar de pe urma acestei istorii, în care logofătul Vlad Boţulescu de Mălăieşti îşi fabrică ingenios titluri de noblеţe, le distribuie altora şi se implică în conspiraţii, după modelul consacrat al impostorilor? Un cărturar, scrie pe bună dreptate Ovidiu Olar (p. 27), preluând caracterizarea descoperitorului N. Iorga. Într-adevăr, din ambiguitatea unei existenţe proteiforme, duse la limită, supravieţuiesc, ca o expiere a tuturor deviaţiilor şi erorilor, traducerile restituite acum în seria de ediţii pe care o prezentăm aici. Valoarea lor lingvistică şi culturală intrinsecă, din moment ce nu au circulat niciodată în spaţiul românesc, este pusă cu competenţă în lumină de calitatea filologică a ediţiilor critice, întocmite de Emanuela şi Andrei Timotin şi de Cristina Duma. Atât strădania încununată de rezultate clare de a identifica izvoarele traducerilor din limbile italiană şi germană, cât şi studiile minuţioase de limbă care le însoţesc, glosarele judicios alcătuite recomandă restituirea acestor texte ca pe o operă editorială de maximă probitate ştiinţifică. Dincolo de acest beneficiu clar, dincolo şi de fascinaţia pe care o poate exercita pentru istoric erudiţia prilejuită de demontarea eşafodajelor fragile, dar rafinat şi abil ticluite, se profilează reprezentarea bine conturată a unei administraţii imperiale care îşi supraveghează vigilent supuşii, le controlează deplasarea şi acţiunile, îi răsplăteşte organizat câtă vreme reputaţia lor este intactă iar conjunctura politică o impune, îi repudiază când normele acestei reputaţii sunt încălcate şi nu ezită să-i pedepsească crunt, atunci când daunele simbolice produse de mistificări şi „invenţii" sunt întrecute de primejdia concretă a complotului politic. Din această perspectivă, povestea eşecului lui Vlad din Mălăieşti şi a stăpânilor săi, principii Radu şi Constantin Cantacuzino este istoria triumfului inexorabil al raţiunii de stat asupra strategiilor individuale de mistificare a unui capital simbolic real, cu care aceştia păşiseră în experienţa exilului: un nume ilustru, un titlu legitim, „sacrificii, sangue versato, perdita di stati, beni e patria".

Violeta Barbu
violeta.barbu2011@gmail.com

Scrierea chirilică românească din Transilvania şi Ungaria habsburgică (sec. XVIII). Album de OVIDIU GHITTA, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2015, 121 p.

În condiţiile în care aplicarea sistemului de învăţământ „Bologna" în Facultăţile de Istorie din Universităţile româneşti a însemnat, într-o primă etapă cel puţin, diminuarea rolului disciplinelor auxiliare ale istoriei în planurile de învăţământ ale ciclului de licenţă o carte cu un asemenea subiect poate părea surprinzătoare. Dintre aceste discipline, cele care au avut de suferit cel mai mult au fost cele care aveau nevoie de un timp mai îndelungat pentru a putea fi însuşite de studenţi, necesitând a fi studiate de-a lungul mai multor semestre: limbile izvoarelor istorice şi paleografiile. Iar dintre paleografii, una se pare că a supravieţuit cât de cât în programele de studiu ale Facultăţilor cu tradiţie, şi anume paleografia româno-chirilică, cea care se poate deprinde mulţumitor într-un interval mai scurt de timp, eventual un semestru, deoarece nu presupune dificultăţi generate de cunoaşterea limbii, fiind vorba de limba română, ci doar de însuşirea „meşteşugului" paleografic, pentru că la scriere s-a folosit alfabetul chirilic. Iar dintre Facultăţi, una care a păstrat ca obiect de studiu paleografia româno-chirilică este Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai". Iar dintre profesori, cel care a predat disciplina în ultimii ani este Ovidiu Ghitta, specialist în istoria Transilvaniei şi a Bisericii Greco-Catolice. În cercetările sale, Ovidiu Ghitta a folosit multe tipărituri, manuscrise şi documente scrise în grafie chirilică[1], astfel că, ajungând în situaţia de a împărtăşi studenţilor cunoştinţele sale, a ales, după părerea mea, calea cea mai bună de a o face, şi anume întocmind un album paleografic, iar nu o întinsă şi nefolositoare poliloghie, despre semne diacritice, suprascrieri, cerneală, condei etc.

Albumul paleografic întocmit de Ovidiu Ghitta are un „caracater eminamente practic" (*Cuvânt înainte*, p. 8), care a reieşit din experienţa de cercetător a autorului, dar mai cu seamă din necesităţile practice ale lucrului cu studenţii. Această ultimă ipostază a mai adus după sine şi altă noutate faţă de cele două albume consacrate şi folosite în istoriografia românească, alcătuite de Nicolae Cartojan (1940) şi Veronica Vasilescu, împreună cu Aneta Boiangiu (1982), şi anume faptul că toate textele selectate sunt însoţite de transcrieri interpretative cu alfabet latin, oferindu-le studenţilor posibilitatea de a compara

[1] Vezi, spre exemplu: *Pânea Pruncilor sau Învăţătura credinţii creştineşti, strînsă în mică şumă*, care o au scris în mici întrebăciuni şi răspunsuri ungureşti cinstitul Pater Boroneai Laslo Parochuşulu besearecii catholiceşti de la Belgradu şi s-au întorsu în limba românească de Duma Ianăşu de la Borbanţi în anii Dom. 1702. Ediţie îngrijită şi studiu filologic de Florina Ilis. Studiu istoric de Ovidiu Ghitta, Edit. Argonaut, 2008, 136 p.; Ovidiu Ghitta, *Pânea Pruncilor (The Infant's Bread). A Post-Tridentine Catechism from the Beginnings of Habsburg Transylvania*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015, 191 p.

şi de a se verifica în procesul învăţării. Textele alese au fost scrise în Transilvania şi Ungaria habsburgică în secolul al XVIII-lea şi sunt destinate învăţării paleografiei chirilice, iar nu sesizării subtilităţilor limbii române vechi, de aceea nu au fost încărcate cu bogate explicaţii de natură filologică. Selecţia realizată de Ovidiu Ghitta arată atât profunzimea cunoştinţelor sale de istorie a secolului al XVIII-lea, cât şi intuirea exactă a modului în care studenţii pot să-şi însuşească cunoştinţe şi îndemânări paleografice din descifrarea şi transcrierea celor 39 de texte reproduse după tipărituri, manuscrise şi documente. Calea pe care trebuie să meargă viitorul paleograf începe cu texte tipărite, prin citirea cărora se învaţă slovele chirilice, continuă cu un grup de frânturi din manuscrise, prin muncirea cărora se prind câteva bune abilităţi paleografice, şi se încheie cu un grupaj de documente, prin transcrierea cărora se poate obţine o patalama în domeniu.

Chiar dacă acest drum nu este urmat, folositoare este şi parcurgerea textelor transcrise de Ovidiu Ghitta, pentru că sunt interesante şi vorbesc despre viaţa Bisericii Greco-Catolice, dar şi a celei Ortodoxe, despre filosofie, dar şi despre „economiia stupilor", despre credinţă şi despre toleranţă, dar şi despre minuni. Iată un scurt fragment din cartea lui Gheorghe Şincai, *Catehismul cel mare cu întrebări şi respunsuri*, Blaj, 1783: „căci toate <dogmele> a le îmbulzi nu le-am putut, mai vârtos pentru acéia, ca nu cumva făcându-se cartea mai mare, preţul încă se i se sue, şi dintr-acéia se se nască pricină, pentru carea cei seraci, de carii mai mulţi se află în neamul nostru decât bogaţi, se nu ş-o poată cumpăra" (p. 47).

În încheiere, pot spune că Ovidiu Ghitta a urmat exemplul lui Gheorghe Şincai şi nu a „înghesuit" o sumedenie de planşe în carte, pentru a-i mări preţul şi pentru a-i zăpăci pe doritorii de tituluşuri într-ale paleografiei româno-chirilice, ci a judecat cu cumpănire alegând atâtea câte au trebuit pentru a dărui studenţilor un instrument de lucru util pe drumul formării ca specialişti în cercetarea istoriei medievale şi moderne românilor. În munca sa, autorul a fost ajutat de o editură serioasă şi un tipar excelent, care au oferit reproduceri de înaltă calitate a tuturor textelor chirilice şi a transcrierilor cu alfabet latin.

Petronel Zahariuc
zahariuc@uaic.ro

Istorie în documente: Mavrocordaţii (1711-1786). History in Documents: The Mavrocordats, întocmit de CLAUDIU VICTOR TURCITU, Arhivele Naţionale ale României & Dar Developement Association, Bucureşti, 2015, 288 p.

Punerea în circuitul ştiinţific, sub orice formă, fie ea mai restrânsă sau una integrală, a informaţiei documentare se constituie într-o sursă suplimentară

pentru cercetarea cât mai aprofundată a societăţii româneşti de-a lungul timpului. Noul volum întocmit de Claudiu Turcitu, bun cunoscător al fondurilor arhivistice medievale deţinute de Arhivele Naţionale, se înscrie, într-un anumit fel, în succesiunea albumului din anul 2014 dedicat, într-un moment aniversar, domnei lui Constantin Brâncoveanu, ambele fiind editate de această instituţie în colaborare cu Asociaţia Dar Developement Association. Prin publicarea lor se vizează nu doar o diseminare a informaţiilor diverse conţinute de documentele elaborate în cancelariile domneşti ale lui Brâncoveanu şi ale Mavrocordaţilor, ci şi a imaginilor acestora, relevante pentru evoluţia miniaturisticii muntene, una dintre mărturiile inovaţiilor ce se produc în arta şi cultura românească la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în veacul următor.

Prezentul album este consacrat reprezentanţilor uneia dintre cele mai importante familii fanariote care au domnit în Ţările Române în secolul al XVIII-lea, Mavrocordaţii, descendenţi ai marelui dragoman Alexandru Mavrocordat-Exaporitul. Acesta, prin poziţia deosebită pe care a reuşit să o dobândească pe lângă înalţii dregători otomani, a facilitat urmaşilor săi realizarea unei cariere în ierarhia Imperiului Otoman, ca dragomani. În cazul multora dintre domnii fanarioţi, deţinerea acestei funcţii a premers adesea obţinerea domniei uneia dintre ţările române. Nicolae Mavrocordat a fost cel care a inaugurat domniile fanariote în Moldova (1711) şi Ţara Românească (1716).

În studiul său introductiv autorul analizează contextul intern şi, mai ales, extern în care Înalta Poartă a adoptat această modalitate de a-i desemna pe domnii Munteniei şi Moldovei, subliniind faptul că domniile fanariote nu au marcat un moment de ruptură în modul de administrare a acestor ţări în raport cu perioada anterioară, ci numai că s-au manifestat aspecte noi în rapoturile dintre cele două părţi. Remarcă, totodată, afirmarea unei noi perspective istoriografice asupra epocii fanariote, care îi surprinde şi realizările în plan social şi economic, prin măsurile de reformă socială şi fiscală pe care le-au adoptat unii dintre domnii fanarioţi, cu referire specială la Constantin Mavrocordat (desfiinţarea rumâniei). Prin deciziile lor, ei au promovat în societatea românească anumite aspecte caracteristice Iluminismului, manifestând un interes aparte faţă de cultura europeană.

Întocmirea acestui album a avut la bază cercetarea a 130 de inventare arhivistice din fondurile Arhivelor Naţionale, fiind identificate 400 de documente din perioada domniilor a şase reprezentanţi ai familiei Mavrocordat: Nicolae şi fratele său, Ioan, fiii lui Nicolae, Constantin şi fratele său Ioan, Alexandru I şi Alexandru II Mavrocordat. Dintre aceste acte emise de cancelariile domneşti sau întărite de domni au fost selectate 115 pentru a fi incluse în acest volum. Materialul a fost structurat în două capitole, primul cuprinzând documentele, cel de-al doilea, semnele de validare a acestora. Fiecare document beneficiază de un rezumat lărgit, cu date despre emitenţi şi beneficiari, inclusiv despre logofătul care a scris actul, precum şi de o descriere

diplomatică, vizând suportul, ornamentele, ilustraţiile, sigiliile. Sunt reproduse, totodată, şi imaginile lor fotografice. Remarcăm, pentru aspectul său decorativ, dar şi pentru dimensiuni, hrisovul acordat de Nicolae Mavrocordat în 1716 mănăstirii Cotroceni (Colecţia *Suluri,* nr. 14), prin care-i întărea proprietăţile şi milele domneşti. Nu mai puţin interesant este actul din august 1746, prin care divanul ţării hotăra desfiinţarea rumâniei, act confirmat de domnul Constantin Mavrocordat (*Suluri*, nr, 19).

Semnalăm în rezumatul documentului nr. 38 (p. 96) o identificare eronată a beneficiarului, în sensul că întărirea domnească era acordată de Nicolae Mavrocordat Bisericii Ghiorma banul (a Grecilor) din Bucureşti, nu unei mănăstiri Banul, care nici nu a existat în acest oraş.

Apreciind demersul de cercetare, ca şi calitatea deosebită a acestui album, ne exprimăm speranţa că vor fi continuate şi în viitor proiectele de valorificare editorială a bogatului şi interesantului fond documentar deţinut de Arhivele Naţionale.

Mariana Lazăr
mlazar_mnc@yahoo.fr

NADIA MANEA, *Cronicarii, adevărul şi puterea. Istorie şi ideologie în cronistica moldovenească a secolului al XVII-lea*, Edit. Oscar Print, Bucureşti, 2013, 528 p. (din care am citit 100!).

Nu demult, în bibliografia unui referat de doctorat am întâlnit titlul de mai sus, care la prima vedere mi-a amintit de titlul filmului românesc vechi: *Profetul, aurul şi ardelenii*! Însă chiar dacă nu auzisem de autoarea cărţii, am izgonit vedenia şi am căutat să fac rost de carte. Dar a apărut o problemă – preţul imens al cărţii. Mi-am zis atunci, ei, vezi!, şi preţul dovedeşte că este o carte de valoare. Atunci am perseverat, şi cu un semnificativ efort financiar am cumpărat-o, am primit-o, şi am fost nevoit iarăşi să-mi zic că trebuie să fie o carte bună, de vreme ce, ca legătură şi culoare, arată foarte bine. Numai că, instantaneu a apărut o nouă şi grea problemă, cea a răgazului pentru cititul ei, pentru că lucrarea însumează peste 500 de pagini. Dar după atâtea peripeţii, am zis că ar trebui să încerc.

Bineînţeles, am vrut mai întâi să văd cum explică autoarea frumoasele ilustraţii de pe coperţi preluate din celebrul *Tetraevanghel* de la Suceviţa, însă nu face decât să rezume cuvintele lui G. Popescu-Vâlcea din 1984, fără să se întrebe dacă între anul publicării şi cele scrise este vreo legătură: „coperta 1 – regele Solomon, asemeni unui tânăr voievod moldovean, stă pe un jilţ moldovenesc şi este însoţit de două grupuri de sfetnici; coperta 2 – cei trei magi se află în faţa Ierusalimului, unde se văd construcţii în stil moldovenesc”. Ca istoric al

secolului al XVII-lea, întrebările, pe care ar fi trebuit să şi le pună autoarea, ar fi fost următoarele: cum se scrie *Tetraevangheliar* sau *Tetraevanghel*?, câţi sfetnici, adică mari boieri din Sfatul domnesc, au purtat coroană?, cum arătau veşmintele domnului şi ale boierilor în această vreme? şi care sunt construcţiile din cetatea Ierusalimului, puternic fortificată, din care răsare o pădure de turle, ce seamănă cu clădirile în stil moldovenesc? Urmează un *Cuvânt înainte* scris de profesorul Stelian Brezeanu, coordonatorul (?) tezei de doctorat, care nu este decât o înşiruire de locuri comune, reieşite din lipsa completă de experienţă a prefaţatorului în cercetarea istoriei Moldovei. *Cuvântul înainte* este dublat de primul text al autoarei, intitulat *Argumente pentru studierea cronicilor din Moldova secolului al XVII-lea*, care se deosebeşte de precedentul doar prin faptul că este împănat cu trimiteri la Paul Ricoeur, Pierre Chaunu, Bernard Guenée, Andrei Pippidi şi Alexandru Zub.

Aceste pagini banale au răsărit la fel, din din totala lipsă de pricepere a autoarei în cercetarea istoriei Moldovei, ba încă şi a Ţării Româneşti, în secolul al XVII-lea, dovedită şi prin cele câteva articole pe care le-a publicat demult, înainte de 2005, cu teme inventate *ad-hoc* (logofătul Eustratie Berindei (?), letopiseţul moldovenesc), doar pentru a-şi justifica încadrarea la Universitatea „Valahia" din Târgovişte (am aflat din scurta prezentare de pe una din filele de început ale cărţii). Autoarea a adăugat la *argumente* şi o lungă listă de nume (Veniamin Ciobanu, nu „Venimian"!), faţă de care se simte îndatorată, dar lipseşte un nume extrem de important, Dumitru Velciu, căruia trebuia să-i fie închinată cartea, care nu este altceva decât un rezumat extins al celor două cărţi ale acestuia, despre Grigore Ureche şi Miron Costin, pigmentate cu trimiteri la autori mai vechi, folosiţi şi de adevăratul coordonator al lucrării, dar şi la autori şi lucrări mai noi, *pour la bonne bouche*, îndeosebi Dan Horia Mazilu şi Ovidiu Pecican.

Capitolul 1, *Destine de cronicari moldoveni în secolul al XVII-lea*, ca de altminteri întreaga carte, nu aduce nimic nou, nici prin firava informaţie, nici prin interpretare, nici prin scriitură, de aceea mă voi limita doar la semnalarea erorilor evidente şi voi renunţa la o nouă rostogolire a biografiilor cronicarilor, aşa cum s-au rotunjit ele în timp, pornind de la mijlocul secolului al XIX-lea. În primul subcapitol, *Oameni şi idei*, autoarea adună informaţii de ici şi colo, în general corecte, însă atunci când coboară înspre fapte şi înspre aspecte încă nelămurite apar greşelile şi preluările necritice: sigiliile lui Grigore Ureche şi Nistor Batişte sunt preluate din articolul Mariei Magdalena Székely (există un mic amănunt grafic), deşi se face trimitere la documentul de la Arhivele Naţionale ale României şi este oferită chiar repducerea lui, p. 86-87 (acest document face parte din grupul de patru <doar patru!> „documente de arhivă", pe care autoarea măturiseşte că le-a văzut; vezi *bibliografia*); fragmentul din *predoslovia* lui Eustratie logofătul la *Cartea românească de învăţătură* (Pravila lui Vasile Lupu), p. 28-29, a fost copiat cu greşeli („Ion Vasile Voevoda Domnul

şi binevoitorul ţerei Moldovei", în loc de „Ioan Vasilie voevoda, domnul şi biruitorul Ţărâi Moldovei") dintr-un exemplar păstrat la Biblioteca Curţii Domneşti din Târgovişte, cu savanta completare: „fără nici o indicaţie privind anul editării", în loc să folosească excelenta ediţie critică din 1961; Sofronie Poceascki (Poceaţki, Počaski), iar nu Počapski; arhiepiscopul Marco Bandini nu a fost iezuit (p. 32), ci franciscan minorit observant; în 1645, la nunta domniţei Ruxandra, mitropolitul Petru Movilă nu „a venit cu toţi fraţii săi", pentru că mai avea în viaţă doar unul, Moise, care fusese domn al Moldovei, şi tocmai socrul mic îl răsturnase de pe tron; sinodul de la Iaşi nu a avut loc „între 11 martie şi 9 decembrie 1642", ci în septembrie – octombrie 1642 (vezi Al. Elina, Fr. Pall etc.); la Iaşi, Vasile Lupu nu a înfiinţat o Academie, aşa cum scrie autoarea în multe locuri, ci un colegiu teologic ortodox; Gheorghe vodă Ştefan nu „a schimbat pe profesorii greci" (p. 35), ci a dorit să reînfiinţeze colegiul cu profesori de la Kiev, deoarece nu mai funcţiona încă de dinainte de 1650; deşi sună pretenţios, nu există nici o „fractură culturală" la sfârşitul domniei lui Vasile Lupu; colegiul de la mănăstirea Trei Ierarhi nu a fost o „şcoală în româneşte", chiar dacă Ilie Minea a afirmat acest lucru (autoarea foloseşte din plin şi fără nici o stavilă cursul profesorului ieşean, *Din istoria culturii româneşti*, deşi este doar un curs!); „portretele oamenilor bisericii, respectiv ale mitropoliţilor Varlaam şi Petru Movilă s-au păstrat" (ortografia şi punctuaţia sunt ale autoarei), însă aş fi curios să aflu unde se păstrează un „portret" al mitropolitului Varlaam.

Al doilea subcapitol este dedicat lui Grigore Ureche, „cărturar reprezentativ pentru istoria Umanismului românesc", însă înainte de folosi majuscula pentru „umanismul" românesc, autoarea ar fi trebuit să se întâlnească măcar cu articolul profesorului Andrei Pippidi (*Pentru istoria umanismului românesc – trei note de lectură*). Subcapitolul începe cu o prezentare a familiei Ureche, unde găsim şi binemeritate laude aduse inspiratorului lucrării (chiar mai mult decât inspirator!), Dumitru Velciu, şi continuă cu biografia cronicarului, fără să pot identifica vreo contribuţie semnificativă a autoarei, însă foarte multe îndreptări se impun: noţiunea de proprietate (acte de proprietate, proprietar etc., p. 39) nu a fost cunoscută la români înainte de 1800, ea a intrat tiptil o dată cu încercările de legislaţie modernă din primii ani ai secolului al XIX-lea; sintagma „ranguri dregătoreşti" (p. 41) este uşor pleonastică; năzdrăvănia potrivit căreia mănăstirea Secu a fost zidită cu bani luaţi din sumele datorate mercenarilor poloni; autoarea redescoperă, „în chip minunat", cum se scrie în Vieţile Sfinţilor, urmându-l totuşi pe V. A. Urechia, că Nistor Ureche este autorul „unei scrieri în româneşte" despre aducerea moaştelor Sfântului Ioan Botezătorul în mănăstire (p. 44); „Rempublicae" (?), în diploma de indigenat a lui Nestor Ureche, tradus prin „regat" (p. 45); Coste Bucioc, iar nu Constantin, chiar dacă Ilie Corfus a optat pentru Constantin; în limba română nu există verbul „a vroi" („aşa vroia Nistor Ureche"); titlul de „gubernator Moldaviae" nu este cine ştie ce lucru

nemaipomenit, aşa cum pare să creadă autoarea, ci doar încercarea de a traduce în latină dregătoria de „mare vornic”; aflăm că marele vornic era un „bun cunoscător al psihologiei mulţimilor” (p. 48), astfel că ne-am aştepta să-l vedem ţinând discursuri înflăcărate în faţa „muncitorilor” şi ţăranilor; la Târgul Frumos exista un singur şoltuz, nu doi sau mai mulţi („şoltuzii”); presupunerea că Nestor Ureche şi-a pregătit mai întâi mormântul la mănăstirea Bistriţa, pornind de la fragmentul de piatră funerară păstrat aici („Această groapă s-a gătit şi făcut din porunca panului Uréche Nestor mare vornic al Ţării de Jos”), arată deplina necunoaştere a domeniului epigrafiei medievale (vezi, inscripţia şi comentariile, foarte asemănătoare, la N. Iorga şi episcopul Melchisedec); încă o formulă bezmetică: Nestor Ureche a „avut două prestaţii publice” (p. 52); informaţiile de pe site-ul mănăstirii Secu, ca dealtminteri şi de pe site-urile altor mănăstiri, sunt departe de a fi sigure şi verificate, aşa cum crede autoarea (întâmplător, traducerea pisaniei bisericii este corectă); acelaşi mare boier nu a stăpânit „podgorii”, ci vii; Gh. Ghibănescu, şi nu „G. Ghibănescu”; seliştea nu este „o parte de sat” (p. 54), ci un sat nelocuit; amuzantă este încercarea de a socoti câte mori a stăpânit Nestor Ureche, ajungând la cifra de „minim 17”, prin decriptarea formulelor „vad de mori” şi „mori în Bârlad” sau în oricare alt râu, fără a şti că, de cele mai multe ori, pluralul „mori” nu se referă la construcţii diferite, ci la mai multe pietre de moară, aşa cum este şi această carte; o mostră de marxism diluat sau neînţeles, reluată şi în multe alte locuri din carte: „iar «cumpărăturile» erau, mai degrabă, exproprieri forţate ale micilor proprietăţi răzăşeşti, în imposibilitatea de a se menţine, din cauza presiunilor fiscale ale domnilor şi ale marilor boieri” (dovezi?, acum patru decenii nu erau necesare, acum însă da); aceluiaşi, şi nu „aceluiaş” (p. 55); în ce priveşte data naşterii lui Grigore Ureche, autoarea nu vrea să supere pe nimeni, şi de aceea optează pentru cel mai larg interval posibil „de la 1580, cel mai devreme, la 1598, cel mai târziu”, riscând să-l ducă pe cronicar în generaţia copiilor săi, neîngăduidu-şi răgazul de a judeca opiniile formulate, şi mai cu seamă aceea a lui Ştefan S. Gorovei, iar în privinţa insistenţei cu care încearcă să stabilească locul naşterii cronicarului, cred că singura explicaţie este că ar dori să i de decerneze titlul de „cetăţean de onoare”; o culme a diletantismului este atinsă în fragmentul dedicat studiilor lui Grigore Ureche, unde nu este citat studiul lui P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, fără de care nu se poate înţelege mai nimic din istoria românească a secolului al XVII-lea, şi astfel se explică tot felul de idei nătăfleţe, copiate *tale quale* din cartea lui Dumitru Velciu, despre lipsa de „înclinaţie spre învăţătură” a fratelui Vasile, despre o posibilă şcoală gimnazială a lui Grigore la „vârsta de 30 de ani” etc., precum şi multe idei înalte, de-ţi taie răsuflarea, pe care, din pricina „înălţimii” nu le-a mai copiat *tale quale*: „Ureche bătrânul a fost membru marcant al Frăţiei Ortodoxe din Lwow, care era o instituţie preponderant laică, ce urmărea protejarea spiritualităţii şi a fiinţei naţionale a ucrainenilor

pravoslavnici" (la Dumitru Velciu: „Frăţia ortodoxă din Liov, organizaţie, cum am arătat mai înainte, a ucrainenilor ortodocşi, în luptă împotriva propagandei catolice a iezuiţilor") şi „ea funcţionat pe lângă Biserica moldovenească din oraş, care era o ctitorie lioveană a unui şir de voievozi ai Moldovei", iar după ce mi-am revenit, întreb: cum poate fi o „frăţie ortodoxă" o instituţie „preponderent laică"?, exista o „naţiunea ucraineană" la sfârşit de secol XVI? şi dau şi un răspuns la altă întrebare: nu exista o „biserică moldovenească" sau românească (Uspenia) în Liov, ci era denumită aşa, tocmai din pricina ctitorilor ei, domni şi boieri din Moldova; un oarecare discernământ arată autoarea atunci când prezintă căsătoria lui Grigore Ureche, pentru că, deşi cu părere de rău, rezumă cercetarea profesorului Gorovei, fără a face însă „abuz" de trimiteri la studiul domniei sale; imediat revine la îndrumătorul ei, şi preia aidoma, **fără obligatoriile ghilimele** şi cu note aproximative[2], un pasaj marxist – emoţional: „mijloacele, nu întotdeauna «ortodoxe», prin care Nistor Ureche îşi construise importantul latifundiu pe care îl lăsa moştenire copiilor au creat, cum era de aşteptat, numeroase nemulţumiri în rândul răzeşilor sau boiernaşilor cu proprietăţi mici, expropriaţi abuziv de influentul fost mare vornic de Ţara de Jos. Dispariţia lui a însemnat momentul începerii unor acţiuni, din partea acestor nedreptăţiţi, pentru revendicarea proprietăţilor de care fuseseră despuiaţi, situaţie cu care acum, abia întors în ţară, trebuie să se confrunte tânărul Grigore, împreună cu mama Mitrofana şi fratele Vasile. Un contract, dur, tăios, cu o realitate vie, chiar dureroasă, departe de atmosfera caldă de studii de la şcoala din Liov, unde supremul efort însemna identificarea cu regulile gramaticii latine, eline sau polone ori cu normele rigide ale hexametrului vergilian şi metrica variată a odelor lui Horaţiu. În ciuda proceselor cărora a trebuit să le facă faţă, în comparaţie cu tatăl său, viaţa lui Grigore Ureche a fost mai puţin agitată" (p. 64-65); puţin mai jos, autoarea renunţă la bunul obicei **de a prelua fără ghilimele**, folosindu-le, dar introducând o mare năzbâtie în text, pe care vă invit să o descoperiţi: „avem de-a face, aici, cu dregătoria de mare vornic de Hârlău, slujbaş domnesc local" (p. 65), în vreme ce la Dumitru Velciu găsim: „avem de-a face, aici, cu dregătoria de *vornic de Hârlău*, slujbaş domnesc local" (subl. autorului), însă revine la **bunul obicei** în fragmentul imediat următor: „Miron Barnovschi nu putea face o alegere mai fericită: tânărul dregător răspundea nu numai exigenţelor legate de nivelul de pregătire al slujbei, dar şi condiţiei de secretar de încredere …" etc.; drept mulţumire pentru ajutor, autoarea îl şi laudă

[2] A pus o notă după cuvântul „ortodoxe" şi a trimis la un studiu al lui Veniam Ciobanu, a mai pus o notă după cuvântul „dureroasă" şi a trimis la un grup de documente din DIR, A, Moldova, iar la sfârşit, după ce a mai adăugat o frază anodină, a configurat următoarea notă: „D. Velciu, *op. cit*., p. 83; I. Rotaru, *op. cit*., p. 125; P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 10". Ultima propoziţie: „viaţa lui Grigore Ureche a fost mai puţin agitată", a fost copiată de la P. P. Panaitescu.

pe conducătorul ei de doctorat, Dumitru Velciu, pentru că a „demonstrat imbatabil" o platitudine, şi anume aceea că Miron Costin nu i-a reconstituit cariera lui Grigore Ureche, numindu-l fie spătar, fie vornic, iar nu logofăt al treilea; considerând că l-a lăudat destul, autoarea mai împrumută, la p. 68, două paragrafe din monografia lui Dumitru Velciu, p. 106, la unul (de la „prilej" până la „dregători ") pune o notă, însă **fără ghilimele**, iar la al doilea (de la „temperament" până la „periculoasă") **nu mai pune nici notă, nici ghilimelele**; pentru a mai întrerupe şirul de *ibidem*, şi aşa mult mai redus decât ar fi trebuit, autoarea arată cât de bine cunoaşte istoriografia românească şi trimite, pentru răscoala din primăvara anului 1633 (nume ca Aurel Golimas sau Vasile Neamţu nu-i sunt cunoscute) la o carte din şirul acelora care nu meritau tipărite (*Moldova 1359-1859. Spicuiri din istoria statului de sine stătător*, 1998) şi la un autor, care nu s-a mulţumit doar cu atât, ci a şi maltratat, într-un chip infiorător, *Istoria Moldovei* a lui Manolachi Drăghici; alte expresii şi propoziţii hazlii: „titlu dregătoresc", „trepte dregătoreşti" (p. 69), documente „ce consemnau în special tranzacţii funciare între contemporanii săi" (autoarea se aştepta probabil ca tranzacţiile să fie făcute de cei dispăruţi sau de cei nenăscuţi!); p. 71 a fost rezervată numelor stâlcite: „Iana", în loc de „Ianina", prin folosirea anapoda a unei greşeli făcute de un editor de documente la fel de anapoda; „Ghianga", în loc de Ghianghea (Ghenghea), din proprie nepricepere, şi „Constation", în loc de Constantin, din neatenţie sa sau a tehnoredactorului, care de altfel i-a lucrat şi „indicii" (de fapt un singur indice, de persoane), aşa cum procedează orice istoric mare ce nu se încurcă cu mizilicuri!

Urmează câteva pagini de necrezut pentru oricine s-a ocupat de cariera unui mare boier din Moldova sau din Ţara Românească, în care autoarea rezumă un şir de documente în care marele spătar Grigore Ureche apare în calitate de martor, găsind astfel prilejul de a glosa vrute şi nevrute despre posibile atitudini ale boierului de Sfat, dar, chiar şi aşa, săvârşind multe, mari şi mărunte trăsnăi: „titlu de proprietate"; iarăşi „Ghianga"; „Buhuşi", în loc de Buhuş; din pricina faptului că nu înţelege cuvântul răzeş, inventează o „instituţie a moşilor" în Moldova, pentru a-i găsi loc de-o citare şi conducătorului formal de doctorat, autorul unei cărţi despre neamurile sale, *moşnenii din Bezdead – Dâmboviţa*; „Ioachim" Bandur, în loc de Iachim; Gavril (Gavrilaş) Mateiaş şi Iacobeni, iar nu „Gavrilă" Mateiaş şi „Iacobini"; autoarea dă dovadă şi de o înaltă pricepere în toponimia Moldovei, de aceea confundă satul Tătăreni, în ţinutul Iaşi, cu cartierul Tătăraşi din oraşul Iaşi, amestecând două voci dintr-un izvod de împărteală a averii, astfel că a mutat dughenele din Iaşi în sat: „Nistor Ureche avusese în Tătăréanii Iaşului, «case cu dugheană», care au fost vândute de Grigore Ureche pentru 2200 lei" (şi virgulele aparţin autoarei); un cuvânt greu, chiar şi pentru cunoscători, întirţii, a fost modificat în „întirtiţii", iar un cuvânt ceva mai uşor, ceapsă, a fost schimbat în „ceapă" (p. 91); lista „proprietăţilor" lui Grigore Ureche a fost întocmită după o frunzărire a indicilor volumelor *DRH*,

A, Moldova, fără vreo corectură sau vreo completare (totuşi, mută aiurea satul Berendeeşti din ţinutul Vaslui în ţinutul Fălciu; Zlodica nu este o „proprietate" a familiei Ureche, ci un deal la Cotnari, unde stăpâneau vii şi alte multe familii, mănăstiri etc.; satul Vlăşineşti din ţinutul Iaşi este indexat de două ori, iar satul Medvica/Medveja din ţinutul Hotin de cinci ori, nefăcând decât să lungească inutil lista; satelor Mezin şi Răcariul, probabil în ţinutul Chigheci, li se şterge dreptul la existenţă, fiind alăturate vocii Vlădeşti); p. 99 a fost rezervată unor afirmaţii de neînchipuit pentru Anul Domnului 2013, când s-a publicat cartea: o parte preluate, tot **fără ghilimele**, din monografia lui Dumitru Velciu (Nestor Ureche a ctitorit lăcaşuri sfinte şi le-a făcut daruri pentru a obţine „mila şi iertarea lui Dumnezeu pentru marile abuzuri"), altele, preluate tot de aici, dar dezvoltate înspăimântător: din faptul că Grigore Ureche a făcut mai puţine daruri locurilor sfinte, potrivit documentelor inventariate în aceeaşi monografie, „trebuie să vedem atitudinea cărturarului care se distanţează de umilinţa medievală a creştinului în raportul său cu Dumnezeu", apoi, atunci când a „susţinut tranşant" căsătoria domniţei Ruxandra cu Janusz Radziwiłł a dovedit că „se situează categoric în zona raţiunii de stat", opunându-i-l pe „ortodoxul Miron Costin", care a arătat „repulsie faţă de această decizie a Sfatului domnesc din Moldova", şi, în sfârşit, scrie autoarea, „nu trebuie să uităm observaţiile tăioase ale lui Ureche la adresa călugărilor de la Probota, atunci când a fost trimis de domn să stabilească hotarele de la Cotiujani, în ţinutul Soroca: «s-au arătat şi monahii de la Probota vrând a câştiga cevaş măcar din moşia Cotiujănii»". Din prima afirmaţie, înţeleg că autoarea nu a citit nici un rând din cronica lui Grigore Ureche („Învăţătură şi certare. Iani socoteşte cum plăteşte Dumnezeu celora ce fac rău aceştia fiindu lei sălbatici şi lupi încruntaţi") şi nu a priceput nimic din cele scrise de comentatorii acestuia („Concepţia religioasă a istoriei, intervenţia puterii divine care face dreptate şi judecă pe oameni se vede la fiecare pas. … Această concepţie religioasă merge atât de departe încât cronicarul crede în minuni, în intervenţia directă şi personală a sfinţilor", P. P. Panaitescu, 1955-1958); din a doua afirmaţie, înţeleg că autoarea nu şi-a pierdut vremea cu lecturi din istoriografia Moldovei lui Vasile Lupu, şi de aceea nu avea cum să înţeleagă ceva din schimbările întâmplate în anii 1644-1645 (l-a înţeles însă, fără nici un efort, pe cardinalul Richelieu şi a sa *raison d'etat*), iar din a treia afirmaţie, înţeleg că autoarea a desprins o atitudine anticlericală (*avant la lettre*) a marelui boier moldovean, însă a folosit pentru această epocală descoperire (*faire de la prose sans le savoir*) un document falsificat, într-un mod grosolan, în Basarabia, după 1812. Iar după toate aceste absurdităţi, a mai şi descoperit locul unde a fost înmormântat Grigore Ureche, chiar într-o biserică, aceea a mănăstirii Bistriţa („potrivit actelor mănăstirii"?), „în cripta pregătită de către Nistor Ureche în alte vremuri pentru propria sa odihnă". Ce este cu „actul" (?), adică piatra de mormânt de la Bistriţa, am arătat mai sus, însă mă tem că

autoarea nu se va dumiri şi va crede, mai mult şi mai puternic decât Dumitru Velciu, că tatăl a pregătit piatra de mormânt a fiului!

Am ajuns la pagina 100 şi un cifert şi mă opresc aici, mulţumind redacţiei pentru generosul spaţiu acordat, urmând ca, la cererea publicului, să continui, din sută în sută, cu celelalte producţii ale seriei: *Pruncul, petrolul şi ardelenii*, *Artista, dolarii şi ardelenii* şi altele, dacă or mai fi.

Petronel Zahariuc
zahariuc@uaic.ro

DAN DUMITRU IACOB (editor), *Avere, prestigiu şi cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX,* Edit. Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 802 p.

Liste, inventare, catastife, catagrafii, registre, testamente, recensăminte, foi de zestre, acte de partaj. Cel dintâi istoric român care a intuit bogăția de informație istorică ce zace în aceste surse a fost Nicolae Iorga. Ca un complement de informație față de sursele narative, publicarea şi exploatarea izvoarelor de acest fel, aparent neatractive, a luat avânt odată cu afirmarea antropologiei istorice. Între timp, în ultimele două decenii, creativitatea istoricilor a descoperit noi moduri de utilizare a informațiilor despre obiectele înşirate în astfel de inventare. Izvoare directe pentru istoria vieții private, obiectele casnice sau de lux devin indicii indirecte pentru o mulțime de aspecte legate de viața de familie, consumul produselor de lux şi circulația acestora, modă, evoluția moravurilor, ritmul modernizării etc. Editorul volumului, Dan Dumitru Iacob, şi-a asumat misiunea salutară a stimulării acestei direcții de cercetare în câmpul istoriografiei din România şi încadrarea ei în ansamblul tendințelor istoriografiei contemporane europene (*Importanța inventarelor de avere pentru istoria vieții cotidiene din epoca modernă*, p. 19-31). Analiza judicioasă şi bine documentată recomandă acest studiu tuturor cercetătorilor preocupați de istoria socială ori de antropologia istorică. Tot lui Dan Dumitru Iacob îi revine meritul de a fi adus împreună în jurul acestei teme un număr relativ mare de istorici, din cele trei centre universitare Iaşi, Bucureşti şi Cluj, cei mai mulți având experiență profesională în istoria familiei. Spre deosebire de multe alte lucrări similare, editorul a asigurat ținuta ştiințifică a volumului pe care îl coordonează, prevăzându-l cu un glosar de termeni rari, o listă de prescurtări bibliografice, rezumate în limba engleză şi numeroase ilustrații.

Cea mai mare parte din contribuțiile reunite în acest volum, adică primele trei capitole, privesc un mănunchi de aspecte, cele mai multe de ordin genealogic şi de cultură materială, ilustrate de averile unor familii nobile din Transilvania, Moldova şi Țara Românească. Majoritatea autorilor (Andrei

Magina, Daniela Dămboiu, Gudrun-Liane Ittu, Elena Bedreag, Mihai Mârza, Mihai-Bogdan Atanasiu, Valentin Constantinov, Dan Dumitru Iacob, Gheorghe Lazăr, Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, Bogdan Mateescu) au ales să prezinte şi să editeze registre, testamente şi inventare de averi elaborate de persoane private. În consecinţă, structura articolelor este asemănătoare şi oarecum previzibilă. Acestor nobili, bărbaţi şi femei, mai mult sau mai puţin notorii, li se restituie genealogia şi biografia, urmate de un comentariu pe marginea obiectelor sau proprietăţilor conţinute în inventarul/inventarele reprodus(e) integral în anexă. Astfel, unele din contribuţii care valorizează datele din inventare au ambiţii exhaustive, rezultatul fiind micromonografii elaborate pentru unele personaje din secolele al XVIII-XIX-lea: Elena Bedreag pentru marele vornic al Moldovei Iordache Ruset, Mihai Mârza pentru vornicul Toader Palade, Dan Dumitru Iacob pentru vistiereasa Smaranda Balş, Gheorghe Lazăr pentru Maria Argetoianu (o descendentă a Brâncovenilor).

Inevitabil, într-o astfel de abordare, nu obiectele sunt adevăratele protagoniste purtătoare de sens, memorie şi funcţie socială ale cercetării, ci posesorii lor vremelnici, ale căror vieţi le luminează mai bine. Ce anume ar permite decuparea acestor siluete, ca individualităţi cu un profil unic, alcătuit din temperament, comportamente şi atitudini, memorie afectivă, gust? Cum putem să trecem mai departe de statutul lor de eşantion al unui grup social? Ceva rămâne mereu indicibil, atâta vreme cât inventarele de avere nu sunt analizate în contextul unei alte categorii de surse, către care cercetătorii tânjesc în zadar pentru secolul al XVIII-lea în ţările române, dar pot avea şansa să le găsească un veac mai târziu: corespondenţa privată. Valoarea de mărturie a acesteia se vădeşte mai bine în spaţiul Transilvaniei, în care scrisorile de familie apar deja din secolul al XVII-lea, făcând să se întrezărească legătura simbolică şi afectivă a persoanei cu obiectele pe care le deţine, le-a moştenit sau le lasă ca moştenire.

O notă aparte o face studiul de aproape 60 de pagini al lui Petronel Zahariuc*: Bacşişuri, mătăsuri şi argintării. Călătoria boierilor moldoveni la Constantinopol 1822* (311-370). O delegaţie (deputăţie) de şase boieri şi şase slugi moldovene, împreună cu un grup de boieri munteni, au pornit în primăvara lui 1822 spre Ţarigrad, pentru a expune cereri de cea mai mare importanţă politică pentru soarta celor două ţări. Rezultatul acestei ambasade a fost schimbarea domnilor fanarioţi cu domni pământeni: marele logofăt Ioniţă Sturza în Moldova şi marele ban Grigore Ghica în Ţara Românească. Evenimentele celor aproape şase luni de şedere în capitala Imperiului Otoman a boierilor au fost consemnate în *Jurnalul mergerii boierilor deputaţi la Ţarigrad*, şi respectiv *Jurnalul boierilor munteni trimişi la Ţarigrad*, cunoscute deja, cărora Petronel Zahariuc le adaugă acum *un izvod de toate cheltuielile* acestei deputăţii. În chip fericit, cele trei izvoare se completează reciproc, lista de cheltuieli, foarte bogată şi pitorească, servind drept canava pentru reconstituirea istorică a împrejurărilor şi ceremonialului legat de numirea unui nou domn al Moldovei, în persoana lui Ioniţă Sturza, izvodul cheltuielilor fiind atribuit de Petronel Zahariuc boierului

Ioan Greceanu. O cantitate apreciabilă de informaţii legate de vestimentaţie, obiecte de desfătare, cultura mesei, dar şi alte marafeturi fistichii de tot felul se lasă descoperită cu nestăvilită uimire în acest izvod unic, care urmează firul unei lungi călătorii, pe apă şi pe uscat. Pe lângă monede şi lucruri, multe dintre ele cu nume ciudate, greu de deslușit, tainele a două lumi, multă vreme ascunse ochilor istoricului, se întrezăresc printre rândurile unei simple liste de cheltuieli. Pe de-o parte, vedem lumea pestriţă turcească, de bazar amestecat a Constantinopolului, cu mărfuri turceşti, greceşti, evreieşti, armeneşti, familiare boierilor noştri, dar şi cu trufandale şi produse de lux apusene, râvnite şi dobândite cu multă cheltuială şi împrumuturi. Pe acest fundal, se schiţează dinamica alunecoasă şi plină de primejdii a raporturile delegaţiilor boiereşti cu funcţionărimea mai măruntă sau mai însemnată a marelui aparat administrativ imperial, cu negustorii, cămătarii, slugile, clericii români, greci, turci, evrei etc., locuitori în Istanbul, furnizori tradiţionali sau de ocazie ai elitei româneşti. Studiul reconstruieşte dinamica de schimb foarte interesantă a acestor reţele care gravitează în jurul sediului puterii, traversate de interese politice, economice ori religioase. Cu această ocazie, se adevereşte că bacşişurile oferite funcţionarilor, cum just precizează Petronel Zahariuc urmându-l pe orientalistul Lazăr Şăinaneanu, nu sunt mită, ci parte a unui complicat sistem de daruri ritualizate birocratic, pe care izvodul îl dezvăluie în toată realitatea lui „diplomatică". Povestea călătoriei curge frumos, într-un stil de un pitoresc rar, în care istoricul a îngemănat expresiile de o gravă nostimadă a personajelor angrenate în chipul cel mai serios în daraveli politice de mare însemnătate cu numele savuros al obiectelor achiziţionate, care urmau să le împodobească traiul zilnic, ceremoniile şi sărbătorile. Ne îngăduim să aducem câteva mărunte deslușiri unora din termeni pomeniţi în izvod. Comandariia (*Comandariia Levant, un bucal de Comandariia* p. 339) nu cred că se referă la Compania engleză a Levantului (p. 318), ci la *commandaria* = vin dulce, licoros, foarte apreciat şi rar, produs în Cipru încă din Antichitate, ceea ce explică expresia *un pocal (bucal) de Comandariia*. *Ahivades*, cumpărate la îmbarcarea pe corăbii pentru întoarcerea în ţară (p. 346) este denumirea grecească a scoicilor din Marea Mediterană. *Coge Mina* (p. 354, n. 79: probabil cu sensul de „mare") trebuie citit, cred, pur şi simplu, *hoge* (imam, dascăl) Mina. *Zaiazâl*, cu varianta *săizâl* (p. 350) ar trebuie să însemne „îngrijitor de cai" <tc. *says~seys*>; *aschiu* de argint de dus cafeaua (p. 359) = agăţător <tc. aschi>; *camcic* (de argint) (p. 359) = cravaşă, bici <tc. kamçı>.

În chip excepţional faţă de studiile de caz, preponderente în volum, patru anchete tind să se poziţioneze într-o perspectivă de sinteze de istorie socială pe o perioadă lungă. Cum era de aşteptat, trei dintre ele provin din provincia istorică Transilvania, ale cărei arhive se disting printr-o bogăţie şi o diversitate mult mai mare decât cele moldoveneşti şi munteneşti: Maria Lupescu Makó, cu studiul *(Nu) haina face pe om. Îmbrăcămintea şi purtătorii ei în Transilvania (secolele XVI-XVII),* p. 35-70*,* Livia Magina, *"Om sărac, om bogat". Averi ţărăneşti în Transilvania secolelor XVII-XVIII* şi Enikö Rüsz-

Fogarasi, *Averea orășenilor în Transilvania premodernă. Surse și posibilități de cercetare,* p. 101-114. Al patrulea studiu apraține lui Arcadie Bodale, *Câteva considerații privitoare la prețuri reflectate în inventarele de avere din Țara Moldovei (secolele XVI-XVIII),* p. 709-729.

O secțiune specială înmănunchează studii dedicate patrimoniilor instituționale: biserici, mănăstiri, școli, spitale (Maria Crângaci Țiplic, Marius Chelcu, Suzana Bodale, Sorin Grigoruță, Ioan-Marian Țiplic, Ioan-Cosmin Ignat). Un ultim grupaj de mare interes ilustrează diverse dinamici patrimoniale, cum ar fi acumulări, evaluări și furturi de bunuri (Arcadie M. Bodale, Cătălina Chelcu, Daniel Pavăl). Profilul tematic a obligat autorii la o mai mare libertate și inventivitate metodologică.

Care este beneficiul unei culegeri tematice pe tema inventarelor de averi în perioada premodernității? În primul rând, introducerea în circuitul public a unui important și foarte divers material de arhivă inedit, oglindă a culturii materiale a unor societăți trecute, de la locuințe și gospodării, la obiecte de mobilier și iluminat, textile, vase, lenjerie, covoare, haine și bijuterii, până la cărți, ceasuri, harnașamente, instrumente muzicale, arme, ustensile gospodărești. Odată cu aceste documente, care au necesitat o adevărată arheologie lingvistică, o sumă de termeni din aceste arii lexicale, explicați într-un glosar alcătuit probabil de editor (p. 783-793) constituie în sine o contribuție notabilă la istoria limbii române și a celei maghiare, a influențelor, împrumuturilor, a modei și a gustului. De asemenea, este de remarcat dimensiunea interdisciplinară a tuturor contribuțiilor, în unele cazuri în formule federative puțin sau poate chiar deloc experimentate până acum în istoriografia noastră. Alături de biografie, antropologie istorică, genealogie, istoria artei, istoria arhitecturii, istorie urbană, istoria familiei, unii dintre autori au recurs la antropologia memoriei și la prelucrarea statistică.

Volumul *Avere, prestigiu și cultură materială în sursele patrimoniale,* coordonat de Dan Dumitru Iacob deschide o perspectivă prin care putem să întrezărim un important proces de transformare a societăților noastre, de la statutul de subzistență la acela de civilizație.

Violeta Barbu
violeta.barbu2011@gmail.com

VIOLETA BARBU, MARIA MAGDALENA SZÉKELY, KINGA S. TÜDŐS, ANGELA JIANU, *Grădina Rozelor. Femei din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania (sec. XVII-XIX)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 381 p.

La o primă vedere s-ar putea afirma că cercetările privind istoria femeilor în spațiul nord-dunărean au o frumoasă tradiție, dacă avem în vedere lucrările clasice datorate lui Constantin Gane și Nicolae Iorga publicate în perioada interbelică; totuși ele nu sunt atât de numeroase, în ciuda progreselor

înregistrate în istoriografia română în această direcţie în ultimele două decenii, dacă comparăm cu ceea ce s-a întâmplat în spaţiul occidental şi nu numai. Din această perspectivă, iniţiativa celor patru autoare, fiecare bucurându-se de un bun renume în breasla specialiştilor/istoricilor, de a aduna într-un volum colectiv, al cărui titlu a fost inspirat de cel al unei antologiei de scrieri aparţinând sfintei Marguerita-Maria Alacqoque, studii mai vechi sau mai noi/inedite, în care „*este vorba de femei în diferite ipostaze individuale*", este una mai mult decât lăudabilă, fie şi numai dacă avem în vedere faptul că nu întotdeauna ceea ce s-a publicat la noi în ultimul timp în această direcţie este şi de bună calitate ştiinţifică.

Potrivit *cuvântului înainte*, semnat de Violeta Barbu, două au fost obiectivele principale ale volumului de faţă: mai întâi de a dezvălui „*un tip particular de experienţă socială, cea feminină*", iar apoi de a oferi celor interesaţi „*o alternativă de cunoaştere a societăţilor Vechiului Regim prin intermediul prezenţei şi rolului pe care femeile l-au jucat în ele*". În atingerea amintitelor obiective, autoarele au recurs atât la formula realizării de biografii individuale ale unor personaje istorice feminine, ale căror „poveşti de viaţă" acoperă lunga perioadă a secolele XVII-XIX, cât şi la cea a conturării unor „profile" de grup, încercându-se astfel identificarea unor constante care transcend apartenenţa la un anumit grup socio-economic. În plus, odată reconstituite, pentru o mai bună individualizare, dar totodată pentru o mai bună surprindere a interferenţelor, amintitele medalioane biografice au fost grupate în funcţie de criteriul geografic şi cronologic. Fără îndoială, o asemenea decizie de organizare a materialului a fost influenţată şi de competenţele asumate (şi dovedite deja!) de fiecare autoare în parte. Astfel, Maria Magdalena Székely acoperă spaţiu moldav (sec. al XVII-lea), Violeta Barbu pe cel muntean (sec. XVII-XVIII), Tüdős Kinga pe cel transilvan (sec. XVII-XVIII), în timp ce Angelei Jianu i-a revenit descifrarea destinului unor doamne din perioada în care cele două principate extracarpatice îşi uniseră destinele într-un singur stat, deşi nu puţine au fost momentele în care personajele ce au constituit obiectul cercetărilor au fost nevoite să ia lungul drum al pribegiei – în Polonia, Ţara Românească sau Stambul –, fie pentru a-şi salva propria viaţă şi a membrilor familiilor lor, pentru a-şi apăra drepturile şi bunurile, fie pentru a-şi însoţi partenerul de viaţă.

Din prima categorie a studiilor incluse în volum, aceea a biografiilor individuale, amintim cazul jupâneselor *Todosia Nicoriţoaia* (fiica marelui postelnic moldav Dumitru Barnovschi şi soră a viitorului domn Miron Barnovschi), *Ecaterina - Dafina Dabija* (soţia lui Dabija vodă), *Elina Cantacuzino* (fiica fostului domn muntean, Radu Şerban, şi soţie a marelui postelnic Constantin Cantacuzino), *Maria Mamucca della Torre Kálnoky* (fiică a unui dragoman veneţian la Poarta Otomană), *Sara Bulceşti-Székely-Haller* (nepoata marelui spătar Diicul Buicescul, căsătorită de două ori cu reprezentanţi

ai nobilimii transilvane), *Elena Ghica* (*Dora d'Istria*) sau cel al *Mariei Grant*, căsătorită cu binecunoscutul C.A. Rosetti. Dincolo însă de mulţimea detaliilor şi a informaţiilor documentare, care conferă de altfel fiecăruia dintre studiile de caz amintite propria individualitate şi savoare, ele sunt totodată în măsură să ofere cititorului posibilitatea identificării unor constante ce într-un fel sau altul au influenţat sau jalonat existenţa acestor jupânese. Înainte de orice, trebuie subliniată noua perspectivă pe care ne-o oferă atât în ceea ce priveşte deosebita mobilitate a unora dintre jupânesele din cele trei provincii româneşti – este drept a celor aparţinând elitei şi numai când se găseau în situaţii limită! –, *mult prea obişnuite cu pribegiile* (pentru a prelua expresia Mariei Magdalena Székely, p. 61), cât şi a implicării lor, la dimensiuni greu de bănuit, în evenimentele importante ale vieţii politice din acele vremuri şi în realizarea unor strategii matrimoniale, care să permită familiilor cărora le aparţineau să-şi conserve statutul şi de ce nu, să-l îmbunătăţească. Din această perspectivă, exemplele jupâneselor Anastasia Duca – *o doamnă cu ibovnic* –, al Elinei Cantacuzino – *o doamnă „prea frumoasă la suflet şi la trup"* –, sau cel al Sarei Bulceşti, ce a încercat nu numai să se adapteze într-un mediu social şi politic străin, dar să-l şi „instrumentalizeze" în interes propriu, sunt de departe cele mai interesante şi reprezentative din această perspectivă.

De altfel, identificării unor asemenea trăsături specifice elementului feminin în cele trei provincii istorice, care să transcendă apartenenţa lor la o anumită categorie socială, privilegiată sau nu, i se circumscriu şi celelalte studii incluse în volum, prin care s-a încercat creionarea unor posibile „portrete colective", prin intermediul cărora să se poată „*degaja partea de contribuţie specifică a femeilor la schimbări sociale*" (p. 5). Şi în acest caz, criteriul de ordonare a materialului fiind tot cel geografic, reiese destul de clar faptul că asumarea respectivelor „portrete de grup" de către fiecare dintre autoare nu a fost întâmplătoare, ci din contră, s-a urmărit o anumită complementaritate a lor. Astfel, primul asemenea studiu aparţine Mariei Magdalena Székely, în care este abordat un aspect mai puţin cercetat în istoriografia română: problematica femeilor ce au fost, mai mult sau mai puţin, nevoite să îmbrăţişeze o anumită meserie în Iaşii secolului al XVII-lea (p. 73-93). Deşi fenomenul nu a atins dimensiunile întâlnite în Occident (cei interesaţi pot găsi în aparatul critic al studiului o bogată bibliografie în acest sens!), concluzia autoarei este una care nu lasă loc îndoielilor: implicarea femeilor în diversele activităţi lucrative în secolul al XVII-lea constituie indicatorul unei lumi „*care începea să se mişte şi să se schimbe, în căutare nu numai de bani şi bunuri, ci şi de un standard de viaţă mai înalt, de un trai mai confortabil*" (p. 96). Aceleiaşi direcţii de cercetare i se circumscrie şi studiul elaborat de Tüdős Kinga, în care este analizat fenomenul organizării de grădini, destinate atât cultivării de zarzavaturi, pomi fructiferi, dar şi a unor plante ornamentale (trandafiri, în special), de către doamnele din ţinutul secuiesc (p. 321-330). În ciuda faptului că la nivelul mentalului colectiv femeile

erau considerate o fiinţă fragilă, supusă greşelilor şi incapabile să se autogestioneze, nu lipsesc situaţiile în care acestea, cel mai adesea determinate de constrângerile şi nedreptăţile cotidiene, au puterea să-şi depăşească acest statut şi să devină „*parte activă a procesului juridic*" (p. 199), aspect cercetat sub multiple aspecte de Violeta Barbu într-un amplu şi documentat studiu (p. 187-240). Astfel, prezenţa femeilor în fenomenul juridic din Ţara Românească a secolului al XVII-lea este analizată atât din perspectivă penală – omucidere, furt, defăimare, falsificare –, cât şi civilă, toate exemplele prezentate dovedind pe deplin „*capacitatea femeii de a fi justiţiabilă*" (p. 239), în sensul că niciodată nu le-a fost refuzată posibilitatea de a deveni parte în instanţele de judecată.

Înainte de a încheia această scurtă prezentare a noastră, dorim să subliniem în mod special soliditatea demersului ştiinţific, acribia şi profesionalismul cu care autoarele au reconstituit „povestea" şi destinul (destul de tragic uneori!) fiecărui caz în parte. Reuşita este cu atât mai meritorie, dacă avem în vedere faptul că, deşi putem spune că fiecare dintre amintitele jupânese s-a bucurat de o anumită „vizibilitate", reconstituirea biografiei lor nu a fost deloc una facilă, în contextul lipsei şi al discontinuităţii surselor cu care se confruntă specialiştii perioadei. Astfel, şi aceasta constituie încă o dovadă a profesionalismului şi a calităţii demersului ştiinţifice întreprins, autoarele au recurs la informaţii indirecte şi fragmentare, iar cel mai adesea pretextul deschiderii unor asemenea „şantiere" l-a constituit un simplu detaliu, care la o primă vedere ar fi putut trece neobservat: o simplă podoabă confecţionată din aur, un tablou votiv, un banal act de vânzare a unor prăvălii, câteva scrisori uitate în cufere, un denunţ, o căsătorie a unui fiu de boier muntean cu o nobilă transilvăneană, un anunţ apărut spre sfârşitul secolului al XIX-lea într-un periodic britanic de provincie, etc. Având în vedere toate aceste considerente, considerăm că lucrarea ce a făcut obiectul acestei prezentări constituie o reuşită academică, atât prin soliditatea analizei şi documentării, cât şi a stilului plăcut în care au fost redactate studiile, exprimându-ne totodată speranţa că acest demers va fi continuat şi urmat de toţi cei ce vor dori pe viitor să atace un asemenea subiect.

Gheorghe Lazăr
georgelaz2001@yahoo.fr

ENIKŐ RÜSZ-FOGARASI, *Egy elfeledett intézmény: a kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története*, [O instituţie uitată: istoria premodernă a azilului Sf. Duh din Cluj], L'Harmattan, Budapesta, 2012, 172 p.

Monografia privind spitalul (azilul) Sfântului Duh din Cluj reprezintă o contribuţie importantă la istoria socială şi economică a urbei transilvanie în

epoca modernă timpurie. Studierea marginalilor, a săracilor, orfanilor, infirmilor ş.a. este doar la începuturile sale în istoriografia noastră, astfel că salutăm iniţiativa cercetătoarei de la Cluj-Napoca de a fi iniţiat pe de o parte publicarea izvoarelor istorice referitoare la spitalele din Cluj din prima jumătate a veacului al XVII-lea şi de a sintetiza şi informaţiile despre spitalul Sfântului Duh pe de altă parte. Dintre cele două spitale care funcţionau la Cluj încă din Evul mediu, cel aflat sub patronajul Sfântului Duh este puţin cunoscut, în vreme ce activitatea Spitalului Sf. Elisabeta este mai bine cercetată. A existat la Cluj şi un spital al Sf. Iov, care însă dispare din documente la mijlocul veacului al XVI-lea. Spitalul Sf. Duh, fundat iniţial ca leprozerie, a devenit un azil pentru săraci şi orfani în timp, păstrându-şi numele patronim deşi secularizarea din secolul al 16-lea a îndepărtat aspectele religioase ale funcţionării instituţiei.

Structura cărţii este construită pe mai multe capitole, nenumerotate: „Antecedentele medievale ale spitalului Sf. Duh", „Istoria spitalului Sf. Duh în epoca modernă timpurie", „Viaţa economică a spitalului Sf. Duh", „Administratorii de spital", „Serviciile oferite de spital" şi „Concluzii". În anexe autoarea a inclus lista nominală a administratorilor spitalului în perioada 1574-1668 şi o hartă cu bunurile imobile ale spitalului.

Cercetarea numeroaselor documente inedite de arhivă i-au permis lui Enikő Rüsz-Fogarasi să aducă o contribuţie importantă la istoria socială a Clujului premodern. Astfel, contrar opiniilor anterioare, aflăm că spitalul Sf. Duh a funcţionat neîntrerupt din secolul al XV-lea, supravieţuind secularizării de după Reformă, când a intrat sub incidenţa Sfatului orăşenesc. În ultimele decenii ale veacului al XVII-lea a fost contopit cu spitalul Sf. Elisabeta. Sursele, deşi uneori lacunare, au permis şi o investigaţie în originea socială şi în genealogia administratorilor spitalului: aceştia erau numiţi urmând alternanţa coordonată politic a celor două naţiuni, maghiară şi germană, dar nu îşi abandonau meseriile de bază pe durata mandatului. Averea mobilă şi imobilă a spitalului este reconstituită de autoare, oferindu-ne o imagine destul de completă a veniturilor proprii ale spitalului în perioada lui cea mai fastă, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Autoarea a sintetizat şi veniturile şi cheltuielile defalcate pe ani, concludând că bilanţul anual era pozitiv mai ales în anii când spitalul primea şi ca donaţie veniturile din sare oferite de principii Transilvaniei. În unii ani spitalele primeau subsidii şi din casa oraşului. Deşi datele referitoare la beneficiarii serviciilor spitalului Sf. Duh nu sunt generoase, aceştia pot fi regăsiţi în hotărârile consiliului orăşenesc, care decidea în fapt cine era găzduit în spital. Copiii orfani şi infirmi făceau parte din categoriile nevoiaşe care puteau apela la adăpost în cadrul spitalului. Numărul exact al săracilor şi bolnavilor din spital nu a putut fi reconstituit. Autoarea acordă o atenţie deosebită alimentaţiei, sprijinindu-se pe registrele de venituri şi cheltuieli ale spitalului. O bună parte din dieta bolnavilor şi a săracilor era asigurată din proprietăţile spitalului: vii, loturi de grădină, animale domestice, iar pâinea provenea din cota parte datorată

de brutăriile oraşului, dar administratorii notau şi sumele cheltuite pentru cumpărarea alimentelor de la piaţă. Spitalele clujene produceau vin şi bere, pe care le şi cârciumăreau. Enikő Rüsz-Fogarasi a reuşit o sinteză vie a vieţii cotidiene într-o instituţie caritabilă tipică a acelei vremi.

Maria Pakucs
mpakucs@yahoo.com

BOGLÁRKA WEISZ, *Vásárok és lerakatok a középkori magyar királyságban* [Târguri şi locuri de depozit în regatul medieval al Ungariei], Budapesta, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012, 222 p. + hartă.

Cartea lui Boglárka Weisz, cercetătoare a Institutului de Istorie din Budapesta, examinează târgurile şi locurile de depozit din regatul medieval al Ungariei. Este vorba aşadar de o istorie instituţională strâns legată de istoria economică a schimburilor comerciale. Târgurile, care iniţial se ţineau duminica (de unde şi cuvântul maghiar *vasárnap* care înseamnă azi „duminică", dar în sens literal este „zi de târg"), apar documentate încă de la jumătatea veacului al XI-lea. Târgurile zilnice (pieţele) şi cele anuale apar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, iar la sfârşitul secolului al XV-lea se cristealizează o diferenţă fundamentală între târgurile săptămânale şi cele anuale. Negustorii străini aveau voie să vândă şi să cumpere nestingheriţi doar la târgurile anuale, în vreme ce târgurile săptămânale erau locurile unde făceau negoţ pentru comercianţii locali. Această diferenţă calitativă dintre cele două categorii de târguri a fost dată de instituţia dreptului de etapă, introdusă în regatul Ungariei medievale în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Cartea are trei părţi, dedicate târgurilor, depozitelor şi, respectiv, privilegiilor adiacente dreptului de etapă. Autoarea discută fiecare instituţie în evoluţia ei istorică, subliniind şi schimbările de terminologie din documentele medievale. Rolul instituţiilor şi al autorităţilor în comerţul medieval şi în cel de lungă-distanţă este un subiect important în cercetarea istoriei economice, fapt demonstrat indirect şi de monografia lui B. Weisz. Oraşele din Transilvania medievală şi din celelalte comitate ale regatului maghiar ce fac parte din teritoriul actual al României sunt desigur parte integrantă a analizei. Braşovul şi Sibiul au făcut parte dintre oraşele dăruite de regii maghiari cu privilegii importante, dar analiza minuţioasă a autoarei a scos la iveală privilegii mai puţin cunoscute ale altor oraşe din voievodat, cum ar fi Bistriţa sau Tg. Mureş, care nu au primit drept de etapă deplin, doar privilegii parţiale (de pildă interzicerea vânzării cu amănuntul) care îi favorizau pe negustorii locali în faţa concurenţei comercianţilor veniţi din alte oraşe ardelene.

În anexă autoarea a inclus un inventar al datelor celor mai importante referitoare la târgurile medievale, ordonate alfabetic pe comitatele istorice. O hartă de mari dimensiuni este împăturită în coperta posterioară a cărţii. Monografia lui Boglárka Weisz este o realizare istoriografică fundamentală, bazată pe un demers metodologic solid şi pe o excelentă cunoaştere a izvoarelor, publicate şi inedite deopotrivă.

Mária Pakucs
mpakucs@yahoo.com

A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek [Instituţia judelui divizoral al Clujului şi documentele emise], ed. GYÖNGY KOVÁCS KISS, Cluj-Napoca, Edit. Korunk Komp-Press, 2012, 568 p.

Volumul este o ediţie a scrisorilor de diviziune emise de juzii divizorali ai Clujului în perioada 1603-1733. Documentele, scrise în limba maghiară, sunt o sursă inepuizabilă pentru istoria socială şi juridică a oraşului Cluj în epoca premodernă. În introducere, editoarea explică funcţionarea instituţiei juzilor divizori şi descrie sursele dreptului succesoral din Clujul veacului al XVII-lea. Un cod civil al succesiunii şi moştenirilor a fost votat de Sfatul oraşului împreună cu centumvirii în 1603, pe care editoarea îl prezintă pe larg în introducere. Instituţia juzilor divizori, opt la număr, a fost creată tot în acelaşi an. Aceştia se asigurau că moştenirile şi succesiunile la decesul unei persoane se făceau conform articolelor din acest *Tractatus,* care se baza în mare pe dreptul cutumiar: prin căsătorie, averea celor doi soţi se contopea, dar bărbatul avea dreptul la două treimi, iar femeia la o treime din bunurile comune. Copiii moşteneau astfel proporţional din averea familiei atunci când părintele rămas în viaţă se recăsătorea. Testamentele erau limitate la bunurile achiziţionate, deoarece bunurile patrimoniale trebuiau să rămână în familie (p. 20).

Juzii divizori din Cluj nu ţineau protocoale divizionare ci copiau în registre scrisorile şi documentele de succesiune pe care le redactau. Editoarea a găsit dovezi despre faptul că nu toate succesiunile erau consemnate în scris, mai ales în cazurile în care nu existau controverse sau copii minori (p. 29).

Volumul are indici onomastic şi toponimic, însă lipseşte un indice de materii, care probabil că ar fi adăugat un număr mare de pagini unei cărţi deja voluminoase, dar care ar fi fost un util instrument de lucru. Ediţia scrisorilor de succesiune pregătită de dna Kovács Kiss reprezintă o contribuţie importantă la colecţia de izvoare publicate ale oraşului Cluj şi deschide nenumărate posibilităţi de investigaţii istorice pentru cercetători.

Maria Pakucs
mpakucs@yahoo.com

Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországáról [Din cruciați răsculați. Studii despre Ungaria anului 1514], ed. NORBERT C. TÓTH și TIBOR NEUMANN, Budapesta, MTA BK Történettudományi Intézet, 2015, 375 p.

Volumul prezentat aici este rezultatul unei conferințe din noiembrie 2014 dedicate lui Gheorghe Doja (Dózsa György) și rodul muncii unei echipe de tineri medievişti maghiari care reanalizează și reinterogheză sursele istorice privind circumstanțele și desfășurarea mișcării lui Doja. Principalele ținte ale acestei repoziționări istoriografice sunt miturile privind evenimentele din 1514, perpetuate mai bine de 100 de ani în istoriografia din Ungaria și multe izvorâte din marxismul programatic a celei de-a doua jumătăți a secolului trecut. Introducerea îi numește „curajoși" pe cercetătorii din noua generație care doresc să aducă noi izvoare și noi perspective asupra unei perioade importante din istoria regiunii. Fiecare studiu are un bun rezumat în limba engleză.

Árpád Nógrádi demontează vechile idei despre premisele economice ale mișcării lui Gheorghe Doja, arătând că presupusa depopulare a satelor din cauza nonei impuse de nobilime nu se susține pentru sfârșitul veacului al XV-lea. Autorul arată că de fapt a existat un dezechilibru în rândul țăranilor și a iobagilor prin redimesionarea sesiilor și înmulțirea numărului de familii de iobagi în sate. Un factor de presiune au fost și exporturile de animale și produse agricole din Ungaria către Europa de vest.

Norbert C. Tóth discută în studiul despre dieta din martie 1514 evenimentele politice care au precedat războiul țărănesc, mai precis cele dintre februarie până în mai 1514, acoperind așadar emiterea bulei papale ce propovăduia cruciada și încetarea recrutărilor în Buda. Autorul reconstituie șirul evenimentelor ce au dus la numirea lui Doja în fruntea armatei cruciate la 24 aprilie, acordând atenție în special adunării generale în cadrul căreia s-a dezbătut și planul de atac asupra turcilor și care a fost neglijată de istoriografie. În anexă sunt publicate hotărârile acestei diete, dintre care ce-a de-a patra este inedită. Același autor are și o contribuție referitoare la lupta de la Apátfalva-Nădlac, pe care o analizează în detaliu în răstimpul de două săptămâni dintre plecarea comandantului István Bátori din tabăra cruciată de la Buda la 9 mai 1514 și fuga lui la Timișoara. Tóth răspunde la o serie de întrebări importante pentru înțelegerea evenimentelor, precum momentul în care Doja a devenit lider al cruciaților (după ciocnirea de la Nagytúr) și traseul armatei cruciate, stabilit la dieta din aprilie 1514 de la Buda. Autorul reduce semnificativ și cifrele privind efectivul armatei de cruciați conduse de Doja, demonstrând că aceasta avea între 5 și 7 mii de oameni, care au reușit să obțină victoria asupra armatei mai bine pregătite, dar mult reduse numeric ale lui Bátori.

Tibor Neumann abordează problema rolului jucat de Ioan de Szápolya în evenimentele din primăvara și vara anului 1514: cruciada din Bulgaria, intervenția din Transilvania și pregătirea campaniei de la Timișoara. Autorul

priveşte problema cruciadei şi transformarea ei în revoltă din perspectiva mai largă a apropierii otomane de graniţa sudică a regatului maghiar şi de nevoia de apărare a acesteia. Victoriile tânărului Szápolya asupra armatei ţărăneşti de la Someşeni şi Timişoara i-au adus acestui un capital de putere şi de sprijin nobiliar care îl va propulsa în cele din urmă pe tronul Ungariei.

Bálint Lakatos analizează izvoarele externe referitoare la răscoala lui Doja: tipologia lor, răspândirea şi recepţia acestora. Ştirile privind evenimentele din Ungaria au stârnit interes în Europa şi, după cum spune autorul, „au stimulat activitatea reţelelor de ştiri" (p. 207), iar ştirile pe foi volante au fost repede incluse în cronici şi izovare narative. În anexa B. Lakatos publică integral trei documente în care se reflectă consecinţele răscoalei ţărăneşti.

Szabolcs Varga examinează evenimentele care au avut loc în Slavonia în primăvara anului 1514, anul mişcării cruciate. La fel ca şi T. Neumann, Varga consideră urcarea pe tronul Imperiului otoman a lui Selim I evenimentul care a dus la precipitarea deciziilor militare antiotomane ale Ungariei.

Articolul lui Horváth Richard analizează cetăţile şi castelele care au fost atacate de ţărani în timpul războiului lui Doja, demontând mai multe locuri comune din istoriografie privind asediile militare asupra castelelor nobiliare şi arătând că ele au fost cucerite datorită lipsei de apărare a acestora sau prin capitularea gărzilor.

Gábor Mikó discută deciziile dietei din 18 octombrie 1514, întrunite după înfrângerea lui Doja. Controversa în jurul codului de legi adoptat atunci şi promulgat la o distanţă mare în timp de către regele Vladislav Jagello porneşte de la descoperirea de către autor a unei alte versiuni a acestui cod. Comparând articolele de lege din variantele cunoscute până acum, autorul concluzionează că dezbaterile şi negocierile asupra acestora au continuat în consiliul regal, iar în varianta finală a codului, promulgată în august 1515, articolele privind numirea voievodului Transilvaniei căpitan suprem al ţării au fost anulate, pe când gloria şi amintirea reuşitelor lui Szápolya se estompase. Mikó publică în anexă şi varianta codului de legi aflată în original în arhivele din Banská Štiavnica. În studiul următor, acelaşi autor prezintă cele două articole din codul de legi promulgat în 1515 în urma mişcării ţărăneşti, care interzice mutarea iobagilor şi îi leagă de glie, indiferent dacă au participat la răscoală sau au rămas fideli regelui.

Volumul se încheie cu articolul lui Bence Péterfi despre războiul ţărănesc din Austria interioară (Carniola, Carintia şi Stiria) din 1515 şi legăturile acestuia cu mişcarea din Ungaria. Péterfi descrie contextul în care ţăranii din aceste regiuni istorice se revoltaseră şi înainte, luând arme împotriva otomanilor şi conchide că nu există dovezi istorice pentru o conexiune sau cauzalitate directă între evenimentele similare din Ungaria şi respectiv, Imperiul habsburgic.

Volumul prezentat aici este dinamic şi incitant, dovedind că tinerii medievişti maghiari continuă cu brio tradiţia şcolilor de medievistică de la

Budapesta şi Szeged, cu articole de înaltă ţinută ştiinţifică, bazate pe documente inedite şi pe interpretări inovatoare.

Maria Pakucs
mpakucs@yahoo.com

JÁNOS JÓZSEF GUDENUS, *Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája* (Javított, bővített kiadás) / (*Genealogia familiilor nobile maghiare de origine armeană*, ediţie corectată şi augmentată), editată de Asociaţia Culturală Rădăcini a Armenilor Transilvăneni (*Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*), Budapesta, 2010, 971 p. + XVII pl. cu 66 de steme.

Specialist reputat al ştiinţei genealogice maghiare, distins de Confederaţia Internaţională de Genealogie şi Heraldică în anul 2000 cu premiul Bohus-Szögyénÿ, autorul adună în această nouă ediţie a lucrării sale (prima ediţie a apărut în 2000) genealogiile a 59 de familii nobile cu rădăcini armeneşti. Metoda aleasă pentru prezentarea descendenţelor, urmărite şi pe filierele feminine (în alte familii), este ingenioasă şi permite o importantă economie de spaţiu. Documentaţia este grupată la sfârşitul fiecărei genealogii şi ea cuprinde nu numai lucrările clasice de genealogie maghiară, dar şi felurite alte scrieri, inclusiv de istorie locală, precum şi referinţe arhivistice. Urmaşii unora dintre aceste familii au furnizat informaţiile necesare pentru aducerea la zi a spiţelor.

Culegerea aceasta de genealogii ale unor familii de origine armeană interesează, însă, deopotrivă, şi ştiinţa genealogică românească. Se ştie că spre sfârşitul veacului al XVII-lea a fost un mare exod armenesc dinspre Moldova spre Transilvania. Un număr mare de familii armeneşti au găsit acolo o patrie nouă, foarte dornică (şi foarte capabilă) să le asigure condiţii privilegiate. Aşezate la Gherla (Szamosújvár), Dumbrăveni (Ibaşfalău, Erzsébetváros), dar şi în alte localităţi, aceste familii au adoptat Unirea cu Biserica Romei şi s-au maghiarizat din punct de vedere cultural, dar fără să-şi uite istoria şi strămoşii. Aşa se face că multe dintre ele au purtat şi poartă încă numele cu care au plecat din Moldova. În prezentul volum, amintirea acestor vechi porecle răsună în nume ca Buzáth, Capdebo (familie a cărei istorie începe la Botoşani), Czárán, Govrik, Issekutz, Karátsonyi (*Krecsunján*, cu genealogie din veacul XVII), Pátrubán (Patrubány), Placsintár (tot din secolul XVII), Verzár (familie al cărei începător este armeanul Luca din Botoşani, tatăl celebrului episcop Axintie Vărzărescul, 1652–1715, cu un rol covârşitor în istoria armenilor ardeleni)[3]. La

[3] Autorul a inclus şi familia baronilor Kapri (p. 368–371, două filiere genealogice, fără colaterali), deşi ea nu face parte dintre armenii unguri originari din Transilvania, ci aparţine vechii Moldove şi Bucovinei austriece. Îmi îngădui să adaug la

acestea, pot adăuga şi familia Gorove (Gorovei, Gorovej), a cărei origine în Moldova este azi pe deplin stabilită.

Informaţiile despre armenii din Moldova secolelor XIV–XVII fiind aşa de firave, numele acestea reprezintă o contribuţie importantă la completarea cunoştinţelor noastre pentru epoca anterioară recensămintelor din 1772–1774. Desigur, lista poate fi completată prin inventarierea numelor purtate de familiile armeneşti care nu au fost înnobilate. O cercetare de acest gen, pe terenul interculturalităţii, va găsi în cartea baronului Gudenus[4] o informaţie bogată şi temeinică.

Ştefan S. Gorovei
stefangorovei@yahoo.fr

Preot IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Darabani. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, Edit. Trinitas, Iaşi, 2009, 372 p.; idem, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericii şi învăţământului*, Edit. Doxologia, Iaşi, 2013, vol. I, 437 p.; vol. II, 447 p.

Cu un subtitlu comun – mai puţin inspirat („contribuţii … asupra”?!), dar menit să exprime conţinutul în fond şi formă – aceste volume[5] oferă nu mai mult decât şi-a propus autorul lor: informaţii succinte despre trecutul aşezărilor care constituie parohiile de azi ale protopopiatelor respective. Nu se poate contesta munca uriaşă, marcată de pasiune şi devotament, cu care autorul a lucrat, ani în şir, în arhive pentru a adăuga informaţiilor culese din publicaţii un bogat material documentar inedit, din care să se poată schiţa istoria localităţilor (între care şi unele sate dispărute). Pentru ca acest material să fie valorificat într-un grad mai înalt, el ar fi trebuit prelucrat, coroborat, completat şi cu rezultatele altor cercetări. Dar, trebuie să recunoaştem, o asemenea muncă depăşea cu mult ţelul propus. Este ceea ce vor trebui să facă, în viitor, *istoricii locali*, preoţi,

bibliografia consemnată de d-sa un titlu care nu a avut cum să-i ajungă la cunoştinţă: Ştefan S. Gorovei, *O veche cronică genealogică: familia baronilor Kapri*, în **AG**, III (VIII), 1996, 1-2, p. 145–178. Un studiu aflat în portofoliul aceleiaşi reviste (cules şi paginat) priveşte un alt exemplar al acestei cronici.

[4] Cititorul va regăsi numele său într-o carte recent apărută: Jaap Scholten, *Tovarăşul baron. O călătorie în lumea pe cale de dispariţie a aristocraţiei transilvănene*, prefaţă de Filip-Lucian Iorga, traducere din limba engleză de Carmen Ion, Edit. Corint, Bucureşti, 2015.

[5] Toate trei poartă indicaţia că au fost tipărite „cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Teofan, mitropolitul Moldovei şi al Bucovinei”. Un prim volum din această serie, pe care nu-l cunosc, a fost consacrat Protopopiatului Săveni (Botoşani, 2005).

învăţători, profesori, fii ai satelor – şi dacă ei se vor încumeta la o asemenea muncă, vor găsi temelii suficiente în cărţile părintelui Canciuc.

Înşirarea, în ordine cronologică, a informaţiilor extrase din documente pune în evidenţă un adevăr asupra căruia trebuie să se atragă mereu atenţia: pentru satele vechi, istoria lor înseamnă *istoria celor care le-au stăpânit*; a scrie istoria satelor, înseamnă a scrie *istoria neamurilor*, ceea ce ar presupune, ca etapă preliminară, refacerea genealogiilor acestora. Curgerea stăpânirii (transmiterea ei prin moşteniri şi cumpărări deseori întemeiate pe dreptul de preemţiune sau protimisis) constituie partea de istorie veche, până în pragul epocii moderne. Am fi dorit mai multă atenţie în transcrierea unor nume, dar şi în prelucrarea informaţiilor, pentru evitarea confuziilor. *Constantin Line*, care la 1753 face un schimb de sate cu Ursache Davidel (*Darabani*, p. 30), este un boier din neamul ***Lână***. Soţia lui Manolache Mişoglu de la Mileanca era născută ***Softa***, nu *Safta* (*ibidem*, p. 183[6]). Despre familia Buzne (Buznea), care a stăpânit satul Dămileni (Dorohoi) pe din două cu familia Cârste (Crâstea, Criste), autorul crede că a avut, iniţial, numele *Buzuca*, iar între 1772 şi 1774, „familia Buzuca devine Buzne" (*Dorohoi*, I, p. 229). În realitate, nu a intervenit nici o schimbare în forma patronimului respectiv: atât în documentul din 1718, cât şi în recensământul rusesc din 1772 (publicat în *Moldova în epoca feudalizmului*, VII, 1), invocate de autor pentru forma *Buzuca*, numele se află scris în aceeaşi formă, cunoscută şi mai înainte, ca şi mai târziu: *Buzne*. O simplă eroare de transcriere sau de lectură a fişelor a putut conduce la o afirmaţie fundamental greşită.

Unele identificări, stabilite din goana condeiului, sunt şi ele în suferinţă. Cum ar putea Savin Prăjescu, fost mare vornic la 1640 (*Dorohoi*, I, p. 178) să fie numit la 1670 nepot de văr primar al lui Ştefan Petriceicu (*ibidem*, p. 179), viitorul domn al Moldovei ?! Pe de altă parte, Savin Prăjescu nu era fiu al unui Dumitraşco fost vistiernic, cum este arătat cel din 1670 [v. şi p. 180: „Dumitraşco (Prăjescu) vistiernicul, din 1670"]. Cred că acest Savin este, mai degrabă, personajul cunoscut mai târziu ca **Savin banul**, fiul lui Dumitraşco Nacul, ctitorul bisericii ieşene care până azi îi poartă numele. O atentă coroborare a informaţiilor genealogice ar fi dus la identificarea acestor boieri în stăpânii de la Cobâla şi de la Prelipca (*Dorohoi*, II, p. 295–297 şi 342–344).

Paginile celor trei volume oferă dese prilejuri pentru îndreptări, observaţii şi comentarii de acest gen; spaţiul nu le îngăduie aici. Recunosc că evitarea erorilor şi confuziilor ar fi presupus o foarte bună familiarizare cu genealogia şi prosopografia boierimii dorohoiene a veacurilor trecute şi că aşa

[6] Despre Manolache Mişoglu şi soţia sa – Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, ediţie îngrijită de Marcel Lutic, II, *Boierii*, Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta", Iaşi, 2005, p. 206 (aici, şi chipurile celor doi soţi, după o fotografie veche). Nu ştiu de ce această valoroasă lucrare nu a fost cercetată de autor pentru completarea informaţiei sale.

ceva este mai rareori la îndemâna cercetătorilor (chiar şi foarte pasionaţi) de istorie locală.

Autorul are meritul de a respinge (uneori chiar cu nuanţe ironice) aşa-zisele tradiţii locale, scumpe istoriografiei eclesiastice, dar lipsite de orice temei şi de orice logică. Este cazul Mănăstirii Gorovei, în a cărei istorie – spre deosebire de alţi autori – a identificat cu uşurinţă „legende care nu pot fi susţinute" şi felurite „informaţii care, sigur, nu sunt reale" (*Dorohoi*, II, p. 351), dintre care a prezentat doar câteva, socotite suficiente „pentru a ameţi cititorii" (*ibidem*, p. 353). Este, însă, eronată presupunerea că vechiul schit ar fi fost întemeiat „în Pădurea Văculeşti, moşie care a fost în stăpânirea Mănăstirii Moldoviţa", de vreme ce documentele arată că el a fost ridicat „pe moşia Sauceniţa […] în poiana Buhuşoaia" (*ibidem*, p. 352). Nu a existat, înainte de 1739/1742, „mitocul călugărului … unde esti şi prăznuirea Sfântului Ioan Botezătorul": formularea aceasta nu aparţine documentului indicat de autor (o întărire domnească din 1738, publicată de Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XII, p. 1–3, nr. I). Referirea la hotarnica din 1665 este inoperantă din motive pe care le voi arăta cu alt prilej, recenzând o lucrare specială dedicată acestei ctitorii a neamului Gorovei[7].

Îmi place să văd în munca autorului, întrupată în cele trei volume, un început folositor. Însă a rămâne la acest stadiu ar însemna anihilarea bunului dobândit. Se vor găsi forţe tinere care să continue lucrul şi să-l sporească în calitate ? Aceasta este întrebarea.

Ştefan S. Gorovei
stefangorovei@yahoo.fr

RAMONA NEACŞA LUPU, *De la Mircea cel Bătrân la Neagoe Basarab. Raporturile dintre domnie şi biserică în Ţara Românească*, cuvânt înainte de Ovidiu Cristea, prefaţă de Virgil Ciocîltan, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014, 259 p.

Analiza raporturilor dintre puterea temporală şi cea spirituală constituie cheia de boltă a înţelegerii societăţii medievale. Trăind într-o lume secularizată şi, adesea, condiţionată ideologic, istoricul modern se loveşte de formidabilul obstacol al fracturii conceptuale survenite în urma dezagregării sistemului social medieval. Fibra societăţii medievale, în care erau întreţesute firele pământeşti şi cele duhovniceşti, a fost destrămată de modernitate, care a refolosit materialul astfel obţinut pentru a-şi croi propriile haine conceptuale. De aceea, primul pas

[7] Preot Vasile Irimia, *Mănăstirea Gorovei. Contribuţii monografice*, Edit. Heruvim, Pătrăuţi, 2015, 294 p.

în efortul de a înţelege societatea medievală este tocmai conştientizarea acestei rupturi.

Cartea Ramonei Neacşa Lupu, având la la bază o teză de doctorat coordonată de Virgil Ciocîltan şi susţinută la „Institutul de Istorie Nicolae Iorga", este una dintre puţinele lucrări dedicate Ţării Româneşti medievale care încercă să depăşească această fractură conceptuală. Refuzând recursul facil la perspectiva seculară modernă, transpusă îndeobşte în istoriografie prin binomul Stat-Biserică, dar ocolind totodată şi celelalte două capcane, ale ortodoxismului anistoric sau ale reducerii religiei la ideologie, care-i transformă pe domnii români medievali fie în sfinţi dreptcredincioşi, fie în cinici post-machiavellici, Ramona Neacşa Lupu caută o cale nouă de înţelegere a societăţii medievale muntenești, dezbărată de stereotipii. Ceea ce nu înseamnă, firește, că reuşeşte să o găsească întotdeauna. Efortul ingenuu de înţelegere se pierde uneori în hăţişurile subiectului, iar autoarea pare câteodată sufocată de povara prea grea pusă pe umerii doctoranzilor de sistemul academic actual. Silită să elaboreze o teză de cercetare, cerinţele unui doctorat clasic, dar în acelaşi timp să-şi definitiveze formarea ca medievist, obiectivele unui doctorat post-Bologna, Ramona Neacşa Lupu alternează ideile originale, a căror analiză nu o duce însă până la capăt, cu excursuri istoriografice mult prea detaliate, care reflectă încă etapa lecturilor formatoare. De altfel, această alternanţă se poate observa încă din structura hibrid a cărţii. Cele patru capitole, împărţite la rândul lor în treizeci şi unu de subcapitole, par a se succeda destul de haotic, iar diferenţele calitative semnificative dintre capitole lasă să se întrevadă un istoric încă în formare.

Cartea Ramonei Neacşa Lupu începe, previzibil, cu un prim capitol istoriografic şi metodologic. Mai puţin previzibilă este însă decizia de a deschide discuţia istoriografică asupra naturii puterii domneşti cu diplomatica, cronistica, hagiografia şi literatura parenetică din secolele XV-XVI, continuând apoi cu cronicarii din secolul al XVII-lea, cu Şcoala Ardeleană, cu şcoala critică şi cu istoriografia comunistă şi cea post-comunistă. Succesiunea cronologică este ruptă de inserarea a trei subcapitole, *Despre caracterul autoritar al domniei, Rolul instituţional al Bizanţului* şi *Aportul ştiinţelor auxiliare*, care accentuează şi mai mult aspectul haotic. Tratarea mult prea schematică, absenţa perspectivei diacronice, nedelimitarea surselor primare de cele secundare - o opţiune legitimă dacă ar fi fost asumată ca atare – neobservarea substratului ideologic al unora dintre interpretări – precum în cazul alegerii de Constantin C. Giurescu a despotismului asiatic ca termen de comparaţie negativ al puterii domneşti – sau aprecieri istoriografice cel puţin discutabile – autoarea afirma, atât despre Nicolae Iorga, cât şi despre Mircea Păcurariu, că ar fi avut „contribuţii remarcabile" – sunt doar câteva din motivele pentru care acest prim capitol este un eşec.

De o altă factură este cel de-al doilea capitol, intitulat baroc *Concepţia despre domnie şi discursul legitimator al puterii în Ţara Românească în secolul*

al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea – modele şi influenţe. Discuţia istoriografică despre teologia politică medievală occidentală şi bizantină, fără a fi originală, are meritul de a rezuma o istoriografie de foarte bună calitate. Se poate însă observa o anumită tendinţă de a privilegia începuturile Evului Mediu, preferând perioada constantiniană, merovingiană şi carolingiană. Din păcate, modelele de putere care au exercitat o influenţă directă asupra domniei munteşti, precum cel mongol, ungar-angevin şi bizantino-sud-slav, sunt aproape ignorate. Atunci când ajunge la cazul Ţării Româneşti medievale, Ramona Neacşa Lupu alternează sugestiile interpretative seducătoare cu speculaţiile gratuite. Cele dintâi se nasc din interogarea documentelor de cancelarie – de ce mitropolitul apare ca martor al sfatului domnesc într-un număr atât de redus de documente? oare suprapunerea onomastică şi succesiunea cronologică a egumenilor Coziei şi a mitropoliţilor Ţării Româneşti dezvăluie un cursus honorum al clericilor munteni în secolul al XV-lea? Dimpotrivă, ipotezele speculative se nasc din dorinţa de a găsi răspunsul la o serie de întrebări gata-făcute, asupra cărora însă sursele munteneşti din veacul al XV-lea se încăpăţânează să păstreze tăcerea - care era procedura de învestitură a mitropoliţilor? care era raportul dintre jurisdicţia domnească şi cea bisericească? ce rol politic au jucat mitropoliţii? Această alternanţă poate fi cel mai bine observată în subcapitolul *Domnul ctitor*, în care una dintre cele mai fertile şi provocatoare idei ale autoarei – implicarea mănăstirilor în luptele dintre partidele boiereşti, deopotrivă ca locuri simbolice ale puterii, dar şi ca actori politici activi – este enunţată schematic, în vreme ce dreptul de ctitorire este tratat pe larg, fără însă ca autoarea să poate adauge ceva unei literaturi istorice deja foarte bogate. Subcapitolul despre aspectele politice ale raporturilor dintre domnie şi biserică lasă aceeaşi impresie, a unei analize promiţătoare, nedusă până la capăt. Încercarea de a defini şi de a delimita mai multe faze succesive ale mitropoliei Ungrovlahiei– bizantin-constantinopolitană, muntenesc-cozianã, athonită, sârbească şi otoman-constantinopolitană – merită cu siguranţă reluată şi aprofundată. Abandonarea prematură a acestor direcţii de cercetare este cu atât mai frustrantă cu cât autoarea o face pentru a dedica mai multe pagini unor divagaţii privind caracterul sacru al puterii, în care sunt folosiţi, de-a valma, medievişti precum March Bloch şi Ernst Kantorowicz, dar şi orientalişti precum Jean-Paul Roux, filologi precum Dan-Horia Mazilu sau autori inclasabili precum Ovidiu Pecican. Aceeaşi lipsă de consecvenţă o face pe autoare ca, după ce deschide subcapitolul despre idealul domnesc muntenesc în veacul al XV-lea cu un provocator excurs despre regalitatea merovingiană, să îl continue cu o discuţie, prea puţin critică, a două surse foarte controversate: *Viaţa lui Nifon* şi *Învăţăturile lui Neagoe*. În treacăt fie spus, felul în care autoarea expediază posibilele obiecţii întemeiate pe datarea textului hagiografic, considerând concepţia despre putere drept un „detaliu care trebuie să fi fost valabil şi pentru perioada anterioară scrierii textului" este cel puţin naiv. Analiza se încheie cu o concluzie previzibilă – „principalul model de guvernare este cel

al regilor din Vechiul Testament" – care ignoră subtilităţile analitice ale modelului asumat iniţial, cel al istoriografiei merovingiene. De pildă, spre a da un singur exemplu, diferenţele dintre modelul davidian şi cel solomonic nu sunt luate în considerare nicio clipă, deşi arengile documentelor munteneşti ar fi oferit un material care ar fi putut fi exploatat.

Forme de expresie a puterii, cel de-al treilea capitol al cărţii, grupează trei mari teme: titulatura, regalia şi ritualurile. Bazându-se mai cu seamă pe literatura secundară şi zăbovind prea puţin asupra surselor primare, Ramona Neacşa Lupu încearcă să ofere o prezentare istoriografică sintetică. Din păcate, ignorarea punctelor de controversă, precum disputa dintre Andrei Pippidi şi Dumitru Năstase asupra existenţei unei dimensiuni imperiale a puterii domneşti, dar şi necunoaşterea cercetărilor mai recente, precum studiile asupra încoronării publicate în ultimii ani de Dan Ioan Mureşan sau de Radu Păun, lasă impresia unei tratări superficiale. Din fericire însă, paginile finale ale capitolului aduc un suflu proaspăt, prin încercarea de a identifica şi de a analiza câteva gesturi prin care domnii Ţării Româneşti îşi puneau în scenă puterea. Cazurile Vlad Ţepeş şi Neagoe Basarab sunt, fără îndoială, bine alese, iar reintrepretarea unora dintre acţiunile acestor domni ca ritualuri ale puterii este convingătoare.

Cel de-al patrulea şi ultimul capitol al cărţii, *Reflectarea puterii în ochii contemporanilor şi a urmaşilor: domni buni şi domni răi*, se doreşte o contrapondere la cele anterioare, mutând accentul de pe reprezentarea puterii pe receptarea acesteia. Din păcate însă, şi în acest caz, sursele sunt mult prea puţine şi prea fragmentare pentru a permite o analiză consistentă. Pasajele din *Letopiseţul cantacuzinesc*, din *Învăţăturile lui Neagoe,* din *Viaţa lui Nifon* şi din *Povestirile slavone* sunt selectate cu grijă, însă s-ar putea obiecta că legătura lor cu realităţile politice munteneşti din secolele XV-XVI nu este atât de directă precum presupune autoarea. În plus, aceste surse narative reflectă tot discursuri ale puterii, oferind prea puţine indicii asupra felului în care acţiunile domnilor erau interpretate de supuşi.

În concluzie, cartea Ramonei Neacşa Lupu este, deopotrivă, stimulantă şi dezamăgitoare. Principalul merit al cărţii constă în efortul de a analiza tema raporturilor dintre domnie şi Biserică în Ţara Românească medievală dintr-o perspectivă inovatoare, în care temele clasice ale medievisticii româneşti sunt revigorate printr-un set de întrebări noi, inspirate de dezbaterile istoriografiei occidentale, şi printr-o lectură proaspătă a surselor. Cât priveşte limitele cărţii, acestea se datorează reticenţei autoarei de a se raporta critic la istoriografie, precum şi privilegierii surselor narative târzii, în detrimentul celor diplomatice. Insuficienta cunoaştere a hrisoavelor munteneşti o împiedică pe autoare să-şi definească clar ipotezele de lucru, iar modelul invocat teoretic nu este decât arareori transpus analitic. De aceea, aş spune că volumul de debut al Ramonei Neacşa Lupu este o reuşită ca teză de doctorat formatoare, dar un semi-eşec ca proiect de cercetare. Dacă sugestiile intepretative ale autoarei, risipite de-a

lungul textului, ar fi fost dezvoltate până la capăt şi încorporate într-o structură coerentă, eliminând divagaţiile istoriografice, atunci *De la Mircea cel Bătrân la Neagoe Basarab. Raporturile dintre domnie şi biserică în Ţara Românească* ar fi putut deveni o carte de referinţă. Aşa, rămâne doar o piatră de hotar în formarea ca istoric a autoarei şi o lectură plăcută pentru istoricii evului mediu românesc.

Marian Coman
commarian@gmail.com

BOGDAN-PETRU MALEON, *Cercetări privind ideologia puterii și organizarea ecleziastică în Moldova Medievală,* Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015, 282 p.

Lucrarea cercetătorului ieșean reunește între coperțile ei zece studii dedicate modului în care instituția domniei din Moldova medievală îmbină ideologia puterii cu influența instituțiilor ecleziastice. Specificul regional, conturat de factorii politici și evolutivi din spațiul de la nordul Dunării, atrage atenția autorului fiind totodată și elementul promovat prin cercetările publicate în acest volum. În încercarea de a plasa cât mai atent și mai bine argumentat modul în care curentele epocii și tradiția bisericească găsesc ecou în viața de stat din Moldova secolelor XIV – XVI, dl. Bogdan Maleon propune un set de analize și studii comparative menite să atragă atenția asupra surselor locale.

Primele două studii din această culegere sunt dedicate preponderent contextului politic în care se conturează relațiile dintre instituția domnească și cea ecleziastică. Astfel, în studiul *Observații privind dobândirea puterii princiare în Moldova epocii ștefaniene* autorul identifică setul de elemente care stă la baza construirii specificului regional și local al obținerii tronului. Conform observațiilor sale, accesul la putere, realizat *prin intermediul unor gesturi cu intense conotații simbolice, a căror menire era pună în evidență legitimitatea conducătorilor* (p. 11) se adaptează la statutul regional al principatelor române de la estul și sudul Carpaților. Departe de a presupune un ceremonial clar stabilit încă de la începuturile statalității românești medievale, ritualul de numire și legitimare a domnului îmbină elemente ale modelului bizantin și ale celui occidental păstrând o formă laică de confirmare a puterii (confirmarea de către elitele locale a capacităților militare) și una religioasă de legitimare a transferului puterii (ceremonialul liturgic al mirungerii desfășurat în spațiu consacrat). Mai dificilă se dovedește a fi identificarea procedurilor de numire a succesorilor și de asigurare a continuității la tron. Cu toate aceste, puținele surse care sugerează metodele de stabilire a succesorilor din epoca lui Ștefan cel Mare determină

autorul să admită existenţa unei practice de asigurare a succesiune prin acordarea de titluri specifice (p. 31).

Cel de-al doilea studiu, *Raporturile dintre puterea politică şi autoritatea ecleziastică din Moldova lui Ştefan cel Mare. Între tradiţia ortodoxă şi specificul local,* întregeşte imaginea relaţiilor existente între instituţia princiară şi cea ecleziastică din Moldova analizând modul lor de intersectare de-a lungul perioadei de domnie a unui lider. Sub influenţa tradiţiei şi modelelor bizantine de relaţionare între stat şi biserică, domnia Moldovei medievale asigură cadrul propice creării unui suport juridic şi a unei ierahii ecleziastice de sine stătătoare (p. 44). În acest context, autorul sugerează că raportarea lui Ştefan cel Mare la Biserică *poate fi interpretată ca o consecinţă a unui proces de substituire, prin care domnia a preluat prerogativele Patriarhiei egumenice în raport cu biserica locală* (p. 44). Mai mult decât atât, autorul consideră că în Moldova medievală *puterea a dobândit un caracter patrimonial, astfel încât aparţine unei familii ai cărei descendenţi aveau acces la tron prin graţia lui Dumneazeu (..) statul şi biserica coexistând într-o manieră complementară, iar domnul reprezentând garantul ordinii interne* (p. 52).

Următoarele trei studii propuse de autor oferă o perspectivă pragmatică asupra economiei şi administraţiei interne a comunităţilor monahale, puternic legate de instituţia princiară. Astfel, în studiul intitulat *Veniturile mitropoliei şi episcopiilor moldoveneşti în vremea lui Ştefan cel Mare. Proveniență şi modalităţi de colectare* autorul expune principale modalităţi de obţinere a veniturilor de către mănăstirile moldoveneşti. Mărturiile provenite din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, confirmă încă odată, potrivit autorului, faptul că nu poate fi negată *interferarea* şi în plan administrativ, juridic şi fiscal a instituţiei domniei cu cea a bisericii. Daniile domneşti, scutirile de taxe şi acordarea de privilegii comerciale sunt doar câteva dintre modalităţile prin care domnul Moldovei face ca *Mitropolia şi episcopiile moldoveneşti să deţină toate tipurile de venituri semnalate* (p. 71) de documentele medievale moldovene. Descris de autor ca fiind un model de interpretare a vieţii monahale moldoveneşti din perspectiva exploatării stăpânirilor funciare, a beneficiilor juridice şi a importanţei pe care o avea accesul la resurse, studiul *O dimensiune puţin explorată a vieţii monahale moldoveneşti în Evul Mediu; producţia şi schimbul de bunuri* îşi propune să deschidă noi *piste de interpretare în ceea ce priveşte natura complexă a raporturilor dintre biserică şi puterea princiară (*p. 73). Diversele moduri în care apropierea domniei de biserică s-a manifestat determină autorul să indentifice atât o plasare a lăcaşelor de cult *în arhitectura simbolică a puterii* (p. 93) cât şi o *angrenare a mănăstirilor într-un circuit economic de amploare, ce presupunea valorificarea producţiei agricole şi achiziţionare de bunuri diverse pe parcursul secolelor al XIV-lea şi al XVI-lea* (p. 92). Studiul dedicat mănăstirii Probota, *Stăpânirile funciare şi ctitorii vechii mănăstiri Probota,* în contextul studiilor precedente, nu face decât să joace rolul de studiu de caz. Trecerea în revistă a beneficiilor conferite de domn mănăstirii,

a diverşilor ctitori şi a scopurilor atribuite locaşului monahal permit observarea legăturii dintre Domnie şi Biserică, deja evidenţiate de autor în studiile precedente.

Ultimele cinci studii publicate de Bogdan - Petru Maleon în acest volum îmbracă o formă mai practică de evidenţiere a strânselor relaţii dintre Domnie şi Biserică sub forma lor specifică de manifestare din Moldova medievală. Pentru a-şi atinge scopul autorul ne atrage atenţia asupra politicii externe a Moldovei şi a influenţei ei în succesiunea la tron în principatul de la est de Carpaţi prin studiul intitulat *Ştefan cel Mare şi Iancu de Hunedoara. În jurul unei controverse istoriografice.* După cum sugerează şi titlul, controversa expusă este considerată a fi esenţială în înţelegerea atât a unui mod de succesiune la tron cât şi în identificarea unor posibile surse de influenţă în ceea ce priveşte relaţiile pe care le va construi Ştefan cel Mare cu Biserica. Drept urmare, nevoia de a elucida misterul legat de locul fugii lui Ştefan cel Mare după asasinarea tatălui său, Bogdan al II-lea (17 octombrie 1451) este readusă în discuţie de autor, acesta dorind atât trecerea în revistă a diverselor scenarii cât şi să propună rediscutarea lor într-o manieră mai critică.

O descriere a Moldovei prin ochii unui călător străin realizată în studiul *Moldova în scrierile lui Iulius Roggeri,* contribuie la imaginea de perspectivă pe care vrea autorul să o creeze asupra Moldovei medievale şi a principalelor ei instituţii. Prin analiza comparativă făcută împreună cu Gabriela E. Dima celor două surse ale textului[8] se doreşte obţinerea unei perspective generale asupra interferării aspectelor religioase, catolice şi ortodoxe, a celor administrative şi mai ales economice într-un spaţiu geografic de interes pentru planurile de luptă anitotomană ale papalităţii.

Mult mai apropiate de „viaţa mundană" din societatea moldovenească sunt ultimele trei studii. Atât în studiul dedicat expunerii corpurilor condamnaţilor (*Note preliminare privind expunerea corpurilor condamnaţilor în Moldova medievală),* cât şi în cel dedicat practicilor punitive (*Practicile punitive ale Domniei în viziunea lui Dimitrie Cantemir),* precum şi în studiul despre ritualurile de înmormântare din Iaşi în secolele al XV –lea şi al XVII-lea (*În drum spre „lumea de dincolo". Ierarhii urbane reflectate în ritualul de*

[8] Este vorba despre fragmentele care descriu Moldova din raportul prezentat de Iulius Ruggeri papei Pius al V-lea: *Relatione data al Ss.mo Signore N.ro Papa Pio Quinto da Mons. Giulio Ruggeri, Protonotario Apostolico, ritornato Nuntio di Sua Santita dal Ser.mo Re di Polonia nel anno MDLXVIII, nella quale si da conto delle cose contenute nella sequente tavola*. Textul a fost publicat de Nicolae Iorga în *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului (1895)* şi apoi în *Istoria românilor prin călători* (ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, 1981), precum şi în vol. II al colecţiei *Călători străini despre ţările române* (1970). Cea de-a doua sursă a textului folosită este reprezentată de vol. IV al colecţiei *Acta Nuntiaturae Poloniae.*

înmormântare din Iașii secolelor XV–XVIII) se acordă o atenție deosebită morții survenite nenatural și a ceea ce se întâmplă cu trupul decedatului după. „Marea trecere" survenită în urma unui act violent (pedeapsă domnească, asasinat, conflict armat) se realizează, conform surselor prezentate de autor, urmând alte canoane decat cele exclusiv religioase. Torturarea condamnatului și apoi expunerea corpului lui, prin valențele pedagogice ale actului, amână în funcție de gravitatea faptei accesul la spiritualitatea și religiozitatea momentului morții. Adaptarea acestui act punitiv se face în funcție de rang, influență și gravitatea faptei, consemnând încă odată conexiunea relațiilor dintre domnie și instituțiile bisericești.

În ansamblul ei, culegerea de studii *Cercetări privind ideologia puterii și organizarea ecleziastică în Moldova medievală* a dlui. Bogdan- Petru Maleon reprezintă o trecere în revistă a celor mai semnificative aspecte ale relației dintre Domnie și Biserică din Moldova secolelor XIV – XVI. Plasarea acestor aspecte într-un context european mai larg, dar și reinterpretarea unor surse locale fac din aceasta lucrare o bună sursă de inspirație pentru ulterioare astfel de exerciții.

Dana Caciur
caciur_silvia@yahoo.com

CĂLIN HOINĂRESCU, MANUELA HOINĂRESCU, *Habitatul rural tradiţional prahovean*. Restitutio Edit, Ploieşti, 2013, 174 p., 3 anexe tabelare, 1 spiţă de neam, 101 pl., 12 hărţi, 16 pl. de moşii.

Despre traumele şi compromisurile istoriografiei româneşti în vremea regimului comunist s-a scris mult în ultima vreme, însă discuţia s-a concentrat doar asupra mediului academic şi universitar al istoricilor de profesie. Despre ruptura epistemologică profundă pe care regimul comunist a provocat-o între istorici şi ceilalţi intelectuali s-a discutat mult mai puţin. Pentru a putea supravieţui presiunii ideologice, gândirea istoriografică vie s-a retras într-un mediu marginalizat, continuând să subziste în felurite nişe culturale. Spaţiul public în schimb, a fost acaparat de istoria de propagandă a regimului, iar în absenţa unui mediu de comunicare, dialogul nemijlocit dintre istorici şi ceilalţi intelectuali a încetat. Pentru toţi cei lipsiţi de o cunoaştere amănunţită a lumii istoriografice, care nu putea veni decât din interior, istoria s-a transformat într-un produs cultural propagandistic de o calitate îndoielnică. Una dintre cele mai dramatice consecinţe ale acestei rupturi a fost încetarea dialogului. Dinamismul şi bogăţia istoriografiei româneşti interbelice s-a datorat şi discuţiilor şi controverselor dintre istoricii universitari şi acei intelectuali care, fără să fie avut vreo educaţie formală în acest sens, căpătaseră un fel de a gândi

istoric, precum inginerul Gheorghe Balş, arhitectul Nicolae Ghica-Budeşti, juristul Dinu C. Arion sau geograful Ion Conea.

Cât de mult a avut de pierdut istoriografia română pentru că nu a reuşit, după 1990, să redeschidă acest dialog, ne-o arată acum cartea arhitecţilor Călin şi Manuela Hoinărescu. *Habitatul rural tradiţional prahovean* se aşează, cu naturaleţe şi eleganţă, în continuarea celei mai bune tradiţii interbelice, în care istoria este folosită ca instrument analitic pentru a desluşi un aspect al lumii în care trăim: rolul habitatului în definirea identităţii unei comunităţi. Analizând habitatul ca pe un nucleu organic şi definindu-l exhaustiv, ca încorporând casele, bisericile, vetrele, reţelele stradale şi multitudinea de spaţii funcţionale din interiorul unei aşezări, Călin şi Manuela Hoinărescu au scris o seducătoare carte de istorie a peisajului rural, invitând istoricii la un dialog provocator. Într-o istoriografie dominată de studiile urbane, probabil cel mai fertil domeniu de cercetare din ultimului deceniu, *Habitatul rural tradiţional prahovean* readuce în discuţie satul, înţeles ca organism istoric. Într-o perioadă în care, obsedaţi de identificarea unor surse de finanţare, istoricii au îmbrăţişat cu entuziasm studiile patrimoniale, Călin şi Manuela Hoinărescu au curajul de a contrapune concepţiei mercantile de patrimoniu ca trecut conservat, aşadar *mort* şi privit *din afară*, ideea de habitat ca matrice identitară a unei comunităţi vii. De aceea, o posibilă cheie de lectură a cărţii este de manifest polemic îndreptat împotriva politicilor culturale actuale.

La prima vedere *Habitatul rural tradiţional prahovean* poate părea lipsită de o structură coerentă: capitolele şi subcapitolele de mărimi foarte inegale se succed nenumerotate şi fără o logică cronologică sau tematică evidentă. O lectură mai atentă dă însă la iveală o compoziţie arhitecturală complexă, fundamentată pe trei piloni: un aparat conceptual bine definit, o extraordinară cunoaştere „pe teren" a fenomenului studiat şi o impresionantă muncă de căutare în arhive. Lipseşte, după cum se poate observa cu uşurinţă, cel de-al patrulea pilon, cel istoriografic. Cu excepţia primelor pagini, de istorie socială, întregul volum se bazează aproape exclusiv pe munca de teren şi din arhive a celor doi autori, care nu reuşesc să-şi integreze propriul demers într-un tablou istoriografic mai amplu. Motivul este simplu: acest tablou nu există. Lumea rurală muntenească din secolele XVII-XIX, perioada asupra căreia *Habitatul rural tradiţional prahovean* insistă cu precădere, a făcut obiectul prea puţinor investigaţii istorice serioase. De aceea, în lipsa unor studii monografice care să ofere o cunoaştere detaliată a realităţilor socio-juridice din Ţara Românească în perioada modernităţii timpurii – sau mai bine zis a unui ev mediu foarte târziu – precum şi a unor repere comparative valide din alte regiuni munteneşti, teza centrală a cărţii rămâne, deocamdată, o ipoteză de lucru.

Existenţa unei legături strânse între geografia socio-juridică şi geografia peisajului, potrivit căreia satele de moşneni au avut o anumită configuraţie a peisajului rural, este o teză seducătoare. Remarcabil este felul în care autorii

reuşesc să explice nu doar stabilitatea peisajului rural - configuraţia teritorială a satelor de moşneni a fost determinată de tipul de proprietate – dar şi dinamica lui – aceleaşi sate au capacitatea de a asimila influenţe stilistice arhitecturale dintre cele mai diverse. Analizând cei trei factori determinanţi ai peisajului teritorial rural – proprietatea funciară, reţeaua de drumuri şi amplasarea centrelor de putere – Călin şi Manuela Hoinărescu argumentează, convingător, importanţa hotărâtoare a celui dintâi. Astfel, proprietatea moşneşească a determinat o anumită configuraţie teritorială, iar proprietăţile boiereşti şi mănăstireşti o alta. Pentru a argumenta teza centrală, autorii tratează un număr impresionant de teme subsumate problemei habitatului rural. Astfel, toate bisericile, mănăstirile şi schiturile prahovene din perioada secolelor XV-XIX sunt supuse unei minuţioase analize arhitecturale, care duce uneori la concluzii surprinzătoare. De pildă, în analiza ansamblurilor monastice prahovene, autorii observă un moment de tranziţie la mijlocul secolului al XVII-lea, când aşezările monahale par a-şi pierde din anvergura şi complexitatea veacurilor precedente. Discuţia despre conace şi case domneşti, cu precădere asupra celor din Filipeştii de Târg, Filipeştii de Pădure, Mărgineni, Măgureni, Drăgăneşti şi Brebu, conduce către o concluzie surprinzătoare. Călin şi Manuela Hoinărescu susţin că mutaţiile arhitecturale aduse de ctitoriile cantacuzine şi brâncoveneşti au sfârşit prin a apropia arhitectura reşedinţelor domneşti şi boiereşti de arhitectura sătească, prin compoziţia volumetrică şi prin relaţia cu spaţiul înconjurător. O teză neaşteptată, însă coerent argumentată, şi care se integrează întru totul în noua interpretare a habitatului rural pe care Călin şi Manuela Hoinărescu o propun. Forţa de seducţia a cărţii constă tocmai în capacitatea autorilor de a explica matricea habitatului, analizând nu doar arhitectura şi configuraţia teritorială, ci şi legătura organică dintre acestea şi structurile sociale. De cele mai multe ori, autorii propun explicaţii lămuritoare. Uneori însă, problemele pe care le identifică sunt imposibil de soluţionat fără o analiză comparativă, care va deveni posibilă abia după ce vor apărea alte studii de caz similare. Dintre acestea, cea mai fascinantă mi se pare a fi cea a stăpânirilor moşneşeşti aflate la zeci de kilometri de vatra satului distanţă, a cărei elucidare ar putea oferi un răspuns privind originea controversată a acestei categorii sociale. Inevitabil, nu toate interpretările cărţii sunt la fel de convingătoare. Nu sunt convins, de pildă, că încercarea de a coborî foarte mult în timp ajută argumentaţia, în condiţiile în care majoritatea surselor folosite provin din secolele XVIII şi XIX.

Lăsând însă de-o parte această obiecţie, datorată preferinţei istoricului profesionist pentru segmente cronologice mult mai restrânse, *Habitatul rural tradiţional prahovean* este o dublă reuşită. În primul rând, Călin şi Manuela Hoinărescu au folosit un număr impresionant de surse inedite, mergând de la hrisoave până la planuri de moşii, dintre care au şi reprodus o parte. Astfel, spectaculoasa spiţă de neam a protopopului Mihai Săseanu din Băsceni de Jos, care împodobeşte un act de hotărnicie din 1741, ilustrează structurile sociale ale

Vechiului Regim şi ar merita analizată din perspectiva memoriei genealogice. Pentru a nu mai vorbi despre cele şaisprezece hărţi şi planuri topografice de moşii, publicate în anexe, care constituie un material extrem de preţios pentru studiile de cartografie istorică din veacul al XIX-lea, despre care nu putem decât spera că vor apărea în viitor. Bogăţia anexelor şi a referinţelor la documente de arhivă nu poate fi surprinsă într-o recenzie, de aceea îi invit pe toţi cei interesaţi de istoria Ţării Româneşti în secolele XVIII-XIX să răsfoiască această carte. Sunt şanse foarte mari să găsească o sursă inedită care să-i intereseze. Cea de-a doua reuşită a cărţii o constituie felul în care Călin şi Manuela Hoinărescu au reuşit să prelucreze acest impresionant material inedit. Mai întâi, au sintetizat o bună parte din informaţii, punând la dispoziţia istoricilor o serie de instrumente de lucru foarte utile, precum hărţile proprietăţii mănăstireşti şi boiereşti din Prahova sau tipologiile de locuinţe săteşti, de conace şi de biserici. Apoi, au propus o teză care explică geografia peisajului prin structurile socio-juridice, continuând printr-un studiu de caz aplicat o direcţie interpretativă schiţată de Henri H. Stahl. Rezultatul este un emoţionant manifest cultural, o fascinantă incursiune în arhive şi o convingătoare analiză de geografie istorică. Mai presus de toate însă, *Habitatul rural tradiţional prahovean* este o carte scrisă cu multă pasiune.

Marian Coman
commarian@gmail.com

GABRIELLA AIRALDI, *Andrea Doria*, Salerno Editrice, Roma, 2015, 256 p. + 4 pl. color.

În seria „Profiluri”, întemeiată de Luigi Firpo, de la Salerno Editrice din Roma, a văzut de curând lumina tiparului monografia *Andrea Doria*, scrisă de renumita profesoară de istorie medievală de la Genova, Gabriella Airaldi.

Partea cea mai importantă a biografiei lui Andrea Doria a fost cea din anii senectuţii, adică de după 1528, când a trecut în slujba împăratului Carol V şi a scos Genova din dependenţa faţă de Franţa. Acum ia naştere *Respublica Ianuenses*, care va dura nu mai puţin de 269 de ani, până în 1797, şi va fi apoi înlocuită de Republica Liguriei. Contemporanii ştiau prea bine că Milano şi Genova erau „cheia şi poarta spre a putea păstra şi stăpâni toată Italia”. Iar Italia, adusă la supunere faţă de Carol V, era adevăratul centru pentru a stăpâni întreaga lume (*la vera sede e lo scettro per dominare tutto il mondo*) (p. 109).

Andrea Doria a trăit mult, 93 de ani (1466-1560), supravieţuind cu puţin împăratului. Când a pus la dispoziţia acestuia galerele şi „multe capitaluri genoveze”, de fapt i-a oferit „cel mai mare port al Mediteranei”. Iar astfel Andrea a devenit „căpitan general al Mediteranei” şi sfetnic apropiat al lui Carol

al V-lea. Din 1531 va purta şi titlul „principe de Melfi", acest principat fiindu-i concedat de împărat, împreună cu castelul de la Lagopesole. Trebuie spus că alegerea făcută în 1528 între Franţa şi Imperiul habsburgic s-a dovedit câştigătoare, căci „raportul între genovezi şi Coroana spaniolă" a fost „o axă de mare putere politică, militară şi financiară", de care alte mari state nu au beneficiat (p. 124). Pe de altă parte, acelaşi acord a salvat sistemul republican al Genovei şi libertatea de acţiune a marilor grupuri private.

Partea a IV-a şi ultima a cărţii se intitulează sugestiv: „Cine stăpâneşte marea stăpâneşte lumea". Aici sunt trecute în revistă faptele de arme ale eroului, biruinţe şi înfrângeri – de la Tunis la Alger sau Jerba – , dar şi conflictele de alt gen, cum a fost mai ales periculoasa conjuraţie a familiei Fieschi, din anul 1547. Ceea ce este vrednic de reţinut este că şi ultimii ani de viaţă ai lui Andrea Doria au fost tot ani de război, când a trebuit răspuns agresivităţii alianţei franco-turceşti, mai cu seamă în zona septentrională a mării Tireniene, în vecinătatea Genovei. Ultima victorie a lui a fost aceea că, în baza tratatului de la Cateau Cambrésis, din 1559, Corsica a redevenit genoveză.

Cartea este scrisă cu vădită plăcere, abundă în amănunte şi personaje, care de fapt reconstituie o întreagă lume, mereu în schimbare.

Ştefan Andreescu
st.andreescu@gmail.com

STÉPHANE CASTELLUCCIO, *Le prince et le marchand. Le commerce de luxe chez les marchands merciers parisiens pendant le règne de Louis XIV*, Editions SPM (collection Kronos), Paris, 2014, 878 p.

Prin îndelungata sa prezenţă în fruntea Franţei, dar şi a schimbărilor şi transformărilor de substanţă suferite de regat şi în ciuda unei literaturi de specialitate mai mult decât abundentă, domnia lui Ludovic al XIV-lea continuă să prezinte interes pentru istorici sub multiple aspecte. Acestui interes continuu îi datorăm şi lucrarea elaborată de Stéphane Castelluccio, binecunoscut de altfel în literatura de specialitate prin numeroasele sale contribuţii ştiinţifice privind Franţa secolelor XVII-XVIII[9], care abordează un aspect mai puţin studiat până în prezent: acela al negustorilor de mercerie, cu o privire specială asupra celor implicaţi în comerţul de mobilă şi obiecte de artă şi de lux. Mai exact, urmărind

[9] Stephane Castelluccio este recunoscut pentru lucrările şi studiile privind reşedinţele regale, organizarea şi decorurile interioare ale acestora, colecţionarea obiectelor de artă şi comerţul de lux, etc. Ne rezumăm să menţionăm aici două dintre lucrările sale cele mai importante: *Le Garde-Meuble de la Couronne et ses intendants du XVIe au XVIIIe siècle* (Paris, 2004) şi *Le gout pour les porcelaines de Chine et du Japon a Paris aux XVIIe et XVIIIe siècle*s (Paris, 2013).

activitatea acestor specialişti ai negoţului în contextul economic şi social contemporan, autorul doreşte să identifice nu numai rolul deţinut de aceştia în ansamblul schimburilor economice, dar şi mecanismele prin care aceştia au ajuns să deţină o poziţie de întâietate şi monopol în ceea ce priveşte comerţul cu anumite produse de lux.

Voluminoasa şi documentata lucrare este structurată în trei părţi, autorul încercând ca în fiecare dintre ele să abordeze aspecte esenţiale pentru o mai bună definire a amintitei categorii socio-profesionale. Astfel, în prima parte a lucrării, intitulată *Le corp de la mercerie*, sunt abordate mai multe aspecte cu intenţia de a reconstitui începuturile şi evoluţia acestui grup de negustori: importanţa statutului din anul 1324, concurenţa şi rivalităţile venite din partea altor categorii (sculptori pictori, orfevrieri, etc.), momentul începerii procesului de iniţiere în tainele meseriei, durata şi etapele pe care trebuia să le parcurgă un individ pentru a obţine recunoaşterea unui statut profesional superior, privilegiile şi obligaţiile ce reveneau fiecărei trepte profesionale, precum şi locurile (prăvălii, târguri, etc.) unde ei îşi putea comercializa produsele.

Maniera de exercitare a acestei activităţi, importanţa familiei în sensul constituirii unor reţele comerciale pentru procurarea şi totodată pentru desfacerea diverselor produse de mercerie, strategiile dezvoltate şi utilizate de negustori pentru o mai bună derulare a activităţii, atât în plan „naţional" şi internaţional, constituie tot atâtea aspecte ce constituie substanţa unor capitole din cea de-a doua parte a lucrării. De o atentă analiză beneficiază şi activitatea negustorilor derulată în cadrul companiei franceze a Indiilor Orientale, constituită în anul 1664 ca o formă de a atenua monopolul deţinut în procurarea produselor orientale de către compania olandeză, principalele produse importate prin intermediul acesteia (bumbac, mătase, porţelanuri, etc.), modalităţile de plată, precum şi creionarea profilului socio-economic al clientelei doritoare de a-şi procura asemenea produse.

În fine, în partea a treia a lucrării, de altfel cea mai consistentă, autorul reconstituie biografia a patru importante dinastii de negustori – fiecare familie dispune de un arbore genealogic edificator (p. 862-865) – implicate în comerţul cu produse de mercerie: Laurent Danet, Les Daustel, La Fresnaye, Le Brun. Alegerea nu a fost întâmplătoare, căci fiecare caz în parte are rolul de a ilustra nu numai diversitatea şi multitudinea de preocupări de natură comercială, dar şi strategiile de promovare dezvoltate, în plan economic şi social. Astfel, Laurent Danet s-a specializat în comerţul de obiecte, tablouri şi bijuterii de lux, ceea ce explică relaţiile sale speciale cu membrii familiei regale şi a celor din proximitatea acesteia, Les Daustel în procurarea de piese de mobilier, vechi şi moderne, şi obiecte de artă, La Fresnaye în comercializarea de mici obiecte la modă, în timp ce membrii familiei Le Brun au comercializat o mai mare varietate de produse, privilegind însă comerţul la mare distanţă, în special cel cu China şi India. Indiferent de preocupări şi sursa bogăţiei lor, fiecare din membrii

respectivelor familii, ajunşi la un anumit nivel economic, au reuşit să obţină, fie achiziţionând, fie ca urmare a relaţiilor speciale deţinute cu diverse persoane din cercul puterii, un statut social superior, ceea ce avea rolul nu numai să le ofere o anumită protecţie, dar să şi marcheze în ochii contemporanilor o anumită reuşită economică, comportament de altfel constatat şi în alte zone geografice.

În încheiere, putem spune că lucrarea elaborată de Stephane Castelluccion constituie – dacă avem în vedere abundenţa şi varietatea informaţiei vehiculate, stilul plăcut în care a fost elaborată, reproducerile foto de foarte bună calitate, bogata secţiune bibliografică, precum şi condiţiile grafice excelente de tipărire – incontestabil o reuşită ştiinţifică, constituind totodată o lucrare de parcurs pentru toţi cei interesaţi de problematica negustorimii în general.

Gheorghe Lazăr
georgelaz2001@yahoo.fr

Studia et Documenta Turcologica, Cluj, nr. 1/2013, 363 p.; nr. 2/2014, 377 p.

Revista dedicată cercetărilor din domeniul turcologiei, în sensul larg al istoriei şi culturii popoarelor şi statelor turcice şi turco-mongole din toate timpurile, fondată la Cluj sub auspiciile Universităţii Babeş-Bolyai de către reputatul turcolog Profesorul Tahsin Gemil, Director al Institutului de Turcologie şi Studii Central-Asiatice Cluj-Napoca, este deja la al doilea număr apărut. În manifestul editorilor, *Studia et Documenta Turcologica* intenţionează, ca şi institutul al cărui anuar este, să contribuie la mai buna cunoaştere a lumii turce în ansamblul ei, la consolidarea studiilor de limbă turcă în Romania precum şi la dezvoltarea relaţiilor României cu statele şi comunităţile turce de pe mapamond (nr. 1/2013, p. 7). Revista apare în limba engleză, având un prestigios comitet ştiinţific internaţional[10], în fruntea căruia se află acad. prof. dr. Ioan-Aurel Pop.

[10] Jean-Louis Bacqué-Grammont, Peter B. Golden, György Hazai, Mustafa Kaçalın, Kemal Karpat, Barbara Kellner-Heinkele, Raphael S. Khakimov, Sergei Klastorniy, Shahin Mustafayev şi Victor Spinei. Colegiul de redacţie este condus de Prof. Tahsin Gemil (Redactor-şef) şi de Călin Felezeu (Director), având ca membri pe Nagy Pienaru (Redactor adjunct), Adina Fodor, Margareta Aslan, Virgil Coman, Giuseppe Cossuto, Adriana Cupcea, Jale Ismaiylova, Cezmi Karasu şi Ilnur Mirgaliyev.

Cu o abordare multidisciplinară (istorie, arheologie şi epigrafie, lingvistică şi literatură, artă, etnografie, etc.), cele două volume de 363 şi 377 de pagini reunesc 46 de autori din România, Ungaria, Italia, SUA, Albania, Turcia, Federaţia Rusă, Ucraina, republicile Azerbaidjan, Turkmenistan, Uzbekistan şi Kazahtan. Diapazonul cronologic merge din sec. V-VI (despre heftaliţi, Aydogdy Kurbanov, 1/p. 87-94) până în sec. XX-XXI (obiectivele satelor din Consiliul de Cooperare al Golfului, Artur Lakatos, 2/p. 99-110; deportările în Uzbekistan între 1937-1944, Adolat Rakhmankulova, 1/p. 233-240; Corespondenţă între Géza Kuun şi Ármin Vámbéry (Margareta Aslan, 1/p. 295-318). Tematic, se pot distinge mai multe coordonate: istoria Imperiului Otoman (simbioze culturale, Tasin Gemil, 1/p. 25-38; chestiunea cazacilor în Marea Neagră, Sergiu Iosipescu, 1/p. 193-206 şi 2/169-182; Imperiul Otoman reflectat în istoriografia transilvană a secolului al XVIII-lea, Călin Felezeu, 1/p. 287-294; tratatul ruso-turc de la Hünkâr-iskelesi (1833) Veniamin Ciobanu, 2/p. 137-152; terminologia juridico-financiară a organizării transporturilor (*menzilhâne*), Cemal Çetin, 2/p. 153-168; proiectul pontic al şahului Persiei Abbâs I cel Mare, Nagy Pienaru, 2/183-194; despre derbendcii de la vadurile Dunării dobrogene, Anca Popescu, 2/192-204; frontiera otomană în zona kazalei Giurgiu în secolele XVI-XIX, Gabriel Felician Croitoru, 1/p. 2017-224; două acte otomane (*ahdnâme* şi *berât*) de protecţie tributară pentru Transilvania din anul 1649, revelate de Franz Babinger, şi receptarea lor în istoriografia turcologică românească, Dan Prodan, 2/p. 205-214; rolul lui Dimitrie Cantemir în traducerea şi difuzarea manifestului din 1722 al lui Petru cel Mare, Zhala Ismayilova, 2/217-222; ecouri literare în opera poetului Sadullah Paşa cu privire la modernizarea Turciei în secolul al XIX-lea, Mehmet Kalpaklı, 2/p. 223-230); istoria tătarilor (recunoaşterea autorităţii supreme a lui Toktamış la Moscova, Ilnur Mirgaleyev, 1/p. 241-244; cumano-tătarii din statele medievale româneşti, Tasin Gemil, 2/p. 85-98; dările şi darurile către hanii Crimeeii din partea principatelor româneşti, Sergean Osman, 2/p. 111-124); turco-tătarii din România în timpul guvernării lui Ion Antonescu, Virgil Coman şi Melek Fetisleam, 2/p. 23-44; mişcarea naţională tătară din România, Melek Fetisleam, 2/p. 55-84, tătari şi başkiri în regiunea Volga-Ural în perioada 1892-1894 (Ildus Kotdusovich Zagidullin, 2/p. 125-134; etimologii tătaro-crimeene şi ruseşti pentru noţiunea „a recolta”, V. A. Bushakov, 2/p. 277-280; modernism în literatura tătară a secolului al XX-lea, D. F. Zagidullina, 1/p. 15-24); mongolii (tradiţia mongolă reflectată în autoritatea multiplă din statele Şaybanizilor, Roman Yu. Pochekaev, 2/237-254; influenţele mongole în cultura materială din regiunile Volgăi mijlocii şi Kamei în secolele XIII-XIV, Constantin Rudenko, 2/p. 255-268); turco-tătarii în perspective comparatiste şi imagologice (valori comune între poetul azerbaidjanian Şahriyar şi Eminescu (Esmira Fuad, 1/p. 39-52); tătarii în memoria colectiva a secuilor (Laura-Adina Fodor, 1/p. 95-114); percepţia turcilor la Niketas Choniates (T. M. Sakarya Bozalioğlu, 1/p. 263-

268); paralelă între pecenegii nomazi şi cruciatul normand Bohemund de Taranto (Giuseppe Cossuto, 2/p. 45-54); tipologia lumii în spectacolele „karagöz" (Spartak Kadiu, 2/p. 281-286); artă (arhitectura tradiţională a locuinţei la tătarii crimeeni (Nuriya Akchurina-Muftieva, 1/p. 131-146); arheologie (săpăturile din 2001-2003 din Mongolia la complexul Bilge Hagan, Hasan Bahar, 1/p. 147-170; inscripţiile runice de pe Yenisei, S. G. Klyashtornyj, 1/p. 247-252; rituri funerare la nomazii din sud-estul Europei, sec. XIII-XIV, V. A. Ivanov, M. I. Ivanova, 1/p. 117-130; arii geo-politice: Asia Centrală (aşezări medievale urbane în Kazahtan, M. N. Sdykov, 1/p. 243-262; legea şi puterea supremă în societatea nomadă după Oguznâme de Yazıcıoğlu Ali, Shahin Mustafayev, 1/p. 277-287); rolul kalmuk-ilor în politica faţă de turci a lui Petru cel Mare (Oktay Berber, 2/p. 11-22; emergenţa Islamului în regiunea Volga-Ural şi confreriile sufite, Evgeny Khamidov, 2/p. 231-236); Dobrogea (politica românească în Nordul Dobrogei în intervalul 1878-1914, Catalian Hunt, 1/p. 55-86; re-emigrarea tătarilor crimeeni din Dobrogea în ţinuturile de origine în anul 1920, D.P. Ursu, E.H. Seydametov, 1/p. 227-232); Mediterana (drumurile comerţului cu robi în regiunile mediteraneene, H. Ibtahim Gök, 1/p. 173-192); terminologie şi literatură paremiologică turcică (cuvintele turceşti ale culturii culinare balcanice, Xhemile Abdiu, 2/p. 269-270; etnonime şi toponime din inscripţii turceşti după surse chineze (Nurlan Kenzheakhmet, 2/287-316; proverbele turceşti şi engleze, Yağmur Küçükbezirci, 2/p. 317-328; cuvinte româneşti în turca-osmană, Emil Suciu, 2/p. 329- 340).

Anuarul *Studia et Documenta Turcologica*, prin anvergura tematicilor şi calitatea ştiinţifică a articolelor se anunţă de la începuturi ca o revistă de turcologie de talie internaţională.

Anca Popescu
amilor49@yahoo.fr

Ege ve Balkan Araştırmaları dergisi (EBAD) / Journal of Aegean and Balkan Studies, Izmir, 2015, vol. 1, 205 p.

O nouă revistă de istorie, dedicată spaţiului balcanic şi egeean al Imperiului Otoman, a început să apară în Turcia, din vara anului 2015, sub egida Universităţii Kâtip Çelebi din Izmir. Redactorul-şef este prof. dr. Levent Kayapınar, cunoscut bizantinist şi otomanist (cu lucrări în domeniul stăpânirii otomane în Moreea şi, totodată, traducătorul în limba turcă a Cronicii lui Georgios Sphrantes, *Chronicon Minus*). Revista este deschisă tuturor ştiinţelor sociale, tematica articolelor fiind însă circumscrisă doar spaţiului egeeano-balcanic. Revista are patru secţiuni: *Articole*, *Documente*, *Traduceri*, *Recenzii*. În acest prim volum sunt abordate următoarele subiecte: bătălia de la Antiohia

(1211) după izvoare islamice şi bizantine (Yusuf Ayönü); imigranţi bulgari în Turcia ca agenţi politici trans-naţionali (Beycan Hocaoğlu); locuri din Rumelia în care s-au născut personalităţi ale literaturii otomane din secolul al XVII-lea (Alpay Iğçi); sangeacul Nikopol în intervalul 1750-1800 (Mehmt Inbaşı); Vidinul în epoca medievală otomană (Ayşe Kayapınar); regiunea Karitena din Moreea reflectată în sursele otomane (Levent Kayapınar); şcolile secundare pentru minoritatea turcă din Grecia (Ibrahim Ahmet Kelağa); contactul turcilor cu artele „ciudate" ale Europei (dansul, muzica, teatrul) în secolele XVIII-XIX (Orlin Sabev/Salih Orhan); un nou sistem fiscal în Moreea în secolul al XVIII-lea (Özlem Başarır); bibliometria cercetărilor de istorie din statele balcanice şi Turcia (Haydar Yalçın). În acest din urmă articol autorul face un studiu statistic pe o masă de 1140 de articole de istorie scrise în engleză de un număr de 1707 autori; în clasamentul rezultat primii doi autori, ca prolificitate ştiinţifică, sunt românii Ioan-Aurel Pop cu 13 articole şi Ioan Bolovan cu 10 articole. Este de reţinut însă că studiul ia în considerare articolele scrise în limba engleză, ceea ce ar trebui să influenţeze politica editorială a revistelor de specialitate din ţară, dar şi pe autorii înşişi, în sensul multiplicării publicaţiilor în limbi străine, în vederea optimizării receptării producţiei istoriografice româneşti în mediul internaţional.

Anca Popescu
amilo49@yahoo.fr

CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE

Actele domnilor Racoviţă din patrimoniul Muzeului Municipiului Bucureşti, vol. întocmit de Grina - Mihaela RAFAILĂ, Edit. Muzeului Municipiului Bucureşti, Bucureşti, 2015, 235 p.

ANDREESCU Ştefan, *Vlad Ţepeş. Între legendă şi adevăr istoric*, ediţie nouă, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2015, 415 p.

BARBU Violeta, SZÉKELY Maria Magdalena, TÜDŐS Kinga S., JIANU Angela, *Grădina Rozelor. Femei din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania (sec. XVII-XIX)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 381 p.

BUCKLEY Penelope, *The Alexiad of Anna Komnene. Artistic Strategy in the Making of a Myth,* Cambridge University Press, 2014, 318 p.

CAZACU Matei, *Au carrefour des Empires et des mers*, Edit. Academiei Române – Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Bucureşti - Brăila, 2015, 476 p.

CÂNDEA Virgil, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*, serie nouă, vol. V, *Serbia-Turcia*, colectiv de editare: Daniel Cain, Ioana Feodorov, Andrei Pippidi, Anca Popescu, Andrei Timotin, Mihai Ţipău, Cătălina Vătăşescu, Edit. Academiei Române – Edit. Istros, Bucureşti-Brăila, 2014, 529 p.

CHELARU Rafael Dorian, *Congregaţia „De Propaganda Fide" şi misiunea catolică din Moldova (secolele XVII-XVIII),* Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2015, 428 p.

CHELCU Cătălina, *Pedeapsa în Moldova între normă şi practică. Studii şi documente*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 241 p.

CIOCÎLTAN Alexandru, *Comunităţile germane la sud de Carpaţi în Evul Mediu (secolele XIII-XVIII*), Edit. Istros, Brăila, 2015, 517 p.

CÎRSTINA Irina, *Neamuri boiereşti şi patrimoniul lor funciar în Ţara Românească (secolul al XVI-lea)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2015, 304 p.

Constantin Brâncoveanu 300. Documente de arhivă / Documents from the National Archives, album întocmit de Ileana DINCĂ, Codruţa MIHAILOVICI, Claudiu-Victor TURCITU, Arhivele Naţionale ale României & Dar Development Association, 2014, 301 p.

Constantin Brâncoveanu et le monde de l'Orthodoxie, volume publié par les soins de Petre GURAN, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 209 p. + 7 il.

Constantin Brâncoveanu. Documente din colecţiile Bibliotecii Academiei Române, album întocmit de Gabriela DUMITRESCU, Liana NĂSTĂSELU, Oana DIMITRIU, Ion Andrei ŢÂRLESCU, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2014, 214 p.

Cronica lui Constantin Manasses. Partea I. *Letopiseţul preaînţeleptului Manasses cuprinzând anii de la facerea lumii şi ajungând până la domnia lui Chir Nichifor Botaniates.* Trad. Maria OSMAN ZAVERA şi Olga STOICOVICI. Ediţie îngrijită de Duşiţa Ristin. Partea a II-a. Versiunea în slavona mediobulgară. Text de Ioan BOGDAN. Ediţie Ioan BIANU, Edit. Universităţii din Bucureşti, 2015, 360 p.

Documentele familiei Miclescu. Colecţia Emil S. Miclescu, vol. 1, întocmit de Petronel ZAHARIUC şi Lucian-Valeriu LEFTER, cuvânt înainte de Sandu Miclescu, Institutul Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta", Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2014, 569 p.

Domnitorii şi suita domnească în epoca fanariotă. Documente din colecţiile Bibliotecii Academiei Române, coord. Gabriela DUMITRESCU, Edit. Excelenţă prin cultură, Bucureşti, 2015, 379 p.

ENE Irina, *Instituţii ecleziastice şi sentiment religios în Ţara Românească şi Moldova (secolul al XVI-lea)*, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2014, 270 p. + anexe.

GOROVEI Sorin Ştefan, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ediţia a II-a, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 392 p.

IACOB Dan Dumitru (editor), *Avere, prestigiu şi cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 802 p.

IORGA N., *Scritti veneziani*, a cura di Andrei Pippidi, traduzione di Corina Anton, Instituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia, Institutul Cultural Român, [Venezia], 2015, 294 p.

Istorie în documente: Mavrocordaţii / History in documents: The Mavrocordats (1711-1786), volum întocmit de Claudiu Victor TURCITU, Arhivele Naţionale ale României & Dar Development Association, Bucureşti, 2015, 288 p.

LEFTER Lucian-Valeriu, ATANASIU Mihai-Bogdan (editori), *In honorem Mircea Ciubotaru*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, 556 p.

MAGOCSI Paul Robert, *With their backs to the mountains. A history of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Central European University Press, Budapesta, 2015, 550 p.

MALEON Bogdan-Petru, *Cercetări privind ideologia puterii şi organizarea ecleziastică în Moldova medievală*, Edit. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" (col. Antiqua et Mediaevalia Studia), Iaşi, 2015, 282 p.

MARIN Şerban, *Studii veneţiene*, vol. II, *Veneţia, Cruciada a patra şi Imperiul latin de Constantinopol*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2014, 256 p.

MAXIM Mihai, *Regimul creştinilor în Casa Islamului. Cu privire specială la creştinii din Kazaua Brăilei (1538-1828), în lumina documentelor din arhiva otomană din Istanbul*, Studii și cercetări închinate ÎPS Casian, Arhiepiscopul Dunării de Jos, Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2015, 324 p.

Mélanges historiques publiés à l'occasion du XIe congrès de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Sofia, 31 août-4 septembre 2015, volume paru par les soins de Cătălina VĂTĂŞESCU, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 189 p.

PAPACOSTEA Şerban, DONAT I., *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Edit. Istros, Brăila, 2015, 327 p.

PAUL DE ALEP, *Jurnal de călătorie în Moldova şi Valahia,* ediţie şi traducere adnotată de Ioana FEODOROV, Edit. Academiei Române - Edit. Istros, Bucureşti - Brăila, 2015, 620 p.

PAVLIKIANOV Cyril, *The medieval Greek and Bulgarian documents of the Athonite monastery of Zographou (980- 1600). Critical edition and commentary of the text*, „St. Kliment Ohridski" University Press, Sofia, 2014, 911 p.

PIPPIDI Andrei, *Constantin Brâncoveanu, Stolnicul şi Lordul*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2014, 202 p.

POPESCU Oana-Mădălina, *Versuri religioase transilvănene. Un manuscris inedit al fraţilot Nicolae şi Procopie Picuţ Pătruţ*, Edit. Andreiana, Sibiu, 2014, 279 p. + 15 il.

Regimentul I românesc de graniţă (nr. 16) din Transilvania de la înfiinţare până la sfârşitul războaielor napoleoniene (1762-1815), ediţie, traducere, studiu introductiv, note explicative şi anexe de Costin FENEŞAN, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 302 p + 8 pl.

Social and political elites in Eastern and Central Europe (15th-18th centuries), edited by Crisitian LUCA, Laurenţiu RĂDVAN and Alexandru SIMON, with foreword by Martyn RADY, School of Slavonic and East European Studies, UCL, 2015, 228 p.

STOIDE Constantin A., *Despre clopote şi clopotari în ţările române. Secolele XIV-XIX*, ediţie de prof. univ. dr. Ioan Caproşu, membru de onoare al Academiei Române, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2015, 151 p.

TIMOTIN Andrei, *Profeţii bizantine şi postbizantine în ţările române (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 2015, 208 p.

VINTILĂ-GHIŢULESCU Constanţa, *Patimă şi desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieţii cotidiene în societatea românească (1750-1860)*, Humanitas, Bucureşti, 2015, 484 p.

WICKHAM Chris, *Medieval Rome: Stability and Crisis of a City, 900-1150,* Oxford University Press, 2015, 512 p.

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare
AG	= Arhiva Genealogică
AGR	= Arhiva Genealogică Română
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIRCRUV	= Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
ANI	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași
ANIC	= DANIC
AnB	= Analele Brăilei
AnD	= Analele Dobrogei
AnM	= Analele Moldovei
AO	= Arhivele Olteniei
AP	= Analele Putnei
APH	= Acta Poloniae Historica
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru I. Cuza", Iaşi
AUBI	= Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie
AUI	= Analele Universităţii Iaşi. Seria Istorică
BAIESEE	= Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BF	= Byzantinische Forschungen
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice

"Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. XXXIII, 2015, p. 535-538

BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Română Veche
BS	= Byzantinoslavica
BSt	= Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR	= ARBSH
BSGR	= Buletinul Societăţii Geografice Române
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CDM	= Catalogul documentelor moldoveneşti din arhiva istorică centrală a Statului, vol. I-V, Bucureşti, 1957-1975
CI	= Cercetări Istorice
CL	= Cercetări Literare
Cv. L	= Convorbiri Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică şi Arheologică
DANIC	= Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale
DIR	= Documente privind Istoria României (seria **A**: Moldova; seria **B**: Ţara Românească; seria **C**: Transilvania)
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica (seria **A**: Moldova; seria **B**: Ţara Românească; seria **C**: Transilvania; seria **D**: Relaţii între ţările române)
EB	= Etudes Balcaniques, Paris
EDr	= Ephemeris Daco-romana
EBPB	= Etudes Byzantines et Post Byzantines
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
Hurmuzaki	= Eudoxiu de Hurmuzaki (şi colaboratorii), *Documente privind istoria românilor*
HU	= Historia Urbana
HY	= Historical Yearbook
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi
LAR	= Literatura şi Arta Română
LL	= Limbă şi Literatură
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MCA	= Materiale şi Cercetări Arheologice
MI	= Magazin Istoric
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei

MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles Études d'Histoire
OCP = Orientalia Christiana Periodica
RA = Revista Arhivelor
RC = Revista Catolică
RCr. = Revista Critică
REB = Revue des Études Byzantines
REG = Revue des Études Grecques
REI = Revue des Études Islamiques
RER = Revue des Études Roumaines
RES = Revue des Études Slaves
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RH = Revue Historique
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI = Revista de Istorie
RI = Revista Istorică (ambele serii)
RIAF = Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie
RIM = Revista de Istorie Militară
RIR = Revista Istorică Română
RIS = Revista de Istorie Socială
RITL = Revista de Istorie şi Teorie Literară
RM = Revista Muzeelor
RMM = Revista Muzeelor şi Monumentelor
RRH = Revue Roumaine d'Histoire
RSL = Romanoslavica
RT = Revista Teologică
SAI = Studii şi Articole de Istorie
SAO = Studia et Acta Orientalia
SB = Studia Balcanica
SCI = Studii şi Cercetări Istorice
SCIA = Studii si Cercetări de Istoria Artei
SCIM = Studii şi Cercetări de Istorie Medie
SCN = Studii şi Cercetări de Numismatică
SCŞI = Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIM = Studii şi Materiale de Istorie Medie
SOF = Süd Ost Forschungen, München
ST = Studii Teologice
Studii = Studii. Revistă de Istorie
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia
TR = Transylvanian Review
TV = Teologie şi Viaţă

UKB = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen

Autorii sunt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în această listă.